

*Cum anunță și titlul,
colecția aceasta, de mult
devenită vital necesară,
și propune să publice
operele de interes esențial
din spațiul culturii românești.
Ea va inseria, într-o
cadență bine gândită,
cele mai importante cărți
de literatură, sociologie,
filosofie, etnologie și
politologie românească.
Cititorul e invitat să caute
aceste volume care, treptat,
vor constitui o impunătoare
bibliotecă a nestematelor
spiritualității naționale.*

**CONTRIBUȚII LA STUDIUL
SATELOR DEVĂLMAȘE ROMÂNEȘTI**

Volumul III

CĂRȚI FUNDAMENTALE ALE CULTURII ROMÂNE

Coperta:
Cătălin Popa

Colecție inițiată, coordonată și finanțată de
Fundatia SOROS pentru o Societate Deschisă,
România

© Paul H. Stahl și Alexandru H. Stahl
Ediția I a apărut în 1965, la Editura Academiei RSR.

ISBN 973 - 23 - 0644 - 0 (seria completă)
973 - 23 - 0647 - 5 (vol. III)

Redactor: Donca Teodorescu
Tehnoredactor: Florentina Preda
Corector: Aristița Cios

Culegere și tehnoredactare computerizată:

EDITURA REMEMBER srl.

HENRI H. STAHL

CONTRIBUȚII LA STUDIUL
SATELOR DEVĂLMAȘE
ROMÂNEȘTI

Ediția a doua, revăzută

Volumul III

PROCESUL DE ASERVIRE
FEUDALĂ A SATELOR DEVĂLMAȘE

Studiu introductiv și
ediție îngrijită de
Paul H. Stahl

Cartea Românească
1998

1950

PROCEEDINGS OF THE
ANNUAL MEETING
OF THE SOCIETY

1950

1950

THE SOCIETY OF
1950

1950

1950

CUPRINS

PARTEA ÎNTÂI

ASPECTELE GENERALE ALE ASERVIRII COMUNITĂȚILOR SĂTEȘTI

Capitolul I: Condițiile istorice de dezvoltare a feudalismului românesc 13

- Sate devălmașe „libere“ și sate devălmașe „aservite“, 13
- Cuceririle nomade și semnificația lor, 17
- Procesul de dezvoltare spre feudalism a colectivităților agricole reduse în aservirea fiscală a cuceritorilor nomazi, 19
- Înfrâuriri ale feudalismului apusean, 21
- „Descălecările și procesul de închegare a statelor feudale române, 24

Capitolul II: Caracterul arhaic „dual“ al celor mai vechi sate din Moldova ... 31

- Problema judeciilor gemelare, 32
- Împărțiri teritoriale dicotomice, 38

Capitolul III: Caracterul socionimic al toponimiei sătești 42

- Teorii mai vechi cu privire la numele de sate, 42
- Privire statistică asupra numelor de sate, 45
- Sate fără nume, 45
- Onomastica colectivităților umane, 48
- Similitudinea de nume între boierul-stăpân și satul stăpânit, 51

PARTEA A DOUA

ETAPE ȘI FORME DE CONSTITUIRE A PROPRIETĂȚII FEUDALE ASUPRA SATELOR DEVĂLMAȘE

Capitolul I: Procesele sociale de luare în stăpânire feudală a satelor devălmașe 61

Capitolul II: Drepturile domnești de exploatare a satelor 67

- Drepturile domnești confirmate prin scutiri, 67
- Formulele de scutire, 68
- Imprecizia terminologiei fiscale, 69 • a) Prelevările de produse, 70 • b) Obligațiile de muncă, 72
- Aparatul fiscal domnesc, 75

Capitolul III: Senioria feudală mănăstirească, o creație a domniei	79
– Obroacele simple, cherabile de la cămările domniei (tip I),	79
– Obroacele preluabile de la slujbașii percepatori ai domniei (tip II),	82
– Comparație între obroacele de tip I și tip II,	87
– Cedări parțiale sau totale de drepturi fiscale domnești (obroace de tip III),	88
– Obroace–scutiri (de tip IV),	92
– Etape de creare a unui aparat fiscal mănăstiresc,	93
Capitolul IV: Natura și conținutul drepturilor boierești de exploatare a satelor	97
– Instabilitatea proprietății feudale în primele timpuri,	97
– Similitudinea dintre drepturile boierești și cele domnești,	101
– Prelevări de produse,	104
– Obligațiile de muncă,	106
Capitolul V: Acțiuni domnești în favoarea consolidării proprietății feudale	108
– Scutiri parțiale donate,	112
– Scutiri parțiale cumpărate,	115
– Scutiri acordate temporar,	116
– Scutiri acordate individual,	117
– Sate scutite ca despăgubire pentru alte sarcini sau greutăți speciale,	119
– Exceptări exprese de la scutiri,	121
– Caracterul de „miluire“ al scutirilor acordate în favoarea boierilor și mănăstirilor,	122
– Problema substituirii boierului în drepturile domnești acordate lui prin scutire,	123
– Vinăriciuri domnești și vinăriciuri boierești,	124
– Dubla impunere a viilor,	127
– Vinăriciuri domnești donate și cumpărate,	127
– Purgarea satului de vii dajnice,	131
– Prelevări de alte produse agricole,	132
– Substituirea în drepturile de corvoadă ale domniei,	136
– Cedarea drepturilor de judecată,	137
– Scoaterea trepteii a doua fiscale din sistemul de exploatare a satelor scutite,	143

PARTEA A TREIA

CETELE DEVĂLMAȘE BOIEREȘTI CA FORMAȚIUNI SPECIFICE DE EXPLOATARE A SATELOR DEVĂLMAȘE

Capitolul I: Cetele devălmașe boierești din Moldova	147
– Neamuri și cete patrimoniale,	147
– Tipologia grupelor familiale de boieri co-stăpânitori de sate,	150
– Procese de transformare a grupelor de neam,	154
– Necesitatea unei exploatari comunitare a satelor aservite,	157
– Limitele economice ale creșterii cetelor boierești,	158
– Fragmentarea pe cote-părți a drepturilor senioriale „de peste tot hotarul“,	161
– „Umblarea pe bătrâni“ a grupelor boierești co-stăpânitoare,	164
– Originea familială a împărțirilor pe cote-părți,	164

- Stricarea ordinii succesurale prin vânzări, 167
- Condițiile diverse ale „împărțirii“ drepturilor senioriale de exploatare a satelor, 168

Capitolul II: Cetele de neam din Țara Românească 175

- Asemănări și deosebiri față de situația din Moldova, 175
- Structura socială și poziția de clasă a „cetelor“, 179
- Fazele de trecere de la „frăția de neam“ la „frăția de ocină“. Predalica și înfrățirile, 182 • a) Înfierile propriu-zise, 185 • b) Contractele de totină în formă de înfrățire, 187 • c) Evitarea desherenței pe linie masculină, prin așezarea fetelor „în loc de fii“, 187 • d) Introducerea fetelor în ordinea succesorală pe seamă proprie, 189 • e) Contopiri de patrimoni, 189 • f) Formalitățile înfrățirii și dăruirea reciprocă, 191 • g) Vânzările degheizate în „înfrățire“, 193 • h) Transformarea rudeniei de sânge în frăție de ocină, 200
- Vedere de ansamblu asupra înfierilor și înfrățirilor, 203

Capitolul III: Poziția de clasă a cetelor boierești sărăcite 205

- Cete boierești sărăcite, 205
- Vechea teorie a originii boierești a țărănimii libere, 207
- Poziția de clasă a boierimii sărăcite, 210
- Înțelesuri multiple și schimbătoare ale termenilor de „răzeș“, „megieș“ și „moșnean“, 212 • a) Ideea de contiguitate spațială, 212 • b) Ideea de succesiune ereditară, 215 • c) Ideea derivată, de apartinență la o ceată devălmașă, 217
- Boierime mică și răzeșime, 218

PARTEA A PATRA

DEZVOLTAREA GOSPODĂRII BOIEREȘTI ÎN SÂNUL SATULUI DEVĂLMAȘ

Capitolul I: Dublul aspect al drepturilor boierești 223

- Boierul ca stăpân și membru al obștilor teritorializate, 223
- Drepturile boierești de „stăpânire“ și de „întemeiere“, 225
- Inserarea gospodăriei boierești în tehnica de producție a satului devălmaș, 226

Capitolul II: Dreptul de stăpânire 229

- Rolul rentei în produse în gospodăria boierească, 229
- Împărțirea pe cote-părți inegale a drepturilor de percepere a rentei în produse, 230
- Modalitățile de stăpânire devălmașă a drepturilor boierești, 232 • a) Exploatarea în comun a satului, 232 • b) Modalitățile de „alegere“ a drepturilor boierești, 234 • c) Împărțirea vetrei de sat pe „case“, 236 • d) Proporționalizarea „câmpului“ cu „vatra“, 237 • e) Proporționalizarea caselor cu loturile din racle, 242 • f) Jireabiile caselor, 245
- Spargerea unității satești prin fragmentarea trupului de moșie în „bucăți de sat“, 246
- Extinderea teritorială a boierilor prin cuprindere de teren devălmaș pentru a mări cantitatea de rente în produse, 249 • a) Braniștile senioriale, 250 • b) Braniștile forestiere, 251 • c) Braniștile marilor bălți și iezere, 253 • d) Răurile, 254

Capitolul III: Dreptul de întemeiere 256

- Rolul muncii țăranilor aserviți în gospodăria boierească, 256 • a) Mâna de lucru înrobită, 256 • b) Năimiții, 259
- Munca obligatorie a țăranilor aserviți, 260 • a) Etapele folosirii muncii aservite în gospodăria boierească, 260 • b) Caracterul tradițional al muncii în clacă, 261
- Casa și curtea boierească, 263
- Biserica satului, proprietate particulară a boierului, 266
- Extinderi teritoriale prin iezi de ape și instalații riverane, 266 • a) Morile, 266 • b) Iazurile, 269 • c) Podurile plutitoare, 270
- Extinderi teritoriale prin curătură, 271
- Prisăcile boierești, 272
- Locurile de fâneșă, izlazul și creșterea vitelor, 274
- Extinderi teritoriale prin sădire, 277
- Locurile de agricultură, 278

PARTEA A CINCEA**PROCESUL DE TRECERE DE LA DOMENIUL FEUDAL
LA MOȘIA LUCRATĂ ÎN SISTEMUL CLĂCII****Capitolul I: Procesul social de separare a rumânului de delnița lui 283**

- Formele de trecere de la exploatarea pe baza tehnicii devălmașe a satelor aservite la moșia muncită în clacă, 283
- Teorii mai vechi cu privire la structura internă a satelor aservite, 285
- Evoluția structurală a satelor devălmașe aservite, 290
- Exploatarea unui proces de producție țăranesc neadministrat de către boier, 291 • a) Formula de întărire a satelor fără pomenirea populației lor, 291 • b) Formula de amintire globală a populației satului în calitatea sa de obligată la prestarea unor munci gratuite, 292 • c) Formula pomenirii vecinilor în enumerarea părților constitutive ale satului, 293 • d) Împărțirea „pe vecini” și nu „pe sate”, 294
- Relațiile directe dintre stăpânul feudal și gospodăriile țăranesti individualizate, 295 • a) „Delnița de pretutindeni” și „locurile” vecinilor, 295 • b) Vecini „buni” și vecini „săraci”, 298 • c) Ca măsură a drepturilor de cotă-parte, și femeile pot fi „rumâni”, 299 • d) Rumânii și delnița lor, ca obiect patrimonial al boierului, 301 • e) Relațiile juridice dintre seniorul feudal și „rumânul cu delnița lui”, 301 • f) Deplasarea accentului de la rumân la delnița lui, 308
- Ruperea legăturilor dintre delniță și rumân, 310 • a) Delnițe cu sau fără vecini, 310 • b) Formula de schimb „ocină pentru ocină și rumân pentru rumân”, 311 • c) Rumâniri și sloboziri din vecinie, 312

Capitolul II: Rolul domniei în procesul de trecere de la satele devălmașe aservite la moșiile boierești muncite în clacă 319

- „Învoieli anume” de natură fiscală, 320
- Scutiri de repopulare a satelor și „învoieli cu ruptul” pentru formare de slobozii, 321

Capitolul III: Tiersajul ca mod de reglementare a relațiilor bazate pe renta în produse și renta în muncă 329

- Problema tiersajului la noi în țară, 329

- Faza premergătoare Regulamentului Organic (1742-1832), 332 • a) Creșterea vitelor, 333 • b) Pădurile, 336 • c) Interzicerea liberului păscut în pădure, 337 • d) Limitarea dreptului de tăiere a lemnului pentru uz casnic, 338 • e) Limitarea dreptului de folosire a pădurii pentru negustorie, 342 • f) Limitarea dreptului de folosire meșteșugărească a lemnului din pădure, 342 • g) Curăturile defrișate din pădure și destelenite din izlaz, 343 • h) Viile, livezile de pomi, grădinile de legume și casele cu ogrăzile lor, 348 • i) Agricultură cerealică extensivă, de câmp, 350
- Regimul agricol al Regulamentului Organic, 356

Capitolul IV: Tiersajul ca formulă de lichidare a relațiilor de dijmă și clacă	359
- Dezbaterile din Comisia proprietății în 1848, 359	
- Legiuirile lui Știrbei și Ghica, 363	
- Legea rurală din 1864, 365	
- În concluzie, 373	
Încheiere	376
Note	387

Faint, illegible text at the top of the page, possibly a header or introductory paragraph.

Second line of faint, illegible text.

Third line of faint, illegible text.

CONSIGLIERI A CURIA
TRIBUNALE DE LA DISTRETTO
LA SOCIETA' ANONIMA

Fourth line of faint, illegible text.

PARTEA ÎNTÂI

ASPECTELE GENERALE
ALE ASERVIRII
COMUNITĂȚILOR SĂTEȘTI

THE UNIVERSITY OF CHICAGO
LIBRARY

CAPITOLUL I

CONDIȚIILE ISTORICE DE DEZVOLTARE
A FEUDALISMULUI ROMÂNESC

Sate devălmașe „libere” și sate devălmașe „aservite”. Satele devălmașe libere, moșnenești și răzeșești, pe care le-am studiat în cele două volume anterioare, s-au dovedit a fi „obști teritorializate”, adică rămășițe ale unor străvechi formațiuni sociale din perioada destrămării comunei primitive, supraviețuind în împrejurări istorice diferite. Cunoașterea lor prezintă, desigur, un interes de sine stătător, ele constituind o variantă originală în seria satelor de acest tip. Pe de altă parte, acoperind în trecut mari arii geografice, prezența lor ca fenomen de masă în istoria noastră socială nu poate fi neglijată.

Dar, alături de aceste sate *libere*, istoria noastră cunoaște și existența unor sate *aservite*. O vreme îndelungată, țările noastre au străbătut fazele succesive ale orânduirii feudale, care, ca orice orânduire de acest tip, e caracterizată prin existența a două clase sociale de bază: cea a țăranilor aserviți și cea a nobililor feudali, care îi exploatează pe cei dintâi prin dijmă și corvezi. Dar ceea ce dă un aspect particular feudalismului românesc este faptul că masa țăranilor căzuți în aservire nu sunt, ca șerbii din Occident, urmașii unor sclavi sau ai unor coloni, lucrând pe domeniile unor foști proprietari – deși această formă de exploatare a existat și pe teritoriul țării noastre, în urma cuceririi romane –, ci dimpotrivă, sunt urmașii unor țărani liberi, trăind în sânul unor sate devălmașe, căzute apoi în stăpânirea unor feudali, care și ei, la rândul lor, au altă origine socială decât aceea a feudalilor apuseni.¹

Feudalismul nostru aparține, deci, celui tip de feudalism pe care literatura recentă de specialitate îl numește „răsăritean“², cercetat și teoretizat îndeosebi de istoricii marxști, care constată, într-o serie de țări, trecerea directă de la societatea fără clase la feudalism, trecere explicabilă prin ceea ce s-a numit „teoria epocii istorice“. Potrivit acesteia, țările nu se dezvoltă toate deopotrivă de repede, urcând simultan treptele succesive ale orânduirilor sociale, ci unele dintre ele o iau înaintea altora, imprimând „epocii“ caracterul lor. O țară rămasă în urmă poate adopta direct tehnica țării mai avansate, sărind astfel treptele intermediare parcurse de țara mai înaintată. Astfel, când în Occident țările foste sclavagiste atinseseră deja treapta feudalismului, țările care întârziiau încă în pragul societății nescindate în clase antagoniste au putut trece direct la feudalism, sărind peste faza sclavagistă.

E de la sine înțeles că, născându-se în asemenea condiții, feudalismul de pe teritoriul țării noastre va avea caractere deosebite de cele ale feudalismului occidental – chiar și de ale altora răsăritene –, potrivit stadiului local de dezvoltare atins în momentul intrării sale în epoca feudală și care îi va imprima trăsăturile sale proprii. Procesul de formare a clasei feudale pe teritoriul țării noastre va fi altul și datorită naturii speciale a proceselor de producție pe care le-a exploatat.

Or, clasa noastră feudală în formare acapara „satele devălmașe“ libere, ceea ce a silit-o să-și dea o organizare internă acomodată proceselor de producție organizate devălmaș; vom vedea că acest lucru va antrena, în anumite cazuri, pentru clasa boierească de la noi, obligația de a se organiza ea însăși devălmaș. Cunoașterea satelor devălmașe are, de aceea, o importanță deosebită în istoria genezei feudalismului pe teritoriul țării noastre, căci ea singură nu poate permite înțelegerea în amănunt a formelor și etapelor lui de dezvoltare, precum și *caracterul unitar* al acestei dezvoltări pe întreg teritoriul țării, ca unitate bine distinctă de cele înconjurătoare.

În lipsa cvasi-totală a documentelor relative la acest proces social, cunoașterea satelor devălmașe aservite este silită să se întemeieze pe cunoașterea satelor devălmașe libere, care au mai putut fi studiate la începutul secolului nostru, în supraviețuirile lor, printr-o investigație directă de teren. Aceasta nu în sensul identificării celor două tipuri de sate, nici în sensul confundării trecutului cu realitățile surprinse pe teren – deci, al negării dezvoltării istorice –, ci doar ca posibilitate de a folosi metoda „retrospectivă“ în elaborarea unor ipoteze ce urmează a fi confruntate apoi cu știrile documentare.³

Argumentul de bază în favoarea folosirii unei astfel de metode pleacă de la teza că satul devălmaș este nu numai un mod de organizare a unui sistem juridic de proprietate, ci, în fond, *un anumit mod de organizare a proceselor de producție*. Din acest punct de vedere, avem tot dreptul să afirmăm că satele devălmașe aservite și satele libere nu se deosebeau esențial.

Într-adevăr, un sat – fie liber, fie aservit – păstrează un caracter devălmaș atâta vreme cât tehnica sa de producție rămâne la un anumit nivel de dezvoltare, ceea ce este efectiv cazul cu toate vechile noastre sate, cele libere păstrându-și acest caracter până foarte târziu, în timp ce satele aservite și l-au pierdut mult mai curând, o dată cu transformarea lor în moșii boierești muncite în clacă.

Așa cum se știe, în privința modului de organizare a proceselor de producție devălmașe, locuitorii unor asemenea sate, necunoscând procedeele rotației și asolamentelor și dispunând de unelte rudimentare, nu puteau avea capacitatea tehnică de a pune în lucrare continuă, an de an, un același teren. În consecință, ei practicau o *agricultură itinerantă*, în sistemul „moinei“, adică alegeau în fiecare an anume porțiuni foarte restrânse din suprafața întregă a hotarului sătesc, pe care le defrișau, dacă erau acoperite cu pădure sau mărăcini, sau le deșteleneau, dacă erau „câmp durat“. Câțiva ani, aceste terenuri puteau fi cultivate. Apoi, puterea lor de rodire se sleia treptat; se obțineau astfel un număr restrâns de recolte: un an, „în deștelenire“, al doilea an „în prosie“, eventual un al treilea an „în răsprosie“, căruia i se adaugă și o recoltă „în samulastră“, adică din scuturătura recoltei din anul precedent. În cele din urmă, terenurile respective erau părăsite în favoarea altora, proaspăt defrișate sau deștelenite.

Terenurile agricole se mutau, deci, periodic, fără vreo regulă, când ici, când colo, pe suprafața hotarului sătesc, întotdeauna suprafața lor totală, compusă din petice diseminate insular și răzleț, necuprinzând decât o foarte mică parte din suprafața totală a satului. Majoritatea terenurilor erau „lăsate în izlaz“, fiind folosite pentru creșterea vitelor în sistemul păscutului liber.

Numai anumite terenuri, deosebit de favorizate prin calitatea lor naturală sau prin proximitatea lor față de drumurile de acces, erau scoase din rulajul acestui sistem de cultură în „moină mutătoare“ și rezervate unor folosințe specializate: vatră de sat, locuri de grădini și livezi, de vie sau de fâneață, sau chiar de „câmp“ arabil. Aceste locuri căpătau forma unor „racle“, adică erau înconjurată cu „gardul țarinii“, pentru a fi păzite astfel de năvala vitelor păscând pe izlaz; apoi erau împărțite în „delnițe“, adică în fâșii paralele, distribuite egalitar, prin tragere la sorți, tuturor membrilor satului. Dar raclele nu erau nici ele decât tot niște mici suprafețe excepționale, dispuse insular pe hotarul satului.

Apariția a două câmpuri arabile stă în legătură cu trecerea la o tehnică relativ superioară, permițând o rotație bienală, în proporții totuși modeste, masa mare a lucrărilor agricole continuând a se face, chiar și după apariția celor două câmpuri, tot în tehnica itinerantă primitivă, pe toată suprafața satului. La tehnica *celor trei tarlale*, satele noastre din Moldova și Țara Românească nu au ajuns niciodată, trecerea spre procedeele moderne de punere în exploatare a solului făcându-se direct

de la tehnicile rudimentare ale agriculturii itinerante. Punerea în lucrare a locurilor defrișate sau deștelenite periodic, precum și a pământurilor din cuprinsul raclelor, se făcea de către grupe familiale restrânse sau de asociații de asemenea grupe, formând *tovarășii de plug*. Avem de a face, deci, cu un sistem de folosire privată a unor terenuri publice, adică cu un mod de exploatare familială a unor terenuri aflate în proprietatea colectivă sătească.

Caracterul devălmaș al acestui sistem agricol se completa prin faptul că, asupra tuturor terenurilor necuprinse de activități agricole private – adică, de fapt, asupra covârșitoarei majorități a terenurilor – toată populația satului avea drepturi de uz, atât la câmpul durat, cât și la izlaz, pădure și ape.

Imaginea unor asemenea sate devălmașe, odată stabilită pe calea studiului sociologic, de teren, poate fi socotită relevantă și pentru vechile noastre sate aservite. Pledează în acest sens faptul că, până la începutul secolului XX, în satele foste pe moșile boierești, rămășițele sistemului agricol itinerant încă se mai regăseau, chiar dacă nu în forma deplin păstrată în unele sate rămase libere, totuși destul de clare pentru a îndreptăți concluzia că și în aceste sate agricultura itinerantă a format baza direct premergătoare de la care s-a dezvoltat tehnica agricolă așa-numită a „jacerei latifundiare“. Pe de altă parte, exegeza documentelor istorice nu contrazice cu nimic veracitatea ipotezei că, între tehnicile agricole ale vechilor noastre sate, fie libere, fie aservite, exista o deplină similitudine. De altfel, nimic nu ne îndreptățește să presupunem că satele noastre vor fi dispus, în veacurile anterioare, de o tehnică agricolă superioară celei pe care o cunoaștem direct, prin studiile la fața locului din primele decenii ale acestui veac. În principiu, trebuie să admitem un progres continuu al tehnicii și procedeelelor de lucru, deci o situație anterioară încă și mai puțin avansată decât cea pe care o cunoaștem prin cercetare directă. Cel mult, putem admite o evoluție extrem de lentă, poate chiar o rămânere în loc. În nici un caz, însă, nu este verosimilă ipoteza unui regres al tehnicilor agricole, regres care nu ar putea fi admis decât dacă s-ar putea face dovada unor mari catastrofe sociale – ceea ce nu e cu puțință în cazul istoriei noastre sociale. Cu alte cuvinte, suntem în drept să proiectăm asupra trecutului satelor noastre aservite imaginea agriculturii din satele rămase libere, așa cum am stabilit-o în volumele I și II.

Dar, punând astfel accentul pe acest aspect al istoriei tehnicilor agricole, nu înțelegem să le dăm acestora un rol causal în mersul istoriei. Este bine știut că nu tehnicile de producție, ci modurile de producție determină mersul istoriei și că, deci, relațiile de producție trebuie luate în discuție în primul rând. Or, din acest punct de vedere, deosebirea dintre satele aservite și cele libere sunt esențiale. În satele libere, nu există un stăpân feudal local, proprietar al terenurilor și semi-proprietar al forței de muncă țărănești, ci proprietară este însăși obștea

liberă a sătenilor, adică populația totală a satului, care este „liberă“ în sensul că nu suferă decât exploatarea pe care o exercită clasa întreagă a feudalilor, prin intermediul statului, în special pe cale fiscală. Lupta de clasă care se poartă între țărâtime și feudali are, deci, două aspecte deosebite și succesive, care pot fi, însă, și paralele: unul constă într-un proces de cucerire a satelor libere, iar celălalt, în înăsprirea continuă a gradului de exploatare a satelor după căderea lor în aservire.

Problema esențială care trebuie elucidată, deci, este aceea de a stabili în ce mod reușesc boierii să se constituie într-o clasă și să se substituie obștilor libere, trecând în proprietatea lor privată mijloacele de producție care aparțineau înainte colectivităților sătești, pentru a le exploata feudal.

Cuceririle nomade și semnificația lor. Istoriografia noastră recentă a arătat în chip convingător felul în care, după părăsirea Daciei de către romani, orânduirea sclavagistă a dispărut de pe acest teritoriu, populația băștinașă rămasă locului ruralizându-se în întregime și revenind la formele de viață ale comunităților vicinale, care nu dispărușeră de fapt niciodată complet nicăieri în mediul rural și se păstraseră neatinse pe teritoriul dac din afara stăpânirii romane. Întărite prin conviețuirea lor cu comunitățile slave, ele au reușit să capete formele dezvoltate ale „confederărilor de obști“, adică „voievodatele“ și „cnezatele“ de care amintesc cele mai vechi informații medievale aflate la dispoziția noastră.⁴

Țimp de peste un mileniu, însă, aceste comunități sătești, aflate în proces de dezvoltare organică spre relații interne pre-feudale, au făcut obiectul unei exploatare exercitate de o serie de populații nomade cuceritoare, care s-au succedat în valuri periodice. Să analizăm, deci, în ce fel populațiile cuceritoare nomade puteau exploata comunitățile agrare de pe teritoriul țării noastre și în ce limite au putut ele, pe această cale, să influențeze dezvoltarea acestora, accelerând sau întârziind procesul lor de maturizare internă.

Teoretic, știm că nomazii dispun de mai multe modalități de exploatare a comunităților sătești pe care le cuceresc. Cea dintâi este aceea de a face o incursiune, pregătită pe ascuns și executată prin surprindere, pentru a jefui întregul avut străns de locuitorii băștinași și a prinde cât mai mulți robi dintre ei. Odată cucerită prada în bunuri și oameni, grupul războinic se întoarce în galopul cailor la locul lui de baștină, lăsându-i pe cei prădați să se descurce cum vor ști din dezastrul suferit. Acest mod de preluare a unor bunuri prin jaf are, însă, dezavantajul de a distruge substanța economică prădată, astfel încât practica aceasta nu poate fi repetată decât la lungi intervale, după trecerea timpului necesar grupului prădat pentru a se reface și a aduna din nou bunuri în cantități ispititoare.

O a doua modalitate de a jefui popoarele agricole stă la îndemâna populațiilor aflate în imediata lor proximitate, care, în loc să obțină prin jaf o cantitate mare de bunuri la rare intervale, preferă să obțină periodic cantități mai mici. Ele se mulțumesc, adică, doar cu preluarea unor surplusuri, fără să atace însăși substanța economică, cerând, sub forma unui *tribut periodic* o cotă-parte din produse, astfel calculată încât producătorii să-și poată duce, totuși, mai departe activitatea economică. În această fază în care nomazii renunță la jaf pentru a practica tributul, grupul cuceritor nu preia, totuși, asupra sa grija administrării procesului de producție al celor cucerțiți. Altfel spus, *nu preia proprietatea asupra pământului*, ci numai *suveranitatea asupra teritoriului cucerit*. Cele două grupuri sociale, cel cuceritor și cel cucerit, rămân străine unul de celălalt, neintegrate într-un același sistem social, fiecare grup ocupând un alt teritoriu de bază. Totuși, o primă treaptă spre sedentarism este atinsă, în sensul că nomazii trebuie să-și facă permanent simțită prezența asupra celor cucerțiți. În acest scop, ei își instalează „ringurile“ de căruțe în anumite locuri strategice, construiesc chiar și ușoare fortificații de lemn în jurul taberelor, folosind munca de corvoadă a localnicilor. Dar, prin aceasta, ei nu renunță complet la viața pastorală, adică la propriul lor proces de producție, deși își găsesc, în exploatarea localnicilor cucerțiți, principalul mijloc de câștig.

Exploatarea de lungă durată în acest sistem nu poate fi asigurată decât prin organizarea sistematică a unui aparat de încasare fiscală și de executare a raziilor pedepsitoare împotriva nesupușilor, ceea ce presupune crearea unei forțe de reprimare internă și a unui aparat fiscal.

În mod paradoxal, teroarea fiscală, susținută la nevoie prin teroarea militară, era dublată de o toleranță socială absolută. În schimbul plății tributului și al achitării vămile, nomazii garantau tuturor celor aserviți lor, considerați doar ca simplă masă fiscală, o liniște perfectă, o siguranță a vieții de toate zilele, o toleranță neîngrădită a moravurilor și religiei acestora.

Informații directe asupra modului în care popoarele nomade cuceritoare au exploatat în acest mod satele românești și formațiunile lor sociale – caracteristice etapelor ultime de desăvârșire a comunei primitive – ne lipsesc aproape cu desăvârșire. Suntem ceva mai bine informați doar asupra grupului de nomazi pecenegi, cumani și tătari, ultimii din lunga serie a cuceritorilor, datorită faptului că asupra lor există o bogată literatură de specialitate.⁵

Acești ultimi nomazi sosesc la noi abia după ce, anterior, efectua-se seria de cuceriri care i-a dus la crearea imenselor organisme de exploatare acoperind, ca un singur bloc, întreaga Asie și răsăritul Europei. Se poate admite, deci, că organizația socială creată de ei în regiunile carpatice nu poate fi alta decât extinderea, până la marginile extreme ale „Cumaniei Negre“, a unor sisteme mai demult create în țările anterior cucerite.

Procesul de dezvoltare spre feudalism a colectivităților agricole reduse în aservirea fiscală a cuceritorilor nomazi. Înainte de cucerire, comunitățile sătești trebuiau să întrețină propria lor pătură suprapusă, predându-i o parte din prisosuri. Dar aceste sate continuau, totuși, să trăiască în libertate, predarea prisosurilor având, până la un oarecare grad, caracterul unor donații benevole, făcute dintr-un interes comun, în special pentru organizarea unei apărări militare, de care beneficiau și cei supuși la aceste prestații.

Cu totul alta este situația atunci când grupa militară ce trebuia întreținută prin predarea prisosurilor era tocmai grupa care învinsese, îi cucerise și îi supusese unei exploatați dure și când caracterul de „exploatare” până la limita mizeriei apare în istoria socială a acestor colectivități căzute în dependență fiscală față de cuceritori. Ceea ce constituie un fapt de o importanță cu totul excepțională este modul de organizare a acestei exploatați. Cuceritorii nomazi nu au posibilitatea de a lua în stăpânire directă fiecare comunitate sătească productivă în parte. Cu atât mai mult, ei nu pot să organizeze o fiscalitate care să meargă până la stabilirea unor roluri fiscale individuale pe cap de om. Ei exploatează procesul de producție local în felul în care îi obligă natura însăși a materiei impozabile: comunitatea vicinală având caracter colectiv, impozitul era fixat tot colectiv – nu pe cap de om, ci pe sat.

Prisosurile acestor sate nu erau predate, desigur, unei percepții locale, ci trebuia să fie transportate, tot de către sate, până la centrala fiscală a cuceritorilor. Răspunderea pentru predare și transport nu putea cădea pe satele însele, ci doar pe mandatarii satelor. Chiar dacă o pătură suprapusă nu ar fi existat, cuceritorii erau siliți să o creeze, însărcinându-i pe unii dintre băștinași cu strângerea și transportul prisosurilor din fiecare sat în parte, pe propria lor răspundere și sub autoritatea ierarhic superioară a altor băștinași chezași pentru un grup mai mare de sate. Pe cale pur fiscală, un întreg organism de colectori de biruri ia naștere astfel, exploatarea fiscală barbară operând în felul acesta o scindare a masei populației autohtone, desprinzând din sânul ei o funcționărimă ierarhizată, care, de data aceasta, își trăgea mandatul nu de la voința obștilor din care făcea parte, ci din delegația de puteri ce îi era acordată de către cuceritori.

Collectorul de biruri, având răspunderea personală a încasării și transportării prisosurilor până la destinație, precum și a executării corvezilor, în calitatea lui de mandatar al cuceritorilor, avea sprijinul forței de reprimare nomade pentru a „executa”, la nevoie cu sila, pe propriii săi consăteni. De pe urma acestor sarcini de colectare și transportare a tributului, mandatarii se alegeau cu beneficii personale, răsplata pentru serviciile aduse constând în cedarea spre folos propriu a unei cote-părți din cele strânse.

Dar, în aceeași calitate de responsabili personal interesați în colectarea tributului și executarea corvezilor, ei se mai alegeau cu un profit

personal încă mai important, și anume cu situația socială de „stăpâni“ peste ai lor.

Ori de câte ori era cu putință, deci, cuceritorii nomazi foloseau ca aparat fiscal, în calitate de colaboratoare, vechea pătură suprapusă, pe care o găseau în ființă, sau chiar organele feudale mai dezvoltate, dacă acestea se aflau constituite.⁶

În aceste condiții de folosire a aristocrației gentilice ca unealtă de opresiune și exploatare în folosul nomazilor cuceritori, procesul de delocare internă a comunităților sătești se accentuează și se accelerează.⁷ Un început de dovadă scrisă în acest sens îl găsim în textul lui Rogerius. În *Carmen miserabile*, el arată, într-adevăr, felul în care tătarii, în marea lor invazie din secolul XIII, au exploatat satele din Transilvania recurgând la procedeele lor clasice, care constau în a întrebuița unele elemente locale ca agenți fiscali răspunzători de plata tributului și executarea corvezilor. Tătarii se amestecau în viața internă a obștilor sătești, prezidând la alegerea unor „cneji“ ca șefi ai satelor. Rogerius descrie cu amărăciune felul cum tătarii au înșelat populația locală, convingând-o să se întoarcă în sate și să-și părăsească refugiile din pădure, această populație fiindu-le necesară pentru ca, exploatând-o, să se poată întreține. Sătenii readuși în sate își aleg „cnejii“, în număr de peste o sută, „ca să facă dreptate“, dar și ca să procure tătarilor „...cai, animale, arme, daruri și veșminte trebuincioase“.⁸ Felul trădător în care se poartă acești cneji față de populația care îi alesese, punându-se în slujba cuceritorilor și abuzând de mandatul primit de la ei pentru a-și realiza interesele particulare, stârnește revolta lui Rogerius, dar constituie, totuși, un capitol din procesul de formare a unei clase autohtone sub ocrotirea cuceritorilor.

Desigur că nu numai acesta a fost rolul păturii suprapuse. Dimpotrivă, pot fi date nenumărate alte exemple din care reiese opoziția violentă, războinică, a cnezatelor și voievodatelor, ca forme de organizare politică a unor mase de obști sătești confederate, dusă împotriva năvălitorilor, pentru apărarea libertății lor. Totuși, folosirea căpeteniilor locale, aparținând păturilor suprapuse din sânul comunităților vicinale, în rolul de colectori de biruri a constituit norma generală, ea rezultând din condițiile obiective ale oricărei exploatari fiscale nomade exercitate în dauna unor colectivități sedentare.

De primă importanță în acest sistem de organizare socială este și faptul că, odată creat aparatul de exploatare al unui grup de nomazi, implicând nu numai folosirea căpeteniilor sătești băstinașe, dar și organizarea unei fiscalități apăsând asupra vămilelor și drumurilor de comerț, asupra ocnelor de sare și marilor bălți ale Dunării, el poate fi preluat de-a gata de către succesivele populații nomade care se înlocuiesc unele pe altele. Avem de-a face cu *organizații sociale de substituire*, un nou val nomad în migrație substituindu-se celui vechi, plecat sau alungat,

așezându-se în alveolele teritoriale create de acesta, preluând întregul sistem existent. Asemenea înlocuiri succesive a unor cuceritori prin alții, oricând posibile în mecanismul acestor formațiuni politice, nu reprezentau, pentru populația băștinașă exploatată, o întrerupere a vieții și dezvoltării sale sociale. Odată trecute momentele de criză ale războaielor și ale primelor luări de contact cu noii stăpânitori, vechiul sistem de organizare, ajuns tradițional, putea dăinui neschimbat. Sub stratul fiscal organizat de barbari, pătura suprapusă locală creștea neconținut în putere, masa populației exploatate fiscal păstrându-și o bună parte din vechile ei drepturi și libertăți. Acest lucru face posibil ca, în faza în care marile migrații de popoare încetează, populația băștinașă și pătura suprapusă să treacă la un război de eliberare, la o „reconchistă” militară, de pe urma căreia formațiunile politice pre-statale locale să se integreze ele însele în sistemul politic creat de nomazi.

În asemenea împrejurări, structura fiscală și administrativă a statului de pradă creat și dezvoltat de către nomazi rămâne disponibilă, de data aceasta la îndemâna stăpânilor locali înșiși, capabili, în asemenea împrejurări, să se substituie nomazilor, continuând să perceapă prisosurile, dar în propriul lor folos – iar atunci când vor dispune și de un aparat de reprimare propriu, vor ajunge să întemeieze o „domnie autohtonă”.

Acest caracter de substituire explică procesul social grație căruia nomazii au putut lăsa moștenire statului feudal autohton un sistem de vămire a marilor iezere pescărești de pe Dunăre, a ocnelor de sare și a băilor de aramă și fier, un sistem de exploatare a orașelor, cu hinterlandurile lor rurale aservite, așa-numitele „ocoale”, precum și un sistem de vămire a comerțului de tranzit care se făcea de-a lungul unei rețele de drumuri dublate de o rețea de „olacuri”.

În sfârșit, robii țigani de la noi din țară nu pot fi robi prinși în războaie purtate de către populația autohtonă a țărilor noastre; ei nu pot fi decât robi aduși de către năvălitorii nomazi și păstrați în continuare de către domnia și clasa boierească locale, după izgonirea finală a cumaniilor și tătarilor.

Înrâuriri ale feudalismului apusean. În afară de stăpânirea ultimilor năvălitori cumani și tătari, țările noastre au stat în contact direct și cu o altă grupă de cuceritori, care interesează în special Transilvania, dar care a exercitat o oarecare influență și asupra regiunilor de la est și sud de Carpați. Acțiunea acestui grup de cuceritori, reprezentat de maghiari, se încadrează într-o mișcare cu mult mai vastă, cu caracter european, care a făcut ca, în secolele IX-XIII, să aibă loc o ofensivă a formațiunilor feudale pe întreaga linie dintre Marea Baltică și munții Carpați.

Marile migrații de popoare lăsasera Europa frământată în continuare de mișcările unor populații încă nedeplin așezate, de cu totul alt caracter decât cel al migrațiilor nomade. Valuri demografice aflate în căutarea unor așezări definitive se îndreaptă spre răsărit, deschizându-și calea prin războaie de cucerire, care au îmbrăcat și forma unor colonizări operate sistematic, sub conducerea organizată a statelor feudale occidentale.

După eșecul cruciadelor în Orient, ordinele militare călugărești devenite disponibile și-au găsit în răsăritul Europei un câmp de activitate de care au profitat până la crearea unor state de sine stătătoare, cucerite cu forța și întemeiate pe aceleași principii de exploatare feudală pe care le practicaseră și în Orientul Apropiat.⁹

Pretextul convertirii la creștinism a „păgânilor“ și la catolicism a ortodocșilor ascundea, de fapt, nu numai o acțiune de distrugere a oricăror formațiuni politice autohtone, ci și una de eliminare a populației locale, în vederea ocupării teritoriilor artificial desp populate printr-o năvală demografică occidentală.¹⁰

O situație asemănătoare se constată și în regiunea Carpaților – desigur, cu unele trăsături specific locale. Inițial, neamul maghiarilor, nomad și el, a folosit procedeele obișnuite ale tuturor cavalerilor stepei pentru a-și întinde stăpânirea asupra seriei de cnezate și voievodate existente pe atunci în Banat și în Transilvania, incluzându-le în confederația sa de triburi. Formațiunile autohtone româno-slave, în forma voievodatelor, erau destul de înaintate în dezvoltarea lor pe calea feudalismului. Voievodatele transilvănene, cuprinzând în sânul lor munții Carpați, par a fi avut legături și extinderi și înspre sud și est de munți. Voievodatul lui Ahtum, de pildă, de la Mureș spre sud, cuprindea nu numai Banatul cu Severinul, dar și Hațegul, și e aproape sigur că și o parte din Oltenia, între Severin și Olteț, intra în cadrul acestei formațiuni politice. De asemenea, Maramureșul pare a fi format o unitate locală, care va participa nemijlocit în procesul de formare a Moldovei ca stat.¹¹

Spre deosebire de situația din zona baltică, înaintarea cuceritoare maghiară nu a avut drept scop inițial exterminarea sistematică a populației autohtone, ci înghițirea treptată a formațiunilor politice locale în cadrul propriei confederații gentilice și, ulterior, exploatarea populației locale în forme feudale adaptate după model apusean.¹²

Vechile forme de organizare politică a populației române băștinașe, izvorâte din dezvoltarea unitară, pe baze proprii, a feudalismului în țara noastră se vor păstra, însă, în multe locuri, influențând puternic pe noii veniți și determinând particularitățile bine definite ale structurii Transilvaniei ca voievodat și apoi ca principat.¹³

Este drept că și în Transilvania au fost chemați Cavalerii Teutoni, dându-li-se în seamă Țara Bârsei, cu ieșirile ei multiple, prin pasurile Carpaților, spre gurile Dunării.¹⁴ De asemenea, e drept că și Cavalerii

Ospitalieri au fost îndemnați să ia în primire voievodatele oltene și argeșene și să cucerească zonele muntene de răsărit, aflate încă sub stăpânire cumană. Acești cavaleri-călugări nu luptau, însă, pe cont propriu în Carpați, așa cum o vor face în zona baltică, ci în calitate de vasali ai regalității ungare și pe seama acesteia. De îndată ce teutonii încep să manifeste veleități de autonomizare, regalitatea ungară îi izgonește.

Odată eșuate tentativele de a folosi ordinele militare călugărești, regatul maghiar continuă pe seamă proprie această acțiune de feudalizare de tip occidental, în special aducând populație săsească și integrând în clasa ei nobiliară toate elementele locale asimilabile din clasa conducătoare a voievodatelor și cnezatelor transilvănene, ceea ce dă naștere unui tip de feudalism cu nuanțe proprii, specifice. Această ofensivă feudală maghiară a încercat să treacă și peste linia Carpaților, dar s-a lovit aici de formațiunile statale autohtone ale domnilor din Moldova și Țara Românească.

Contactele pe care organizațiile voievodale și cnezatele locale le-au avut astfel cu feudații unguri au fost multiple și fără îndoială că ele au înrăurit în oarecare măsură clasa boierească. Intrarea Țării Românești în orbita feudalismului maghiar a avut cu totul alt caracter decât cel pe care îl avusese până atunci contactul cu stăpânirea cumană și tătară. În cunoscuta diplomă din 1247, regele Bela atribuie ioaniților ospitalieri o serie de regiuni geografice, fixând un regim de stăpânire deosebit pentru fiecare dintre ele:

- în Țara Severinului, inclusiv în cnezatele lui Ioan și Farcaș, un regim de stăpânire deplină;
- în țara lui Litovoi, cuprinsă în Țara Severinului, precum și în țara lui Seneslau, din stânga Oltului, un regim de coexistență cu voievodatele și cnezatele locale;
- în Cumania, un regim tranzitoriu de 25 de ani, răstimp în care trebuia să aibă loc operațiile de cucerire militară, după care urma un regim identic cu cel din Țara Severinului.¹⁵

Imaginea pe care ne-o oferă această Țară a Severinului este aceea a unei regiuni în care satele începuseră să treacă de la forma de confederare de obști teritoriale la forma de stat propriu-zis, cu o clasă socială distinctă de restul populației - acei „mai-mari ai pământului“, care vor deveni clasa dominantă în statul feudal ce se va forma. Pe Cavalerii Ioaniți nu-i putem considera drept stăpâni feudali propriu-ziși, cărora li s-ar fi distribuit „domeniul“, adică având în directă stăpânire sate supuse lor.¹⁶

Aceste ordine călugărești se asemănau mai degrabă cu formațiunile cuceritoare nomade: erau colectivități militare cuceritoare, exploatând pe cale fiscală o populație locală direct producătoare, de alt neam, nu o clasă socială propriu-zisă. Totuși, între sistemul de cucerire al populațiilor nomade și cel al ordinelor călugărești există deosebiri esențiale.

Cavalerii aparțineau unui sistem feudal și erau puși în slujba acestuia. Scopul lor nu mai era acela de a storce tribut, de a exploata regiuni în care refuzau să se așeze, menținându-și o viață nomadă; dimpotrivă, scopul lor era cucerirea definitivă a unor teritorii menite unei împopulări cu populație europeană apuseană, în folosul unei clase de nobili colonizatori. Ordinul călugăresc constituia, deci, o avangardă, o trupă de șoc care făcea pârtia necesară pentru o sistematică invazie ulterioară a unei noi populații sedentare. Soluția adoptată pretutindeni de cavaleri era aceea a unui sistem feudal etajat:

- *regele* se afla în fruntea ierarhiei, apoi
- *cavalerii*, sau, în regiunile unde cavalerii lucrau pe cont propriu, numai ei ca seniori supremi; sub ei,
- o serie de *nobili*; sub aceștia,
- o serie de *locatori* specializați în colonizări de sate, având rol de *Vogt*, șefi de sate; sub aceștia,
- *sătenii* reduși în aservire.

Un asemenea plan de împopulare prin colonizare este, de altfel, prevăzut expres în diploma ioaniților – atât cu „nobili“, cât și cu țărani aduși din alte părți decât cele ale regatului ungar.

Acest plan a eșuat, însă, o dată cu renunțarea silită a regalității ungare la țintele ei de cucerire sub-carpatică. Dacă planul ar fi reușit, totuși, în Țara Severinului am fi avut o situație socială similară celei din regiunile în care alte ordine cavaleresti s-au instalat definitiv și au dus până la capăt acțiunea lor de colonizare și deznaționalizare. În țara lui Litovoi, am fi avut de asemenea o acțiune de colonizare, expres prevăzută și în cazul ei, astfel că pătura conducătoare locală, cu voievod cu tot, s-ar fi topit treptat în nobilimea importată cuceritoare sau ar fi decăzut din ce în ce mai mult în rândurile țărănimii aservite, așa cum s-a întâmplat în Transilvania și Banat. O soartă similară ar fi avut-o și țara lui Seneslau din stânga Oltului, despre care nu ni se spune, în textul diplomei, decât că se afla în aceeași situație ca și Țara lui Litovoi, urmând să aibă parte, deci, de același regim.

Esențial deosebit ar fi fost doar regimul Țării Cumaniei, cel puțin în faza sa inițială: li se lăsa ospitalierilor un răgaz de 25 de ani ca să cucerească țara, beneficiind de toate drepturile (*reditum*) pe care ea le putea oferi. Abia după acest răstimp începea obligația de a răspunde fiscului regal cu jumătate din *proventum, utilitatum et servitiorium* ce aveau să fie strânse pe seama fiscului regal, pe baza unor recensăminte prevăzute a se face la cinci ani o dată, prin trimiși ai regelui.

„Descălecările“ și procesul de închegare a statelor feudale române.

Primele documente ale Țării Românești și Moldovei apar abia după o trecere de aproape un veac și jumătate de la diploma ioaniților, interval reprezentând un gol de informație aproape total. Constatăm, însă,

că, încă de la aceste prime documente interne, domniile autohtone de la sud și est de Carpați se înfățișează ca „state” propriu-zise, domnul având alături o boierime cu toate caracteristicile unei „clase” sociale bine constituite. Aceștia stăpâneau principalul mijloc de producție al vremii – pământul, ceea ce înseamnă, în primul rând, că regiunile respective se eliberaseră de mai vechea stăpânire cumană și tătară și că tentativele regatului maghiar de a-și extinde stăpânirea aici eșuaseră. Care au fost procesele sociale grație cărora aceste state autohtone s-au putut întemeia?

Tradiția cronicilor țării și părerea multor istorici mai vechi găsea explicația într-o teorie a „descălecatelor”. Potrivit acestei teorii tradiționale, statele noastre ar fi fost întemeiate prin acțiunea unui grup de boieri-ostași, formând o călărime care cucerește teritoriul și „descălecă”, adică se stabilește, ia în stăpânire regiunile cucerite și se organizează în chip de „stat”.¹⁷ Termenul însuși de „descălecare” este semnificativ pentru această concepție care socotește posibilă crearea unui stat printr-un raid militar încununat de succes.

Teoria descălecării, de caracter neștiințific, avea, totuși, oarecare aparente avantaje logice, fiind de natură să explice formal structura și organizația internă a statelor noastre. Conducătorul unei asemenea operații militare de descălecare putea fi socotit, în mod firesc, drept proprietar prin cucerire al întregului pământ al țării. El avea dreptul, deci, de a distribui însoțitorilor lui – boierii – pământul cucerit, sub formă de „beneficii”. Aceștia, la rândul lor, puteau chema țărani cu care să-și populeze satele, stabilind condițiile de clacă și dijmă, în care înțelegeau să le acorde dreptul de a folosi terenul agricol.

Împărțind pământurile către boieri, domnul putea, de asemenea, să fie socotit ca având dreptul de a-și rezerva o proprietate eminentă asupra întregului pământ al țării. Acești boieri se aflau, deci, legați de „suzeranul” lor, de la care primiseră beneficii feudale, după regulile caracteristice clasei feudalilor apuseni, adică fiind vasali domnului, datori către acesta cu toată seria de obligații, atât formale, cât și reale.

Teoria „domnului”-creator al statului este inacceptabilă, însă. Legile de formare a unui „stat” sunt cu totul altele și cu mult mai complicate decât le admite teoria descălecării.

Abia după un îndelungat proces anterior de formare a unei clase care ia în stăpânire principalele mijloace de producție, această clasă reușește să pună la punct întreaga aparatură a statului, ca mijloc de coerciție împotriva producătorilor direcți, reduși la situația de clasă exploatată. *Nu statul generează clasele sociale, ci dimpotrivă, statul este rezultatul unei lupte între clasele sociale.* Aceasta înseamnă că procesul social de întemeiere a statelor noastre autohtone are un lung trecut de dezvoltare socială internă, o lungă perioadă de formare a claselor sociale, a cărei încheiere și desăvârșire o constituie însăși apariția pe baze proprii a statelor feudale române.

Tradiția descălecărilor este, însă, atât de puternică în istoriografia noastră și, în ceea ce privește Moldova, pare a se sprijini atât de vădit pe fapte, încât nu este cu puțință ca ea să nu conțină, totuși, un oarecare miez de adevăr.¹⁸ Dar acest miez nu poate fi înțeles în mod corect decât în ansamblul situațiilor sociale specifice comunităților teritoriale, cucerite de către populații invadatoare, străine, care se maturizează intern în chiar condițiile respective de subjugare – deși cucerirea străină constituie o frână în procesul dezvoltării sociale – și care reușesc să devină independente printr-un război de eliberare. Ceea ce scoate, deci, în relief legenda tradițională a descălecărilor este caracterul militar al domniilor care se formează: ele s-au înfăptuit prin confederație și prin luptă, și anume prin lupte duse nu numai împotriva cuceritorilor străini, ci prin acțiuni de supremație internă, purtate între diferite formațiuni cneziale și voievodale pre-statale în curs de cristalizare.

În lupta de recucerire și eliberare a unor teritorii ce fuseseră veacuri de-a rândul în stăpânirea altora, confederațiile de state românești, încheiate în mici formațiuni cneziale și voievodale, au fost obligate, fără îndoială, să procedeze la constituirea unor formațiuni politice mai vaste, cu caracter militar mai puternic. Constatăm, de pildă, că stăpânitorul de la Argeș a adus sub ascultarea sa grupul de cnezate și voievodate oltene. Nu avem dovada directă a unor lupte interne de aducere sub ascultarea unui singur stăpânitor a tuturor cnejilor și voievozilor existenți. Este chiar foarte posibil ca această unificare să se fi născut doar prin bună înțelegere; dar se poate la fel de bine, dimpotrivă, ca ea să fi avut loc prin luptă, adică prin descălecarea unei formațiuni politice voievodale, efectuată în dauna altora de același gen.

Se știe că, în ceea ce privește Țara Românească, tradiția admite o dublă descălecare.¹⁹ În Moldova, grupul descălecător este în mod constant arătat a fi descins din Maramureș. În tot cazul, și într-o țară și în cealaltă, ideea că descălecarea venea din Transilvania e comună. Explicația este una singură: anterior formării prin unificare a „domniilor” autohtone, diversele formațiuni cneziale și voievodale mărunte nu se aflau despărțite între ele prin lanțul munților Carpați. Lăsându-ne induși în eroare de granița pe care regatul ungar a reușit să o impună pe harta politică a acestor regiuni, ne-am obișnuit cu ideea că munții constituie o barieră. În realitate, așa cum constată nu numai geografii, ci și oricine a străbătut munții, studiindu-le viața locală, Carpații, cu „munții” și „plaiurile” lor, nu despart două regiuni, ci dimpotrivă, le unesc printr-o zonă exploatată economic în comun de către satele de pe ambele versante – punct de adunare, de încheiere și sinteză umană. Folosirea comună a acestor zone carpatice a rămas, de altfel, o caracteristică a satelor din preajma munților până târziu de tot, aproape de zilele noastre. Trebuie, deci, să ne înfățișăm tabloul cnezatelor noastre ca formând un imens bloc, fragmentat în formațiuni mărunte, așezate

călare peste munți de o parte și de alta și având ca punct de închegare și de sinteză munții înșiși.²⁰

În Țara Românească, de pildă, avem dovada că Hațegul stătea în directă legătură cu voievodatele oltene, după toate probabilitățile în complexul teritorial foarte vast ce fusese cândva al lui Ahtum. Acesta se întindea, după cum știm, de la Mureș spre sud, cuprinzând întreg Banatul. Dar legăturile certe pe care stăpânirea lui Ahtum le avea cu Vidinul arată că zona Vârciorovei, a „Banatului de Severin“, intra în complexul său teritorial și, ca atare, întreaga zonă muntoasă de la Vârciorova spre Hațeg trebuie să fi fost tot a lui. Dovada indirectă o avem în faptul că și domnia ulterioară a Țării Românești înțelegea, prin „vama Vârciorovei“, întreaga zonă dintre Dunăre și Olteț, pe linia munților, până la vărsarea Jiului, la șes. La fel, Amlașul și Făgărașul nu întâmplător sunt atât de strâns legate de domnia munteană.

Între toate aceste formațiuni diverse, morcelate și totuși în legătură unele cu altele, stând de o parte și de alta a Carpaților ca dovadă a dezvoltării unitare a istoriei poporului nostru, au putut avea loc lupte interne în timpul războaielor de eliberare și după terminarea lor; nimic nu exclude ipoteza că o anumită grupă locală va fi reușit să ia conducerea, în rivalitate cu altele similare și în dauna acestora, situație care s-a tălmăcit apoi, legendar, în forma aceasta a „descălecării“ militare. Ar fi vorba, deci, de un proces de unificare statală a unor voievodate rivale, existente de o parte și de alta a Carpaților, obținută nu doar pe cale de bună înțelegere, ci, uneori, și pe calea luptelor de supremație.

Ideea de bază, de care urmează să ținem seamă, deci, este aceea pe care ne-o dă existența satelor devălmașe, ca fenomen dominant. Acestea fiind unități social-economice de sine stătătoare, formațiunile confederale se puteau face și desface cu cea mai mare ușurință, folosind aceste „piese detașante“ ale comunităților teritoriale devălmașe, pentru a le asambla în felurite chipuri, după hazardul luptelor dintre diverse pături conducătoare militare, ajunse acum a forma o clasă dominantă propriu-zisă.

De altfel, însuși faptul cuceririi interne a unui grup de către altul nu poate fi lipsit de efecte sociale: stăpânul cuceritor al unui grup rival va avea altă situație în satele pe care le-a răpit rivalului său, decât în satele din a căror confederare făcea parte inițial. Trecerea de la „stăpânirea simplă“ la „proprietatea feudală“ va fi mai ușoară acolo unde noul stăpân aparține unui grup „descălecat“.

Foarte clar apare problema descălecării în această lumină în special în Moldova, unde avem dovezi certe că pătura stăpânitoare a „descălecat“ într-adevăr din Maramureș. După sfârșitul mării invazii tătare, regalitatea ungară a încercat o cucerire a părților răsăritene ce treceau dincolo de Carpații Maramureșului, spre Galiția și spre partea de nord a Moldovei.

În regiunile Galiției avem, astfel, o serie de acțiuni de colonizare cu elemente românești transilvănene, care își păstrează pentru multă vreme un *jus valachicum*, sub conducerea unor elemente colonizatoare denumite „cnejii” și „juzii” în documentele vremii, fără îndoială o extindere a nomenclaturii existente în Transivania, unde cnejii ajunseseră a fi reduși la situația de simpli agenți intermediari între marii seniori feudali și obștile satești.

În Moldova, acțiunea maghiară a căpătat un cu totul alt caracter. Vechi pătrunderi ungare ne sunt dovedite, mai ales în regiunile mărginașe Carpaților. Ele sunt, însă, rezultatul unor infiltrații lente, nu al unei acțiuni de colonizare sistematică prezidată de stat, pe bază de scripte oficiale și în cadrul unei organizații feudale constituite, ca în Galiția. Între situația din Galiția și ceea ce se întâmplă în Moldova sunt, deci, deosebiri esențiale, care ne interzic orice echivalare a situațiilor din cele două regiuni vecine.

În Moldova, regalitatea maghiară pornește la respingerea tătarilor, la eliberarea prin luptă a teritoriului nu prin ordine de cavaleri-călugări, ci cu ajutorul acelor formațiuni militare de graniță, pe care le avea înfeudate în Maramureș. Acolo se dezvoltase o organizație politică cvasi-autonomă, care pare a fi format elementul de bază al luptelor duse în Moldova împotriva tătarilor.

Nobilii maramureșeni, destul de frământați de rivalitățile interne, odată ajunși în Moldova, devin și ei niște „notorii infideli” față de regalitatea ungară, ducând lupte de autonomie și reușind să mențină independente formațiunile politice pe care și le creaseră.

Statul de „descălecare” al Moldovei se deosebește, deci, profund de statele de cucerire pe care le-au creat formațiunile feudale de tip occidental, laice sau călugărești, în alte părți răsăritene. Aceste deosebiri trebuie semnalate insistent, pentru a putea înțelege de ce feudalismul moldovenesc nu este aidoma cu cel din Țara Românească și nici cu cel creat în Transilvania, deși la baza lor stă același proces intern care generează caracterul unitar al feudalismului în cele trei țări române.

Prima deosebire constă în faptul că, la vremea eliberării Moldovei, nobilimea maramureșeană nu era încă suficient de dezvoltată, ci păstra puternice urme ale organizării în obști pe baze comunitare. Pe de altă parte, Moldova însăși se afla pe o treaptă de dezvoltare feudală abia incipientă. Eliberarea de către maramureșeni a Moldovei are, de aceea, caracterul unui proces de unificare, de aderare, de aducere sub o conducere unică, prin acțiuni militare, a unor formațiuni sociale prea puțin diferențiate între ele. În Moldova, o pătură suprapusă locală era abia în formare și, în tot cazul, nu împotriva ei a fost dusă acțiunea de cucerire. „Cnejii” și „juzii” întâlniți aici nu sunt încă o clasă socială, nu sunt „mai-mari ai pământului”, precum cei din Oltenia și Muntenia, ci o pătură de mărunți fruntași de obști teritoriale, corespunzând unei faze destul de incipiente a satelor devălmașe, în forma lor „duală”.

Eliberând Moldova de sub stăpânirea tătară, nobilimea maramureșeană este, deci, o nobilime descălecată, nu crescută organic din satele Moldovei. Organ intermediar între ea și satele moldovene erau cnejii și juzii locali, repede dispăruți, de altfel, ceea ce constituie un fenomen social deosebit de cel din Țara Românească, unde asemenea intermediari nu existau și unde cnejii reprezintă un fenomen social cu totul deosebit de cel din Moldova.²¹

Descălecarea Moldovei de către nobilimea maramureșeană, așadar, este mai curând un proces de infiltrare într-o țară mult slăbită de luptele cu tătarii. Domnia Moldovei coboară astfel încet pe cursul apelor, de-a lungul căilor de tranzit comercial, punctate de vechi așezări, în jurul cărora existau hinterlanduri aservite, sub forma unor sisteme de exploatare feudală anterioare descălecării, așa-numitele „ocoale”.²²

Vaste regiuni ocupă, însă, o situație specială în cadrul acestui lent proces de constituire a statului feudal. Câmpulungul Moldovenesc, în plin miez al teritoriului domnesc, mai târziu Tigheciul și Vrancea, țări de margine în sudul țării, probabil și altele, care au dispărut ulterior fără urmă, reușesc să-și păstreze o cvasi-independență față de puterea centrală, fenomen de asemenea inexistent în Țara Românească.

Așadar, deși în Moldova avem de-a face cu o „cucerire”, feudalismul s-a format și aici tot printr-un proces intern, ca și în celelalte țări române. Grupul ostașilor maramureșeni se deosebea de ostașii-călugări, ca și de nomazi, esențialmente prin faptul că nu forma o populație de alt neam, cu un alt nivel de dezvoltare socială față de cel al regiunilor luate în primire, ci constituia o populație băștinașă având „neamuri”, aparținând familiilor de tip gentilic.²³ Între Maramureș și formațiunile sociale moldovenești, ca și cele ale Câmpulungului, Vrancei și Tigheciului, mari deosebiri de nivel de dezvoltare nu existau. Sudura între toate aceste comunități teritoriale se putea face, deci, extrem de ușor, pe calea unui proces de unificare între formațiuni omoloage, încă puțin dezvoltate pe calea feudalismului, fără să fie nevoie de o acțiune de exterminare a populației locale, dublată de o acțiune de colonizare cu nobili și țărani aduși de pe alte meleaguri. În felul acesta, se punea la dispoziția satelor moldovene un aparat militar maramureșean gata constituit. Așadar, preluarea Moldovei de către această nobilime descălecată este mai curând o acțiune de eliberare a satelor moldovene de sub stăpânirea tătară și de infiltrare a unei pături suprapuse, descălecate dintr-o regiune cu o orânduire nu mult deosebită și cu o populație de același neam.

În concluzie, clasele sociale, pe de o parte boierimea exploatare pe baze feudale, pe de altă parte țărănimea aservită, direct lucrătoare a pământului, organizată în sate devălmașe supuse exploatării, sunt, ambele, rezultatul unui proces de dezvoltare internă efectuat în mod unitar pe întreg teritoriul țării în sânul formațiunilor anterioare prestatate băștinașe, în condițiile unei exploatări fiscale suprapuse. Statul feudal autohton a fost creat de către această boierime pământeană în

formare, care i-a înlăturat pe nomazi și a preluat aparatul fiscal creat de ei în urma unor acțiuni militare, ceea ce implica și existența unei forțe de coerciție extra-economică, necesară acțiunii de aservire a unui număr suficient de sate ca să poartă servi drept bază pentru constituirea unui stat propriu-zis.

Pentru o justă înțelegere a problemei, trebuie reținut și faptul că procesele de feudalizare nu derivă neapărat numai dintr-o luare în proprietate a teritoriilor tuturor satelor devălmașe. Relațiile de exploatare feudală nu sunt în mod obligatoriu și exclusiv de natură funciară.²⁴

Clasa socială feudală s-a putut naște și dezvolta, deci, nu numai în baza stăpânirii unor sate aservite, ci și prin preluarea exploatării fiscale a unor *sate libere* – „sate lipsite de stăpân funciar local“ – nicidecum, însă, imune față de orice exploatare. Domnia, în calitate de centrală a clasei boierești, a supus satele libere unei exploatări – și știm că această exploatare a fost foarte dură – asigurându-și astfel o bază economică destul de trainică. Este semnificativ, de altfel, faptul că domnia Țării Românești s-a format exact în regiunile în care domină satele „libere“.

Că această exploatare se făcea pe calea fiscalității este o altă problemă, asupra căreia ne putem lămuri ținând seama de „tributul“ pe care până târziu au continuat a-l plăti confederațiile de state libere din vechile ocoale ale Câmpulungului Moldovenesc și Vrancei.

CAPITOLUL II

CARACTERUL ARHAIC „DUAL“
AL CELOR MAI VECHI SATE DIN MOLDOVA

În cele câteva exemple studiate în volumul al doilea, când am arătat în ce mod se obține o umblare pe bătrâni de tip II, adică în funii care curg din cap în cap, de-a lungul moșiei, s-a putut vedea că jumătățile de sat poartă uneori denumirea de „partea de sus“ și „partea de jos“.¹

La prima vedere, am putea confunda aceste părți „de sus“ și „de jos“ cu câmpurile „de sus“ și „de jos“, despre care de asemenea am amintit în volumul întâi.² Aceasta doar în aparență, căci ipoteza că împărțirea în două a satului ar putea fi pricinuită de necesitatea tehnică a agriculturii în două tarlale trebuie eliminată.

Mai întâi, „câmpurile“ duble sunt „racle“ închise între garduri colective, delnițuite interior, formând doar un fragment excepțional din totalul suprafeței trupului de moșie, compus din pădure, izlaz și „câmpul durat“ pe care se practică agricultura itinerantă, pe când „partea de sus“ și „partea de jos“ a satului acoperă, împreună, totalitatea suprafeței hotarului sătesc. Câmpul de sus și câmpul de jos formează o singură unitate economică, în agricultura bienală practică pe două tarlale colective sătești: cerealele se mută, an de an, de pe o tarla pe alta. Dacă stăpânirea unui sat numai pe o jumătate ar corespunde cu stăpânirea doar a unuia dintre cele două câmpuri aflate în combinație obligatorie, ar însemna că este o stăpânire fără sens economic, deoarece ar duce la concluzia că un boier stăpân nu și-ar primi dijma din recoltă

decât o dată la doi ani, adică numai în anul în care cerealele se mută pe câmpul care intră în jumătatea lui.

Pe de altă parte, nimic nu ne îndrituiește să bănuim măcar existența unei asemenea tehnici agricole în două tarlale sătești obligatorii, atât de puternic închegate, încât să dea naștere străvechii dicotomii a satelor. Tehnica bienală a celor două câmpuri e cu mult mai recentă, pe când dicotomia satelor este arhaică.

Dimpotrivă, tocmai existența unei asemenea dicotomii constituie dovada peremptorie a inexistenței unui sistem colectiv sătesc în mai multe tarlale obligatorii, căci un asemenea sistem, dacă ar fi existat, nu ar fi dus la scindarea satului în două, ci dimpotrivă, la o mai completă închegare unitară a lui din punct de vedere economic, ceea ce s-ar fi răsfrânt și asupra formelor lui de organizare administrativă și juridică. Nefiind determinată, deci, de strictele necesități ale unei tehnici agricole bienale, împărțirea în două a satelor a constituit multă vreme o enigmă a istoriei noastre sociale, a cărei dezlegare socotim că poate fi găsită doar considerând-o a fi o rămășiță arhaică, de caracter gentilic, moștenire din ultimele faze de disoluție ale comunei primitive.

Să analizăm mai întâi faptele și teoriile emise cu privire la vechile împărțiri teritoriale ale satelor din Moldova în legătură cu caracterul lor dicotomic. Vom începe prin a lega problema dicotomiei satelor de cea a caracterului cnezial al vechilor noastre sate.

Problema judeciilor gemelare. Documentele primelor veacuri de după întemeierea statului Moldovei pomenesc de existența unor cneji și juzi. Cu privire la ei există în istoriografia veche o serie de teorii care nu ni se par convingătoare. Vom insista aici doar asupra teoriei „judeciei“ pe care a formulat-o I. Bogdan, urmat apoi de Radu Rosetti și de o întreagă școală, potrivit căreia „juzii“ erau judecători și administratori ai satelor încăpute în proprietate domnească, „judecia“ fiind, deci, denumirea funcției pe care o exercitau; ulterior, acest nume s-a extins, desemnând circumscripția teritorială în care juzii își exercitau judecia.

Aceste două sensuri ar fi, deci, succesive: „...înțelesul de funcție e primar; cel de întindere teritorială e secundar“.³ Termenul de *judecie* „...însemna la început funcția, dreptul de a judeca, dreptul de a administra un sat, ca judec; mai apoi a luat înțelesul de *terra judicis*“.⁴ Urmând acestei păreri, Radu Rosetti își modifică o veche teorie a sa, potrivit căreia cneji și juzii ar fi fost proprietari ai satelor, pentru a admite că ei nu aveau decât o judecie, adică dreptul de a judeca satele, de a lua dijme, de a obține zile de muncă din partea sătenilor și de a beneficia de un număr de „jireabii“.

Lăsăm deoparte controversalele cu privire la deosebirile ce puteau exista între cneji și juzi și restrângem problema doar la aspectul teritorial al acestor judecii.

În acest scop, să urmărim baza documentară utilizabilă în speță. În primul rând, să analizăm listele de cneji și juzi ce pot fi stabilite documentar.

Disponem de informații cu privire la un număr total de numai 12 sate, în care ne e semnalată prezența cnejilor⁵; dintre acestea, în patru sate cneji sunt gemelari, în două sate ei fiindu-ne arătați „a fi“ și în alte două cazuri „a fi fost“. În ceea ce-i privește pe juzi, aceștia ne sunt semnalați „a fi“ într-un număr de 11 sate, în trei dintre ele fiind gemelari; de asemenea, ne sunt arătați „a fi fost“ în 38 de sate, dintre care în 7 cazuri sunt gemelari.⁶

Toată această serie de documente pomenesc, însă, de cneji și juzi doar incidental, și anume ca mod de identificare administrativă a unor sate. Ele ne sunt, de aceea, de prea puțin folos pentru a afla în ce calitate „erau“ sau „fuseseră“ acolo acei cneji și juzi. Reținem doar faptul că toți cnejii și juzii „erau“ sau „fuseseră“ în sate aflate în stăpânire boierească și că deseori sunt gemelari.

Există, însă, o altă serie de documente în care este pomenită judecia ca atare, adesea gemelară și ea. Dar și aceste documente sunt foarte puțin la număr, laconice și, deci, greu de interpretat. În ceea ce ne privește, credem că ele se referă la o certă împărțire teritorială duală a satelor și mai puțin la o funcție socială de „judecător“ și „stăpânitor“ pe care ar fi avut-o cnejii și juzii.

Să urmărim din acest punct de vedere documentele de care dispunem. Avem, de pildă, un document din 1432, prin care Iliș vodă acordă lui „...Dragoș Urlat satul lui, pe Tutova, unde este casa lui, ca să-i fie judecia uric, neclintit, în veci /.../ Și sub uric să nu se dea altuia nimănui, niciodată. Și să ție de steagul de la Tutova, cine îl va ține. Și alt sudeț să nu aibă“.⁷ Se dă și hotarul acestui sat, pe unde l-a hotărnicit pan Vlad cel bătrân. Așadar, Dragoș Urlat are așezare în satul „lui“ și capătă judecia sub uric. Nu știm dacă Urlat avusese și până atunci judecia, care abia acum i s-ar întări „sub uric“, sau dacă nu o avusese deloc și o capătă abia acum. În tot cazul, Urlat se află în satul „lui“, deci avea stăpânire asupra acestui sat „al lui“. Aflăm că satul avea rosturi militare și ținea de steagul de la Tutova, indiferent de cine ar fi ținut acest steag. Cât despre dreptul de judecată, formula „alt județ să nu aibă“, ea nu poate fi interpretată așa cum voia Rosetti, în sensul că se acordă drept de judecată cuiva, în calitatea lui de jude, ci în sensul obișnuit al judecății locale exercitate de boier, cu instanță superioară imediată la domnie – fără amestecul „sudeților“ obișnuiți, care își exercitau rosturile în celelalte sate, nescutite. S-ar putea emite ipoteza că Dragoș Urlat va fi fost un vechi jude al satului, recunoscut și întărit ca atare de către domnie, dându-i-se și rosturi militare și fiind încadrat în rândurile boierimii, potrivit situației generale a vremii. Dar ar fi o simplă presupunere, fără dovadă. Dacă am avea, în Moldova, o serie de documente similare celor din Transilvania, în care să ni se

facă dovada că diverși cneji sau juzi au fost ridicăți la rangul de boieri și transformați din cneji în stăpâni ai satelor, atunci am putea interpreta acest document evaziv în lumina celorlalte documente similare, mai clare. Dar nu există, în Moldova, nici un caz de jude sau cneaz boierit. Dacă în acest act dăm judeciei înțelesul de „funcție“, ne izbim de o serie de dificultăți de nebiruit. Dacă îi dăm, însă, doar sensul de „hotar sătesc“, de „teritoriu“, atunci documentul capătă sensul simplu de întărire a unui boier asupra hotarului satului său. Ar rămâne să ne întrebăm numai pentru ce hotarul sătesc purta doar în Moldova, doar în această epocă și doar uneori numele de „judecie“.

Un alt act, comentat și de I. Bogdan, este cel din 1434, prin care Ștefan II dă un sat „...acestor adevărați Giurgiu și...“ – aici ediția Academiei R.P.R. face mențiunea „loc șters în original“.⁸ Dar Bogdan citește: „...acestui adevărat Giurgiu Atoc“⁹; la fel sună și versiunea propusă de Costăchescu.¹⁰ Iată, deci, o controversă: sunt doi stăpâni sau numai unul? Se dă acestor doi sau acestui unul un sat aflat la obârșia Sărutei, „...unde este jude Fătu și Ilie“, anume „...să le fie lor – dar Bogdan corectează în paranteză: «să-i fie lui» – judecia uric și sub uric să nu se dea nimănui. Și alt județ să nu aibă, ci să ție numai de curtea noastră din Iași. De asemenea să fie copiilor lor, și fraților lor, și întregului lor neam, în veci și neclintit. Iar hotarul să le fie după hotarul vechi“. Acest act este încă și mai neclar decât cel anterior. Corectarea lui Bogdan, urmat și de Costăchescu, care transformă cei doi stăpâni în unul singur, ar părea că aduce oarecum lumină, dând judecia acestuia și nu juzilor care „sunt“. Dar textul slav este în mod consecvent pus la plural și arată indubitabil că este vorba de doi stăpâni care au un sat în care mai există și alți doi juzi în funcție. Nu mai poate fi vorba, deci, de doi vechi juzi, Fătu și Ilie, transformați abia acum în stăpâni boieri. Se poate pune în discuție cui se dă judecia sub uric? Dacă judecia ar fi o funcție a juzilor, atunci am putea crede, eventual, că până acum o aveau Fătu și Ilie, cărora li se ia pentru a fi dată noilor stăpâni. Dacă îi dăm, însă, judeciei înțelesul de „hotar sătesc“, și acest act devine clar: se întărește stăpânului hotarul pe care îl stăpânește, și atâta tot. Să ne întrebăm mai bine de ce sunt două judecii și nu una singură? Și cum explicăm prezența, simultană cu cea a boierului, a altor doi juzi? Vom vedea că dubla judecie corespunde unei împărțiri dicotomice a hotarelor sătești și că menționarea dublei judecii simultan cu cea a doi juzi nu este excepțională. Prezența simultană a juzilor și stăpânilor este de asemenea curentă. Un singur lucru rămâne clar: dreptul de judecată este menționat și de astă dată doar pentru a arăta că, de atunci înainte, satul avea să țină de curtea din Iași.

Un al treilea document este cel din 1435, prin care Ștefan II dă lui „...Ivașco Podobitu satul lui, la Cârligătură, unde este casa lui. Acesta să-i fie lui judecie și sub uric să nu se dea nimănui niciodată, în veci.

De asemenea și copiilor lui, și nepoților lui, și strănepoților, și răsstră-nepoților, și întregului lui neam, neclintit niciodată, în veci. Iar hotarul acestui sat, după hotarul vechi, pe unde a folosit din veac”.¹¹ Caracterul ereditar al acestei stăpâniri este din nou formulat cu insistență. Dar termenul de judecie apare acum într-un context care nu se mai lasă interpretat ușor ca fiind echivalent cu „trup de moșie“, „hotar sătesc“. În ediția Costăchescu, nu se folosește cuvântul „judecie“, ci se spune: „...Acesta să-i fie lui uric cu tot venitul și sub uric nimănuși să nu se dea...“ etc.¹² În cazul în care termenul de „judecie“ ar figura, totuși, în textul slav, ar fi unicul exemplu de judecie neinterpretabilă în sens de „hotar sătesc“.

Versiunea „uricului“ (care se dă „sub uric“) din lectura Costăchescu nu e, de altfel, singulară, ci corespunde altor documente care folosesc exact aceeași formulă. Astfel, în 1431, Alexandru cel Bun dă popii Iuga două sate, „...ca să-i fie lui acest uric neclintit și sub uric să nu se dea nimănuși altuia niciodată, în veci“.¹³

Dar nu numai formula, ci întregul formular este folosit uneori fără ca termenul de „judecie“ să apară. Astfel, în 1437, Iliș vodă dă unui „...boier al nostru credincios, pan Toder Pobrăteanu“, pentru „...dreaptă și credincioasă slujbă“, un sat „...anume Giulești, mai jos de Hârlău. Acesta să-i fie în cinste, uric cu tot venitul, lui și copiilor lui, și fraților lui, și nepoților lui, și strănepoților lui, și răsstrănepoților lui, și întregului lui neam, cine va fi cel mai aproape, neclintit niciodată, în veci. Și sub uric, să nu-l dăm nimănuși, niciodată. Pe alt județ să nu aibă, afară de domnia-mea. Și să ție de cetatea noastră, Suceava“.¹⁴ Hotarul, ca de obicei, este „...pe unde au folosit din veac“. Din nou este atestat caracterul ereditar al stăpânirii, făgăduiala de a nu-l da altuia sub uric, punerea satului sub directă jurisdicție a domniei, precum și apartenența de cetatea Sucevei, deci tot în rosturi militare. Este, deci, exact aceeași situație ca și în actele în care se dă judecia, fără ca termenul de „judecie“ să fie folosit, substituit fiind cu termenul de „uric“ sau cu expresia evazivă „în cinste“. Echivalarea judeciei, în sens de funcție, cu „uric“ este inacceptabilă. În schimb, echivalarea judeciei, în sens de „hotar de sat“, cu „uric“ e firească, uricul având înțelesul de act probator de stăpânire, dar și sensul de obiect stăpânit.

În afară de aceste trei documente, singurele având acest cuprins, mai există încă un grup, tot restrâns ca număr, în care seria de detalii din actele menționate până acum nu apar: termenul de „judecie“ este folosit, adică, fără să coexiste cu obligații militare și cu excepții jurisdicționale. Aceste acte se mărginesc să spună că anumite judecii sunt date anumitor boieri, deseori judeciile fiind gemelare, stăpânul având, adică, două judecii în cuprinsul unui singur sat. Alteori, dimpotrivă, stăpânul boier vinde o jumătate dintr-o judecie.

Este greu de tras concluzia că, inițial, judecia reprezenta o funcție, desemnând natura stăpânirii pe care boierul o exercita asupra terito-

riului sătesc, dat fiind că nu vedem cum putea să aibă același boier în același sat două funcții similare și nici cum putea să vândă o jumătate din funcția sa. În tot cazul, prin judecie se înțelegea și o anume suprafață teritorială, și acesta este înțelesul care ni se pare a fi de bază, dat fiind că împărțirea trupurilor de moșie sătești dicotomice în două judecii o vom putea adevăra pe un șir întreg de cazuri, chiar atunci când termenul de „judecie“ nu va fi folosit, înlocuit fiind prin „cuturi“, „părți“, „partea de sus“ și „partea de jos“, ceea ce dovedește că această împărțire dicotomică a satelor este un fenomen de sine stătător, atestat în nenumărate cazuri. Înțelesul de „instituție“, de „funcție“ al judeciei nu are, însă, această bază documentară solidă. E de subliniat și faptul că, din documente, nu rezultă explicit că rostul judeciei ar fi fost acela de „judecată“ și de „administrație“ a satului.

Astfel, în 1434, popa Iuga are, printre multe alte sate, Temeșeștii, „amândouă părțile, judecie“¹⁵. Chiar dacă traducerea exactă a textului slav, care spune *obšci ceast jdecin* trebuie tradus cu „amândouă părțile (de) judecie“, iar nu cu „amândouă părțile (în) judecie“, înțelesul lui nu poate fi că judecia, ca funcție, era împărțită în două, ci mai curând că trupul de moșie al satului era împărțit astfel, asupra ambelor părți putându-se exercita o „judecie“, adică o stăpânire, cumulată în cazul nostru în mâna unui singur stăpân, care era popa Iuga. De altfel, într-un act imediat ulterior, din 1436, al cărui beneficiar e același popă Iuga, același sat Temeșești apare sub forma „...unde au fost Temeșeștii, amândouă părțile, cuturi“¹⁶. Nu există, deci, nici o îndoială: satul era împărțit în două „cuturi“. Popa Iuga, stăpânul unic al satului, topise în mâna lui, într-o aceeași stăpânire, un sat care anterior fusese dicotomic și care, teritorial, rămânea în continuare dicotomic.

Alte cazuri vor fi încă și mai concludente în acest sens. De pildă, același popă Iuga, tot în actul citat mai sus, este adevărat a avea în stăpânire și un alt sat, „...unde este Barbă Stan și Stanciu, la obârșia Strâmbei, amândouă judeciile“, de astă dată cele două părți constitutive ale satului având și doi juzi în funcție, fiecare pe una dintre părți; la fel, în 1436, Petru Ungureanu capătă satul Bolăcești, „amândouă judeciile“, uric cu tot venitul¹⁷ (nu vedem cum ar fi putut Petru Ungureanu să exercite două funcții de judecie în satul pe care îl stăpânea; dar îl vedem stăpânind prea bine un sat împărțit dicotomic, în două părți tradiționale); tot în 1436, Oană portarul are satul „...Câtești, unde este Mic și Iiaș, amândouă judeciile“¹⁸ (putem crede că Mic și Iiaș erau doi „juzi“ în funcție, fiecare pe una dintre cele două judecii ale satului, dar nu putem crede că Mic și Iiaș exercitau o judecie în sens de „funcție“ paralel cu stăpânirea boierului, cu atât mai mult cu cât judeciile sunt date boierului, nu lui Mic și Iiaș); în 1439, din nou popa Iuga are „...sub bucovină, Jigărenii, amândouă judeciile“, satul Temeșești figurând iarăși cu „amândouă cuturile“, iar satul de pe Strâmbea, „...unde a fost Barbă Stan“ (fără Stanciu, de astă dată) figurând cu

„amândouă părțile“¹⁹; în 1442, Cârstea Iucășanul are un sat pe Cra-cău, „...unde a fost Sas Dan și Dan Văcăle, amândouă judeciile“²⁰; în 1445, Mihail logofăt are gura Pobratei, „...unde este jude Cârstea și Danciul, amândouă judeciile“²¹; în 1458, Oană Grama are pe Nichid, în Câmpul lui Dragoș, „...două judecii, unde a fost jude Drăganici și unde a fost jude Dâmba /.../ Iar aceste două judecii și poieni, toate mai sus scrise, (să fie) după vechiul hotar pe unde au folosit din veac, și din vale, și din vârful“²² (desigur că o judecie, ca funcție, nu are hotar și nu poate fi folosită „din vale până în vârful“); în 1488, Mihul și grupul lui au satul Poiana, „...unde au fost cnezi Băloș și Danciul, amândouă judeciile“²³; în 1488, Fete Iacobescul are un sat pe Bârlad, „...unde au fost juzi Buda și Drăgoi, amândouă judeciile“, pe care-l vinde lui Danciu Delea pentru 170 de zloți tătărești²⁴ (e foarte greu de admis că judecia, dacă ar fi fost o funcție, ar fi putut face obiectul unei vânzări); în 1491, nepoții lu Laslău Buhaicea au o serie de sate printre care și „...Năneștii, unde a fost jude Oancea“, împărțindu-și între ei averea, unul dintre ei capătă „...jumătate din judecia lui Oanciu“²⁵ (de astă dată este absolut clar că o „funcție“ nu poate fi împărțită în două, așa cum poate fi, însă, un teritoriu); în 1507, Ivancu și grupul lui au un sat „...pre Siret, anume Grigorești, îmbe judeciile“²⁶; în 1519, Ion cu grupul lui au Pipărcanii, „...unde au fost Iliăș și tovarășul său Șteful, pe amândouă ținuturile“, alte surse spunând, însă, „amândouă judeciile“; în aceeași stăpânire apar și satul Găleşești, „într-amândouă ținuturile“, și satul „...unde au șezut Slăvei și Mihăilă, pe amândouă ținuturile“²⁷; în 1520, Ion Cernat are „...un sat unde a fost Radul și Rădici, amândouă judeciile“²⁸; în 1528, Crăciun și ai lui au un sat pe Bârlad, „...unde a fost Buda și Drăgoiu, amândouă judeciile“.²⁹

În toată această serie de acte, în mod constant, judecia este interpretabilă în sens de „hotar sătesc“. Traducerile mai vechi ale acestor acte înlocuiesc, de altfel, termenul de „judecie“ cu acelea de „ținuturi“ sau „cuturi“ și, uneori, cu expresia „amândouă părțile“, cu adaosuri precum „partea de sus“, „partea de jos“, „partea dinspre răsărit“ sau „partea dinspre apus“.

Pe baza acestor acte, problema judeciei nu poate fi lămurită, însă, fără rest. Doar următoarele concluzii certe se pot trage: satele erau împărțite deseori dicotomic, având două judecii; deseori, aceste judecii erau desemnate prin numele unor juzi care „erau“ sau „fuseseră“; și, în fine, că aceste judecii gemelare se topeau în mâna unui stăpân nou, care lua în primire satul întreg, înlăturând sau nu pe juzii locali, dar păstrând structura teritorială dicotomică a satului.

Nu rămâne dubiu, deci, asupra faptului că, teritorial, satul vechi din Moldova era împărțit în două, ceea ce reprezintă o constatare valabilă de sine stătătoare, indiferent de faptul că părțile respective s-ar fi numit sau nu judecie și de faptul că ar fi avut sau nu în fruntea lor câte un jude sau un cneaz.

O altă sursă de informație o putem avea consultând listele vătămanilor citați cu diverse prilejuri și din care putem reține, de asemenea, faptul că erau uneori gemelari, adică figurau câte doi în același sat. Același lucru putem spune și despre mențiunile documentare în care unele sate sunt identificate prin amintirea faptului că acolo „erau“ sau „fuseseră“ persoane a căror calitate nu ne este indicată, dar care și ele pot fi gemelare.

Împărțiri teritoriale dicotomice. Mai clare sunt cazurile în care documentele vorbesc în mod explicit de împărțirea teritorială a satelor în „două părți“, „două cuturi“ sau „două ținuturi“.³⁰ Adeseori, mențiunea expresă că există în sat două părți, două cuturi, două judecii nu este făcută, dar fracțiile de cote-părți de stăpânire ale unor boieri se vădesc a pleca de la baza de calcul a unui sat inițial împărțit în două.

Ținând seama de toate aceste surse de informație, putem alcătui un tabel centralizator, categorisit pe decenii și pe feluri de mențiuni ale tuturor acestor sate dicotomice, în care menționăm că trecem doar cazurile care ni se par absolut certe (vezi tabelul alăturat).

Cifrele cuprinse în acest tabel trebuie socotite drept minimale. În general, toate satele care încap în mâna unui singur boier nu ne sunt amintite cu amănunte despre structura lor teritorială, asemenea specificări nefiind strict utile pentru a clarifica drepturile de stăpânire ale beneficiarului actului. În masă, deci, aceste sate vor fi fost duale, fără să luăm cunoștință de acest lucru. Doar în măsura în care se face incidental mențiunea unor cneji sau juzi gemelari, sau în măsura în care o fragmentare internă a drepturilor de stăpânire a avut loc, în cadrul dicotomic al „părții de sus“ și „părții de jos“ ale satelor, întrunind laolaltă „amândouă cuturile“, aflăm ceva despre caracterul lor dual. Dar chiar aceste cifre minimale sunt destul de importante ca să arate că împărțirea satelor în două „judecii“, două „părți“, de sus și de jos, două „cuturi“ etc. nu poate fi întâmplătoare. A o explica, așa cum face, de pildă, M. Costăchescu, ca rezultat al unei împărțiri succesoriale către doi fii ar fi a accepta o soluție pur formală. Satul Telenești, de pildă, împărțit în două jumătăți, nu poate fi explicat ca o „...amintire străveche de începuturile satului“, prin faptul că „...întâiul descălecător al satului a avut doi fii, cărora le-a dat câte o jumătate de sat“.³¹ Lăsând deoparte faptul că, în geneza satului Telenești, nu este vorba nici pe departe de un „descălecător“, ci de un stăpân care ia în primire un sat gata constituit, împărțirea în două a satelor este un fenomen prea răspândit ca să-l putem pune în seama unui fenomen biologic, datorită căruia toți „descălecătorii“ sau „stăpânii inițiali“ ar avea, în general, doar câte doi fii!

Dar atunci ce este această dicotomie? Răspunsul îl putem găsi în cadrul informațiilor strânse de către sociologi, care au constatat că pre-

SATE DICOTOMICE ÎN MOLDOVA

Perioada	Numărul total al menționărilor de sate	Sate având							Sate fragmentate pe bază dicotomică	Total sate dicotomice
		2 judecii	2 cuturi	2 părți de sus și de jos	2 cneji	2 juzi	2 vătămani	2 „alți“		
1390-1399	21	—	—	—	—	—	—	—	2	2
1400-1409	28	—	—	—	—	—	—	—	1	1
1410-1419	42	—	—	—	3	—	—	1	—	4
1420-1429	212	—	—	—	—	1	—	7	2	10
1430-1439	365	5	5	4	—	1	1	6	9	31
1440-1449	277	1	2	4	—	2	—	4	5	18
1450-1459	210	2	4	—	—	2	—	4	9	21
1460-1469	148	—	1	2	—	—	—	—	11	14
1470-1479	97	—	1	2	1	—	—	—	3	7
1480-1489	153	2	5	13	2	2	—	—	25	49
1490-1499	363	—	2	32	—	2	—	3	47	86
1500-1509	155	1	—	13	—	2	—	—	11	27
1510-1519	113	3	4	12	—	—	—	2	9	30
1520-1529	289	2	1	22	—	2	—	3	37	67
1530-1539	97	—	1	13	—	—	—	—	15	29
1540-1549	229	—	—	31	—	—	—	—	47	78
1550-1559	209	1	1	21	—	—	—	—	31	54
1560-1569	139	—	1	11	—	—	—	—	11	23
1570-1579	252	—	—	—	—	—	—	—	24	24
1580-1589	511	—	—	—	—	—	—	—	58	58
1590-1599	350	—	—	—	—	—	—	—	44	44

tutindeni organizațiile sociale străvechi au acest caracter dual sau păstrează urmele unei astfel de dualități originare. Încă de la cei dintâi cercetători ai problemei, ca, de pildă, Lewis Morgan, descrierile comunităților primitive semnaleză existența paralelă a două grupuri sociale asociate între ele, uneori aceste grupuri fiind la rândul lor scindate în două, fiecare pătrime din nou scindată în două, în combinații mai mult sau mai puțin complicate, dar păstrând întotdeauna caracterul dual. Numele dat în știință acestui sistem de împărțire a unei colectivități sociale în două părți variază de la autor la autor, dar faptul în sine rămâne deplin stabilit.³²

Explicația acestui fenomen social, dată în literatura mai veche a problemei, pornește de la constatarea că aceste grupe „duale” sunt, în același timp, grupe matrimoniale. Problema dualismului social a fost legată, în consecință, de cea a primelor forme ale familiei, fiind explicată în cadrul unei teorii care considera *familia* drept o asociere de rude, care avea drept scop principal procrearea și drept caracteristică o prohibiție din ce în ce mai severă a incestului – deci, ca rezultat, o îmbunătățire din ce în ce mai mare a calităților biologice ale grupului. Relațiile matrimoniale cu prohibiția progresivă a incestului mergeau, de altfel, mână în mână cu o suprastructură juridică și religioasă totemică.³³

În faza în care aceste comunități gentilice organizate dual intră într-un proces de teritorializare, adică atunci când grupurile umane se află în condițiile necesare pentru așezarea lor statornică pe o suprafață restrânsă de teren, aptă să hrănească populația, pusă în valoare prin tehnicile agricole și ale creșterii de vite, „satele” care se nasc astfel își păstrează caracterul dual.

Este drept că problema relațiilor dintre structura socială duală și structura teritorială duală corespunzătoare nu a intrat suficient de mult în atenția cercetătorilor. Au fost semnalate posibilitățile ca forme duale să supraviețuiască suprastructural mult timp după ce rostul lor inițial matrimonial fusese depășit, dar, după câte știm, concretizarea teritorială a acestui dualism nu a fost încă limpede analizată.³⁴

Socotim că împărțirea dicotomică a satelor noastre este un caz cert de rămășiță a unor structuri inițiale gentilice, care se mențin vreme îndelungată în cadrul comunităților teritoriale, dat fiind că fuseseră concretizate teritorial printr-o împărțire efectiv duală a hotarului sătesc. Operațiile agrimensurale, așa cum am arătat, în momentul când se efectuează pe teren, corespund inițial unei anumite organizări sociale. Dar, odată concretizate teritorial, ele supraviețuiesc condițiilor sociale care le-au dat naștere. Baza teritorială a vieții sociale ajunge astfel să fie un document arheologic, o mărturie a unor situații dispărute. Dicotomia satelor, păstrată în primele veacuri ca o realitate teritorială și, ulterior, ca una dintre tehnicile constante ale hotărnicilor noastre constituie un document social care ne obligă și pe această cale să ajungem tot la certitudinea derivării comunităților noastre sătești din străvechi comunități gentilice.

Așadar, tragem concluzia că, în momentul în care au fost luate în primire de către domnia moldoveană, vechile noastre sate moldovenești se aflau încă, în anumită măsură, într-o fază de organizare arhaică duală. Dar aceasta numai „în anumită măsură”, dat fiind că, alături de satele duale, altele pierduseră acest caracter, formând, dimpotrivă, o singură unitate socială, nedivizată. Ceea ce explică de ce, pe lângă cneji și juzii gemelari, întâlnim și cneji și juzi singuratici, satul formând o singură judecie și nu două.

Este de remarcat și faptul că, în câteva rare cazuri, avem și o împărțire triplă, satul fiind împărțit în părțile „de sus“, „de mijloc“ și „de jos“. Astfel, în 1499³⁵, întâlnim o „parte de mijloc“, în 1433³⁶, un „sat de mijloc“ și, în 1517 și 1519³⁷, trei vătămani în același sat. Dar aceste cazuri de împărțiri triale sunt doar câteva și se pot integra în seria foarte lungă a satelor stăpânite de „cete de boieri“, în sistemul devălmășiei pe cote-părți inegale, de care ne vom ocupa într-un capitol special. Împărțirea duală are, însă, caracter de normă, fiind un fenomen generalizat, a cărui vechime ne este atestată prin corespondența lui cu organizarea duală a „cnejilor“, „juzilor“ și a celor două „judecii“, deci cu un fenomen social arhaic.

CAPITOLUL III

CARACTERUL SOCIONIMIC AL TOPONIMIEI SĂTEȘTI

Teorii mai vechi cu privire la numele de sate. Problema numelor de sate a mai fost pusă în istoriografia noastră și am avut prilejul să arătăm, în volumul I al acestei serii, cât de nesatisfăcătoare este teoria susținută de către istoricii noștri mai vechi, care reduceau problema la simpla teorie a „eroului eponim”.¹ Am arătat că această teorie, naiv încrezătoare în legenda populară care găsește originea oricărui sat în acțiunea unui individ, nu este decât dovada ignorării principiului elementar al vieții sociale, care ne învață că nici o colectivitate nu poate fi rezultatul acțiunii unei „personalități” creatoare, care o „începe” din propria-i inițiativă și o desăvârșește prin propriile sale puteri. Formele de viață socială nu au un „început”. Ele „dăinuie” printr-un neîntrerupt proces de transformare a vechiului în nou, supuse fiind, deci, unui proces de permanentă transformare dialectică.

Formele în care a fost înfățișată această teorie a eroului eponim fondator de sate sunt mai multe. Părtașii tezei potrivit căreia întreaga noastră țărănime ar fi fost inițial „liberă” și abia mai târziu redusă în aservire înfățișează acest „erou eponim” drept un anonim țăran, cap de stirpe al familiei care dă naștere satului. Adepții teoriei care afirmă existența, încă de la întemeiere, a unei țărănime aservite socotesc că numai boierul poate fi creatorul social al satelor, fără a mai susține că întreaga populație aservită a colectivității ar fi constituită din progenitura „fondatorului”. În fine, o a treia teză, intermediară, acordă calitatea

de fondator unui personaj care nu e nici țăran și nici boier, adică unui cneaz, jude sau vătămăan.

Semnificativ este faptul că, în toate aceste trei variante ale teoriei eroului eponim, singurul argument invocat rămâne constant același: identitatea de nume între presupusul fondator și numele satului. A face dovada documentară a existenței anonimului țăran fondator nu era cu putință. În schimb, susținătorii tezei boierești sau a celei cneziale și-au dat silința să aducă „dovezi istorice“, găsind personaje atestate documentar – fie boieri, fie cneji – care să poarte același nume cu cel al satelor lor. Radu Rosetti, de pildă, își întemeiază convingerea în veridicitatea ipotezei lui pe argumentul că a găsit cazuri de cneji care au un nume comun cu cel al satelor în care „erau“ sau „fuseseră“. Dar baza documentară pe care se sprijină se dovedește extrem de fragilă de îndată ce, renunțând la citarea unor exemple anume alese, considerăm materialul documentar în totalitatea lui.

În Moldova, în perioada 1400–1600, avem un număr de 78 de sate identificate prin pomenirea unor cneji, juzi sau vătămăni, și anume 12 sate cu cneji, 49 cu juzi și 17 cu vătămăni. Din acestea,

– 2 sate au același nume cu *cneazul*:

Bacsan-Băcsănești	Târziul-Târzii

– 9 sate au același nume cu *juzii*:

Aramă-Arămești	Ioanăș-Ionășești	Milea-Milești
Balomir-Balomirești	Mareș-Mărășeni	Neagăș-Neagăș
Bălan-Bălănești	Mălai Negru-Mălăiești	Pulpe-Pulpești

– 3 sate au același nume cu *vătămănul*:

Procop-Procopinți	Iacob-Iacobeni	Ostapco-Ostăpciani

În total, deci, din 78, 14 cazuri sunt invocabile pentru a justifica teoria numelui satelor derivate de la cneji, juzi și vătămăni. Este o bază mult prea mică pentru a legitima o generalizare până la proporția unei reguli. Dar, chiar dacă s-ar fi dovedit o completă similitudine de nume între cneji, juzi și vătămăni și satele lor, în toate cele 78 de cazuri, o asemenea concluzie nu ar putea fi primită, simpla similitudine de nume neconstituind o dovadă a rolului de „descălecători“ de sate al acestora.

În aceeași situație se află și teoria care susține rolul de fondator de sate al boierului. A.D. Xenopol, de pildă, contestă teza lui Rosetti în privința afirmației că „fondatorul“ ar fi și cap și stirpe, considerându-l un creator doar social, nu și biologic, al satelor. Dar argumentele sale sunt tot atât de fragile ca și cele ale lui Rosetti și, în fond, nu se deosebesc de ele. „Orice așezare – afirmă Xenopol – trebuie să aibă un început, trebuie să fi fost întemeiată de cineva. Trebuie să fi fost un om care să fi pus întâi toporul la curățitul pădurii sau hârlețul la săpatul gro-

pilor în care se înfipseaseră bârnele unei case. Acel om, care la început alcătuia singur și cu familia lui locuitorii satului, îi dădu numele.“ De fapt, singura dovadă invocată de Xenopol rămâne, ca și în teoria lui Rosetti, tot identitatea dintre numele unui om și numele unui sat. Spune în continuare Xenopol: „...Lucrul reiese destul de limpede în satul Mănești din județul Fălciului, așezat pe valea Elanului, sat întemeiat de Man, tatăl lui Duma, fiul Manei, pomenit în documentul din 1490, dar care urcă vița lui Man pe la 1400“.2 Actul din 1490³ invocat de Xenopol se mărginește, însă, să spună că „sluga noastră“ Duma, fiul lui Manea, și nepoții săi de soră Dragotă, Cremene și Țintea vând, din uricul lor, satul Mănești, unde a fost casa tatălui lor Manea, precum și o mănăstire. „Satul“ este, deci, altceva decât Duma cu familia lui; acest sat avea și o mănăstire, adică o biserică sătească, pe care Duma și ai lui o vând împreună cu satul și cu oamenii din sat – deci, în condițiile unei exploatare feudale. Manea, tatăl vânzătorilor din 1490, trebuie plasat cel mult pe la 1430, și nu la 1400, cum ar dori Xenopol; el este, deci, un stăpân feudal, nicidecum un fondator lucrând cu sapa și hârlețul la crearea satului care îi poartă numele.

Dar nu numai actul invocat de Xenopol confirmă existența unui feudal și nicidecum a unui fondator, ci toate celelalte acte care mai pot fi citate în cauză duc la aceeași concluzie. Întreaga teorie a unui boier care fundează colectivități sătești prin activitatea lui personală, de constructor de case și lăzuitoar, nu poate fi susținută. Am mai avut prilejul să arătăm că există unele cazuri excepționale de boieri sau de oameni ai boierului care au, într-adevăr, o activitate de fundare de sate prin colonizare. Fenomenul colonizărilor constituie, fără îndoială, unul dintre aspectele importante ale vieții rurale. Se cunoaște, de pildă, ce rol au avut masivele colonizări cu populație din apusul Europei, executate pe teritoriul Europei răsăritene, începând de la est de Elba. Dar asupra acestor „fundări de sate“ avem suficiente informații directe, pentru a ne putea da seama că „fondatorul“ era un stăpân feudal puternic, care repeta niște forme sociale pre-existente, pe teritoriile nou cucerite și în prealabil depopulate prin masacrare. Colonizările se petrec, așadar, în condiții și modalități istorice care nu își găsesc corespondent nici în Moldova, nici în Țara Românească.

Caracteristica oricărei asemenea mari acțiuni de colonizare constă în faptul că seniorul colonizator nu dă numele său satelor pe care le înființează. Ar fi imposibil, de altfel, ca o regiune întreagă să cuprindă sate purtând, toate, numele aceluiași boier colonizator. Numele colonizatorului nu poate fi dat satului colonizat decât atunci când este vorba de un singur sat – în alte condiții, deci, decât cele ale marilor colonizări răsăritene. Moldova și Țara Românească au cunoscut deopotrivă acest fenomen al colonizărilor mărunte, prin crearea de „slobozii“ sau „sate de milă“ – de fapt simple umpleri de goluri interstițiale, mărunte peticiri, repopulări de sate pustiite.

Problema acestor colonizări interne este, desigur, importantă. Dar analiza condițiilor sociale în care ele au loc necesită o cu totul altă bază teoretică decât naiva teorie „Manea-Mănești“. Cu toate acestea, dacă identitatea de nume dintre un om și un sat nu reprezintă o dovadă pentru teza că acel om ar fi creatorul satului respectiv, nu este mai puțin adevărat că identitatea de nume constituie o problemă asupra căreia se cade a ne opri.

Privire statistică asupra numelor de sate. În volumul II, am avut prilejul să folosim onomastica populară pentru a stabili regulile de organizare internă a grupelor familiale în forma economică a „gospodăriei“. ⁴ Reamintim că sistemul numelor populare individuale e complex: există un *nume de heiu*, aparținând în comun întregului grup familial alcătuitor al gospodăriei; un *nume individual*, care constituie o poreclă menită să arate poziția individului în gospodărie; în fine, există și un *nume oficial*, recunoscut și organizat de stat prin acte de stare civilă. În volumul II, nu am dus analiza mai departe, însă, pentru a arăta că, la aceste trei sisteme de nume, se adaugă și un al patrulea, care este *numele de neam*, legând laolaltă mai multe gospodării înrudite între ele. Reluăm problema, deci, dintr-un punct de vedere nou – acela al „neamurilor“ constituind colectivitatea sătească.

Vom încerca să aplicăm aceeași metodă de analiză care, pornind de la onomastică – de data aceasta, o onomastică colectivă –, tinde să descopere fenomenele social-economice profunde care o determină, după regulile specifice ale determinării tuturor creațiilor ideologice de către baza lor social-economică. În acest scop, este necesar să procedăm la o analiză de ansamblu, adică statistică, a tuturor menționărilor de nume de localități care apar în documente în intervalul de timp 1392-1500, adică cel imediat următor „întemeierii“ statului autohton al Moldovei. Tabelele de la paginile 46-47 ne permit să cunoaștem aspectul general al problemei asupra căreia vom face comentarii ulterior.

Sate fără nume. Remarcăm, mai întâi, marele număr de sate fără nume din primele decenii și lenta dispariție a acestui fenomen în decursul secolului XV. Procedul de identificare a satelor moldovenești fără nume consta în folosirea, deseori simultană, a unor descrieri geografice și prin menționarea unor nume de persoane care „sunt“, „au fost“, „șed“, „au șezut“, „au avut“ sau „au casă“ etc. în acea localitate, cu precizarea că uneori e vorba de cneji, juzi sau vătămani. În tabelul de la pagina 46, am socotit drept sate identificate „geografic“ doar pe cele cărora le lipsea identificarea prin prezența unuia dintre personajele arătate. Dimpotrivă, am trecut în categoriile desemnării prin personaje, chiar și acele cazuri în care se adăuga și o descriere geografică.

EVIDENȚA STATISTICĂ A NUMELOR DE SATE DIN MOLDOVA

Perioada	Totalul menționărilor de nume	Cu nume puse la plural								Totalul numerelor puse la singular	Sate fără nume						
		total	sigure	probabile	cu numele după						total	geografic	„ale lui“	cneji	juzi	vătămani	„alții“
					boier	cneaz	jude	vătăman	„alții“								
1392-1399	21	12	8	4	—	—	—	—	—	4	5	5	—	—	—	—	—
1400-1409	28	16	9	3	1	—	1	—	2	6	6	4	1	—	—	1	—
1410-1419	42	19	5	13	1	—	—	—	—	8	15	6	3	4	—	—	2
1420-1429	212	88	32	49	7	—	—	—	—	37	87	27	31	3	5	4	17
1430-1439	365	170	70	90	6	—	—	1	3	49	146	33	56	3	4	1	49
1440-1449	277	152	52	91	3	—	—	—	6	45	80	13	24	—	5	3	35
1450-1459	210	142	44	89	6	—	—	—	3	41	29	4	13	—	3	1	8
1460-1469	148	109	41	53	12	—	—	1	2	15	25	10	8	1	—	1	5
1470-1479	97	79	24	44	8	—	—	—	3	15	7	2	3	2	—	—	—
1480-1489	153	120	75	20	25	—	—	—	—	17	13	4	2	2	1	—	4
1490-1499	363	280	136	81	44	—	4	—	15	51	32	8	7	—	1	2	14
TOTAL	1.916	1.187	496	537	113	—	5	2	34	288	445	116	148	15	19	13	134

Se poate constata numărul foarte mic de sate fără nume identificate prin cneji, juzi, vătămani. Față de 15 sate identificate prin cneji, 19 prin juzi și 13 prin vătămani, apar 146 de sate identificate prin stăpânii lor boieri, cărora probabil că li se pot adăuga și cele 134 de sate identificate prin „alții“, plus 116 determinate geografic. În total, față de 445 de sate fără nume, doar 47 sunt identificate prin cneji, juzi sau vătămani.⁵ Un astfel de procedeu de identificare a satelor fără nume nu este decât un expedient, menit să suplinească unele deficiențe ale organizării administrative a statului.

Un stat deplin organizat își constituie o administrație precisă, cu circumscripții și sub-circumscripții etajate, fiecare unitate administrativă având un nume. În ziua de astăzi, de pildă, este ușor a identifica un sat oarecare. Când spunem „satul Tunari, raionul Snagov, regiunea București“, nici un dubiu nu poate exista cu privire la localitatea avută în vedere. Statul incipient al Moldovei era, însă, departe de a avea o astfel de administrație deplin organizată. Lipseau marile circumscripții administrative ale „ținuturilor“, care nu vor apărea decât mai târziu; lipseau — ceea ce este și mai semnificativ — până și numele de sate, care trebuiau să fie identificate, în consecință, pe căile indirecte pe care le-am arătat. Avem, în acest fapt, o nouă dovadă că, la întemeierea sa,

CALCULUL ÎN PROCENTE AL NUMELOR DE SATE DIN MOLDOVA

Perioada	Total menționări de sate	Nume plurale				Total nume la singular	Total fără nume
		total	sigure	probabile	nume de om cert		
1392-1399	100	57,1	38,1	19,0	—	19,0	23,9
1400-1409	100	57,2	32,1	10,8	14,3	21,4	21,4
1410-1419	100	45,2	11,9	31,0	2,3	19,0	35,8
1420-1429	100	41,5	15,1	23,1	3,3	17,5	41,0
1430-1439	100	46,6	19,2	24,7	2,7	13,4	40,0
1440-1449	100	54,9	18,8	32,9	3,2	16,2	28,9
1450-1459	100	66,7	20,0	42,4	4,3	19,5	13,8
1460-1469	100	73,0	27,7	35,8	9,5	10,1	16,9
1470-1479	100	79,4	24,7	45,4	9,3	13,4	7,2
1480-1489	100	80,4	49,0	13,1	18,3	11,1	8,5
1490-1499	100	77,2	37,5	23,3	17,4	14,0	8,8
TOTAL	100	61,8	25,8	28,8	8,0	14,9	23,3

domnia Moldovei a găsit regiuni întregi de sate „pustii“, adică, după cum știm, de sate „pustiite“, golite de populația care ar fi putut păstra tradiția numelor lor. Explicarea stă, desigur, în faptul că domnia Moldovei continuă vechi formațiuni pre-feudale, cărora li se substituie abia în urma unor războaie devastatoare, luând în primire o țară adânc lovită de catastrofa distrugerilor făcute de hoardele tătărăști.

Dar aceste acțiuni devastatoare au atins doar anume regiuni și ar fi interesant dacă ar putea fi stabilite ariile cartografice ale „pustiilor“ și ale acestor „sate fără nume“, adică lipsite de vechea populație locală. Marea majoritate a teritoriului țării scăpase, însă, distrugerii totale și dovada o avem tocmai în faptul că majoritatea satelor din Moldova, în total 1.471, au nume încă din primele documente interne, nume care, fiind păstrate, implică existența unei populații băștinașe supraviețuitoare. Pe măsură ce statul autohton se încheagă, satele fără nume dispar din documente. Se procedează, deci, la botezarea lor, stratului celui vechi de nume tradiționale adăugându-i-se un strat de nume noi.

Denumirile de sate ne pun, deci, în fața unei probleme sociale dintre cele mai interesante:

- cine și în ce condiții a dat nume satelor vechi;
- cine și în ce condiții a dat nume satelor noi, repopulate sau abia mai târziu întemeiate;
- potrivit cărora reguli s-a constituit nomenclatura administrativă târzie a cancelariei domnești?

Onomastica colectivităților umane. Întocmai ca numele individuale, numirile colective sunt rezultatul unor relații sociale, cu menirea de a le concretiza prin exprimare. Sistemele onomastice colective, întocmai ca și cele individuale, se schimbă, deci, o dată cu schimbarea sistemelor de relații sociale. În orânduirea comunei primitive, specificul relațiilor sociale constă în faptul că ele nu au un caracter de clasă, populația nefiind divizată în clase antagonice. Există, totuși, divizări ale populației, pe grupe mari, după un sistem ce pare a afecta formele unor organizări familiale. Atâta vreme cât comuna primitivă mai cunoaște încă marile formațiuni ale fratriilor, triburilor și gensurilor, combinate ierarhic în multiple feluri, fiecare grup social în parte purta un nume care desemna cu precizie poziția oricărui grup în ansamblul sistemului. Un gens, de pildă, purta un nume care indica fratria și tribul din care făcea parte.⁶ Sistemele de nume născute astfel, complicate în continuare cu numele individuale, care arată, pentru fiecare om în parte, generația și grupul matrimonial cărora le aparțineau, se dovedesc extrem de complicate, greu de conceput pentru cei de astăzi. Se știe că Lewis Morgan, studiind sistemele onomastice colective și individuale, a reușit să stabilească sistemele de relații sociale caracteristice orânduirilor comuniste primitive.⁷

Sistemul numelui gentilic durează atâta vreme cât durează însuși sistemul gentilic. Când orânduirea comunei primitive intră în faza finală, în care grupele sociale se teritorializează, formând sate, necesitatea de a păstra numele gentilic tradițional continuă – mai întâi ca sistem clasificator în sânul confederărilor de sate. Cu deosebirea că aceste confederări pe văi de râuri sau pe alte teritorii geografice unitare nu mai sunt triburi, organic scindate în grupuri ierarhizate, ci confederări de unități egale, putând fi grupate în formațiuni politice mai mari sau mai mici. Vechile nume gentilice își văd diminuat rolul clasificator ierarhizant, pentru a se transforma în toponime propriu-zise: nume care anterior desemnau un gens în noua situație desemnează și un teritoriu, de vreme ce gensul s-a teritorializat.

Dar această trecere de la numele gentilic la unul toponimic se face treptat, multă vreme încă rămășițele gentilice continuând a se face simțite. Această dăinuire a numelui gentilic în vechea lui funcție este înlesnită și de faptul că gensul teritorializat sătește continuă, după cum am văzut, a fi „dual“ o bună bucată de vreme, fără altă pricină decât cea a continuității formei, în puterea tradiției, în timp ce conținutul ei devine altul sau dispare cu totul. Cele două părți constitutive ale gensului teritorializat trebuie identificate, însă, în continuare prin nume deosebite, în așteptarea vremii în care aceste nume vor fi înlocuite prin simplele indicații topografice „partea de sus“ și „partea de jos“.

Când satul se topește într-o singură unitate teritorială, numele nu se mai folosește decât ca nume de „sat“. Era vorba, însă, de un sat devălmaș, adică alcătuit dintr-un grup de oameni stăpânind în comun un

patrimoniu teritorial. Fostul gens teritorializat constituia, deci, un „sat”, astfel că numele gensului era, simultan, și numele satului. Abia când satul devălmaș ajunge a fi un sat de tip evoluat, adică atunci când în sânul lui, în condițiile amintite, se desprind neamuri diverse, cu interese adverse, apar în sat și numirile de „neamuri”, diverșii „bătrâni” ai satelor fiind, totuși, considerați ca alcătuind laolaltă o singură unitate familială descinzând dintr-un bătrân unic, fondator al satului.

Denumirile de neam capătă, deci, în sânul satelor, rosturi de clasificare și normare a drepturilor pe care diversele grupe familiale și diverșii indivizi în sânul grupelor le au în ansamblul teritorial al colectivității sătești. Caracteristica acestor numiri, în măsura în care ele mai păstrează tradiția originară, adică în măsura în care predomină interesul de a desemna prin nume o colectivitate de oameni și doar secundar teritoriul posedat de această colectivitate, este faptul că sunt „socionime” prin excelență.

Semnul de recunoaștere a acestor „socionime” este punerea lor la plural. Un om poate purta un nume pus la singular. O localitate de asemenea. Putem spune, de pildă, „Mihai” unui om sau „Turnu-Severin” unei localități. Dar unui grup de oameni organizați în unitate colectivă nu le putem da nume articulat decât la plural. Numele unui sat de tip tradițional este, de pildă: „Șoimăreștii”, nu „Șoimărești”, „Bezarii”, nu „Bezari”.

Faptul că astfel de nume sunt simultan „socionime” și „toponime” provoacă ezitări și fluctuații în pronunție. Spunem „satul Șoimărești” tot atât de des ca și „satul Șoimăreștii”. Dar dovada că avem de-a face, totuși, cu un socionimic stă în faptul că trebuie să spunem neapărat „hotarul Șoimăreștilor”, „neamul Șoimăreștilor”, nicidecum hotarul sau neamul Șoimăreștiului.⁸ Esențial în socionime este caracterul lor la plural, nu neapărat cel antroponimic, deși acesta este cel mai răspândit și de caracter gentilic mai clar.

În ceea ce privește numele colective derivate din nume individuale, sunt posibile mai multe variante de plural, obținute prin sufixele:

- <i>-eștii</i> :	Bârla-Bârleștii Manea-Măneștii Ion-Ioneștii Avăru-Avereștii Cofărea-Cofăreștii	- <i>-arii</i> :	Beza-Bezarii Chirică-Chiricarii;
- <i>-enii</i> :	Vlad-Vlădenii Bucium-Buciumenii Dobre-Dobrenii	- <i>-inții</i> :	Zaharia-Zaharinții Iuga-Iuginții Opriș-Oprișinții;
- <i>-anii</i> :	Lațcu-Lățcanii Radeș-Radeșanii Opriș-Oprișanii	- <i>-ăuții</i> :	Pătru-Pătrăuții Călin-Călinăuții Vladimir-Vladimirăuții
		- <i>-iacii</i> :	Roșu-Roșiacy

Regulile fonetice care determină alegerea sufixelor de exprimare a pluralului nu ne privesc. Constatăm faptul și ne mărginim a semnala că el indică existența unui grup de neam: numele satului e un nume de ceată. Constatarea rămâne valabilă și atunci când numele colectiv al satului nu derivă dintr-un nume de persoană. Prin folosirea sufixelor, avem astfel diverse posibilități de a crea nume colective de sate:

- în <i>-ești</i> :	Spineștii, Gârleștii, Ciumeștii;
- în <i>-enii</i> :	Câmpenii, Pădurenii, Mălurenii, Vălenii; dar și Curtenii, Seimenii, Comoștenii;
- în <i>-anii</i> :	Bisericanii, Darabanii;
- în <i>-arii</i> :	Lopătarii, Obrocarii, Șindilarii, Olarii;
- în <i>-așii</i> :	Afumașii, Ghimpașii, Bălțașii;
- în <i>-eii</i> și <i>-ii</i> :	Vai de Eii, Ceaurii, Aleșii, Dioștii;
- în <i>-eșii</i> :	Cacaleșii, Scaieșii;
- în <i>-ișii</i> :	Pârlișii

La aceste două categorii de nume colective puse la plural⁹, ambele socionime, în sensul de referire la grupul de oameni ai satului, iar nu la poziția lui geografică, mai avem de adăugat cazurile în care ideea de „oameni“ apare încă mai clar – de pildă în „hotarul Herniceștilor“, „al Negreștilor“, sau în „...satul Răvăcanii, unde au fost Răvăcanii“, sau „Stănuăștii al Stănuăștilor“.

Dacă analizăm tabelul statistic de la pag. 46, putem constata marele număr de asemenea socionime puse la plural. În tabel, am despărțit însă socionimele în două categorii: una în care numele apare la plural în corpul însuși al documentului (de pildă, când actul spune „Ciorsăceștii“, e clar un socionim plural); o altă categorie cuprinde sate care par a fi socionime, deși sunt puse la singular; le socotim totuși socionime probabile, putând fi puse la plural pentru că aceasta e, de fapt, pronunția populară până în ziua de azi. Interpretarea ne e confirmată, de altfel, și documentar în multiple cazuri. De pildă, satul Zubreuți apare, în 1429, și ca „al Zubreuților“¹⁰; tot astfel, Cosilouți este și „al Cosilouților“ în 1432¹¹, Invâncicăuți este și „Invâncicăuții“ în 1435¹², Buciumeni este și „Buciumenii“ în 1442¹³ etc.

În special atunci când numele satului e pus la genitiv, pronunțarea corectă, la plural, devine obligatorie. Dăm, de aceea, nu numai totalul de 496 de sate puse sigur la plural, ci și totalul de 537 probabil plurale, ceea ce ridică la 1.033 numele de sate plurale din totalul de 1.916 menționări de sate din întreaga perioadă dată. Toate cele 1.033 de nume aparțin grupului care nu poate fi legat de numele unei persoane certificate documentar. Mai trebuie adăugate satele al căror antroponimic plural este similar cu cel al unei persoane certe, și anume boier stăpân al satului în 113 cazuri, jude în 5 cazuri, vătăman în 2 cazuri și „alții“, a căror calitate nu ne este arătată, în 34 de cazuri. În total, avem, deci, 1.187 de nume puse la plural din 1.916 denumiri.¹⁴

Similitudinea de nume între boierul-stăpân și satul stăpânit. Păstrarea unei tradiții, justificate și prin necesități de fapt, a unui sistem onomastic colectiv, nu poate fi socotită, însă, decât o *rămășiță* gentilică, nu o *realitate* gentilică. În sânul însuși al satului devălmaș, procesele sociale care au avut loc determină schimbări în sistemul onomastic – așa cum am menționat. Dar ceea ce dă naștere celor mai însemnate prefaceri ale acestui sistem este faptul că surprindem satele noastre cele mai vechi într-o fază în care ele se aflau gata prinse într-un proces de aservire feudală. Prezența boierului, mai întâi ca stăpân și apoi ca proprietar feudal al satului, este firesc să fi provocat perturbări ale sistemului de numire a satelor.

Concepția veche țărănească pune accentul pe existența unei cete colective de țărani direct muncitori ai pământului. Când boierul ia în primire un astfel de sat, exploatându-l prin preluarea unor plus-produse și prin unele munci gratuite, el poate continua a numi satul pe numele lui țărănesc. Dacă exploatarea satului se făcea prin intermediul unui localnic – cneaz, jude sau vătămăan – boierul putea să identifice satul prin numele cneazului, judeului sau vătămăanului sau prin numele fostului stăpân al satului.

Acest lucru era necesar mai ales pentru seria de sate care, de curând repopulate, nu păstrau tradiția vechiului lor nume de ceată și, rămase nenumite, trebuia să capete un nume convențional oarecare. Ulterior, însă, când boierul începe a-și face o gospodărie producătoare de marfă, când își creează și sporește „rezerva” funciară, când reușește să transforme țărani dependenti în șerbi, atunci el înțelege, prin „sat”, nu oamenii din sat, ci teritoriul însuși al satului, pământul ca atare. În asemenea condiții, era firesc ca vechiul nume tradițional al cetei să fie înlocuit prin alt nume, în scopul de a scoate în relief faptul că satul este „al lui”. Dorința de a da acestui sat propriul lui nume va crește. Procesul de patrimonializare boierească a satelor are, deci, consecințe în onomastica colectivă a satelor. Conflicte între sistemul tradițional țărănesc și sistemul nou boieresc vor apărea, deci, inevitabil și prin ele ne este deschisă calea unor analize asupra procesului social însuși care constituie baza istoriei noastre sociale – anume lupta dintre boieri și țărani aserviți lor.

Sunt de distins aici trei serii de nume, de origini diverse, a căror teorie merită să fie făcută. Orice sistem de nume colective este, în mod tradițional, dublu: pe de o parte, avem numele pe care și-l dă însuși grupul și, pe de altă parte, numele pe care „alții” îl atribuie acelui grup.¹⁵ Onomastica populară românească e bogată în asemenea duble numiri, unele pe care le revendică fiecare grup în parte, altele pe care și le atribuie reciproc diferitele grupuri:

• în primul rând, o serie lungă de *nume atribuite*: munteni, cojani, băltăreți, pădureți, gușați, momârlani, bufani, juveți, mocani, trocari etc., constituind o colecție din care nuanța ironică nu lipsește;

• în al doilea rând, o serie tot atât de lungă de *nume revendicate*, socotite titluri de mândrie: vrânceni, bârsani, oșani, moroșani, olteni etc. Studiul lor, ca fenomen de relații sociale, nu ar fi lipsit de interes. În privința denumirilor colective de sate, regăsim același sistem al dublilor denumiri, unele *revendicate*, altele *atribuite*. În vorbire populară, fiecare sat are un nume pe care și-l revendică și, simultan, un nume pe care i-l atribuie satele învecinate, dar pe care satul îl respinge, socotindu-l poreclă de batjocură.¹⁶

Alteori, numele atribuite au un sens neutru sau chiar binevoitor și, de cele mai multe ori, corespund cu numele revendicat. Studiul lor ar permite o înțelegere mai profundă a relațiilor existente între satele diverselor regiuni sau aparținând diferitelor categorii sociale sau de neam. Dar, întocmai ca și în onomastica individuală, sistemelor onomastice colective populare, atribuite și revendicate, li se suprapune un al treilea sistem onomastic, care este cel *oficial* al statului și care, pentru veacurile trecute, ne este singurul cunoscut.

În actele lor oficiale, organele de stat urmăresc identificarea administrativă a satelor și obțin acest rezultat printr-o serie de procedee pe care le-am mai amintit. De la un anume moment al organizării bazei administrative a statului, identificarea se face prin „nume“, care poate fi cel popular revendicat sau cel popular atribuit; dar poate fi tot atât de bine un nume impus de sus, în apărarea intereselor pe care le are un membru al clasei stăpânitoare, care își marchează stăpânirea și printr-o schimbare de nume a satului luat în stăpânire.

Aceste denumiri oficiale au, mai întotdeauna, un caracter solemn, potrivit cu solemnitatea însăși a documentelor emise de la cancelaria domnească. Ele sunt retușuri ale denumirilor populare, adeseori chiar traduceri în limba slavonă a denumirilor populare sau denumiri inventate arbitrar.¹⁷ Odată trecute în acte, aceste denumiri oficiale acoperă cu un strat artificial vechile numiri, dându-ne, în total, o imagine parțială a problemei. Satul le acceptă, până la urmă, pentru motive de utilitate imediată: nu numai pentru a-și ușura relațiile cu organele de stat, ci mai ales pentru că aceste nume oficiale figurează în documente pe care satul are deseori interesul să le invoce.¹⁸

A da unui sat numele boierului care îl stăpânea, adică trecerea de la sistemul identificării unui sat prin pomenirea unui om care „este“ sau „a fost“ acolo într-o calitate oarecare, de colector de biruri sau de stăpân, la sistemul dării unui nume propriu-zis, calchiat după numele boierului, ridică, însă, o problemă: care e sistemul onomastic folosit de către neamurile boierești? Și onomastica boierească are problemele sale specifice, interesând direct problema vechii noastre organizări sociale.

După cum vom vedea, neamurile boierești păstrează și ele urme ale vechii organizări. Fiecare boier aparținea, inițial, unui neam coerent încheat. Unele neamuri boierești își vor vedea crescând acest neam – în condiții sociale speciale – până la a forma o ceată de co-proprietari,

stăpânind feudal o obște țărănească. Alte neamuri, dimpotrivă, se scindează și se fragmentează pe grupuri. Formele de organizare a neamurilor boierești trec și ele prin faze diverse. Într-o primă fază, neamul boieresc nu are un nume comun, ceea ce constituie dovada că aceste neamuri, născute din disoluția organizațiilor străvechi, nu erau organizate ierarhic între ele, într-un sistem care să fi necesitat clasificarea lor. Pe boieri îi vedem apărând, în cele mai vechi documente, cu nume menite doar a-i individualiza personal, nu pe familii – adică numai cu numele de botez, la care se adaugă o poreclă individuală, o indicare a slujbei deținute, a regiunii geografice de stăpânire sau, mai rar, a descendenței directe din tată. Iată un exemplu: lista boierilor dintr-un document din 1403 cuprinde credința panului Sân Bârlici și a fraților lui, credința panului Bârlă de la Hârlău și a copiilor lui și credința panului Dragoș și a copiilor lui, credința panului Bratul Straovici, credința panului Vlad, fost vornic, și a fraților lui, credința panului Ion cel bătrân de la Vorona, credința panului Micu Sinovschi și a copiilor lui, credința panului Badea de la Suceava și a copiilor lui, credința panului Micu Albu și a copiilor lui, credința panului Bârgău Ștefan și a copiilor lui, credința panului Negru vornic, credința panului Giurgiu Volhoveșchi și a fraților lui, credința panului Hodco Ciacinschi, credința panului Horeață de la Hotin, credința panului Vlad Tuciaischi, vornic din Târgul Romanului, credința panului Șandru de la Neamț, credința panului Ion Jumătate și a copiilor lui și credința panului Ravas Litovoi.¹⁹

Uneori, când „frații” sunt pomeniți ca atare, avem mirarea de a constata că ei nu sunt identificați printr-un nume de familie. De pildă, în 1432, se spune „...credința panului Giurgiu vornic și a fraților lui, pan Șteful și Mândrea” sau „...credința panului Lazăr și a fratelui lui Stanciu”. Tot astfel, aflăm că boierul Moiş Filozoful era frate cu Vană Popșa! Neamul boieresc, deprins din formațiunile străvechi, deși continuă a fi un „neam” solidar încheșat, nu are nevoie de un nume comun. Boierimea fiind un grup social restrâns și omogen, simpla individualizare pe persoane era suficientă.

Atunci când această clasă socială, sporită ca număr, se destramă, fiecare grup familial pornind pe o cale proprie – fie urcă spre latifundie, fie decade în sărăcie –, neamurile boierești se dezagregă, grupurile astfel născute individualizându-se printr-un nume de familie. Este un fenomen social binecunoscut, care face ca apariția numelor de familie în clasa feudală să fie semnul unor diferențieri ivite în sânul ei, simptomul unor deosebiri de soartă între diversele grupuri familiale.²⁰

Numele individualizante se formează pe mai multe căi, fiecare dintre ele fiind caracteristic unei anumite faze de dezvoltare socială generală și unui anumit proces de diferențiere. O primă cale este aceea de a lega numele unui om de o anumită regiune geografică unde fie își are baza stăpânirii, fie a executat sau execută o slujbă de stat. Fiecare

dintre aceste două aspecte ale numelui nou format semnifică, de altfel, o altă situație socială: numele legat de stăpânire arată o bază socială funciară a boierimii, numele legat de slujbă, dimpotrivă, o bază în poziția deținută în organizarea de stat centralizată.

Nu intră în intenția noastră să adâncim aici problema formelor de organizare familială a neamurilor boierești; ne mărginim doar a pune problema legăturii directe dintre numele boierului și numele satului stăpânit, adică legătura dintre onomastica boierească și toponimie. Distingem, mai întâi, seria de cazuri în care este absolut cert că numele boierului se formează toponimic – altfel spus, cazuri în care boierul ia numele satului sau al unei regiuni geografice. „Mihail de la Dorohoi“, de pildă, este numele unui boier, mare latifundiar, care își avea baza stăpânirilor în Dorohoi, deși avea multiple sate și în ținuturile din jurul Dorohoiului; în aceeași situație se află seria destul de lungă a tuturor boierilor care poartă nume ca: „Dragoș de la Stamnic“, stăpân al unui sat pe Stamnic, „Grasul de la Zăbrăuți“, care are satul Soldești de pe Zăbrăuți, „Giurgiu de la Frătăuți“, care are satul Frătăuți, „Coste de la Târnava“, stăpân al satului Târnava, „Rusul din Flocești“, stăpân al satului Flocești, „Coste Grasul din Plăvățești“, având satul Plăvățești, sau „Dasco din Clicicăuți“, care are satul Clicicăuți etc.

Particula „de la“ sau „din“, fără să aibă la noi valoarea nobiliară a lui *de* sau *von* ale aristocrațiilor franceză sau germană, reprezintă, totuși, un sistem de a constitui un nume de om prin arătarea locului unde stăpânește – deci, implicit, prin arătarea situației lui de stăpân. Dacă pan Mihail de la Dorohoi ia numele ținutului în care avea latifundia, sunt alte cazuri, mult mai numeroase, în care, dimpotrivă, este cert că satul ia numele boierului. De pildă, în 1490, trei frați, Pașco, Danciul și Mircea au satele Pășcanii, Dănțeștii și Mirceștii; este exclus ca tatăl lor să fi avut fantezia să-și boteze fiii după numele satelor stăpânite; de asemenea, aceste sate nu vor fi putut purta aceste nume în timpul când stăpân le era tatăl acestor trei frați; desigur că abia atunci când patrimoniul bătrânesc s-a împărțit între cei trei, fiecare a dat numele său satului care i-a revenit din partaj; numele satului ar fi, deci, recent și trecut de la stăpân la sat, iar nu invers. Sau, în 1492, Toma, fiul lui Mihnea, nepotul lui Oană Stângaciul, are satul Tomești; este clar din nou că satul și-a luat numele după stăpânul său abia după ce acest Toma l-a luat în stăpânire. La fel trebuie să fie și cazul satului Brătulești, de pildă, din stăpânirea lui Bratul Viteazul; e de necrezut că pe Bratul îl chema așa pentru că avea în stăpânire satul Brătulești; mai sigur este că satul a căpătat numele după stăpânul lui.

Aceasta înseamnă, oare, că satul își schimbă numele la fiecare nou stăpân? Soluția ar fi fost de neacceptat. Trebuie, deci, să fi existat o anumită epocă istorică în care satele căpătau numele boierilor lor și ea nu poate fi alta decât epoca în care patrimonializarea feudală a satelor se desăvârșește. Odată fixat numele satului, acesta tinde să nu mai

varieze, deși schimbările de nume continuă a fi extrem de frecvente și ulterior, mai ales în cazurile când un anume sat iese din stăpânirea unui neam, care respectă numele predecesorului, pentru a trece în alt neam, străin. Este și de înțeles de ce se proceda așa, pentru că numele comun cu al satului constituia prin el însuși o dovadă de stăpânire. Așadar, de îndată ce un boier trecea efectiv în patrimoniul său teritoriului unui sat, tendința de a-i da numele său era firească și ușor de pus în practică, mai ales atunci când satul nu avea nume, dar și atunci când boierul reușea, prin cărțile domnești pe care le căpăta, să impună un nume oficial, atribuit, cu valoare administrativă din ce în ce mai clară.

Analiza acestui aspect al problemei este posibilă luând în considerare mai ales cazurile în care satele își schimbă numele, dacă hazardul face ca documentul să ne dea și detaliile necesare pentru a ne putea forma oarecare bănuieți cu privire la împrejurările ce determină schimbarea de nume.

Uneori, rezultă destul de convingător faptul că satul ia numele boierului care intră în stăpânire: satul este „al” unui boier, deci numele lui este „satul boierului cutare”; boierul având el însuși un „neam” (care, desigur, nu are forma unei „cete de neam”, ci, așa cum vom vedea, doar forma unei „familii largite”), satul va fi numit a fi al acestui neam de boieri. De pildă, în 1533, satul nepoților lui Mihail Medeu este numit „hotarul Medeeștilor”²¹; pot fi citate mai multe asemenea cazuri: „hotarul Herniceștilor”, al „Negreștilor”; sau „satul Răvăcanii, unde au fost Răvăcanii”, sau „Stănueștii ai Stănueștilor”.

De la posesivul „al lui” se trece ușor, deci, la o denumire de sat. Satul își poate schimba numele la luarea sa în stăpânire de către boier. Iată câteva cazuri: în 1486, fiii lui Ștefan Cerlen vând satul *La Poieni*, „...unde este casa lui Ștefan Cerlen, cu toate poienile și cu cuturile împrejur”²²; ni se spune că „...acest sat mai înainte spus *La Poieni*, anume *Ștefăneștii*, unde a fost *Ștefan Cerlen*” (satul exista, deci, mai de mult și purta numele de *Poieni*; schimbarea de nume este provocată de luarea în stăpânire a satului de către boierul Ștefan Cerlen, din Ștefan făcându-se Ștefăneștii); în 1488, se vinde „...un sat, anume *Ciorsăceștii*, unde a fost bunicul lor Tiba, pe Moldova, la Câmpul Perilor”; cumpărător este însuși domnul, care donează satul unei mănăstiri; în continuare, textul prin care se face donația către mănăstire numește *Tibeștii* satul respectiv²³ (deci, din nou o schimbare de nume a satului, după numele celui care l-a stăpânit: Ciorsăceștilor, încăpând în mâna lui Tiba, li se atribuie numele de Tibeștii); în 1528, se dă lui *Glavan*, pisarul domnesc, „...jumătate de bucată pământ din hotarul *Săneteștilor*, unde au fost casa moșului lor *Sinat*, la Zeletin, care acum se numește *Glavaneștii*”²⁴ (deci, cât timp trăia „moșul” *Sinat*, satul era Sănetești; încăput în mâna lui *Glavan*, satul este Glavanești); în 1534, nepoții lui Șteful *Tofil* au „...un sat pe Sitna anume *Jolcășani*, mai jos de Căcăceni, care acum se numește acel sat *Tofileni*”²⁵ (și acest sat își schimbă

deci numele după noul lui stăpân); aceeași situație în 1576, cu „...satul Turda de pe Miletin, care se numește *Uzunești*“, după numele lui *Ozun* cel Bătrân²⁶.

Dar cancelariile domnești au și alt procedeu de a da nume satelor. Scopul numelui, în documente, este de a servi la identificarea satelor. Atunci când intervine o vânzare, o întărire sau un alt act care schimbă sau confirmă drepturi boierești anterioare, actul cel nou se referă la actele-matcă mai vechi. Când într-un asemenea act-matcă foarte vechi este identificat un sat, cu sau fără nume, prin pomenirea unui cneaz, a unui jude sau a unui vătămă, cancelaria domnească transformă numele acestui cneaz, jude sau vătămă, în actele ulterioare, într-un nume de sat. Iată o dovadă: în 1488, satul *Movila*, de la gura Horăeții, este identificat prin mențiunea „...unde a fost jude Bora“²⁷; dar, în 1606²⁸, la 118 ani după emiterea actului-matcă din 1488, scriptorul documentului transformă numele de *Bora* în topicul *Borăști*; satul nu purta, deci, în 1488, numele judelui Bora, care „fusese“; el poartă apoi un alt nume și abia mult timp după aceea este numit după numele unui jude care murise de mai mult de un veac și a cărui amintire, desigur, se mai păstra doar în document; a-l socoti pe Bora drept fondator al satului în asemenea condiții este exclus: avem de-a face cu un simplu procedeu arbitrar de atribuire a unui nume oficial în scop de racordare scriptică între diverse documente²⁹.

Aceasta nu este, însă, o regulă: satul poate lua și alt nume decât cel figurând în documentele-matcă. Astfel, satul *Sârbii* de la gura Oancei³⁰, menționat în 1521, fusese identificat, în 1429, fiind fără nume, prin mențiunea „...unde a fost jude Jula“³¹. Judele Jula nu a dat, însă, satului numele de *Julești*.

Există și cazuri în care schimbarea de nume rămâne pentru noi neexplicată. De pildă: În 1491, se vinde, din uricul lui Giurgea Răspopă, „...un sat, anume *Mărățaii* pe Vaslui, iar numile satului acestuia, cel vechiu, au fost *Prinos*“. Pricina schimbării numelui este nelămurită.³²

Mai grave sunt o serie de documente incerte, extrem de curioase, ridicând o problemă căreia nu i se poate găsi deocamdată o explicație satisfăcătoare. În aceste documente, boierul care abia cumpărase un sat poartă numele satului, vechiul stăpân vânzător al satului având cu totul alt nume. Ar fi posibile următoarele trei situații: fie satul își schimbă numele după boier în chiar momentul vânzării; fie boierul își schimbă numele, luându-l pe cel al satului, în momentul cumpărării; fie satul este cumpărat de către cineva care încă mai dinainte avea același nume cu satul. Dar documentele nu ne permit să ne pronunțăm pentru una sau alta dintre aceste ipoteze.³³

În concluzie, chiar dacă nu toate documentele sunt clare, rezultă, totuși, din ele că foarte multe nume de sate stau în legătură cu numele celor care le stăpânesc și se schimbă o dată cu schimbarea stăpânilor, actele făcând mențiunile necesare, atunci când e cazul. Când satul era

fără nume în actele-mată inițiale, se putea folosi mențiunea de identificare a unor oameni care „au fost“, ca bază pentru croirea unui nume arbitrar, de racolare scriptică între acte. Nu numele stăpânului, ci numele subordonatului acestuia era folosit atunci ca nume de sat.

Observația generală pe care o putem face, chiar și în cazurile când satului i se dă numele boierului stăpân sau al celui care, între sat și boier, făcea oficiul de racordare, este faptul – extrem de important – că aceste nume noi, atribuite, cu caracter oficial, sunt puse, totuși, la plural și continuă a fi socionime. La ce grup social se referă această punere la plural? Sunt cazuri în care grupul familial al boierului crește până la a forma o ceată. S-ar putea, deci, în asemenea împrejurări, ca pluralul să se refere la ceata boierească decăzută în rândurile țărănimii libere și formând partea de frunte a populației satului.

Dar nu aceasta este regula și nu putem explica astfel seria de nume de sate puse la plural, care nu sunt în legătură cu numele boierului și, deși „atribuite“ oficial, au drept bază altceva decât un antroponimic. Un singur răspuns este posibil: pluralul se referă la obștea țărănească, la populația satului. Fie că avem de-a face cu un antroponimic, având baza în numele boierului stăpân, sau cu un antroponimic țărănesc, fie că avem de-a face cu un nume neantroponimic, forma plurală se referă la obștea țărănească. De pildă, Măneștii, adică satul stăpânit de Manea, boierul-proprietar feudal al satului, nu se referă la grupul familial al Măneștilor, ci la populația satului; „Măneștii“ sunt țărani stăpâniți de neamul Măneștilor și este foarte probabil ca seria de cazuri în care cineva, când cumpără un sat, poartă mai dinainte numele satului, să arate că locuitorii satului puteau purta numele satului din care făceau parte; un om din satul Mănești, putea, deci, să se numească „Mănescu“, deși nu făcea parte din neamul boierilor stăpâni Mănești.

Este, de altfel, un fenomen bine cunoscut că până și robii țigani obișnuiau să poarte numele boierilor a căror proprietate erau. De aceea, întâlnim în onomastica veche țigănească o serie de nume cu rezonanță boierească: abundă Basarabii, Sturzeștii, Roseteștii și alții în rândurile descendenților foștilor robi. Cu atât mai mult era posibil ca, pe vremuri, trecerea de nume de la sat la boier, de la boier la sat și de la sat la locuitorii satului să aibă loc în mod curent, deși fără regulă precisă, după hazardul întâmplărilor biografice ale diversilor indivizi.

Problema onomasticii și toponimiei prezintă multe aspecte care ar merita studiate, ceea ce va fi posibil abia după ce vor fi fost alcătuite studiile prealabile necesare. Reținem, în tot cazul, deocamdată, faptul că socionimele plurale – antroponimice sau neantroponimice – derivate sau nu din nume documentar dovedite ca fiind ale unor boieri sau ale oamenilor lor, sunt un simptom de netăgăduit al unor vechi tradiții de obște, care nu vor dispărea din uz decât pe măsură ce se va șterge caracterul devălmaș al tehnicii de producție din satele noastre.

Faint, illegible text, possibly bleed-through from the reverse side of the page.

PARTEA A DOUA

ETAPE ȘI FORME DE CONSTITUIRE
A PROPRIETĂȚII FEUDALE
ASUPRA SATELOR DEVĂLMAȘE

THE UNIVERSITY OF CHICAGO
DEPARTMENT OF POLITICAL SCIENCE
1100 EAST 58TH STREET
CHICAGO, ILLINOIS 60637

CAPITOLUL I

PROCESELE SOCIALE DE LUARE ÎN
STĂPÂNIRE FEUDALĂ A SATELOR DEVĂLMAȘE

Dacă, într-adevăr, în epoca întemeierii celor dintâi sate autohtone, satele românești erau încă „devălmașe“, abia căzute în aservire feudală, atunci este necesar ca însuși procesul de feudalizare a lor să fie studiat în legătură cu legile sociale obiective care diriguiesc asemenea treceri directe de la formele ultime ale societății nescindate în clase antagoniste la cele pre-feudale și la cele ale feudalismului timpuriu.

Precum se știe, proprietatea este un raport social intervenit între oameni cu privire la mijloacele de producție și la produse – nu între oameni și mijloacele de producție care le aparțin –, care se reflectă în mintea oamenilor sub forma unor norme de drept. Conținutul și forma juridică a proprietății variază în continuu, potrivit naturii schimbătoare a relațiilor sociale care le stau la bază, relații variind, ele însele, paralel cu dezvoltarea forțelor și tehnicilor de producție. Analiza unei forme istorice de proprietate nu se poate reduce, de aceea, la simpla analiză juridică – ea trebuie să fie o analiză socială, în care noțiunea juridică să apară doar cu rolul pe care îl are în genere orice creație ideologică în viața socială. Noțiunea juridică de proprietate, așa cum se cristalizează ea, fie cutumiar, fie în scris, nu explică nicidecum istoria socială, ci dimpotrivă, se cere abia explicată prin istoria sa socială.

Din acest punct de vedere, trebuie să clarificăm condițiile sociale în care *faptul* și apoi *concepția* de proprietate feudală se pot concretiza,

atunci când se pornește de la formele ultime de destrămarea a societății nescindate în clase antagoniste și de la procesele de muncă în forma lor organizatorică a satelor devălmașe.

Dificultatea acestei clarificări constă în faptul că nu dispunem de informații directe asupra organizării interne a acestor sate. Ne putem folosi, însă, de informația strânsă cu prilejul studiului direct al satelor devălmașe libere. Într-adevăr, studiul acestor sate libere a fost de natură să ne dea o serie de lămuriri asupra diverselor faze pe care sistemul relațiilor de proprietate devălmașă le parcurge până la completa lui dizolvare. Dacă admitem că satele aservite sunt foste sate libere căzute în aservire, atunci putem formula și ipoteza că satele aservite, în faza lor pre-feudală, în care erau încă libere, nu puteau să se afle în situații cu mult deosebite de cele ale satelor libere arhaice. Afirmăm, deci, că obștile se mai aflau încă, la vremea aceea, organizate în forme devălmașe teritoriale. Proprietară a terenului nu putea fi decât obștea însăși, adică adunarea generală a sătenilor, în sensul că avea posibilitatea și, simultan, dreptul de a apăra hotarul satului împotriva oricui nu făcea parte din colectivitatea sătească. Organizarea administrativă a activităților economice ale ansamblului gospodăriilor era asigurată tot de către obște, care avea dreptul să intervină, în scopul evitării și soluționării conflictelor ce se puteau ivi între diversele gospodării din sat, așa cum se petreceau lucrurile și mai târziu, în obștile rămase libere.

Totuși, trebuie să ținem seama și de faptul că, în ultimele faze de dizolvare a comunei gentilice, pe treapta „democrației militare“, când o pătură suprapusă s-a încheșat, deși aflată încă sub controlul direct al marilor adunări de obște, sistemul de proprietate al satului devălmaș arhaic trebuie să se fi modificat prin însuși faptul existenței acestei aristocrații. Fiecare membru al aristocrației rămânea și membru al obștei sătești și, ca atare, dispunea de toată seria de drepturi pe care le are orice alt părtaș al obștei devălmașe; dar, în plus, el mai avea, în curs de cristalizare, un drept de stăpânire asupra oamenilor din sat, adică un drept de comandă, derivat din funcțiile lui militare și administrative, drept în virtutea căruia pretindea și obținea de la consătenii săi o plată a serviciilor pe care le aducea colectivității, constând în predarea cantităților de bunuri necesare întreținerii lui și a slujitorilor din preajma lui, precum și în prestarea unor munci gratuite, în cadrul propriei lui gospodării de consum.¹

Așadar, în democrația militară, membrul păturii suprapuse nu este un feudal propriu-zis. El nu deține proprietatea hotarelor sătești, care aparțin încă obștei. Sătenii nu sunt dependenții lui, ci oameni liberi care dau „dijmă“ și prestează „munci“, dar nu din pricina faptului că ar deține pământul lor de hrană de la acesta, ci doar ca o răsplată benevolă, ca o „milostenie“ – cum spun documentele noastre, chiar târziu – pentru serviciile pe care „boierul“ în formare le aduce colectivității.

Mărirea averii pe care o adună acest stăpân local nu mai atârână, însă, acum de propria sa capacitate de muncă, ci de numărul celor care îl întrețin. Pe de altă parte, ea putea spori și prin utilizarea celor prinși în război și exploatați în regim de „sclavaj patriarhal“. În felul acesta, se poate stabili o diferențiere de puteri economice între masa sătenilor, rămași relativ săraci, și avuțiile pe care le putea acumula pătura suprapusă. În relațiile sale cu satul, din membru de frunte, cu situație privilegiată, aristocratul local, acum puternic și bogat, se transformă într-un „stăpân“, reușind să se substituie treptat în atribuțiile și drepturile pe care mai înainte le avusese obștea.

Conținutul social al drepturilor de proprietate care se nasc astfel în favoarea stăpânului local se aflau, de fapt, preconstituite din fostele drepturi ale obștei. Cu alte cuvinte, la început, stăpânul este „proprietar“ al hotarului sătesc în același sens pur „nominal“ în care obștea însăși fusese proprietară. Aceasta înseamnă că avea datoria, dreptul și puterea de a apăra, în numele obștei, hotarul satului împotriva oricui și de a se amesteca în administrarea internă a întregii vieți sociale a satului.

Sensul acestui amestec ajunge, însă, repede a fi cu totul altul, căci diverșii membri ai păturii suprapuse se transformă, din funcționari aleși de obște, în grup ereditar, se profesionalizează militar, se organizează în grupe sociale închegate, care se confederează între ele și dispun de puteri extra-economice de constrângere directă, fiind capabile să exercite asupra foștilor lor consăteni o presiune din ce în ce mai accentuată, ajutorul în produse și munci de până atunci transformându-se în obligații de dijmă și muncă. Grupul aristocratic se consolidează astfel ca un grup opus restului sătenilor.

Întreaga perioadă a feudalismului timpuriu de tip răsăritean este, deci, caracterizată prin acel mod de exploatare pe care îl practică o clasă de stăpâni care a redus în aservire satele libere devălmașe pre-existente, substituindu-se local în drepturile anterioare ale obștei și impunând dijma și munca obligatorie nu ca plată a unor servicii aduse, ci în virtutea unui drept de proprietate nominală. Caracteristic pentru această primă perioadă feudală este faptul că stăpânul nu organizează încă procesul de producție al satelor pe care le stăpânește. Gospodăriile familiale sătești continuă a folosi terenul devălmaș în mod nelimitat, fără avizul obligatoriu al stăpânului, care nu are drept decât de a obține din partea foștilor lui consăteni asigurarea celor necesare traiului lui.

Pe de altă parte, trebuie ținut seama că, dacă nu toate satele ajunseseră să aibă un astfel de stăpân local cu drepturi individualizate, în schimb întreaga masă a satelor devălmașe, chiar și a celor „libere“, era supusă unei exploatare pe care nu o exercita un boier individual, ci centrala însăși a clasei boierești, organizată în forma unei „domnii“, cu caracter de stat.

Domnia, în calitatea sa de centrală, dispunea de o serie de venituri care le depășeau pe cele ale boierilor: pe de o parte, venituri provenite de la toate satele, cu sau fără stăpân local, pe de altă parte, venituri din exploatarea fiscală a vămilor de tranzit, a ocnelor, minelor și a marilor iezere pescărești, precum și cele rezultând din acțiunea de pază polițienească și din judecăți penale. Din aceste venituri se împărțeau și membrii clasei boierești, fie indirect, în calitate de agenți colectori ai statului, fie direct, ca arendași ai drepturilor fiscale domnești.

Pe această cale, a substituirii treptate a membrilor clasei boierești în drepturile colective ale centralei domnești, a avut loc o patrimonializare de drepturi feudale, obligațiile fiscale către stat transformându-se în drepturi feudale în favoarea acelor boieri care reușesc și pe această cale să cucerească satele rămase libere și să întărească exploatarea satelor ajunse în stăpânirea lor. Acest proces social apare foarte clar mai ales în procesul de transformare a bisericilor în mari seniorii feudale; dar, deși în mai mică măsură, el se poate regăsi și în procesul de formare a proprietății feudale boierești.

Drepturile pe care le are un stăpân local în prima etapă de dezvoltare socială de la obștile foste libere la obștile stăpânite patrimonial erau, deci, destul de limitate. Având ca bază a puterii sale pe de o parte vechile drepturi derivând din calitatea sa de membru al păturii suprapuse, organizate în centrală domnească, pe de altă parte derivând din însăși această calitate de părtaș al puterii centrale, substituite sistemelor de exploatare moștenite de la nomazi, exploatarea pe care o exercită are o altă bază decât cea a feudalului apusean, proprietar real de pământ și de oameni. Feudalul nostru nu putea – și, de altfel, în acele împrejurări nici nu avea interesul – să se amestece în activitatea economică liberă a țăranilor din satele lui. Nu-i putea izgoni pe săteni din satele lor și nici nu-i putea opri să plece. Iar de vândut, nu putea vinde decât ceea ce avea, adică un simplu drept de stăpânire asupra satului, concretizat în obligații de dijmă și munci, precum și în ținurile private constituind propria lui gospodărie din anumite sate.

Atâta vreme cât drepturile feudalului de acest tip se mărgineau la simpla exploatare a unei producții țărănești autonome și la folosirea muncii gratuite a membrilor satului în cadrul propriei lui gospodării de consum, el avea, desigur, asupra întregului hotar sătesc un drept de proprietate, de aceeași natură nominală, însă, cu cea pe care o avuseseră obștile sătenilor; iar asupra persoanei sătenilor avea o proprietate „incompletă“, în sensul că între el și țărani nu exista o legătură de dependență personală, directă, ci doar una indirectă: stăpânind colectivitatea sătească și hotarul acestei colectivități, el dispunea, implicit – de fapt, dacă nu încă de drept – de prezența fizică a acestor țărani în sat, în calitatea lor de membri ai obștei.

Ulterior, când feudalul începe să-și organizeze propria gospodărie producătoare de marfă – adică atunci când, dintr-un simplu exploatare

parazitar al unei producții sătești independente, el se va transforma în factor activ al procesului de producție, folosind în acest scop țărani ajunși acum în dependență personală față de el, relațiile de aservire care-l legau pe țăran de feudal își vor schimba caracterul.

Munca gratuită a țăranilor se va transforma în clacă, adică în muncă prestată în cadrul unei gospodării producătoare de marfă aparținând feudalului, iar nu în cadrul unei gospodării de consum a acestuia. În această fază de dezvoltare a proprietății feudale, stăpânul are nu numai dreptul de a vinde în totalitatea sa „satul“, adică hotarul întreg al satului și, implicit, și pe toți oamenii care formau „obștea“, ci și „bucăți de sat“ și pe înșiși oamenii din sat, luați nominal, unul câte unul. Legarea oamenilor de satul lor încetează de a deriva din interesul pe care îl are săteanul de a nu-și părăsi gospodăria, pentru a se transforma într-o „legare de glie“, sancționată cu forța. La geneza acestei forme a „legării de glie“ intervin, desigur, cauze multiple, unele fiscale, altele având drept scop să oprească ademenirea sătenilor de către unii boieri, dornici să-și aprovizioneze satele cu forță de muncă, cu prețul chiar al acordării unor condiții de aservire relativ mai blânde.²

În feudalismul nostru, această formă înăsprită de exploatare a țăranilor – ajunși acum în situația de cvasi-sclavie, putând fi vânduți, donați, zălogiți, lăsați moștenire – este, așadar, o formă de dezvoltare ulterioară, de la sfârșitul secolului XVI, pe câtă vreme în feudalismul apusean, derivat direct din orânduirea sclavagistă, ea este prezentă încă de la origini, constituind un punct de plecare (sclav-colon-șerb), mergând spre o treptată atenuare și finală dispariție, în cel de tip răsăritean, drumul fiind invers (țăran liber-aservit-șerb).

Această apariție târzie a unei aserviri accentuate, caracteristică nu numai țărilor române, ci și întregului Răsărit european, la mult timp după ce dispăruse cea din Occident, este explicată de către cercetătorii problemei drept un rezultat al decalajului dintre nivelurile de dezvoltare socială atinse în Occident și în Răsărit. Începând cu secolul XVI, „epoca“ începe să aibă un caracter capitalist din ce în ce mai accentuat. Încă de atunci, Occidentul începuse acțiunea sa de acumulare primitivă capitalistă, prin exploatarea colonială a țărilor nou descoperite și își dezvoltase enorm piața internă și externă. Țările din Răsăritul Europei rămăseseră, totuși, la stadiul unui feudalism prea puțin dezvoltat. Obligați de caracteristicile epocii, adică intrând în circuitul schimbului internațional, ispitiți de posibilitățile de a produce pentru piață, nobilii feudali din Răsărit au profitat de faptul că dispuneau încă de țărani aserviți, pentru a-i reduce într-o stare de aservire deplină, ca prestatori de clacă în cadrul unei gospodării senioriale producătoare de marfă.³

Dar aservirea aceasta specific răsăriteană, născută târziu, în țări rămase încă feudale până în perioada capitalismului, a reprezentat un fenomen trecător, o încercare – menită eșecului – de a rezolva interese capitaliste prin mijloace feudale. Producția de marfă pentru piață în stil

capitalist nu se poate menține multă vreme prin procedee necapitaliste. Și în colonii capitalismul se folosește o vreme de mijloace necapitaliste, cum sunt cele ale sclavajului sau ale tolerării relațiilor feudale autohtone; căci, prin însăși natura lucrurilor, orice pătrundere capitalistă în țări rămase în urmă atrage după sine suprimarea rămănerii în urmă, aducerea țării întârziate la nivelul general al epocii. Aservirea deplină, în formă de „cvasi-robie“, este rapid înlocuită cu forme mai blânde, fie sub forma unor înțelegeri contractuale private, fie sub forma generalizată a reglementărilor „urbariale“. Aceasta pentru că munca efectuată cu ajutorul unor producători pe deplin aserviți nu poate asigura o producție de marfă în condiții optime, astfel încât, în concurența dintre diverșii stăpâni de sate, vor răzbi mai curând acei care, renunțând la șerbie, vor oferi țăranilor lor condiții de exploatare mai blânde, în forma unor „învoieli particulare“.

Li se dă, astfel, țăranilor posibilitatea să se răscumpere din șerbie și sunt fixate contractual obligațiile lor de muncă și dijmă, paralel cu o acțiune de atragere a lor în cadrul unor „slobozii“, adică a unor sate cu regim favorizat.⁴

Pe de altă parte, se caută a opri fuga țăranilor de pe domeniile cu șerbie în alte sate unde puteau afla condiții mai bune de exploatare; în ciuda prescripțiilor legale și a măsurilor administrative, printre alte mijloace de luptă, clasa țărănească folosea într-adevăr și sistemul fugii, la nevoie și dintr-o țară în alta, în căutarea unor sate cu condiții mai blânde. Concurența dintre diverșii stăpâni de sate se manifestă în sensul captării de oameni prin acordarea unor „învoieli“ speciale.

Organele de stat procedează, în această fază – de pe la mijlocul secolului XVIII – la omogenizarea forțată a regimului relațiilor dintre stăpânii de sate și țărani, edictând „eliberarea“ obligatorie din starea de șerbie, dar, în același timp, luptând împotriva învoielilor speciale, prin fixarea unor norme generale obligatorii privind condițiile dijmei și ale clăcii, în cadrul unor legislații urbariale.

În aceste condiții, se naște sistemul social al „moșiei lucrate prin clacă“, reprezentând un capitol nou de dezvoltare socială, în cursul căruia are loc trecerea nu numai la un sistem agricol de nivel ceva mai înalt, ci și la desființarea elementelor devălmașe ale tehnicii de producție a satelor aservite. O dată cu interzicerea folosirii libere a terenului devălmaș de către săteni, adică cu trecerea de la sistemul agriculturii itinerante la sistemul moșiei lucrate prin clacă, tehnica de producție devălmașă este depășită, locul ei fiind luat de sistemul împărțirii hotarului sătesc în pământuri de dijmă și pământuri de clacă, care, în loc să fie liber alese de țărani, sunt distribuite de boier, potrivit unor socoteli gospodărești nu totdeauna juste, dar, în tot cazul, determinate de un plan unic de exploatare a unei „moșii“ esențial altfel decât cum se petreceau pe vremuri lucrurile în sânul marilor asociații de gospodării țărănești autonome, ale satelor devălmașe.

CAPITOLUL II

DREPTURILE DOMNEȘTI
DE EXPLOATARE A SATELOR

Sursele de informație de care putem dispune pentru a ne da seama de natura, conținutul și amploarea drepturilor pe care le aveau domnii din Moldova și Țara Românească, în cele mai vechi timpuri, de a percepe, din partea satelor, produse în natură, prestări de munci și, ulterior, plăți în bani sunt extrem de sărace. Pot fi folosite în speță două serii de documente, amândouă indirecte: documentele de scutire și cele de acordare de obroace.

Drepturile domnești confirmate prin scutiri. Înainte de a începe analiza lor, este necesar să subliniem faptul că această sursă de informație prezintă grave lacune:

- în primul rând, ele sunt puține și nu apar constant de-a lungul întregii perioade istorice pe care o considerăm; mai numeroase în Țara Românească până în secolul XV, actele de scutire dispar aproape complet în cursul secolului XVI, pentru a reapărea din nou în secolul XVII, dar având acum un cu totul alt rol social, așa cum vom vedea;

- în al doilea rând, între Țara Românească și Moldova există deosebiri substanțiale în ceea ce privește masa, distribuția cronologică și beneficiarii acestor scutiri; vom analiza problema când vom studia scutirile ca atare; aici, le folosim doar ca o sursă de indirectă informare asupra drepturilor domnești.

Formulele de scutire. „Scutirea“, „scuteala“ sau „slobozirea“ puteau fi instituite prin două procedee formularistice.

a – un prim procedeu era *scutirea directă*, prin care domnul comunica în scris beneficiarului lista impozitelor la a căror încasare renunța;

b – un al doilea procedeu era *scutirea indirectă*, constând în porunca dată slujbașilor domnești de a nu mai încasa anumite drepturi domnești în anumite sate aparținând beneficiarului scutirii.

Aceste două tipuri de formule sunt redactate în multiple variante, de obicei simultane, în corpul aceluiași documente.

a – *formula de scutire directă* cuprinde, atât în Țara Românească, cât și în Moldova, simpla enunțare a marilor categorii de dări și obligații scutite, fără specificări de amănunt.

În Țara Românească, avem scutite, de pildă, în 1374, satele mănăstirii Vodița, prin formula: „... Satul Jidoviștea, slobod de toate *dările* și *muncile* domnești și de oaste și cu totul ohabă“¹; sau, în 1385, „...De asemenea și satele să fie slobode de toate *muncile* și *dările* și *veniturile* domniei mele“². Asemenea formule generale subliniază în mod constant faptul că e vorba de *dări*, *munci* și *venituri* care sunt toate „domnești“. Această atât de sumară formulare nu apare decât în cele mai vechi documente referitoare la grupul de stăpâniri ale satelor din regiunea severineană a Dunării sau în confirmările lor ulterioare, mai noi, ultima datând din 1439, o copie a textului vechilor acte de danie.³ Ea nu este altceva decât repetarea formulei din Diploma Ioaniților din 1247, care, de asemenea, se mărginea să enumere obligațiile unor *reditum*, *utilitatem* și *servitiorum*. Limitarea la spațiul dunărean din jurul Severinului și la secolul XVI a acestei formule imitate după vechi formule ungare, nu e întâmplătoare și pare a indica o continuitate severineană a sistemului fiscal ungar, care merită a fi relevată. Dar, pentru restul Țării Românești – mai ales pentru alte epoci decât secolul XIV – scuti-rile se acordă prin formule cuprinzând două părți distincte: mai întâi, o enumerare amănunțită a scuti-rilor acordate; al doilea, o enunțare generală menită să dea întregii formule un caracter nelimitativ.⁴

În afară de această formulă general răspândită, putând cuprinde, după caz, mai multe sau mai puține detalii, apar și altele, din ce în ce mai variate pe măsură ce înaintăm în timp.⁵ Nu avem de-a face, deci, cu un tipic uniform, ci cu formule a căror neconținută variație este un prim indiciu al faptului că scutirea nu institua un regim uniform, standard, aplicat automat tuturor boierilor scutiți, ci dimpotrivă, un regim variabil, mai larg sau mai strâmt, după împrejurări.

În Moldova, formula de scutire directă se înfățișează doar sub forma ei descriptivă, completată sau nu cu o enunțare generală, adică lipsesc formulele muntene de tip arhaic, „severinean“. De altfel, aici, scuti-rile încep a fi acordate ceva mai târziu decât în Țara Românească și în alte condiții sociale. Formula larg descriptivă moldovenească se aseamănă cu cea folosită în Țara Românească – totuși, cu diferențe de conținut.⁶

b – *formula de scutire indirectă*, la fel ca aceea a scutirii directe, cuprinde două părți distincte: una generală și alta enumerativă:

– formula *generală* are, de pildă, în Țara Românească, următorul aspect: în 1409-1418, „...Cine s-ar încumeta dintre boierii domniei mele, mari și mici, sau dintre dregătorii domniei mele, trimiși după milostenii și pentru muncile domniei mele, să împiedice cu orice acest sat, chiar și un fir de păr, unul ca acela va primi mare rău și urgie de la domnia mea, ca neascultător și necredincios al acestui hrisov al domniei mele”⁷;

– formula *enumerativă* înșiră o serie de slujbași, fiecare cu numele funcției, uneori cu arătarea reședinței, ba chiar și a numelui; ea este deseori transformată într-o formulă enunțiativă prin adăugarea formulei generale.⁸

Imprecizia terminologiei fiscale. Dificultatea pe care o întâmpinăm atunci când vrem să analizăm, prin documente de scutire, natura drepturilor domnești provine din faptul că vechea noastră terminologie fiscală este lipsită de uniformitate și adesea incoerentă.

Aceste defecte nu sunt întâmplătoare. Pe de o parte, trebuie să ținem seama de faptul că drepturile domnești se exercitau în cadrul unui sistem economic predominant natural. Un atare sistem are întotdeauna un puternic caracter de neuniformitate. Impozitele în natură, colectate pentru acoperirea unor nevoi imediate de consum, nu pot avea generalitatea, uniformitatea și periodicitatea impozitelor în bani. Producția satului fiind foarte variată, produsele predate nu pot fi nici ele decât foarte variate. Vinăriciul, de pildă, nu poate fi cerut decât de la satele din podgorie; pește nu pot da decât satele care practică pescuitul etc.

Pe de altă parte, muncile cerute de domnie variază și ele regional și local. Câteva sunt general-obligatorii – participarea la oaste, obligațiile de pază polițienească, obligațiile de a transporta bunuri în natură colectate de domnie. Altele, însă, prin natura lor, sunt locale: la morile domnești nu puteau fi obligate să muncească decât satele care se aflau în apropierea morilor domnești – care „ascultau”, adică, de acele mori; muncile la curțile domnești, la viile domnești, la cetăți și posade nu puteau fi prestate decât de satele din hinterland-ul acestora; obligațiile de olăcărie priveau doar satele aflate pe traseul olacurilor.

Aceste obligații de muncă erau, deci, variate, de la caz la caz. Sau, cum spune documentul muntean din 1406, ele se referă la „...toate celelalte munci câte se vor întâmpla”; sau, în 1421, pentru „...câte munci se vor întâmpla”.⁹ Excepțiile de la scutire vorbesc, de asemenea, ca în documentul moldovenesc din 1605, de cazuri „...când vor fi niște astfel de trebuințe ale noastre, grabnice, atunci să aibă a da și cai de olac și podvodă; însă când va fi cartea domniei mele și cu mâna domniei mele pusă pe ea; iar altuia care merge fără îndreptare, să nu-i dea”.¹⁰

Așadar, în principiu, drepturile domnești de colectare și supunere la „slujbe“ a satelor erau exigibile. Dar ele nu puteau fi realizate decât de la caz al caz și, în consecință, cu infinite posibilități de arbitrar (deci, și de abuz), putând fi înăsprite sau îndulcite după împrejurări, favorizând unele sate, năpăstuind altele. Însuși regimul scutirilor acordate și, deci, și terminologia se vor resimți de această situație.

a) *Prelevările de produse* sunt caracteristice sistemului inițial de exploatare a satelor. În Țara Românească, formulele generale care le prevăd sunt deosebit de variate. Sunt pomenite: „dări“, „dări mari și mici“, „dăjdii“, „dăjdii mari și mici“, „dăjdii mărunte“, „dijme“, „dijme mari și mici“, „dijme din toate“, „dijme domnești“, „dijmărit“, „vamă“, „vămeșie“, „vămeșerie“, „vămeșit“, „vamă domnească“ (într-un caz: o „vamă vornicească“), „mâncături“, „engarii mari și mici“ care, laolaltă, sunt toate perfect caracterizate prin expresia „zeciuială din casă și din averi“ – constituind, deci, „nevoi“, „greutăți mari și mici“. În Moldova, avem, cu același sens general: „deseatină“, „dabile“, „dabile mărunte“, „dare“, „dare mare“, „dare domnească“ (afară de „darea împărătească“), „dajde“, „danie“, „anherii“, „angarele“, „angaralele târgului“, „mărunțurile ce sunt asupra târgoveților“, „vama la târguri“.

Mai concludente sunt mențiunile scriptice care nu se mărginesc la termenii tehnici generali, ci folosesc pe cei specifici, ceea ce ne permite să vedem mai clar despre ce anume fel de dări este vorba. Distingem, astfel, o întreagă serie de preluări în natură ale produselor economiei sătești:

– *produse cerealiere* – În Țara Românească, cea mai veche prelevare de cereale cunoscută nouă este aceea a „găleții“ de grâu și de orz. Termenii tehnici care denumesc aceste predări de cereale sunt variați: întâlnim, astfel, expresiile „găleți ohabnice domnești“, „găleți ohabnice“, „găleți domnești“, „găleți de grâu“, „găleți de orz“, „găleată“, „găletărit“, „găletărie“, „dijmă de grâu“, „dare de pâine“, „grâne“, „grâu“, „orz“, „făină“, „jitărit“, „plata găleatei domnești“, apare și expresia tautologică „vama găletăritului“. „Dijma din semănături“ pare a se referi, însă, și la alte produse agricole decât grâu și orz.

În Moldova, „gălețile“ lipsesc. Fără îndoială, însă, și aici se făceau predări de cereale și e foarte probabil că „ilișul“ (termen derivând din terminologia fiscală tătară: *ülüs*) reprezenta o dare în cereale.¹¹ Se mai foloseau și termenii „coloadă“ și „coloadă de grâu“ – așadar o dare tot de cereale; dar echivalarea ilișului și a coloadei cu găleata munteană nu este sigură.

– *produse viticole* – Dreptul domnesc de prelevare a vinului purta, în Țara Românească, denumiri precum „vinărici domnesc“, „vinărici“, „vinăricie“, „vinărit“, „vin“, „vama vinăriciului“, „zeciuială de vinărici“, „zeciuială de vin“, „zeciuială domnească de vin“, „dijma la vin“, „dijma vinului“, iar în Moldova numai „desetină de vin“ sau „desetină de vii“.

– *produse pomicole și legumicole* – Sunt mai slab reprezentate (scutirile aferente sunt cu totul sporadice), fiind încasate sub numele de „din livezi“, „din pomete“ (2 cazuri între 1440 și 1449), la care ar trebui adăugate, poate, și „coșnițele ohabnice“ (un caz între 1400 și 1409), ceea ce este plauzibil, dar nu cert. Asemenea predări pomicole nu apar decât în Țara Românească. În Moldova, avem, în schimb, scutiri referitoare la predări de bunuri care nu sunt pomenite în Țara Românească, și anume cele de legume și semințe; ele apar sub numele de „desetină de varză“, „zeciuală de varză“, sau prin formula „varză să nu dea“; ca semințe, apar cele de cânepă și de mazăre (numai 4 cazuri între 1600 și 1609).¹²

– *produse animale* – Preluările de vite au o importanță cel puțin egală cu aceea a produselor cerealiere, ceea ce confirmă ideea că satele noastre practicau deopotrivă creșterea de vite și agricultura. Se supun fiscalizării în special oile și porcii; cu alte cuvinte, creșterea de vite se afla încă la treapta păscutului liber în natură, nu la cea a intabulării: oile păscând pe izlaz și porcii hrănindu-se din pădurile „roditoare“ de ghindă formau temeiul consumului de carne.

Termenii fiscali folosiți la modul generic pentru preluarea de vite sunt „gorștină“, „goștină“, „goștinărit“, în ceea ce privește vitele mici, și „sulgiu“ pentru vitele mari, deși avem adevărată o „oaie de sulgiu“; sunt folosiți, însă, și termeni specifici: „vama oilor“, „dijma oilor“, „dijma din oi“, „desetina oilor“, „dare de oi“, „gorștina de oi“, „oierit“, sau „darea porcilor“, „vama porcilor“, „vămuitul porcilor“, „dijma din porci“, „dijmărit de porci“, „porcărit“, „goștinărit“, „goșterit de porci“, în Moldova, apar și „desetina de oi“ și „desetina de porci“. În loc de „porci“, documentele folosesc deseori termenul de „rămători“.

Vitele mari sunt mult mai rar și mai târziu citate, pe deasupra în mod neclar: nu se poate ști, de pildă, ce sunt „vacile grase“ (poate că sunt tot o obligație de a integra vaci domnești în ciurda satului, de a le hrăni și a le preda îngrășate; dar tot atât de bine poate fi vorba de vaci grase predate din stocul satului); există, de asemenea, o obligație de muncă denumită „a hrăni cai“ (este, poate, vorba de obligația de a furniza fân pentru caii domnești).¹³

– *produse lactate* – Este vorba, desigur, în primul rând, de produsele stânilor, de „cășărit“, unde se fac cașuri și burdufuri, denumite și „foi“; dar probabil că brânză și unt puteau fi cerute și de la satele care nu aveau stână, în condiții rămase, însă, necunoscute nouă. Mențiunile privitoare la aceste produse sunt foarte puține, și asta doar în Țara Românească, în Moldova nefiindu-ne consemnat decât un singur caz de predare de unt, în deceniul 1610-1619.

– *produse apicole* – „Prisăcile“, după cum am mai avut prilejul să arătăm, joacă un rol de frunte în economia satelor noastre până târziu, în vremea când apar zahărul industrial și alte mijloace de iluminat decât lumânările de ceară; domnia avea, deci, de la ele un venit important.

Impozitul pe albine era dublu: pe de o parte, predări de stupi, din cei roși peste an, și, pe de altă parte, predări de miere și ceară. Termenii fiscali folosiți nu ne permit întotdeauna să facem distincțiile necesare. Produsele apicole se luau în Țara Românească sub numele de „albinărit“, „stupărit“, „dijmă de stupi“, „dijmă din albine“, „vamă din stupi“, „darea stupilor“, „vamă de albine“, „dijmărit de stupi“, „zeciuală din stupi“, „deseatină din stupi“, „goștină“, „ceară domnească“, „ceară“ sau „miere“. În loc de albine, se mai spunea și „muște“.

– în ceea ce privește *produsele piscicole*, acestea erau încasate sub numele de „vamă de pește“, „zeciuală din pește“, „venit domnesc din pește“, „pește“, „majă“, „măjărit“, „de în apă“ și, poate, și „vadure“ și formau un capitol deosebit, care nu privea atât satele din toată țara, cât satele de pescari de pe lângă bălțile și iezerele marilor râuri.

– domnia mai pretindea o altă serie de produse, pe care, însă, dat fiind că erau obținute pe calea culesului liber din natură, le-am trece mai curând la obligațiile în muncă: este vorba de *predările de fân*, care sunt, de fapt, obligații de a cosi și a transporta fânul, precum și la *predările de produse forestiere* – lemn de foc și de construcție.

b) *Obligațiile de muncă*. Terminologia obligațiilor de muncă în corvoadă față de domnie este ceva mai puțin confuză decât cea privitoare la predările de produse. Termenii generali folosiți în Țara Românească sunt „munci“, „munci domnești“, „slujbe“, „slujbe mari și mici“, „lucru“, „lucrul domniei“, „robot“, „osluh“, „trebi“, „sile“; în Moldova, „munci“, „munci domnești“, „munci mărunte la târg“, „slujbă“, „slujbă domnească“, „lucru“, „jold“, cu înțelesuri de „obligație de a executa orice munci întâmplătoare de care ar avea nevoie domnia“, fără a fi specificate conținutul, timpul de execuție sau periodicitatea.

Printre ele se află unele care nu ne sunt clare – de pildă „osluh“, literal, înseamnă „ascultare“, deci supunere la orice ar cere domnia să fie executate prin „osluharii“ săi; „joldul“, la care sunt „mânați“ oamenii de către joldunari, este și el imprecis: termenul vine de la germanul *Sold*, prin filieră, pare-se, polonă, și ar semnifica „salariat“, „soldat“, „lefeگیu“, „joldunaru“ ar fi, deci, un mercenar, un om în leafă. Scutirea făcută prin expresiile „...nici la jold să nu meargă“ sau „să nu umble“ înseamnă, oare, că satul era scutit de o înrolare silită între „joldunarii“ satului? Sau rechiziționat, contra plată, la alte munci diverse? Ambele interpretări sunt plauzibile. Dar, în 1447, un document spune: „...nici la jold să nu plătească“.

Există, de asemenea, o serie de munci cu un caracter mai precis diferențiat.

– *prestările de servicii înarmate*, ceea ce presupune existența unei populații sătești luptătoare, semn al unei vieți țărănești încă pline de amintirile vremii când comunitățile sătești însele formau temeiul „oștii țării“. E de semnalat că, până destul de târziu, domnia dispunea de slujbași militari, „cei care mână la oaste“, alții decât boierii-stăpâni ai

satelor. Studiul scutirilor acordate în legătură cu obligația prestării de servicii militare merită o atenție specială. Menționăm în locul de față doar că asemenea scutiri intervin, în Țara Românească, destul de rar: un caz în deceniul 1370-1379 și patru cazuri între 1590 și 1625, iar în Moldova trei cazuri între 1430 și 1470, plus șase cazuri între 1570 și 1609. Tot ca servicii armate pot fi socotite și cele de „pază la plai” din Țara Românească, sau cele de „strajă” sau „străjerit” din Moldova.

– lor li se adaugă și prestări de servicii polițienești, ceea ce apare în formulele de scutire sub forma de „goană pa urma tâlharilor” sau „om legat dus cu carul”.

– *muncile de transporturi* joacă un rol esențial în economia vremii. Întreaga serie de produse colectate în natură de către domnie trebuiau să fie nu numai predate de către sate, ci și transportate până la curtea domnească. Singurul mijloc de a asigura acest transport era de a folosi carele sătenilor, vitele lor trăgătoare și pe ei înșiși drept cărauși. Se transportă bunuri, deci, uneori pe mari distanțe, domnia recurgând la rechiziționarea mijloacelor de transport chiar și atunci când mărfurile trebuiau duse peste graniță, fără a mai vorbi de transporturile militare. Terminologia folosită este din nou foarte variată: în Țara Românească, întâlnim „care”, „cărățuri”, „cărăușie”, „cărat fân”, „buți cărate” și „podvezi și podvoade”, iar în Moldova, „care luate fără bani”, „podvezi”, „podvezi de vin”, „cărat de vin”, „cai pentru podvezi”, „boi pentru podvezi”.

Câțiva termeni specifici sunt insuficient de clari. De pildă, termenii slavi de *povozd* și *podvoda*, care apar mai totdeauna alături, au dat naștere unei dificultăți de traducere. Sunt redați în românește prin „cărățuri și podvoade”, lăsând, adică, netradus termenul *podvoda*, căruia i se dă tot înțelesul de „cărățuri”, „transporturi”. Traducerea este, însă, nesatisfăcătoare, dat fiind că documentele spun uneori „care și cărățuri” simultan cu „podvezi”; în fapt se poate foarte bine să avem de-a face cu o rechiziționare a carului, ca unealtă de transport, după cum avem dovedită o rechiziționare a boilor pentru executarea podvezilor, sau cum pot fi rechiziționați țărani înșiși și obligați să care cu carul lor sau al altora.¹⁴

În aceeași categorie a muncilor de transport trebuie așezate și rechiziționările de care și de vite de transport, atât „cai pentru olacuri”, rapide prin însăși scopul lor, cât și „boi pentru podvezile” grele.

– *olacurile* – În afară de transportul de mărfuri, domniile noastre moșteniseră de la nomazii cuceritori un întreg sistem de releuri pentru transmiterea veștilor și transportul persoanelor, sistem pe care l-au păstrat și dezvoltat sub același nume de „olacuri” folosit și de tătari.

– *găzduirile* – De olacuri se țin strâns legate și obligațiile de a găzdui persoanele care călătoreau pe rețeaua marilor drumuri – ca, de pildă, „călători”, „protopopi”, „slugi domnești” –, constând nu numai în adăpostirea lor pe timp de noapte, ci și în furnizarea de alimente; s-a propus ca, prin „mertice” și „conace”, să se înțeleagă aceste obligații de

încartituire, ceea ce este verosimil. De la o anumită vreme, însă, o dată cu ocuparea militară a țării de către oști invadatoare, încartiruirea soldaților dușmani este cerută și ea, reprezentând, desigur, una dintre grelele năpaste căzute pe capul satelor: „leșii“, „moldovenii“, „cătanele“, „dărăbanii“ pomeniți în Țara Românească (mai puțin clar „haiducii“), își merită, desigur, pomenirea lor până în folclorul de astăzi, ca fiind „...trimiși de la-mpărăție, pe capul țării urgie“.

– *munci cu caracter public* – Domnia cerea satelor să presteze corvezi pentru executarea unor munci de interes general, cum sunt, de pildă, cele denumite „lucru la cetate“, „lucru la poteci“, „lucru la poduri“, „posade“ sau „lucru la posadă“. (Munca la „posadă“ este neclară pentru noi, „posada“ însăși nefiind lămurită: ea a fost interpretată când ca punct fortificat, când ca așezare civilă alăturată unei cetăți, când ca han așezat la drumurile mari. În ce consta munca la posade este greu de spus, cu atât mai mult cu cât, într-o vreme când patrimoniul domnesc se confunda cu cel al statului, nu se putea trage o linie de demarcație netă între muncile cu caracter public și cele de interes economic al domniei.)

– *munci cu caracter productiv economic* – Sunt o serie de munci care, în mod evident, se fac în cuprinsul gospodăriei, fie private, fie cu caracter de stat. Astfel avem menționate în actele de scutire „lucru la mori“, „lucru la morile domnești“, atât în Țara Românească, cât și în Moldova; alte munci productive par a fi fost cerute tuturor satelor, ele putând fi executate pentru domnie pe terenul devălmaș al satelor, fie pădure, fie izlaz. Avem astfel menționate, în Țara Românească, „lemne“, „copaci“, „cosit fân“, „fân de coasă“, „care de fân“, „găleată de fân“, „de la poiană“, „vamă de fân“, „plata fânului“ și, poate, și „hrănit cai domnești“, iar în Moldova, „cherestea“, „șindrila“, „talpe“, „fân“, „cosit fân“, „munci la vii“ și „vânătoare“.

O mențiune specială trebuie făcută în privința muncii la ocne, pentru „scos sare“, „maglă“ și transportul sării, la care erau obligați sătenii din jurul ocnelor, alături de țiganii robi.

Pescuitul făcut în favoarea domniei, nu ca vamă de pește, ci ca zile de muncă, ne este și el menționat, deși doar o singură dată, sub forma „trei zile să pescuiască pentru domnia mea“.

– *diverse și neidentificate* sunt câteva scutiri referitoare la îndatoriri ale sătenilor ce nu pot fi identificate: nu putem ști, de pildă, ce sunt „stețiile“, „petecele de cojocărie“, „gornaștii“, „de maldăr“, „blanele hânsarilor“, în care se „însciau hânsarii“, „ploconul“, „viglul“ și altele la fel. „Opăcinașii“ și „lopătașii“, de care sunt scutite unele sate, sunt și ei o enigmă. Probabil că „opăcinașii“ vine de la slavul *opacica*, având sensul de „împiedicare“; dar „opacă“ are, în românește, și sensul de „vâslă“, „lopată de vâslit“. Poate că sunt avuți în vedere meșterii care făceau „opacine“, ceea ce ar însemna că opăcinașii sunt totuna cu „lopătașii“, totuși, în 1615, avem o scutire dată pentru „lopătași“ și „opăcinași“ –

ceea ce ar putea fi o distincție făcută între două noțiuni deosebite, dar tot atât de bine o exprimare tautologică.

Menționăm că se acordă scutiri și în ceea ce-i privește pe robii țigani ai boierilor datori a da „dări“, „munci“, „dăjdii“, constituind, deci, și acestea o sursă de venituri pentru domnie.

Aparatul fiscal domnesc. Drepturile de exploatare a satelor de către domnie pe căile pe care le-am arătat a avea acest caracter arbitrar și imprecis reglementat se realizau grație unui sistem administrativ care contribuie să ne întărească imaginea unei organizații statale abia desprinse din crisalida socială a formațiunilor comunităților primitive.

În general, satele devălmașe, așa cum am mai arătat, nu pot fi fiscalizate decât prin procedeul cislei, adică al responsabilității solidare a colectivității sătești, organ răspunzător fiind, în satele libere, obștea însăși, iar în satele aflate sub stăpânire boierească, boierul local.

Pentru executarea pe teren a fiscalității domnești era obligatoriu, însă, ca domnia să-și organizeze un aparat fiscal oarecare, menit să țină contactul direct cu satele și, la nevoie, să pună în funcțiune mijloacele de constrângere *manu militari*.

Reprezentanții domniei având sarcina de a lua astfel contact cu satele erau, inițial, însși membrii clasei boierești, creatoarea statului. Suntem departe de a avea de-a face cu „funcționari“, adică oameni a căror profesie ar fi fost aceea de „perceptori“, ci doar cu mandatarii ai puterii centrale, ajutați sau nu de „slugile“ lor.

Esențial în acest sistem este faptul că boierii puteau profita personal din slujba lor de perceptori și executori de munci în două feluri: pe de o parte, ei își oprau o cotă-parte din veniturile domniei, drept „plată“, pe de altă parte, dacă erau deosebit de favorizați de domnie, puteau „cumpăra“, adică arenda veniturile domniei, învoindu-se să predea visteriei și cămărilor domnești anume cantități prefixate de bunuri sau bani, surplusul pe care reușeau să-l încaseze constituind venitul lor personal – de altfel, o sursă de rapidă îmbogățire.

Acest mod patriarhal de exploatare directă a satelor, efectuată de stat prin intermediul clasei boierești, se va transforma încetul cu încetul, înlocuit fiind printr-un sistem fiscal bănesc și un aparat funcționaresc propriu-zise; fenomenul devine din ce în ce mai clar, pe măsură ce însăși exploatarea satelor se transforma într-o exploatare cu caracter bănesc – banul, cămătăria și arendarea veniturilor statului jucând rolul predominant.

În primele veacuri de după întemeierea Țării Românești, formulele de scutire pomenindu-i pe agenții executivi ai fiscalității domnești folosesc o terminologie generală foarte vagă, în care e vorba numai de „boieri“, „dregători“, „slugi“, „slujbași“ – într-un cuvânt, „cei trimiși în slujba domniei mele“.

O oarecare nuanță pare, totuși, a fi existat între „...dregătorii care sunt în casa domniei mele”¹⁵ sau „...dregătorii domniei mele care sunt din casa domniei mele”¹⁶, spre deosebire de cei care, deși dregători, nu sunt oameni trăind în directa slujbă a casei domnești. Caracteristic pentru toți e faptul că sunt „...trimiși după milostenii și muncile domniei mele”. Formula este interesantă: ea cuprinde ideea, clar exprimată, că e vorba de *trimiși*, adică de mandatarî ocazionali, fără sediu teritorial în legătură cu slujba lor; cu alte cuvinte *itineranți*, lucru exprimat și mai clar prin formule ca acestea: „...poruncit-am, de la cei mici până la cei mari care au slujbe, de vor umbla prin țară etc.”¹⁷; sau: „...vă dăm poruncă vouă, tuturor boierilor care veți umbla cu veri ce slujbe în țara domniei mele...”; sau slugile și dregătorii care sunt arătați a fi „...trimiși să umble după milosteniile și slujbele domniei mele”¹⁸.

Pe de altă parte, folosirea îngemănată a termenilor „milostenii” și „munci” cu caracter fiscal este și ea semnificativă, dat fiind că avem aici embrionul rentei feudale în natură și muncă. Termenul de „milostenii” însuși merită să fie considerat în mod special, nefiind vorba de niște milostenii cerute de domnie, ceea ce pare a arăta originea încă recentă a dreptului fiscal pre-statal, constând într-o bunăvoință a satelor, care se „milostivesc” să dea un tribut benevol. Atâta timp cât tributul este cerut satelor de către cuceritori nomazi, nu e de crezut că el putea fi socotit „milostenie”, adică benevol acceptat. Era, desigur, impus cu forță, deși, poate, totuși, în urma unor târguieli și căderi la învoială. Domnia autohtonă nu era, însă, o domnie de cucerire, ci o domnie crescută din aparatul anterioră pre-statală, subvenționată de către sate pentru a-i răsplăti funcția socială, militară și administrativă.

Tributul cerut de domnia autohtonă putea avea acest caracter inițial de „milostenie”, pe care și l-a păstrat cel puțin o bună bucată de vreme, cuvântul schimbându-și, însă, curând înțelesul și căpătând o nuanță eufemistică, de îndată ce domnia și clasa boierească reușesc să supună satele la o exploatare propriu-zisă. Scriptic, termenul de „milostenie” este folosit în continuare până foarte târziu, înlocuit fiind, uneori, prin termenul de „meserere”, astăzi dispărut din uz, având același înțeles; de pildă, în 1602¹⁹, „...Drept aceea și voao, tuturor slugilor mele carii veți înbla pri în misriri și slujbele domniei mele...”

Dacă stabilim frecvența formulelor prin care sunt pomeniți acești „trimiși” ai domniei, paralel cu frecvența termenilor de „milostenie” și „munci” ajungem la situația indicată în tabelul alăturat. „Milosteniile”, „muncile” și înlocuitoarele lor, „slujbe”, „treburi” sau „lucruri”, constituie, deci, un formular cu întrebuițare de lungă durată. Oricât de vag ar fi, el ne arată esența dublă a drepturilor domnești: pe de o parte, prelevări în natură, „milostenii”; pe de alta, executare de „munci”.

Cei trimiși după „milosteniile și slujbele” sau „muncile” domnești, putând căpăta orice fel de mandat din partea domniei, sunt înlocuiți, încetul cu încetul, prin slujbași având misiuni mai limitate și circum-

FRECVENȚA TERMENILOR DE „MILOSTENII” ȘI „MUNCI” ÎN TOTALUL FORMULELOR GENERALE DE SCUTIRE INDIRECTĂ DIN ȚARA ROMÂNEASCĂ

Perioada	Totalul formulelor generale	Trimiteri după				
		milostenii	munci	slujbe	treburi	lucruri
1400-1409	4	3	4	—	—	—
1410-1419	1	1	1	—	—	—
1420-1429	4	3	3	1	—	—
1430-1439	7	3	2	5	1	2
1440-1449	2	2	1	1	—	—
1450-1459	6	4	4	3	2	—
1460-1469	3	3	3	—	—	—
1470-1479	8	8	8	—	—	—
1480-1489	6	6	5	—	—	1
1490-1499	14	11	10	2	2	—
1500-1509	9	7	7	2	6	—
1510-1519	6	6	6	1	1	—
1520-1529	2	2	—	1	1	—
1530-1539	2	2	—	—	—	—
1540-1549	1	1	—	—	—	—
TOTAL	75	62	54	16	13	3

scripții administrative mai precise. Foarte probabil, apariția acestora se datorează în bună parte și faptului că domnia nu lucra numai în regie proprie, ci și prin arendarea drepturilor ei. Boierul care cumpăra un drept de exploatare fiscală aparținând domniei cumpăra, de fapt, numai un *anumit* drept, restrâns la un *anumit* teritoriu, astfel încât o anume specializare și sedentarizare rezultau de la sine.

Încetul cu încetul, se declanșează pe această cale un proces de formare a unei aparatului fiscale cu alt caracter, întrucâtva mai modern, semănând mai puțin a „milostenie” și mai mult a „impozit”.

În Moldova, reîntâlnim, în linii mari, același proces de formare treptată a aparatului fiscal domnesc. E de semnalat, însă, o deosebire importantă față de situația din Țara Românească. În Moldova, trimișii domniei sunt tot itineranți, „umblând” prin ținuturi pentru îndeplinirea sarcinilor lor²⁰, dar expresia de „trimiși după milostenii” nu apare.

Constituită mai târziu și având alt proces de formare, domnia Moldovei pare a fi avut de la început un caracter fiscal mai dezvoltat, în sensul unei fiscalități propriu-zise, ceea ce este, desigur, de pus în legătură cu originea „descălecată” a boierimii moldovene, în sensul pe care l-am arătat anterior.

În ceea ce privește procesul de funcționizare și specializare a slujbașilor fiscali domnești, documentele de scutire ne dau informații destul de multe, deși greu sistematizabile. Cu toate rezervele impuse de neclaritatea documentelor, putem încerca, totuși, să grupăm diversii slujbași domnești în mai multe categorii, potrivit rostului lor:

– sunt, mai întâi, *slujbași domnești cu sarcini generale de priveghere a drepturilor domnești*, desemnați prin termeni generali precum „boieri“, „dregători“, „slugi domnești“; faptul că aceștia sunt citați până târziu în documentele de scutire ca unii care se pot amesteca în viața satelor, pretinzând achitarea drepturilor domnești, arată că orice boier putea primi din partea domniei mandate temporare sau atribuții permanente, cu conținut variat, printre care și cele de executări fiscale, de asigurare a liniștii polițienești, de judecată și aplicare a amenzilor.

Alături de aceștia apar, însă, și dregători cu slujbe mai precizate, cu rosturi mai limitate și cu o poziție mai clară într-o ierarhie administrativă pe cale de formare. Mai semnificativi pentru determinarea conținutului drepturilor domnești sunt aceia din al căror titlu rezultă specializarea lor în urmărirea unui anumit drept domnesc.

– sunt, în primul rând, slujbași având drept principală sarcină să asigure *colectarea și transportul bunurilor* pe care domnia le preia din producția satelor: „găletari“, „vameși“, „vameși de oi“, „vameși de porci“, „goștinari de porci“, „vameși de albine“, „vinericeri“, „stolnici de baltă“, „destniceri“, „ilișari“, „crescătorii desetinelor de vaci“, „sulgeri de oi și de vaci“, „stolnici pentru găini“ etc.; lor li se adaugă cei care, de la o vreme, au sarcina încasării sumelor de bani cerute fie ca răscumpărare a altor obligații, fie direct, ca impozit bănesc propriu-zis: „birari“, „cei pentru 50 de aspri“, „crestătorii de în seamă“ etc.;

– deopotrivă cu aceștia sunt slujbașii care *asigură executarea corvezilor și a muncilor diverse* pretinse de domnie, ca, de pildă „cei ce trag la munci domnești“, „osluhari“, „povodnicari“, „fânari“, „cei ce trag la sare“ etc.;

– un loc special trebuie acordat aceluia funcționar domnesc care are grija trimiterii la oaste a țăranilor îndatorați cu slujba militară („dregători la oaste“);

– o categorie deosebită o constituie aparatul de judecată și de penalizare – „dușegubinari“, „globnici“ etc.

O prezentare sistematică a tuturor acestora este, însă, imposibilă în stadiul actual al informației și al studiilor speciale, care ar trebui făcute, totuși, dat fiind că „marile dregătorii“ ale statului interesează, de fapt, mult mai puțin traiul marilor mase, decât acești mărunți dregători cu sarcini rurale.

CAPITOLUL III

SENIORIA FEUDALĂ MĂNĂSTIREASCĂ, O CREAȚIE A DOMNIEI

Marile mănăstiri, ctitorii domnești, nu au, inițial, o bază economică proprie, derivată din creșterea organică a unor relații preexistente în sânul societății nescindate în clase antagoniste, ci sunt „ctitorite“ de către domnie, în sensul că li se asigură o participare la beneficiile statului și, până la urmă, posibilitatea de a se substitui în drepturile regaliene ale domniei, ajungând astfel, ele însele, niște mari seniorii feudale.

Studiul acestor „miluiri“ domnești făcute în favoarea mănăstirilor ne permite să vedem mai clar în ce constau drepturile de exploatare ale domniei și în ce fel o seniorie feudală se putea constitui prin substituție în aceste drepturi.

Obroacele simple, cherabile de la cămărilor domniei (tip I). Cea mai simplă formă de subvenționare a mănăstirilor¹ este cea a „obroacelor“ domnești sau a „merticelor“, constând în donarea unor cantități fixe de bunuri sau sume de bani, acordate o singură dată sau periodic, la termene prestabilite, și având caracter cherabil, în sensul că beneficiarul este obligat adică să-și trimită delegați care să ridice obrocul de la centrala domnească.

Iată cum sunt formulate acest tip de obroace (le vom cita în continuare pe cele dintâi întâlnite cronologic):

OBROACE DE TIP I ÎN ȚARA ROMÂNEASCĂ

Perioada	Nr. documente	Bani	Alimente										Îmbrăcăm.			Vite				
			grâu	orz	vin	pește		iere	miere	sare	brânză	cașcaval	postav	încălțări	pături	vacii	oii	piper	tămâie	ceară
						morun	crap													
1370-1379	1	1	-	-	-	-	-	-	-	-	1	1	1	1	1	-	-	-	-	1
1380-1389	2	-	-	-	-	-	-	-	-	-	2	2	2	2	2	-	-	-	-	-
1390-1399	1	-	-	-	-	-	-	-	-	-	1	1	1	1	1	-	-	-	-	1
1400-1409	3	-	2	-	2	-	-	-	1	-	2	2	1	-	-	-	-	-	-	-
1410-1419	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-
1420-1429	1	-	-	-	-	-	-	-	-	-	1	-	1	1	-	-	-	-	-	-
1430-1439	1	-	-	-	-	-	-	-	1	-	1	1	1	-	-	-	-	-	-	-
1440-1449	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-
1450-1459	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-
1460-1469	1	-	1	-	1	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-
1470-1479	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-
1480-1489	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-
1490-1499	2	2	-	-	-	1	1	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-
1500-1509	5	4	-	-	-	-	-	-	-	1	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-
1510-1519	3	3	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-
1520-1529	1	1	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-
1530-1539	1	1	1	-	-	-	1	-	1	-	1	-	-	-	-	1	1	1	1	1
1540-1549	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-
1550-1559	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-
1560-1569	1	1	-	-	-	-	-	-	-	1	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-
1570-1579	1	1	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-
1580-1589	2	-	-	-	-	-	-	-	-	-	2	-	-	-	-	-	-	-	-	-
1590-1599	3	-	3	-	-	-	-	-	-	3	3	-	-	-	-	-	-	-	-	1
1600	2	1	1	-	-	-	-	-	-	2	1	-	-	-	-	-	-	-	-	-
TOTAL	31	13	8	-	3	1	2	-	3	7	15	7	7	5	4	1	1	1	1	4

În Țara Românească, avem 30 de documente privind 15 mănăstiri²: în 1374, ridicând mănăstirea Vodița, Vladislav voievod dăruiește: „...la fiecare praznic 1.000 de perperi din casa domniei mele și să se împartă săracilor 300 de perperi; și 12 burdufuri de brânză, și 12 cașcavale, și o maje de ceară, și 12 postavuri de îmbrăcăminte, și 12 postavuri de încălțăminte, și 12 pături. Acestea toate le așezăm și le dăruim pe fiecare an din casa domnească”³

OBROACE DE TIP I ÎN MOLDOVA

Perioada	Nr. documente	Bani	Alimente								Îmbrăcăm.		
			grâu	orz	vin	bere	pește	iere	miere	sare	postav Cehia	stofă	
1410-1419	1	—	1	—	1	—	—	—	—	—	—	1	1
1420-1429	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—
1430-1439	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—
1440-1449	2	—	—	—	1	—	—	1	1	—	—	—	—
1450-1459	3	—	—	—	3	—	—	—	—	—	—	—	—
1460-1469	1	—	—	—	1	—	—	1	—	—	—	—	—
1470-1479	1	—	—	—	1	—	—	—	—	—	—	—	—
1480-1489	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—
1490-1499	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—
1500-1509	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—
1510-1519	6	6	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—
1520-1529	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—
1530-1539	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—
1540-1549	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—
1550-1559	1	1	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—
1560-1569	1	1	1	1	1	—	—	—	1	—	—	—	—
1570-1579	1	1	1	1	1	—	—	—	1	—	—	—	—
1580-1589	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—
1590-1599	2	1	2	1	2	—	—	—	2	1	—	—	—
1600-1609	3	3	3	1	3	2	—	—	3	1	—	—	—
1610-1619	3	3	3	3	3	—	—	—	3	2	—	—	—
TOTAL	25	16	11	7	17	2	2	1	10	4	1	1	

În *Moldova*, pentru perioada 1380-1620, există 25 de documente referitoare la asemenea obroace, acordate unui număr de 13 mănăstiri⁴: în 1411, Alexandru cel Bun acordă mănăstirii Bistrița un „...obroc de la curtea noastră“ – anual câte 10 butii de vin, 10 coloade de grâu, 9 postavuri de Cehia, plus un postav și jumătate de stofă cenușie pentru egumen. „...Le-am dat acestei mănăstiri în vecii vecilor /.../ pentru pomenirea sufletelor înaintașilor noștri și pentru sănătatea noastră.“⁵

Dacă tabelizăm documentele de obroc de tip I, pe decenii și categorii de bunuri dăruite, obținem situațiile cuprinse în tabelele de mai sus.

Din aceste tabele reiese nu numai faptul că obroacele cherabile de la domnie sunt mai variate în Țara Românească decât în Moldova, ci și faptul că ele se plasează într-un interval de timp care începe și se sfârșește mai curând decât în Moldova. Există, deci, un decalaj între cele două regiuni, Țara Românească având un net avans temporal față de Moldova. Vom reveni asupra analizei acestor cifre după ce vom stabili și situația obroacelor de tip II.

Este de remarcat deocamdată faptul că obroacele de tip I reprezintă o formă începătoare de asigurare a veniturilor mănăstirești, prin luarea lor în subzistența domniei: suntem încă departe de înfățișarea finală a problemei, când mănăstirile vor fi ajuns mari seniorii latifundiare. În special furnizările de alimente fac dovada că unele mănăstiri nu dispuneau încă de la început de patrimoniul suficient de dezvoltat ca să-și poată acoperi nevoile din producția lor proprie sau din dijma strânsă din satele lor.

În al doilea rând, obroacele de tip I ne arată că domnia dispunea de un vast aparat de culegere a dijmelor și încasare a banilor, jitnițele și vistieria domniei având mari cantități de bunuri stocate. Este greu de crezut că aceste cantități de bunuri consumabile vor fi fost strânse exclusiv în vederea unui comerț. Ele vor fi trebuit să slujească și întreținerii Curții domnești și a slujitorimii ei, precum și unor trupe. Ceea ce se dădea mănăstirilor sub această formă a obroacelor nu putea fi decât o mică parte din rezervele strânse.

În al treilea rând, iese în evidență caracterul de economie naturală dominantă al gospodăriei fiscale domnești.

Banii figurează în listă; dar ei capătă o importanță mai mare abia în a doua jumătate a secolului XVI, fără ca prin aceasta sistemul economiei naturale să dispară.

Este de semnalat și faptul că majoritatea bunurilor date în obroc sunt de proveniență locală, doar întâmplător fiind vorba de bunuri procurate din comerț: pânză de Cehia, tămâie, piper.

Obroacele preluabile de la slujbașii percepatori ai domniei (tip II).

Cu mult mai importante sunt obroacele de tip II, prin care domnia acordă tot cantități fixe, periodice, de bunuri sau sume de bani, dar acestea nu urmează a fi ridicate de la centrala domnească, ci direct de la agenții fiscali ai domniei, la locul însuși al încasării lor.

Cu alte cuvinte, bunurile date în obroc nu mai sunt transportate la domnie, pentru ca de aici să fie predate mănăstirilor, ci mănăstirile, prin delegații lor, iau contact direct cu slugile domnești și încasează de la aceștia, la fața locului, bunurile ce le-au fost acordate.

Iată două exemple de asemenea obroace: în Moldova, la 1453, Alexandrel voievod dă mănăstirii din Poiana, printre altele, „...încă am mai dat, cu voia șoltuzilor și pârgarilor de la Baia, să aibă din morile lor,

în fiecare an, câte 12 coloade de malț și 4 coloade de grâu; acestea să le dea în fiecare an mănăstirii noastre, fără piedică⁶; în Țara Românească, la 1385, Dan I dă mănăstirii Tismana, printre altele, „...grăul din județul Jaleșului, patru sute de găleți pe fiecare an. Și cine va fi găletar să nu mai întrebe pentru aceasta pe domnia mea, ci să trimită îndată acolo la mănăstire⁷”.

Însumând informațiile privitoare la obroacele de tip II⁸, cronologic și pe categorii de bunuri, obținem:

În MOLDOVA:

<u>Data</u>	<u>Cantitatea</u>	<u>Locul de percepere</u>
	<i>Obroace de pește</i>	
1446	2 măji	Chilia
1608	1/2 majă	Galați
	<i>Obroace de vin</i>	
1448	6 buți	Hârlău sau Cotnari
1449	7 buți	de la cei ce crestează desetina de vin
	<i>Obroace de sare</i>	
1502	150 de drobi	Ocna Troțușului
1503	150 de drobi	” ”
	<i>Obroc de ceară</i>	
1503	6 pietre	Târgul Neamțului
	<i>Grâu și malț</i>	
1453	12 coloade de malț 6 coloade de grâu	orașul Baia

În ȚARA ROMÂNEASCĂ:

	<i>Obroace de grâu</i>	
1385	400 găleți	din județul Jaleș
1424	400 ”	” ” ”
1439	400 ”	” ” ”
1496	12 ”	de pe apa Motrului
1497	15 ”	din județul Mehedinți
1496	12 ”	din 6 sate din județul Mehedinți
1500	10 ” de grâu	din județul Romanați
	10 ” de orz	” ” ”
1501	3 ” de grâu	” ” ”
	3 ” de orz	” ” ”
1503	10 ” de grâu	” ” ”
	10 ” de orz	” ” ”
1507	13 ” de grâu	din județul Vlașca
	10 ” de orz	” ” ”
1512	260 găleți de grâu	din județul Vlașca
1529	200 ” ” ”	din județul Romanați
	100 ” ” orz	” ” ”

1530	gălețile de la 200 de case	???
1525	" " " 170 " "	din județul Buzău (?)
1536	" " " 100 " "	din județul Ilfov
1539	" " " 60 " "	???
1565	50 de chile de grâu	din județul Romanați
1569	5 găleți de grâu	din județul Olt
	5 " " orz	" " "
1578	5 " " grâu	" " "
	5 " " orz	" " "
1588	gălețile de grâu și orz de la 150 de case	din județul Ilfov
1601	3 găleți de grâu	din județul Olt
	3 " " orz	" " "
1617	? " "	???
1618	3 " "	???
	<i>Obroace de vin</i>	
1496	100 de vedre	din Râmnic
1497	200 " "	" "
1497	300 " "	din județul Gorj
1500	200 " "	din Râmnic
1502	200 " "	" "
1517	200 " "	" "
1525	300 " "	de la Sărata
1529	200 " "	din Râmnic
1530	? " "	de la Ocna Mare
1536	150 " "	de la podgorie
1565	200 " "	de la Ocna Mare
1569	200 " "	din Râmnic
1578	200 " "	" "
1588	1.000 " "	de la Târgoviște
1601	200 " "	din Râmnic
1617	60 " "	de la Pitești
1618	60 " "	" " "
1539	vinăriciul a 5 oameni	" " "
	<i>Obroace de brânză</i>	
1500	6 cașuri și 4 burdufe	din județul Gilort
1502	6 cașuri	" " "
1525	6 burdufuri și 16 cașcavale	din cășăria județului Buzău
1565	50 de burdufuri	din județul Romanați
	<i>Obroace de fân</i>	
1585	de la 100 de case	???
1617	? care de fân	???
1618	3 " " "	???
	<i>Obroace de pește</i>	
1536	1 mață	din oricare bălți domnești
	<i>Obroc de sare</i>	
1497	2 care	din ocna Râmnicului
1529	1.000 de bolovani	" " "
1539	1.000 " "	" " "

1565	200 " "	" " "
1603	400 " "	(un car) " " "
1605	4 care	" " "
1617	300 de bolovani	" " "
1618	270 " "	" " "
	<i>Obroc de lemne</i>	
1525	4 care lunar	din braniștea domnească
	<i>Obroc de miere</i>	
1525	15 vedre	din bălțile domnești
	<i>Obroc de bani</i>	
1525	2.000 de aspri (sau pește)	din bălțile domnești
1565	16 taleri	de la Ocna Mare
1575	5.000 de aspri	de la vama Rucărului
1586	2.000 " "	de la vama Diului
1608	12 aspri de fiecare	din ocna Târgoviștei
	110 bolovani de sare	
	6 aspri de fiecare	" " "
	110 bolovani de sare	

Rezultă din aceste însumări și din analiza documentelor că precizarea locului de încasare și cantitatea obroacelor de tip II constând în grâu și orz se făcea în mai multe feluri.

O primă modalitate era aceea de a se determina un număr de găleți care sunt a se lua *dintr-un județ întreg*: „...din județul Jaleșului, 400 de găleți“; sau: „...din județul Romanaților, câte 10 găleți de grâu și 10 de orz“; sau „...din județul Olt, 5 găleți ohabnice de grâu; și de orz, 5 găleți“.

Este de subliniat un fapt deosebit de important: dacă mănăstirea avea în aceste județe sate în stăpânire proprie, obrocul de tip II nu se dădea din aceste sate mănăstirești, ci din restul satelor. Astfel, cele 12 găleți de grâu de pe apa Motrului sunt a se da „în afară de satele mănăstirești“; de asemenea, cele 15 găleți de grâu „din venitul domniei mele“, care sunt a se da din județul Mehedinților, sunt tot „afară de satele mănăstirești“; tot astfel, din județul Vlașca, obrocul de 13 găleți de grâu și 13 de orz sunt a se da „din gălețile ohabnice, în afară de satele lor“. Ceea ce nu se poate interpreta altfel decât că, în aceste sate mănăstirești, domnia cedase încă de mai înainte gălețile sale ohabnice, prin donații speciale, de care, însă, nu avem știre.

O altă modalitate de a fixa locul de proveniență al obroacelor acordate mănăstirilor era de a arăta *un număr de sate* din care urma să fie ridicate numărul de găleți acordate în obroc, de pildă „...din județul Romanaților, din 6 sate, 12 găleți domnești“. Cum, însă, aceste sate nu sunt arătate nominal, interpretarea corectă a documentului este dificilă. Dacă am ști că mănăstirea respectivă avea în județul Romanați exact șase sate, am putea socoti că este vorba de o scutire propriu-zisă, sub aspectul ei inițial, de obroc. Neexistând, însă, posibilitatea unui control

al stăpânirilor mănăstirești în fiecare județ în parte, actul rămâne să fie clasat în aceeași categorie cu actele anterioare, care vorbesc de un județ întreg.

În ceea ce privește determinarea cantității obrocului, o altă modalitate de determinare a ei decât aceea a unui anumit număr de găleți constă în indicarea unui anumit număr de case: „...gălețile de la 60 de case“ sau „...din gălețile mele, de la 60 de case“, care, însă, nici ele nu sunt arătate nominal. Se impune, deci, interpretarea că prin „găleată“ se înțelegea o dare fixă, egală pentru toate casele. Dar, cum impozitele se plăteau în sistemul cislei, este foarte probabil că socoteala în „case“ îndatorate cu un anume număr de „găleți“ va fi fost un sistem prin care domnia evalua suma totală a găleților cu care urma să fie impus un anumit sat, sumă repartizată apoi inegal, de către obște, potrivit puterii economice efective a fiecărei gospodării în parte, așa cum am văzut că procedează până târziu obștile când transformă un impozit de capitație într-unul proporțional cu puterea de plată efectivă a locuitorilor satului.⁹

Lămurirea satisfăcătoare a acestei probleme e îngreuiată de faptul că termenii de „găleată“ și „obroc“ au sensuri multiple. „Găleata“ este, în primul rând, un drept „ohabnic“ al domniei, dar, în același timp, și o obligație fiscală socotită pe „case“ și o măsură de capacitate; „obrocul“ este un dar făcut mănăstirii, dar este și un drept ohabnic al mănăstirii; el poate fi, deci, măsurat în găleți, așa cum și gălețile pot fi măsurate în obroace; în ultimă instanță, și găleata poate fi măsurată în găleți, iar obroacele, în obroace. De pildă, domnia poate da ca obroc „...obroace de grâu 20, din jitnița domniei mele“, deci un anume obroc măsurat în obroace.¹⁰ Aceste înțelesuri ale termenilor de „obroc“ și „găleată“ apar adeseori în texte care nu sunt, totuși, de natură să ne precizeze valoarea lor cantitativă.

Care va fi fost, însă, echivalența dintre cele două măsuri de capacitate – „găleata“ și „obrocul“? Și care sunt volumele de cereale cuprinse în aceste măsuri, socotindu-le în unitățile folosite azi? Răspunsurile la aceste întrebări deosebit de importante ar putea da anumite informații despre mărimea impozitului în cereale care apăsa pe contribuabili. Avem, în această privință, prea puține informații. Echivalența dintre „găleată“ și „obroc“ este, deci, greu de stabilit și probabil că nu era nici perfect precizată, nici absolut fixă.¹¹ Informații mai recente arată că ar fi fost vorba de două feluri de obroace: unul mare, de 44 de ocale, și altul mic, de 22 de ocale.¹²

Un alt capitol de o deosebită importanță este acela al obroacelor acordate din *vinul* pe care domnia îl strângea pe baza dreptului său de „vinărici“. Ca și pentru cereale, se specifică locul de unde urmează a fi dată cantitatea de vin, măsurată de obicei în vedre: „din vinăriciul de la Râmnic“, de la „Ocna Mare“, „din satul Târgoviștei“ sau mai vag, „din vinăriciul domniei mele“.

Semnalăm că obrocul putea consta și în cedarea unor drepturi de clacă – de pildă „8 vecini pentru fân“ sau „un popor din județul Buzău, din partea de sus, să muncească la morile episcopiei“.¹³

În sfârșit, obrocul putea consta și în *sume de bani* ce urmau a fi achitați funcționarilor încasatori ai domniei. Astfel, în 1565, sunt de luat de la Ocna Mare 16 taleri; în 1575, 5.000 de aspri „...din vama domniei mele de la Rucăr“; în 1586, 3.000 de aspri „...de la vameșii de la Diu“.

Proporția obroacelor în bani față de cele în natură rămâne redusă și în cazul obroacelor de tip II; banii apar mai ales începând din secolul XVI înainte.

Comparație între obroacele de tip I și tip II. Pentru a compara între ele obroacele de tip I și tip II și pentru a ne da seama în ansamblu în ce constau și ce rol jucau aceste dăruiri domnești în natură și în bani față de mănăstiri, însumăm rezultatele obținute în tabelul alăturat. În ceea ce privește conținutul obroacelor, avem situația din tabelul de la pagina 88.

În ambele tipuri de obroace, predomină, așadar, furnizarea de alimente. Dar fenomenul preluării acestor alimente de la fața locului este caracteristic Țării Românești, luând aici o dezvoltare cu totul excepțională. De asemenea, este specific Țării Românești obrocul în bani, de tip II, precum și obrocul în clacă, în legătură cu procurarea de fân și lemne, care figurează în tabel la coloana „Diverse“.

Evident, numărul obroacelor înregistrate depinde de hazardul care face ca unele acte să ni se fi păstrat, iar altele nu. Probabil că obroacele de tip I și II vor fi fost cu mult mai numeroase în primele veacuri.

EVOLUȚIA ÎN TIMP A OBROACELOR DE TIP I ȘI II

Perioada	Moldova		Țara Rom.		Total	
	I	II	I	II	I	II
1370	—	—	1	—	1	—
1380	—	—	2	1	2	1
1390	—	—	1	—	1	—
1400	—	—	3	—	3	—
1410	1	—	—	—	1	—
1420	—	—	1	1	1	1
1430	—	—	1	1	1	1
1440	2	3	—	—	2	3
1450	3	1	—	—	3	1
1460	1	—	1	—	2	—
1470	1	—	—	—	1	—
1480	—	—	—	—	—	—
1490	—	—	2	4	2	4
1500	—	3	5	4	5	7
1510	6	—	3	2	9	2
1520	—	—	1	2	1	2
1530	—	—	1	3	1	3
1540	—	—	—	—	—	—
1550	1	—	—	—	1	—
1560	1	—	1	2	2	2
1570	1	—	1	2	2	2
1580	1	—	2	2	3	2
1590	2	—	3	—	5	—
1600	3	1	2	4	5	4
1610	3	—	—	3	3	3
Total	26	8	31	31	57	38

CONȚINUTUL OBROACELOR DE TIP I ȘI II

	Alimente	Bani	Haine	Ceară, tăm.	Diverse	Total
<i>Obroace de tip I</i>						
Moldova	53	16	1	—	—	70
Țara Românească	42	17	11	6	—	76
Total	95 65,0 %	33 22,6 %	12 8,2 %	6 4,1 %	—	146 100 %
<i>Obroace de tip II</i>						
Moldova	8	—	—	1	—	9
Țara Românească	67	4	—	—	6	77
Total	75 67,2 %	4 4,9 %	—	1 1,1 %	6 6,8 %	86 100 %
<i>Total obroace de tip I și II</i>						
Moldova	61	16	1	1	—	79
Țara Românească	109	21	11	6	6	153
Total	170 73,2 %	37 13,89 %	12 5,2 %	7 3,0 %	6 2,8 %	232 100 %

Dar este firesc ca actele respective să se fi pierdut, cu atât mai mult cu cât multe dintre ele aveau valoarea unor acte descărcătoare, în sensul că erau reținute de către agenții domnești după predarea merticelor. Dar proporția dintre tipul I și tipul II de obroace rămâne edificatoare, în special în ceea ce privește deosebirile constatate între Moldova și Țara Românească. Într-adevăr, în Țara Românească, proporția obroacelor de tip II crește neconținut pe măsură ce înaintăm în timp, pe câtă vreme în Moldova, dimpotrivă, acest tip de obroace scade — în valori atât absolute, cât și relative.

Cifrele dezvăluie, deci, o tendință de dezvoltare diferită între cele două regiuni, de care va trebui să ținem seama atunci când va fi vorba să caracterizăm și să explicăm deosebirile situațiilor sociale dintre ele.

Cedări parțiale sau totale de drepturi fiscale domnești (obroace de tip III). O cotitură deosebit de însemnată o reprezintă trecerea de la forma obroacelor de tip I și II la forma obroacelor de tip III: în loc ca domnia să acorde o anumită cantitate fixă preluată din cămările domniei sau direct de la agenții încasatori locali, de data aceasta se cedează însuși dreptul fiscal domnesc, fie în cotă-parte, fie în total, în cuprinsul unor întregi județe, într-un anume număr de sate sau într-un singur oraș sau sat.

Acest tip de obroace (interesante mai ales în forma și conținutul lor din Țara Românească) prezintă o importanță teoretică excepțională, ele fiind de natură să arate un proces gradual de transformare a unor drepturi inițial fiscale, de caracter public, în drepturi patrimoniale feudale, de caracter privat.

În Moldova, obroacele de tip III sunt atestate într-un număr mic de cazuri și se referă exclusiv la cedare unor drepturi fiscale urbane. De pildă, un impozit fiscal specific moldovenesc, cedat adeseori mănăstirilor – în legătură, desigur, cu nevoile de ceară ale bisericilor – este acela al cămănăritului, adică al pietrelor de ceară pe care erau obligați a le plăti cârciumarii din orașe.

În Țara Românească, aceste cedări fiscale, parțiale sau totale, sunt cu mult mai numeroase și, mai ales, mult mai variate. Nu mai este vorba, ca în Moldova, doar de mărunte impozite urbane, ci de impozite puse asupra unor începuturi de întreprinderi industriale, cum este, de pildă, cazul din 1391, când Mircea cel Bătrân cedează mănăstirii Tismana venitul „...care este al domniei mele de la roțile lui Cip Ianoș, care le-a făcut de curând la Bratilov“ – adică un impozit pe o exploatare de aramă din care domnul își va lua „zečiuiala“.¹⁴

Cedările de drepturi fiscale sunt deosebit de importante atunci când poartă asupra principalului proces de producție al vremii, agricultura, dat fiind că pot fi puse în nemijlocită legătură cu problema socială de bază a procesului de aservire a țărănimii direct muncitoare.

Într-adevăr, obrocul de tip II, constând în acordarea unei cantități din bunurile strănse de domnie la sate pe seamă proprie, se concretizează, de astă dată, într-o substituție a mănăstirii în drepturile fiscale ale domniei. Acestea încetează de a avea un caracter fiscal public și se prefac în drepturi patrimoniale private. În loc să se mai spună, de pildă, ca în obrocul de tip II, „...din județul Jaleșului, 400 de găleți“, Vlad Călugărul va spune, în 1487, către mănăstirea Snagov, „...să aibă a treia parte din vămășia Ilfovului, în fiecare an, până când va sta mănăstirea; să fie pentru ceară, pentru luminarea sf-tei biserici“¹⁵; sau același domn, în același an 1487, către aceeași mănăstire: „...să le fie, în județul Brăilei, gălețile de grâu domnești ohabnice și dijma domnească și vămășitul, zeciuală care este domnească de la stupi și cu perperii cu tot, în întreg județul Brăilei“, plus „...caii de la cnejii din acel județ al Brăilei care se cad să fie domnești, de la cnejii care mor, să-i ducă la sf-ta mănăstire, ca să fie de slujba sfântului loc“¹⁶.

Asemenea cedări fiscale nu sunt numeroase¹⁷, dar sunt copleșitoare prin ponderea lor economică și prin greutatea pe care o poate căpăta o mănăstire preluând pe seamă proprie veniturile fiscale dintr-un județ întreg.

Există, însă, și alte obroace aparținând acestui tip III, de proporții mai modeste, adică referindu-se nu la județe întregi, ci numai la un anume număr de sate, înșirate nominal.

OBROACE PE JUDEȚE ÎNTREGI ȘI SATE IZOLATE

Perioada	Județe întregi					Sate izolate			
	vămeșit	găleți	cășărit	cai	total	găleți	vinărici	brânză	total
1391	—	—	—	—	—	1	—	—	1
1487	2	2	—	1	5	—	1	—	1
1490-1499	—	—	2	—	2	7	1	—	8
1500-1509	1	—	—	—	1	—	—	—	—
1510-1519	—	—	—	—	—	—	—	—	—
1520-1529	—	—	2	—	2	—	—	—	—
1530-1539	—	—	—	—	—	1	—	—	1
1540-1549	—	—	—	—	—	—	—	—	—
1550-1559	—	—	—	—	—	—	—	—	—
1560-1569	—	—	—	—	—	—	—	—	—
1570-1579	—	—	—	—	—	—	—	2	2
Total	3	2	4	1	10	9	2	2	13

Însumând informațiile culese, avem, în Moldova, o cedare a „cântarului“ și următoarele câteva cedări „de cămănarit“.

- 1384 – cântarul din cetatea Siretului
- 1417 – cămănaritul din Târgul Bacăului
- 1448 – „ „ Târgul Frumos
- 1453 – „ „ „ „
- 1458 – „ „ Baia
- 1488 – „ „ Târgul Siret
- 1503 – „ „ „ „
- 1520 – „ „ „ „

În Țara Românească, „obroace“ de acest tip apar cam în aceeași epocă și sunt mult mai complexe, și anume cedări totale de drepturi fiscale, în județe întregi:

- 1467 – $\frac{1}{3}$ din vămeșia Ilfovului
- 1487 – gălețile de grâu ohabnice
dijma domnească
vămeșitul
zeciuiala domnească de la stupi
perperii și caii cnejilor care mor din județul Brăila
- 1488 – găletăritul din județul Vâlcea
- 1494 – cășăritul „ „ „
- 1498 – cășăria domnească din muntele județului Pădureților
- 1507 – vămeșitul din județul Teleorman
- 1508 – „ „ „ „
- 1524 – cășăria din județul Pădureților
- 1525 – „ „ „ Buzău

DISTRIBUIREA PE JUDEȚE A OBROACELOR DE TIP II ȘI III ÎN ȚARA ROMÂNEASCĂ

Județul	Obroc de tip II			Obroc de tip III					
	găleți	brânză	vin	găleți	cășărit	văme- șie	dijmă	zeciu- ială stupi	cai
Jaleș	1385 1424 1439								
Motru	1496								
Gorj			1497						
Gilort		1500 1502							
Vâlcea				1488	1494				
Mehedinți	1497								
Romanați	1500 1501 1502 1529 1565	1565							
Olt	1569 1578 1601								
Vlașca	1507 1512								
Teleorman						1507 1508			
Ilfov	1536 1588					1487			
Pădureți					1498 1524				
Buzău	1525	1525			1525				
Brăila				1487		1487	1487	1487	1487

Cedările de drepturi fiscale din județe și din sate izolate neapartenând mănăstirilor sunt cuprinse în tabelele de mai sus.

Recapitulând, domnia (i) putea lua în subzistența sa o mănăstire, dându-i bunuri în natură sau bani, din cele adunate de ea însăși, prin propriul său aparat fiscal – tip I; (ii) putea dispune ca agenții săi fiscali să predea direct trimișilor mănăstirii bunurile sau banii donați –

tip II; (iii) putea acorda mănăstirii dreptul de a ridica ea însăși impozitele în natură sau bani, fie din județe întregi, fie din anumite sate – tip III.

Trăsătura comună a tuturor acestor trei tipuri de obroace constă în faptul că au ca bază un drept domnesc de fiscalizare a proceselor de producție și de transport al bunurilor din țară. Mănăstirea beneficiară rămânea străină de aceste procese de producție și transport, după cum, de altfel, domnia însăși nu avea amestec în ele.

Nu poate fi vorba, deci, de o „rentă“ datorată statului, decât într-un sens foarte larg, căci renta implică un drept de proprietate asupra unor mijloace de producție funciare, deci un drept de decizie în punerea în lucrare și administrare a proceselor de producție, ceea ce statul nu avea.

Nu poate fi vorba nici de o „rentă“ datorată mănăstirii, nici chiar în cazul obroacelor de tip III, căci și acestea sunt încasate de pe urma unor procese de producție care nu aparțin patrimoniului mănăstirii. Documentele spun acest lucru cât se poate de clar: în 1346, obrocul de grâu și orz este a se lua din tot județul, „...în afară de satele mănăstirești“, în 1497, „...din venitul domniei mele, afară de satele mănăstirești“, iar în 1507, „...din gălețile ohabnice, în afară de satele lor“.

Cu alte cuvinte, procesele de producție din care se scot cantitățile de bunuri date în obroc nu aparțin nici statului, nici mănăstirii beneficiare. Ele nu pot fi, deci, decât fie ale unor sate libere, fie ale unor sate aflate în stăpânire boierească. Prevalarea de bunuri exercitată de către stat sau de către mănăstire, atunci când este substituită în drepturile statului, are un simplu caracter fiscal.

Domnia avea, așadar, un drept de fiscalizare a tuturor satelor din țară, o fiscalizare *sui generis*, de altfel, care cuprindea doar dreptul de a opera prelevări și de a cere executare de corvezi. Aceasta înseamnă că, dacă o mănăstire sau un boier aveau un sat al lor, adică stăpâneau într-un sat mijloace de producție agricole, pământ și oameni, domnia avea și ea în acel sat drepturi fiscale.

Obroace-scutiri (de tip IV). Domnia putea acorda „obroace“ și din asemenea sate, în sensul că putea renunța să-și ceară partea din plus-produse, cedând-o mănăstirii.

Cedarea drepturilor domnești din procesele de producție aflate în stăpânirea mănăstirii beneficiare constituie un nou fel de obroc, echivalent, de astă dată cu o scutire de impozite. În loc ca mănăstirea să fie în drept de „a lua“ plus-produsele din procese de producție străine, este, dimpotrivă, în drept de „a nu da“ plus-produse din procesele de producție pe care le stăpânește. Obrocul-scutire (de tip IV) se naște, deci, printr-o continuare logică a obroacelor anterioare, punctul de răscruce care desparte obrocul propriu-zis de „scutire“ fiind, deci, apariția mănăstirii ca stăpână directă a unor procese de producție.

Ceea ce înseamnă că asemenea scutiri puteau fi acordate tot atât de bine – cel puțin teoretic – nu numai mănăstirilor, ci și boierilor stăpâni de sate, precum și obștilor satelor libere.

Formula de acordare a obroacelor de tip IV este foarte clară. De pildă, în 1482, obrocul urmează să fie dat de la 8 sate „...din sate care vor fi supuse mănăstirii“, adică „...din oricâte sate are mănăstirea în județul Ilfov“. De astă dată, mănăstirea nu mai apare ca substituită în drepturile domniei, ci într-o nouă calitate, aceea de stăpână beneficiind de scutiri. Totuși, nu avem încă de-a face cu o formulă de scutire propriu-zisă, ale cărei dezvoltări până la deplina „imunitate“ le vom arăta, ci cu o treaptă intermediară, în care caracterul de „obroc“ dăinuiește, alături de cel de „scutire“.

Mai întâi, domnia putea acorda în obroc nu totalitatea drepturilor ei din satele stăpânite de mănăstire, ci doar o cantitate fixă, prestabilită. De pildă, un document din 1482 spune: „...Iarăși am dăruit domnia mea sf-tei mănăstiri, pe fiecare an, să se ducă la sft. mănăstire, din județul Ilfov, de la 8 sate, 8 găleți de grâu și 8 de orz, din satele care vor fi supuse mănăstirii“.¹⁸

Este vorba tot de un mertic în cantitate fixă, acordat, însă, din sate aparținând mănăstirii. Domnia își cedase, deci, doar parțial drepturile; sau, altfel spus, scutise doar parțial mănăstirea, diferența dintre ceea ce revenea mănăstirii și ceea ce încasase satul rămânând în continuare a fi a domniei. Era firesc ca domnia să continue a încasa drepturile sale în satul mănăstirii prin propriul său aparat fiscal.

Ea putea tot atât de bine, să cedeze obroace-scutiri nu numai în cantitate fixă, ci în totalitatea drepturilor ei. Evident că, în această nouă formă a obrocului de tip IV, mănăstirea stăpână avea un spor de prestigiu și de putere față de sat, drepturile anterioare ale domniei fiind acum trecute complet în seama ei. Ceea ce înseamnă că, acordându-se un astfel de drept în forma obrocului integral de tip IV, aparatul fiscal domnesc se putea retrage din sate, locul său fiind luat de un aparat fiscal mănăstiresc.

Etape de creare a unui aparat fiscal mănăstiresc. Mănăstirile nu dispuneau, tradițional, de un aparat fiscal propriu, ele fiind formațiuni sociale noi, abia aflate în faza de constituire ca seniorii feudale. O dată, cu acordarea obroacelor de tip III, ele sunt, însă, obligate să înceapă a-și forma un aparat fiscal propriu.

Cât timp beneficiaseră doar de obroace de tip I și II, ele avuseseră doar grija de a trimite, la sorocul fixat, delegați care să preia bunurile sau banii acordați ca mertic și să privegheze transportul lor până la sediul mănăstiresc. De îndată ce, printr-un obroc de tip III, li se acorda o cotă-parte din produsele colectate sau din totalul sumelor încasate, mănăstirile trebuiau să controleze operațiile de încasare executate de

agenții domniei, fiind direct interesate ca aceste încasări și colectări să fie făcute fără evaziuni și fără malversațiuni. Mănăstirea dublează, deci, prin propriul ei agent fiscal, pe cel domnesc.

Domnia putea să-și retragă, însă, agentul de îndată ce socotea că mănăstirile erau în stare să-și asigure ele însele încasarea drepturilor domnești ce li se cedaseră, fie din procese de producție care nu figurau în patrimoniul lor (obroace de tip III), fie din producția satelor pe care le stăpâneau (obroace de tip IV). Această înlocuire a aparatului fiscal domnesc printr-unul privat nu se face, însă, decât treptat, în etape, pas cu pas, pe măsură ce mănăstirile ajung să facă față singure greutăților de execuție fiscală pe teren.

Domnia începe prin a pune la dispoziția mănăstirilor aparatul coercitiv al statului; dă apoi delegație mănăstirilor să exercite singure drepturile de stat și sfârșește prin a da completă autonomie fiscală mănăstirilor, de îndată ce acestea sunt destul de puternice. De pe urma operațiilor de fiscalizare, agenții fiscali domnești aveau avantaje personale, constând în dreptul de a reține anumite cote-părți din cele colectate. Dând delegație mănăstirilor ca să exercite singure operațiile de colectare, domnul le dădea, de fapt, sub o formă nouă, și un alt fel de obroc, constând în scutirea de a-i plăti pe agenții statului. Interdicția de a pătrunde în sat dată agenților domnești este, așadar, un chip nou de „miluire“, cu scop patrimonial vădit, menit să sporească puterea economică a mănăstirilor – fără intenția de a le transforma mici „state“ rivale cu statul central, ca în cazul domeniilor imunitare apusene.

Să urmărim aceste probleme ale înlocuirii aparatului fiscal domnesc printr-unul mănăstiresc, în documentele aflate în cauză.

De pildă, în 1487, se acordă un complex de obroace de tip III, integrale, mănăstirii Snagov: „...să le fie în județul Brăilei gălețile de grâu ohabnice și dijma domnească de la stupi, cu perperii cu tot, în întreg județul Brăilei“; dar mănăstirea nu dispunea încă de un aparat fiscal în stare să facă față acestei sarcini de percepere și colectare; domnia îi pune la dispoziție, deci, propriul său aparat. Actul spune: „...și să se dea de la curte două slugi domnești să scrie gălețile; și cu omul mănăstirii adunându-le, să ducă la sf-ta mănăstire toate gălețile“; celor doi găletari li se fixează „leafa“, constând într-o cantitate fixă de bunuri în natură, luată din „gălețile“ colectate: „...astfel, după aceea, acei doi găletari să-și ia câte 4 găleți: să le ajungă la amândoi 8 găleți“.¹⁹

Acest ajutor dat de stat putea fi suprimat, pe măsură ce mănăstirea se întărea. În același caz de mai sus, semnalat prin actul din 1487, când gălețile se strângeau prin găletari domnești, mănăstirea avea și „vameșia“ întreagă a județului; sarcinile de colectare ale vameșiei nu sunt preluate, însă, de către stat. Cu alte cuvinte, statul nu-și lua obligația de a face față și acestei sarcini: „...iar dijmarii și vameși să nu se puie, ci să-și scrie și dijma și stupii călugării“. Transportul se face, însă, tot prin rețeaua administrativă de stat: „...însă să li care și dijma

și stupii la sft. mănăstire, tot ce va fi“, adică prin podvezi domnești, folosindu-se munca în corvoadă a satelor.

În 1488, la un an distanță de la actul citat, mănăstirea Cozia beneficiază și ea, în obroc de tip III, de „...găletăritul din județul Vâlci“. ²⁰ De această dată, domnul nu mai pune, însă, la dispoziția Coziei nici măcar găletari domnești, ci spune: „...să-și ia călugării gălețile de grâu câte se află în acel județ; și găletari să nu se puie de către domnie, ci singuri călugării să-și adune aceasta, cum vor putea“. Formula „cum vor putea“ arată precis că domnia își dădea seama că sarcina de „a scrie“ gălețile, de a le încasa și transporta constituia o greutate pentru mănăstirea Cozia, lăsată totuși să se descurce, adică să-și creeze propriul organism fiscal; găletarii pe care îi va pune mănăstirea Cozia nu vor mai fi slugi domnești trimise de la curte, ci găletari mănăstirești, deși lucrând tot în baza unei delegații date de domnie.

Trecerea de la o etapă la alta este șovăielnică, retragerea aparatului de stat făcându-se lent, pas cu pas, pe măsura nevoilor și a împrejurărilor locale. În toate aceste faze succesive ale obrocului de tip III, mănăstirea beneficiară nu este încă autonomă, ci rămâne substituită vremelnică în drepturile domniei. Rolul ei continuă a fi cel al unui agent central al domniei, căruia i s-a cedat folosul anumitor impozite de stat.

Prin permanentizarea unor asemenea privilegii, continuă procesul de transformare graduală a obroacelor de tip III, în sensul că dreptul mănăstirii de a se substitui în fiscalitatea de stat se privatizează cu încetul, adică începe să fie socotit patrimonial. Astfel, în timp ce unele documente spun că mănăstirea are de luat „...cât este partea domnească“, altele spun „...cât este partea mănăstirii“, dreptul mănăstirii fiind socotit acum „ocină“ și „ohabă“, adică patrimonial propriu-zis.

Cu alte cuvinte, s-a pornit întâi de la o simplă „miluire“, cu caracter privat, s-a trecut la o cedare în folosință a unui drept public și s-a ajuns la o trecere a acestui drept public în patrimoniu privat, sub formă de „ohabă“. S-a plecat, de asemenea, de la un aparat fiscal domnesc exercitând singur încasările, s-a trecut la un sistem mixt, în care două aparate fiscale, unul statal și altul privat, funcționează simultan și, în cele din urmă, aparatul fiscal privat l-a înlocuit pe cel de stat.

Cu atât mai pregnant va fi acest proces social atunci când obrocul mănăstirii va fi de tip IV, adică atunci când va purta asupra unui proces de producție dintr-un sat stăpânit de mănăstire. Domnia va continua câtva timp să ajute mănăstirea să încaseze drepturile cedate ei chiar și în acest caz. Aparatul fiscal domnesc rămâne, deci, în funcție în mod obligatoriu atunci când obrocul de tip IV este doar parțial și, după împrejurări, chiar atunci când este integral. Astfel, în 1482, când mănăstirea Snagov capătă birul și gălețile din satele aflate în patrimoniul său, domnia hotărăște, totuși, ca „...oricâte sate are mănăstirea în județul Ilfov, iar la ele să se ia birul de la vecinii mănăstirii de către

birarii care vor fi; să-l aducă la sf-ta mănăstire, cât va sta mănăstirea, să-i fie pentru lucrarea viilor“.²¹ Deși această mănăstire, stăpână în aceste sate „ale ei“, era destul de întemeiată economicște, având vii și lucrându-le cu munca vecinilor ei, totuși birul continua a fi strâns de birari domnești, măcar că în folosul mănăstirii.

În paranteză fie spus, în aceste condiții de lipsă a unei puteri coercitive mănăstirești, este firesc să tragem concluzia că nici în ceea ce privește drepturile de dijmuire, pe care le avea în calitate de „stăpână“, mănăstirea nu putea supune satele la o exploatare excesivă – ceea ce vom constata și pe altă cale.

Dar nu numai în legătură cu încasarea veniturilor sunt mănăstirile ajutate de către stat prin punerea la dispoziția lor a aparatului slujitoresc al domniei. De pildă, la 1495, domnul dă mănăstirii Glavacioc „...braniștea domniei mele de la Slatina“, adresându-se direct agentului său local: „...Și tu, Tatule de la Hințești, iată, te-am așezat domnia mea vătaf, ca să-mi păzești acea braniște și acei stupi pe capul tău, să le păzești“²²; acest vătaf, Tatu de la Hințești, oricât de mic boier va fi fost, nu era un prisăcar oarecare; citind actul în limba slavonă al domniei sau fiindu-i citit, el urma să-l strige în târg, desigur în limba română, deci să facă act de autoritate publică și să organizeze paza braniștii și a activităților economice din cuprinsul ei, toate acestea în folosul mănăstirii; sau, în 1495, domnul scrie lui jupan Detco paharnic, poruncindu-i să cerceteze cine a cotropit satele mănăstirii Tismana: „...Iar tu să spui oricărui om ca să se ferească de acele sate și de ocina sf-tei mănăstiri, să nu le tulbure și să nu le supere cu nimic, pentru că le-am lăsat pe seama ta, să cercetezi acele sate și ocina sf-tei mănăstiri Tismana. Cine le va tulbura și le va supăra, cât este un fir de păr în cap, iar tu să prinzi pe acel om, să-l pedepsești cum știi mai rău... căci am lăsat pe seama ta, Detco, ca să păzești și să cercetezi acele sate și acele ocini, să nu li se risipească averea“²³; la fel, într-o vreme mult mai târzie, în 1589, atunci când satul Vârbița pierde procesul cu mănăstirea Tismana, domnul poruncește lui jupan Armega, ban de Craiova: „...să le dai o slugă a ta să ia gălețile și vinăriciul și dijma din satu Vârbița“²⁴.

Este lesne de înțeles că, de îndată ce mănăstirea va dispune de un aparat coercitiv propriu, sprijinul dat de către stat va deveni inutil. Mai mult încă, pentru a evita eventualele conflicte cu aparatul de stat, interesat în operațiile de încasare din pricina dreptului său de dijmuire, domnul va trece la o interdicție formală, dată oricărui agent fiscal domnesc, de a intra în satul scutit.

Caracteristică acestei faze de trecere de la aparatul fiscal domnesc la cel stăpânesc local este existența unui conflict de interese – nu între domnie și cel scutit, însă, ci între cele două tipuri de aparate fiscale.

CAPITOLUL IV

NATURA ȘI CONȚINUTUL DREPTURILOR BOIEREȘTI DE EXPLOATARE A SATELOR

Instabilitatea proprietății feudale în primele timpuri. Documentele ne arată fără putință de tăgadă, că stăpânirea boierească, la începuturile ei, era extrem de vagă și de incertă. Primele documente interne surprind abia începutul unui proces de consolidare treptată a drepturilor boierești, într-o fază care ne permite să reconstituim liniile mari ale situației anterioare.

Ceea ce afirmă documentele cele mai vechi sunt doar veleități de consolidare funciară a unor drepturi de stăpânire care nu erau legate, inițial, de o producție administrată direct de către boier.

Domnia, prin formule solemne notariale, recunoaște drept legitime aceste dorințe, fără să le poată șterge caracterul deocamdată mai mult veleitar.

Cu toate că documentele abundă în folosirea unei terminologii cvasi-juridice cu privire la această stăpânire (ca, de pildă, „ohabă“, „ocină“, „dedină“), totuși acești termeni – de altfel, echivoci¹ – își văd diminuat sensul prin necesitatea de a fi constant însoțiți de o serie de formule complet lipsite de caracter juridic, cum sunt, de pildă, formulele „să nu turbure“, „să nu se amestece“, „să lase în pace“, „să nu ia“, „să nu le clinească“ etc., ceea ce face dovada instabilității relațiilor de proprietate din acea vreme.² La cine se referă aceste formule menite să împiedice tulburările de stăpânire, formule ce arată, prin ele însele, că asemenea tulburări erau și posibile și curente?

Mai întâi, la însuși arbitrarul domnesc, adică la dreptul domnului de a distribui, în sânul clasei boierești, foloasele rezultate de pe urma exploatării satelor, miluind pe unii, oropsind pe alții, întărind stăpânirile sau anulându-le, acordând scutiri de biruri, dijme și corvezi. Cum, însă, documentele ce ni s-au păstrat sunt date toate în interesul unor favoriți ai domniei, este firesc ca ele să pună accent în mod deosebit asupra intenției domnului de a respecta hărăzirile făcute. Cu alte cuvinte, vor include formule prin care domnul își ia angajamentul formal de a nu tulbura el însuși stăpânirea, odată acordată.

Formulele de stăvilire a arbitrarului domnesc se materializează într-o autoblestemare, în blestemarea urmașilor la domnie, într-o rugă-minte adresată acestora, sau în binecuvântarea lor. De pildă, în 1399: „...Cine ar cuteza, măcar și singur domnia mea sau dintre fiii domniei mele etc., și va strica această întărire și poruncă a domniei mele etc., pe unul ca acel să-l nimicească Dumnezeu cu cumplita și dreapta lui judecată și să-i fie potrivnică preasfânta stăpână născătoare de Dumnezeu și să fie blestemat de sfințele 7 soboare ecumenice și să fie socotit cu Iuda și cu Arie și cu toți cei ce s-au lepădat de Dumnezeu și l-au dat pe el morții⁴³; domnul se auto-blesteamă ca dovadă că intenționează să-și respecte angajamentul de a nu tulbura stăpânirea boierească, odată acordată.

Deseori, domnul nu garantează întărirea decât pe timpul vieții lui și a fiilor lui. De pildă, în 1388, „...să fie acestui sfânt hram, de ocină și ohabă, cât va trăi domnia mea⁴⁴; sau, în 1405, „...cât va trăi domnia mea și cât va trăi fiul domniei mele, Io Mihai voievod⁴⁵.

Atunci când dorește să angajeze și un viitor mai depărtat, domnul îi blesteamă și pe cei care, urmându-i la domnie, nu i-ar întări porunca la rândul lor. Astfel, în 1409: „...Încă și blestem am pus domnia mea; după moartea domniei mele, pe cine va alege domnul Dumnezeu să fie domn al Țării Românești, sau din ruda noastră sau din alt neam, să fie domn al Țării Românești, acesta să aibă a înnoi și să păzească acest hrisov al domniei mele⁴⁶.

Dimpotrivă, domnul îi binecuvântează pe cei care-i vor respecta făgăduiala. De pildă, în 1388: „...Încă și după moartea domniei mele, pe cine va alege domnul Dumnezeu să fie domn al Țării Românești, sau din rudele domniei mele sau fie orice domn, în scaunul domniei mele, dacă va înnoi și va cinsti și va întări acest hrisov al domniei mele, pe unul ca acela să-l întărească Dumnezeu și să-l împuternicească în domnia lui⁴⁷; este adaugată, ca un îndemn, observația că a întări și a înnoi hărăzirile anterioare sunt un gest firesc, „...cum au obiceiul să facă domnii drept-credincioși⁴⁸.

Dacă drepturile de stăpânire ale boierilor ar fi fost, la acea vreme, consolidate, asemenea formule ar fi fost inutile. Rezultă că stăpânirile boierești se aflau încă într-o permanentă primejdie de a fi revocate de către domnul care le hărăzise sau de către succesorii acestuia. În mora-

vurile timpului, domnia continua, deci, să-și păstreze dreptul de a întări sau nu stăpânirile și, deci, în fapt, de a distribui beneficiile exploataării satelor în sânul clasei boierești.

Dar nu numai domnia putea tulbura stăpânirea satelor, ci se tulburau între ei înșiși membrii clasei boierești, aflați unii față de alții în competiție. În consecință, documentele cuprind și *formule împotriva tulburărilor provocate de către înșiși boierii concurenți*. În primul rând, se luau măsuri împotriva solicitanților prea insistenți, domnul apărându-se împotriva presiunilor exercitate de către aceștia pe aceeași cale a blestemelor preventive. Un act din 1415 spune: „...Cine s-ar încumeta dintre boieri și dintre slugile mele, mari și mici, să ceară această vamă de la mănăstirea domniei mele, unuia ca aceluia să-i fie potrivnică Sfânta Troiță și să moară în urgie domnească”.⁹ Domnul putea, desigur, să refuze solicitările. Dar îi venea mai ușor să se înarmeze cu asemenea formule de blestemare preventivă, atât de semnificative pentru problema care ne preocupă.

Șirul „cutropitorilor“ de sate este, cu toate acestea, foarte lung, până foarte târziu boierii „puternici“ reușind să treacă în patrimoniul lor sate care fuseseră până atunci ale altor boieri, mai puțin influenți. Mai primejdioși erau acei boieri, mari și mici, care, prin abuz direct, pe seamă proprie, cucureau sate aparținând altora, fără să mai ceară îngăduința domniei.

Tehnica de stăvilire a acestei anarhii din șirul clasei exploatoare, încă lipsită de temeiul unui regim ferm de proprietate, era tot aceea a blestemării boierilor cotropitori cuprins în blestemul privind pe domn. Astfel, în 1413, „...să nu se amestece de acum nici fratele nostru, nici rudă, nici văr, nici nimeni dintre rudele noastre. Cine s-ar încumeta, cineva dintre rudele noastre sau altul, fie vreun domn al Țării Românești, fie și boier, fie și sudet, fie oricine, să tulbure satul dat mănăstirii /.../ unul ca acela să fie blestemat de Tatăl și de Fiul și de Sfântul Duh și de toți sfinții care au plăcut lui Dumnezeu și să fie părtaș lui Iuda și lui Arie”¹⁰; sau, în 1409: „Cine s-ar încumeta să strice această poruncă și înscris al domniei mele, sau vreun domn boier, să fie blestemat de Tatăl și Fiul și Sfântul Duh și de toți sfinții; apoi și de domnia mea”¹¹; sau, în 1480, instituindu-se un regim de branște pe apa Tismanei, în favoarea mănăstirii Tismana, se spune: „...Să nu fie volnici nici boieri, nici dregători ai domniei mele sau oricare dintre slugile domniei mele, căci de va călca această poruncă a domniei mele, un astfel de om să fie blestemat de prea curata născătoare de Dumnezeu...” etc., având parte și de „blestemul lui Nicodim”; în plus, „...va primi și de la domnia mea mare rău și urgie”¹².

Mai este de semnalat și un alt mijloc folosit de domn pentru a-și asigura statornicia hotărârilor, mijloc pe care nu-l găsim adevărat documentar decât într-un singur caz, dar care rămâne, totuși, concludent: este vorba de o chemare la acțiunea de auto-apărare directă a satelor.

În 1407, Mircea cel Bătrân scrie tuturor satelor aflate în stăpânirea mănăstirii Tismana, dându-le de știre că „...nici unui cneaz sau boier al domniei mele să nu fiți de ocină și de ohabă și ca apoi iarăși și azi sau mâine să vă iau, să vă dau altuia; ci v-am dat pentru sufletul părinților domniei mele și pentru al meu, să fiți sub stăpânirea mănăstirii Tismana¹³; și, mai departe: „...Iar dacă cineva vă minte cumva, să nu vă încredeți nicidecum... Cine ar umbla printre voi dintre boierii domniei-mele, ca să vă ia sau să vă tragă la alte munci, pe oricine să-l loviți în cap“.

Rezultă din acest document nu numai starea de incertitudine a stăpânirilor, domnul recunoscând că ar fi avut puțința, dacă ar fi vrut, să retragă hărăzirea făcută, dând-o altora, ci și faptul că, la vremea aceea, aservirea satelor nu era deplină. Hotarul satului nu ajunsese „proprietatea“ feudalului, nici locuitorii satului, „semi-proprietatea“ sa. Nu ne putem închipui, de pildă, un domn din epoca lui Mihai Viteazul dând un astfel de ordin unor țărani care s-ar fi fost vândut „rumâni“.

Din această constatare a instabilității stăpânirilor boierești sunt, deci, de tras anumite concluzii de ordin general. În primul rând, că boierul nu era încă „proprietar“ în înțelesul modern al cuvântului – nici măcar în sensul „proprietății feudale“ –, dat fiind că, pentru a-l scoate din stăpânire, nu era necesară o „expropriere“. Pe de altă parte, el nu avea încă gospodării proprii în satele pe care le stăpânea, cu teren „rezervat“ aparținându-i, cu unele și șeptel agricol, căci, desigur, în acest caz izgonirea lui ar fi fost o operație greoaie și nu este de crezut că ea nu a lăsat nici o urmă documentară. Atunci, care putea fi calitatea lui? În ce constau baza și limitele puterii lui de stăpânire? Ne putem explica lucrurile dacă acceptăm ipoteza că proprietatea feudală era insuficient consolidată, boierul neintervenind deocamdată în organizarea procesului de producție, ci mărginindu-se la a-l exploata parazită.

Un boier îl putea „tulbura“ foarte ușor pe altul, așadar, luându-i locul. De asemenea, domnia însăși putea interzice unui boier să intre în sat, desemnând pe altul în locul lui.

Sistemul inițial al stăpânirii feudale era, deci, atât pentru domnie, cât și pentru boieri, destul de lax și de confuz, de vreme ce era lipsit de fundamentul precis al unei proprietăți funciare complet cristalizate, mărginindu-se să fie doar o exploatare parazită a unor procese de producție sătești, organizate de obști foste libere. Este semnificativ în această privință documentul din 1451, prin care se acordă mănăstirii Cozia o serie de scutiri astfel formulate: „...Începând de la vama oilor și de rămători și de stupi și de găleată și de dijmă, *mai vartos din județul Vâlcii*“ – ca și cum în alte județe asemenea prelevări de plus-produse nu s-ar fi putut face decât „mai puțin vartos“; ceea ce ne arată că gradul de exploatare a satelor nu rezulta dintr-un statut juridic patrimonial bine definit, ci mai degrabă dintr-un raport de forțe între clase, adică după capacitatea de rezistență a satelor.

Consolidarea drepturilor patrimoniale feudale de exploatare a satelor va avea loc în paralel cu o dublă acțiune boierească: de distrugere a autonomiei economice și administrative a obștilor sătești, pe de o parte, și, pe de altă parte – mai ales –, de creare de către boieri, în sânul satelor a unor gospodării proprii, întemeiate pe terenuri care le aparțineau nemijlocit; până la urmă acestea se transformă în exploatari agricole, destinate să furnizeze nu numai bunuri de consum, ci și „marfă” propriu-zisă.

Similitudinea dintre drepturile boierești și cele domnești. Teoretic, dacă, într-adevăr, clasa boierească s-a dezvoltat dintr-o veche pătură suprapusă, satele devălmașe trebuie să fi fost datoare către acești capi ai obștilor cu oarecari dijme și prestări de servicii. Dacă ei fuseseră și colectori în slujba cuceritorilor nomazi, de asemenea o cotă-parte din cele strânse trebuie să le fi revenit. Prin luarea în stăpânire a proprietăților colective sătești, această pătură suprapusă dobândește, însă, o *bază economică* mai puternică de exploatare a satelor. Altfel ea nici nu s-ar fi putut transforma în clasă socială și, ca atare, nu ar fi putut organiza un stat.

Dar ceea ce este specific în acest proces social de formare a clasei noastre boierești și a statului ei, în faza inițială, este faptul că atât exploatarea exercitată de către stat, în totalitatea ei, cât și, în măsură mai mare sau mai mică, aceea a boierilor aveau un caracter parazită. Mărginindu-se, în stadiul incipient, la colectarea de bunuri produse în cursul unor procese de producție desfășurate autonom, în forme impuse de gradul de dezvoltare socială și economică a satelor devălmașe arhaice, exploatarea domniei și cea a boierilor aveau, în această fază, în linii mari, un caracter comun, o pronunțată asemănare de formă. Determinate fiind, deci, de aceeași bază economică, cele două exploatari paralele, de stat și de clasă, sunt greu de diferențiat în aceste faze inițiale, cu atât mai mult cu cât există și o influență reciprocă, puternică și constantă, de la o formă de exploatare la alta.

În această privință, documentele nu ne permit să distingem întotdeauna cu claritate ce aparținea uneia sau alteia dintre ele. Domnia acordă, de pildă, nu numai obroace și scutiri, ci procedează și la puneri în stăpânire. Dar toate aceste acțiuni domnești erau formulate în fraze stereotipe, comune celor trei categorii de acte. Astfel, în 1400, domnia întărește o stăpânire asupra unei părți din satul Mândra, din Făgăraș, redactând-o în felul următor: „...Din inimă cu adevărat curată a voit domnia mea de am dăruit pe boierii aici mai jos scriși cu această carte de privilegiu, boierilor domniei mele Micul, locuitor din Mândra, și lui Stoia, ca să fie lor de veci jumătate din satul numit Mândra”.¹⁴ Este vorba, deci, de niște „boieri”, dintre care unul e arătat a locui în satul Mândra – desigur, nu în calitate de țaran aservit, ci de stăpân. Acești

doi boieri stăpâneau, deci, satul dinainte de „privilegiul“ căpătat de la domnia atotstăpânitoare până la Dunăre și peste munți, în Țara Făgărașului, până la Olt. Această stăpânire a satului Mândra va cuprinde: „...toată dijma lui, din porci, din stupi, din vin, din moară și din toate câte va fi având, ca să fie în veci moșie și stăpânire lor, copiilor și nepoților lor“. S-ar părea că ne aflăm în fața unui act de scutire. Totuși, nu rezultă cătuși de puțin din text că aceste drepturi de dijmuire „din tot ce va fi având“ satul Mândra ar fi domnești și că domnia le-ar ceda. Actul urmărește, pur și simplu, să întărească drepturile boierești existente enumerându-le, recunoaște, oficializează și asigură de sprijinul statului o stăpânire mai veche care constă în drepturi de exploatare a proceselor de producție din sat.

Actul mai cuprinde, însă, și injoncțiunea obișnuită de netulburare a satului: „...Și nimenea din boierii sau slugile domniei mele să nu îndrăznească să atingă miluirea și darul meu, ci să lase pe Micul și Stoia să țină în pace această moșie în veci, pentru slujba lor credincioasă, fiindcă am dăruit de a mea bunăvoie“. Aparent, ne aflăm în fața unei formule prin care domnia interzice slujbașilor ei să intre în anume sate scutite. De fapt, ne aflăm, așa cum am arătat, în fața unei interdicții de tulburare a stăpânirii, formula fiind folosită nu împotriva agenților fiscali ai domniei, ci împotriva boierilor rivali, competitori la stăpânirea satului. În tot cazul, din documentul citat nu rezultă cătuși de puțin că domnia ar renunța la vreun drept al ei, substituindu-și-l pe boier.

Asemenea cazuri de punere în stăpânire, însoțite de o descriere a drepturilor boierești de exploatare a satelor și de o injoncțiune de netulburare, sunt destul de dese. Uneori, caracterul lor neimunitar este vădit, atunci când documentul consemnează învoieli făcute între boieri sau când, de pildă, unul dintre ei donează unei mănăstiri o stăpânire din patrimoniul său. Astfel, în 1491, banul Barbul Craiovescul miluiește ctitoria neamului său, Bistrița, cu sate, „...anume Plăvicenii de la Șuaș, cu tot hotarul și cu viile și cu zeciuiala din vii pe cum se cade otașnița oricâtă s-ar afla peste acele hotară“ și cu satele „...Băbenii pe jumătate, Tismana pe jumătate, și vama de vad pe jumătate”¹⁵ (vinăriciul, vama de vad citate aici nu pot fi cele domnești, de vreme ce sunt donate de către boier); la fel, în 1492, când mănăstirea Bistrița capătă întărire domnească pentru „...satul lor, pre nume Grădiștea, ca să fie a lor moșie, cum au ținut-o și mai nainte vreme, și să-și ia toată dajdea ce iaste în acel sat“, este vorba tot de o întărire, nicidecum de o scutire; o poruncă de neamestec însoțește de asemenea acest act, dar ea e adresată slugilor jupanului Staico, mare postelnic, ca „...să vă feriți de acest sat, mai mult să nu vă amestecați“, iar nu slugilor domnești (că domnia avea în vedere o interzicere de tulburare a stăpânirii de către boierul rival Staico o dovedește și faptul că acestuia i se lasă posibilitatea, dacă „...îi va părea cu strămbul, acela să vie înaintea domnii mele, să părăscă“, adică să-și rezolve printr-o judecată conflictul de stăpânire cu

mănăstirea Bistrița¹⁶; „dajdea“ de care pomenește actul este, așadar, o dajdie boierească, datorată stăpânului în calitatea lui de stăpân, și nu o dajdie domnească cedată stăpânului); în 1593, mănăstirea Tismana capătă întăriri de la domnie „...să ia din sat din Obedin găleata și toate dăjdiile sf-tei mănăstiri. Și nimeni să nu îndrăznească să se încumete să tulbure sau să împiedice sau să treacă peste această carte a domniei mele, căci acel om va păți rău de la domnia mea“¹⁷; și de astă dată porunca de netulburare se adresează tot unor competitori rivali ai mănăstirii: „...Iar tu, Bodine și Berciu, dacă vi se pare strâmb, să veniți să stați de față înaintea domniei mele“.

Există, de altfel, și o altă categorie de documente în care asemenea acte de întărire a unor stăpâniri nu sunt însoțite de nici un fel de formule care să semene a scutire sau interzicere de tulburare, ci se mărginesc doar să afirme că stăpânirea are caracter „de ocină și de ohabă“ și „de nimeni neatins“, adică deplină.¹⁸

Similitudinea de formă dintre drepturile domnești și cele boierești ne este confirmată și prin terminologia folosită. În unele cazuri, dreptul boieresc este specificat ca atare, o „găleată boierească“ deosebindu-se de „găleata domnească“, un „vinăriciu boieresc“ de altul, „domnesc“, sau „muncile boierești“ de cele „domnești“. În general, însă, același termen generic este folosit atât într-un caz, cât și în celălalt. Ceea ce nu este de mirare, dat fiind faptul că, așa cum am spus, cele două exploatări paralele erau exercitate parazitare asupra unuia și aceluiași proces de producție și, pe de altă parte, pentru că formulele în limba slavonă de care dispuneau cancelariile domnești erau puține la număr, stereotipe, mânuite de scriitori care nu vorbeau slavona, ci o foloseau numai ca limbă de cancelarie, mânuind-o mai mult stângaci decât cu știință.

Nu trebuie uitat, însă, că fenomenele sociale de care ne ocupăm nu sunt încă perfect cristalizate, ci se află abia în curs de formare. În asemenea condiții, orice încercare de a reconstitui „sistemul“ de exploatare domnească și boierească a satelor devălmașe nu ne-ar putea duce decât la o viziune falsă, tocmai pentru că ar fi prea clară, despre fapte de viață obscure nu numai prin lipsa informațiilor contemporane, ci și prin însăși natura lor. De aceea, modalitățile de exploatare a satelor pot fi mai curând descrise, decât definite logic. Totuși, o anumită tendință generală de dezvoltare poate fi sesizată, mai ales dacă, în interpretarea cleor dintâi documente, ținem seama de orizontul de evoluție al problemei, la care se va ajunge abia în secolele XVII și XVIII.

Anume, este vorba de o trecere de la un mod de exploatare în care stăpânii iau „daturi“ și „munci“, la altul în care iau „dijmă“ și „clacă“. Această evoluție este determinată de faptul că stăpânii trec la organizarea unor exploatații proprii în scop productiv; gospodăria de simplu consum a boierilor se transformă într-o exploatație producătoare de mărfuri. Studiul acestei evoluții urmează, deci, a fi făcut în legătură cu problema întemeierii unei exploatații boierești proprii, proces social

înfăptuit gradual și ajungând la deplină maturitate abia în preajma secolului XVII.¹⁹

Să urmărim, deocamdată, începuturile acestui proces.

Prelevări de produse. La început, drepturile boierești de colectare de produse din sate, purtând numele de „venituri boierești“, sunt arătate a consta, în Țara Românească, în „găleată“ și „dăjdii“, sau „găleată și daturi“, așa cum a arătat C. Giurescu încă din 1915, studiind „îndatoririle rumânilor“, într-un capitol rămas până azi lămuritor în multe privințe.²⁰

Dacă parcurgem șirul lung al documentelor în legătură cu modul de exploatare boierească a satelor aservite, vom afla deseori detalii sugestive cu privire la aceste „găleți“ și „daturi“. Astfel, între 1588 și 1589, mitropolia capătă întărire „...să ție satul Bănești de la Ruia, cu morile și cu toate. Și să-și adune *grâul și orzul și făina*“²¹; în 1585, jupanița Caplea, intrând în stăpânirea unei părți de sat, este împuternicită „...să se oprească toată *făina* cât se va fi adunat“²²; în 1586, mănăstirea Tismana reintră în stăpânirea a două sate, pe care era cât pe-acți să le piardă, pentru că „...vecinii de la aceste sate, ei s-au făcut cneji fără știrea călugărilor. Pentru aceasta să fie volnici călugării, cu această carte a domniei mele, să ia *daturile și gălețile* și tot venitul, cum este legea“²³; alta e situația, însă, în 1613, când domnia constată că niște „oameni“ din satul Comani, rumâni de-ai mănăstirii Tismana, „...au fost trecut Dunărea de multe nevoi și de răutăți“, dar, când „s-a împăcat țara“, în zilele lui Șerban vodă, s-au întors în țară, așezându-se temporar în satul lui Ion comisul, în Măglăvit, și timp de patru ani „...i-au lucrat și i-au dijmuit *ca pre niște oameni ce s-au hrănit pe locul lui*“; după cei patru ani, acești rumâni dorind să se întoarcă în satul lor, domnia poruncește lui Ion comisul să nu-i rețină²⁴ (e important aici faptul că Ion comisul obține de la acești oameni, care nu sunt „rumânii“ lui, *dijma*, potrivit unei reguli generale, care acum ne este specificată pentru prima oară; „...ca pre niște oameni ce s-au hrănit pe locul lui“; *dijma* e luată, deci, de boier în calitatea lui de proprietar de teren, nu în calitate de stăpân de oameni); în 1615, problema ni se înfățișează încă și mai complicat: mănăstirea stăpână Stănești, ctitorie a Buzeștilor, care se află metoc al patriarhiei, are acum o exploatare proprie, declarată ca atare; namesnicul trimis de patriarhie la Stănești, împuternicit „...să îngrijească de averile și satele și țiganii și de venitul sf-tei mănăstiri“, e obligat „...să nu aibă a lua de la mănăstire nici cai, nici boi, nici vaci, nici scule, nici ferecături de la sft. mănăstire (adică din gospodăria proprie a mănăstirii), ca să le ducă la sf-ta patriarhie“, ci numai să adune tot ce va fi venit mănăstiresc, de la gălețile vecinilor și din datul oilor și din dajdia țiganilor și din vinărici“, oprindu-se ce va trebui călugărilor peste an, doar prisosul urmând să fie dus

la patriarhie²⁵; în 1616-1617, Snagovul e pus în stăpânire „...să-și ia dijma de pâine și ce le va fi venitul despre ocina Stupineștii /.../ să-și ia dijma și ce va fi venitul, de la toți oamenii”²⁶.

Totuși, „datul” și „dijma” mai merg încă paralel. Astfel, în 1617, mănăstirea Glavacioc este împuternicită „să-și ia și să ție” niște rumâni din Cârnești, ca „...să-i lucreze și să-i dătuiască, cum iaste legea rumânilor”²⁷; în 1619, mănăstirea bucureșteană Troița ține „...satul Hodopeni cu toți rumânii și cu tot venitul”: „...Derept aceea și voi, rumânilor din Hodopeni, în vreme ce veți vedea cartea domniei mele, iar voi să aveți a asculta de călugări orice vă vor da învățatură; și să aveți a da datul, cum iaste legea rumânilor”²⁸.

Din ce în ce mai clar marcată devine, însă, trecerea de la „daturile” la care sunt obligați „rumânii”, la „dijma” la care este obligat oricine muncește un pământ care nu e al lui, adică de la o exploatare făcută de boier în calitate de stăpân de rumâni, la cea făcută în calitate de proprietar al terenului, prin învoială cu un dijmaș. Astfel, în 1621-1623, mănăstirea Izvorani are dreptul „...să ia dijma de în pâine de la cine au arat pre ocina sf-tei mănăstiri”, această dijma fiind luată de la oricine, nu numai de la țărani aserviți: „...or de la călăraș, or de la dărăban, or de la ce om va fi arat /.../ de la toți să ia dijma, cum e legea, a zecea”²⁹; în 1623, două jupănese au dreptul „...să ia dijma de pre la toți oamenii câți vor ara pre ocinile și pre moșile lor /.../ să ia datul, al zecelea”³⁰; în 1624, mănăstirea Snagov „...ia dijma de la toți oamenii câți vor fi arat pe acea ocină, și den pâine și den fân și den toate bucatele, cum a fost legea și mai dinainte vreme”³¹; în același an, este volnic Corisic „...să-și dejmuiască ocina /.../ or ar fi arătură boierească, ori călugărească, orice om va fi arat-o, tot să-l dejmuiască, să-și ia den zece clăi una, cum iaste legea; și de fân cine va fi cosit iar să fie volnic să-i ia den zece căpițe una”³²; în 1624, Snagovul își ia, de asemenea, „...dijma de pâine și ce va fi venitul, de la toți oamenii”³³.

În Moldova, clasa boierească avea, de asemenea, drepturi de a exploata satele derivând din calitatea de clasă de stăpâni.

Documentele cuprinzând informații în această privință sunt, însă, toate destul de târzii. Din ele rezultă că boierii moldoveni „dijmuiesc” (de unde, calitatea lor de proprietari) *pe toți* cei care folosesc pământul lor. Lipsesc, însă, documente analoage celor din Țara Românească, în care era vorba de „daturile” și „gălețile” la care erau supuși „rumânii”. Astfel, în 1589, Murgoci diacul capătă întărire asupra satului Tălăbeștii, având dreptul ca, de la „...cine va semăna sau va cosi el ca să aibă a le lua tutulor dejmă”³⁴; în 1606-1607, Dragan diacul și Gheorghe Petărescul capătă carte domnească „...să fie tari și puternici /.../ ca să-și ia dijma di pâine de la *acii ci vor fi arat* pe a lor drepti ocine”, precum și „...să aibă a-și opri dijma, fânașile lor, ca să nu le cosască *nimeni* fără știrea lor”³⁵; în 1610, același sistem de „dijmuire” a „oricui” apare clar în porunca dată unei slugi domnești, ca să strângă oameni buni,

să cerceteze hotarul și să „dea în mâini“ un anumit sat unor boieri și, în același timp, să dea „...de veste tuturor oamenilor din jurul aceluia loc: *nimeni* acolo, pe locul lor, să nu cosască, nici să are fără voia lor; și branștea de asemenea să nu o tae; și pe unde va fi locul lor de fân, tu să pui semne, ca să nu le strice fânul; și să dai de veste sătenilor din jur să-și socotească vitele; iar cine nu va asculta și va voi să cosască sau să are fără voia lor...“, domnia le va lua hataim, cum este obiceiul din veci; „și fânul i se va lua cosit“³⁶.

Agricultura practică în aceste sate de dijmă se mai afla încă la stadiul tehnic al deștelenirilor mutătoare. Agricultorii – care nu erau „rumânii“ satelor –, fără să le fie distribuite de către cineva locurile pe care urmau să le folosească, „rupeau“ din terenul devălmaș petece pe care le arau sau le coseau. Ceea ce dorea boierul să instaureze, ajutat de domnie, era impunerea unei autorizări prealabile, acordate de către el, ceea ce înseamnă obligația de a i se da dijmă. Pentru izlaz, țărani au, de asemenea, a-și „socoti vitele“, adică a face cu boierul învoială cu privire la numărul de vite îngăduite să pască pe izlaz, și, deci, și asupra suhatului ce trebuia plătit.³⁷

Obligațiile de muncă. Dacă boierul sau mănăstirea ar fi avut încă de la început gospodăria producătoare de mărfuri, este evident că ar fi tins să pună în exploatare suprafețe de teren cât mai mari și, în consecință, ar fi avut nevoie de cât mai multă forță de muncă țărănească. În această situație, nu se vor afla, însă, decât în preajma crizei sociale a „rumânirii“, provocată tocmai de această schimbare de poziție socială și economică a boierilor, care își transformă gospodăria de consum în exploatare producătoare de marfă.

Inițial, însă, necesitățile de forță de muncă erau reduse.³⁸ E semnificativ faptul că documentele se mărginesc să afirme doar principiul că țărani sunt datori cu „slujba“, „munca“ sau „ascultarea“ la orice ar avea nevoie stăpânul, fără să fixeze în ce va consta această muncă și nici epocile de prestare și cantitatea ei în zile sau socotite „cu nart“. Astfel, de pildă, în Țara Românească, în 1389, un document spune că rostul dăruirii unor sate era de a pune la dispoziția stăpânului munca sătenilor: „...le-am dăruit domnia-mea pentru slujbă“³⁹; în 1409-1418, conținutul muncilor este descris astfel: „...celelalte toate slujbele să le muncească pentru mănăstirea domniei-mele“⁴⁰; sau, în aceeași epocă: „...să fie ascultătoare de starețul Sofronie și de toți frații și să lucreze în mănăstirea domniei mele“⁴¹.

Aceste fraze ajung a fi stereotipe și se repetă pe un foarte mare număr de documente.⁴²

Regăsim formulări identice și în Moldova. De pildă, în 1596, se dă poruncă tuturor slugilor domnești să scutească satul Bilăiești de toate podvoadele, pentru că „...domnia mea m-am milostivit și am dat acel

sat sf-tei mănăstiri anume Pângărați, ca să aibă a munci sf-tei mănăstiri la orice treabă a sf-tei mănăstiri⁴³; în 1617, „...oamenii care vor fi de popor, ce-au ascultat până în ceasul acesta de acea sf-tă biserică, de acum de asemeni să aibă a asculta și să se mulțumească pentru tot ce va avea nevoie sf-ta biserică⁴⁴.

Această situație inițială, în care zilele de muncă sunt determinate numai ca un „ajutor“, se va schimba, așa cum am spus, de îndată ce va începe exploatarea agricolă boierească făcută pentru satisfacerea pieții.

Dacă dijma rămâne fixată, mai mult sau mai puțin constant, la o tradițională „zeciuală“, în schimb lupta se va da între boierime și țărănime în jurul zilelor de clacă. O primă rezolvare, în favoarea boierilor, duce la „rumânirea“ țăranilor. Dar lupta continuă și după „eliberarea“ de rumânie din 1748, prin reformele lui Mavrocordat, când abia vor începe dezbateri în jurul zilelor de clacă și a nartului lor, dezbateri și lupte care vor dura până în 1864.

CAPITOLUL V

ACȚIUNI DOMNEȘTI ÎN FAVOAREA CONSOLIDĂRII PROPRIETĂȚII FEUDALE

Spre deosebire de mănăstiri, boierii nu aveau nevoie de „obroa-ce“ și nici ca statul să le pună la dispoziție aparatul lui coercitiv pentru a-și întemeia stăpânirea. De obroace nu aveau nevoie pentru că dispuneau de o bază economică proprie, suficient de mare. Iar „aparat de constrângere“ erau ei înșiși, lucrând atât în interesele generale ale clasei, cât și în interesul particular al fiecăruia în parte. Nici „scutirile“ nu le erau necesare, deci, pentru ca drepturile lor de exploatare să se întemeieze grație unei substituiri în drepturile statului. Aceste drepturi de exploatare boierească erau gata constituite încă dinaintea apariției statului și continuau să existe cu atât mai mult după apariția statului, care tocmai acest scop îl avusese: să asigure și să întărească exploatarea de clasă a boierilor.

În acest sens trebuie interpretat, deci, faptul că, în afară de actele de întărire a stăpânirilor boierești, domnia putea practica, dacă nu ca regulă generală, cel puțin ca măsuri de favorizare a unei părți a boierimii care forma categoria „slugilor credincioase“ ale partidei domnești, acordări de „scutiri“ – nu pentru a constitui astfel drepturi boierești, așa cum fusese cazul cu scutirile acordate mănăstirilor, ci doar pentru *întărirea și lărgirea* unor drepturi preexistente.¹

Modalitățile de acordare a unor asemenea acte de favorizare a proprietarilor feudali sunt multiple, variind după împrejurări și potrivit naturii relațiilor dintre o anumită domnie și anumiți boieri.

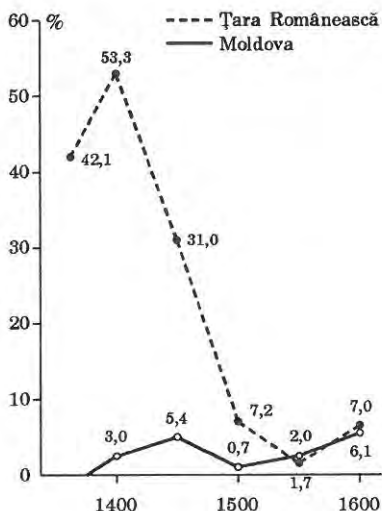
Ele pot fi categorisite astfel:

- scutiri acordate parțial, adică privind un singur impozit, celelalte rămânând în vigoare;
- scutiri acordate temporar, limitate la un anumit număr de ani;
- scutiri parțiale cumpărate de la domnie;
- scutiri individuale, privind nu satul întreg al boierului, ci doar anumite persoane aflate în dependența boierului.

Ca o categorie aparte, sunt de semnalat și *scutirile totale*, datorită cărora boierul stăpân al satului ajunge să fie complet autonom față de domnie, într-o situație care poate fi asemuită cu aceea a „imunității“.

În analiza diverselor feluri de scutiri, va trebui să le luăm în considerare și pe cele acordate mănăstirilor, o dată ce acestea au ajuns, pe căile arătate, să se constituie și ele ca seniorii feudale, de grad egal cu senioriile boierești, ca și pe cele acordate satelor libere, fenomen social specific situațiilor de la noi.

Pentru a putea aprecia în mod just valoarea acestei surse de informație, dăm, în tabelul de mai jos, situația generală a scutirilor, puse față în față cu situația numărului total de documente păstrate.

Procentul actelor de scutire față de totalul documentelor

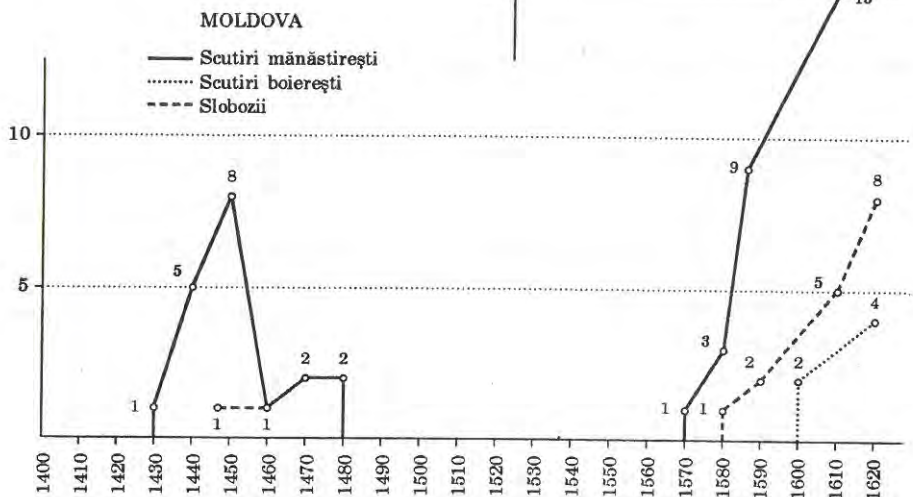
COMPARAȚIE ÎNTRE TOTALUL DOCUMENTELOR ȘI TOTALUL SCUTIRILOR

Perioada	Țara Românească			Moldova ²		
	total documente	documente de scutire	%	total documente	documente de scutire	%
1390-1399	19	8	42,1	9	—	—
1400-1449	75	40	53,3	280	10	3,0
1450-1499	174	54	31,0	470	25	5,4
1500-1549	631	46	7,2	536	4	0,7
1550-1599	1.818	31	1,7	1.170	25	2,1
1600-1625	2.010	141	7,0	1.820	112	6,1
Total	4.727	320	6,8	4.285	176	4,1

Dacă urmărim graficul de mai jos și pe cel de pe pagina alăturată, în care am trecut, deosebit pentru Țara Românească și pentru Moldova, actele de scutire după cum sunt acordate boierilor sau mănăstirilor – de la un anumit moment intervenind și „sloboziile“, adică scutirile cu scop special de repopulare a satelor –, observăm deosebiri cât se poate de mari și de semnificative între ceea ce se petrece într-o țară față de cealaltă, precum și un fenomen social care le este comun și, așa cum vom vedea, de capitală importanță: În Țara Românească, scutirile acordate mănăstirilor acoperă un interval de timp mai mare și sunt mai numeroase decât cele date în favoarea boierilor. În Moldova, situația e și mai accentuată, în sensul că scutirile sunt acordate exclusiv mănăstirilor, boierii începând să beneficieze de scutiri abia în secolul XVII.

Problema ridicată astfel nu poate fi trecută cu vederea și nici anulată prin încercări de a arăta că în Moldova asemenea scutiri nu sunt acordate boierilor pentru că aceștia ar fi fost „imuni“ din principiu. În cele două grafice sunt consemnate *fapte*, care nu se lasă interpretate în sensul teoriei preconcepute a „imunității“ funciare a boierimii noastre.

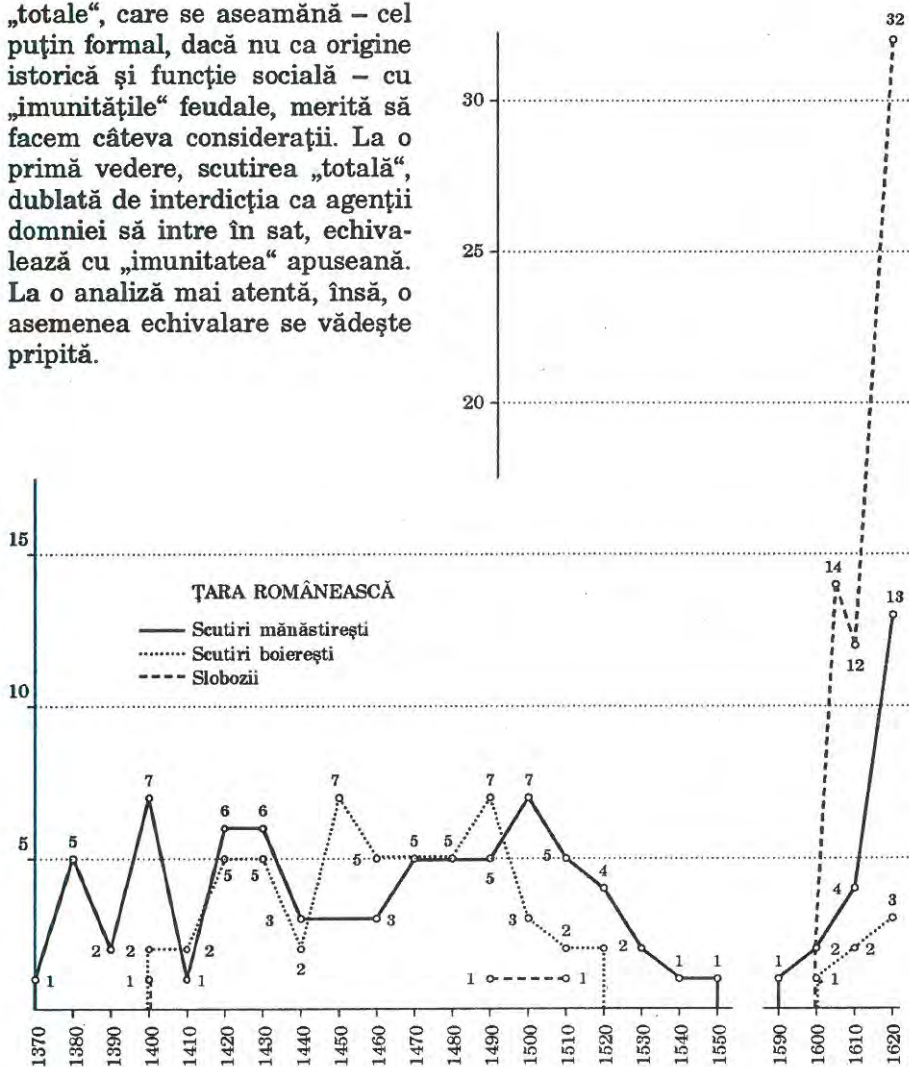
Dar mai important este că scutirile cunosc o perioadă de „hiat“: ele se opresc, la sfârșitul secolului XV în Moldova și la mijlocul secolului XVI în Țara Românească, pentru ca apoi să reînceapă – în ambele țări –, în preajma secolului XVII.

Analiza actelor de scutire, pe categorii, în Moldova

Dar, între scutirile din perioada întâi și cele din perioada a doua, care intervin după o lungă întrerupere, deosebirea este de fond și esențială: în a doua perioadă domină „sloboziile”. În loc de acțiuni ale domniei cu scopul de a ajuta întemeierea unei „proprietăți feudale”, avem de-a face acum nu doar cu o politică de repopulare a satelor, ci și, așa cum vom arăta, cu trecerea la un cu totul alt sistem de organizare economică a producției sătești: trecerea de la „satul devălmaș exploatat parazit” la ceea ce va fi „moșia boierească muncită în clacă”.

În ceea ce privește scutirile „totale”, care se aseamănă – cel puțin formal, dacă nu ca origine istorică și funcție socială – cu „imunitățile” feudale, merită să facem câteva considerații. La o primă vedere, scutirea „totală”, dublată de interdicția ca agenții domniei să intre în sat, echivalează cu „imunitatea” apuseană. La o analiză mai atentă, însă, o asemenea echivalare se vedește pripită.

Analiza actelor de scutire, pe categorii, în Țara Românească

Mai întâi, numărul acestor scutiri totale e deosebit de mic, față de volumul total al actelor de scutire – 320 în Țara Românească și 176 în Moldova – așa cum se poate vedea în tabelul alăturat.

Dat fiind, însă, că un singur act de scutire poate include mai multe sate, ar fi interesant de văzut care

este ponderea actelor de scutire imunitară din totalul documentelor, precum și totalul satelor astfel scutite față de totalul satelor din țară. Acest calcul pe sate se poate face numai pentru Țara Românească, însă, grație publicării unui *Indice de nume de localități*. Autorii acestei lucrări de atât de mare utilitate au numărat existența a 2.309 sate și orașe citate documentar în secolele XIII-XV, specificându-le pe cele care s-au bucurat de „imunitate”. Pot fi numărate astfel 468 de sate „imune”, ceea ce înseamnă o pondere de 20,2%.

Nu toate aceste sate pot intra, totuși, în categoria „imunităților” propriu-zise, dat fiind că, în 119 cazuri, stăpânul „imunist” deține doar o „parte” de sat: un fragment de sat nu poate fi socotit, însă, în nici un caz, drept un „domeniu feudal imun”. Scăzând aceste 119 sate fragmentare, rămân 349 de sate întregi, ceea ce reprezintă doar 15,1% din totalul satelor menționate documentar, adică numai din totalul satelor boierești și mănăstirești, fără a ține seama de masa cea mare a satelor libere, care nu apar în documente, dar există în realitate. Trebuie avut în vedere, pe de altă parte, și faptul că, printre aceste scutiri „totale”, multe se referă la bălți, munți, poieni, sau „metocuri”, deci la patrimoniul care nu pot fi nici ele considerate „imune” în sens clasic feudal.

Rămâne stabilit, în concluzie, faptul că marea majoritate a actelor de scutire nu instituie „imunități”, ci se vădesc a nu fi decât ceea ce le arată numele – adică simple „scutiri”. Vom constata acest lucru cu și mai multă certitudine analizând fiecare categorie de scutiri în parte.

Scutiri parțiale donate. De vreme ce scutirea este o renunțare a domniei la unele sau la toate drepturile ei, suntem obligați să considerăm ansamblul cedărilor de drepturi domnești, adică nu numai pe cele efectuate prin „scutiri” în favoarea boierilor și mănăstirilor, ci și pe cele obținute pe calea donațiilor de „obroace” către mănăstiri.

SCUTIRI TOTALE

Perioada	Moldova		Țara Românească	
	mănăstiri	boieri	mănăstiri	boieri
1370-1399	8	—	—	—
1400-1449	23	16	6	—
1450-1499	21	29	13	—
1500-1549	19	7	1	—
1550-1599	2	—	13	—
1600-1625	19	6	37	6
Total	92	58	70	6

Deosebirea dintre „scutire“ și „donație“ este, din acest punct de vedere, de minimă importanță, căci, fie că este vorba de o renunțare la un drept domnesc purtând asupra unui proces de producție care nu aparține beneficiarului, fie că este vorba de aceeași renunțare făcută în legătură cu un proces de producție care aparține beneficiarului, în fond este vorba tot de un act de renunțare a domniei la unul dintre drepturile ei.

De altfel, însuși textul documentelor, atunci când afirmă o astfel de renunțare a domniei, ezită între două formule: cea de donație și cea de iertare a unei obligații fiscale, lucru firesc, de altfel, căci a avea dreptul de a încasa, de la țărani satului pe care îl stăpânești, un impozit pe care altfel ar fi trebuit să-l predai statului este a beneficia de o donație, dar, în același timp, este și o scutire de a achita statului impozitul respectiv. De aceea, pentru a efectua o scutire, se putea folosi atât formula donației, cât și cea a iertării. De pildă, în 1493, se spune: „...le-am *dat* balta toată și cu vinăriciul domnesc“³; dar se putea spune, ca în 1473, „...pentru aceea domnia mea am *ertat* pe acest boiaru și de vinăriciu domnesc pe pământ cu otașnăli“⁴; în cuprinsul aceluiași act se putea spune, deci, ca în 1507, după înșirarea unor „scutiri“, că ele „...au fost *dăruite* sfintei mănăstiri încă din zilele sfânt-răposaților străbunicilor și părinților domniei mele“⁵; tot astfel, în 1618, domnul botează pe un fiu al lui Manolachi șifariu și, la „tăierea moșului“ – obicei păstrat până astăzi în lumea țărănească –, îi dăruiește „...niște vii în dealul Târgoviștei“, renunțând și la vinăriciul la care avea dreptul: „...Și după aceea încă *le-am iertat* domnia mea și vinăriciul domnesc pe care l-au avut acele vii, ca să fie în pace de vinărici și de pârpar și de toate dăjdiile care vor fi avut acele vii“ (formula este, deci, aceea a scutirii); actul continuă: „...l-am botezat domnia mea și *l-am dăruit* la tăierea moșului cu aceste vii și cu acest vinărici domnesc, să nu dea niciodată vinărici, să nu fie dajnice, ci să aibă bună pace de acum înainte la toți domnii pentru acest vinărici“ (de astă dată, formula este cea a „donației“)⁶.

Remarcăm faptul că scutirea sau donația făcută astfel este parțială, adică se referă exclusiv la drepturile domnești derivând din vie, ceea ce se repetă în numeroase cazuri de scutiri sau obroace parțiale.

În ceea ce privește mănăstirile, am văzut că, în general, obroacele de tip III și IV, constând în cedarea unor drepturi regaliene, nu cuprindeau totalitatea acestor drepturi, ci doar o parte din ele: ele dădeau posibilitatea de a exploata numai anumite impozite de stat: găletăritul, vameșia, cășăria sau altele. De pildă, în 1482, mănăstirea Snagov avea, în județul Prahova, o serie de opt sate scutite doar parțial: „...Și iarăși a dăruit domnia mea sfintei mănăstiri ca pe fiecare an să se aducă la sf-ta mănăstire din județul Prahova, de la opt sate, opt găleți de grâu și opt de orz din satele care vor fi supuse mănăstirii“⁷ (așadar, nu numai că domnul nu renunță, în aceste opt sate mănăstirești, nici

măcar la întregul său drept, limitând cantitatea cedată mănăstirii la doar opt găleți de grâu și opt de orz, dar își rezervă și dreptul de a face el însuși încasarea și transportul găleților); în 1512, mănăstirea Cotlomuz are o serie de sate scutite total, dar despre unul dintre ele se spune: „...Hârteștii cu tot hotarul și cu *gorștina*“⁸; în 1520, mănăstirea Dobrușa, stăpână a satului Crivina, capătă „...găleata care este domnească de la Crivina“ (cu alte cuvinte, în aceste sate, mănăstirile beneficiau de *gorștina* sau găleata la care renunțase domnia, celelalte impozite rămânând exigibile)⁹.

Nu numai obroacele donate mănăstirilor, ci și scutirile propriu-zise acordate atât boierilor, cât și mănăstirilor pot fi uneori parțiale, referindu-se doar la un singur impozit sau obligație.

Cele mai frecvente scutiri parțiale privesc *vinăriciul*, în special în Țara Românească.¹⁰

Păhărnicia este tot un impozit legat de vii, și anume acela exigibil la vânzarea vinului cu amănuntul, în speță „cu paharul“. Întâlnim un singur caz, cel din 1625, din Țara Românească, prin care mănăstirea Argeș își vede scutit satul său Flămânzeștii „și țigănia“, ca să fie „...în pace și slobod de bani de păhărnicie, de cătră păharnici; nemic din vinure, câte se vor vende acoloa în sat și în țigănie, să nu dea; nici să meargă păharnicii acolo, pentru că am ertat domnia mea, cum au fost ertat și de părintele domniei mele și de alți domni mai denainte vreme“.¹¹

Scutirile de *bir* pot fi acordate, de asemenea, fie individual, fie în bloc tuturor mănăstirilor, așa cum este, de pildă, cazul documentului din 1586, prin care domnul arată mănăstirii Tismana că „...Să știți adevărat că domnia mea am iertat și am lăsat toate sfintele mănăstiri din țara domniei mele de bir, să nu dea, ca să petreceți în pace în sfintele mănăstiri /.../ căci dacă va fi domniei mele și lipsă de la haraci și din alte părți, iar domnia mea încă vom da și vom plăti pentru sfintele mănăstiri, din agonisita domniei mele“.¹²

O altă scutire parțială consistă în exonerarea de obligație rezultând din *chezășia* la care un sat este obligat pentru alții, în baza responsabilității fiscale solidare. Domnia îi poate favoriza, deci, pe unii boieri, acordând satelor acestora dreptul să nu plătească birul „...pentru alți oameni și pentru alte sate“. Foarte clar este exprimat acest tip de scutire parțială în special în Moldova, într-un act din 1618, prin care dăbilarii din ținuturile Suceava și Neamț sunt anunțați că mănăstirea Pobrata se plânge „...că voi învăluți și luați vitele sf-tei mănăstiri și trageți pentru dabile și luați vitele oamenilor de prin satele sf-tei mănăstiri; și când ei și-au plătit dabilele, voi le opriți vitele pentru alți oameni și pentru alte sate și multă nevoie faceți“; se poruncește, deci, ca, atunci „...când ei și-au plătit dabilele, câte vor fi scrise la catastif în visteria domniei mele, voi să nu le trageți vitele pentru alți oameni sau alte sate“.¹³

Sunt, de asemenea, scutiri parțiale ale zeciuielii din *stupi*. În 1587, de pildă, în Țara Românească, dijmarul județului Gorj este obligat să restituie 15 stupi luați dijmă pe nedrept de la mănăstirea Tismana¹⁴; iar în Moldova, în 1600, mănăstirea Bistrița capătă „...desetină de albine din toate satele, de la toți vecinii sf-tei mănăstiri, ca să aibă a lua desetina rugătorii noștri, egumenul și cu călugării de acolo, cum a fost obiceiul din veac”¹⁵; mai categoric încă, tot în Moldova, în 1619, avem formularea unei reguli generale aplicate tuturor mănăstirilor, cărora „...nu li s-au luat desetina niciodată”¹⁶, așa încât desetnicii de stupi din ținutul Hârlău sunt obligați să restituie ceea ce au luat din prisaca mănăstirii Neamțul.

Sunt, de asemenea, scutiri parțiale acordate în ceea ce privește *lucrul*, și în special munca la „maglă”, adică la sare. În 1585, o poruncă este dată celor care „trageți la sare” din județul Gorj, să lase în pace pe sătenii din Tismana și Topești¹⁷; în 1611, vecinii satului Glodul al mănăstirii Govora sunt scutiți de „maglă”, dându-se poruncă în acest sens cămărașilor de la ocnă¹⁸.

Oastea poate fi scutită și ea – de pildă, în 1594, când un „grec”, Mihai din Târșor, e lăsat „...în pace și slobod de oaste pentru că este în slujba domniei mele”¹⁹.

În Moldova, găsim și o serie de scutiri parțiale privind gloabele, dușegubinele și tretinele datorate domniei, pe care le vom studia separat, fiind deosebit de importante și legate de dreptul de judecată.

Scutirile pot fi „parțiale” și în sensul că se referă *numai la o parte din satele unui stăpân*. De pildă, în 1441, mănăstirea Glavacioc este întărită în stăpânirea unor sate: „...pe Neajlov, ocina lui Berilă; și la Butești, ocina lui Micul al lui Banco; și la Teleorman, Mirceștii, care a dat-o Radu banul”; toate acestea sunt date de „ohabă” mănăstirii²⁰; totuși, domnia nu acordă scutire decât pentru o parte din aceste sate: „...și de la două sate, de la Butești și de la Mircești, gălețile ohabnice care sunt ale domniei mele și pe acestea le-am dat mănăstirii”.

Scutiri parțiale cumpărate. Verbul „a cumpăra” are, în limba veche românească, nu numai sensul de „vânzare-cumpărare”, ci și pe cel de „arendare”. Boierii „cumpărau” astfel drepturile fiscale domnești, în sensul că le arendau. De pildă, vămile erau „vândute” și „cumpărate” – adică arendate unor boieri. Dar nu numai vămile, ci oricare alte drepturi fiscale domnești puteau fi date în arendă. Atunci când un boier făcea o asemenea „cumpărare” în cuprinsul satului pe care îl stăpânea, avem de-a face cu o *scutire cumpărată*. Iar faptul că se cumpăra doar un anumit drept fiscal, nu toate, arată că restul impozitelor domnești continuau a fi exigibile. Astfel, în 1484, un grup de boieri au în stăpânirea lor 7 sate „...slobode de vinăriciul care este domnesc; pentru că

a venit jupan Bran cu frații săi, Radul și Pătru, de au cumpărat vinăriciul cât se cuvine să fie domnesc, de la domnia mea, pe doi cai buni turcești. /.../ De aceea domnia mea i-am slobozit, cât va trăi domnia mea, de vinăriciul domnesc de la satele lor, ca să nu li se mai ia. Și vinăricerii domniei mele, de acum să nu le mai tulbure satele pentru vinărici²¹ („vânzarea“ este făcută, deci, doar pe timpul vieții domnului; cât despre plata în „cai“, vom arăta mai pe larg cu alt prilej că ea nu se integrează în ipoteza unui *signum domini*, adică a unui semn de recunoaștere a proprietății eminente a domniei asupra tuturor „proprietăților“ din țară, ci este prețul real al unei vânzări reale); mai clar încă este cazul din 1529, când doi boieri dețin un vinărici „cumpărat“ succesiv de la mai mulți domni care se urmează în domnie²² – „...vinăriciul ce se cuvine domniei mele“ din hotarul a 4 sate, „...oricât se va alege vinăriciul domnesc; pentru că le este cumpărat încă de la Vlad voievod Călugărul și de la Radu voievod, pe doi cai buni“; Moisi vodă reinnoiește vânzarea, căpătând și el un cal; aceiași boieri își confirmă vinăriciul în 1540, „cumpărându-l“ din nou – de astă dată nu pentru patru sate, ci doar pentru două – „...tot, oricât este ceea ce se cuvine domniei mele din vinărici și din perpere, ca singuri să-și ia și să stăpânească“, prețul fiind de „...2 cai buni și frumoși, de 5.000 de aspri“²³; „vânzarea“ atât de scump plătită este, în sfârșit, o vânzare definitivă „...ca să le fie din satul lor din Mărgineni și din Filipești tot vinăriciul și perperele lor și fiilor lor și nepoților lor, ce singuri să-și ia și să stăpânească“.

Scutiri acordate temporar. Scutirile puteau fi și temporare, adică acordate pe un număr limitat de ani; odată depășit acest termen, satele redeveneau birnice, reintrând în normal. Problema este legată de aceea a „sloboziilor“, asupra căreia vom reveni. Prezentăm deocamdată,

în cele două tabele alăturate, situația numerică a scutirilor acordate cu titlu temporar.

SCUTIRI TEMPORARE ÎN ȚARA ROMÂNEASCĂ...

Perioada	2 ani	3 ani	4 ani	7 ani	10 ani	?
1480-1489	—	—	—	—	—	—
1490-1499	—	—	2	—	—	—
1500-1509	—	—	—	—	—	—
1510-1519	—	—	—	1	—	—
1520-1529	—	—	—	—	—	—
1530-1539	1	1	—	—	—	—
1600-1609	—	—	—	—	1	—
1610-1619	1	1	—	—	—	—
1620-1629	—	1	1	—	—	1

... ȘI ÎN MOLDOVA

Perioada	3 ani	4 ani	5 ani
1580-1589	—	—	1
1590-1599	—	—	—
1600-1609	4	—	—
1610-1619	2	1	1

Scutiri acordate individual. Domnia avea posibilitatea, desigur, să renunțe la oricare dintre drepturile ei fiscale. Uneori, această renunțare era doar o iertare ocazională, în rezolvarea câte unui caz întâmplător, de pildă o globire sau o dușegubină.²⁴ Dar, tot atât de bine, domnia putea acorda o scutire individuală permanentă. De pildă, în 1528, chir popa Luca din cetatea Sucevei capătă „...slobozie casei lui ca să nu aibă a ne da nici o dare, nici mare, nici mică, și nici o angherie, nici să lucreze la lucrul nostru și nici piatră de ceară să nu dea” – toate aceste scutiri fiindu-i date „uric cu tot venitul”, cu drept de transmisie ereditară²⁵; în 1585, „...preoții și diaconii din târgul Iașilor, tuturor care trăiesc în acest târg”, li se dă scutire „...până când domnia mea voi fi viu”, de munci și dări „...fiindcă sunt în acest târg al Iașilor, unde este scaunul mai nou al domnilor moldoveni”, și păzesc bisericile și ziua și noaptea²⁶; în 1607, Ion, vătaf de la Cruhlic, plângându-se „...înaintea domniei mele că este bătrân și sărac și nu poate sluji domniei mele și a avut carte de iertare de la sfânt răposatul frate al domniei mele”, este scutit de bir, munci și dăjzii²⁷; în 1612, Păcurar vistiernicul este scutit, să nu i se tulbure averile de către alți oameni, „...pentru că este curtean vechi”²⁸.

Scutiri individuale permanente sunt cerute și de mănăstiri pentru poslușnicii lor, adică pentru grupul restrâns de oameni aflați statornic în slujba lor. Găsim poslușnici atât în sate, cât și în orașe. Astfel, în 1577, mănăstirea Vânători are scutiți „...10 poslușnici ai lor, trei din Vânători și 7 poslușnici din satele noastre”²⁹; „...pentru aceasta, cât timp vor fi supuși, să aibă ei de la noi slobozie să nu lucreze la nici un lucru al nostru, nici la oaste să nu meargă, nici iliș să nu plătească, nici gorștină de oi și de porci, nici desetină de stup sau de grâu”³⁰; în orașe, poslușnicii sunt de asemenea oameni de slujbă specializată ai mănăstirilor. Astfel, în 1619, în târgul Hușilor, sunt scutiți doi *cojocari*, doi *croitori*, un *curelar*, un *olar*, un *botnar* și un *măcelar* – toți poslușnici ai episcopiei³¹.

Uneori, numărul și specializarea poslușnicilor nu ne sunt arătate, ca de pildă, în 1608, când poslușnicii din Târgul Frumos, ținând de mănăstirea Secul, sunt sloboziți „...de toate podvoadele și de angării pe care le vor da alți oameni mișei ai noștri de acolo și de prin alte târguri din țara domniei mele”³². Numărul acestor poslușnici poate fi destul de mare, termenul de „poslușnic” fiind aplicat locuitorilor unei mahalale întregi a târgului, asemuită cu un sat anex al orașului.

Situația nu le putea conveni târgoveților. Astfel, în 1612, avem o plângere a pârcălabului de Roman, a șoltuzului și pârgarilor de acolo, care aduc un catastih înaintea domnului, arătând că „...târgoveți nu sunt mai deloc, iar poslușnici foarte mulți”³³; domnia hotărâse „...să lase din ei sfintei episcopii însă puțini; iar pe ceilalți să-i trageți cu târgoveții”; episcopia se apără, însă, arătând că acei poslușnici „...nu sunt de târg, ci au venit de aiurea și sunt ca și un sat al sf-tei epis-

copii și nu au fost niciodată amestecați cu târgul, ci au fost tot deosebit“, domnul dă poruncă „...să nu-i amestecați cu târgoveții“ și să li se dea pace.

Mănăstirile mai aveau în orașe anumite „case“, fie locuite de particulari, desigur besmănari sau poslușnici ai mănăstirii, fie anexe ale „chervăsăriei“ lor.³⁴ Chervăsăria însăși era scutită: în 1606, domnul dă poruncă ureadnicului din târgul Iași, dăbilarilor, șoltuzului și pârgarilor să fie lăsată în pace „...de toate dabilele și angheriile chervăsăria“ mănăstirii Sf. Sava; nimeni să nu aibă a intra în chervăsăria respectivă, care este iertată, „...ca să fie de hrană și de întărire“ mănăstirii.³⁵

Și în Țara Românească întâlnim asemenea scutiri acordate individual unor oameni aflați în situații speciale. Astfel, în 1539-1540, Paisie, episcop de Buzău, capătă scutire ca „...ori pe unde va avea vii părintele episcop, iar el singur, părintele episcop, să-și ia vinăriciul“, iertat de domnie, pentru ca episcopul să fie „...în pace și slobod de vinărici“.³⁶

De asemenea, și polușnicii mănăstirilor se bucură de scutiri, individual sau în grup.³⁷

Există și scutiri acordate unor întregi grupe de oameni, cum sunt „roșii aleși“ și „postelnicii“: în 1603, Mihai din Târșor e scutit de dăjdiile mai mărunte și de cai de olac, dând numai 2.000 de aspri la birul orașului, ajutor, în patru rate: „...L-am ertat domnia mea la zilele și în viața domniei mele, să se răpaose la casa lui“; ulterior, același Mihai din Târșor este „...lăsat în pace și liber de bir și de găleată și de fân și de boi și de oi și de muncă și de cai de olac și de toate slujbele și mâncăturile /.../ însă casa lui și cu toate averile lui“, fiindcă „...l-am pus să fie la roșii aleși“³⁸; în 1616, Vișan, postelnic din Râmnic, are casa și bucatele scutite de bir și de toate dăjdiile și mâncăturile, „...pentru că l-am ertat domniea mea, că slujește domniei mele în ceata postelnicească, pre casa lui“³⁹; la fel Frâncu, postelnic din Mănicești-Argeș, este scutit, în 1619, pentru că „...slujește domniei mele, pre casa lui, în ceata postelnicească, cum au slujet și mai de între vreme în zilele altor domni“⁴⁰.

Scutirile individuale, când sunt acordate unor boieri în paralel cu scutirea satelor acestora, prezintă un interes deosebit. Astfel, în 1619, sunt scutite nu numai satele jupanului Cernica, fost mare vornic, ci și însuși acest boier, ca să fie în pace de toate slujbele și trebile, „...să aibă a se odihni la casa sa cu bună pace /.../ pentru că este boier mai bătrân, neputincios și fără copii“.⁴¹

Semnificația unor asemenea duble scutiri ne este mai clar arătată în documentul din 1623, prin care Petrașco postelnic are sate scutite „...de bir și de lucru și de găleată și de miare și de ceară și de oae seacă și de toate dăjdiile și slujbele câte es pe an în țara mării-sale și de dijmă. Numai să aibă a slujire și a lucrare lui cinstitul Petrașco postelnic, în toate satele sale, ce le va da învățătură“.⁴² Este vorba, deci, de un boier căruia i s-au acordat ample scutiri pentru satele sale.

Dar Petrașco este scutit și personal: „...Și după aceea domnul nostru se-au milostivit de au ertat și pre Petrașco postelnic de bir și de /.../ împrumută, și de oaste, și de oierit, și de dijmă, și de cai de olac, și de toate slujbele“. Aceasta înseamnă că fondul economic impozabil al acestui boier nu consta numai în producția satelor lui, ci și într-o gospodărie proprie, deosebită de aceea a satelor, chiar dacă era creată și organizată în sânul acelor sate. Boierul nu mai este un simplu exploatare parazită al unei producții sătești pe care nu o controlează, ci un șef de întreprindere agricolă proprie – lucrată, desigur, tot prin munca sătenilor lui, dar aparținându-i la propriu. Așadar, este explicabil pentru ce nu numai satul este scutit, ci și boierul însuși, adică nu numai producția sătenilor, ci producția boierească autonomă.

Un foarte interesant caz de scutire este cel din 1617: mănăstirea Râncăciog susținea că un oarecare număr de oameni din satul Crăstiani ar fi vecinii ei; satul afirmă, însă, că sunt „juceci și slugi mănăstirii“, adică oameni liberi; deși argați tocmiți, totuși nu rumâni. În consecință, satul cere ca acești oameni „...să se despartă de părinți și frați“, adică de călugării din mănăstire⁴³; domnul dă o soluție intermediară: nu-i socotește nici judeci, nici vecini, ci îi declară poslușnici și, drept despăgubire, le acordă scutiri. Sunt în această situație 6 oameni, înșirați nominal cu frați și fii, scutiți de bir, găleată, oaie seacă, fân, cai, miere, dijmă de stupi, gorștină de oi și porci, bani de județ, cai de olac, lucru domnesc și de toate mâncăturile, iertați fiind cum au fost și la alți domni mai înainte, „...numai să fie de poslușania mănăstirii de la Râncăciog, să lucreze mănăstirii ce va tribui“.

În toată această serie de „scutiri“ nu avem de-a face, deci, cu nici un fel de substituție în drepturile domniei a unor stăpâni de sate aservite, ci cu scutiri propriu-zise, de care profită în mod direct cei scutiți.

În afară de scutirile individuale, care sunt abateri în cazuri particulare de la un regim general, mai este încă o altă grupă de scutiri, acordate unor colectivități sătești.

Sate scutite ca despăgubire pentru alte sarcini sau greutăți speciale.

Unele sate aservite au în seamă sarcini excepționale, pe care masa cea mare a celorlalte sate nu le au. Aceșora domnia le poate acorda un regim favorizat de exonerări fiscale. De asemenea, există sate care își duc viața în condiții deosebit de grele, ceea ce face ca domnul să le acorde și acestora o „miluire“, tot în formă de scutire.

În *Țara Românească*, de pildă, în 1612, satul Călimănești al mănăstirii Cozia este scutit cu următoarea largă motivare: „...Pentru că s-a întâmplat că însumi domnia mea am mers acolo la sf-ta mănăstire și însumi domnia mea am văzut acest drum, cu mare nevoie și cu multă trudă, tot cu pietre rele și mari și nu pot călugării de la sf-ta mănăstire să-și aducă carele lor cu bucate, ci cu multă trudă și necaz

aduc pe acest drum carele lor cu bucate, iar într-aceea domnia mea am căutat din inima domniei mele, că trebuie la acest drum mult ajutor, să se ajute să se taie pietrele cu ciocanul⁴⁴; de aceea, satul Călimănești este scutit de obligațiile lui față de domnie, ca să lucreze la acest drum, „...când vor fi de ascultare sf-tei mănăstiri⁴⁴”; în 1611, satul Tismana e scutit și el „...de bir, găleată, dijmă, goștină, de dat, de toate mâncăturile și de toate lucrurile câte sunt priste an în țară: și la haiduci, de dorobanți, de cătane”, toate aceste scutiri fiind acordate pentru ca satul „...să păzească la sf-ta mănăstire⁴⁵ (dacă drepturile domniei ar fi fost încasate în continuare de către mănăstire, satul nu ar fi avut nici un folos de pe urma scutirii și sarcina de a păzi mănăstirea i-ar fi căzut ca o năpastă în plus; avem de-a face, însă, cu o scutire de care profită direct satul, mănăstirea stăpână având un folos totuși indirect, prin asigurarea pazei pe care o obține); tot astfel, între 1585 și 1586, sau 1590 și 1591, satele Tismana și Topești ale mănăstirii Tismana sunt scutite, ca „...să fie în pace și slobози pentru sare și pentru vamă”, dându-se poruncă: „...voi, cei ce trageți pentru sare, care veți fi în județul Gorj” să le lase în pace, „...numai să păzească plaiul, cum au păzit și înainte vreme⁴⁶”; în 1625, satul Flămânzești din județul Argeș, aparținând mănăstirii Argeș, „fiind scaun de bir”, adică reședința birarilor din județ, „...se răsipeste satul mănăstirii de călători și de birari /.../ că deaca-și dau partea de bir, ei tot șed în sat până străngu birul și de la alalte sate, ce sunt cu Flămânzeștii, că ce iaste scaun de bir⁴⁷ (domnul acordă, în consecință, o scutire acestui sat, ca să fie „...în pace și slobod de banii de județ și de toți călătorii și de protopopi și de toate slugile domniei mele”, toți aceștia fiind obligați „...să-și cumperе bucatele pe bani”; cererea de scutire fusese făcută de către egumenul mănăstirii; dar folosul pe care îl avea mănăstirea din această scutire nu era câtuși de puțin substituirea în drepturile domniei, ci pur și simplu apărarea satului, ca să nu fie „mâncat” de alții, ci să „...fie de treaba mănăstirii, să nu se risipească”).

Și în *Moldova* întâlnim câteva asemenea cazuri. Astfel, în 1475, două sate ale mănăstirii Horodnic sunt scutite: „...nici o slujbă a noastră să nu aibă a ne sluji, nici să nu plătească, nici să nu lucreze; ci să păzească această mănăstire și să lucreze acestei mănăstiri⁴⁸”; în 1604, este dată o poruncă domnească „...străjerilor de la Oprișani, ca să aibă a ține straja precum a fost obiceiul de demult, iar la vânătoare să nu aibă a merge niciodată; numai să aibă a păzi straja. Pentru aceea nimeni să nu îndrăznească a-i scoate la vânătoare sau, mai mult, să-i turbure înaintea acestei cărți a domniei mele⁴⁹”; în 1606, se dă de știre că „...m-am milostivit domnia mea și am lăsat satul Priseaca, al rugii noastre sf-ta mănăstire Pobrata, să nu lucreze la nici o muncă a noastră, nici la oaste să nu meargă, nici iliș să nu plătească, nici alte dabile mărunte; să aibă a da numai birul cel mare împărătesc și altceva nimic; pentru că sunt la drumul mare și mâncați de toți⁵⁰”; în 1608,

vecinii din satul Vorovești al mănăstirii Galata sunt scutiți „...să nu lucreze nici o muncă a noastră, nici iliș să nu plătească, ci să aibă ei a griji lucrul acelor vii ale sf-tei mănăstiri ce au acolo”⁵¹; în 1619, „...câți oameni sunt la Copou, voi să-i lăsați foarte în pace de jold și de podvoade și toate celelalte angherii, câte sunt pe alți locuitori săraci ai domniei mele; fiindcă i-am lăsat domnia mea să îngrijească acolo sf-ta biserică de acolo și să fie și pentru alte trebuințe ale sf-tei biserici”⁵².

Excepții exprese de la scutiri. O dovadă că „imunitatea” nu era o situație generală a proprietății feudale de la noi, ci o stare excepțională de privilegiere, este și faptul că, în multe cazuri, chiar și atunci când acorda exonerări generale, cedându-și toate drepturile, în produse ca și în muncă, domnia înțelegea, totuși, să-și rezerve unele dintre ele.

Desigur, pare firesc, de pildă, ca obligația satelor de a merge la oaste să nu sufere excepții. Ceea ce nu înseamnă că sarcinile militare ale populației sătești ar fi avut un caracter asemănător celui din feudalismul apusean. Nicăieri nu avem dovada că „seniorul” local ar fi avut sarcina de a forma o trupă înarmată, cu oameni de-ai lui, și suntem departe de aspectele războaielor private, caracteristice Apusului. La noi, populația e chemată la arme într-un stil care se apropie mai mult de acela al comunităților libere țărănești, ridicându-se în bloc, „cu țara”, atunci când nevoia o cere.

Există cazuri când se acordă scutiri de a merge la oaste fie unor sate, fie unor indivizi. Mai dese sunt, însă, cele în care domnia subliniază că satele, deși scutite în totalitate, sunt, totuși, obligate a merge la oaste. În Țara Românească, apar formulări ca acestea: „...afară de singură oastea cea mare să se ridice pentru domnia mea, iar altceva nimic mai mult”⁵³; „...numai singură oastea să o facă domniei mele”⁵⁴; „...numai la oastea cea mare să slujească domniei mele, iar alta nimic mai mult”⁵⁵; la fel în Moldova: „...afară de oaste, când domnia mea va merge în persoană”⁵⁶; „...iar la oaste atunci să meargă acești oameni, când se va întâmpla ca însăși domnia mea să merg la oaste, atunci să meargă și acești oameni la oaste și altcândva niciodată”⁵⁷.

În afară de această obligație ostășească, domnia își rezervă anumite drepturi de prelevare de bunuri sau de folosire a muncii gratuite. De pildă, în Țara Românească: „...numai *birul* și oastea și să lucreze la moară”⁵⁸; „...cu aceste mai sus zise sate nimeni să nu se amestece, fiindcă le-a slobozit domnia mea de toate slujbele și dăjdiile, afară de *dare*”⁵⁹ și de oaste; „...numai să facă domniei mele un *plocon* frumos”⁶⁰; „...iar *birul* să-l plătească și *posadă* și oaste să facă”⁶¹; „...afară numai *birul* să-l plătească și *haraciul* ce se cuvine și în oastea cea mare să meargă”⁶²; „...numai să plătească *birul*, cât se cuvine pentru haraci”⁶³; „...numai să aibă a-și da *birul* și *dijma* și *gorștina*, iar de alte de toate să fie în pace”⁶⁴.

De asemenea, în Moldova, este deseori cerută „darea împărătească“, în ciuda scutirilor generale acordate, în felul următor: „...numai să aibă a da darea împărătească; și ei singuri să aibă a o strânge și a o aduce în mâinile domniei mele“. ⁶⁵ Scutirea constă, în asemenea cazuri, numai în faptul că satele scapă de prezența birarilor și, deci, și de sarcinile legate de aceștia.

În privința „dabilelor“, care cuprind o serie de impozite, acestea sunt scutite în sensul obligației de plată în chezășie pentru alți oameni sau alte sate, așa cum am arătat, domnia obligând totuși satele, scutite în alte privințe, să plătească dabilele proprii: „...voi, dăbilarilor, ca să n-aveți a lua dobitocul vecinilor, să-l aruncați drept alți oameni sau drept alte sate, ce numai să-și plătească dabila cineși drept capul său“. ⁶⁶

Semnalăm și dreptul pe care și-l rezervă domnia de a lua cai de olac în cazul când se vor ivi trebuințe grabnice, atestate prin act domnesc special, iscălit de domn – document pe care l-am mai folosit anterior.

Chiar și în cazurile de constituire a unor „braniști“, adică a unor terenuri în plină proprietate, în care terții nu au voie să se amestece, întâlnim mențiuni ca „numai pe noi să ne lase“, domnul rezervându-și adică dreptul de a continua să se folosească de drepturile sale, în ciuda „imunității“ aparent acordate prin actul de constituire a braniștii.

Caracterul de „miluire“ al scutirilor acordate în favoarea boierilor și mănăstirilor. Îndoială nu poate exista în această privință, de vreme ce, în unele documente, domnia motivează pe larg pentru ce acordă scutirea, subliniind faptul că înțelege să dea în acest fel un ajutor boierului sau mănăstirii care stăpânea satul scutit. De pildă, în 1615, Radu Mihnea spune: „...Am văzut acest sfânt hram al sfântului și mărețului făcător de minuni a lui Hristos, Niculae, arhiepiscopul Mira Lichiei, numit Dealul, pustiit, risipit, dărămat și de tot sărăcit de necredincioșii unguri. Și mai ales îndemnat fiind domnia mea de multele și calde rugăciuni, cu multă smerenie, ale cinstului și neasemănatului domn, părintele chir Matei, arhiepiscop al Mirelor, în acea vreme fiind sființia-sa cârmuitor al sf-tei mănăstiri, am iertat domnia mea satul Popșa lângă Târgoviște, care este pe ocina sfintei mănăstiri Dealul, din moși strămoși; și l-am eliberat domnia mea de orice nevoi și dăjdii câte sunt în țara domniei mele; și de bir, și de găleată, și de cal, și de cal de olac, și de oi de dijmă, și de oaie seacă, și de stupi de dijmă, și de gorștină de porci, și de fum, și de galbeni, și de miere, și de vinărici, și de fân și de toate nevoile și greutățile. ⁶⁷ /.../ Pentru aceasta m-am milostivit domnia mea și am iertat acest sat mai sus spus al sfintei mănăstiri, pentru zidirea ei și ajutor al bisericii lui Dumnezeu și celor ce trăiesc în ea, să fie acest sat iertat“ etc.

Așadar, mănăstirea Dealu se afla sărăcită și, în consecință, intervine pe lângă domn episcopul interesat, cerând și obținând o scutire totală a unui sat al mănăstirii, ca o măsură de favoare acordată mănăstirii, nicidecum satului.

De altfel, nu e singurul caz în care avem dovada că scutirea a fost acordată în condiții asemănătoare, adică la rugămintea stăruitoare a stăpânului. Iată alte exemple: în 1409, jupanul Gal dăruiește mănăstirii Strugalea satul Pulcovăț; domnul, la „...rugămintea și cererea boierilor domniei mele cu aleasă cinste, Baldovin logofăt și jupan Șerban și Radul al lui Stan“, este înduplecat ca pe acest sat „...să-l și slobod însămii domnia mea, acordându-i o scutire“⁶⁸; în 1625, poslușnicii episcopiei Buzău sunt scutiți și ei, „...pentru că i-am ertat domnia mea, pentru voia cinstului părintelui episcopul“⁶⁹.

Acest lucru ridică, însă, o problemă dificilă: satele scutite se aflau încă de mai înainte în stăpânirea unor boieri sau mănăstiri; ca atare, ele constituiau o sursă de venituri pentru stăpân, fiindcă ar fi absurdă o stăpânire care nu ar aduce foloase stăpânului. Scutirea care intervine trebuie să vină, deci, ca un surplus de venituri. Întrebarea este: în ce fel se putea concretiza scutirea ca un surplus de avantaje pentru boierul scutit față de cel nescutit?

Un prim răspuns care să explice rostul acestor scutiri a fost avansat de mult: s-a afirmat că, prin scutire, domnia ceda stăpânului toate drepturile sale astfel că acest stăpân se substituia drepturilor anterior deținute de domnie. Acest răspuns pare logic. Totuși, el nu este atât de simplu și nici atât de ușor de dat.

Mai întâi, trebuie exclusă consecința ce se poate trage din această soluționare a problemei în cadrul tezei generale a unei „imunități“, ca rezultat al cedării unor drepturi domnești.

Este cert că boierii nescutiți aveau drepturi de exploatare a satelor pe temeiul faptului că erau „stăpâni“ și e sigur că și boierii scutiți aveau aceleași drepturi înainte de a căpăta scutirea. Conținutul și natura drepturilor de exploatare boierească a satelor nu poate deriva, deci, dintr-o cedare de drepturi domnești. Sorgința sa socială este cu totul alta. Scutirea *adaugă* drepturi în favoarea boierilor sau *le consolidează* pe cele existente, în nici un caz *nu creează* drepturi boierești.

Din acest punct de vedere, rămâne, totuși, posibil ca acest adaos de drepturi să constea într-o substituie a boierului scutit în drepturile domnești. Să analizăm problema din acest punct de vedere.

Problema substituirii boierului în drepturile domnești acordate lui prin scutire. Atât domnia, cât și stăpânii de sate aveau, fiecare în parte, drepturi paralele de exploatare a satelor. Am văzut că aceste drepturi erau destul de arbitrare, astfel că nu se poate preciza la ce quantum se ridicau cantitățile de plus-produse prelevate.

Pentru a putea simplifica discuția teoretică, să presupunem că atât domnia, cât și boierii ar fi avut un drept egal de zeciuală, adică de 10% din producția totală a satelor, deși această cotă de 10% este pur ipotetică, ea nefiindu-ne adevărată decât pentru vremuri târzii, când începe să funcționeze „dijma“. Sunt două ipoteze de avut în vedere:

a – Dacă domnia avea 10% din producție, iar boierul nescutit alte 10%, și dacă prin scutire stăpânul intra în drepturile domniei, înseamnă că stăpânul va încasa de aici înainte 20% din produse; satul nu ar fi fost, deci, ușurat de sarcinile sale, ci ar fi plătit același quantum de bunuri, nu către domnie și către boier, însă, ci numai către boier. Am văzut, însă, că există scutiri care au drept scop o ușurare a satelor. Substituirea boierului în drepturile statului nu poate constitui, deci, o regulă generală, prea multe fiind cazurile în care obiectul scutirii este fățiș declarat a fi o măsură de favorizare a țăranilor. Dar, chiar dacă stăpânul nu se substituie în drepturile domniei, scutirea putea constitui, totuși, o favorizare pentru el.

b – Dacă statul renunță la cele 10% ale lui, înseamnă că sporește cantitatea totală de care dispune satul, asupra căreia stăpânul ia cele 10% ale lui; în acest caz, stăpânul nu ar mai lua 20%, ci 11%.

Dar ambele ipoteze suferă din pricina simplismului lor. Realitatea socială nu este niciodată atât de simplă, nici chiar atunci când intervin, pentru reglementarea relațiilor dintre oameni, coduri de legi precise, necum în fazele de dezvoltare ale unei societăți aflate abia în faza de cristalizare a unor relații feudale și nedispunând decât de un drept cutumiar nescris.

Să pornim, așadar, analiza noastră de la fapte concrete, și nu de la scheme logice. Știm care sunt drepturile domniei în ceea ce privește colectarea de produse. Dar nu avem suficiente amănunte cu privire la dubla impunere, domnească și boierească, decât în mod excepțional, cu privire în special la impozitul vinăriciului. Să-l examinăm pentru a vedea în ce relații stau vinăriciul domnesc și vinăriciul boieresc atunci când intervine o scutire și să judecăm în ce măsură exemplul vinăriciului poate fi lămuritor și pentru restul prelevărilor de produse.

Vinăriciuri domnești și vinăriciuri boierești. De la bun început, subliniem faptul că problema viilor și a scutirilor acordate în legătură cu ele prezintă complicații surprinzătoare, în forme variate, care rezultă din următoarele situații: avem de-a face cu un sat devălmaș, pus în lucrare de săteni, stăpâniți de un boier și impuși și de către stat, adică cu un fenomen social mult mai complex decât acela al unui domeniu aflat în proprietatea feudală deplină a unui stăpân. În locul unui stăpân și al unui stat, adică în loc de două laturi ale problemei, ne aflăm în fața a trei realități, anume satul devălmaș, pe de o parte și, de cealaltă, un stăpân dublat de un stat.

Satul devălmaș este prin el însuși născător de forme complexe de relații sociale. Știm că, dintre toate zonele economice teritoriale ale oricărui sat devălmaș liber, „viile“ sunt cele care pot fi luate drept model al „ochilor“, adică al „stăpânirilor“ depline și ereditare.

Prin însăși natura lor, viile sunt *sădiri*. Îngrijite cum se cuvine, aceste sădiri durează la nesfârșit. Pe cât de „mutător“ este terenul arat, în tehnica itinerantă a „moinei“, pe atât de statornică este via. Sădirea viței se face totuși în complexul teritorial al unui sat devălmaș. Cu alte cuvinte, aceste sădiri – vii și „obrațiile“ lor, adică livezile mărginașe –, se fac pe un teren al tuturor. Cel care a sădit via este stăpânul ei necontestat, adică stăpânul butucilor, nu neapărat și stăpânul locului pe care a sădit butucii. De îndată ce încep stăpânirile în forma lor umblătoare pe bătrâni, asemenea vii pot rămâne gata sădite mai dinainte pe terenuri care au căzut pe o fâșie de teren ce nu aparține săditorului; în cazul unor distribuirii de terenuri sau alegeri de părți, în sumă de stânjeni sau pe curele de tip umblător II, din cap în cap, viile existente înaintea distribuirii sau alegerii de părți pot fi diseminate, deci, fără regulă, formând enclave, „locuri înfundate“, aparținând unui cetaș, pe un teren aparținând altuia. Am arătat în volumul II care este soluția în asemenea cazuri: cel care a făcut sădirea rămâne stăpân pe ceea ce a sădit, fie pomi, fie vie, dar plătește celui ce deține pământul o dijmă din produse.⁷⁰

O vie poate fi făcută, deci, pe un teren propriu, și atunci cel care a făcut-o nu are decât o singură obligație – față de vinăriciul domnesc; sau poate fi făcută pe terenul altuia, și atunci are de plătit nu numai domniei, ci și proprietarului terenului. Dijmuirea există și în satele devălmașe libere, deci, de îndată ce s-a ajuns la stadiul de dezvoltare în care apare lotizarea umblătoare pe bătrâni.

În satele aservite, lucrate într-o tehnică de producție devălmașă, fondul problemei rămâne același: teritoriul satului este folosit colectiv, în sensul că orice țăran are posibilitatea de a sădi vii și livezi oriunde ar dori. Dar, spre deosebire de ceea ce se întâmplă în satele libere, satele aservite nu așteaptă apariția fenomenului social al umblării pe bătrâni pentru a da naștere dijmei.

Prin însuși faptul că satul aservit are un stăpân, acesta – fie boier, fie mănăstire – revendică un drept de prelevare de produse, care, din momentul în care stăpânul ajunge a fi „proprietarul“ terenului, devine „dijmă“, adică rentă feudală. Stăpânul satului, revendicând un drept de proprietate asupra întregului hotar al satului, consideră că orice fel de lucrare agricolă făcută asupra acestui teritoriu este o lucrare făcută pe un teren care îi aparține – ceea ce îi dă drept la o dijmă din produse.

Această revendicare boierească se izbește, desigur, de împotrivirea țărănească și vom avea prilejul să arătăm cum s-a desfășurat atacul boieresc și cum s-au apărat țăranii. Remarcăm aici faptul că dijma este impusă, în formele ei de dezvoltare, adică sub înfățișarea unor relații

de „proprietate“ și de „rentă“, mai întâi în legătură cu viile și celelalte sădiri statornice. Dijmuirea făcută asupra producției în cereale, asupra foloaselor pădurii sau ale pescuitului nu are neapărat un caracter funciar, boierul stăpân putând să procedeze la prelevarea de plus-produse doar prin invocarea dreptului său de stăpânire. Viile și livezile, fiind în mod statornic legate de același pământ, dau naștere mai curând decât altele unei fundamentări juridice de caracter funciar, boierul stăpân luând dijma nu ca o confiscare de plus-produse, ci ca un proprietar de pământ care ia rentă propriu-zisă.

Prima apariție a rentei în produse în forma ei dezvoltată, de rentă propriu-zisă, adică argumentată pe temeiul unei „proprietăți“ private, este firesc să fi avut loc în legătură cu aceste sădiri permanente, în special cu viile, atât în satele libere, cât și în cele aservite. Pe de altă parte, viile există doar în anume zone geografice strict limitate – deci, excepționale –, formând, ca atare, primul țel al atacului boieresc.

Vinul este astfel prin excelență o marfă, nu doar un bun de consum pentru producătorul lui; în consecință, el intră de la început într-un proces de schimb care se poate dezvolta până la forme comerciale bănești, ceea ce are drept efect posibilitatea ca renta funciara feudală să fie cerută în bani mult mai devreme în legătură cu viile, decât cu oricare alte produse agricole țărănești.

Centrul de cristalizare a unor relații feudale de rentă în produse și bani pe care îl constituiau viile poate forma prototipul întregului sistem de rentă feudală, extins asupra totalității producției țărănești. De aici interesul deosebit pe care îl prezintă studiul acestor relații dintre stăpânul de terenuri de vie și stăpânul viei însăși, relații care se dezvoltă de la o simplă preluare de plus-produse la o rentă feudală în natură și apoi în bani, continuate până în preajma vremurilor noastre în sistemul relațiilor juridice ale *bezmenului*, *otașniței* și *embaticului*.

De remarcat, în acest lung proces de transformare a sistemelor de relații sociale, este etapa în care boierul stăpân începe a sădi vii pe cont propriu, folosind munca gratuită a țăranilor lui, acțiune dusă în paralel cu aceea de cucerire a viilor deținute în bezmen de către alții. Acțiunea de monopolizare a viilor de către boieri cuprinde, așadar, pe de o parte, o luptă în jurul dijmuirii producției de vin și, pe de altă parte, o luptă în jurul „locului“ viei.

Peste aceste relații interne sătești, atât de complexe, se suprapune, uneori, „scutirea“ domnească, prin care domnia renunță la dreptul său de prelevare a vinăriciului. În favoarea cui se făcea această renunțare? În favoarea celui cu locul sau a celui cu via? În favoarea țăranului cu otașnița? În favoarea boierului, ca proprietar al terenului, indiferent cine sădise via?

Să vedem în ce măsură ne vor putea lămuri documentele în această privință. Mai întâi să stabilim faptul de bază: dubla impunere a viilor din satele aservite.

Dubla impunere a viilor. Asupra viilor pe care le sădesc țăranii aserviți apasă o dublă impunere: sub același nume de „vinărici“, atât domnia, cât și stăpânul satului preiau câte o zeciuială din producția de vin. În Țara Românească, aceste două vinăriciuri se deosebesc între ele prin faptul că sunt denumite unul „domnesc“, celălalt „boieresc“.

Existența simultană a vinăriciului domnesc alături de cel boieresc ne este confirmată în multiple cazuri. Cel mai vechi este din 1496, când domnia cumpără și apoi dăruiește mănăstirii Govora „...via din hotarul Copăcelului și cu vinăriciul de la acea vie, domnesc și boieresc“.⁷¹

În 1512, apare și impozitul bănesc al „perperilor“, plătiți domniei pentru vie. La data respectivă, opt sate ale Cutlumusului au de plătit „...vinăriciul și domnesc și boieresc sfintei mănăstiri; de asemeni și perperii“.⁷² Să examinăm deosebit aceste două feluri de vinăriciuri.

Vinăriciuri domnești donate și cumpărate. Știm că domnia strângea cantități de vin din vinăriciul aplicat asupra viilor. Din acestea, obișnuia să dea anumite sume de vedre sau de butoaie unor mănăstiri, sub forma obroacelor de tip II sau I. Dar mai știm că domnia putea ceda însuși dreptul său de vinărici sub forma obroacelor de tip III și mai știm că, atunci când obrocul de tip III era acordat, în legătură cu o vie a mănăstirii, el era un obroc-scutare de tip IV.

Condițiile exacte ale acestui tip de scutare-obroc sunt greu de stabilit. Întrebarea prealabilă la care ar trebui găsit răspunsul este următoarea: când domnia dona unui stăpân de sat dreptul său de vinărici domnesc, se referea la o vie proprie a boierului – deci, acorda propriu-zis o scutare – sau la o vie a țăranilor aserviți ai boierului, substituindu-l pe boier în drepturile ei? Formulele folosite în documente nu fac deosebire netă între aceste două situații diverse și nu ne permit totdeauna să vedem care era efectul real al scutirii. De pildă, în 1616, când Radu vodă, care făcuse o „grădină la marginea“ satului Popșa, aparținând mănăstirii Dealului, donează această grădină mănăstirii, cu mențiunea „...și să fie această grădină iertată de vinăriciul domnesc“, este foarte probabil că via din grădină era a mănăstirii, stăpânită de ea și lucrată de țăranii aserviți sau de robi și că, deci, avem de-a face cu o simplă scutare fiscală⁷³; tot astfel pare a fi și cazul din 1618 mai sus citat, când domnul botează pe un fiu al lui Manolachi șifariul și îi dăruiește niște vie în dealul Târgoviștei, precizând că „...le-am iertat domnia mea și vinăriciul domnesc pe care le-au avut acele vie, ca să le fie în pace de vinărici și de pârpar și de toate dăjdiile care vor fi pe acele vie“, afirmație repetată în același act și în forma: „...să nu dea niciodată vinărici, să nu fie dajnice, ci să aibă bună pace de acum înainte, la toți domni, pentru acest vinărici“⁷⁴.

Cu toate acestea, scutirea de vinărici nu este întotdeauna o simplă „iertare“ de impozit, pe care altfel ar fi trebuit să-l plătească boierul,

ci donarea unui drept de a încasa impozitul de la alții în locul domniei. De pildă, în 1551, cu prilejul confirmării unei părți de moșie, se spune: „...așijderea domnia mea am dat și vinăriciu, ca să ia de la Bătrâneasa, din vie ce are pe al ei loc“⁷⁵

De altfel, documentele spun de cele mai multe ori că boierul sau mănăstirea „scutită“ are dreptul „să ia“ vinăriciul domnesc, acesta fiindu-i dat „spre întărire“ – deci, ca un beneficiu efectiv. Astfel, în 1532, mănăstirea Snagov capătă dreptul „...să ia întreg vinăriciul din dealul Cernăteștilor“ oricât se va alege, în fiecare an⁷⁶; în 1536, aceeași mănăstire are „...vinăriciul și perperul cât se va alege vinăriciul domnesc, cât se cuvine domniei mele de la tot dealul“ de vie de la Poiana, care se numește Valea Călugărilor, așa cum fusese dăruit și de alți domni de mai înainte⁷⁷; în 1620, domnul face cărți de iertare de vinărici pentru satele mănăstirii Coșuna, dând și poruncă vinăricerilor să lase în pace satele de la Coșuna „...pentru vinărici și părpăr /.../ vinăriciul ce se cheamă parte domnească“⁷⁸.

Faptul că multe scutiri au în vedere asemenea cazuri în care este vorba în mod cert de vie lucrute de către țărani aserviți ne este confirmat prin multe documente care pomenesc în mod expres de „vecini“. Astfel, în 1571, mănăstirea Mărgineni are în dealul Bucșani „...loc de vie și cu livezi în jos de vie și fără vinărici domnesc. Și oricâți vecini din Boboci vor face pe dealul Bucșanilor, care este pe ocina sf-tei mănăstiri, iar vinăriciul domnesc și boieresc să fie al sfintei mănăstiri“⁷⁹; tot atât de clar este exprimată substituirea stăpânului în drepturile fiscale ale domniei și într-un document din 1615, prin care mănăstirea „...care e din jos de București“ beneficiază de o astfel de dublă dijmuire: „...vinăriciul din sat din Lupești, tot vinăriciul, și domnesc și boieresc, amândouă vinăriciurile să le ia sfânta mănăstire“⁸⁰ (faptul că stăpânul se putea substitui domniei, încasând în locul statului „vinăriciul domnesc“, ne este confirmat); în 1517, se spune: „...și vinăriciul domnesc ce va fi de la via lui Macarie, iarăși să fie al sf-tei mănăstiri“⁸¹; în 1614: „...vinăriciul de pe ocina Răzvad, oricât este, pe toată plasa mănăstirească, să fie iertat; și câte vie sunt și oricât se vor face de acum înainte în acea plasă mănăstirească, să fie iertat de vinăriciul domnesc, ca să fie sf-tei mănăstiri... să fie de ajutor sf-tului loc“⁸²; în 1625, se dă poruncă „...tuturor rumânilor sf-tei mitropolii din sat din Săcuiani, ce se chiamă Sârbii, ce au vie aproape de satul la pădure /.../ să fie slobozi de vinărici, partea domnească, cât va fi vinăriciul domnesc din vile acestor rumâni nici o bântuială să n-aibă, vinăricerii fiind îndemnați „...să căutați, să vedeți și să credeți, și să lăsați pre acești rumâni“, care sunt iertați de domnie, nu însă în favoarea lor, ci „...ca să fie de întărire și de hrană“ călugărilor⁸³.

Stăpânii, boieri sau mănăstiri, se vădesc, în toate aceste acte, drept posesori de terenuri pe care alții au sădit vie, ei mărginindu-se să exploateze posesorii de vie, cerându-le „vinăriciul boieresc“. Scutirea care

li se acordă constă în dreptul de a căpăta, de aici înainte, „amândouă vinăriciurile“ – adică nu numai pe cel boieresc, ci și pe cel domnesc.

Domnia are, însă, posibilitatea de a întrebuița scutirile în multiple feluri. De pildă, poate avea ea însăși terenuri în stăpânire. Dacă pe aceste terenuri se află vii sădite de către săteni, aceștia nu au de plătit decât un singur vinărici, pe cel domnesc, întocmai ca satele „libere“. Față de satele boierești și mănăstirești, satele domnești, ca și cele libere, se află într-o situație mult favorizată. Dacă donează anumite teritorii din patrimoniul ei, domnia poate prevedea, prin scutiri speciale, că satele încăpute pe mâna unei mănăstiri vor beneficia în continuare de această situație privilegiată. Astfel, în 1597, domnia cedează mănăstirii Golgota o „...ocină din ocina domniei mele din Târgoviște“. Pe această ocină se află vii datoare cu vinărici față de domnie; ocina este cedată mănăstirii cu drepturi de vinărici cu tot. Dar actul de donație spune despre acest drept de vinărici: „...iar altul să nu fie; ci să fie acest vinărici sf-tei mănăstiri, iar călugărilor de hrană“.⁸⁴ Într-o confirmare dată în aceeași zi, se adaugă detaliul că mănăstirea are ocină „...cu vii și cu vinărici, zeciuială, ce va fi pe această ocină; iar alt vinărici să nu fie în veci; ci să fie acest vinărici numai, al sf-tei mănăstiri“. Domnia interzice, deci, mănăstirii să adauge un „vinărici boieresc“ peste „vinăriciul domnesc“ pe care îl donează.

Există cazuri, așadar, când boierul scutit încasează „amândouă vinăriciurile“ și altele în care nu are drept să încaseze decât „un singur vinărici“, cel domnesc scutit, adică donat boierului, „iar altul să nu fie“. Dar efectele scutirii de vinărici domnesc se mai multiplică și prin faptul că, în sânul unităților economice ale „satului“, încep să se dezvolte aceste „ocini“ de dublă natură care sunt viile, ajungând a fi obiecte de vânzare și cumpărare autonome.

În zilele noastre, nu ne mai putem închipui că ar putea cineva să cumpere via fără de loc sau locul viei fără de vie, iar nu locul împreună cu via. Pe vremuri, însă, via și locul viei erau două obiecte de proprietate deosebite. Cine avea numai via avea o vie dajnică, datoare cu dijmă. Cine cumula posesiunea viei cu terenul viei avea o vie „nedajnică“. Iar cumpărătorii acestor diverse forme de stăpânire a viei puteau fi nu numai țărani aserviți, ci și mănăstiri și boieri. Avem, deci, cazuri de boieri și mănăstiri datori cu plata dijmei față de alți stăpâni ai locului viei. În 1572, Tătuleasa din Câmpulung – o orășeancă, deci – cumpără cu 4.000 de aspri „...un vecin, anume Stan al lui Mogoș din Ștefăneștii de Podgorie“; cumpărarea acestui vecin se face așa cum era regula, împreună cu toate posesiunile lui din sat, în speță inclusiv viile lui.⁸⁵ Stăpânul îl vânduse pe vecin cu tot cu via și cu locul viei, adică și cu vinăriciul boieresc. Fiii Tătulesei nu mai aveau, deci, de plătit vinărici boieresc, de vreme ce cumpăraseră și ocinile, nu numai sădirile de pe vie. Ei capătă, însă, și o scutire pentru vinăriciul domnesc. Actul spune: „...ca să fie viile lor în pace de vinăriciul domniei mele, și de vinăriciul

boieresc și de perperi, ca nimeni să nu îndrăznească a tulbura sau a lua vinăriciul domnesc sau boieresc sau perper“. În același an, un alt act confirmă această situație de oameni cu vie nedajnice a fiilor Tătulesei, printr-o poruncă dată vinăricerilor („...care aveți vinăriciul acum pe deal și care veți fi cu vinăriciul de acum înainte pe deal“), prin care li se aduce la cunoștință că fiii Tătulesei cumpăraseră ocina și via: „...Deci să-i lăsați în pace și slobozi și nimic nu le luați, nici vinăriciul domnesc, nici boieresc, nici vinăriciul, nici perperé; nici seama să nu se pue cu ceilalți țărani nici la vinăriciul domnesc, nici la vinăriciul boieresc, nici la o dajdie fiincă sunt oameni cu ocină; ci să odihnească după cum au avut odihnă și alții, care sunt cu ocină și nu sunt turburați în țara domniei mele“.⁸⁶

Posedarea nu numai a viei, ci și a locului viei, are, deci, consecințe importante și, ca atare, ea este expres menționată în documente. De pildă, în 1534, Tigulea pârçalab cumpără o serie de ocini, printre care „...cinci părți de ocină, din toate, din dealul Săsenilor“, pentru 350 de aspri, „dar vie cu loc“⁸⁷; în 1597, Fătul din Măgureni cumpără trei pogoane de vie nedajnică, adică „...trei pogoane de vie și cu ocină nedajnică“⁸⁸; în 1583-1590, câțiva oameni din Lipia lui Boldeț sunt slobozi „...de vinăriciul domniei mele, pentru că acestor oameni le sunt dedine și sunt de când s-a așezat Țara Românească, de la moșii și strămoșii lor, și nu li s-a luat vinăriciul la nici un domn al Țării Românești, nici au vândut ocinile nimănui“.⁸⁹ Așadar, posesorii de ocini, fie că le-au cumpărat, fie că le au din moși-strămoși, nu au a plăti dajdie boierească și pot fi scutiți și de cea domnească.

Certurile privitoare la stăpânirea „ocinei“ atrag după sine certuri cu privire la „vinărici“. Astfel, în 1531, mănăstirea Glavacioc are vie la Topoloveni: „...și vinărici domnesc și boieresc n-au fost“, aceste vie fiindu-le dăruite de către boierul Gherghina pârçalabul și întărite drept nedajnice și de către domn. Dar mănăstirea Nucet pretinde, totuși, că are dreptul de a lua de pe aceste vie „a zecea, vinărici“, cu alte cuvinte că ea ar fi stăpâna locurilor cu viile. Pretenția Nucetului este respinsă, Glavaciocul continuând a fi scutit de ambele vinăriciuri, adică având dreptul de a le încasa de la posesorii viilor.⁹⁰ Cearta între aceste două mănăstiri continuă, totuși, și este curmată abia în 1573, când un document ne dă detaliile necesare pentru a înțelege mai bine problema: „viile“ pe care le avea mănăstirea Glavacioc de la Topoloveni erau, de fapt, „...doi rumâni, anume Buta și Bădescul, cu delnițele lor, oricât se va alege din câmp, din pădure, din apă, din dealul cu viile, cu vinăriciul“.⁹¹ Pentru ca Nucetul să renunțe la pretențiile lui, Glavaciocul îi dă două sălașe de țigani, iar marele spătar Arvat adaugă, din partea lui, o sumă de 660 de aspri.

Asemenea certuri între stăpâni cu privire la vinăriciurile lor sunt dese. De pildă, în 1569-1574, are loc o ceartă între mănăstirea Argeș și Vlaicul, paharnic din Cotești⁹²: Dragomir, mare vornic, constată că

Vlaicul paharnicul este în drept să-și ție partea din vecini și din vinăriciul din deal de Ștefănești. În consecință, mănăstirea Argeș este obligată să întoarcă lui Vlaicu tot vinăriciul pe care îl luase de pe ocinile acestuia: „...Dacă nu vei întoarce, iar Vlaicul paharnic să fie volnic cu această carte a mea ca să-și ia totul de la slugile sf-tei mănăstiri care vor fi ispravnici în Ștefănești și nimic să nu mai piardă“.

Purgarea satului de vii dajnice este o operație care prezintă o deosebită importanță teoretică, ea arătându-ne o fază în care stăpânii de sate socotesc că le este mai convenabil să aibă ei înșiși via lor proprie decât să se mărginească la încasarea vinăriciului boieresc de pe viile țăranilor lor aserviți. În acest scop, ei procedează la lichidarea viilor dajnice din cuprinsul satului lor, prin „cumpărare“. Acest proces de monopolizare în mână boierească a viilor se va dezvolta din ce în ce mai mult pe măsură ce ne apropiem de secolele XVIII și XIX, urmând a fi studiat în cadrul chestiunii procesului de dezvoltare a exploatațiilor boierești de caracter capitalist incipient.

Semnalăm, totuși, că, încă de pe la sfârșitul secolului XVI, avem exemple de asemenea cumpărări de vii sădite, efectuate în cursul unor acțiuni de acaparare, bucată cu bucată, a unor sate și de curățire a terenului sătesc de orice drepturi de stăpânire ale rumânilor asupra delnițelor lor. În 1569, de pildă, Catalina din Bujoreni se înfrățește cu fratele ei, Pribil; Hacica, soțul ei, cumpără și el diverse ocini, printre care „...de la Zoica de pe Gruî, un loc de vie cât a ținut Pătru, pentru 100 aspri“; Dumitru și Tăcuci îi „dăruiesc“ și ei o vie; iar de la Tamba cumpără o vie de la Gruî; „...Și aceste vii au fost sub vecini. Dar Catalina le-a dobândit cu o funie din ocina ei; de aceea mai sus zișii oameni au dat și au vândut de a lor bunăvoie, iar Hacica a cumpărat, ca să-i fie dedină în veci“.⁹³ Operația, este deci, următoarea: existau vecini care aveau „vie“; pe aceștia, Catalina îi mută din stăpânirea viei, dându-le o „funie“ din ocina ei în schimb; iar Hacica, soțul ei, cumpără de la stăpânii acestor vecini „locul“ viei.

Vom mai avea prilejul să întâlnim și alte exemple de asemenea cumpărări. În locul de față, subliniem doar faptul că scopul urmărit de boieri era acela de a reglementa problema „vinăriciului“, cumulând în aceeași mână atât via, cât și locul viei.

Documentele arată că există și posibilitatea de a acorda *scutiri de vinăriciuri boierești*. Într-adevăr, întocmai ca și domnia, boierii puteau ceda drepturile lor de vinărici. Astfel, în 1536, boierul Baldovin și jupa-nița lui vin la sf-ta biserică a mitropoliei și „așează“ 6 suflete la mare pomelnic; monaha Magdalina așează și ea alte trei suflete; mănăstirea este obligată, deci, să pomenească acești morți, cu clauza limitativă „iar mai multe să nu se adauge“ drept plată, primind o iertare a vinăriciului boieresc pe care mănăstirile îl datorau boierilor respectivi pentru

niște vie din dealul Ștefăneștilor („sufletele“ se „așează“, deci, la pomelnic în urma unei târguieli: „...ca sufletele care sunt mai sus scrise să se pomenească, iar vinăriciul să fie al sf-tei mitropolii, de întărire și de hrană fraților“⁹⁴); la fel, în 1542, jupan Cracea, mare paharnic, vine înaintea domniei și slobozește Episcopia de Buzău „...ca să fie în pace de vinăriciul lui în veci; iar el, și părinții lui, și fiii lui să fie în sfântul pomelnic“⁹⁵.

Încheiem cu un caz semnificativ. În 1606, clucerul Radul Năsturel reduce în aservire un sat până atunci rămas liber, cumpărând de la „megieșii de mai înainte“ ai satului Vlădești întreg satul lor, cu prețul de 46.000 de aspri și cu specificarea expresă că foștii săteni liberi, vânzându-se pe ei înșiși, vor fi de aici înainte vecini.⁹⁶ E de la sine înțeles că, pierzându-și ocinile, acești țărani vor trebui să plătească, de aici înainte, vinăriciul boieresc pe viile pe care le au în cuprinsul satului. Aveau, însă, vie în sat și niște „orășeni“, care susțin că nu au numai viile, ci și locul viilor și, ca atare, declară că nu au a plăti vinăriciul boieresc noului stăpân al satului. Sunt delegați 12 boieri care, „în mijlocul satului Vlădeștilor“, deci în adunarea de obște a sătenilor, constată ca acei orășeni „...nu au avut ocine nicăieri“ în sat, așa încât urmează ca „...să le ia boierul domniei-sale vinăriciul tuturilor orășenilor de la acel deal cu vie“.

În concluzie: atâta vreme cât satul formează o unitate economică devălmașă, dreptul boierului la o cotă din produse coexistă cu dreptul corespunzător al domniei. Scutirea domnească poate avea, în acest caz, efectul de substituire a boierului scutit în drepturile domniei. Atunci când satul se morcelează, apărând în sânul lui unități de producție autonome, nedevălmașe, complet individualizate, boierul însuși, în calitatea lui de proprietar al acestor unități economice, capătă prin scutire o simplă exonerare ficală.

Prelevări de alte produse agricole. Vinăriciul este un impozit excepțional, așa cum via însăși este excepțională în sânul satului devălmaș. În ce situație se aflau toate celelalte prelevări de produse la care avea drept domnia, în cazul în care renunța la ele, acordând o scutire?

Teoretic, am putea admite că, în asemenea situație, boierul scutit avea drept să încaseze și drepturile statului, nu numai pe ale lui; dar se cade să ținem seama și de faptul că, pe vremea aceea, capacitatea satelor de a preda plus-produse era mărginită în fapt, semănăturile făcute în tehnica agriculturii itinerante, pe terenuri destelenite periodic sau în curățuri de asemenea periodic părăsite, fiind foarte reduse. Pe de altă parte, nevoile boierești erau mărginite. Atâta timp cât gospodăria boierească își păstra caracterul inițial de consum, gradul de exploatare a satului nu putea fi prea mare. Nu știm la cât se ridica, de pildă, dreptul de „găleată“ al boierului, dar nu putea fi decât modest. O dovadă

În acest sens avem în faptul că mănăstirile, deși dispuneau de numeroase sate și beneficiau de scutiri domnești, trebuiau ajutate, totuși, de către domnie prin „obroace“. Ar fi fost firesc ca numărul relativ mic de călugări trăitori într-o mănăstire să-și poată acoperi necesitățile de „hrană“ și „îmbrăcăminte“, de vreme ce dispuneau de adevărate latifundii. Dar situația era diferită. De pildă, în 1374, mănăstirea Vodița are un patrimoniu destul de important: satul Jidovștița – scutit, opt pescării pe Dunăre, Vodița Mare, cu nuci și livezi, Terovățul și siliștea Bahnei; și totuși, mănăstirea capătă, în obroc de tip II, „...câte găleți vor fi de la satul lui Costea“ și, „din casa domniei mele“, 1.000 de perperi (din care are a împărți săracilor 300), plus 12 burdufuri cu brânză și 2 cașcavaluri, o majă de ceară, 12 postavuri de îmbrăcăminte și 12 pături⁹⁷; mănăstirea Tismana, urmașă a Vodiței, își sporește stăpânirile până la cuprinderea unei vaste latifundii în regiunea severineană a Dunării; în 1385, Tismana dispune de satele Vadul Cumanilor, de jumătate din Toporna, de Hrisomuinți, Tismana, Jidovștița, Potocul, Vodița Mare, de siliștea Bahnei, de opt pescării, de balta Bistreț, de mori și de robi țigani; totuși, domnia continuă a da Tismanei 411 găleți de grâu din județul Jaleș și, „de la casa domniei mele“, 10 burdufuri de brânză, 10 cașcavaluri, postavuri de îmbrăcăminte și încălțăminte, precum și miere și ceară, „cât va aduce anul“; în 1387, satele Tismanei cresc până la numărul de 14 și totuși obrocul este menținut.

Aceeași situație se regăsește și în cazul altor mănăstiri. Cozia, de pildă, capătă și ea, în 1388, un patrimoniu destul de important, compus din sate, vii, mori, curți, plus 300 de robi țigani, pe care domnul îi dăruiește, fiind „...de nevoie călugărilor ce trăiesc în acel locaș pentru hrană și pentru îmbrăcăminte“, ceea ce nu împiedică deloc să fie necesară și acordarea unor obroace: 220 de găleți de grâu, 10 buți de vin, 10 burdufuri de brânză, 20 de cașcavaluri, 10 burdufuri cu miere, 10 bucăți de ceară, 12 bucăți de postav.

Asemenea „obroace“ dispar din moravuri foarte încet, ceea ce dovedește că tot foarte încet reușesc și mănăstirile să-și asigure o bază economică din exploatarea satelor lor. Aceasta înseamnă că, atâta vreme cât mănăstirea nu începe organizarea unui proces de producție propriu, ci se mărginește să culeagă doar „datul“, totalul produselor colectate rămâne foarte mic. Este, așadar, semnul nu numai al unei foarte slabe productivități a muncii agricole din acea vreme, dar și al unei foarte restrânse capacități de exploatare a satelor.

În toată perioada de la întemeiere până în epoca lui Mihai Vitezul, deși înzestrau mănăstirile cu întinse latifundii, pe care le și scuteau, domniile considerau necesar să le și susțină prin acordarea de obroace. Abia la începutul secolului XVII are loc brusc o scădere relativă a numărului de obroace față de cel al scutiților, semn că, în vremea aceea, mănăstirile ajunseseră destul de puternic înstăpânite în satele lor, pentru ca obroacele să nu le mai fie necesare.

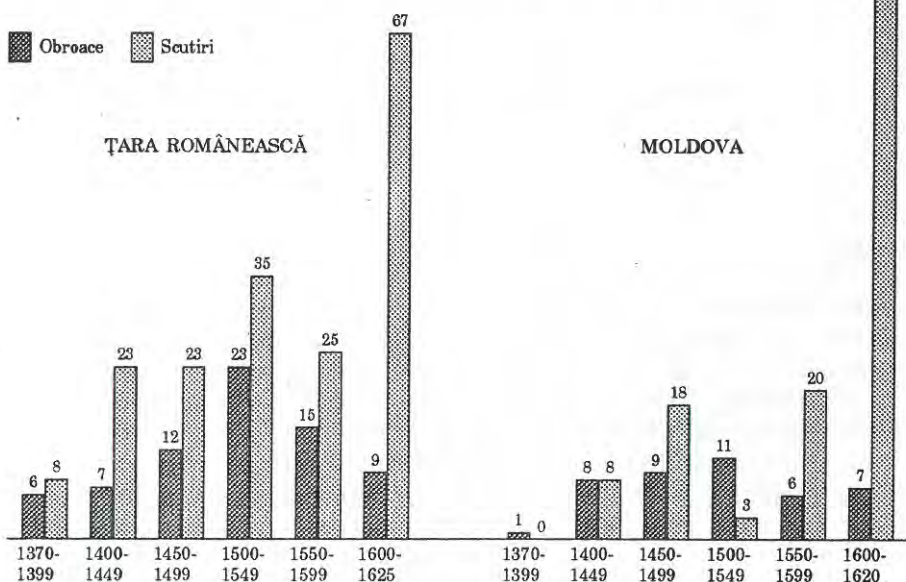
OBROACE ȘI SCUTIRI ACORDATE MĂNĂȘTIRILOR

Perioada	Țara Românească					Moldova				
	Obroace			Total	Scutiri	Obroace			Total	Scutiri
	I	II	III			I	II	III		
1370	1	—	—	1	1	—	—	—	—	—
1380	2	1	—	3	5	—	—	1	1	—
1390	1	—	1	2	2	—	—	—	—	—
1400	3	—	—	3	7	—	—	—	—	—
1410	—	—	—	—	1	1	—	1	2	—
1420	1	1	—	2	6	—	—	—	—	—
1430	1	1	—	2	6	—	—	—	—	2
1440	—	—	—	—	3	2	3	1	6	6
1450	—	—	—	—	3	3	1	2	6	10
1460	1	—	—	1	3	1	—	—	1	3
1470	—	—	—	—	5	1	—	—	1	3
1480	—	—	3	3	5	—	—	1	1	2
1490	2	4	2	8	7	—	—	—	—	—
1500	5	4	2	11	8	—	3	1	4	1
1510	3	2	—	5	6	6	—	—	6	—
1520	1	3	2	6	11	—	—	1	1	2
1530	1	—	—	1	8	—	—	—	—	—
1540	—	—	—	—	2	—	—	—	—	—
1550	—	—	—	—	7	1	—	—	1	1
1560	1	2	—	3	4	1	—	—	1	—
1570	1	2	—	3	3	1	—	—	1	2
1580	2	2	—	4	6	—	—	1	1	4
1590	3	—	—	3	5	2	—	—	2	13
1600	2	4	—	6	5	3	1	—	4	35
1610	—	3	—	3	25	3	—	—	3	49
1620-1625	—	—	—	—	37	—	—	—	—	—

Dacă punem față în față numărul total al actelor de scutire acordate mănăștirilor și cel al actelor de obroace, constatăm situația din tabelul de mai sus. Totalizând pe jumătăți de secol și reprezentând grafic, obținem situația redată în schema alăturată.

O altă dovadă a capacității reduse de exploatare a satelor în faza inițială, în care stăpânii nu-și creaseră propriile lor exploatații, o avem în documente care spun uneori că dreptul stăpânilor asupra satelor lor se mărginește la colectarea produselor în natură, *atât cât le e necesar*, adică în măsura nevoilor lor de consum, și nu este o zeciuială plătită în mod obligatoriu din toate produsele satului; de asemenea, că obliga-

țiile de muncă ale sătenilor erau și ele mărginite la acoperirea nevoilor stricte ale gospodăriei de consum a stăpânilor lor. De pildă, în 1494, mănăstirea Bistrița dispunea de satele Plăviceni pe Săoaș, cu tot hotarul și zeciuiala din vin, Brâncovenii toți, Gîndenii, Potelul, cu Balta Albă, Pârâul, Mălurenii, Bogdănești de la Codmeana, precum și de 15 robi țigani. În plus, avea în obroc și cășăritul din județul Vâlcea, oricât este hotarul județului Vâlcea și vama de la Secui pe Jiu, toată. Domnul scutește toate aceste opt sate și bălți, reținând doar drepturile lui la dare și la oaste. Cu o asemenea latifundie, dacă ea ar fi fost exploatată potrivit normelor aprige care vor avea curs din secolul XVII înainte, am putea spune că mănăstirea Bistrița era o seniorie feudală din cele mai puternice. Dar actul spune: „...Nimeni altul dintre slugile și dregătorii domniei mele și cei trimiși pentru slujbele domniei mele să nu cuteze să ia ceva de la acele mai sus zise sate mănăstirești, ci să se amestece egumenul și cu trimișii lui la acele sate; și ce vor avea nevoie, după lege, să-și ia de la ele”.⁹⁸ În 1545, într-o confirmare ulterioară, Bistrița apare cu o latifundie mărită la 20 de sate, domnul menționând, în plus, și „darea” printre drepturile la care nu renunță. Mănăstirea are dreptul în continuare să ia de la aceste sate „...cât le va fi nevoie, după lege să-și ia dănsese, iar alta nimic, nici pentru un lucru să nu le tulbure”.⁹⁹ În tot acest timp, deci, mănăstirea Bistrița lua de la satele ei doar „...cât le va fi nevoie”, și nu o cotă-parțe fixă din toată producția agricolă.

Comparație între volumul „obroacelor” și cel al „scutirilor”

În asemenea condiții, nu vedem că soluția „scutirii“ ar fi condus la dublarea până la 20% a drepturilor boierești. Scutirea sporea doar cantitatea de bunuri din care stăpânul putea să ia „cât avea nevoie“.

În tot cazul, scutirea nu avea efectul de a crea drepturi de exploatare boierească pe calea substituirii în drepturile domnești, ci doar de a permite o mai largă bază de exercitare a drepturilor stăpânului local al satului.

Substituirea în drepturile de corvoadă ale domniei. Dacă în ceea ce privește drepturile de prelevare de plus-produse se poate admite că în anumite cazuri, cu totul excepționale, boierul se putea substitui în drepturile domniei, când acestea îi erau acordate prin „scutire“, nu se poate spune același lucru despre obligațiile de muncă ale țăranilor față de stat.

Așa cum am văzut, domnia avea dreptul să ceară sătenilor munci și prestări de servicii. Dacă analizăm conținutul lor, vedem că acestea aveau un caracter public, prin excelență netransmisibil unor particulari. De pildă: obligațiile de prestare a serviciului militar sunt datorate exclusiv statului. Rarele cazuri în care un sat este scutit de oaste, fie în total, fie cu excepția „când domnul merge el însuși“ la război, nu arată deloc că boierul satului scutit recruta acești țărani pentru propria lui armată. Suntem departe de sistemul vasalității feudale apusene, în care seniorii locali dispuneau, într-adevăr, de o armată proprie, ducând războaie pe seama lor. La noi în țară, acest fenomen este total inexistent. Boierul-stăpân avea, poate, datoria de a se pune în fruntea sătenilor lui, atunci când se ridica „oastea cea mare“ a țării întregi. Dar eficacitatea acestei îndatoriri nu trebuie să fi fost întotdeauna prea mare, de vreme ce vedem că domnia dispunea de propriii săi agenți „care mână la oaste“.

Boierul se putea pune în fruntea unei răscoale locale, antrenând uneori pâlcuri de săteni de-ai lui. Dar aceasta e cu totul altceva decât un drept de recrutare pentru o „armată“ proprie boierească.

Tot astfel, muncile obligatorii la „cetate“ nu puteau fi cedate prin scutire boierilor, dat fiind că boierii noștri nu aveau cetăți feudale proprii.¹⁰⁰ Nici documentar, nici arheologic și nici din analiza socială a împrejurărilor de la noi nu rezultă că ar fi existat, în Țara Românească sau în Moldova, „cetăți senioriale“. Documentele spun adeseori precis că scutirea privește munci „la cetatea Sucevei“, de pildă – așadar la o cetate domnească, drept netransmisibil unui particular.

Tot astfel, muncile la posadă, la drumuri, la poteci, la poduri, la morile domnești, muncile de olacuri, de cărătură și podvezi, muncile de strajă aveau toate un caracter public netransmisibil prin simplă substituție. Chiar și muncile cu caracter economic, cum ar fi cele făcute la curtea domnească, în viile domnești, la cositul și căratul fânului, la

tăiatul și fasonatul lemnelor, nu puteau fi transmise altora, ele având caracter de servicii făcute pe măsura intereselor directe ale domniei.

Ar fi greșit, deci, să se afirme că boierul scutit se substituia în bloc drepturilor domnești. În realitate, ceea ce se obținea prin scutire era doar o descărcare a țăranilor de o parte din obligațiile lor. Devenea disponibilă o anumite cantitate de forță de muncă în satele scutite, de care putea profita boierul stăpân, folosind-o, însă, în cu totul alte munci decât cele pe care le avusese în vedere domnia. În loc ca țăranii să fie purtați pe drumuri în corvezi de transporturi, în loc să fie duși la cetăți sau curți domnești, în loc să muncească la pădure sau pe izlaz pentru domnie, ei rămâneau în sat, la dispoziția boierului. Acesta îi folosea în măsura nevoilor lui și la muncile care îi erau lui necesare. Inițial, munca datorată de săteni stăpânului lor nu era precizată din nici un punct de vedere: nici ca durată, nici ca timp de prestare, nici în ceea ce privește conținutul: ea era „fără soroc“, constând în „ascultare“ la oricare avea să fie porunca dată de stăpân. Atâta timp cât boierul avea doar o gospodărie de consum, aceste munci erau foarte puține. Abia o dată cu întemeierea unor exploatații boierești, munca se transformă în muncă agricolă productivă, sporind și înăsprindu-se, dar având cu totul alt caracter decât muncile domnești.

Rareori, în afară de aceste cazuri care lasă boierului stăpân latitudinea să folosească oricum va voi forța de muncă scutită de domnie, apar și altele, când anumite munci domnești sunt trecute, totuși, *tale quale* în patrimoniul boieresc. De pildă, în 1409, mănăstirea Strugalea capătă dreptul de a folosi pentru sine cele trei zile de pescuit cu care erau datori sătenii din Purcovăț față de domnie: „...Și încă, cum este legea, trei zile să pescuiască domniei mele moruni, și aceasta o slobod, ca să fie mănăstirii“¹⁰¹; iar în 1464, dăruind niște mori dintr-ale lui, domnul adaugă: „...și oricâte sate au păzit acele mori, cât timp au fost domnești, acelea să le păzească și să le dreagă când se strică“¹⁰².

Cedarea drepturilor de judecată. Dintre toate drepturile domnești cedate stăpânilor de sate, cele care par a duce mai clar la constituirea unor „imunități“ sunt cele în legătură cu judecățile.

Într-adevăr, după concepția noastră de astăzi, judecata, atât civilă, cât mai ales penală, constituie una dintre sarcinile esențiale ale statului. Nu concepem ca judecata să aibă alt caracter decât cel regalian. Dacă domniile noastre renunțau, prin scutire, la dreptul lor de a judeca, ni se pare că renunțau *ipso facto* la o parte a puterii lor suverane.

Cu toate acestea, în viața tuturor societăților anterioare statelor moderne, dreptul de judecată nu avea neapărat un asemenea caracter regalian prin excelență. De pildă, în orânduirea comunei primitive, statul nu exista: ceea ce nu înseamnă că în comuna primitivă nu existau norme de conviețuire socială și nu existau conflicte între oameni, care

urma a fi soluționate pe cale de judecată. Problema prezintă, de altfel, un deosebit interes teoretic, asupra căruia nu este locul să insistăm acum. Este îndeobște știut, însă, că tranșarea conflictelor private, care erau implicite conflicte de la grup la grup, se rezolva prin lupta directă a grupelor interesate, pe calea vindictei. Dar organele superioare ale obștei, adică adunările generale ale tuturor membrilor clanului, și, cu atât mai mult, cele ale confederărilor gentilice, aveau puterea supremă de a tranșa conflictele prin intervenție directă. Din soluționarea repetată în același sens a unor cazuri similare, sunt stabilite reguli de drept obișnuielnic și iau naștere forme procedurale de priveghere de către colectivitate a curmării conflictelor. Apelul la arbitri aleși de către părțile în cauză, judecând sub supravegherea opiniei publice și a organelor administrative ale obștei, constituie unul dintre modurile cele mai răspândite de judecată în sânul acestor colectivități primitive, iar modul de penalizare prin „talion“ sau „compoziție“ este general răspândit în această etapă socială.

Până târziu, forme evoluat de compoziție se păstrează în moravurile chiar și ale unor societăți aparținând unor tipuri de orânduire mai evoluat. Le reîntâlnim și în orânduirea feudală, alături de judecata prin arbitri, care, la noi în țară, apare sub înfățișarea „luării legii“, în persoana a 3, 6, 12, 24 (uneori și mai mulți) judecători privați, calificați drept „boieri“ – denumiți arbitrar „co-jurători“ în literatura noastră de specialitate. În fapt, „jurământul“ acestor arbitri nu este esențial rolului lor, ei nefiind „martori“, ci efectiv „arbitri“, care, abia după ce își termină judecata vin în fața domniei pentru a jura că au judecat drept atunci când au dat câștig de cauză uneia sau alteia dintre părți ori au stabilit prin cercetare o anumită situație de fapt. Dar nici asupra acestui aspect al problemei nu e locul să insistăm. Subliniem doar faptul că arbitrii judecă în fața obștei și cu ajutorul ei. „Judecata satului“, făcută de arbitri în fața adunării generale a membrilor obștei, a rămas până târziu în obiceiurile juridice ale satelor noastre.¹⁰³

Ceea ce se adaugă unui astfel de sistem, atunci când organele de stat încep să se închege, sunt următoarele fapte: mai întâi organele confederale centrale, apoi statul rețin dreptul de a tranșa toate conflictele care depășesc marginile strămte ale vieții interne de obște. Marile vini penale, conflictele dintre obști ajung a fi monopolizate de către organele centrale. Amenzile penale, derivate din vechile „compoziții“, sunt de asemenea confiscate de către puterea centrală, constituind un izvor de venituri foarte important. În al doilea rând, atunci când un sat liber cade în aservire, boierul local monopolizează la rândul lui drepturile de judecată ale obștei și confiscă în folosul său amenzile. Interesul statului și al clasei boierești de a monopoliza judecățile este dublu: pe de o parte, stăpânii capătă, prin judecată, o putere discreționară împotriva celor supuși judecăților lor și, pe de altă parte, judecata devine un mijloc de câștigare de venituri.

Cu toată monopolizarea judecăților de către clasa stăpânitoare și statul ei, viața procesuală a satelor își păstrează caracterul colectiv, obștea sătenilor luând parte activă la tranșarea conflictelor și la reprimarea delictelor. Obștea întregă este necesară, așa cum am arătat, la orice hotărnicie: ea este cea care asigură paza satelor, urmărește răufăcătorii, îi prinde, îi pedepsește și – în cazurile grave – îi pune la dispoziția organelor superioare, boierești și domnești.

Obște – boierime – domnie formează, așadar, un ansamblu judiciar deosebit, ca formă, de cel al statelor moderne, însă având, ca și acesta, o esență de clasă.

Atunci când domnia acordă o scutire de judecată, ea nu transmite, drepturi regaliene unei persoane private, care până atunci nu le-ar fi avut, ci modifică doar schema interioară de organizare a judecăților și, mai ales, donează celui scutit veniturile provenite din judecăți.

Modalitățile reale de acordare a unor asemenea scutiri în materie judiciară sunt foarte variate. Nu avem de-a face cu acte uniforme, prin care domnia cedează pur și simplu drepturile sale, ci cu o serie întregă de forme intermediare de împărțire între stat și stăpânul feudal a beneficiilor rezultate din judecată.

Interesul dominant al scutirii nu este, deci, atât „imunitatea“, cât dăruirea sursei de venituri rezultate din dreptul domniei de a încasa amenzi penale. Să urmărim aceste diverse forme de scutiri în textul documentelor.

În *Moldova*, toate scutirile în legătură cu judecata au mai mult caracterul unor cedări de venituri, care altfel ar fi trebuit să fie domnești, decât al unei transmiteri de puteri regaliene. În chestiunile mărunte, stăpânii satelor aveau un drept de judecată și de încasare a unor mici amenzi, datorită însuși faptului că erau stăpâni și, în această calitate, se substituiau tuturor drepturilor deținute anterior de către obști. Până târziu, de altfel, în vremurile noastre, orice sătean mai în vârstă povestea, din propriile lui amintiri, cum nu numai boierul, ci și arendașul lui judecau la „curte“ asemenea pricini din sat, pedepsind cu bătaia „la scară“, punere la jug sau băgare la butuc și încasând, ca răsplată pentru aceste „servicii“ făcute, mici plocoane – găini sau altele asemenea. În ceea ce privește vinile mari, a căror „gloabă“ sau „dușegubină“ era importantă, urcând până la valoarea unor adevărate averi, judecarea lor depășea atribuțiile stăpânești, fiind rezervate domniei.

Domnul putea, păstrându-și dreptul de judecată supremă, să cedeze veniturile din amenzi pe două căi principale: putea să-și lase agenții locali să judece mai departe, mănăstirii „scutite“ cedându-i veniturile rezultate din amenzi, sau putea să dea sarcina de a judeca mănăstirii însăși. Modalitatea aleasă diferă doar prin faptul că, o dată cu înlăturarea completă a agenților domnești locali și înlocuirea lor cu oamenii mănăstirii, este suprimată plata „judeților“ domnești. În tot cazul, nu poate fi vorba de o „imunitate“ propriu-zisă, domnia rezervându-și drep-

tul de supremă judecată. De fapt, aceste scutiri reprezintă tot un fel de „obroace“, adică de înzestrare a mănăstirii cu venituri.

Deseori, această justificare patrimonială a scutirii de judecată este formulată ca având drept scop să asigure călugărilor îmbrăcăminte și încălțăminte. De pildă, în 1588, se spune: „...Pentru aceea domnia mea am miluit și am dat gloabe și dușegubine, să le fie rugătorilor noștri, pentru îmbrăcăminte și pentru încălțăminte; iar ei să aibă a ruga pe Dumnezeu pentru păcatele noastre“¹⁰⁴ (scutirea are aproape aspectul unui salariu pentru efectuarea unor slujbe religioase și se integrează perfect în contractul de ctitorie); sau, în 1620: „...să aibă a judeca rugătorii noștri călugări de la acea sf-tă mănăstire, să fie de bocanci și de îmbrăcăminte“¹⁰⁵; mai pretențios formulată, dar având același sens, aceeași înzestrare patrimonială se face și astfel, de pildă, în 1467: „...Pe alt sudeț să nu aibă asupra lor, pentru că am dat venitul ce va cădea, în aceste sate mănăstirești, să fie neclintit mănăstirii noastre de la Bistrița, niciodată în veci“¹⁰⁶ (este vorba, deci, de un venit domnesc cedat mănăstirii, de care aceasta dispune cum voiește); sau, cum spune actul din 1447, „...numai călugării de la Mănăstirea Neamțului și cu cine știu ei să judece pe oamenii lor din aceste sate mai sus scrise și să facă cu aceste gloabe ce știu“¹⁰⁷.

Când domnia hotărăște ca gloaba să fie strânsă de către agenții săi, scutirea ne apare ca un simplu obroc de tip IV, domnia cedând mănăstirii aparatul său coercitiv. În loc ca mănăstirea să fie, deci, o rivală a statului, o mică organizație statală „imună“, dușmană statului – dimpotrivă, este o „miluită“ a domniei, care îi cedează nu numai veniturile, ci și slujbașii săi. Acești agenți judiciari ai domniei puși la dispoziția mănăstirilor scutite judecă, execută judecata, predau mănăstirii veniturile și, pentru aceste servicii, încasează un „salariu“, adică o cotă-parte a lor. De pildă, în 1588, mănăstirea Pobrata capătă o întărire anume, menită să reglementeze problema judecății din toate satele ei; se prevede că „...pârcălabii și marii vataji și globnicii și dușegubinariii să aibă numai a judeca și a-și lua ferăile. Iar de va fi un astfel de om rău sau vinovat de moarte sau va fi vinovat de orice altă pedeapsă, boierii să-i facă după lege și după fapta lui; iar căruia dintre tâlhari îi vor face gloabă după lege, însă numai să-i judece și să le ia ferăie, cum scriem mai sus, iar altceva să nu ia nimic din gloabe și din dușegubine nici pârcălabii, nici marii vataji, nici starostii, nici dușegubinariii, ci să fie toate gloabele și dușegubinele ale mănăstirii“¹⁰⁸; mai târziu, în 1617: „...Globnicii și vătăjii mari și dușegubinariii să intre și numai să judece cu dreptate, cu oameni buni; și să-și ia ferăe ce se va cuveni; iar altă treabă cu gloabele și cu dușegubinele să nu aibă, ci să fie ale rugătorilor noștri, egumenul și călugării, pentru încălțăminte“, în cazul când „...se va afla un astfel de om răufăcător în satele sfintei mănăstiri, ei să-l judece și să-l spînzure“¹⁰⁹.

Domnul poate lucra, însă, direct prin călugării mănăstirii, întocmai cum ar lucra cu globnicii și dușegubinariii săi: oricând se poate amesteca în judecata făcută, își rezervă anumite cazuri mai grave și, de fapt, nu cedează din drepturile sale decât veniturile. În 1454, pe tătarii robi ai mănăstirii îi judecă doar domnul sau călugării¹¹⁰; în 1456, „...și călugării să judece pe acești oameni ai lor sau noi înșine”¹¹¹; în 1522, „...toate gloabele ce vor fi să le dea oamenii aceia dintr-acele sate, să fie toate a mănăstirii noastre Putna; fără cât, când i se va întâmpla vreunui om dintru acele sate să facă vreo moarte de om, pre acela să-l prindă și să-l aducă la noi, iar gloaba și aceluia să fie a mănăstirii. Și iarăși de se va întâmpla să aibă vreo strâmbătate de la vreun om dintr-acele sate, pre acela să-l tragă înaintea noastră sau înaintea igumenului”¹¹².

Chiar atunci când este scutită o „chervăsărie” mănăstirească, deci o unitate economică instalată în oraș, domnia nu cedează dreptul său de judecată supremă. În 1606, de pildă, chervăsăria din Iași a mănăstirii Sf. Sava, bucurându-se de o scutire totală, este supusă, totuși, judecății domnești: „...Iar dacă cineva va avea oarecare strâmbătate dinspre acea chervăsărie sau dinspre oamenii de la chervăsărie, unii ca aceia să aibă a se întreba de față cu ei înaintea noastră”¹¹³.

Merită să semnalăm faptul că domnia găsește un prilej potrivit, în aceste soluționări ale modurilor de judecată locale, pentru a emite dacă nu un text legal propriu-zis, totuși oarecari îndreptări normative. De pildă, în 1608, starostii de ținut, globnicii și dușegubinariii au a judeca și a-și lua ferăia, dând gloabele și dușegubinele mănăstirii; ei sunt îndemnați „...să ia după dreptate și mănăstirea, însă de la acel om care va fi de acolo, cu gloaba după lege; să nu se ia nici să prade de la alți oameni din sate care nu vor fi vinovați, ci să ia ceea ce va avea numai de la cel care va fi vinovat. Și să nu prade nici pe tatăl lui, nici pe frații lui, nici rudele; numai dacă fiul este cu tatăl într-o casă, el să aibă a da seama și a plăti pentru fiul său. Dacă însă fiul va fi deosebit de părinții lui, în casa lui, el singur să răspundă; să fie după pravilă sfântă, să nu se prade tatăl pentru fiu, nici fiul pentru tată”¹¹⁴. Față de vechile norme ale solidarității penale colective, de sat și de neam, avem aici o „individualizare” a vinilor, care arată – simptomatic – la ce grad de disoluție organismul devălmaș al satelor ajunsese în preajma secolului XVII.

În foarte multe cazuri, ceea ce se cedează mănăstirii sunt numai judecățile mărunte, vinile mari – deci, și amenzile mari – fiind rezervate domniei. De pildă, în 1614, domnia scrie pârcălabilor din ținutul Neamț cu privire la mănăstirea Pângărați care se plânge că „...turburați satele mănăstirii și pe vecinii lor și le luați de la ei gloabele mici, vaci, porci și alte gloabe”. Li se dă poruncă să lase în pace cu totul aceste gloabe mici, „...ci numai să aveți să luați gloabe ce se fac pentru tâlhari sau alți făcători de rele; să aveți să-i pedepsiți pentru aceasta. Și ce vor fi gloabe mici, domnia mea am lăsat călugărilor, pentru ciubote”¹¹⁵.

Alteori, însă, sunt cedate mănăstirii și aceste vini mari. De pildă, în 1446, un grup de 10 sate ale mănăstirii Neamț sunt astfel scutite: „...de asemenea pe acești oameni din aceste sate nimeni să nu îndrăznească să-i judece întru nimic și pentru orice faptă. Iar cui i se va părea că are strâmbătate de la acești oameni din aceste sate, acela să se părască înaintea egumenului de la Neamț și înaintea dregătorilor mănăstirii; și pe alt județ să nu aibe“, judeților statului fiindu-le oprit „...să ia globă când se va face vreo moarte în satele lor, ci singuri să ia gloaba“¹¹⁶ (de astă dată, județii domnului sunt complet înlocuiți prin călugării mănăstirii scutite, care au deplina putere judecătorească în satele lor); tot astfel, în 1447, cu privire la 17 sate ale aceleiași mănăstiri a Neamțului, avem o formulare încă și mai clară: „...Județii să nu ia globă de la acești oameni nici poslușnicii lor, nici pripășarii să nu ia din aceste sate, nici gloaba, nici tretina, chiar dacă între acești oameni va fi dușegubină, fie tâlhărie, fie orice fel de faptă, sau mare, sau mică, dregătorii noștri să nu aibă dreptul să judece pe oamenii lor, nici să-i prade; ci numai călugării de la mănăstirea Neamțului cu egumenul și cu cine știu ei să judece pe oamenii lor“¹¹⁷; același fel de soluționare, însă mai pe larg formulat, într-un act din 1467, dat în scutire mănăstirii Bistrița: „...Pârcălabii noștri de la Neamț, oricine va fi de la noi pârcălab la Neamț, și nici judecătorii de la ținutul Neamțului, nici globnicii lor, nici slugile lor și nimeni altul să nu cuteze să judece pe acești oameni mănăstirești“ din 13 sate, „...nici gloabe să nu ia de la dânșii, nici pentru dușegubina mare, nici pentru urmărire, nici pentru tâlhărie, nici pentru furt, nici pentru răpire de fecioară, nici pentru rană sângeroasă, nici pentru loviri cu vânătași, nici pentru altceva, nici pentru vreo faptă, nici pentru faptă mare, nici pentru mică să nu îndrăznească să-i judece pe acești oameni ai mănăstirii, și nici să nu-i tulbure, nici să nu ia gloaba de la dânșii nici preț de un groș; ci călugării noștri de la Bistrița să judece ei singuri pe oamenii lor și gloaba s-o ia de la oamenii lor egumenul cu călugării“¹¹⁸.

Între soluția judecății făcute de slujbașii domnești și cea a judecății făcute de către călugări se folosesc o serie de soluții intermediare. De pildă, în 1617, mănăstirea Galata are dreptul să „...adune și să ia gloabe și dușegubine și pentru om mort ce se vor face în satele sf-tei Mănăstiri“ după ce globnicii, vătafii mari și dușegubinarii vor judeca pricinile și-și vor fi luat ferâia; sunt exceptate, însă, judecățile privind îndatoririle fiscale față de domnie: „...fără acelea ce sunt dabile domnești“, spune actul¹¹⁹; în 1599, pările mărunte sunt lăsate în seama agenților domnești, care își iau ferâia, dând gloabele mănăstirii, „...să fie pentru ciubote“, dar pe vinovații de moarte dușegubinarii nu au a-i învălui: „...ci pe acel vinovat să-l prindă călugării și să-l aducă la domnia mea“¹²⁰; sau, în 1608, „...dacă se va afla un om rău sau răufăcător în sat, să aibe a-l prinde vătămanul și cu oamenii din sat și a-l da unde va fi legea“¹²¹.

În tot cazul, chiar și atunci când acordă o scutire judecătorească totală, înlăturându-și complet propriii agenți locali, domnia își rezervă dreptul de judecată supremă. De altfel, acest singur fapt ar fi suficient pentru a ne arăta că scutirile judecătorești nu conduc la o „imunitate” față de domnie, ci, cel mult, în anume cazuri, la înlocuirea aparatului domnesc prin altul călugăresc, amândouă fiind puse, însă, în directă subordine a domniei. De pildă, în 1453, se spune: „...iar cui i se va părea strâmbătate asupra acestor oameni, iar acela să-i cheme dinaintea stareței sau dinaintea domniei mele”¹²²; în 1456: „...călugării să judece pe acești oameni ai lor sau noi înșine”¹²³.

În *Țara Românească*, deși urmează, în linii mari, aceleași norme ca și în Moldova, scutirile de judecată sunt mai succint formulate – de cele mai multe ori doar printr-o formulă indirectă, de interzicere a pătrunderii în sat a judeților, globnicilor și bănișorilor de județ, sau prin formula directă care prevede scutirea de „gloabă” și „dușegubine”.

Găsim, totuși, și unele formulări care arată o fază intermediară, în care agenții domniei judecă și execută, predând însă venitul mănăstirii. De pildă, scutirea dată mănăstirii Snagovului în 1482 spune: „...Orice s-ar face în acele sate și munți, fie gloabe, sau dușegubine, sau orice, să nu se amestece nimeni să prade, nici vornicul mare, nici cel mic, nici sudeț, nici nimeni altul dintre dregătorii sau dintre slugile domniei mele: ci orice s-ar face, gloabe sau dușegubine, să se aducă la mănăstire. Iar când se fac gloabe asupra acelor sate, să nu meargă călugării singuri să prade, ci să trimită vornicul o slugă domnească și alta vornicească, ca să prade și să aducă gloaba la mănăstire; iar egumenul să dea curtenilor ce le este dreptul și cum va fi gloaba”.

Asupra sensurilor „ferăiei” și „hatalmului”, ca și asupra problemei însăși a judecății, nu este locul să insistăm, analiza noastră mărginindu-se la aspectele legate de problema „imunității”.

Scoaterea treptei a doua fiscale din sistemul de exploatare a sateilor scutite. Agenții locali ai domniei, treaptă intermediară între domnie și stăpânul local, beneficiau de anumite venituri în exercitarea slujbei lor. Suprimarea lor prin scutire lovește, deci, în interesele lor. Aceasta explică pentru ce domnia folosește o serie de formule de amenințare împotriva propriilor săi agenți, în caz de neascultare. Slujbașii se arată a fi destul de recalcitranți, de vreme ce amenințările cu pedepse sunt atât de dese și aspre.

Formulate în același fel ca și cele privitoare la tulburările de proprietate, interdicțiile de pătrundere în sat nu au atât scopul de a crea „imunități”, cât mai cu seamă de a exclude agenții locali domnești de la beneficiile exploatarii anumitor sate, cedate exclusiv unor stăpâni favorizați.¹²⁴

Interdicțiile de pătrundere sunt, deci, însoțite de o gamă întreagă de sancțiuni, care merg de la simpla dojană până la ucidere. Domnul spune, de pildă, în 1406: „...Cine le va face silă măcar cât un fir de păr, va primi mare rău și urgie de la domnia mea”¹²⁵; în 1496: „...Nimeni să nu cuteze să le oprească nici un grăunte din acele găleți, căci va păți rău de la domnia mea”¹²⁶; în 1523-1525: „...Cine s-ar încumeta la aceasta, sau birar, sau găletar, sau dijmar, sau vameș, acel om va primi mare rău din partea domniei mele, ca o slugă necredincioasă și nesupusă. Încă și pentru răul său va sta cu capul”¹²⁷.

În Moldova, găsim și o altă soluție; satele scutite au dreptul uneori să izgonească din sat agenții domniei, „bătându-i cu mare rușine”. Este cazul grupului de sate al Coțmanilor, care par a fi o mică confederare de vale, cu caracter străvechi, în ale cărei acte de scutire domnia spune, adresându-se starostilor de Cernăuți, vătafilor de hânsari, globnicilor și celorlalte slugi domnești, să înceteze de a mai tulbura satele respective, ca „...mai multă jalbă să nu vină la domnia mea, căci pe urmă ce veți vedea să nu vă speriați”, și, în plus: „...De asemenea am dat împuternicire părintelui mai sus scris și uriadnicului sfinției-sale, care este acolo, pentru ca, atunci când cineva dintre voi sau dintre slugile voastre sau oricine va fi va intra în acele sate ale sf-tei episcopii, să turbure și să prade, să aibă a-i izgoni din sate, bătându-i cu mare rușine cu nuiiele”¹²⁸.

PARTEA A TREIA

CETELE DEVĂLMAȘE BOIEREȘTI
CA FORMAȚIUNI SPECIFICE
DE EXPLOATARE A SATELOR DEVĂLMAȘE

Faint, illegible text in the top left corner, possibly bleed-through from the reverse side of the page.

Faint, illegible text in the upper middle section, possibly bleed-through from the reverse side of the page.

CAPITOLUL I

CETELE DEVĂLMAȘE BOIEREȘTI DIN MOLDOVA

Neamuri și cete patrimoniale. În literatura noastră de specialitate, nu a fost suficient scos în relief faptul că, adesea, satele devălmașe nu erau stăpânite de un „feudal“ individual, ci de „neamuri“ boierești, organizate ele însele în forme devălmașe, asemănătoare până la identitate, uneori, cu formele devălmășiei sătești. De pildă, alături de o „umblare pe bătrâni“, cu caracter sătesc, a țăranilor producători direcți, constatăm și o „umblare pe bătrâni“ cu caracter boieresc, ceea ce nu putea, de altfel, să nu dea loc la confuzii, născute dintr-o pripită echivalare a acestor două fenomene devălmașe esențialmente deosebite.

Problema cetelor boierești care exploatează cetele țăranilor aserviți, adică a dublei stratificări comunitare, nu constituie un element original al istoriei noastre sociale. Ea poate fi regăsită, în cadrul documentației etnografice, nu numai la popoare mai puțin dezvoltate, aflate la ieșirea de pe treapta comunei primitive și cucerite de popoare ele însele ieșite din formațiuni gentilice anterioare¹, ci și în cadrul altor orânduiri pre-feudale sau feudale timpurii.

În măsura în care asemenea structuri sociale au fost supuse unei analize, explicația lor a fost căutată în caracterul familial, de origine gentilică, al cetelor de stăpânitori. În capitolul de față, ne propunem să arătăm că, dincolo de ceea ce poate fi străvechi în organizarea unor asemenea cete, există o condiționare social-economică mai adâncă, pe care Marx a subliniat-o încă de mult, atunci când a arătat că orice mod

de exploatare este obligat a se acomoda naturii procesului de producție supus exploataării, caracterul devălmaș al cetelor boierești stând astfel în legătură cu caracterul devălmaș al producției sătești.

Feudalismul apusean, născut din formațiuni sociale sclavagiste anterioare, cunoaște rămășițele teritorializate ale satelor devălmașe numai sub forma extrem de degradată a „familiilor lărgite“, așa-numitele *communautés taisibles* (adică „tăcute“, în sens de neconsemnate în scris, nelegiferate), care par să fi fost, totuși, forma generală de organizare a țărănimii.² În epoca pe care feudalistii o numesc „Evul Mediu înalt“, adică al pre-feudalismului, clasa feudalilor folosea, ca și țărani, aceeași formă a familiei lărgite, reprezentând un grup relativ mare de rude care se considerau legate între ele printr-o descendență comună, efectivă sau fictivă, fiind solidare din punct de vedere social, la bine și la rău, și colectiv responsabile pentru orice vină a unuia dintre membri, datoare a se întrajutora și a răzbuna prin vendetă eventualele victime din rândul lor. *Le lignage* reprezenta, deci, ceea ce noi numim „neam“, adică o formațiune cu caracter familial, depășind cadrul propriu-zis al familiei și mergând până la cuprinderea unor colaterali foarte îndepărtați, uneori dincolo de „a șaptea spiță“.

Aceste organizații sociale au fost explicate ca fiind necesare într-o vreme în care liniștea publică și siguranța personală a fiecăruia nu puteau fi asigurate de către organele de stat, ci trebuiau rezolvate pe cale privată. Ulterior, în feudalismul dezvoltat, relațiile de neam au fost înlocuite prin relații feudale caracteristice, adică prin legături contractuale în lanț ierarhic, de la un patron suprem, numit suzeran, coborând din treaptă în treaptă, la vasali și sub-vasali. Aceste relații personale s-au transformat, cu timpul, în relații patrimoniale, ierarhia vasalilor materializându-se și într-o ierarhie a fiefurilor.

Explicația cauzală a formelor inițiale de *lignage* (adică de neam) a fost căutată în caracterul lor familial, rudenia de sânge fiind socotită drept cheag al lor. Explicația aceasta, biologică și demografică, trebuie părăsită, însă, pentru motive pe care le rezumăm: consangvinitatea este un fenomen biologic statornic, iar neamul, o formațiune social-istorică, apărând doar în anumite împrejurări și dispărând o dată cu ele. Problema neamului nu constă în a arăta că membrii lui sunt înrudiți între ei, ci, dimpotrivă, în a afla de ce aceste rude trăiesc în forme de solidaritate materială și morală, de familie lărgită, sau, mai corect spus, în forme para-familiale, adică în „cete“ legate prin „rudenia de ceată“.

O altă explicație propusă constă în a considera cetele de neam ca fiind supraviețuitoarele unor forme comunitare gentilice, afirmându-se că neamurile din orânduirea feudală, caracteristice clasei seniorilor, ar fi continuarea unor gensuri anterioare.³ Dar, chiar admitând caracterul gentilic, de clan, al acestor cete de neam din clasa feudalilor, rămâne, totuși, de explicat de ce formele anterioare para-familiale au supraviețuit și în orânduirea feudală.

Această supraviețuire trebuie să corespundă, fără îndoială, unei necesități sociale obiective, fundamentată pe modul de producție respectiv. Ea trebuie căutată în natura relațiilor dintre clasa boierească și clasa țărănească, în sensul că boierii, ca exploatare ai proceselor de producție organizate de către țărani, ale căror plus-produse le acaparează, sunt obligați a ține seama de modalitățile concrete în care are loc producția. Obiectul de acaparat fiind un sat devălmaș, modul de abordare al exploatareii lui consta în organizarea, tot devălmașă, a clasei exploatare.

Într-o primă fază, în care o clasă de feudali ia în stăpânire sate devălmașe, procesele de producție agricole sunt organizate în continuare în sistemul colectivității sătești. Boierul-stăpân nu are nici un amestec în organizarea și administrarea acestui proces de producție, care se desfășoară fără intervenția lui directă. Satul întreg formează un unic mare atelier colectiv, în care, pe un hotar considerat comun, familia asociate pun în lucrare terenuri, în tehnica agriculturii itinerante. Un sat de felul acesta nu se poate divide și sparge în mai multe subunități, funcționarea lui fiind posibilă numai în cadrul total al trupului de moșie, cuprinzând zone teritoriale comune de pădure, izlaz, țarini și ape. Stăpânirea lui feudală nu poate fi decât fie individuală, un singur boier monopolizând unitatea economică a satului, fie indiviză, o ceată de boieri stăpânind împreună unitatea sătească.

La această treaptă de dezvoltare a tehnicilor agricole nu este încă posibilă o proprietate individuală, adică o exploatare funcționând pe un teren individualizat, ci numai o exploatare individuală mutătoare, pe un teren colectiv. Ca atare, boierii co-stăpânitori nu pot sparge satul, fragmentându-l în proprietăți private deosebite, fiindcă aceasta ar însemna anihilarea capacității lui de producție.

Boierii se suprapun, deci, în chip parazitar modului de organizare al proceselor de producție țărănești, acaparând plus-produsele acestor procese de producție. Ieșirile din indiviziunea boierească nu pot purta, decât asupra modalităților de împărțire a plus-produsele unui sat, fără a divide însuși satul. Altfel spus, obiectul de acaparat fiind colectiv, acapararea însăși este obligată a fi colectivă.

Abia după ce membrii clasei boierești încep să-și organizeze propria lor gospodărie producătoare de marfă în satele aservite, abia după începutul procesului de transformare a satelor devălmașe în moșii boierești muncite în clacă, și mai ales o dată cu nașterea marilor latifundii va deveni posibilă trecerea la o proprietate boierească întemeiată pe un proces de producție individualizat – deci, la proprietatea boierească individualizată. Iată de ce analiza modurilor de organizare ale cetelor boierești reprezintă un capitol esențial al studiului satelor devălmașe; în lipsa unei informații directe asupra modurilor de organizare ale proceselor de producție țărănești, avem la dispoziție informații cu privire la modul în care boierii și-au organizat exploatarea acestor procese de producție, adaptând-o modalităților lor concrete.

Fiind o clasă născută din vechea pătură socială a aristocrației gentilice, boierimea avea ea însăși, dintru început, un caracter de clan. Dar acest caracter și l-a putut păstra numai atâta timp, cât el s-a potrivit cu tiparul colectiv al proceselor de producție exploatare, devălmășia boierească pierind o dată cu dispariția caracterului colectiv al proceselor de producție sătești. Să urmărim diversele faze ale modurilor de organizare ale boierimii noastre feudale, considerate din acest punct de vedere – ca sisteme de organizare ale modurilor de exploatare feudală.

Tipologia grupelor familiale de boieri co-stăpânitori de sate. Cele mai vechi documente cuprind deseori, ca titulari ai întăririlor domnești, numai câte un singur boier, pe care domnia îl miluiește sub formă de *vislușcenie* pentru „dreaptă și credincioasă slujbă“. Înseamnă, oare, că; în epoca întemeierii statului autohton al Moldovei, fenomenul dominant ar fi fost acela al marii proprietăți *individuale* boierești?

E o concluzie aparent logică, dar, de fapt, greșită. Există, desigur, ca fenomen social, ostași răzleți – unguri, poloni, litvani – adesea primiți în rândurile boierimii moldovene și dotați cu stăpâniri de sate.⁴ În această privință, un studiu detaliat al onomasticii boierești ar putea aduce informații bogate.

Dar fenomenul de bază nu poate fi acesta. Ostașii Maramureșului, „rebeli“ față de statul ungar, care au luat în primire Moldova nu pot fi socotiți simpli cavaleri aventurieri, intrați în solda cui plătea mai bine. Ei formează un grup închis și se constituie politic luând în stăpânire satele, sub privegherea domniei, în calitate de centrală militară a grupului. Acest grup, nucleu al statului moldovenesc, are, deci, la bază neamuri din care își trage puterea și rostul social. Le avea încă din Maramureș și le va avea în continuare, chiar și după ce ia în primire Moldova.⁵ De altfel, prezența unui neam în preajma fiecărui titular ne este dovedită prin faptul că, în orice act, există o formulă finală, prin care se subliniază nu numai caracterul ereditar al stăpânirii, ci și caracterul colectiv al întregului grup de neam.

Distingem mai multe tipuri de formule, a căror variațiune în timp reprezintă procese sociale ce merită a fi subliniate:

- o primă formulă, cea mai frecvent folosită, are acest conținut: „...Toate aceste mai sus scrise să fie de la noi uric cu tot venitul, lui și copiilor lui, și nepoților lui, și strănepoților lui, și stră-strănepoților lui, și întregului lui neam, cine va fi cel mai aproape“;

- o a doua formulă include, în șirul acestor rude, nu numai descendenții, ci și colateralii frați și, într-un caz, veri⁶;

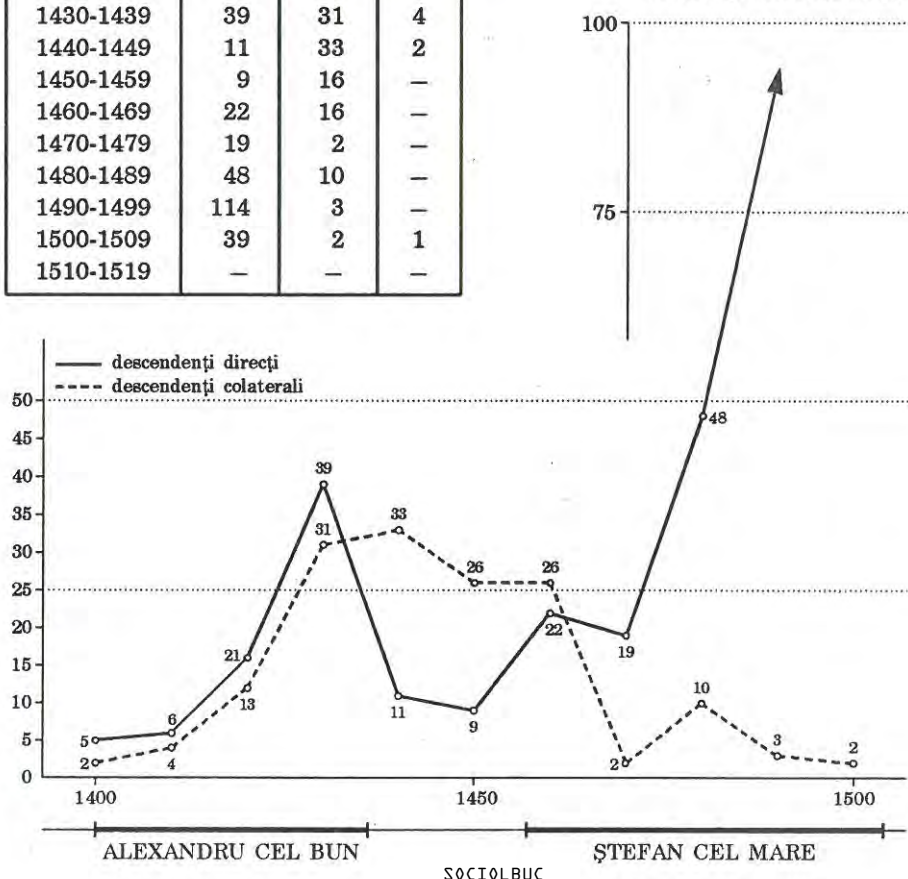
- o a treia formulă, mai rară, menționează și nepoate sau strănepoate, adică femei descendente.

Sub oricare dintre aceste trei forme, pomenirea neamului rămâne semnificativă pentru practica timpului.

Distribuția numerică și cronologică a acestor trei tipuri de formule ne arată că, inițial, sub forma familiei lărgite, cuprinzând colaterali și femei, conștiința de neam era mai vie și se șterge încetul cu încetul, în favoarea unei concepții de familie mai restrânsă, redusă la descendenții direcți, fără colaterali. Analizând tabelul și graficul de mai jos, putem constata că formula care cuprinde frații este, până spre mijlocul secolului XV, adică până la epoca lui Ștefan cel Mare, tot atât de frecventă ca și formula descendenților direcți, ba chiar o întrece, în unele decenii. Abia spre sfârșitul secolului frații încep să dispară din formulă, pentru ca în secolul XVI să nu mai fie pomeniți. De asemenea, femeile au o prezență efemeră și neglijabilă în aceste formule. Situația este următoarea:

Perioada	Descend. direcți	Descend. colaterali	Femei
1390-1399	4	—	—
1400-1409	5	2	—
1410-1419	6	4	1
1420-1429	21	13	3
1430-1439	39	31	4
1440-1449	11	33	2
1450-1459	9	16	—
1460-1469	22	16	—
1470-1479	19	2	—
1480-1489	48	10	—
1490-1499	114	3	—
1500-1509	39	2	1
1510-1519	—	—	—

Frecvența formulei finale

Prezența fraților în grupul moștenitorilor arătați în finalul documentelor, masivă la începutul perioadei de după întemeierea domniei moldovene, și totala lor dispariție ulterioară nu pot fi interpretate decât în sensul că, inițial, în moravurile și în opinia acelei epoci, frații făceau efectiv parte din neam, dispariția lor ulterioară fiind paralelă cu un proces de dezagregare a neamului ca formă de familie lărgită. Cum nu putem admite logic apariția fraților ca fenomen nou, efect al întemeierii domniei autohtone, suntem siliți să tragem concluzia că forma de familie lărgită, incluzându-i pe frați, era mai veche în clasa boierească, existând încă dinaintea primelor documente interne - dinaintea chiar a formațiunii statale autohtone.

Trebuie remarcat, de asemenea, faptul că, deși în corpul documentelor este menționat uneori numele unui singur titular, în dispoziția finală sunt, totuși, trecuți nominal părinți, frați sau fii, indicați drept co-stăpânitori actuali, nu numai ca eventuali moștenitori.⁷ Se întărește astfel ipoteza că, și în cazurile în care co-stăpânitorii nu sunt indicați nominal, toți cei aflați în viață, care intrau în categoriile prevăzute în formulă, erau și ei efectiv co-stăpânitori.

Desigur că folosirea formularelor scriptice în cancelariile domnești era deseori mecanică; avem destule exemple din care putem vedea cum cel ce întocmea actul aplica șabloane pe care nu întotdeauna le înțelegea. Dar, în speță, apariția și dispariția fraților din clauzele finale ale dispoziției nu este întâmplătoare. Dimpotrivă, o atenție deosebită pare să fi fost dată acestei părți a documentului, de care erau legate interese materiale atât de vlădite.

O dovadă o constituie cele câteva documente de care dispunem și care, abătându-se de la regulile generale ale vremii, specifică acest lucru în forma unor clauze derogatorii.⁸

Desigur, prezența fraților nu este pur formală, ci corespunde unei realități efective. De altfel, dovada directă o avem în faptul că, în documentele vremii, ca titulari ai actului, apar nu numai boieri individuali, ci și grupe familiale boierești.

Devine interesant de urmărit și pe această cale forma familiilor boierești. Documentele nu ne vor da, desigur, toate informațiile pe care le-am fi dorit. Neavând drept scop să ne lămurească pe noi, cercetătorii târzii ai problemei familiei, ele specifică numai ceea ce-i interesa practic pe beneficiarii actelor, adică doar componența grupurilor juridice de co-stăpânitori. Totuși, considerând în masă totalitatea actelor, în aceste grupe juridice de co-stăpânitori răzbate ceva din formele de bază ale familiei propriu-zise.

Pentru a le analiza în evoluția lor cronologică, le vom tipologiza mai întâi în cinci mari categorii⁹.

Pentru o mai bună limpezire a morfologiei acestor grupe sociale de stăpânitori de sate, dăm și schemele unor spițe de neam ilustrative:

- **tipul I** - un singur boier stăpânitor, titular al actului; în 1392, Roman voievod dă slugii sale Ionaș Viteazul, pentru credincioasă slujbă, 3 sate pe Siret¹⁰;

- **tipul II** - diferitele formule de familie simplă:

a) o pereche căsătorită: în 1427, Alexandru cel Bun dă un sat lui Oancea „...și femeii lui, Nastea“¹¹;

b) o pereche căsătorită și cu copii: în 1414, Alexandru cel Bun dă satul Muntenii-Scutași lui Iapan Sandrul, „...să-i fie lui uric și soției sale, Martha, și feciorilor lor, Cozmii“¹²;

c) pereche desperecheată prin văduvie, cu copii: în 1414, Alexandru cel Bun dă lui pan Crăciun Belcescul două sate, „...uric lui și copiilor lui, anume Petru, și Ivan, și Iosif, și Andriaș, și copiilor acestor patru frați“¹³;

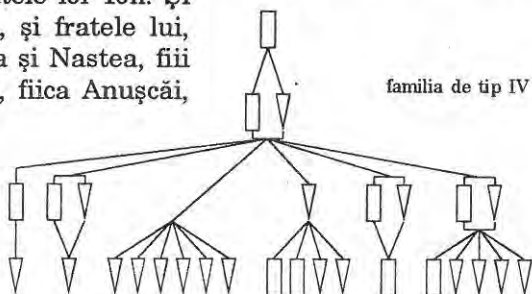
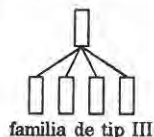
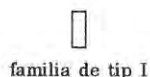
d) o pereche sau un văduv, cu nepoți descendenți direcți: în 1428 Alexandru cel Bun dă „...lui Dad și nepotului său Solomon“ un sat¹⁴;

e) alte forme, combinate din acestea de mai sus.

(De fapt, tipurile I și II formează laolaltă grupul „familiilor simple“, dacă într-adevăr titularul din tipul I poate fi considerat și el ca având familie, iar nu un simplu orfan necăsătorit. Se poate chiar ca în spatele acestor tipuri I și II să se ascundă și familii lărgite. Dar, cum nu avem dovadă, ne mulțumim să le considerăm, în tot cazul, măcar familii simple. „Familii lărgite“ vor putea fi deosebite după diversele lor moduri de compunere.)

- **tipul III** - grup social în care figurează *colaterali frați și surori* (familie compusă); în 1393, de pildă, Roman voievod dă „...un sat pe Suceava slugilor domnești Todor și fraților lui, fiii lui Dragomir Albu: Dimitrie, Petru, Mihail, Giurgiu“¹⁵;

- **tipul IV** - grupe sociale în care figurează *persoane colaterale de gradul verilor* (familie complexă); de pildă, în 1517, Bogdan Voievod întărește vânzarea satului Soloneț pe care o fac „...Tațea, fiica lui pan Dărman, nepoata lui Calian. Și vara ei Sofica, fiica Marenei, cneaghina lui Petriman, nepoata Taței. Și vara ei Nastea, și sora ei Marena, și Urâta, și Sofica, și Badeanca, și fratele lor Ion. Și sluga noastră Dumșa Grada, și fratele lui, Vaniul, și surorile lor Neagșa și Nastea, fiii Vasutcăi. Și vara lor Tudora, fiica Anușcăi, cneaghina lui Mânjea, și nepotul ei de soră Petrică, și surorile lor Sofica și Tudora, și Marena, și Urâta. Toți fiii lui Ivanco Hanco, și toți nepoții lui Călian“¹⁶;

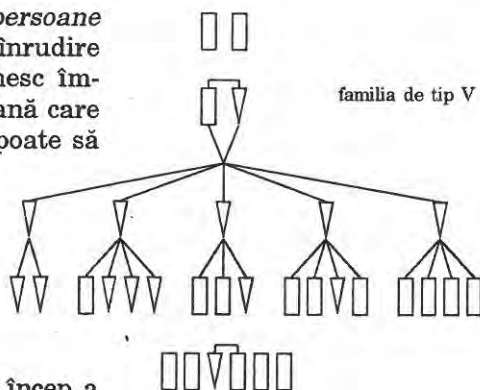
- tipul V: grup format din *persoane neînrudite între ele* sau a căror înrudire nu este menționată, care stăpânesc împreună același sat. Fiecare persoană care figurează într-o asemenea ceată poate să fie sau nu însoțită de câte un grup social de tip II, III sau IV; în 1415¹⁷, Alexandru cel Bun le dăruiește slugilor lui, zugravilor Nichita și Dobre, două sate pe Drăslivița: Crai-nicești și Leucusești.

Într-o epocă ulterioară, când încep a se practica vânzările de sate, vânzătorii și cumpărătorii prezintă, fiecare în parte, câte un grup de neam încadrabil într-un tip de familie dintre cele cinci stabilite.¹⁸

Din analiza acestor tipuri de organizare a grupelor de stăpânitori ai satelor se poate constata că, în afară de tipul V, care reprezintă o grupare de oameni străini unul de altul, toate celelalte grupe se caracterizează prin faptul că persoanele care le alcătuiesc sunt rude între ele. Ceea ce permite, de altfel, și așezarea lor în spițe de neam.

Dar aceste spițe de neam, întocmai ca și cele țărănești, nu sunt stabilite după metoda folosită de către antropologi, adică nu urmăresc fenomenul biologic, ci sunt *juridice*, în sensul că nu consemnează decât pe acelea dintre rude care au drept de stăpânire, rudeniile indicate folosind la precizarea ordinii de succesiune a acestor drepturi, de la „autorii juridici“ inițiali, la stăpânitorii ultimi. Această ordine este, de cele mai multe ori, succesorală, adică efectuată prin moștenire. Dar ea poate fi stabilită și prin înzestrare, dăruire, schimb sau cumpărare, adică prin acte de transmitere privată a drepturilor de stăpânire, transpuse juridic într-un sistem succesoral, „ca și cum“ ar fi rezultatul unor moșteniri.

Chiar atunci când e vorba de o grupă de cumpărători străini unii de alții, ei se camuflează într-o formă imitând spița de neam succesorală. De pildă, cei 5 cumpărători din exemplul dat mai sus au cumpărat satul respectiv în cinci părți *egale*, ca și cum ar fi fost frați veniți la moștenirea unui autor juridic comun.

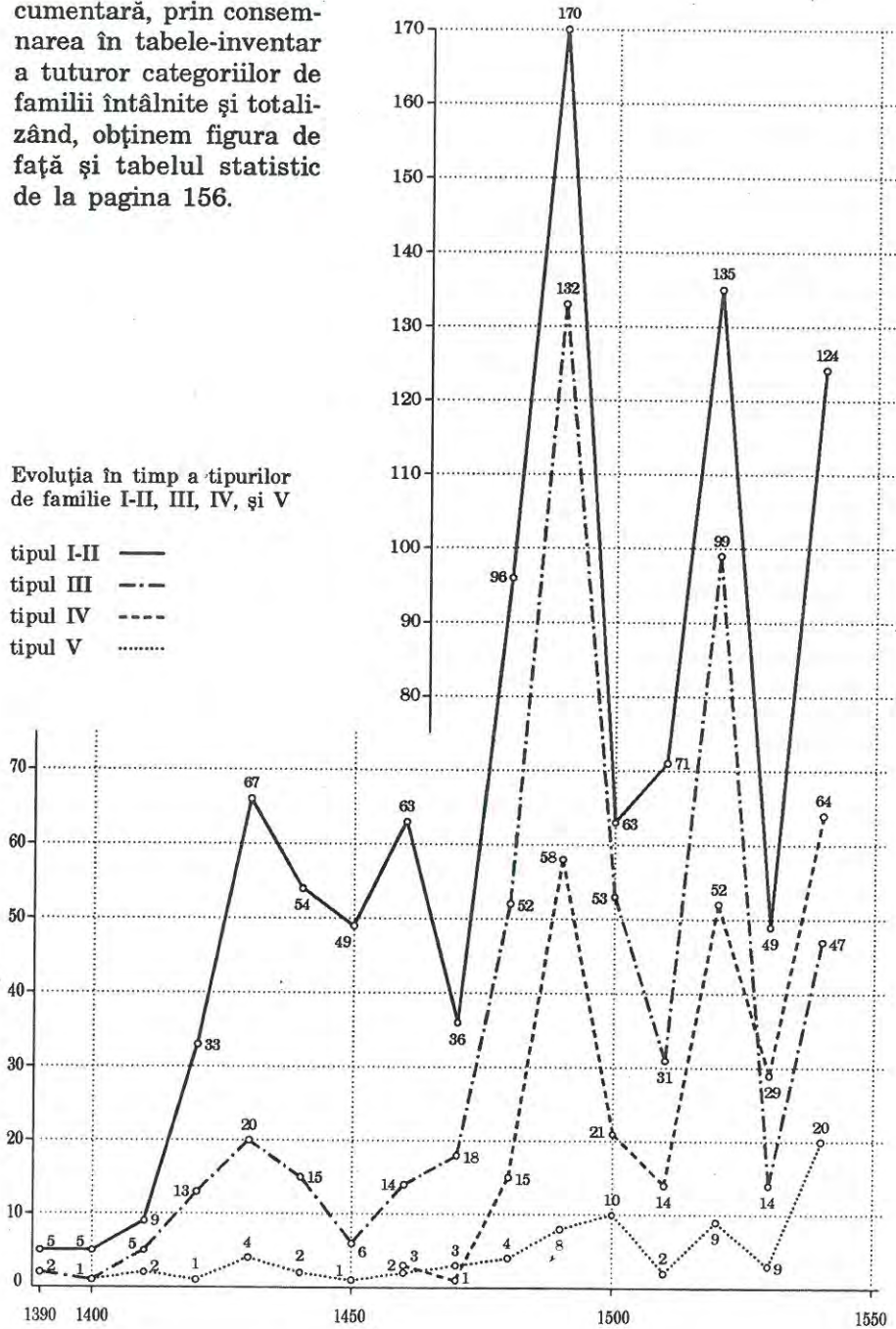

Procese de transformare a grupelor de neam. Acestea fiind diferite tipuri morfologice ale grupelor de neam boierești, rămâne să ne întrebăm dacă nu se poate stabili un anumit proces de transformare a formelor lor de organizare, adică o evoluție a cetelor boierești de la un tip la altul. Este vorba din nou de un proces tendențial, a cărui semnificație reiese dacă privim fenomenul în masă, analizându-l statistic.

Stabilind o bază documentară, prin consemnarea în tabele-inventar a tuturor categoriilor de familii întâlnite și totalizând, obținem figura de față și tabelul statistic de la pagina 156.

Evoluția în timp a tipurilor de familie I-II, III, IV, și V

- tipul I-II ———
- tipul III - - - -
- tipul IV - · - -
- tipul V ······

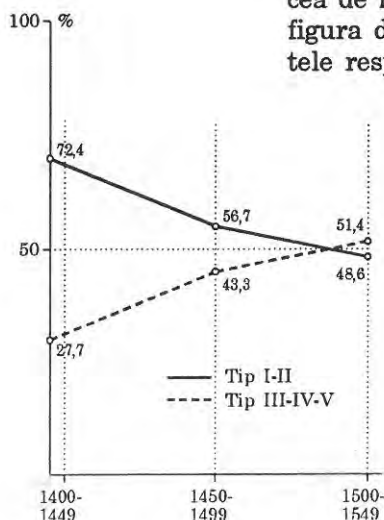

Din acest tabel, rezultă că familiile de formă simplă, alcătuite din părinți, fie singuri, fie cu copii, sunt predominante în tot cursul perioadei, în valoare relativă împuținându-se, totuși, pentru ca în final, adică de la mijlocul secolului XVI, familiile de tip compus (cu colaterali frați) și de tip complex (cu colaterali veri) să ajungă preponderente. E de semnalat faptul că familia de tip IV, cu un grup de veri costăpânitori, apărută în a doua jumătate a secolului XV, devine din ce în ce mai răspândită.

TIPURILE DE FAMILII

Perioada	Total	I	II	III	IV	V
1383-1399	7	4	1	2	—	—
1400-1409	7	5	—	1	—	1
1410-1419	17	6	3	5	1	2
1420-1429	47	29	4	13	—	1
1430-1439	91	60	7	20	—	4
1440-1449	71	50	4	15	—	2
Total	240	154	19	56	1	10
1450-1459	56	41	8	6	—	1
1460-1469	82	51	12	14	3	2
1470-1479	58	33	3	18	1	3
1480-1489	167	78	18	52	15	4
1490-1499	368	158	12	132	58	8
Total	731	361	53	222	77	18
1500-1509	147	59	4	53	21	10
1510-1519	118	70	1	31	14	2
1520-1529	295	126	9	99	52	9
1530-1539	95	47	2	14	29	3
1540-1549	255	115	9	47	64	20
Total	910	417	25	244	180	44

Pentru a ilustra această deplasare a ponderilor statistice de la familia de formă simplă spre cea de formă lărgită, dăm situația din tabelul și figura de mai jos, în care sunt calculate procentele respective.

TRECEREA DE LA FAMILIA SIMPLĂ (I-II) LA FAMILIA LĂRGITĂ (III-V) (%)

Tipul de familie	1400-1449	1450-1499	1500-1549
I	64,8	49,5	45,9
II	7,6	7,2	2,7
Total	72,4	56,7	48,6
III	23,1	30,4	26,9
IV	4,2	10,5	19,7
V	0,4	2,4	4,8
Total	27,7	43,3	51,4

Această continuă creștere a ponderii numerice deținute de cetele de co-stăpânitori reprezintă, fără îndoială, un fenomen social semnificativ. Explicația este de căutat în două direcții: una este aceea scoasă până acum în relief, anume dăinuirea unor vechi practici comunitare, care făcea să pară normală conviețuirea în formă de familie lărgită cu frați și veri co-stăpânitori, a descendenților unui singur neam, pe măsură ce acesta creștea.

Dar a semnalat numai acest aspect al problemei ar însemna să nu mergem până la esența lucrurilor. În realitate, ceea ce domină, ca element hotărâtor în acest proces de creștere a cetelor de boieri co-stăpânitori, este însuși faptul co-stăpânirii: pentru acea întregă masă a clasei boierești care nu putea tinde spre latifundie, natura însăși a procesului de producție pe care îl exploata o obliga să-și organizeze exploatarea în forma cetelor co-stăpânitoare boierești complexe. Baza economică pe care o constituia satul devălmaș îi obliga, deci, pe boierii nelatifundiar să se organizeze în cete ele însele comunitare.

Necesitatea unei exploatări comunitare a satelor aservite. Clasa boierească își avea soarta legată în mod direct de existența satelor exploatare și acestea nu puteau fi, ca tehnică a muncii, decât devălmașe. Boierii nu puteau nici măcar concepe, necum să realizeze, alte sisteme de relații sociale cu țăranii lor, decât cele ale dijmei și clăcii. Chiar în cazurile în care unii boieri procedau la crearea artificială a unor colectivități umane, colonizându-i pe „slobozi“, ei nu puteau avea alt scop decât repetarea modelului obligatoriu pe care îl ofereau satele existente: slobozia era ea însăși o comunitate sătească artificial creată și organizată pe baza tehnicii boierești de muncă devălmașă. De aceea, în nici unul dintre actele vechi privitoare la stăpânirile boierești nu vom găsi afirmația că vreunul dintre boieri ar fi posedat o anume suprafață de teren, măsurată în hectare sau stânjeni, ci întotdeauna obiectul proprietății este un sat sau o parte de sat. Așa cum am văzut, de altfel, chiar și atunci când domnia acordă un loc din pustie, întinderea acestuia era „cât va fi de ajuns pentru un sat“. Dacă boierul era un mare latifundiar, lista proprietăților lui este întotdeauna o listă de sate.

Caracterul specific al stăpânirilor boierești „de peste tot hotarul“ apare lămurit și prin faptul că documentele menționează întotdeauna că boierii stăpânesc „satul tot“. Pentru a întări ideea că „satul“ formează un „tot“, actele dau și o descriere a „ocolniței“ lui, precum și o descriere a structurii teritoriale interne a trupului de moșie sătesc, înșirându-i părțile componente și sfârșind cu formulele: „de peste tot hotarul“, „de pretutindeni“, „din cin în cin“. Acest mod de descriere a satului rămâne constant timp de multe secole și reprezintă semnul că satul asupra căruia boierul capăta un drept de stăpânire era considerat ca formând o unitate economică de sine stătătoare.

Care putea fi, deci, situația în care se aflau cetele familiale co-stăpânitoare? Care vor fi fost modalitățile găsite pentru ca exploatarea unei comunități sătești să fie asigurată unor cete de boieri ele însele comunitare? Teoretic, într-un sat stăpânit de un grup de boieri, vom avea două serii de relații sociale: unele legându-i pe săteni între ei, altele legându-i pe boierii-stăpâni. Între cele două serii de relații sociale trebuia să se aibă loc o acomodare, în așa fel încât exploatarea procesului de producție să poată funcționa nestingherită. Soluția găsită a fost organizarea cetelor de boieri co-stăpânitori de sate într-un sistem comunitar propriu, dublându-l pe cel al sătenilor lor.

Limitele economice ale creșterii cetelor boierești. Teoretic, din punct de vedere biologic, orice grup de rude poate crește până la enorme volume de populație. Dar procesul de creștere a grupelor boierești stăpânitoare de sate cunoaște, totuși, o limită ce nu poate fi depășită. Aceste grupe, nefiind fenomene pur biologice, ci fenomene sociale și economice, volumul și structura lor sunt determinate de cauze sociale.

Avem de luat în considerare două ipoteze: una admite posibilitatea nașterii latifundiilor, deci o creștere substanțială a bazei patrimoniale boierești private, cealaltă exclude această posibilitate.

În ceea ce-i privește pe boierii stăpânitori de latifundii, limita maximă a creșterii lor, ca grup de co-stăpânitori, este condiționată de însăși natura latifundiilor. Latifundia este, prin excelență, un fenomen de individualizare socială în sânul unei clase exploatoare: din grupa mare a boierimii, datorită unor situații personale privilegiate, câțiva reușesc să se desprindă, acumulând în favoarea lor suficiente averi bănești ca să-și poată permite cumpărarea de sate, precum și, beneficiind de favoarea domnească, să-și poată conduce acțiunea de cotropire a satelor rămase încă libere, ca și a celor stăpânite de boierii defavorizați. Latifundia este, deci, rezultatul unui proces de scindare a clasei exploatoare, o categorie îmbogățindu-se în dauna celeilalte. Latifundiarul nu numai că nu-și împarte latifundia cu rudele, ci, ori de câte ori poate, dimpotrivă, acaparează satele rudelor mai sărace, dovedind uneori, în această privință, o aviditate fără margini. Chiar dacă ar fi vrut să permită întregului lui neam să beneficieze de folosirea latifundiei, lucrul ar fi fost cu neputință din motive tehnice: exploatarea unei latifundii este posibilă în regia proprie a unui singur boier cu familie restrânsă; dar exploatarea ei prin multiple grupe diverse de frați și de veri este deosebit de greoaie. De aceea, de îndată ce un anumit ram al neamului se distinge de celelalte prin posibilități de creștere spre latifundie, sau de îndată ce administrarea în comun devine greoaie, este atins plafonul maxim: grupul boieresc se sparge, desfăcându-se astfel patrimoniul comun.

Probleme mult mai interesante și mai în directă legătură cu viața internă a satelor devălmașe aservite le ridică, însă, grupa boierilor care nu dețin decât un număr mic de sate sau chiar un singur sat. De astă dată, plafonarea numărului de membri ai grupului de co-stăpânitori ai satului stă în directă legătură cu o problemă de rentabilitate a satului aservit. Exploatat prin dijmă și muncă, satul aservit nu poate furniza decât o anumită cantitate de produse de muncă gratuită, determinată de numărul populației muncitoare a satului și de productivitatea activităților ei economice. Țăranii aserviți având o gospodărie proprie, posibilitățile de preluare a dijmei și prestare a clăcii depindeau de existența acestei gospodării. Rata dijmei, adică rata plus-produselor ce puteau fi confiscate de către boieri, și cea a supra-muncii erau, deci, limitate de obligația de a permite reproducerea simplă a procesului de producție țărănesc. De reproducere pe scară largită nu putea fi vorba, în condițiile feudalismului nostru. Și, cum tehnicile de muncă nu evoluau nici ele, perfecționându-se rapid, nici de o creștere relativă a ratei plus-valorilor nu putea fi vorba. Pentru a-și mări masa plus-produselor preluate de la satele ei aservite, clasa boierească dispunea de mai multe mijloace.

În primul rând, favorizații soartei, trecând spre latifundie, căpătau posibilitatea de a cumula în mâinile lor veniturile provenite de la un număr sporit de sate. Masa plus-produselor și a supra-muncii creștea, deci, în mod absolut, fără o creștere a ratelor lor.

Dar acest mijloc de sporire a veniturilor era inaccesibil boierilor defavorizați, care nu-și puteau constitui latifundii. Aceștia nu ar fi avut la îndemână alt mijloc de a spori ratele plus-produselor și supra-muncii, decât acela de a reduce părțile de bunuri și de timp rezervate țăranilor la nevoile, strict socotite, ale reproducerii simple, mărginite la necesitățile fiziologice minime ale populației, ceea ce însemna coborârea țăranilor la nivelul mizeriei. Deseori, această limită era ea însăși depășită, clasa boierească atacând brutal fondul economic de bază, consumându-l prădalnic și determinând astfel perioade de decădere economică până sub nivelurile anterior atinse. Această reducere la mizerie a țăranimii nu putea fi obținută, însă, decât prin mijloace de constrângere extra-economică, prin folosirea violenței directe.

Marii boieri latifundiari puteau cumula cele două moduri de a-și spori veniturile, atât făcând să crească în valoare absolută volumul de plus-produse și supra-muncă, prin lărgirea bazei lor de exploatare, cât și înăsprind jefuirea extra-economică a țăranimii. Dar boierimea mică, sărăcită și fără putere politică, se vedea în imposibilitatea de a folosi aceste două mijloace. În mod necesar, ea trebuia să se declare mulțumită cu o exploatare menținută mereu la același nivel, a satului pe care îl deținea. Cu alte cuvinte, grupa micilor boieri co-stăpânitori nu putea crește, în aceste condiții, decât până la limita îngăduită de volumul de plus-produse și supra-muncă pe care le puteau preda, respectiv presta țăranii aserviți din satul lor.

Ne lipsesc, din păcate, informații satisfăcătoare cu privire la capacitatea economică a satelor aservite. Știm totuși că, până târziu, numărul gospodăriilor din sate era foarte mic, așa cum am avut prilejul să arătăm în volumul II.¹⁹ Desigur că aceasta fusese situația și în veacurile anterioare. În lipsa recensămintelor, pentru a ne face, totuși, o părere cu privire la dimensiunea satelor, nu putem analiza decât cele câteva documente rare și laconice. Astfel, în 1436, mănăstirea Neamț poseda satul Temășești, cu 10 case²⁰; în 1411, satul Tămârtașăuți, care se întărește boierului Șoldan al lui Petru și femeii lui, fiica panului Giulea, și copiilor lor, și fratelui său Miclouș, este dat „...fără 5 curți de tătari”²¹, acestea fiind cedate unei mănăstiri, ceea ce arată că satul avea în tot cazul mai mult de 5 curți de tătari (și într-un caz și în celălalt, este vorba, desigur, de robi tătari, care nu pot fi considerați ca aparținând categoriei normale a populației din satele aservite).

Relativ mai târziu sunt documentele care, o dată cu acordarea dreptului de a înființa un sat nou în pustie, fixează și numărul de case pe care satul urma să le cuprindă – cu precizarea că hotarul satului este „...cât va fi de ajuns pentru un sat” de atâtea case. Aceste sate nou înființate, date unor slugi domnești, sunt, desigur, socotite rentabile pentru beneficiarii respectivi și familiile lor.²² Asemenea acte nu apar, însă, decât începând din epoca lui Ștefan cel Mare și nu sunt nici ele hotărâtoare în cauză.²³

O ușoară tendință de creștere a volumului de populație a acestor sate s-ar părea că se face simțită în această perioadă. Totuși, numărul gospodăriilor din sate rămâne foarte mic, ceea ce, de altfel, corespunde cu nivelul tehnic redus al agriculturii prin defrișări și deșteleniri periodice, însoțite de creștere de vite.

Dar marile „cete” devălmașe de boieri nu se puteau forma pe baza unui asemenea fond economic, dat fiind că plus-produsele pe care le putea căpăta un stăpân de la un număr atât de mic de case nu putea fi decât minim. Desigur, nu trebuie să uităm că boierul avea posibilitatea de a beneficia de sat nu numai prin dijma luată de la săteni, ci și printr-o serie de activități economice efectuate prin munca în clacă a țăranilor. La acestea, se adăuga munca sălașelor de robi țigani și chiar a năimiților.

Nu e mai puțin adevărat, însă, că toate aceste activități formând gospodăria proprie a boierului erau ele însele plafonate de necesitatea de a folosi munca în clacă a țăranilor, căci, oricât am admite că boierul lucra cu robi, forța de muncă de bază rămânea cea a țăranilor aserviți.

Beneficiarul mărunț al unui act de întărire domnească, împreună cu grupa lui familială, își vedea bunăstarea depinzând, pe de o parte, de volumul de populație aservită din satul lui și, pe de altă parte, de dimensiunea propriului său neam. Când acest neam era prea mare, și mai ales atunci când se iveau disproporții de avere, de situație socială și chiar de număr de membri pe liniile descendente ale unui grup de

rude, era normal să se facă simțită dorința de ieșire din indiviziune. Așa cum țăranii din satele libere recurgeau la o alegere de părți atunci când teritoriul satului nu le mai era suficient și când începea să se facă simțită o rivalitate între diversele neamuri ale satului, la fel grupurile familiale ale cetelor de neam boierești tindeau să se desfacă, tipurile de familie III și IV restrângându-se la familii simple de tip II.

Fragmentarea pe cote-părți a drepturilor senioriale „de peste tot hotarul”. Grupele co-stăpânitoare de sate se găseau puse în fața unor probleme complexe și aparent contradicțoare atunci când voiau să se împartă. Pe de o parte, ceea ce își împărțeau era dreptul seniorial de exploatare a unității economice a satului; gospodăriile țărănești, care formau unitățile economice de bază ale procesului de producție sătesc, erau, însă, angrenate într-un unic sistem de producție devălmaș, funcționând pe terenuri puse la dispoziția colectivă a tuturor gospodăriilor țărănești. Trebuia, deci, ca boierii să-și împartă satul în așa fel, încât funcționarea „satului” ca atare, adică a unităților economice devălmașe, să nu fie tulburată, soluția de a sparge satul, de a-l fragmenta în mai multe unități autonome nefiind realizabilă. Pe de altă parte, grupele co-stăpânitoare trebuia să se despartă, totuși, între ele, pentru ca fiecare să poată acționa pe cont propriu de aici înainte.

Soluția unei asemenea probleme nu putea fi decât una: ceata boierească să se împartă prin analogie cu sistemul devălmaș, în așa fel, încât fiecare sub-grupă să aibă partea sa, ca o cotă-parte din unitatea economică a satului. Ceata boierească trece, deci, de la co-proprietatea egalitară inițială, la o proprietate pe cote-părți, printr-un procedeu care, formal, se aseamănă cu cel folosit de satele libere devălmașe atunci când are loc trecerea la umblarea pe bătrâni de tip II și III.

Deosebirea este aceasta: ceea ce își împart între ele grupele unei cete devălmașe boierești este, în primul rând, dreptul seniorial de stăpânire de peste tot hotarul. Partea care revine fiecăreia după alegerea părților, este o cotă-parte de peste tot hotarul.

Realizate mai întâi ca un simplu calcul abstract și abia apoi concretizate, aceste drepturi de cotă-parte de peste tot hotarul se prezintă scriptic în formule aparent contradictorii: deși este vorba de o „parte” această parte este socotită a fi din „satul tot” sau „de pretutindeni”. De pildă, în 1564, un act spune: „...să-i fie Runcul tot, însă jumătate”.²⁴ Paradoxul nu e, însă, decât aparent, partea de sat nefiind, într-adevăr, decât o cotă-parte din totalitatea satului, care continuă a funcționa ca o unitate nedivizată.

Ulterior, pe măsură ce boierii își vor întări propria lor gospodărie în cuprinsul satului, necesitatea de a proceda și la o realizare concretă a alegerii de părți, grație unor serii de operații hotarnice, se va face din ce în ce mai mult simțită.

Inițial, însă, dominantă era această formă de stăpânire a satelor în cote-părți abstracte, calculate formal și încă neconcretizate, „nealese“, vânzarea unui asemenea drept de cotă-parte abstractă fiind însoțită, în consecință, de formula „cât se va alege“ – adică doar un prim pas spre ceea ce am numi astăzi o ieșire din indiviziune.

Formulele prin care se exprimă aceste calcule de cotă-parte sunt aceleași în Moldova și în Țara Românească, deși în Țara Românească ele apar mai devreme și sunt mai clare decât în Moldova.²⁵

Așadar, „părțile de sat“ reprezintă fragmente dintr-un total care trebuie să rămână unitar, fiind constituit din satul „întreg“, care nu se poate subdivide efectiv, dat fiind că el constituie un unic mare atelier colectiv sătesc.

În ce fel trebuie înțeleasă existența acestor „părți“? Să urmărim mai întâi modalitățile tehnice de stabilire a cotelor-părți. În Moldova, în majoritatea cazurilor, satul se subdivide – nu întâmplător – în două părți inițiale. Am avut prilejul să arătăm ce origini străvechi se ascund sub această dicotomie. Stăpânirea boierească respectă, de cele mai multe ori, această împărțire inițial dicotomică a satelor. Avem, astfel, foarte multe cazuri în care boierii nu dețin decât o jumătate de sat: un act moldovenesc din 1618 afirmă, de pildă, că „...pentru acel sat ce s-au zis mai sus, Ipoteștii, jumătate de sat a fost bătrână și dreaptă moșie, și de baștină a lu Jupan Dumitru biv vel vornic“²⁶; un act ulterior, din 1622, spune, însă, că una dintre cele jumătăți se împărțise, la rândul ei, în două: „...și din cealaltă jumătate de sat jumătate“²⁷; avem, astfel, un sfert de sat.

Subîmpărțirile pot fi multiplicare. De pildă, în 1553, se vând părți de sat din Glodeni, și anume „...din giurăte a patra parte a satului a cincea parte“, pe preț de 600 de zloți tătărești, și „...din giurăte a patra parte de sat de Glodeni a zăcea parte“, cu 300 de zloți tătărești; altfel spus, s-au vândut fragmentar cote-părți de $\frac{1}{40}$ și $\frac{1}{80}$ din totalul unitar al satului²⁸; observăm, deci, că fracția care urmează să fie determinată nu este exprimată de-a dreptul, ci printr-o enumerare a fracționărilor succesive ce au dus la fracția de care este vorba: actul nu spune direct că se referă la fracțiile de $\frac{1}{40}$ și $\frac{1}{80}$ din sat, ci că satul a fost împărțit în jumătate, că una dintre jumătăți s-a împărțit în 4 și că, din aceste cote-părți din urmă, una a fost împărțită în 5, alta în 10. Ceea ce silește la această lungă înșirare de fragmentări succesive este faptul că ele nu sunt făcute egal, după o normă fixă. Dacă ar fi fost repetate, de pildă, în toate „părțile“, operațiunile la care a fost supusă „partea“ ce a dat naștere la a optzecea parte din sat, ar fi fost ușor să se spună că „satul umblă pe optzeci de părți“ – ceea ce, însă, în cazul urmărit de noi, nu ar corespunde adevărului. Iată de ce oamenii sunt siliți a se ridica în sus pe scara acestor operații matematice, până când se întâlnesc cote-părți egale pentru întreg satul.

Pentru a face mai ușor de înțeles sistemul împărțirii pe cote-părți, propunem schița alăturată.

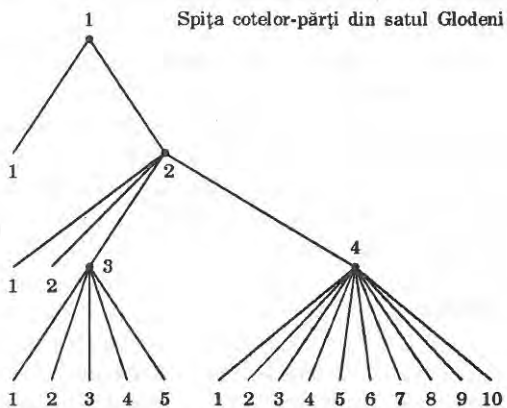
Satul „umblă“, deci, pe două jumătăți. Aceasta este singura despărțire în părți egale valabilă pentru întregul sat. Dacă cele jumătăți ar fi fost egal împărțite, la rândul lor, fiecare parte în două, am fi putut spune că satul umblă pe patru părți. Jumătățile fiind subdivizate inegal, se recurge la umblarea pe jumătăți. Observația este importantă, fiindcă ne permite să înțelegem cum funcționează acest sistem de calculare a cotelor-părți, care, pentru a se exprima,

trebuie să urce pe scara fracționărilor succesive, până în momentul în care se întâlnesc părțile egale ce acoperă întreaga suprafață a unității sătești.

Nu întotdeauna aceste fracționări ale satului sunt înșirate într-o ordine clară. Pe de altă parte, actul nu se ocupă decât de „partea“ despre care e vorba și nu ne dă o descriere a celorlalte părți din sat. Nu avem, astfel, o înțelegere completă a felului cum este împărțit totalul satului. Se întâmplă, deci, același lucru ca în satele libere, în care împărțirile, așa cum rezultă din acte, nu pot fi înțelese decât de cel care știe mai dinainte felul în care satul „umblă“ pe cote-părți. Terminologia folosită de documente este și ea foarte neclară: uneori, se spune precis că e vorba de o fracțiune de sat – de pildă, „a treia parte din jumătatea satului“; alteori, însă, se spune „partea a treia din jumătatea satului“, „a treia“ având sensul de numerotație: e vorba de lotul purtând numărul trei dintr-o serie de loturi al căror număr nu ne este indicat.

Pe de altă parte, o corespondență între încrângăturile genealogice și cotele-părți de stăpânire este de asemenea greu de stabilit, dat fiind copleșitorul număr de vânzări și schimburi operate între timp, cu toate că vânzările și schimburile se fac întotdeauna în cuprinsul cotelor-părți succesionale, pe care le divid tot în cote-părți.²⁹

Există și acte cu o redactare confuză. De pildă, în 1604, „...slugile domnești Ionașco și fratele lui, Gavril, și surorile lor, Sofronia, și Buna, și Cărstina, și Vasilie, și Pătrașco, fiii lui Oană, nepoții lui Ilea Boțescu“ vând „...din a patra parte a satului Botești o parte și jumătate; și din a cincea parte din trei părți, o parte și jumătate; și cu loc de mori și locuri de pescuit pe apa Stavnicului“.

„Umblarea pe bătrâni“ a grupelor boierești co-stăpânitoare. Totuși, simpla reprezentare grafică a succesivelor fragmentări – când acestea sunt clare – arată, aparent, o perfectă similitudine cu o spiță de neam. Această împărțire în cote-părți a dreptului seniorial de peste tot hotarul seamănă, deci, formal foarte mult cu „umblarea pe bătrâni“ pe care am întâlnit-o în satele devălmașe libere. Analogia este cu atât mai plauzibilă, cu cât însăși terminologia folosită de boieri este, de la o vreme, adică începând din secolului XVII, aceeași cu cea a sătenilor liberi devălmași: cotele-părți egale din cuprinsul unui sat sunt numite și de către boieri tot „bătrâni“. Termenul de „bătrân“ îl găsim pomenit documentar în secolul XVII: de pildă, în 1602, Irimia, fiul lui Lazor Urdobaş, fiul lui Portasii, vinde partea lui, a patra parte a lui Lațco din Lățești, „...în bătrâno de Lâtcește, de moșie, di în câmp, și di în pădure, și dentr-apă, și pre tot locu ce se va alege“. ³⁰

Se pune, deci, întrebarea: avem de-a face aici cu un fenomen sucesoral? Am mai discutat problema în legătură cu umblarea pe bătrâni din satele libere. ³¹ Avem acum posibilitatea de a lărgi cadrul problemei, analizând acest sistem boieresc de fragmentări pe cote-părți în paralel cu sistemul umblător pe bătrâni al cetelor țărănești devălmașe.

Se pune, deci, din nou problema teoretică a originii familiale sau para-familiale a acestor moduri de organizare a stăpânirii boierești a unui *sat întreg* și a stăpânirilor private boierești *din sânul* unui sat.

Originea familială a împărțirilor pe cote-părți. E de netăgăduit că, în foarte multe cazuri, avem dovada că boierul care ia inițial în stăpânire un anumit sat – ceea ce în Moldova se întâmplă relativ târziu, pe bază de documente scrise, adică abia după întemeierea statului autohton – este socotit cap de stirpe și că spița sa de neam corespunde cu împărțirile ulterioare pe cote-părți. S-a tras, de aici, concluzia pripită că originea împărțirii pe cote-părți boierești este un efect al vieții de familie a boierilor; că, în consecință, „umblarea pe bătrâni“ a boierilor are o origine genealogică. De aici, făcându-se un pas mai departe, s-a tras concluzia că și umblarea pe bătrâni a satelor devălmașe libere nu poate avea altă origine decât tot cea genealogică.

Dar am văzut că această teorie genealogică este, în ceea ce privește satele libere, doar aparent justificată. În realitate, problema originii familiale a formațiunilor sociale, oricare ar fi ele, este cu mult mai complexă – poate una dintre cele mai complexe pe care le cunoaște teoria generală a societăților umane.

În ce fel se va pune problema în legătură cu clasa boierească? În formațiunea socială a familiei, biologice propriu-zis nu sunt decât actul procreării, al nașterii, al alăptării copiilor și alimentării lor până la maturitate. Tot restul elementelor care intră în formarea grupului social familial sunt de natură și de condiționare socială, nu biologică. Forme-

le de organizare socială a familiilor cunoscute în istorie sunt infinite. Dacă în studiul istoric al societății noastre numim „familie propriu-zisă” cea restrânsă la grupul strict al părinților procreatori, care au grija creșterii copiilor născuți până la maturitatea lor, atunci tot ceea ce depășește cadrul acestui grup restrâns nu mai este a fi considerat drept „familie”, ci ca fenomen social „parafamilial”, în sensul pe care îl vom arăta îndată.

„Familia” pe care o putem determina a fi existat la noi și pe cale istorică și pe cale etnografică este o astfel de familie simplă. În clasa țăranilor direct muncitori ai pământului, acest grup simplu este obligat a forma un atelier de muncă încheșat în forma unei gospodării. Pe măsură ce copiii familiei cresc și își întemeiază propriile familii simple, ei au nevoie de o gospodărie proprie. În consecință, părinții îi înzestrează. În afară de drepturile pe care acești tineri gospodari le au, în calitate de cetași, asupra averii devălmașe a satului, ei primesc din averile private, adică din stăpânirile locurești ale părinților lor, o cotă-parte egală cu cea a celorlalți frați. Aceste țineri private familiale se subîmpart, deci, în cote-părți egale, pe calea normală a înzestrării. Doar în cazuri excepționale, când tatăl moare înainte de a fi făcut înzestrările necesare, lăsând copii mici, aceștia, la maturitate, vor împărți succesoral averea, ca și cum părintele ar fi încă în viață și i-ar înzestra. Această formă de familie țărănească simplă este, deci, condiționată social de forma de organizare a atelierelor agricole familiale și de necesitatea existenței unor gospodării țărănești simple, adică alcătuite dintr-un grup restrâns de rude, părinți și copii.

În cazul în care diferitele grupe gospodărești familiale înrudite păstrează încă nedivizate anumite suprafețe de teren și vor, într-un târziu, să le dividă și pe acestea, normele juridice ale înzestrării și succedanéul lor, succesiunea, sunt aplicate para-familial la reglementarea ieșirii din indiviziune a „neamului”, adică în alte împrejurări decât cele ale stricteilor necesități de viață familială internă. Regulile juridice familiale sunt aplicate para-familial ori de câte ori este vorba de rezolvarea unor probleme de stăpânire depășind cadrul strict al familiei simple. Astfel se naște, așa cum am arătat, forma de „umblare pe bătrâni” de tip I.³²

O aplicare para-familială a acelorași reguli juridice ivite în sânul familiilor simple, făcută pe o scară încă mai mare, se ivește cu prilejul defacerii unei devălmășii egalitare pe totalul unui sat întreg. Am arătat că, în acest caz, diversele grupe de neamuri vor folosi tot regulile de organizare familială, chiar dacă între ele nu există nici o rudenie, transformând satul într-un sat umblător pe bătrâni fie de tip II, fie de tip III, printr-o operație de distribuire egalitară în forme familiale.

Obiectul patrimonial aflat în cauză joacă, deci, întotdeauna un rol decisiv în aceste aplicări para-familiale ale regulilor de viață familiale: bunurile aflate în stăpânire locurească privată dau naștere formei I de umblare pe bătrâni; bunurile devălmașe aparținând satului întreg, dacă

pot fi împărțite efectiv pe teren, dau naștere formei II de umblare pe bătrâni; iar dacă aceste bunuri sătești devălmașe nu se pot împărți efectiv sau sunt venituri nedivizibile agrimensural, se naște forma III de umblare pe bătrâni.

Cu totul alta este situația în clasa boierească. Boierii au și ei averi particulare, gospodării proprii – pe care, însă, nu le muncesc ei înșiși. Necesitatea de a-și crea o „gospodărie-atelier agricol“ nu există, deci, pentru ei. Înzestrarea fiilor și a fetelor are, în consecință, pentru boierii cu totul alt rost social decât pentru țărani. Înzestrându-și copiii, boierii nu le dau un mijloc de producție propriu, ci posibilitatea de a-și menține rangul și situația socială prin facultatea de a exploata munca altora și prin înzestrarea lor cu obiecte de consum sau de folosință personală.

Deși derivă, ca origine istorică, din același mediu originar țărănesc, boierii păstrează para-familial regulile de înzestrare și de succesiune create în acel mediu.

În ceea ce privește sursa de bază a bunăstării boierești, adică dreptul de a exploata procesele de producție țărănești din satele aservite, înzestrările și succesiunile vor avea de ținut seamă mai întâi de realitatea socială concretă, care este aceea a satului economicește devălmaș, adică un proces de producție ce nu poate fi dezorganizat tocmai pentru a putea fi exploatat; și, în al doilea rând, de regulile juridice familiale interne, moștenite tradițional. Acest lucru are drept consecință faptul că împărțirea prin înzestrare sau succesiune a drepturilor „de peste tot hotarul“ a unui sat aservit posedă de la început caracterul de generalitate pe care umblarea pe bătrâni din satele libere nu îl capătă decât târziu. Este ca și cum grupa boierească ar aplica și umblare pe bătrâni de tip I țărănesc, însă nu asupra unor țineri locurești, ci asupra unui sat întreg, în totalitatea lui. Boierii nu au nevoie să folosească formele II și III, pentru că umblarea lor pe bătrâni are de la bun început un caracter general sătesc – „de pretutindeni“.

Asemănările de pură formă juridică dintre umblarea pe bătrâni boierească și formele de umblare pe bătrâni de tip II și III ale cetelor de țărani liberi au îndemnat pe mulți cercetători ai problemei să tragă concluzia că ar exista și o identitate de fond între ele și că, deci, satele genealogice ar avea, la fel ca și cetele boierești, o origine succesorală. Dar această asemănare formală nu are însemnătate decât pentru cei care, teoretic, acordă instituțiilor juridice valoare de factori cauzali ai istoriei. Numai lor, forma succesorală a umblării pe bătrâni li se pare a fi dovada și a originii lor succesorale. În realitate, forma juridică nu este decât o „formă“, o creație supra-structurală care poate fi comună unor realități sociale având baze economice total diferite. Sub aceeași formă juridică se pot ascunde relații sociale diverse. În consecință, o cercetare aprofundată a problemei trebuie să pună accentul tocmai pe aceste relații sociale diverse care stau la baza formelor juridice, iar nu pe asemănările lor formale.

Din acest punct de vedere, este clar că producătorii direcți din satele libere își organizează cele două forme, II și III, cu caracter sătesc de umblare pe bătrâni în împrejurări specifice lor și cu rosturi care sunt cu totul altele decât cele pe care le au în vedere cetele boierești. Faptul că atât o clasă, cât și cealaltă își rezolvă problemele economice diverse, specifice, pe aceeași cale a aplicării para-familiale a unor norme juridice născute în condițiile vieții familiale are o explicație. Logic ar fi fost ca, pe măsură ce noi nevoi economice s-ar fi născut, să fie făurite și concepții juridice noi, pe potriva acestora. Lucrurile nu se petrec, însă, așa. O caracteristică a fenomenelor ideologice este aceea de a întârzia uneori față de dezvoltarea lumii economice care le-a generat, de a se prelungi dincolo de împrejurările care le-au dat naștere.³³

Or, și clasa boierească și cea țărănească, abia ieșite din formațiunile anterioare comunitare, păstrează în mentalitatea lor concepțiile juridice comunitare. Mentalitatea comunitară, ba chiar moravurile comunitare, se mai păstrează încă în societatea incipient feudală, bazată pe existența – ca fenomen de fond – a obștilor teritorializate și, în consecință, și ideea umblării pe bătrâni ca soluție para-familială, la probleme care depășiseră de mult stadiul comunităților inițiale părea firească nu numai țăranilor, ci și boierilor.

Influențele de formă de la o clasă la alta sunt, de altfel, probabile. Regăsim umblarea pe bătrâni atât în satele devălmașe libere, cât și la cetele de boieri co-stăpânitori de sate aservite. Dar asemănarea nu este decât formală. În fond, avem de-a face cu două fenomene deosebite, atât prin geneza, cât și prin funcția lor socială.

Stricarea ordinii succesorală prin vânzări. Ordinea succesorală care determina inițial structura acestor grupe boierești se pierde, însă, foarte curând, pe măsură ce, înaintând în timp, sporește numărul vânzărilor efectuate în sânul clasei boierești, putându-se spune despre unele sate că „...au umblat din mână în mână și din boier în boier”.³⁴ Fragmentările cotelor-părți nu se mai pot suprapune, la un moment dat, pe o spiță de neam decât artificial și printr-o necurmată prefacere a sistemului de calculare a cotelor-părți.

Controlând, de pildă, actele succesive ale unui singur sat, constatăm că spița de neam invocată devine din ce în ce mai confuză, luând și un aspect legendar; pe baza documentelor mai vechi, păstrate de urmași sau de cumpărători, sunt scornite noi genealogii și noi legende de întemeiere a satului, boierimea folosind în această privință aceleași procedee iluzorii ca și cele pe care le-am văzut practicate de țăranimea liberă. Aceste genealogii ajunse fictive și cu caracter legendar încetează, deci, să aibă veridicitate istorică. Menite să precizeze și să calculeze drepturi de stăpânire – utile, deci, acestui scop – ele nu mai conțin, istoricește vorbind, decât informații față de care nici o prudență nu e exagerată.³⁵

Iluzia genealogică persistă, totuși, în mentalitatea juridică a oame-
nilor. Cumpărătorul satului capătă întotdeauna actele vechi ale moșiei.
Trecând din mână în mână, din vânzare în vânzare, pentru că numai
„cine are carte are parte“, ultimii posesori ai documentului păstrat cu
sfințenie se socotesc urmașii celor pomeniți în uricele pe care le dețin,
în ciuda oricărei verosimilități.

Unii istorici care au controlat situații de acest gen s-au lăsat une-
ori înșelați de aparențe și au tras concluzii teoretice generale total
greșite. Alții, mai critici, au constatat realitatea așa cum este. Cităm
aici pe Ion Bogdan, subliniind meritul lui de a fi văzut clar problema,
fără a trage, însă, consecințele teoretice obligatorii. Controlând la fața
locului situația satului moldovenesc Buciumeni, pe care, în 1424³⁶,
popa Iuga și Nan îl capătă de la Alexandru cel Bun, Ion Bogdan con-
stată, în 1908, că „...în acest sat privilegiul domnesc se păstrează și
azi, după 486 de ani, într-un neam răzășesc de popi“, adică „...în mâna
unei femei care stăpânea câteva fălci“; s-ar părea, deci, că am avea
aici dovada originii boierești, dacă nu a întregii clase răzeșești, măcar
a acestui neam de popi din satul Buciumeni. Dar Ion Bogdan constată:
„...Posesorii de azi ai uricului nu sunt însă urmașii Popii Iuga, cum
afirmă dl. Ghibănescu, deși știa că Buciumeni au fost vânduți la
15.III.1490 de Mărușca, fata logofătului Mihul, nepoata lui Iuga“.³⁷

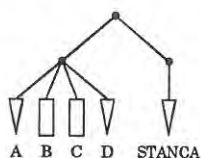
Pe bună dreptate, Ion Bogdan comentează: „...Familia de diaconi
din urmașii popii Iuga din secolul XV ar fi ceva extraordinar! /.../ De
continuitatea neîntreruptă a acestei familii de la Alexandru cel Bun
până astăzi am avea motiv să ne îndoim chiar și când am avea toate
documentele intermediare între 1428 și 1908“.³⁸

Suntem aduși, astfel, în fața unei probleme noi: aceea a pretensei
descendențe a răzeșilor dintr-o veche boierime stăpânitoare, problemă
deosebit de importantă, dată fiind legătura ei cu problema centrală a
structurii de clasă a vechii noastre organizații sociale.

**Condițiile diverse ale „împărțirii“ drepturilor senioriale de exploa-
tare a satelor.** Boierii latifundiarilor au posibilitatea ieșirii din indiviziune,
împărțindu-și satele ca unități economice integrale. De pildă, în 1517,
grupul familial de tip III al boierilor pan Gănescu, pârcălab de Neamț,
pan Cozma Șarpe postelnic și surorile lor Magdalena și Marena, de
bunăvoia lor, nesiliți de nimeni, nici asupriți, și-au împărțit ocinile lor
drepte, din uricele lor drepte: „...Și i-a căzut în partea *Marenii* satul
Voenești, în ținutul Cârlișăturii, și satul Cucuești, ce i-a lăsat acest sat
Cucuești vara lor, Stanca. /.../ Și iarăși în partea panului *Ioan Ganescul*,
pârcălab de Neamț, i-a căzut în partea sa satul Gănești, unde este
curtea lui și satul anume Dajbigeni, care i-a lăsat acest sat vara lor,
Stanca. Și iarăși panului *Cozma Șarpe* postelnic i-a căzut în partea sa
satul Ciuncești, ce acum se numește Cârstești, în ținutul Cârlișăturii.

Și iarăși în partea *Magdalini* i-a căzut în partea ei un sat anume Coșești, de asemenea în ținutul Cărligăturii. Și iarăși părțile ce i-ar cădea ei în alte sate ea le-a lăsat fraților săi, credincioșilor noștri, panului Ion Ganescul, pârcălab de Neamț, și panului Șarpe, postelnic, și surorii lor Marena. Și iarăși ei să nu aibă a dobândi în Mândrești niciodată, în veci³⁹. Actul nu este desăvârșit de explicit: fiecare dintre cei patru frați și surori iau câte un sat întreg; un frate și o soră mai au, însă, câte un alt sat de la o vară a lor; deși, în afară de aceste patru sate citate în document, mai există în acest neam alte sate, una dintre surori renunțând la toate părțile ei din satele respective și rezervându-și, în schimb, un alt sat în care ceilalți nu au ce căuta. Actul spune clar că împărțirea s-a făcut pe sate întregi, pe seama unor grupuri familiale restrânse, de tip I sau II. Situația poate fi mai ușor înțeleasă schematizând spița de neam a grupului și tabelul distribuirii satelor.

Avem, deci, grupul de neam prezentat în figura de mai jos și care și-au căpătat satele în felul arătat în tabelul alăturat:

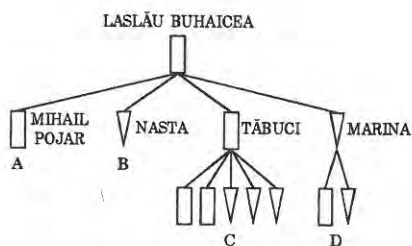

Spița neamului Gănescu

TIP DE IEȘIRE DIN INDIVIZIUNE PE SATE ÎNTREGI

Satele	A	B	C	D
1 - Voenești	1	—	—	—
2 - Cucuești	1	—	—	—
3 - Gănești	—	1	—	—
4 - Dajbigeni	—	1	—	—
5 - Ciuncești	—	—	1	—
6 - Cosești	—	—	—	1
Total	2	2	1	1

O altă grupă boierească latifundiară are și un sat pe care se vede nevoită să-l împartă în două:

Spița neamului Buhaicea

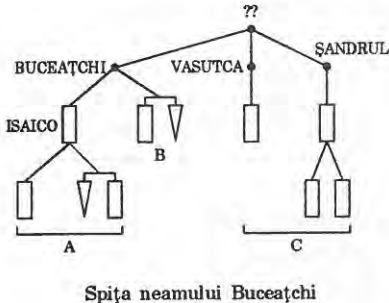
TIP DE IEȘIRE DIN INDIVIZIUNE PE SATE ÎNTREGI ȘI JUMĂTĂȚI DE SAT

Satele	A	B	C	D
1 - Bogdănești	1	—	—	—
2 - Oanciu	1/2	—	—	1/2
3 - Rusciori	—	—	1	—
4 - Buhăiceni	—	1	—	—
5 - Simiani	—	—	—	1
6 - Dumbrăvița	—	—	1	—
Total	1 1/2	1	2	1 1/2

În 1491, nepoții lui Laslău Buhaicea își împart în patru grupe cele șase sate⁴⁰; la fel, în 1520⁴¹, vin înaintea domnului „...sluga noastră

Cristea și sora lui Nastea, cneaghina panului Stârcea stolnic, *fiii lui Isaico*; și unchii lor Șteful, și sora lui Magda, *fiii lui Buceațchi*; și de asemenea unchii lor, credinciosul nostru pan Grincovici, pârçalab de Hotin, *fiul Vasulcăi*, și nepoții lui de frate Ion și fratele lui, Iurie, *fiii lui Șandru Turcul* toți nepoții lui Cozma Șandrovici și ai lui Iancuș vistier“, pentru ca, „de bunăvoia lor, nesiliți de nimeni, nici asupriți“, să-și împartă „dreptele lor ocine și dedine“, constând într-un număr de 19 sate; împărțirea se face în trei mari grupe – așa cum se poate vedea din figura și din tabelul care urmează:

TIP DE IEȘIRE DIN INDIVIZIUNE
PE SATE ÎNTREGI ȘI JUMĂTĂȚI DE SAT

A	B	C
Sendrești	Chiva	Iugani
Stanislăvești	Nesvoia	Temeșani
Hălăucești	Deșevcani	Răchiteni
Turcești	Corbești	Faurii
Pogănești	Mlinăuți $1/2$	Ivancouți
Midcău		Voropcenii
Sceacăul		Mlinăuți $1/2$
Ceabarcău		
Lemeșani		
Total	4 + $1/2$	6 + $1/2$

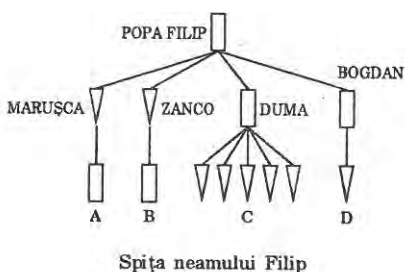
Uneori, numărul de sate care se divid pe cote-părți este mai mare. De pildă, în 1490⁴², „...a căzut slugii noastre Isaiu, în partea lui satele anume Horjeștii și jumătate din Nănești, unde a fost Galeș și a treia parte din Păncești; nepotului său de soră, Pătru Fărcaș, și surorii lui Marta, le-a căzut în partea lor satele anume: jumătate din Găleşești, la gura Răcătăului și a treia parte din Păncești, și jumătate din mănăstire, și cu jumătate din Poeni. Iar nepotului lui Toma și surorii lui, Ana, le-a căzut în partea lor jumătate din Găleşești și a treia parte din Păncești și jumătate din mănăstire și cu jumătate din Poeni“.

Situația ar fi cea arătată în tabelul alăturat:

TIP DE IEȘIRE DIN INDIVIZIUNE
PE PORȚIUNI DE SAT

Satele	A	B	C
1 – Gălășești	–	$1/2$	$1/2$
2 – Păncești	$1/3$	$1/3$	$1/3$
3 – Horjești	1	–	–
4 – $1/2$ Nănești	1	–	–
a. Poienile	–	$1/2$	$1/2$
b. Mănăstirea	–	$1/2$	$1/2$

Tot astfel, în 1521, „nepoții popii lui Filip“, în număr de 8 persoane, grupate în patru ramuri, își împart între ei patru sate, pe care le subdivid în cote-părți; mai mult încă, unii dintre participanții la această alegere de părți primesc și sume de bani, desigur în compensarea scăderii în „sate“ a drepturilor lor, iar alții primesc stupii și morile⁴³ (vezi figura și tabelul următoare).

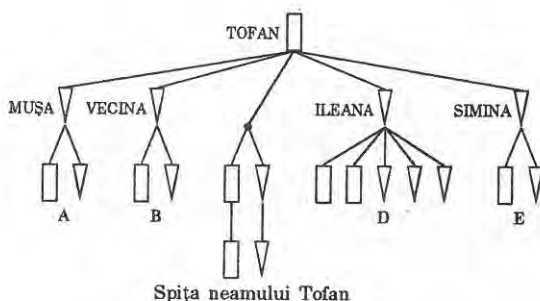

TIP DE IEȘIRE DIN INDIVIZIUNE
PE JUMĂTĂȚI ȘI PORȚIUNI DE SAT

Satele	A	B	C	D
1 - Mihăilești	1	—	—	—
2 - Fundeni	—	1/2	1/4	1/4
3 - Goești	—	1	—	—
4 - Ruptura	—	—	parte	parte
a. Zloți	350	100	—	—
b. Stupi	—	1	—	—
c. Mori	—	—	1/2	1/2

Un alt exemplu asemănător este cel din 1527⁴⁴, prin care „...toți nepoții lui Tofan bătrănu“, într-un număr de 13 persoane, împărțiți în 5 grupe, își împart două sate întregi și, în cărți, alte două sate – vezi figura și tabelul următoare:

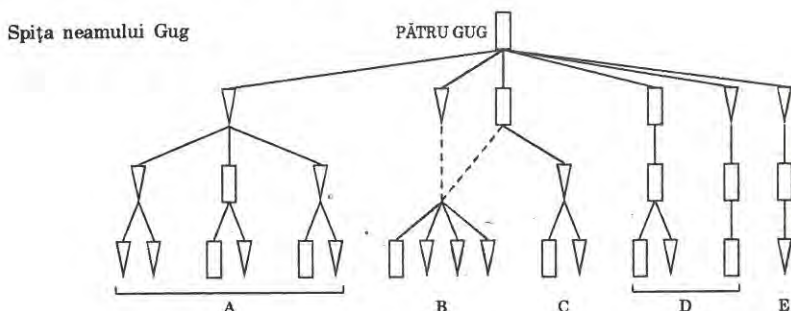
Se ivesc și cazuri în care grupa nu mai deține sate întregi, ci numai părți de sate. Morcelarea fragmentelor de sate prin alegerea de părți devine atunci total deosebită și începe să semnifice un proces de sărăcire a acestor grupe de boieri. Astfel, în 1609⁴⁵, un număr de 5 grupe de strănepoți ai lui Petru Gug se văd în situația de a-și vinde stăpânirile pe care le aveau asupra unui sat întreg și a unor părți din alte două sate. Se poate ca stăpânirea lor să fi purtat inițial

TIP DE IEȘIRE DIN INDIVIZIUNE
PE JUMĂTĂȚI ȘI PORȚIUNI DE SAT

Satele	A	B	C	D	E
1 - Cursăci	—	1	—	—	—
2 - Gârcini	1	—	—	—	—
3 - Luscești	—	—	3/4	—	1/4
a. loc de moară	—	—	2	1	1
b. poiana Racovița	—	—	—	1/2	—
c. poiana Trohani	—	—	—	1/2	—

asupra satelor întregi și să mai fi avut loc anterior ieșiri parțiale din indiviziune; sau poate că Petru Gug făcuse de la început parte dintr-o ceată de stăpâni și avusese, de la început, doar cote-părți din anume sate. În tot cazul, la momentul vânzării situația era cea înfățișată în figura și tabelul următoare:

TIP DE IEȘIRE DIN INDIVIZIUNE PE COTE-PĂRȚI DE SAT

Satele	A	B	C	D	E
1. $\frac{1}{2}$ din Ciobotești	$\frac{1}{3}$ din $\frac{1}{2}$	$\frac{1}{3}$ din $\frac{1}{2}$	$\frac{1}{3}$ din $\frac{1}{2}$	—	—
2. $\frac{1}{2}$ din Sipășeni	$\frac{1}{3}$ din $\frac{1}{2}$	$\frac{1}{3}$ din $\frac{1}{2}$	$\frac{1}{3}$ din $\frac{1}{2}$	—	—
3. Tatomirești	—	—	—	$\frac{1}{5}$	$\frac{1}{3}$ din $\frac{1}{6}$
a. Bani încasați (în zlofi)	350	200	200	350	100

Sunt, însă, și cazuri în care grupe de neam, deși țineau un număr suficient de sate, nu și le împărțeau întregi, ci în cote-părți. De pildă, în 1491⁴⁶, sluga domnească Boț și verel lui, Neaga și sora ei Marina, își împart cele două sate pe care le stăpâneau în felul următor: Luca Boț ia jumătate din satele Balosinești și Itrinești, verel lui luând cealaltă jumătate din ambele sate. Tot astfel, în 1495⁴⁷, nepoții lui Lazlău globnic își împart un număr de 9 sate în 3 grupe de rude; nu-și împart, însă, satele ca atare, ci din fiecare din aceste 9 sate cele 3 grupe iau câte o treime; actul stabilește spîța de neam, mulțumindu-se să spună că satele sunt distribuite pe „o parte“, „a doua parte“ și „a treia parte“.

Acest mod de împărțire este explicabil prin faptul că satele supuse împărțirii erau de inegală valoare. El devine, însă, obligatoriu atunci când grupul de neam nu este stăpân decât pe un singur sat. Neavând încotro, un astfel de grup este silit să-și dividă unicul sat în cote-părți. Astfel, în 1488⁴⁸, un sat „...se împărțește în patru părți: o parte giupânului Pătru Frunteș; iar a doua nepotului său, giupânului Ion Frunteș

stolnic; iar a treia parte Bilavii; iar a patra parte Simei și frățână-său, lui Negrilă; și coconilor lor, și nepoților, și strănepoților lor, și a toată săminția lor, cine s-ar alege din cei mai de aproape a lor, neclintit niciodată în veci“; acest grup de boieri alcătuiește o ceată co-stăpânitoare a unui singur sat, deci; sunt, desigur, doar 4 gospodării asociate, dar ele au fiecare grupa lor familială, cu coconii și toată săminția urmașă, despre care se consideră că poate continua să conviețuiască în sânul devenit atât de restrâns al acestui sat; tot astfel, în 1508, se constată că descendenții lui Ștefan, „...care a slujit bunicului nostru Alexandru voievod“, doresc să-și împartă satul lor, Jigoreni, care li se întărește cu mențiunea „...dar să le fie lor în șase părți: /.../ o parte să fie a lui Ștefan, a lui Trifa, și Anei, și Maruscăi, copiii lui Mihai“ (tip III); „...a doua parte să fie Magdei, fiica Anei, fiica lui Ștefan“ (tip I); „...a treia parte să fie a lui Dumitru și Neagșăi, copiii lui Miclea“ (tip III); „...a patra parte să fie a lui Andrușco, și a lui Mititelul, și Anei, copiilor Dobrei și verilor lor, Solomon, și Nicoară, și Armeanca, și Costin, și surorii lui, Stanca“ (tip IV); „...a cincea parte să fie a lui Nicoară, și a lui Costin, și Marenei, copiii lui Iuga“ (tip III); „...a șasea parte să fie a lui Giurgea, și a lui Popa Oata, și Ilcăi, și Anei, copiii Marinei“ (tip III)⁴⁹; sunt, deci, 22 de persoane care stăpânesc acest sat.

În alte cazuri, ceata boierească stăpânitoare este încă mai numeroasă. Astfel, în 1573, întâlnim un grup de rude alcătuit din 77 de oameni, divizați în 15 sub-grupe, toți fiind „...prestrănepoți ai lui Balog paharnic“, deci cert descendenți ai unui mare boier, care-și împart în 8 părți satul Holohoreni.⁵⁰

Există, însă, asemenea mari grupe de rude care cumpără un sat, adică abia își formează o colectivitate seniorială sătească. Astfel, în 1574, aflăm că un grup de 70 de oameni cumpără un sat, toți fiind „nepoții Marienii și Fromei“, ceea ce arată că această ceată de neam nu se formează acum, prin cumpărare, ci exista mai dinainte, probabil formată în sânul stăpânirii altor sate. În tot cazul, este lămuritor faptul că există astfel de mari grupe de oameni care găsesc normal să cumpere împreună un sat.⁵¹

Sunt și cazuri în care asemenea cete își vând stăpânirea. Astfel, în 1529⁵², nepoții lui Sluga Stan, un număr de 26 de persoane indicate nominal, plus alții, semnalăți exclusiv ca un grup – „...verii lor, din Cetatea Romanului“ –, reuniți în 9 sub-grupe de veri, vând satul Horodniceni (numit și „al Horodnicenilor“). Nefiind împărțiți între ei, acest grup de oameni formau, așadar, o singură ceată care stăpânea în comun un sat. Ne putem întreba: aveau ei și țărani aserviți? În mod normal, prin „sat“ urmează a se înțelege și populația satului. Este, deci, probabil că satul va fi avut și țărani aserviți. În tot cazul, cei 26 nu se vând pe ei înșiși, ci vând numai satul lor. Ceata lor începuse a se dezagrega, dovadă faptul că un grup de veri se și mutase în Cetatea Romanului.

Caracterul genealogic, de „neam“, al stăpânirii în colectiv a unui sat rezultă foarte clar și din certurile interne care se nasc între diversele ramuri sau cete coborâtoare din același moș, cu privire la spița lor de neam. De pildă, în 1574, „...Toader Halas, și Drăguș, și Rusul, și Pinte, și Maxin, și Mogâldea și ceata lor“, toți nepoții lui Mihăilă, și ai lui Stețco, și ai Anei, și ai lui Toader Margine, și ai lui Gâte, și ai lui Jurjea, și Cozma, *strănepoții lui Fete*“, pârăsc pe verii lor, de asemenea strănepoți ai lui Fete, voind „să-i scoată din ocina lor“, din sat din Mărgineni, pe motiv că bunicii lor, înșelând pe bunicii celorlalți, „...nu a voit să-i pună“ și pe ei; li se „dă lege“ și se constată că cele două cete au deopotrivă drept asupra satului.⁵³ Sau, în 1576, un grup de 61 de oameni, toți strănepoți ai lui Oance Averescul, se pârăsc pentru trei sate, din pricină că unii dintre ei, cu dresuri viclene, au făcut vicleșug, „...lipsind pe unii din rudenie“⁵⁴; se recunoaște dreptul acestora, cele trei sate ale neamului urmând să fie împărțite.

Subliniem faptul că această formare a unor cete atât de mari, de certă origine boierească și de formă genealogică, reprezintă un fenomen specific moldovenesc, pe care nu îl vom întâlni ca atare în Țara Românească, în ciuda caracterului unitar al dezvoltării feudalismului în cele două țări. El este important nu numai în istoria socială a țării, ci și în istoria istoriografiei noastre, dat fiind că a servit drept temei pentru o teorie, pe vremuri aproape unanim acceptată, care afirma că cetele devălmașe boierești ajung a fi cete răzeșești și că, deci, aici ar fi de căutat însăși originea satelor devălmașe libere.

Vom analiza problema într-un capitol deosebit, dar atragem atenția încă de pe acum asupra faptului că cetele pe care le-am analizat sunt *cete boierești*, de stăpânitori de sate.

CAPITOLUL II

CETELE DE NEAM DIN ȚARA ROMÂNEASCĂ

Asemănări și deosebiri față de situația din Moldova. Nu putem presupune o diferențiere esențială între situația din Moldova și cea din Țara Românească, date fiind condițiile generale unitare în care s-au desfășurat istoriile lor sociale.

Dar, în cuprinsul acelorași linii mari de evoluție, deosebiri există; analiza lor diferențiată poate fi interesantă prin faptul că ne permite să confruntăm schemele teoretice elaborate pe material moldovenesc, cu situațiile corespunzătoare din Țara Românească și, ca atare, comparându-le, să le verificăm și să le completăm prin sublinierea condițiilor locale diferite, având drept consecințe efecte specifice.

Metoda comparativă, pentru a da deplina sa roade, ar trebui extinsă, desigur, pe zone mai largi decât cele cuprinse în acest volum, incluzând toate țările înconjurătoare, ba chiar un câmp de investigații încă mai larg. O asemenea lucrare ar fi prematură, însă, pentru că nu știm încă destul de adâncit situațiile care ar trebui comparate. Între Țara Românească și Moldova, comparația e mai lesnicioasă, dat fiind că deosebirile dintre ele nu sunt prea mari; acestea provin, pe de o parte, din diverse accidente istorice neesențiale și, pe de altă parte, din faptul că, în Țara Românească, vom afla dezvoltarea socială într-o fază mai înaintată decât cea corespunzătoare din Moldova. Există un decalaj între o țară și cealaltă, Moldova intrând în câmpul istoriei scrise într-o fază incipientă, pe care Țara Românească o depășise de câtva

timp. În fond, cum toate țările române sunt determinate, în structura lor socială, de același fenomen de bază, și anume exploatarea de către clasa boierească a unui proces de producție țărănesc, organizat în formele satului aservit, care păstrează o tehnică de producție devălmașă, este de văzut în ce măsură situațiile din Moldova nu pot fi concepute ca reprezentând o fază prin care trecuse și Țara Românească, dar pe care o depășise.

Pentru a pregăti materialul de analiză critică necesar unei astfel de lucrări, va trebui să scoatem în relief asemănările și deosebirile dintre o țară și cealaltă.

În ceea ce privește clasa exploatatoare boierească, ea nu ne apare, în Țara Românească, sub aceleași forme care ne-au permis, pentru Moldova, să le caracterizăm drept „comunitare“. Ne lipsesc, pe de o parte, formulele de „dare a credinței“ alături de domn, în care figurau nu numai boierul efectiv martor la întocmirea actului, ci și rudele lui – în special frații. Domnia Țării Românești, fiind mai veche, este mai precis constituită, mai autonomă față de boierime decât în Moldova, unde la această etapă nu s-a putut ajunge decât mai târziu.

Pe de altă parte, Țara Românească lipsesc documentele, atât de numeroase în Moldova, constând în acte de primă dare în primire a unor sate, pe seama câte unui singur boier, autor juridic al unei grupe familiale, aceasta putând fi urmărită documentar, în dezvoltarea sa genealogică, până la formarea unor mari colectivități de neamuri, stăpânindu-și satele pe cote-părți.

În Țara Românească, încă de la primele acte, găsim gata formate aceste mari grupe de neamuri boierești stăpânind satele pe cote-părți proporționale. În Moldova, cei ce alcătuiau documentele aveau grijă să arate, uneori ostentativ, spița de neam a unor asemenea grupe familiale – ceea ce în Țara Românească nu se întâmplă; aici, grupele de stăpânitori ai satelor sunt înșirate unele alături de altele, fără arătarea vreunei legături de rudenie între ele. La fel, vânzările de sate și părți de sate încep în Țara Românească mai devreme decât în Moldova, procesul de trecere de la „neamul“ având ca liant rudenia spre „neamul“ încheiat pe simpla stăpânire în comun a unor teritorii manifestându-se mai repede.

Satele însele nu mai sunt caracterizate printr-o dicotomie străveche, de caracter arhaic, ca în Moldova, iar procesul de fărâmițare a lor în stăpâniri pe cote-părți este mult mai avansat.

Am semnalat în pasajul de mai sus doar deosebiri existând în legătură cu problema organizării costăpânirii familiilor boierești. Multe asemenea deosebiri, convergând toate spre aceeași concluzie a existenței unui decalaj cronologic între aceste două țări, ar mai putea fi expuse.

Deocamdată, luăm ca punct de plecare problema structurii interne a grupelor de boieri co-stăpânitori și constatăm că sistemul stabilit pentru Moldova, de categorisire a familiilor în tip I și II (familii simple,

soți cu copii), tip III (frați stăpânind împreună) și tip IV (veri stăpânind în comun) se dovedește a fi nepotrivit pentru analiza situației din Țara Românească. În Moldova, se putea observa o oarecare succesiune a ponderii statistice deplasându-se de la tipurile I și II către III și IV, ceea ce în Țara Românească nu se vede, toate patru tipurile coexistând încă de la început, fără mari deosebiri între ele.

În ceea ce privește tipul V, în care am înglobat toate grupurile de co-stăpânitori, nelegate între ele prin rudenie, deosebirea între cele două țări este considerabilă și ne pune în fața unei probleme esențiale: în Moldova, în această grupă intrau masiv o serie de cazuri în care se dădea o „pustie“ unui grup de oameni, pentru ca aceștia să-și facă sat.¹ E greu de presupus că aceștia formau un grup de rude gata constituit. Mai curând, avem de-a face cu oșteni miluiți de domnie, organizați artificial în forma unor cete, după tipicul normal al vremii, măcar că între ei rudenia, chiar dacă exista, nu era decisivă. Grupului respectiv i se dădea un singur „pustiș“, sau un singur „sat pustiș“, spre a-l repopula și exploata, intrând astfel în rândurile boierimii modeste.

Uneori, grupul acestor oameni cărora li se dă un sat în pustie este foarte restrâns. De pildă, în 1521², pan Banul vornic, Gagea, uriadnic de Vaslui, și Drăguș, deci trei mari boieri, capătă un loc în pustie pe Sohului ca să-și întemeieze sat. Se poate ca între acești trei boieri să fi existat vreo legătură de rudenie; dar grupul lor de co-stăpânire nu are drept cheag rudenia. Adică nu avem de-a face cu o veche ceată de neam care continuă a stăpâni în comun un sat fost inițial al „autorului“ lor biologic. Caracterul de creație artificială, atât al grupului de boieri, cât și al satului respectiv, apare limpede.

Cu totul alta este situația din Țara Românească. Dacă am cuprinde realitățile sociale de aici menționate documentar sub aceeași formă scriptică a tipului V, am greși fundamental, dat fiind că, în Țara Românească, majoritare apar formele de organizare ale unor grupuri de co-stăpânire alcătuite din „sub-grupe familiale“ de tip I-II, III și IV, nelegate între ele prin rudenie și care, totuși, stăpânesc în comun o serie întregă de formații sociale sătești străvechi. Documentele din Țara Românească de pe la sfârșitul secolului XIV și începutul secolului XV sunt, numeric, mult mai puține decât corespondentele lor din Moldova și se referă, cele mai multe, la stăpâniri mănăstirești. Găsim, deci, în ele doar laconice referințe la stăpâniri boierești, în măsura în care acestea trec în patrimoniul bisericilor, de pildă, sub forma „...satul lui Costea, pe Topolnița“, în 1374³; sau, în 1388⁴, „...jupan Stanciul Turcul și-a dat satul numit Crușia, ca să fie al mănăstirii“.

Aceste mențiuni, clasabile în categoria tipului I, nu sunt suficiente de lămuritoare, însă, cu privire la componența reală a grupului boieresc stăpânitor al satelor respective. În schimb, de îndată ce încep să apară documente de întărire a unor proprietăți boierești, găsim gata constituite marile formațiuni sociale ale cetelor de neam (copleșitor de multe).

De pildă, în 1409-1418⁵, are loc în satul Ohaba „...pe Argeșel, și pe Elovîța, și la Frăsinet“ o ceată compusă din „...jupan Fintea și cu copiii lui; și Vlad cu copiii lui; și Cazan cu copiii lui; și Radul; și Neagul și copiii lui; și Mircea; și alt Mircea“ (această ceată ar trebui clasată, desigur, în categoria V, fiind alcătuit fiind din patru grupe de tip II și alte patru de tip I, între care rudenia nu ne este arătată, deși este foarte probabilă); sau, în 1415⁶: „...Am dăruit acest atotcinstit hrisov boierinașilor domniei mele Vlad cu nepoții, Șișa și Buia; și lui Stănilă cu frații lui /.../ satul numit Bela, care este în județul Motrului, ca să fie lui Vlad cu toți nepoții lui de ocină și de ohabă satul Bela și Preslop“ (de astă dată, ni se arată că există o rudenie între aceste grupe, una de tip II, alta de tip III, clasabile, totuși, laolaltă în categoria V.

O statistică similară celei făcute pe material moldovenesc nu este posibilă, dată fiind deosebirea structurală dintre modul de organizare internă a grupelor boierești co-stăpânitoare. Faptul că scriitorii documentelor din Țara Românească nu obișnuiesc să menționeze gradele de rudenie cu aceeași strictețe precum cei din Moldova, faptul că apar masiv formele de familie complexe de tip V și, mai ales, faptul că vânzările de locuri, schimburile, donațiile și îndeosebi reconstituirile de cete prin procedeul înfrățirilor sunt extrem de multe în Țara Românească – toate acestea fac ca stabilirea caz de caz a tipului căruia îi aparține grupul boieresc co-stăpânitor de sate să fie nu numai foarte îndoielnică, ci și nesemnificativă. Ca o simplă orientare sumară, s-ar putea cel mult clasa tipurile de familie în două categorii: cele simple, compuse doar din părinți și copii, și cele complexe, cuprinzând colaterali, persoane neînrudite între ele sau formând cete de formă familială.

Rezultatul aproximativ ar fi cel cuprins în tabelul alăturat:

Doă concluzii se impun:

- în primul rând, existența unui decalaj important între Moldova și Țara Românească în ceea ce privește gradul dezvoltării sociale atinse: Țara Românească se prezintă, încă de la început, cu cete co-stăpânitoare gata formate și – vom vedea ulterior – cu stăpâniri fragmentate în cote-părți, vândute și cumpărate masiv;

- în al doilea rând, organizarea în formă familială a cetelor de stăpânitori boieri dovedește că și în Țara Românească clasa boierească derivă din anterioare formațiuni comunitare; deosebirea este aceea că boierimea maramureșeană, creatoare a statului

TIPURI DE FAMILII ÎN Ț. ROMÂNEASCĂ

Perioada	Familii simple	Fam./cete complexe
1390-1399	4	3
1400-1409	4	4
1410-1419	1	4
1420-1429	6	4
1430-1439	2	7
1440-1449	—	3
Total	13	22
1450-1459	4	8
1460-1469	5	8
1470-1479	3	13
1480-1489	5	27
1490-1499	29	34
Total	46	90

autohton al Moldovei, ia târziu în primire sate cneziale, drepturile ei de stăpânire fiind întemeiate scriptic pe documente care îl consemnează pe primul beneficiar în chip de autor juridic cert, pe când boierimea din Țara Românească deține satele fără acte de primă luare în stăpânire, ceea ce arată că ele s-au desprins din fondul băștinaș al comunităților teritoriale locale, statul autohton, la întemeierea lui, găsindu-i pe acești boieri gata constituiți în forme complexe de veche stăpânire.

Problema cetelor de neam din Țara Românească prezintă, așadar, caracteristici care merită a fi subliniate.

Structura socială și poziția de clasă a „cetelor“. Grupele co-stăpânitoare, pe care nu le putem explica decât ca membre disjuncte ale unor colectivități pe vremuri mai mari, sunt un fenomen mult mai pregnant în Țara Românească decât în Moldova, având un caracter mai spontan și mai uniform răspândit.

În documentele celor dintâi veacuri, sunt deseori folosiți termenii slavi *drujină* și *podrujenie*, care au fost traduși, în suretele mai vechi sau în traduceri contemporane, prin „ceată“ – deși apar și variantele „ortaci“ și „fârtați“. Care este, de fapt, realitatea socială concretă care se ascunde sub acești termeni? Prima constatare care poate fi făcută este că termenul de „ceată“ se folosește în legătură cu grupe aparținând tuturor claselor sociale ce intră în structura socială feudală.

Boierii stăpânitori de sate alcătuiau cete. De pildă, este limpede apartenența la clasa exploatatoare a următoarelor cete: în 15727, Stan pârcălab ia în căsătorie pe Despina, vara doamnei Despina, primind ca zestre o avere în preț de 180.000 de aspri; soția îi moare fără copii, iar doamna Despina cere restituirea zestrei; dar Stan pârcălab „...n-a vrut să dea nimic, ci a dus-o cu vorbe goale, până când i-a sosit moartea și a rămas dator toate averile“; doamna Despina, „...neputând să rabde atâta pagubă“, intră în pără cu nepotul lui Stan pârcălab și cu *ceata lui* (un grup de moștenitori ai unui membru al familiei domnești putea alcătui, deci, o ceată); în 1569, Balaurul medelnicer moare – tăiat de Mircea voievod: „...Iar care au rămas din neamul Balaurului, ai *cetașilor lui*, ei toți au fugit pribegind prin țară străină“⁸ (acest boier, dușman al domnului țării, fiind învins, întregul său grup de neam – poate și partizanii săi –, alcătuind o ceată, se consideră în pericol, deci solidari cu faptele celui decapitat); în 1531, Tigulea pârcălab deține în Pârscov a treia parte din sat împreună cu frații săi, Dalica și Manea, și cu fiii lor, și cu nepoții săi, Miclea și Oana și Ion și cu fiii lor – formând, adică, un grup de tip IV⁹; aceiași Tigulea are în patrimoniul său și o mănăstire în Valea lui Purcel, însă numai el „...cu fiii săi, anume Vladul, și Daleca, și Barbul, și Cârștian, și Moșul, și Tigulea, și Neagul, și Manea“ – așadar, cu un grup de tip III; documentul precizează: „...ceilalți oameni din *ceata* lui să nu se amestece“ în această

stăpânire privată a lui Tigulea („ceata“ este, de data aceasta, o familie lărgită pe linii colaterale, stăpânind împreună $\frac{1}{3}$ din sat și din care s-a desprins familia restrânsă a lui Tigulea); la fel, în 1574, „...jupanița Stana și cu *ceata sa*“¹⁰ ne sunt înfățișați amănunțit, ceata fiind alcătuită din „...jupanița Stana și jupanița Stanca, și nepoata ei, Stana, și cu fiii lor“, adică alcătuint o familie de tip III.

Dar același termen de „ceată“ se aplică deopotrivă și unor grupe de co-stăpânire aparținând clasei *țăranilor liberi*. Astfel, în 1546, capătă întărire în satul Hareș „...Oprea din Hareș, cu ceata lui“, adică „...cu frații săi și cu verii săi, pe o funie; și Ridiche cu frații săi și cu verii săi, pe altă funie; și Onceștii pe a opta funie din funia lui Oprea și din funia lui Ridiche“¹¹; acești Hareșeni sunt țărani liberi: un alt act, din 1546, se adresează limpede „...Harișenilor, câți sunt judeci, ca să le fie Hareșul tot, cu tot hotarul pre bătrânile hotare“¹²; netăgăduit, Hareșenii alcătuiau o colectivitate sătească devălmașă, sub-divizată în cete, după tipicul păstrat în satele devălmașe libere, termenul de ceată având în acest caz exact înțelesul pe care și l-a păstrat până astăzi.

Dar tot termenul de „ceată“ se aplică și unor *țărani aserviți*. Astfel, în 1575, Nanu paharnic vinde jumătate din satul Cruce „...oarecărora rumâni din satul Cruce, pre nume Opre cu *ceata lui*, și Mușat, și Datco“¹³, în preț de 10.000 de aspri; această ceată își vede zădărnicită încercarea de a scăpa din rumânie, însă, pentru că marele boier Radu Buzescu reușește să le spargă cumpărătura, așa încât ceata lui Oprea rămâne a fi o ceată de rumâni.

Așadar, *ceata poate exista în clasa boierească, dar poate exista și în cea a țăranilor, atât liberi cât și aserviți*. Este, deci, o formațiune socială legată de elementele comune tuturor acestor clase, care nu pot fi decât legăturile de neam, pe de o parte, și existența unor interese comune de ordin material, pe de alta.

Cu toate acestea, în mod excepțional sunt denumite cete și grupe sociale care nu au drept cheag decât un interes comun, fără caracter de neam. De pildă, membrii unei simple echipe de muncitori specializați pot purta numele de „ceată“. Un exemplu în acest sens îl găsim în 1573, când Moșul cu *ceata* lui sapă o fântână în satul Piscul; pretinzând, însă, că nu li s-au plătit 500 de aspri, revendică de la jupanița Caplea dreptul de a deține și ei ocine în satul Piscul; li se dă lege, dar, necutezând să o ia, pierd judecata¹⁴; aceeași ceată de fântăneri stăruie în cererea lor și o repetă în 1579, când sunt din nou respinși, ba, mai mult încă, pedepsiți: „...Domnia mea am pus pe Moșul și *ceata* lui dinaintea domniei mele, de i-am bătut mult, pentru că nu se putea liniști jupanița Caplea de ei“¹⁵.

Așadar, din simplul termen de „ceată“ nu vom putea determina în fiecare caz în parte apartenența de clasă a grupei denumite, rămânând nelămurii în cazul când textul însuși al actelor nu oferă informații mai clare. Într-o oarecare măsură, putem ghici câteva cazuri în care ceata

pare a ascunde grupe de țărani liberi, stăpânind devălmaș un sat. Când ajung în pără cu mănăstiri sau cu boieri, aceste cete pierd sistematic judecata, dar domnia găsește, uneori, de cuviință să se poarte cu oarecare menajamente față de ele. Astfel, în 1533, Glodul tot, cu tot hotarul și Hința toată, cu tot hotarul și cu munții lor, sunt declarate a fi „...vechi și drepte ocine și dedine ale sf-tei mănăstiri Govora, încă din zilele de demult, de când este Țara Românească și de când s-a zidit întâi sf-ta mănăstire”¹⁶; satele sunt, însă, „cutropite” și revendicate de către țărani liberi din preajma locului; domnia dă câștig de cauză mănăstirii, socotind necesar, totuși, să cumpere satele „...de la Cârstea și de la ceata lui pentru 5.000 aspri gata, pentru ca să fie cu pace, fără nici o pără de către nimeni”; Cârstea și nepotul său nu se mulțumesc cu atât și continuă să se judece cu mănăstirea; la fel procedează și alte grupe ale acelorași săteni, anume „...Stanciu, cu Frățilă, și cu Bratul, și cu Ștefan, și cu ceata lor”, care părăsc și ei că satele sunt ale lor, dar pierd, ca și ceilalți; în 1549-1552, mănăstirea Govora are din nou pără cu nepoții Cârstei, anume Ștefan, Dobromir cu frații, și Oprea cu nepotul său, Vladul, și cu frații săi, Gonea; toți acești „...nepoți ai Cârstei, cu ceata lor” susțin mereu că satele sunt ale lor, dar rămân din nou de judecată¹⁷; în 1570, mănăstirea Bistrița, având pără cu fiii lui Stanciu, anume Crăciun cu frații săi, și Dobroslav cu ceata lor, socotește util să le mai dea 1.000 de aspri „ca să se liniștească”¹⁸.

În majoritatea cazurilor, însă, asemenea „cete” sunt tratate fără menajamente: nu numai că pierd procesele în fața adversarilor lor – boieri sau mănăstiri –, dar li se aplică și pedepse atât de grave, încât prin însuși acest fapt ele sunt dovedite a nu aparține clasei boierești. Astfel, din 1525-1528, avem o poruncă domnească dată către „...Frățilă și cu ciata ta...”¹⁹, care obținuseră temporar câștig de cauză înaintea mănăstirii Tismana, acuzată de a le fi încălcat moșia Varonicul; mănăstirea aduce, însă, cărțile ei de stăpânire și domnul își face părerea că mănăstirea este stăpână Varonicului, și nu Frățilă cu ceata lui – în consecință, ordonă cetei: „...Să dați cartea cea care v-o am făcut-o domnia mea în mâna părintelui egumen Efrem, ca să o rumpă. Iar de nu veți vrea a da precum v-am poruncit domnia mea, iar voi să știți că voi porunci... de vă va pune întru o țeapă înaintea ușilor voastre”; sau, în 1527: „...domnia mea am rușinat și am bătut pe Bârlan și cu ceata lui”²⁰; iar în 1575, Lal cu cetașii lui, Petru cu cetașii lui și Badea cu cetașii lui, având pără cu Bratea și cetașii lui și cu Stanciu cu cetașii lui pe satele Soptani, Mălureni și Păulești, până să-și lămurească pricina, trec rând pe rând, deopotrivă, printr-o serie de bătăi, închisori și amenințări cu pierderea capului²¹.

Șirul cazurilor în care asemenea cete pierd procesul ori de câte ori se află în fața unor mănăstiri sau mari boieri este lung, ceea ce nu are cum fi efectul unui simplu hazard, ci constituie dovada unei situații în care cetele satelor libere întâmpină atacul cuceritor al mării latifundii.²²

Mai lungă este, însă, lista cetelor care se pârâsc între ele, fără să putem determina, pentru fiecare caz în parte, apartenența lor de clasă.

Ca și în Moldova, avem în Țara Românească, sub aspecte cu mult mai grave, același proces de trecere de la mica boierime spre țărănimea liberă, care face ca zona intermediară dintre mica boierime sărăcită și țărănimea liberă să fie incertă. Vom arăta în capitolul următor că procesul de scufundare într-o clasă inferioară nu constituie cătuși de puțin dovada că țărănimea liberă ar fi derivat din decăderea boierimii, ci numai că mica boierime, sărăcind, se topește în sânul clasei țărănimii, care îi era preexistentă și îi va și supraviețui.

Cât despre componența internă a cetelor, este evident că acestea au drept cheag inițial rudenia. Unele acte insistă chiar asupra faptului că ele constituie o „cimotoie“, adică un grup familial, potrivit termenului care și astăzi este folosit curent în vocabularul țărănesc.²³

Pe măsură ce dezvoltarea socială a țării duce la o întărire din ce în ce mai puternică a patrimoniilor individualizate, pe măsură ce vânzările devin curente și prin testamente se asigură posibilitatea schimbării ordinii succesoriale îndătinată, caracterul de rudenie al cetelor se pierde, rămânând dominant cel de stăpânire devălmașă. Nu „cimotoia“, ci „ocina“ ajunge a fi cheagul cetelor.

Ceea ce întărește interpretarea cetelor ca fiind, totuși, derivate din vechi formațiuni sociale bazate pe înrudire este faptul că, până târziu, terminologia lor păstrează rudenia ca mod de exprimare, chiar și după ce ea nu mai joacă efectiv decât un rol cu totul limitat.

Pentru a învedera acest lucru, să analizăm problema „înfrățirilor“ și „așezărilor“ menite să camufleze în forme familiale realități sociale de cu totul altă natură.²⁴

Fazele de trecere de la „frăția de neam“ la „frăția de ocină“. Preda-lica și înfrățirile. O altă deosebire între situația din Țara Românească și Moldova constă în faptul că nu vom putea urmări aici cum începe și se dezvoltă un proces de divizare a patrimoniilor boierești familiale, ci îl găsim gata înfăptuit. Mai mult încă: vom întâlni un fenomen social care în Moldova lipsește – sau, în tot cazul, nu are amploarea din Țara Românească –, și anume străduința anumitor cete de a găsi soluții împotriva unei grave primejdii ce le pândea, confiscarea de către domnie a satelor lor, în caz de desherență pe linie masculină. Cetele divizate, care își stabiliseră cote-părți autonomizate prin alegere și hotărnicie, erau cele mai expuse primejdiei unor astfel de eventuale desherențe. De aici dorința de a reconstitui grupe devălmașe mai mari, unind patrimoniile mai multor grupe familiale, pentru a diminua primejdia lipsei de moștenitori.

Dreptul de confiscare de către stat a patrimoniilor particulare în lipsă de moștenitori nu are nimic feudal în el însuși, fiindu-ne dovedit

în cele mai diverse orânduiri statale. Dar, în condițiile feudalismului, acest drept capătă forme specifice, care merită a fi subliniate.

În Țara Românească, bunurile confiscate de domnie în caz de desherență sunt denumite cu termenul de „prădalice“ sau „predalice“. Un document din 1528²⁵ formulează destul de limpede regula aplicată: „...Domnia mea am căutat și am judecat cu toți boierii domniei mele, după dreptate; și se cade domniei mele a lua, pentru că n-a rămas din Dragomir nici fecior, nici fată, ca să fie acea ocină domnească“, patrimoniul în speță fiind „partea“ pe care Dragomir, decedat fără urmaș, o avea în satul respectiv.

Problema prădalicii a fost mult dezbătută de istoriografia noastră și, până la urmă, părerea general adoptată a fost aceea formulată de către Ion Nădejde, mai sus pomenită, a „confiscării pentru desherență“. Documentele vechi, în număr impresionant de mare, conțin formula – ajunsă până la urmă stereotipă – „prădalica să nu fie“. Nu vom insista asupra conținutului ei juridic, considerând că problema a fost lămurită destul, ca să nu mai fie nevoie de reveniri. Subliniem doar faptul că o astfel de normă de confiscare pentru caz de desherență nu s-a putut naște în condițiile unor patrimoniilor colective aparținând obștilor sătești de țărani liberi. O ceată țărănească formând populația unui sat e greu de conceput că ar putea să se stingă din lipsă de moștenitori. Totuși, dacă o asemenea catastrofă biologică s-ar întâmpla, prin moartea totală a populației unui întreg sat, confiscarea de către domnie s-ar face în baza dreptului oricărui stat de a prelua orice avere rămasă a nimănu. Satul fără populație ar deveni, deci, o „pustie“, un „loc pustiu“, o „pustietate“ efectivă, și nu s-ar afla nimeni care, putând să o revendice, să aibă interes, prin formula „predalica să nu fie“, să obțină renunțarea domniei la dreptul ei de confiscare.

Tot astfel, într-o colectivitate sătească liberă, împărțită pe neamuri, când unul dintre aceste neamuri se stinge fără urmași, bunurile patrimoniale respective se întorc la matca colectivității, așa că nici în acest caz domnia nu are a se amesteca.

Confiscarea pentru desherență nu poate purta, deci, decât asupra unor patrimoniilor familiale care s-au autonomizat complet față de colectivitatea lor originală. Cu alte cuvinte, prădălnicirea domnească nu se poate exercita decât asupra unor averi ieșite din indiviziune și complet autonomizate față de colectivitatea din care s-au desprins. Premisele ei sunt, însă, două: mai întâi, existența unui stat destul de puternic, ca să fie în stare să-și exercite dreptul de confiscare a averilor căzute în desherență; în al doilea rând, trebuie să existe o clasă destul de puternică pentru a-și impune dreptul de a-și lăsa averile moștenire prin testament sau pe orice altă cale, înfrățire sau așezare, oricui ar fi dorit, obligând domnia să renunțe la dreptul său de confiscare. O asemenea clasă nu putea fi decât cea a boierilor. Existența unei formule de genul „prădalica să nu fie“ nu poate fi, deci, decât efemeră – ea supraviețuind

numai atâta timp cât durează lupta dintre stat și boierime, luptă care, până la urmă, trebuie să sfârșească prin câștigul de cauză al uneia sau alteia dintre părți: ori statul continuă a-și exercita dreptul său de confiscare, ori boierimea își apără patrimoniile împotriva domniei, impunând alte reguli de succesiune decât cele tradiționale.

Vom vedea îndată în ce constau aceste reguli tradiționale și care este legătura între ele și vechile formațiuni de tip clanal. Deocamdată, ca să verificăm dacă ipoteza noastră e sau nu corectă, să o confruntăm cu fapte consemnate documentar, ceea ce va fi posibil numai cu condiția ca procesul social de luptă dintre o boierime ce își patrimonializează individualizat drepturile și un stat care revendică vechi reguli succesoriale, să aibă loc în epoci din care există documente.

În Țara Românească, situația este cea înfățișată în tabelul alăturat: reiese că viața formulei „predalica să nu fie“ e de scurtă durată: domnia începe să cedeze în fața pretențiilor boierești, în a doua jumătate a secolului XV, iar schimbarea totală în sensul dorit de boierime se află înfăptuită în pragul epocii lui Mihai Viteazul.

În Moldova, sistemul predalicii nu funcționează. Nu în sensul că domnia și-ar fi păstrat acolo drepturi inițiale de predalică, ci dimpotrivă, în sensul că nu și le-a exercitat; boierimea moldoveană are drepturi de stăpânire mai recente și, deci, mai moderne asupra satelor ei, asigurate încă de la început într-o formă mai corespunzătoare nevoilor veacului, fără piedica unor vechi tradiții locale.

Procedeul folosit de către boierime pentru a-și asigura patrimoniile într-o ordine succesorală mai larg înțeleasă decât cea tradițională, pentru a obține mai ales trecerea de la un sistem agnatic la unul cognatic, a fost cel al „înfierilor și așezărilor“, precum și cel al „înfrățirilor“.

Grație înfierilor pot fi obținute rezultate diverse. Mai întâi, pot fi reconstituite familii care rămân, întâmplător, fără urmași, prin adoptarea unor persoane „în loc de fii“, și în special pot fi introduse fiicele,

EVOLUȚIA „PREDALICII“

Perioada	Total documente	Total formule
1380	8	—
1390	3	—
1400	18	—
1410	12	—
1420	15	—
1430	20	—
1440	10	—
1450	16	1
1460	10	3
1470	27	2
1480	31	16
1490	74	13
1500	58	19
1510	103	33
1520	127	31
1530	185	36
1540	158	18
1550	140	6
1560	159	3
1570	499	5
1580	485	8
1590	435	2
1600	407	1
1610	863	—
1620-1625	740	—

adică linia feminină cognatică, în drepturi de moștenire; pot fi asigurate, de asemenea, dispoziții testamentare potrivit voinței testatorului.

Dar aceste cazuri de înfiere, atât de firești, încât nu pot da loc la probleme de interpretare prea complicate, nu sunt singurele în care recunoaștem dorința familiilor boierești de a reconstitui în mod artificial o familie sau de a restructura ordinea de moștenire.

Cu mult mai interesante sunt cazurile de înfrățire, în care, tot pe căi artificiale, se încearcă, dacă nu reconstituirea unor forme de familie lărgită, adică a unor forme de neam, măcar remedierea dispariției acestora – ceea ce trădează un proces de agonie a acestei vechi forme de organizare socială, pe cale de dispariție, dar încercând totuși să-și continue dăinuirea prin acte de simulacru juridic. De data aceasta, vor interveni, din ce în ce mai vizibil, interesele patrimoniale, care se cer salvate prin organizarea unor forme mai larg cuprinzătoare decât cele ale proprietății individuale și familiei simple.

Cazurile în care este socotită necesară o astfel de încăpățanată rămânere la forme anterioare devălmașe, precum și procedeele formale prin care se ajunge la constituirea unei cete sunt multiple. Punctul lor de plecare rămâne acela al familiei și al necesităților ei. Punctul final va fi, însă, pur patrimonial – cu toate că fraudulos deghizat în forme familiale. Să le urmărim pe rând.

a) *Înfierile propriu-zise*. Am avut prilejul să arătăm, în volumul II, care era organizarea socială a familiilor țărănești pe care le-am putut cerceta pe cale directă. Să încercăm acum a arăta cum se prezenta aceeași problemă a vieții de familie în veacuri mai vechi. De astă dată, însă, vom avea la îndemână material documentar referitor numai la familiile boierești.

Aceste familii, întocmai ca și cele țărănești, atunci când ajungeau să fie lipsite de urmași direcți, recurgeau la „înfierea“ fie a unei rude mai apropiate sau mai îndepărtate, fie a unui străin, deseori a unei perechi căsătorite, cu obligația pentru aceștia de a se purta întocmai ca niște fii adevărați, în schimbul avantajului de a veni la moștenire. Asemănări și deosebiri între felul cum rezolvau problema înfierii țărani și felul cum o rezolvau boierii există. Întreaga argumentație bazată pe necesitatea întreținerii la bătrânețe a părinților, care în lumea țărănească izvora din faptul că averea familială era și un instrument de muncă, lipsit de valoare dacă nu avea cine să-l valorifice, nu se mai potrivește când e vorba de familiile boierești. Pentru aceștia, pământul nu era un obiect de muncă, ci un mijloc de a exploata muncă străină. Totuși, administrarea acestei exploatări, apărarea patrimoniului împotriva concurenței altor boieri și, în special, lupta cotidiană ce trebuia purtată împotriva țăranilor, cărora li se impunea prin silă nu numai predarea dijmei, ci și prestarea clăcilor, făceau necesară prezența unui boier valid, „tare și puternic“. Boierii bătrâni trebuiau, deci, și ei să-și asigure un înlocuitor mai tânăr. Pe de altă parte, familia boierească,

întocmai ca și cea țărănească, avea nevoi materiale și spirituale specifice condițiilor generale de viață ale acelor vremuri. Boierii bătrâni și bolnavi, neputincioși, aveau nevoie de o îngrijire în sânul familiei; iar după moarte considerau și ei strict necesar să fie „pomeniți“ prin seria întreagă de acte ceremoniale prevăzute nu doar de ritualul religios, ci și de moravurile ce-l însoțeau.

În acest triplu scop – de stăpânire, de îngrijire la bătrânețe și de pomenire după moarte –, boierii își luau, deci, la nevoie, „fii de suflet“.

Întâlnim o serie de cazuri de înfier, prin care familiile boierești încearcă să-și reconstituie artificial forme de familie normale. Uneori, părinții sterpi sau persoanele necăsătorite luau încă de mic un copil pe care îl creșteau ca și cum ar fi fost procreat de ei. Astfel, în 1584²⁶, Mihail și femeia sa Voica așează pe nepotul lor Mihail peste ocinile lor din Stoenеști și Bârzești, pentru că „...ei n-au făcut din trupul lor nici fii, nici fiice în viața lor; ci au făcut fiu fără păcat pe nepotul lor Mihail gramatic și de mic l-au crescut; și la bătrânețea lor i-au dat toate averile lor și ocinile, de bunăvoia lor și cu știrea tuturor megieșilor din sus și din jos și dinaintea domniei mele. Iar nepotul lor Mihail să-i hrănească și să-i cinstească în viața lor; iar după moarte să-i pomenească“; sau, într-un act particular din 1591-1592, Radu postelnic scrie, că „...neavând eu ficior de în trupul meu, să-mi rămână pomană pre urmă, luat-am eu pre acest cocon la naștere lui, în brațele mele, dă l-am botezat și i-am pus numele Socol, ca pre moșul nostru. Și, după botez, sculatu-m-am eu de l-am dăruit și l-am miluit cu toată partea mea de moșie de la Răzvadul de sus“²⁷.

În alte cazuri, cel lăsat în loc de fiu este o rudă care s-a purtat cu bătrânii, la nevoile lor, ca și cum le-ar fi fost fiu. Astfel, în 1549-1551, Neacșa și sora ei Stanca așează pe nepotul lor Stanciu peste averea lor, cu mențiunea că frații lui Stanciu nu au a se amesteca, „...pentru că Stanciul, el a și hrănit pe Neacșa, oarbă și neputincioasă, până la moartea ei“²⁸.

Pot fi lăsate, în asemenea condiții, și persoane străine de neam, precum de pildă în 1566²⁹: Stănilă și soția lui, Stana, și o mătușă a lor „...ei n-au avut copii din trupul lor, ci au luat pe popa Ivan și pe preoteasa lui, Stana, ca să le fie în loc de fii; și i-au luat în casa lui Stănilă...“, și „...popa Ivan să aibă să-i îngrijească și să le fie ca niște părinți ai lor. Iar popa Ivan i-a socotit ca pe niște părinți și i-a îngrijit și i-a cinstit cum se cuvine. Și când au slăbit la vreme de bătrânețe, chiar și la moarte, i-a îngrijit pe toți, că au murit de ciumă. Astfel i-au slujit și i-au pomenit ca pe părinți; pentru aceea, ei toți au lăsat cu limbă de moarte lui și preotesei lui“ întreaga lor avere.

Se întâmplă și cazuri în care înfierile să nu dea rezultatele scontate și să fie anulate. În 1526³⁰, Țigănușa așează pe nepoții săi peste partea sa din Neagra, „...ca să-i fie moștenitori după el, iar el să aibă cinste și odihnă de la ei; dar el nici un folos nu a avut de la nepoții săi,

ci, în loc de cinste și odihnă, cea mai amarnică defăimare“; „văzând așa“, Țigănușa vine înaintea domniei și-i scoate pe nepoți din drepturi, lăsând averea mănăstirii Glavacioc.³¹

b) *Contractele de tontină în formă de înfrățire*. În dreptul modern, se numesc „tontine“ contractele prin care doi sau mai mulți se învoiesc ca supraviețuitorul să-i moștenească pe cei decedați. Contractele de tontină sunt, deci, unul dintre aspectele foarte variate ale contractelor de asigurare.³² În moravurile noastre vechi, problema cel mai frecvent întâlnită, de îndată ce dispărea neamul ca formă de organizare în ceată devălmașă, era aceea a asigurării bătrâneții în caz de văduvie. Pentru a evita ca soțul rămas văduv să se vadă dintr-odată lipsit de patrimoniul de care beneficiase până atunci, se stabilea, între soții fără copii sau cu copii în care nu aveau încredere, un contract de moștenire reciprocă deghizat în formele înfrățirii. Cei doi soți se înfrățeau, deci, pe averile lor, cu clauza că se vor moșteni unul pe altul.³³

Asemenea asigurări de moștenire reciprocă înfrățuite prin înfrățire puteau fi contractate și de către alte rude, nu numai de soți.³⁴ Uneori, grupul familial contractant este mai mare. De pildă, în 1526, Neagoe, mare vistier, și soția lui, Caplea, posesori ai unei întinse latifundii, se întocmesc, se așează și se înfrățesc cu cumnații lor, Staico și Pârvul, peste toate averile, dedinele, satele și țiganii lor; iar cumnații Staico și Pârvu iarăși au întocmit și au înfrățit pe Neagoe și cu fiii lui peste averile lor, să fie frați, unul ca și celălalt; „...Și iarăși au întocmit că, de se va întâmpla moartea mai înainte lui Neagoe vistier“, să moștenească cumnații și fiii și invers, fără să le fie îngăduit să strice învoiala ori să-i alunge pe fii; în caz de completă stingere a neamului, averile au a fi comune mănăstirilor Bistrița, Govora, Cotmeana și Argeș „împreună“.³⁵

c) *Evitarea desherenței pe linie masculină, prin așezarea fetelor „în loc de fii“*. Pot fi prezentate mai multe ipoteze în care părinții au interes de a le socoti pe fete „în loc de fii“:

- *O primă ipoteză* este aceea în care părinții au fii, dar se tem ca aceștia să nu moară cumva fără urmași bărbați. În acest caz este desemnată o fată în subsidiar, în loc de fiu. De pildă, în 1509, „...fiicele lui Radu, cât va fi Radu și fiul lui Tatul în viață, fiicele lui Radu amestec asupra averilor să nu aibă. Iar dacă se va întâmpla moarte lui Radu și fiul său Tatul, și nu se va afla nimeni din ei, nici fiică, nici fiu, atunci să aibă amestec fiicele lui Radu, și Boba și Comana, cu fiii lor“³⁶; sau, în 1532, jupan Albul își așează fiicele, Zoica și Neacșa, peste ocine și peste toată averea, însă doar „...după moartea jupanului Albu și a fiilor lui, când nu se va mai afla nimeni dintr-înșii, ceea ce să nu dea Dumnezeu; iar atunci să fie toate averile ale fiicelor sale, pentru că astfel a întocmit averile sale încă din zilele lui Basarab voievod“ – întocmire care se reconfirmă și în fața domnului celui nou³⁷; în 1486, Stângaciu cu feciorii lui și cu fetele lui dețin jumătate din Ogratin³⁸:

„...însă fetele să n-aibă nici o amestecătură până vor fi vii feciorii lui Stângaciu și feciorii feciorilor lui“.

• *A doua ipoteză* prevede cazul în care părintele mai trage încă nădejde să capete fii, dar își ia măsuri de precauție pentru ca, în lipsa nașterii acestora, moștenirea averii să treacă la fete. Iată câteva exemple: în 1535³⁹, Neagu își așează fiicele peste partea lui: „...însă dacă nu se va afla fiu din trupul lui. Iar fiicele să fie ocol“, adică să stăpânească devălmaș, împreună; în 1519⁴⁰, jupan Dragomir sulger așează pe fiica sa Neacșa, astfel ca, „...dacă nu va avea jupan Dragomir fii, ca să-i fie în loc de fiu pentru averile lui. /.../ Iar dacă va face jupan Dragomir fii, fiica lui să nu aibe amestec, în afară de zestrea pe care i-o va da“.

• *A treia ipoteză* este cea în care părinții nu au fii și nici nu speră să mai aibă. În acest caz, ei lasă una dintre fete în loc de fiu. De pildă, în 1561⁴¹, Burduh o așează pe fiica sa, Togana, pe toată partea lui de ocină: „...iar cealaltă fiică, Neagolea, să nu aibă ocină, ci să aibă zestre /.../ și i-a dat ce i-a trebuit însuși părintele ei, Burduh“.

În aceeași ipoteză, pot fi lăsate în loc de fii mai multe surori. Astfel, în 1493⁴², jupan Neagu „...și-a făcut fiicele lui, Stana și Marina, ca să-i fie în loc de fii“; în 1500⁴³, Cârșian așează pe fiicele lui, Mica și Stana, ca să-i fie în loc de fii“.

Pot fi lăsate moștenitoare nu numai fiice, ci și nepoate, singure sau alături de fiice. Astfel, în 1503⁴⁴, jupan Stoica o înfrățește pe fiica sa Vlădaia și pe nepoata sa Stanca peste averile lui: cât e viu, stăpânește el; apoi stăpânește Vlădaia și, după moartea acesteia, stăpânește nepoata Stanca; însă doar „...când nu se va găsi nici un fecior dintr-însa și când nu se va găsi din feciorii Stancăi nici un fecior“.

Pot fi lăsate moștenitoare fete împreună cu soțul lor, ginerele fiind atunci considerat drept fiu. De pildă, în 1569, Stanciul își așează fiica și ginerele peste patru părți ce se vor alege din satul Curteni.⁴⁵

Când sunt mai multe fete, unul dintre gineri este ales a fi așezat, intrând în toate îndatoririle unui șef de familie. Astfel, în 1573, Fătul și soția sa așează în loc de fii un ginere și pe fata lor; nu au avut fii, ci numai trei fiice: „...Din acestea trei fiice, am așezat numai pe Drăgușin și pe Stana, fiica noastră mai mare, peste toate averile“; ginerele Drăgușin „...încă a așezat în casa lui Fătul 2.800 de aspri gata, și un cal, și doi boi, ca să fie lui Fătul, nedespărțit, în veci“ – cu obligația să le dea zestre celor două fiice mai mici „cât vor putea“⁴⁶; în 1575, Radul așează și dă fiicei sale Maria și ginerelei, Stanciul, toată ocina din Grecești, ca să-i fie fiu și să-i facă pomană după moarte; alte două fiice ale lui, Ana și Slavna, să ție ocina mamei lor; a patra fată, Stana, „...să o îngrijească Stanciul și sora ei Maria, și să-i dea zestre din averea lor. Iar ocina și casa lui Radul să le stăpânească singur Stanciul cu Maria și fiii lor. Iar cealalte fiice ale lui sau nepoți amestec să nu aibă“⁴⁷.

d) *Introducerea fetelor în ordinea succesorală pe seamă proprie.* Fetele pot fi introduse ca succesoare nu numai pentru a evita căderea unor averi în desherență, ci și pe seamă proprie, cu drepturi autonome. Astfel, în cazul când, așezate fiind în loc de fii, se ivesc fii efectivi, ele pot continua a fi considerate drept fii, adică frați alături de frații lor. De pildă, în 1499, jupan Chicoș așează pe fetele sale, Stanca, Vișa și Rada, ca să-i fie în loc de fii: „...Iar de i-ar lăsa Dumnezeu jupanului Chicoș fii, ei să fie cu fiicele lui, toți împreună, asupra satelor și a Țiganilor. Dar până când va fi viu jupan Chicoș, singur să stăpânească”.⁴⁸

Cu atât mai clare devin drepturile la moștenire ale fiicei când e înfrățită de la început cu frații ei. În 1504, Ion așează pe fiica sa Stana în rând cu fiul său Ivan, pe partea lui de ocină de la Petrești.⁴⁹

Venirea fetelor la succesiune pe seamă proprie se poate face nu numai considerându-le frați cu frații lor, ci și în legătură cu alte grupe de rude moștenitoare. În acest caz, boierul testator are grijă să precizeze ordinea succesorală, ca într-un adevărat testament. Astfel, în 1480, Tudor așează pe fiica sa, Stana, să-i fie în loc de fiu, iar pe jupan Stroe, cumnatul său, să fie împreună cu Stana frați pe satele Orboești și Brătești, însă cu mențiunea: „...până când va fi viu jupan Stroe, să fie el singur volnic cu ocinile lui. Iar după moartea lui Stroe, să fie fiica sa, Stana, peste aceste ocine și peste toate vitele lui Stroe. Dacă însă se va întâmpla moarte și fiicei lui, Stana, iar acele ocine să fie ale lui Tudor logofăt. Iar prădalica la dânșii să nu fie, ci să fie ocinile celor rămași⁵⁰; o așezare a unor fiice și a unor nepoți o găsim în 1485, când Stan Macrea „...a așezat pe fetele lui, anume Mica și Neaga și încă câte i-ar da domnul Dumnezeu din rodul lui, și pe nepoții lui Mărtin și Stanul, ca să-i fie frați pe jumătate din ocina pe care a cumpărat-o” în Mihoveni (în acest caz, fetele nu sunt așezate în loc de fii, ci înfrățite cu tatăl și cu verii lor)⁵¹.

e) *Contopiri de patrimonii.* O a doua categorie de acte de înfrățire și așezare o constituie contopirile de patrimonii, cu un dublu scop, pe de o parte economic, pe de altă parte, de asigurare a unor aranjamente succesoriale. Cel mai vechi act de înfrățire atestat documentar, din 1409, aparține acestei categorii: jupan Vâlcul primește ocinile lui Stanciul, ca să le stăpânească „nedespărțite de ocinile acestuia”, cu obligația ca, după moartea lui Stanciul, „...copiii lui să fie fiii jupanului Vâlcul în locul fiilor născuți, asupra tuturor ocinilor și asupra tuturor vitelor, ca și fii născuți. Și dacă jupan Vâlcu va face copii, copiii lui Stanciul și ai lui Vâlcul să fie frați, unii ca și alții, peste toate”; cât despre soția lui Stanciul, ea rămâne în folosința averilor: „...dacă-i va plăcea să ia bărbat, să fie volnică să ia, dar în afară de ocine”.⁵² În acest caz, încă nu este prea clar exprimată ideea contopirii de patrimonii cu efect reciproc, ci este mai mult un caz de donație a unei averi cu obligația adopțiunii copiilor de către supraviețuitor (probabil, o înțelegere făcută de către Stanciul în preajma morții sale, pentru a-și asigura copiii);

mai clară e speța din 1437-1438⁵³, prin care Tae-în-coș, Stan și Colțea vin ei înșiși înaintea domnului „...de s-au înfrățit pe ale lor bucate și dobitoace și ocine și pre țigani și pre toate ale lor, ca să se știe să fie trei frați nedespărțiți“.

Amestecul de ocine se poate face, în sânul aceleiași familii, în cele mai diverse combinații posibile. Astfel, în 1463, Radoslav și Stanciul „...și-au amestecat ocinile /.../ să fie una“, Radoslav având satul Subt Coastă și Stanciul jumătate din Dădilești; se adaugă un contract de tontină: „...cui dintr-înșii i se întempla moarte, iar ocinile și averea să fie celor rămași“, precum și obligația ca „...fiicele lui Radoslav, Marina și Stana, le fie în loc de fii“⁵⁴; sau, în 1488, Neagu așează pe fratele lui, Vladul, peste jumătate din Neagra și Vladul așează pe Neagul peste a treia parte din Ulrăndești, „...ca să fie frați nedespărțiți peste ocina și peste marfa oricât au, sau moartă sau vie“.⁵⁵

Doi frați se pot înfrăți, deci, între ei – adăugând și un contract de tontină – ceea ce ne arată că prin „înfrățire“ se înțelege, într-adevăr, un contract patrimonial camuflat în forme de rudenie. Termenul de „frați“ intervine aici cu un sens dublu: pe de o parte, Neagu și Vladul sunt frați în sensul de rude de sânge, dar putând avea patrimoniul separate; pe de altă parte, sunt frați și în sensul al doilea, de stăpânire în comun a unei averi.

Se pot înfrăți între ei, contopindu-și averile, și frații vitregi. De pildă, în 1536⁵⁶, Micul și fratele lui după mamă, Buciaci, își unesc ocinile, anume jumătate din Mirilești și a treia parte din Cârpoi, „...și din vecini, și din câmp, și din apă“, plus a treia parte din Mirilești, cumpărată împreună, „...ca să le fie ocina și ohabă lor, și fiilor lor, și nepoților lor, și strănepoților lor. Și când i se va întâmpla unuia dintr-înșii mai înainte moarte, iar prădalica să nu fie, ci să fie celui rămas dintre ei“ (prădalica apare aici cu sensul de asigurare a unui contract de tontină, valabil nu numai față de contractanți, ci și față de urmașii lor).

Înfrățirea cu sens de participare la o avere comună poate purta și asupra altor bunuri decât cele funciare. De pildă, în 1538, avem o înfrățire făcută și pe o sumă de bani: călugărița Sara obține, dintr-un proces pentru satul Aninoasa, un surplus de 20.000 de aspri, dați de domnie; Sara și sora ei Anca vin înaintea domniei „...de au așezat și au înfrățit pe cinstiții dregători ai domniei mele, pe jupan Udriște vistiernic și pe jupan Stroe spătar peste acești aspri ce i-a dat Basarab voievod lui Stoica al lui Milco cu ceata sa pentru acel sat Aninoasa, 20.000 aspri și peste toate satele și țiganii ce sunt ai lui Stoica și ai lui Milcu cu ceata lui, ca să fie frați nedespărțiți în veci“⁵⁷; și în 1583 poate fi citat un exemplu asemănător: Andreico cu fiii săi așează și înfrățeste pe fratele său Oprea asupra unei jumătăți din Floreștii de Jos, din câmpie și din apă și pe dedină și pe cumpăratură, Oprea la rândul lui înfrățindu-și fratele „...pe banii lui, fie mult, fie puțin“, pe tot,

ca să fie doi frați nedespărțiți în veci; „...s-au înfrățit acești oameni mai sus ziși și pe vitele lor și pe casă“⁵⁸.

Uneori, înfrățirea între oamenii săraci poartă asupra unor „averi“ ridicol de mici. De pildă, în 1609, Coman și Nicoară înfrățesc pe partea lor din sat, pe Ivan, însă pe partea lor de cumpărătură, Ivan contribuind și el cu 250 de aspri gata: „...și după aceea Ivan, el a înfrățit pe Nicoară și pe Coman pe averile lui, anume o vacă“⁵⁹.

f) *Formalitățile înfrățirii și dăruirea reciprocă.* Înfrățirile cu sens de contractare bilaterală cu scop patrimonial se fac cu oarecare solemnitate, asemănător cu formalitățile „frăției de cruce“.⁶⁰ Aceste formalități cuprind, ca multe dintre actele ceremoniale ale vechilor noastre moravuri, două aspecte distincte: unul cu caracter religios, altul profan și public.

Frăția se făcea la biserică, potrivit unui tipic foarte pitoresc, descris astfel în 1614: „...Ei toți împreună au intrat în sfânta biserică, de au făcut mare frăție unii cu alții și s-au încins cu brâul preacuratei născătoare de Dumnezeu și au pus mâna pe sf-ta evanghelie, ca să fie Preda stolnic și Pârvu paharnic și soția lui Maria, frați nedespărțiți peste satul Voinești, însă pe-a treia parte din sat“.⁶¹

În afară de slujba bisericească, frăția prilejuia și o masă, făcută în fața multor martori. Astfel, un document din 1616 cuprinde mențiunea finală „...și a fost o masă de frăție“.⁶² Masa de frăție putea fi foarte îmbelșugată, luând aspecte de aldămaș, adică de ospăț public. În 1625, de pildă⁶³, după ce se face înfrățirea „pe sfânta cruce“, urmează o masă la care se mănâncă un bou și se beau 10 vedre de vin.

Martorii la aceste formalități religioase și participanții la ospățul public menit să asigure mărturia satului sunt și ei arătați deseori fie printr-o frază generală, fie nominal. De pildă, în 1613, „...s-au strâns preoți și oameni buni, orășeni, de au socotit și au întocmit și au dat lui Gheorghe și cu frații săi să ție o pivniță, pivnița cea mică /.../ să fie frați, să lăcuiască pre acel loc“, în caz de neînvoire, se restituie suma plătită, ca „...să iasă afară de pe acel loc“⁶⁴; tot astfel, în 1614: „...Așa s-au înfrățit ei de bunăvoia lor și cu știrea multor boieri. La înfrățirea lor au fost martori mulți boieri și preoți, anume: din Târgoviște popa Dumitru și Serghe postelnic; și din Sălătruc Stanciul logofăt; și din Langești Tatul logofăt; și din Crețulești Stan logofăt; și mulți boieri care nu sunt scriși aici“⁶⁵.

Dar partea din ritualul înfrățirii care prezintă un deosebit interes constă într-o reciprocă dăruire a celor înfrățiți. Aici rezidă, de fapt, pivotul care permite ca înfrățirea să se transforme în vânzare deghizată: este suficient ca darul oferit de acaparatorul boier să fie însuși prețul vânzării, pentru ca deghizarea vânzării în formele înfrățirii să fie ușor de făcut.

Darurile nu au, însă, întotdeauna acest caracter de vânzare, ci sunt inițial daruri reale, foarte asemănătoare cu cele care se practică la masa

cu dar a nunții. Uneori, darul este modest, atunci când și contractanții sunt modești. Aflăm, de pildă, în 1613⁶⁶, că preoteasa Dragna are „...o jumătate loc de casă în Jigoreni, pentru că i-a dat-o Radul pentru frăția pe care a făcut-o cu el“. Alteori, darurile între marii boieri sunt importante. Astfel, în 1614, „...Preda postelnic, pentru frăția ce au făcut-o cu Pârvul paharnic și cu soția sa Maria, el a dăruit cu 10 oi cu miei și cu 6.000 aspri gata; și încă, după așezare, și înfrățire iar Preda postelnic, el a dăruit lui Pârvul paharnic și soției sale Maria 5 matce de albine și cu o manta de grana, prețul ei de 2.000 aspri“.⁶⁷ Deseori, deși dăruirile sunt reciproce, unul dintre „frați“ e singurul care dă mai mult. De pildă, în 1618, se înfrățesc Dragomir cu Simenoc în „...dumnezeiască biserică; astfel Simenoc a dăruit pe fratele său Dragomir cu aceste patru locuri ce s-au scris mai sus, la Comar, iar Dragomir a dăruit pe fratele său Simenoc cu o cămașă bună de pânză și cu mătase“.⁶⁸

Clar cu caracter de vânzare este, însă, învoiala făcută în 1566 între Cazan Stolnicul și frații săi, care „...au dat și au înfrățit de-a lor bună-voie dinaintea domniei mele și a tuturor boierilor domniei mele“ pe jupan Dan al doilea vistier; cei trei frați dau partea lor din satul Ostra, iar jupan Dan „...pentru frăție i-au dăruit cu 600 aspri și mult bine le-au făcut lor“.⁶⁹ Același Dan vistier are, în 1587⁷⁰, în satul Găojani, partea lui Danciul „pentru că a cumpărat“ pentru 15.000 de aspri: „...Și încă a și înfrățit Danciul din Preajva pe boierul domniei mele mai sus spus, dinaintea domniei mele, fără nici o silă“; Dan „...l-a dăruit pe Danciul din Preajva, pentru înfrățire, cu o feregea verde de juscele și cu un sungiuif cu prețul de 2.000 aspri /.../ și încă mult bine i-a făcut și de la mare greutate l-a scos. Și l-a înfrățit Danciul din Preajva și a vândut boierului domniei-mele /.../ fără nici o silă ci de bună voia lui“ etc., cu știrea tuturor megieșilor din partea locului.

Dar, grație acestor diverse forme de înfrățiri și așezări, prin care contractanții simulează existența unor forme familiale cu scopul de a-și contopi patrimoniul, de a reconstitui familii deficitare și de a-și organiza ordinea succesiunilor testamentare, se poate dezvolta un proces social de cu totul altă natură, în contradicție cu cel dintâi.

Forma de neam a organizării patrimoniale putea servi drept mijloc de asigurare a acestor patrimoniul, dar, de la un anumit timp înainte, putea, dimpotrivă, să servească la dezagregarea ei. La acest rezultat se putea ajunge – așa cum am mai spus – prin pătrunderea frauduloasă a unor boieri acaparatori în ceata de neam a unor țărani liberi. Acest aspect al problemei atât de serioase a rumânirii satelor de către clasa boierească nu ne va interesa, deocamdată, decât sub aspectul ei aflat în directă legătură cu folosirea frauduloasă a formelor de organizare a cetii de neam și pentru a arăta felul în care aceeași instituție, cristalizată juridic în anume forme, se poate transforma dintr-un mijloc de apărare a clasei țărănești într-un instrument de autodistrugere a acesteia.

g) *Vânzările deghizate în „înfrățire“*. Am arătat ce interes aveau acaparatorii în satele libere să cumpere un lot-macă într-un sat pe care voiau să-l cucerească – ceea ce echivala cu cumpărarea unui indigenat: stăpân pe o astfel de ocină, noul cetaș avea posibilitatea să se folosească de toate terenurile devălmașe și să procedeze la cumpărături masive. Pentru a evita opunerea celorlalți cetași, cumpărătorul simula o înfrățire cu cel de la care făcea prima cumpărare, înfrățire împotriva căreia obștea satului nu avea mijloace de apărare. Trebuie adăugat că boierul, care era destul de puternic ca să-și permită să-și mărească patrimoniul spre latifundie, proceda și la acapararea patrimoniilor altor boieri mai mărunți. Avea nevoie, însă, și în acest caz, să pătrundă în neamurile acestora, la adăpost de drepturile de protimisis ale celorlalte rude, astfel că și în acest caz înfrățirea îi era de folos.

Mijloacele întrebuințate pentru a „convinge“ la înfrățire erau aceleași și într-un caz, și în altul: împrumutul cu camătă, zălogirea, mai ales în legătură cu plata birului, traficul de influență pentru scoaterea de la bir, pândirea cazurilor nenorocite, de năpaste, dușegubine sau de „scoatere a capului de sub sabie“ pentru vini penale și, în fine, captarea voinței bătrânilor prin făgăduieli de întreținere și pomenire. Vremile de mare foamete sunt cele în care asemenea acțiuni își găsesc prilejul cel mai bun pentru a se desfășura din plin.

Înfrățirea era necesară, în toate aceste cazuri, atâta vreme cât mai exista primejdia ca rudele de sânge ale celor siliți la vânzare deghizată în înfrățire să se mai poată opune, invocându-și drepturile de protimisis.

Să ilustrăm prin câteva exemple diversele forme de vânzări deghizate în înfrățire: în 1515, Straua „...a așezat pe jupan Oancea pitar peste toată ocina cât are Straua în Sturzești, ca să fie frați Stancea, fiul lui Straua, cu fiul jupanului Oancea pitar /.../ pentru că a așezat Straua pe jupan Oancea, deoarece *l-a scos de la bir*“⁷¹; în 1536⁷², „...a venit Stoica de a așezat pe jupan Radul înaintea domniei mele, de bunăvoie, iar jupan Radul a plătit pe Stoica pentru 6 ani, din pungă, până *l-a și scos și de la bir*“; în 1548, Mușat faurul „...a înfrățit pe Merăuța de a lui bunăvoie; iar Merăuța *l-a scos de la bir* și i-a dat 100 aspri gata, un burduf de brânză, o slănină de carne și un cojoc de 60 aspri“, toate aceste daruri făcându-se „pe mare foamete“⁷³; în 1559, Vladul „au venit înaintea domniei mele de a așezat și înfrățit pe Nan, și pe Vladul, și pe Dan cu fiii lor, câți Dumnezeu le va da, pe jumătate din partea sa, de pretutindeni, oricât se va alege; iar ei au plătit 20 de ani birurile lui Vladul; și au dat pentru aceste biruri 1.200 aspri“⁷⁴; în 1610, Necola înfrățeste pe „...cinstitul dregător al domniei“, jupan Stanciul mare paharnic, peste partea lui de ocină, pentru că „...a avut multă cinste și *l-a îmbrăcat* și nici un *bir* n-a dat în viața lui, ci *l-a scos* cu totul dregătorul domniei mele“⁷⁵; în 1537, Drăghici avea „...un frate, pe nume se chema Stoian; deci Stoian a fost un răufăcător, de a furat case și cai, și mult rău a făcut, și cu rău a pierit; iar după

moartea lui Stoian, toate cele făptuite de Stoian au căzut asupra capului lui Drăghici“; dar Drăghici „...nu avea nici avere, nici aspri, nici cai, nici nimic“⁷⁶; intervine, deci, boierul „binefăcător“, care obține de la Drăghici să-l înfrățească; și „...înfrățitul Stanciul a dat și averi, și aspri, și scule de argint, și cu îmbrăcăminte bună, și cămăși, și sei, și frăie, și butoaie cu vin“, cheltuind și 3.300 de aspri; pentru a plăti faptele fratelui răufăcător, a mai dat și 2.000 de aspri; în felul acesta, boierul înfrățit capătă averile lui Drăghici din Bălăcești, Glogova și din Mănăstirea, „...peste toate averile, peste sat, și peste câmp, și la munte, și la ape, peste vadurile de moară și la plaiul cu vii“; în 1579, Badea vătaf profită de faptul că „...Stoica hotnogul din Dobrun a fost căzut într-o nevoie mare, cât au fost grea până la capul lui. Pentru aceea Badea vătaf, el, au stătut înaintea Mitrei mare vornic, de au jurat și au scos capul Stoicăi hotnogul de subt sabie. Iar după aceea Stoica hotnogul încă s-au înfrățit cu Badea vătaf“, dându-i în dar un țigan, ca să-i fie ohabnic; iar Badea vătaf îi dă „un cal foarte bun și frumos“, în preț de 600 de aspri; același boier mai scapă încă și pe Gârdei, al cărui fecior căzuse la o „gloabă de lege“, așa că, plătindu-i și acestuia capul, capătă în schimb toată ocina lui Gârdei⁷⁷.

Zălogirea, adică punerea unui bun în gaj pentru garantarea unei datorii, este de asemenea folosită ca prim pas, în același scop al cumpărării deghizate în înfrățire. În 1583, Petriman și feciorii lui, având satul Cârna, „...au pus-o zălog și s-au prins fărtați cu răposatul jupan Stepan, fost mare clucer, dar pe jumătatea acestui sat, cu a lor bunăvoie“; cealaltă jumătate de sat e cumpărată de Stepan mare clucer cu 20.000 de aspri⁷⁸; în 1596, într-un act care, de asemenea, pomenește de o „vreme de foamete“ învoiala este următoarea: „...A dat Oprea birul lui Dolotei, 400 aspri gata, de l-a plătit. De aceea de va plăti Dolotei lui Oprea acei aspri, el să fie frate cu Oprea peste ocină. Dacă nu va întoarce, apoi Oprea să fie volnic să ia un vecin pentru acei aspri: atunci să împartă acea ocină în două“⁷⁹.

Atunci când vânzările sunt făcute de către țărani liberi, pentru ca boierul să ajungă stăpânul satului era suficient ca măcar una dintre ele să fie făcută în forma înfrățirii, și boierul era asigurat împotriva oricăror pretenții de protimisis din partea obștei sătești.⁸⁰ Desigur, întocmai ca în satele libere din secolul XX, greutatea cea mare pe care o întâmpina acaparatorul era de a-l convinge pe cel dintâi cetaș să-și vândă partea. În consecință, dacă acesta nu era prins la ananghie cu cine știe ce biruri, speculații cămătărești sau vini penale, trebuia să i se ofere condiții mai favorabile decât șirului de vânzători care urmau.

Într-o primă fază, înfrățirea se făcea pe calea tradițională a dăruirii reciproce: țăranul dădea ocina și boierul dădea prețul, înfrățirea făcându-se pe aceeași bucată de pământ. Astfel, în satul Pârscov, în 1588⁸¹, Radu se înfrățește cu Maican din Pâcleni: „...și a dăruit Radul pe frațele său Maican cu un cal bun; iar Maican, pentru frăție și pentru cal,

el a dat fratelui său Radul un loc de casă în sat, la Trestia, cât se va putea îngrađi împrejur. Și iar s-a înfrățit Radul cu Crăciun din Pârscoav, de a dăruit Radul pe fratele său Crăciun cu o iapă, iar Crăciun, el a dat fratelui său Radul un ogor la câmp“; tot în Pârscoav, același Radul continuă a cumpăra un loc de munte pentru doi boi și zece cai și alte patru ogoare, la Stâna Moșului, pentru 400 aspri de argint.

Actele prin care acaparările de sate sunt întărite în favoarea boierilor cuprind deseori o listă, destul de lungă, de înfrățiri amestecate cu vânzări propriu-zise. Astfel, în 1536, „...a căzut Oancea într-o treabă urâtă, că a furat o casă, iar jupan Radul a plătit pe Oancea cu două vaci și doi cai“, prilej cu care „...Oancea a așezat pe jupan Radul postelnic peste partea lui, peste jumătate, la câmp și la deal, iar jupan Radul, el a dat lui Oancea trei dulămi, una coferie, iar două de svită“, în același sat, același Radul postelnic mai este așezat și de fiul lui Balotă pentru că l-a scos de la bir, tot astfel, este așezat și de Stoica, pe care Radul l-a plătit „...pentru șase ani, din pungă, până l-a scos și de la bir“, un alt fiu al lui Balotă așează și el „de bunăvoie“ pe Radul peste partea lui; soția acestuia din urmă își vinde partea aceluiași Radul pe 200 de aspri, 2 vaci și un covor; alte două vii sunt cumpărate și ele în același sat.⁸²

În secolul XVII, aceste liste de cumpărări și înfrățiri ajung la proporții cu totul deosebite. Iată, de pildă, seria de înfrățiri și cum-părări făcute de jitelnița Evda și de soțul ei în cursul cuceririi satului Chițești, așa cum sunt ele întărite în bloc prin actul din 1620:

- 1) partea lui Voico toată, de peste tot hotarul, cumpărată cu 2.600 aspri, „...și Voico să fie vecin“;
- 2) partea popei Albu cumpărată cu 2.200 aspri;
- 3) partea lui Cârstea Morteianul cumpărată cu 1.000 aspri;
- 4) viile cumpărate cu ocină de la Stan, cu 2.000 aspri;
- 5) 2 răzoare de vie, cumpărate de la Hagia cu 750 aspri;
- 6) partea lui Tocsoabă, atât din Chițești, cât și din Budișteni, cumpărată cu 1.000 aspri.

Toate aceste „...ocine mai sus spuse le-a cumpărat singură jitelnița Evda, pe asprii săi care au fost ei de zestre de la părinții ei“, alte cumpărături sunt făcute împreună cu soțul ei, Andreica, tot în același sat Chițești:

- 7) partea lui Călin, toată, cumpărată pentru 2 boi în preț de 3.600 aspri și pentru 10 oi, „...și Călin să fie vecin“;
- 8) partea lui Negoii și a fiului său, toată pentru 2 boi în preț de 3.600 aspri, „...și ei să fie vecini“;
- 9) partea lui Oancea și a lui Șerban, pentru un bou în preț de 1.500 aspri și 2.000 aspri gata, „...și ei să fie vecini“;

- 10) partea lui Cârstea, pentru 3.000 aspri, „...și el să fie vecin“;
- 11) partea lui Stanciu, pentru 2.000 aspri, „...și el să fie vecin“;
- 12) partea lui Lan, cu via, pentru 4.400 aspri, „...și el să fie vecin“;
- 13) partea lui Necola, pentru 2 boi de 3.200 aspri, „...și el să fie vecin /.../ pentru că a furat Necola doi boi, în zilele lui Șerban vodă, de la Marco de din Ciulnița, și a stat Necola să piară. Și pentru aceasta, Necola el s-a vândut, cum s-a zis mai sus, lui Andreica și soției sale Evda, pentru acei doi boi, de și-au scos capul de la moarte“;
- 14) partea lui Dragolea cu 2.300 aspri, „...iar Dragolea și cu fii săi să fie vecini“;
- 15) partea lui Rada Brăneasa, cu 2.200 aspri și un bou, „...și să fie vecin“;
- 16) partea mătusei Stănoaia, cu 2.200 aspri;
- 17) partea lui Șerban, cu 2 boi, prețul 2.800 aspri, și pentru un galben, și pentru 10 obroace de meu, și obrocul cu un galben: „...și Șerban să fie vecin“;
- 18) Stanciul, cu 2.000 aspri;
- 19) partea lui Neagul, cu 900 aspri;
- 20) partea lui Hagi, cu 1.900 aspri;
- 21) partea lui Lia, pentru 2.100 aspri;
- 22) partea lui Neguț, cu vii cu tot, cu 2.800 aspri;
- 23) o parte, a mătusei Rada și a fiului său Tatul, cu 900 aspri; și ceară și pâine pentru 300 de aspri.

Acești boieri au grijă să facă și câteva înfrățiri. Este mai întâi o înfrățire făcută anterior de un alt boier, care începuse încă înaintea lor cumpărarea satului, om de om: „...A cumpărat Andreica și cu soția lui Evda ocină în Chițești de la Stoica postelnic, fiul lui Jipa, fost mare portar, toată partea lui, cât a fost de la jupan Ivașco vornic, și cu vecinii, și cu viile, și cu vinăriciul, și de pretutindeni, din hotar până în hotar, pentru că a făcut jupan Jipa portar frăție cu jupan Ivașco vornic încă din zilele lui Mihnea voievod. Astfel, jupan Ivașco el a dăruit pe Jipa portar cu această ocină mai sus spusă /.../ iar jupan Jipa portar, el de asemenea a dăruit pe jupan Ivașco vornic cu doi cai buni turcești. Apoi când a fost în zilele lui Șerban voievod, Stoian postelnic...“ a vândut partea lui, lui Andreica pentru 20.000 de aspri. Dar jupan Andreica face el însuși înfrățiri cu țărani din sat. Una dintre aceste înfrățiri este plătită scump: este vorba de partea lui Dragomir, oricât se va alege, de peste tot hotarul, care se dă jumătate lui Andreica, „...pentru că a făcut Dragomir frăție cu jupan Andreica și cu soția lui, Evda. Astfel, Dragomir, el i-a dăruit pe Andreica și pe soția lui, Evda, cu această ocină mai sus spusă; iar Andreica și cu soția lui Evda de asemenea au dăruit pe Dragomir, pentru frăție, cu 12 boi; și s-au înfrățit de-a lor bunăvoie, încă din zilele lui Șerban voievod“, a doua înfrățire e mai modestă; se înfrățeste numai jitelnița Evda cu Chirca din Bogați, care îi dăruiește o „...săliște în Chițești și cu Stânjienii Popii“,

jitelnița Evda dăruindu-l și ea pe Chirca cu un bou; în total, avem, deci, o înfrățire între boieri, 2 înfrățiri făcute cu cetasi mai modești și 23 de cumpărături nedeghizate în formă de înfrățire, dintre care 10 sunt urmate de căderea în vecinie a vânzătorilor.⁸³

Un pas mai departe în procedeele de acaparare prin înfrățire ni-l arată actele colective prin care boierul înșiră o lungă serie de cumpărări de ocini de la multipli vânzători, prevăzând în final clauza, devenită pur și simplu de stil, „...și au vândut și au înfrățit acei oameni care sunt mai sus-ziși de-a lor bunăvoie și cu știrea tuturor megieșilor dimprejurul locului, și dinaintea domniei mele și dinaintea curții domniei mele și dinaintea boierilor domniei mele“. Ideea că „vânzarea“, oricare ar fi fost modul în care era făcută, corespundea cu o „înfrățire“ – adică având aceleași efecte – prinde astfel chip.

În 1579, de pildă, Calotă ban, cu soția lui, Stana, și cu fiii lor cumpără ocinile specificate mai jos, toată această serie de cumpărări fiind declarată în bloc „înfrățire“⁸⁴:

– în satul *Lipovul de Sus*:

- 1) partea Raiei, toată pentru 4.500 aspri și un cal bun de 800 aspri;
- 2) partea lui Dan toată, cu 2.000 aspri;
- 3) partea lui Bătrânul, toată, cu 4.000 aspri;
- 4) partea lui Părvul, toată, pentru 1.400 aspri;
- 5) partea lui Bălan și a lui Vasii, toată, cu 4.000 aspri și un cal bun;
- 6) partea lui Cazan și partea lui Pătru, toată, pentru 2.700 aspri;

– în satul *Căpățâna*:

- 7) partea lui Stoica toată, cu 2.400 aspri;
- 8) părțile lui Chitrop, Lupul și Hoțilă, cât se vor alege, cu 3.750 aspri;
- 9) părțile lui Stânga, Dan și Boul, cu 900 aspri;
- 10) $\frac{1}{2}$ din partea lui Bălan, cu 400 de aspri.

Iată și un alt caz în care înfrățirea este făcută în bloc, cu o ceată: în 1573, cinstitul vlastelin și prim-sfetnic al domniei jupan Dragomir vornic are ocină în Borusi „...trei funii, cu toți vecinii, și cu tot hotarul, și cu vadurile de moară“.⁸⁵ Această ocină fusese a unei cete alcătuite din 9 persoane. Însă au venit acești „...oameni /.../ de au dat și au înfrățit“ pe Dragomir vornic cu toată ocina lor, și anume:

	<u>Preț</u>
1) Puiu din Ruși a dat 750 de stânjeni	5.763 aspri
2) Fratea și fratele lui, Nan, au dat 250 de stj.	3.600 ”
3) Ignat postelnicul și fratele lui, Cazan, au dat 250 de stj.	3.560 ”
4) Drăghia a dat 250 de stânjeni	3.342 ”
5) Puiul și fratele lui, Tadul, au dat 167 de stj.	2.841 ”

Prețurile au fost plătite în natură: lui jupan Dragomir „...i s-au părut că este bine de a dat și a dăruit pe mai sus zisele slugi ale domniei mele: lui Puiul din Ruși i-a dat o dulamă, și o feregea, și o pereche de nădragi verzi de șocârlat, și un zuf alb cu pedveji, și un cal negru turcesc pintenog, înșeuat și înfrânat, și o pereche de cizme, fac 5.736 de aspri“ etc. În plus, „...a dat tuturor fraților mai sus ziși 30 de vaci, de le-au împărțit toți frații împreună, care după cum a avut ocină“, adică proporțional cu cota lor; „...Împreună fac 22.120 de aspri, pentru că au dat, și au așezat, și au înfrățit“.

Pe vânzătorul mărunț care se înfrătea cu un boier îl pândea o primejdie deosebit de mare, fiindcă este lesne de înțeles ce fel de „frăție“ putea să fie între ei. Ne-o arată un act din 1620⁸⁶, când Stan, tatăl lui Pârvul, vinde o parte din ocina sa din Drăgoiani lui Barbul clucer încă din zilele lui Mihai voievod: „...Și au făcut frăție Stan cu Barbul clucerul“, cum au trăit laolaltă doi „frați“, unul țaran liber, altul boier, o spune documentul foarte limpede: „...Iar de acolo, Stan, dacă a văzut că nu poate să rămână acolo cu Barbul, el și-a spart casa lui și s-a așezat pe altă ocină a lui, numită Viezurea, în capul viilor“; părăsind, deci, ocina pe care se înfrățiseră, Stan fuge din preajma boierului: „...astfel, de atunci până acum, după moartea lui Stan, tatăl lui Pârvul, el și cu frații lui, ei tot au fost în pace“! Dar această pace le este de scurtă durată, căci urmașii lui Barbul, anume jitelnița Dumitra cu fiicele ei, Negrușa și Marga, cu soții lor, Brăilă și Dragomir armaș, și cu fiii lor susțin că fostul frate al soțului și tatălui lor urmează a le fi vecin: „...Ei au voit să vecinească pe Pârvul și cu frații lui și au zis că s-au vândut în zilele lui Mihai voievod să fie vecini“. Domnul judecă și găsește că Stan a vândut numai ocina, iar Stan și cu fiii lui nu s-au vândut să fie vecini. Fiindcă, într-adevăr, vânzarea unei ocini ajunsese să fie o prezumție că fostul ei stăpân se vânduse o dată cu ea.

Pentru a se feri de asemenea primejdii de falsă interpretare a unor înfrățiri-vânzări, cel care vindea avea posibilitatea să nu se înfrătească pe totalitatea ocinilor sale, ci să-și rezerve o parte în plină stăpânire: „...ci au vândut din ocina lor și le-a rămas și lor ocină, să fie cnezi“⁸⁷ – spune un act din 1609; tot astfel, în 1611, intenția aceasta este clar exprimată într-un act prin care se arată că Oprea, și cu soția sa, Voica, și cu fiul ei Costandin „...au înfrățit de bunăvoie pe această dedină a lor să fie a lui Sarchiz cu frații lui, iar cealaltă jumătate de ocină să fie a lor, în pace și libertate“; ocina este împărțită, deci, frățeste – jumătate și jumătate; dar vânzătorul arată că se teme de-al său „frate“, de vreme ce specifică anume că jumătatea lui este numai a lui în pace și liberă⁸⁸.

Cumpărarea unei părți dintr-o ocină și înfrățirea, pe de altă parte, ajung a fi foarte curente și, aparent, împacă două interese contrare: pe de o parte, boierul își asigură dublul titlu de stăpân pe o ocină din sat și de frate cu unul dintre cetași, deci și cu toți ceilalți cetași; pe de altă

parte, vânzătorul, păstrându-și o parte nevândută, ci doar înfrățită, are dovada că nu s-a vândut el însuși ca vecin, trăgând și nădejdea că, de pe urma frăției cu boierul, va avea oarecare avantaje personale, mai mari decât ale consătenilor lui care își vând nu doar ocina, ci și capul.

La fel procedau și boierii care își vindeau ocinile dintr-un anumit sat, însă pentru cu totul alt motiv decât cel care îi îndemna pe țărani, și anume nu pentru a avea dovada că, deținând încă un petic de ocină, nu sunt vecini, ci dimpotrivă, pentru ca, având o bucată de ocină, să-și rezerve dreptul de a cumpăra și a-și spori patrimoniul privat din sat oricând le-ar fi venit la îndemână.

Formularul folosit de documente este de altfel exact același, fie că este vorba de un țăran, fie de un boier. Astfel, în 1601, „...două părți din jumătate de parte a mea din ocina de la Bărcănești am vândut-o jupanului Mihai și jupanului Stanciul, cu 6.000 de aspri gata; iar pe a treia parte i-am înfrățit pe ei, pentru doi boi și pentru aspri gata 500 aspri, de-a mea bună voie⁸⁹; un act ulterior, din 1602, precizează că „...a patra parte de peste tot eu singur să o țin și să o stăpânesc, eu, Bunea logofăt, căci am lăsat să fie a mea⁹⁰, vânzătorul fiind, în cazul de față, un fiu al marelui latifundiar Coresi; în 1619, „...Costandin a înfrățit pe Stanciul, fiul lui Sarchiz. Astfel, a dat Costandin din partea lui de ocină și de vie lui Stanciul jumătate, iar Stanciul a dat și a dăruit pe fratele său Costandin cu 8.000 de aspri gata. Și au rămas lui Costandin alte două răzoare de vie⁹¹; sau, în 1614, Stanciul, Ștefan, Gago și Rustea au în Slăvilești patru funii de ocină: „...însă pentru trei funii au dat bani, iar pentru altă funie s-au înfrățit⁹²; în 1586, Mușa „...au mestecat și au înfrățit pre cinstitul dregător al domniei mele, jupan Pârvu marele clucer, pre această *jumătate*, de pretutindenea. Iar cinstitul dregătorul domniei mele, jupan Pârvul marele clucer, el au dăruit-o cu un chinteș de grana verde, cu 1.000 aspri gata, și cu un tambar de grana, prețul 1.300 de aspri gata. Iar altă jumătate de moșie el au cumpărat-o drept 300 de aspri gata. Și așa s-au înfrățit și au vândut Mușa⁹³; în 1583, un negustor, „Necula gelepul din Matașești“, și fiii lui dețin 100 de stânjeni de peste tot hotarul de la Bucu Vechiu, „...fiindcă a cumpărat-o Necula gelepul de la Socol, pentru 7.500 aspri de argint gata; și acești stânjeni sunt 4 vecini. Iar după aceea Socol, el a înfrățit pe Necula gelepul de a dat 17 stânjeni de ocină din ocina lui, iar Necula gelepul, pentru frăție, el a dăruit pe Socol cu un cal bun, prețul lui a fost de 1.100 aspri⁹⁴.

Interesantă este speța de înfrățire în care vânzătorul e un țăran vecin care se cnezește prin cumpărarea unei ocini. Neavând, însă, destui bani pentru a acoperi întreg prețul vânzării, este silit să renunțe la o parte din ocina sa și să se înfrățească cu altul, care-i dă capitalul necesar. Astfel, în 1622⁹⁵, se constată că satul Căinești s-a vândut lui Mihai voievod cu dedinele sale. Acești „moșteni ai satului“ s-au plâns de mare strâmbătate, zicând că au fost veciniți cu sila; Gavril voievod

le îngăduie să se răscumpere, ca să fie iar cneji; unul dintre ei, Zăvoiu, „...nu a putut să dea toți asprii pe partea lui de ocină, ci a așezat și a înfrățit pe Manea, de i-a dat din partea lui 19 stânjeni pentru 1.100 aspri“; acest Zăvoiu avea 30 de stânjeni, iar prețul de răscumpărare fusese de 1.650 de aspri; prețul înfrățirii făcute pentru el ca să se poată cnezi a fost, deci, destul de aspru.

h) *Transformarea rudeniei de sânge în frăție de ocină.* Într-un sat liber, toți membrii cetei se considerau reciproc rude, organizați fiind în forma neamurilor de veche tradiție gentilică, și erau în același timp și devălmași pe averea comună a satului, și co-posesori de ocini private în sânul aceluiași trup de moșie. Cumulau astfel dubla calitate de rudenie și de megieși sau răzeși. Într-un asemenea sat nu poate fi cineva răzeș, adică co-stăpânitor, fără să fie în același timp și rudă în sistemul rudeniei de ceată a satului.

Dar, pe măsură ce un astfel de sat liber este acaparat de către un boier, înfrățirea pe care acesta o făcea cu unul dintre țărani ajungea a fi doar fictiv o înfrățire cu restul cetei. Sub loviturile acaparatorului, care (i) trăgea în rumânie o parte din sat, (ii) cumpăra o serie de pământuri, lăsând fără avere sau doar cu o parte din averea lor privată pe unii dintre vânzători și (iii) se afla înfrățit cu unul sau mai mulți săteni, ceata însăși a satului se dezorganiza.

Boierul încetează, deci, a mai revendica faptul că e frate sau rudă de ceată cu sătenii lui, ca bază a dreptului său juridic de a le stăpâni pământurile, de a le strâmtora locurile rămase devălmașe și de a-i rumâni. Ar fi fost, de altfel, și paradoxal ca rudenii să devină în mod cinic temeiul recunoscut al dreptului boieresc de a-i reduce în aservire pe săteni. Frăția era doar o procedură inițială, menită să fie abandonată îndată ce fenomenul social al rumânirilor se accentua și devenea general. Vânzările încep, deci, așa cum am văzut, să fie considerate automat ca fiind înfrățiri și, până la urmă, înfrățirea nici nu mai este invocată, fiind evidențiată doar vânzarea. Între rudenie și stăpânirea de ocină se înfăptuiește divorțul, din vechea situație nemairămânând decât terminologia, acum lipsită de fond.

Într-adevăr, înțelesul termenului de „frăție“ suferă un proces de prefacere cât se poate de semnificativ pentru înțelegerea schimbărilor care intervin în preajma epocii lui Mihai Viteazul. Am semnalat cazul fraților de sânge care socotesc, totuși, necesar să se înfrățească, pentru a da astfel o bază juridică stăpânirii lor comune. Aceeași pierdere de înțeles a cuvântului „frăție“ poate fi constatată în multe alte cazuri. Astfel, o înfrățire putea fi făcută între un particular și o mănăstire. În 1575, Pârful are jumătate din satul Comani și din rumâni de acolo, cealaltă jumătate fiind a mănăstirii Tismana, „...pentru că i-am înfrățit domnia mea, ca să le fie lor acest sat mai sus numit, Coman, ohabnic“.⁹⁶

Două sate pot și ele să se înfrățească. De pildă, în 1570, satele Stăneștii și Sovârnicul poartă judecată între ele. Domnia le împacă, în-

tocmind și „...înfrățind acele mai sus pomenite sate ca să ție împreună ocină /.../ jumătate și jumătate“.⁹⁷

Pierderea sensului originar al termenului de „înfrățire“ se constată încă mai concludent atunci când intrarea într-o avere, făcută cu sila și fără drept, continuă a fi numită înfrățire. Astfel, în 1570, mănăstirea Glavaciocul este întărită cu carte domnească „...să păzească bălțile /.../ cum ca să nu se înfrățească întru una, să calce nici un om bălțile și la heleșteiele sf-tei mănăstiri /.../ Iar care om se va înfrăți a călca“, părintele igumen e volnic să-l bată și să-l pedepsească.⁹⁸

Expresia „frate de ocină“, care se pare că tinde, la un moment dat, să înlocuiască termenul de „frăție“, exprimă foarte clar sensul noii concepții juridice care își face loc din ce în ce mai mult. „Frații de ocină“ sunt cei care stăpânesc în comun o ocină sau au ocini împreună în sânul aceluiași sat devălmaș și care, deci, potrivit vechii situații, ar fi trebuit să fie și „frați de sânge“. Termenul de „frați“ a ajuns, deci, pur și simplu, să-i desemneze pe toți aceia care, dintr-un motiv sau altul, stăpânind devălmaș, au ceva de împărțit „frățește“, ca și cum ar fi efectiv frați; sau, cum spune actul din 1601, „...să împărțim frățește până la o palmă de pământ“.⁹⁹ Frații de ocină apar, astfel, încă din 1591, când, cu prilejul unei înfierii, tatăl adoptiv declară că și-a dăruit fiul luat de suflet cu „...toată partea mea de moșie de în Răzvadul de Sus, însă despre *frații mei de ocină*, a patra parte“.¹⁰⁰

Tot frați sunt și cei cu stăpâniri în cuprinsul aceleiași cete, chiar dacă nu au a se împărți frățește. În acest caz, însă, ei sunt frați de ceată, așa cum spune un act din 1594¹⁰¹: „...Când a cumpărat boierul domniei mele Stoica logofăt acea ocină mai sus-zisă, partea lui Drăgoiu, fiul lui Stoe, de la Marco ban, el a întrebat tot neamul lui Drăgoiu, pe toți *frații din ceata lui*“. Protimisul era exercitat, într-adevăr, de către toți acești foști frați de sânge, care se transformă, încetul cu încetul, în simpli frați de stăpânire. De la regula „...este mai volnic să se răscumpere și să-și ție mai sus spusa ocină din satul mai sus spus, pentru că sunt toți de un sânge și de un neam unii cu alții“, se trece la regula „...a fost cu lege să cumpere el mai sus spusa parte de ocină din mai sus spusul sat, pentru că i-a fost *frate de ocină* și după aceea văr primar, născuți din doi frați“.¹⁰² Din ce în ce mai mult, ideea frăției de ocină o dublează și apoi o înlocuiește pe cea a frăției de neam și dreptul însuși de protimisis se deplasează spre frații de ocină. Sau, după cum spune un act din 1606¹⁰³, „...este mai volnic Stănimir logofăt să cumpere acel sat Dobrești, pentru că este frate de *ocină cu ei*“.

Această schimbare de bază juridică a dreptului de stăpânire în devălmășie era de cel mai mare folos boierului acaparator: pătruns în sat mai întâi prin subterfugiul înfrățirii, el prefera să fie socotit doar frate de ocină, ceea ce îi permitea ca, printr-o simplă cumpărare a unui petic de loc, chiar fără înfrățire, să devină co-cetaș cu sătenii pe care avea de gând să-i cumpere și să-i aducă în stare de rumânie.

Expresia „frate de ocină“ sau altele asemănătoare sunt, așadar, caracteristice pentru sfârșitul secolul XVI și începutul secolului XVII, când le întâlnim din ce în ce mai des. Avem astfel formulele: „...frații de ocini din sus și din jos“¹⁰⁴, „...toți frații de în câmp“¹⁰⁵, „...să fie frați pe ocină“¹⁰⁶, „...împreună cu toți frații lor de moșie“¹⁰⁷, „...frați pe vie“¹⁰⁸, „...să fie frați pe toată ocina care au cumpărat-o“¹⁰⁹, „...nu s-au aflat să fie frate pe ocină“¹¹⁰, „...frații săi de ocină“¹¹¹, „...frații de ocină din sat“¹¹², „...frații lui de ocină“¹¹³, „...cu voia tuturilor fraților de în sus și de în jos“¹¹⁴, moșneni „...frați din trei hotare“¹¹⁵, „...fratele lor de ocină și rudenie de sânge“¹¹⁶ etc.

În unele cazuri, însuși termenul de „frate“ este părăsit, în locul lui fiind folosit „funaș“, adică deținător de drepturi în cuprinsul unei anumite „funii“. Astfel, în 1591, se constată că un oarecare și ai lui „...nici n-au avut ei nici o amestecătură cu moșia Moldoveanului, nici au fost funaș cu el, nici nimic“¹¹⁷; iar în 1582, se vinde o ocină „...fără știrea fraților lor de funie“¹¹⁸.

Această frăție de stăpânire putea purta nu numai asupra unui sat, ci și asupra altor bunuri. De pildă, în 1606¹¹⁹, se naște o ceartă pentru stăpânirea unor vecini. Opriș vătaful și Dragomir și fiii lui se părăsc pentru vecinii Stan, Mânea, Vladul și Jârca, cumpărați de Opriș; Dragomir pretinde să le întoarcă banii pentru ca și el „...să țină din acei vecini, să fie frați pe acei vecini“; în 1613, jupan Fote, fost mare postelnic, Badea postelnic, Vladul spătar și Tudoranu pitar, egumenul de la Argeș, cel de la Sfânta Troiță și cel de la Vierășu vin înaintea domniei „...de au spus pentru niște frați ai lor, dă pre ocină, ce au ei la sat la Izvorani, cum au vândut ei mai de înainte vreme nești delnițe din sat cu vinărici la deal; iar când iaste acum, ei nu socotesc că au vândut, ce tot vor să fie frați pre vinăriciu cu acești boieri ce sunt mai sus scriși“¹²⁰; sunt și frați pe o moară: în 1610, Andronache din Târgoviște și jupan Apostol, mare portar, „...au intrat în sfânta biserică de s-au înfrățit“, făcând următoarea tocmeală pentru o moară: „...Să facă jupan Apostol portar el singur moara cu cheltuială de la el, însă să fie împreună cu Andronache; iar apoi, de se va strica moara, iarăși să facă boierul domniei-mele cu cheltuială de la el; însă când nu va putea Andronache să ajute la partea lui, atunci să facă jupan Apostol portar, să socotească, să ia cheltuiala lui iar din moară, până se împlinește cheltuiala; apoi iar să fie frate cu Andronache“¹²¹; frăția dintre aceștia doi este, deci, o frăție cu întrerupere, purtând asupra unei mori: frăția începe abia după ce Apostol își scoate cheltuielile și durează cât timp nu e nevoie de noi cheltuieli cu făcutul morii.

Același înțeles de simplă asociație în tovărășie îl găsim și într-o frăție pe vine din 1609, când, cu prilejul unei învoielii pe viile dajnice și nedajnice dintr-un sat oarecare, stăpânit în cote-părți egale de mai mulți boieri, se prevede pentru viitor: „...De acum înainte, câte vii se vor face și se vor ridica, să fie toți frați, care cum va avea ocină“¹²²

Vedere de ansamblu asupra înfierilor și înfrățirilor. Totalizând cazurile de înfrățiri și așezări consemnate documentar pe cele trei mari categorii mai sus schițate, obținem situația prezentă în tabelul alăturat.

Contopirile de patrimoniul au o pondere constantă, deși, spre sfârșitul perioadei, ele se referă din ce în ce mai des la stăpâniri în comun ale unor țineri private mărunte, nu de sate întregi.

Schimbările succesoriale obținute pe calea normală a înfrățirilor și așezărilor au maxima lor, întocmai ca și predalica, de pe la începutul secolului XVI până spre sfârșitul lui, adică până în preajma epocii lui Mihai Viteazul.

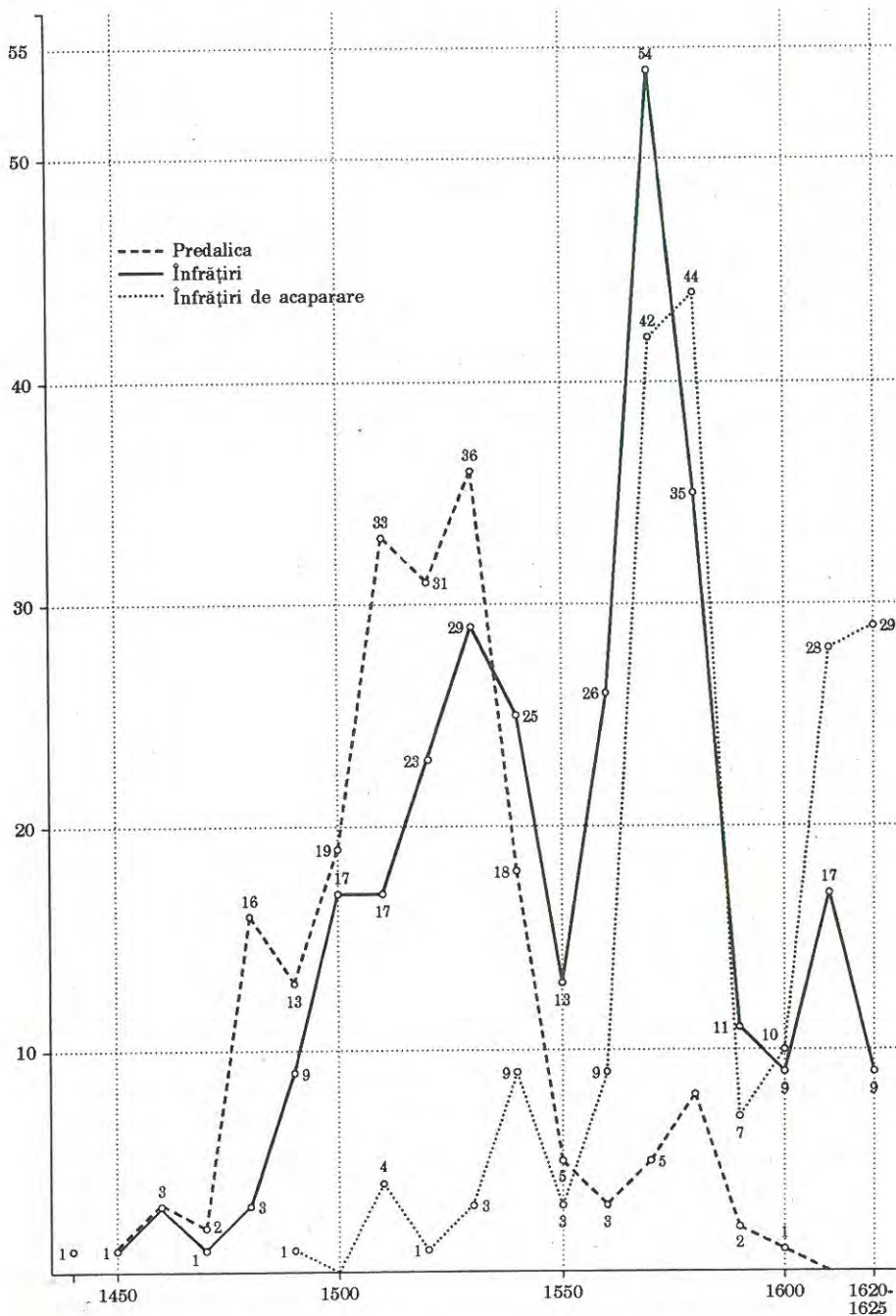
MODALITĂȚI DE ÎNFRĂȚIRE

Perioada	Total documente	Total înfrățiri	Cazuri normale	Contopiri patrimoniul	Vânzări deghizate
1380	8	—	—	—	—
1390	3	—	—	—	—
1400	18	1	—	1	—
1410	12	—	—	—	—
1420	15	—	—	—	—
1430	20	1	—	1	—
1440	10	—	—	—	—
1450	16	1	1	—	—
1460	10	3	2	1	—
1470	27	1	1	—	—
1480	31	4	1	2	—
1490	74	10	6	3	1
1500	58	17	16	1	—
1510	103	21	16	1	4
1520	127	24	19	4	1
1530	185	32	26	3	3
1540	158	34	23	2	9
1550	140	16	10	3	3
1560	159	35	23	3	9
1570	499	96	50	4	42
1580	485	79	29	6	44
1590	435	18	8	3	7
1600	417	19	3	6	10
1610	863	45	16	1	28
1620-5	740	38	8	1	29

În schimb, vânzările deghizate, prin care sunt acaparate satele libere, apar mai târziu și se dezvoltă masiv în pragul epocii lui Mihai Viteazul, care se vădește din nou, pe această cale, o epocă de răscruce în structura socială din Țara Românească, în care întregul sistem de relații sociale dintre boieri și țărani se răstoarnă, reaşezându-se pe alte baze decât cele considerate până atunci tradiționale.

Pentru a vedea mai clar paralelismul dintre toate aceste fenomene, putem urmări graficul de la pagina 204, în care sunt figurate separat frecvența formulilor de predalică, vânzările deghizate și, contopite laolaltă, și celelalte forme de înfrățiri și de așezări. Nu am figurat în grafic, pentru a nu-l încărca în zadar, curba dezvoltării actelor civile nemascate

în forme tradiționale de înfrățiri, adică testamentele pure și vânzările declarate ca atare.

Desfășurarea cronologică a volumului „predalicii” față de cea a „înfrățirilor”

CAPITOLUL III

POZIȚIA DE CLASĂ
A CETELOR BOIEREȘTI SĂRĂCITE

Cete boierești sărăcite. Întâlnim unele cete, al căror caracter inițial boieresc este – în special în Moldova – adevărat documentar, dar care sunt evident în curs de decădere sau chiar complet căzute. Iată un exemplu: în 1483, Toader Urdiugaș împreună cu fratele său Ivan Dumbravă, urmași ai unui Dragoș, mai dețin încă, din moștenirea lor, un grup de sate: Obârșia, jumătate din Mălești și Iovăneștii, cu uric de la Alexandru cel Bun și întărire de la Ștefan cel Mare; Toader Urdiugaș are, în plus, și satul de zestre al soției lui, Ghigoeștii¹; dar acest grup familial este pornit spre sărăcie; încă din 1479, Toader Urdiugaș vânduse lui Cozma jumătate din Mălești și 12 pământuri²; în 1490, vinde fraților Sima și Avăr a treia parte din satul Ghigoești³; în 1564, descendenții celor doi frați au ajuns să alcătuiască o ceată formată din 7 grupe de veri: 3 grupe totalizând 15 persoane, descendente din Ion Dumbravă, alte 3 grupe, cu 14 persoane, urmașe ale lui Toader Urdiugaș, plus încă o grupă de 5 persoane, descendenți dintr-un anume Costea, pe o filiație care ne rămâne neclară⁴; toți acești 34 de oameni dețin împreună doar satul Obârșia, „...unde a fost casa lui Toader Urdiugaș“. Separat, grupul lui Ivan Dumbravă mai are jumătate din Mălești, iar grupul lui Toader Urdiugaș, Ghigoeștii, „...deosebit de nepoții lui Coste“; această ceată atât de numeroasă, cu o bază economică atât de restrânsă, nu face parte, așadar, din grupa boierească pornită spre latifundie, ci, dimpotrivă, se află într-o situație precară.

Mai grea încă e starea unor astfel de mari cete boierești atunci când stăpânirea lor se reduce la un singur sat. De pildă, în 1546, grupul de 6 veri, totalizând 23 de oameni, care au în comun satul Cudrești („...al Codreștilor /.../ cu loc de moară“) nu pot avea o situație înfloritoare.⁵

Când asemenea cete sunt obligate a-și vinde chiar satul, avem dovada că, într-adevăr, limitele extreme ale sărăciei fuseseră atinse. De pildă, în 1528, „nepoții lui Sluga Stan“, alcătuiind o ceată de nouă grupe de veri, totalizând 28 de oameni, își vând satul, „...al Horodnicenilor /.../ cu moară“.⁶

Trebuie subliniat faptul că procesul de sărăcire nu lovește individual boierii singuratici, ci grupe devălmașe întregi – deci, un fenomen social specific acestei vremi în care existau stăpâniri boierești pe grupe mari co-stăpânitoare.

Boierimea latifundiară, în ceea ce o privește, reușește să se desfacă de forma de organizare a „cetei devălmașe“, latifundia boierească ajungând a fi o întreprindere economică administrată prin slujbași, relațiile directe dintre săteni și latifundiar fiind astfel rupte. Dar cetele boierești sărăcite nu numai că se mărginesc la un singur sat, dar și domiciliază acolo, având, deci, relații directe cu țăranii.

Ne putem întreba: odată sărăcite, aceste cete devălmașe boierești domiciliate în sat vor reuși să-și păstreze, oare, caracterul boieresc? Din punct de vedere material, situația lor începe a se asemăna în sărăcie cu cea a țăranilor. Atunci când numărul aserviților ajunge a fi relativ prea mic pentru a mai putea asigura dijma și claca necesare întreținerii unor grupuri sociale atât de mari, acești boieri vor fi siliți de împrejurări să muncească ei înșiși pentru a-și întreține propria gospodărie.

Această gospodărie proprie nu putea fi altceva decât o gospodărie integrată sistemului economic al satului devălmaș – adică folosind aceleași tehnici de muncă și supunându-se aceluiași reguli ale economiei devălmașe. Pe de altă parte, din punct de vedere formal, sistemul devălmașiei boierești cu caracter genealogic era și el asemănător cu cel al satelor libere de tip umblător pe bătrâni.

Iată, deci, o serie de asemănări de fond și de formă care se stabilesc între aceste grupe boierești sărăcite și cetele de țărani devălmași. Desigur, acești boieri fiind oameni liberi, asemănarea lor cu țăranimea se referă la țăranimea liberă cunoscută ulterior sub numele de răzeșime și moșnenime. Toate acestea constituie o serie de considerații care au dat naștere ipotezei că boierimea sărăcită se transformă în răzeșime și moșnenime și, încă mai mult, că întreaga clasă a răzeșimii, adică a țăranimii libere și devălmașe, n-ar avea altă origine decât acest proces de decădere a boierimii.

Documentele par a da argumente în favoarea ipotezei care confundă boierimea sărăcită cu țăranimea liberă, mai ales atunci când avem în vedere sursele traduse din slavonă în românește în secolele XVIII și XIX – uneori și în traduceri contemporane – adică într-o epocă în care,

așa cum vom vedea, termenii de „răzeș“, „megieș“ și „moșnean“ ajunseseră echivoci. Problema este deosebit de importantă, dat fiind că e pus în cauză nu numai faptul stabilirii structurii pe clase a vechii noastre societăți, ci însăși teoria claselor.

Vechea teorie a originii boierești a țărănimii libere. În istoriografia noastră veche – uneori, până și în studii mai recente – a circulat cu o deosebită stăruință afirmația că boierimea sărăcită dă naștere satelelor de răzeși și moșneni: țărănimea liberă nu ar fi, deci, altceva decât rezultatul unui proces de dezagregare internă a clasei boierești.

În special Radu Rosetti a formulat în mod pregnant această teză, pe baza unei serii de argumente care merită să fie analizate critic. Rosetti pornea, în teoria sa, luând în considerare exclusiv documentele moldovenesti, care fac dovada că urmașii unor boieri, la început unici stăpâni ai câte unui sat, cresc până la a forma o ceată, pentru ca, în decursul timpului, atunci când sărăcesc, să ajungă într-o situație asemănătoare cu aceea a țărănimii libere. Această constatare nu poate fi contestată. De aici, concluzia că însăși originea clasei țărănimii libere este aceasta, forma de sat „devălmaș“ rămânând astfel consecința decăderii cetelor de rude de la boierime la țărănime. Asemănările de stare materială și de formă juridică umblătoare pe bătrâni între satele libere și cetele boierești sărăcite i se păreau lui Rosetti și grupului numeros de istorici care îi urmau părerea o dovadă absolută a tezei susținute. Măcar că în Țara Românească cetele boierești nu sunt dovedite documentar a avea o origine genealogică, tezele elaborate pe material moldovenesc erau aplicate *tale quale* și în interpretarea structurii sociale a Țării Românești.

Teza conținea, însă, în sine o altă concluzie logică: dacă țărănimea liberă, moșnenii și răzeșii, erau urmașii unei boierimi decăzute, urma ca ei să fie considerați ca făcând parte din clasa boierească, chiar dacă formau o boierime sărăcită. Deosebirea între clasa boierească mare și cea a micilor boieri sărăciți – echivalenți cu răzeșii și moșnenii – nu mai era, deci, decât una de grad, nu de esență: boierii mari erau boieri bogați, pe când răzeșimea și moșnenimea era o boierime săracă.

Teza aceasta avea și un însemnat sens politic în luptele sociale de pe vremuri, purtate în jurul „chestiei agrare“: cu ajutorul ei se căuta să se răstălmăcească sensul problemei agrare, așezând răzeșimea ca un fel de pavază intermediară între clase. Răzeșimea și moșnenimea erau declarate a forma un hibrid: pe de o parte țărani, dar țărani harnici care, în decursul timpului, au știut să-și păstreze proprietatea și libertatea, spre deosebire de ceilalți țărani, leneși și răi, care își vânduseră pământul și libertatea; pe de altă parte boieri, deși dispunând de mai puțină avere decât marii boieri latifundiați.⁷

Această teorie este absolut inacceptabilă, atât din punct de vedere teoretic, cât și în lumina faptelor. Teoretic, clasele sociale sunt determinate nu de mărimea averii pe care o posedă, ci de pozițiile pe care le ocupă în procesul de producție. Orânduirea feudală cunoaște două clase de bază: pe de o parte, o clasă de stăpâni feudali care exploatează; pe de altă parte, o clasă de țărani direct producători, care sunt exploatați.

Clasa noastră boierească era o clasă „boierească“ pentru faptul că, în calitatea ei de stăpână a pământului și a oamenilor, exploata procesul de producție al satelor, percepând rente în produse și muncă. La rândul lor, lucrătorii direcți ai pământului constituiau o clasă pentru că, față de boieri, ocupau o poziție antagonică, în calitatea lor de exploatați. E drept că această clasă a muncitorilor direcți ai pământului era scindată în două: o parte era redusă în aservire, fiind exploatată de către boierime și de către stat; o altă parte, continuatoare a vechilor forme pre-feudale, își păstrase o relativă libertate, fiind exploatată doar de către stat, fără a avea un stăpân teritorial particular.

Lupta de clasă caracteristică orânduirii noastre feudale se purta între cele două clase antagoniste: pe de o parte, clasa boierească lupta cu un dublu scop: să-i reducă în aservire pe țăranii rămași încă liberi și să înăsprească în continuare condițiile de exploatare a țăranilor aserviți; pe de altă parte, țăranimea liberă lupta pentru a-și păstra această libertate și, în măsura în care era aservită, lupta pentru a stăvili creșterea continuă a gradului de exploatare la care era supusă. Aceasta fiind, în esența ei, lupta dintre clasele noastre sociale, caracterul de clasă al boierimii sărăcite trebuie judecat în raport cu poziția deținută de ea în ansamblul modului de producție feudală, nu în raport cu cantitatea de „avere“ pe care o posedă.

De altfel, teoretic, nu poate fi susținută teza că o clasă socială s-ar putea naște dintr-un proces de sărăcire al anumitor pătri dintr-o clasă socială suprapusă. Nici în fapt teza genezei țăranimii libere din dezagregarea clasei boierești nu poate fi susținută – dacă ținem seamă de realități. Țărănimea liberă se caracterizează prin câteva trăsături care nu pot fi trecute cu vederea:

- în primul rând, ea este extrem de numeroasă, deținând aproape jumătate din totalul populației direct muncitoare; provenind din sânul unei clase boierești ea însăși extrem de redusă ca număr, micile grupe boierești care sărăcesc nu pot explica marea masă a țăranimii libere;

- în al doilea rând, ea ocupă în țară anumite zone geografice – și le ocupă masiv – fiind aglomerată în special în zonele de munte și de deal ale Țării Românești și în regiunea Țării de Jos a Moldovei; deci, nu se poate explica de ce procesul de sărăcire invocat în cauză ar fi avut loc doar în anumite regiuni ale țării, nu și în altele;

- în fine, țăranimea liberă e organizată în formele satelor devălmașe, forme care, de asemenea, nu pot fi dovedite ca născându-se din condițiile de viață ale boierimii.

E drept că, pentru exegeții puri, care afirmă că „nimic nu există în afară de texte“, argumentele de fapt, derivând din constatarea ponderii numerice, a ariilor teritoriale ocupate și a formelor de organizare socială ale țărănimii libere nu atârnă în cumpănă. Documentele nu pomenesc de această țărănime liberă și, ca atare, ea nu este socotită a avea dreptul să intre în discuție. Dimpotrivă, documentele vorbesc de procesul de sărăcire a boierimii și, ca atare, ele trebuie să formeze singura bază solidă de discuție.⁸

Numai că o istorie socială nu se bazează numai pe documente, ci și pe realitățile concrete pe care le putem constata pe orice altă cale. Prin cercetare directă, constatăm că țărănimea liberă e un fenomen de masă, distribuită în anumite arii teritoriale, organizată în sate devălmașe; această realitate nu poate fi nici negată, nici trecută cu vederea. Orice teorie care nu poate da o explicație acestor realități concrete nu poate fi decât o teorie greșită.

Pentru a răspunde, măcar parțial, la argumentele opozabile teoriei lui Rosetti, s-a încercat nuanțarea ei, recunoscând existența a două feluri de țărănimi libere, una originară, *ab antiquo*, dând drept exemplu Vrancea, Câmpulungul Moldovenesc, Rucărul, Dragoslavele și Câmpulungul muntean, și o alta derivând din boierimea sărăcită. Țărănimea liberă originară era, însă, declarată excepțională, un caz pur și simplu aberant față de cel normal, socotit a fi cel arătat de schema Rosetti.⁹

Nici această variantă a tezei Rosetti nu poate fi acceptată, însă, căci este paradoxal să fie denumite excepționale, pentru a fi înlăturate astfel din discuție, tocmai situațiile sociale care reprezintă masa fenomenelor în cauză.

Un punct de răscruce pentru judecarea acestei probleme o constituie faptul că boierimea sărăcită avusese, înainte de sărăcire, o populație aservită în satele pe care le deținuse. Până și Rosetti a fost, deci, silit să se întrebe ce s-a întâmplat cu această țărănime care popula satele boierești atunci când stăpânul lor a trecut de la boierie la răzeșie. Recunoscând existența țărănimii aservite în satele răzeșești, Rosetti trage concluzia, nesprîjinită pe absolut nici un izvor istoric și nici pe vreo oarecare verosimilitate de logică socială, că boierii, sărăcind, i-au izgonit pe țărani lor aserviți, pentru a le lua locul la coarnele plugului. Cum s-a putut întâmpla ca această izgonire în masă a unei populații rurale să aibă loc doar în anumite regiuni ale țării, cum s-a putut ca o asemenea catastrofă a țărănimii să nu lase nici o urmă documentară și unde s-a dus această masă de populație izgonită din satele ei de baștină – iată tot atâtea probleme fără soluție.

În realitate, în zonele moșnenești și răzeșești, țărănimea aservită nu a dispărut, ci nu a existat de la bun început, întreaga populație direct muncitoare fiind liberă și rămânând liberă în tot decursul istoriei. În satele boierești în care a avut loc întâmplător – ici și colo și doar sporadic – un proces de decădere a boierimii, boierimea nu avea interes

să scape de țărani aserviți. În sistemul agricol primitiv al vremii, era suficient teren pentru toată lumea. Boierii aveau loc destul pe hotarul satului să facă desteleniri și curături, dacă, sărăcind, nu aveau încotro; și încăpeau din plin și țărani datori cu dijma și claca. Prezența țăranilor aserviți nicidecum nu constituia pentru boierimea sărăcită o concurență, ci, dimpotrivă, un spor de venituri, prin dijma și claca lor. În măsura în care venitul în dijmă și clacă nu mai era suficient, ceea ce l-ar fi obligat pe boierul sărăcit să pună el însuși mâna pe uneltele de muncă, țărănimea aservită constituia, totuși, în continuare izvorul unui surplus de venituri, care nu putea fi decât de dorit. În același sat, deci, foștii stăpâni ajunși muncitori direcți ai pământului puteau conviețui alături de țărani aserviți. Numărul satelor mixte aflate în această situație este destul de numeros și o bună parte din ele ar putea fi explicate astfel.

Poziția de clasă a boierimii sărăcite. Care putea fi, deci, poziția de clasă a unor asemenea boieri sărăciți? Pe de o parte, erau direct muncitori; pe de altă parte, continuau să exploateze munca altor țărani, tot direct muncitori. E cazul să ne reamintim ce spune Dimitrie Cantemir¹⁰, atunci când face analiza structurii sociale a Moldovei din vremea lui: el afirmă că răzeșii își lucrau singuri pământul, dar puteau avea și oameni care munceau pentru ei.

Nu trebuie să uităm nici faptul că, în secolele XIX și XX existau, în satele răzeșești, alături de țărani liberi, membri cu drepturi depline în obște, alți țărani, considerați străinași, pătrunși în sate în număr mic, tolerați de ceată și obligați a plăti o dijmă către cei pe ale căror pământuri lucrau. Mai mult: dijmă plăteau și răzeșii între ei, atunci când foloseau un pământ aflat în stăpânirea privată a unui co-cetaș.

Dar dijma nu e caracteristică pentru lămurirea problemei. Dijma și embaticul puteau fi date chiar de către mari boieri, fără ca aceasta să însemne o decădere din cinul lor. Esențială este obligația țaranului aservit de a presta clacă – boierescul propriu-zis – și am văzut că răzeșii nu puteau pretinde acest boieresc. Micul boier sărăcit urmează, deci, a fi socotit ca făcând parte din clasa boierească în măsura în care mai avea țărani aserviți datori cu prestarea unor zile de muncă gratuite. E drept că acest lucru ne obligă să recunoaștem existența unui „hotar nestabil ce desparte pe țărani de mica boierime”.¹¹ Vom vedea chiar că, în epoca în care rumâni sunt curenți, orice om liber putea cumpăra un rumân și sunt cazuri în care cneazul, rumânindu-se, se vindea împreună cu rumânii lui. Au fost chiar și cazuri de sate de rumâni care stăpâneau un alt sat de rumâni.

Asemenea hotare nestabile sunt, însă, fenomene normale în orice orânduire. În societatea capitalistă, de pildă, clasa burgheză este și ea scindată în categorii multiple; în startul ei cel mai de jos, mica burghe-

zime deține o poziție care o face să oscileze între primejdia de a cădea în proletariat și nădejdea de a se ridica la burghezia propriu-zisă.

În sânul proletariatului, de asemenea, există straturi diverse, de la aristocrația proletară până la armata industrială de rezervă, aflată oricând în primejdie să decadă în categoriile pe care Marx le analizează ca fiind constituite dintr-o „suprapopulație relativă” (flotantă, latentă și stagnantă), a cărei ultimă treaptă o formează lumpen-proletariatul, la rândul lui structurat în trei trepte succesive de mizerie.¹²

Socotind după cantitatea de avere de care dispun toate aceste categorii de populație, se poate stabili o scară graduală de creștere de la lumpen-proletariat până la magnatul industrial. Ceea ce nu înseamnă că existența claselor poate fi negată. Esențial nu este faptul că un om posedă mai multă sau mai puțină avere, ci rolul pe care îl deține în procesul de producție. Cineva este sau nu burghez după cum posedă sau nu mijloacele de producție care să-i permită să exploateze forța de muncă a altor oameni obligați să-și vândă forța de muncă. A insista pe zonele de trecere de la o clasă la alta este un procedeu neștiințific, folosit de cei ce încearcă să nege problema claselor evidențiind formele de tranziție de la o clasă la alta – adică aspectul neesențial al averii.

Și în orânduirea feudală există forme de trecere de la o clasă la alta, unele categorii sociale oscilând între ele: este cazul micii boierimi sărăcite și transformate în țărănime direct muncitoare. Dar aceasta nu înseamnă că societatea feudală nu se caracterizează prin existența unei clase de proprietari ai mijloacelor de producție – ai pământului – și semi-prorietari ai forței de muncă – ai țăranilor aserviți –, aflată în luptă cu o țărănime direct muncitoare care se trudește să-și mențină pământul și libertatea. Răzeșimea nu este boierime, pentru că răzeșii nu exploatează procesul de producție al unor țărani direct muncitori, ci sunt ei înșiși direct muncitori. Și numai întrucât sunt direct muncitori se cade să fie socotiți țărănime liberă.

E o întrebare în ce măsură boierii sărăciți mai pot fi considerați boieri. Teoretic, ar trebui să stabilim gradul în care operează, pe de o parte, trecerea la muncă directă și, pe de alta, pierderea dreptului de a obține prestarea unor munci gratuite din partea altora. Trecerea de la boierime la țărănime poate fi graduală, deci, nu însă ca „avere”, ci din dublul punct de vedere mai sus enunțat. Ar fi de stabilit momentul în care intervine saltul calitativ al acestor creșteri cantitative, moment care ne-ar da dreptul să-i categorisim pe acești foști boieri sărăciți ca aparținând clasei țărănești, considerându-i trecuți dintr-o clasă în alta.¹³

Această stabilire a poziției de clasă a boierimii sărăcite va trebui făcută pe baza unor informații precise; ceea ce nu este, deocamdată, cu puțință, față de materialul documentar de care dispunem. Singura concluzie sigură pe care o putem trage este că boierimea sărăcită nu dă naștere țărânimii libere, ci, decăzând, se scufundă în ea, se topește în masa acestei clase sociale preexistente.

În cercetarea acestei probleme, suntem datori, deci, să nu inferăm, din doar câteva cazuri izolate, concluzii generale cu privire la structura de clasă a vechii noastre orânduiri feudale și, mai ales, va trebui să încetăm a da documentelor o interpretare forțată, pentru a le face să pledeze neapărat o cauză teoretică greșită, profitând de faptul că terminologia veche românească nu este suficient de limpede, pretându-se la alunecări de sensuri foarte ispititoare și ducând la simple soluționări verbale ale unor probleme care se cer, totuși, întemeiate pe o analiză socială mult mai adâncită. Vom mai stărui asupra acestui aspect al problemei, ținând seama de faptul că se află încă în controversă.

Înțelesuri multiple și schimbătoare ale termenilor de „răzeș“, „megieș“ și „moșnean“. În limbajul cult folosit astăzi de cărturari, se socotește că țărănimea liberă din Moldova poartă numele de răzeși¹⁴, iar cea din Țara Românească numele de moșneni¹⁵. Când este vorba de a defini mai precis înțelesul acestor cuvinte, ezitățile sunt numeroase și semnificative: considerate sinonime, ele sunt declarate a se referi atât la situația individuală a oricărui țaran liber, proprietar pe o avere funciară fie individuală, fie aflată în devălmășie, cât și la organizația socială a acestor devălmași ei înșiși.¹⁶

Acest lucru se explică prin faptul că termenii de „răzeș“, „megieș“ și „moșnean“ au evoluat în decursul timpului, schimbându-și sensul și referindu-se, prin extensiune, la situații sociale care nu fuseseră avute inițial în vedere. Pentru a lămuri condițiile sociale care au dat naștere acestor schimbări de înțelesuri, să analizăm câteva aspecte ale istoriei vechii noastre terminologii. Două sunt ideile-matcă aflate la baza seriei de înțelesuri multiple pe care le pot avea cuvintele *răzeș*, *megieș*, *moșnean* și derivatele lor: pe de o parte, ideea de „vecinătate“ (contiguitate spațială între doi vecini); pe de altă parte, ideea de „succesiune ereditară“.

a) *Ideea de contiguitate spațială.* Atunci când mai multe țineri private sunt alăturate unele de altele, având între ele un hotar despărțitor, se spune despre ele că sunt „răzeșite“ sau „megieșite“, deținute „în răzeșie“ sau „în megieșie“, posesorii lor fiind între ei „răzeși“ sau „megieși“, hotarul despărțitor între ținerile private răzeșite sau megieșite se numește răzor sau mejdină.¹⁷ La fel, sunt răzeșite între ele și trupurile de moșie ale satelor, stăpânii lor – cete libere de săteni sau boieri –, fiind între ei răzeși. În acest înțeles originar de contiguitate spațială, cei doi termeni de „răzeși“ și „megieși“, cu derivatele lor, se folosesc și azi în vorbirea populară, atât în Moldova, cât și în Țara Românească. Se aud, de pildă, în Vrancea, fraze ca aceasta: „Se cădea să-l întrebe și pe cutare la vânzare, căci îi era răzăș“, sau, încă mai clar, la întrebarea „Îl cunoști pe cutare?“ primești răspunsul: „Cum să nu-l cunosc, suntem răzăși pe gropile noastre de cosire!“

Dar, cum a fi vecin cu cineva înseamnă a avea un lot separat de al aceluia, răzeșia se dovedește contrariul devălmășiei. De pildă, dacă o bucată de loc devălmaș, un izlaz, stăpânit „în devălmășie“, este parcelat și loturile sunt atribuite cetașilor, gropile de cosire astfel născute, adică delnițele, vor fi stăpânite în răzeșie. Fiecare delniță în parte va fi un răzor, adică o ținere privată înconjurată (răzorită, răzeșită) de alte țineri private.

Sătenii își dau seama de nuanțele cuvintelor și, întrebați asupra sensurilor exacte ale vorbelor lor, își permit să și glumească, de pildă, în felul următor: la întrebarea dacă pe plaiul Nerejului sunt devălmași, răspunsul primit a fost următorul: „...Nu. Pe muntele Lapoșul suntem vâlmași; dar pe Plaiul Nerejului suntem răzași“, și apoi, răsând: „...Dar iarna suntem din nou vâlmași: vara răzași și iarna vâlmași“, ceea ce corespunde cu faptul că, de cu toamnă, acest câmp de coasă se „izlăjește“, vitele păscând devălmaș pe întreaga suprafață.

În Oltenia, unul dintre informatorii lui Hasdeu¹⁸ răspunde astfel la întrebarea din chestionarul juridic referitoare la înțelesurile cuvintelor *răzeș* și *vâlmaș*: „...Între răzeși se află o linie sau un hotar care le deosebește moșiile una de alta și nu se pot atinge unul de altul, pe moșii. /.../ Între vâlmași nu este altă deosebire decât că lucrează pe moșia devălmașă pământul, care cât îl au, socotindu-se după stirpurii cât au“.¹⁹

Documentar, termenul de „răzeș“ apare abia mai târziu, în preajma secolului XVII, iar cel de megieș în secolul XV. În Țara Românească, le găsim pe amândouă în multiple documente. De pildă, în Oltenia, în 1792, aflăm că „...Nimeni din sudiți să nu cumpere aici în pământul țării lucruri nemișcătoare; și au rămas pricina acelor munți să-ți cauți sfinția-ta aici prin judecată, dându-ți acea putere, când nu vor fi alții din pământenii *rezași*“; în 1786: „...Egumenașii ce au fost după vremi mai naintea mea, întâmplându-să de au slăbit cu stăpânirea hotarilor moșioarălor, având împotrivirea silniciei turcilor ce au fost înaintea răzmiriții rușilor, dă nu-l putea căuta, numiții *răzași* fără de dreptate și în silnicie au acoperit dă toate părțile moșioarele acestea ale sfintei mănăstiri“²⁰; în 1783, aflăm că la Mogoșești-Olt, la o sforăre de moșie, s-au strâns „toți vecinii *rezași*“ și, în 1852, în același județ, „*vecinii rezași*“ se îndatorează să vie la judecată cu sineturile lor²¹; la Suslănești-Muscel, în 1814²², oamenii depun plângere împotriva unui boier care, „...făcându-se *răzaș* cu noi, au venit la satul nostru și, puind la cale pe săteni, unii care au fost mai ticăloși dintre ai noștri, fără știrea unor moșneni“, au vândut partea lor.

Tot astfel și în Moldova, nu numai în documentele Vrancei și ale vechiului ocol al Câmpulungului, ci și în cele ale altor regiuni, termenul de „răzeș“ și cel echivalent, de „megieș“, apar frecvent, cu același înțeles de învecinare. De pildă, în 1836, mai mulți locuitori din Câmpulung certifică faptul că o anumită fată este a lui Pavăl Câmpan, ceea ce ei știu bine, dat fiind că sunt cu toții „...*megieși și răzeși* cu părțile

noastre de moșie²³; sau, în 1772, printre oamenii bătrâni care hotărânesc o moșie de baștină a unui sătean, se află unul care „...este răzeș cu acea moșie“ și altul care este „...răzeș cu noi“²⁴.

Acesta fiind sensul de bază al termenilor de „răzeș“ și „megieș“, se înțelege de ce răzeși, adică vecini între ei, puteau fi și boierii. În 1594, de pildă, Dragoș vătaf și Stancul vătaf primesc porunca domnească să strângă „...oameni buni și bătrâni, megieși de pen pregiur“ la satul Martinești al lui Călin, mare vătaf de comișei, ca să stabilească felul în care Călin are a stăpâni un mal al unei ape, alt mal fiind al răzeșilor lui²⁵; în 1601²⁶, Alexa stolnic cumpără cu 480 de zloți tătărești în satul Scobințeni, din jumătate de sat a treia parte și din a treia parte jumătate; se opun, însă, Drăgan și doi frați ai lui, pe motiv că „...Alexa stolnic nu le este lor răzeș, nici rudă, (ci) om strein și n-au voit să-l lase să le fie lor răzeși, pentru că ei sunt vechi cumpărători“ (fiind vorba de niște cumpărători, acești oameni care se ceartă între ei pentru stăpânirea satului nu pot fi considerați direct muncitori, termenul de „răzeș“ neputând avea, aici, decât înțelesul primar de „învecinat“ și – după cum vom vedea – cel derivat, de „membru al cetei devălmașe stăpânitoare“); tot astfel, în 1614, Nastasia și fiul ei Ionașco Vartic din Petrești se plâng că unchiul lor și un „alt răzăș“ le-ar fi arat ocina și dedina, dar, cum neamul Vartic sunt mari boieri, atât unchiul, cât și acel „alt răzăș“ care apar în act nu pot fi decât simpli răzeși de moșie, iar nu țărani liberi²⁷; în 1728, Ștefan Ianu, biv ftor logofăt, vrea să cumpere moșia Șcheia (Neamț), „...fiind răziaș cu această moșie“²⁸.

Termenul de „megieș“ apare și el foarte des (singur sau sub formele pleonastice „megieși împrejureni“, „dinprejur“, „împrejurași“), în special în procedura de reconstituire a documentelor pierdute sau distruse, stabilirea drepturilor de stăpânire făcându-se prin mărturia megieșilor, adică a acelor dintre vecini care s-ar fi putut opune la o stăpânire neîndreptățită, susceptibilă să le lezeze interesele. De pildă, în 1481²⁹, un act spune: „...I-am făcut lege, după dreptul țării, ca el să aducă la noi pe toți *megiașii* lui din jur, ca și ei să recunoască și să mărturisească de aceasta că așa este“.

Acest înțeles restrâns, de vecinătate, al termenilor de „răzeș“ și „megieș“ poate da naștere la multe confuzii. Cităm drept pildă greșeala vădită pe care o face Constantin Giurescu în lucrarea sa – totuși atât de prețioasă – asupra boierilor. Acest autor constată că, în multe documente, boierii sunt denumiți megieși. De aici concluzia, gravă prin consecințele sale logice, că termenii de „boier“ și „megieș“ sunt echivalenți.

Cum, însă, *megieș* este la rândul lui echivalent cu *răzeș*, înseamnă că orice boier e răzeș, deci proprietar; și orice proprietar e răzeș, deci boier: „...Întrebuințarea denumirii de «boier» acolo unde ar fi trebuit să figureze aceea de «megieș» ne dovedește că aceste două cuvinte exprimau noțiuni identice. Megieș era tot una cu boier. Cine avea calitatea dintâi trebuia neapărat s-o aibă și pe cealaltă. Aceasta se vede tot atât

de limpede și din documentele, destul de numeroase, unde cele două denumiri se întrebuintează alternativ, aplicându-se aceluiași persoane.³⁰

Documentele folosite de C. Giurescu fac într-adevăr dovada că termenul de „megieș” este aplicat uneori și boierilor. Dar concluzia identificării sociale a boierilor cu megieșii nu e legitimă. Boierii erau megieși în calitatea lor de vecini, dar în aceeași calitate și alții decât boierii puteau fi megieși. Termenul de „megieș” poate fi aplicat, de pildă, unor popoare întregi, atunci când se scoate în relief calitatea lor de popoare vecine. Cronica lui Ureche, scrisă în anii 1642-1647, spune despre Ștefan cel Mare că „...Război făcuse cu turcii; de atâtea ori i-au și biruit. Și cu alți megieși de prin prejur, având sfadă, niciodată nu s-au plecat” (este clar că aici *megieș* nu este echivalentul boierului, căci deși turcii, leșii, tătarii, ungurii sunt megieși, ei nu sunt, totuși, boieri); în 1642, lângă Adjud, apar ca martori la o tocmeală „...Condrea din Drăgușani și leahul de acolea, Ioan din munte și alți oameni bătrâni și megiași” – nici aceștia nefiind boieri, adică membri ai clasei stăpânitoare; în 1793, în orașul domnesc Vaslui, se dă mărturie hotarnică pentru un loc de casă al lui Adam Grecul de acolo, boierii ispravnici „...mergând la fața locului și aducând megiașii din prejur, față”; sunt citați, printre aceștia, „...Grigore, armeanul, Grigore Robu, teslar și Cerbul, jidov”, care sunt, fără îndoială, altceva decât boieri.

Termenul se aplică și unor persoane care sunt sigur țărani aserviți, și nu într-un caz întâmplător, ci într-o încercare teoretică de a defini și explica formarea acestei clase, invocată de către marii boieri, în debaterile divanului *ad hoc*, în sprijinul tezei lor: „...Țăranii din Moldova au fost vecini, adică săteni megieși fără de moșie, parte aduși din țările megieșești dintre dușmanii biruiți cu armele” etc.³¹ Boierii se sprijineau, de altfel, pe o definiție anterioară, dată în anafora din 1749, în care cuvântul *megieș* se referă nu la boieri, ci la clasa exploatată de către aceștia: „Vecinul înseamnă săteanul megieș fără de moșie”.³² Interpretarea eronată la care se pretează termenii de „megieș” și „răzeș”, care în documentele mai vechi înseamnă doar „vecin”, iar în cele mai noi înseamnă „membru al unei obști țărănești”, ne obligă să dăm o deosebită atenție epocii și contextului în care acești termeni apar.

Cu atât mai mult, aceeași deosebită grijă ar trebui avută în vedere atunci când se procedează la traducerea unor documente slavone. Suretele de prin secolele XVIII-XIX, când termenii de „răzeș” și „megieș” începuseră să aibă și alte înțelesuri decât cel original de vecin, nu se sfiesc să „interpreteze” actele vechi, punând *răzeș* sau *megieș* indiferent dacă textul slavon se referă la ceată sau la vecinătate, ceea ce dă o aparență de tărie tezei Rosetti.³³

b) *Ideea de succesiune ereditară*. Orice bun moștenit era denumit a fi „de moșie”, de „moștenire”; în consecință, posesorul său era „moșan”, „moștean” sau „moșnean”. Nu era obligatoriu ca bunul respectiv să fie de natură funciară: de pildă, și robii țigani puteau fi „de moșie”.³⁴ Tot

de moșie erau și demnitățile, în măsura în care erau ereditare. În cronica sa, vorbind despre leși, Ureche spune: „...Craii nu ceia ce-s moșeni crăiesc; ci pre carele îl aleg“; iar despre Alexandru vodă spune că la moarte „...le-au arătat moșan pre fiu-său Bogdan, ca să-l puie pre urma lui la domnie“.³⁵

În vechea noastră organizare socială, așa cum știm, regula era ca posesiunile funciare să fie „de moșie“, adică de moștenire, ceea ce face ca, de cele mai multe ori, răzeșii să fie, în același timp, și moșneni. Când se trece, însă, de la ceata de neam la cea de ocină, adică atunci când dispăre ideea de frăție, de posesiune devălmașă succesorală și încep să apară răzeșiile de cumpărătură, cele două noțiuni, de răzeș și de moșnean, se despart, nemaiacoperind aceleași realități sociale: un recent cumpărător putea fi răzeș cu alții, fără să fie și moșnean. La chestionarul său privind frăția de cruce și de moșie, George Popovici a primit următorul răspuns: „...În satul Dorna Vatra au zis un om că acei se chiamă frați de moșie care îs răzeși cu moșiile la un loc“; el adaugă lămurirea că „...fratele de moșie e cel ce are parte frățească la o moșie din părinți pe când răzeș de moșie e numai cel care e vecin cu moșie, își are moșia răzășită de a altuia“.³⁶

Ceea ce este exact, cu deosebirea că nimic nu-l împiedică pe un răzeș să fie și frate de moșie, moșnean, adică să aibă răzeșită o moșie de moștenire. De pildă, în 1772, unei părți de moșie i se spune părintească și răzeșească, precum și strămoșească și răzeșească.³⁷ Cunoaștem aspectele luptei dintre băștinașii satului și străinașii acaparatori și cunoaștem motivele care îi fac să revendice de partea lor nu doar faptul că sunt răzeși, megieși, ci și pe acela că sunt moșneni.

Conflictul social între băștinași și nebăștinași precizează și opune între ei termenii de „răzeș“ și „moșnean“. Astfel, în Vrancea, în 1760, popa Tudorache, pe care l-am mai citat când am arătat că era socotit că „...nu să află frate cu dânșii pe hotarul Vidrii, ci să află om străin, cumpărător“, intrând în conflict cu satul, acaparează locuri, așa încât „...rămân moșnenii ca niște străini“ și, în plus, „...risipește și moara moșnenilor“.³⁸ Ideea de băștinașie este, deci, clar afirmată prin faptul moștenirii: băștinașii sunt moșneni, ceea ce cumpărătorii nu sunt; neîntrați în ceată, ei nu se bucură de „rudenia de ceată“, nu sunt frați de neam cu moșnenii.

Dar și între ei băștinașii deosebesc aceste două idei, cea de contiguitate spațială și cea de moștenire, atunci când este cazul. De pildă, tot în Vrancea, când se măsoară fâlcile, în 1813, în împrejurări pe care le-am arătat, „...mergând fiecare locuitor la hliza sa – hliza era un pământ lotizat – di-ș arăta până unde se hotărăște cu a răzeșilor săi“, în sens de „învecinați“, o anume bucată de pământ aflându-se în contestație, urmează a fi făcută dovada cărui sătean îi aparține bucata de moștenire; sătenii constată că „...până acuma nu s-au mai găsit nimeni de moșnean pă această falce“.³⁹

c) *Ideea derivată, de apartinere la o ceată devălmașă.* Din exemplele mai sus arătate s-a putut constata că termenii de „răzeș“, „megieș“ și „moșnean“ încep să fie echivoci, putând căpăta sensuri diverse, pe măsură ce se accentuează procesul de trecere de la rudenia de ceată la ceata de simplă co-stăpânire. Sensul cel nou, derivat, pe care îl capătă acești termeni este acela de „apartinere la o ceată devălmașă“.⁴⁰ Acest înțeles nou al cuvintelor nu putea apărea, însă, decât paralel cu procesul de pătrundere în sate a acaparatorilor nebaştinași. Să urmărim condițiile sociale ale acestor schimbări semantice.

Câtă vreme satul liber devălmaș nu este obiectul unei cuceriri boierești, sătenii care îl locuiau nu făceau acte și, ca atare, nu putem ști ce nume își dădeau. În Țara Românească, de îndată ce începe procesul rumânirilor, constatăm că sătenii liberi care se vindeau cu capul lor se intitulau *cneji* sau *juđeci*. Rumânii care reușeau să se răscumpere, recăpătându-și libertatea, se „cnezeau“ sau se „juđeau“.

Problema denumirii țăranilor liberi devenea gravă, însă, în satele care, încăpând pe mână boierească, conțineau, totuși, și câțiva săteni care își putuseră scăpa libertatea. Un asemenea țăran își putea dovedi libertatea posedând o ținere privată sau o ocină. A fi megieș sau răzeș într-un astfel de sat, adică a poseda un lot de teren, era *ipso facto* dovada libertății răzeșului sau megieșului respectiv.

În satul fost liber, căzut în stăpânire boierească, o bună parte din vechea structură teritorială și din vechile norme de organizare socială se păstrau în continuare. Într-un asemenea sat liber, dreptul la indigenatul sătesc nu decurgea din stăpânirea oricărui teren din sat.

Mai întâi, dreptul asupra terenurilor devălmașe nu constituia dovada dreptului de indigenat și, deci, nici a libertății celui care-l avea, căci acest drept îl aveau și țăranii aserviți în satele boierești, precum și străinașii dijmași în satele libere. Mai mult încă: nici posedarea unui teren propriu nu era suficientă dovadă, căci posedarea unui loc pus în lucrare temporară, de mai lungă sau mai scurtă folosire, prinsorile din izlaz, curăturile din pădure sau izlaz, mutările și închisorile erau terenuri la care aveau drept atât țăranii aserviți, cât și străinașii dijmași.

Pentru ca posesia unui loc să fie dovada dreptului de indigenat în satele libere și de libertate în satele aservite, săteanul trebuia să posede un „lot-matcă“, adică un teren cuprins într-o raclă lotizată („sforătă“, „funită“, „delnițuită“, „curelită“) și distribuită egalitar tuturor celor în drept. Asemenea loturi sunt întotdeauna de formă geometrică, mergând în fâșii paralele, contigue între ele. Cu alte cuvinte, aceste loturi-matcă, indiferent dacă sunt vatră de sat, țărină de fâneată sau pământuri agricole, sunt întotdeauna deținute în răzeșie, fiind între ele megieșite sau răzeșite. Posesorul unui asemenea lot, care era răzeș în sens de posesor al unui lot într-o raclă-matcă, era răzeș sau megieș și în cel de-al doilea sens, adică avea dovada că e cetaș cu drepturi depline în satele libere sau cetaș liber în satele parțial cuprinse de un boier.

Referindu-se inițial la situația juridică a loturilor din racla-matcă, răzeșia căpăta astfel sensul de „organizație socială a satului devălmaș în întregul lui“. Satele megieșești sau răzeșești sunt, deci, sate rămase libere, organizate devălmaș, în care dovada drepturilor de membru al cetei se făcea datorită posesiunii unei răzeșii, adică a unui lot-matcă. Cel dintâi nume, atribuit acestor sate libere în epoca în care rumânirile devin un fenomen de masă, este cel de sate megieșești sau răzeșești.

În Oltenia, de pildă, arătam că, în conscripția virmontiană făcută de către austrieci la începutul secolului XVIII, satele erau categorisite în fiscale (adică domnești, mănăstirești, boierești) și megieșești, acestea din urmă fiind definite drept „sate care nu au stăpân teritorial“. Pe vremea aceea, deci, termenul de „moșnenie“ nu era încă îndeobște folosit în Țara Românească, cel curent fiind încă cel de „megieșie“.

În Moldova, termenul folosit a fost tot cel de „răzeșie“, echivalent din toate punctele de vedere cu cel de „megieșie“. În ce condiții a avut loc în Țara Românească – și numai aici – trecerea de la „megieșie“ la „moșnenie“ constituie o problemă separată, asupra căreia vom reveni.

Așadar, în satele libere, răzeșii făceau parte dintr-o răzeșie și erau, ca atare, în calitatea lor de posesori ai unui lot răzeșit, membri ai comunității răzeșești. În satele parțial reduse în aservire, țăranul care își păstrase ocina și, deci, libertatea continua a fi răzeș în sensul de posesor al unei ocine; dar nu mai era răzeș în sensul de apartenență, în calitate de membru, la o răzeșie, adică la un sat liber devălmaș.

Întreaga problemă a schimbărilor de sens ale acestor cuvinte nu poate fi înțeleasă, deci, decât așezându-le în contextul lor social, adică punându-le în legătură cu condițiile de viață ale satelor devălmașe, pe de o parte libere, pe de alta parțial reduse în aservire – adică mixte.

Contradicția aparentă dintre diversele definiții date acestor termeni, unele accentuând ideea de mică proprietate, altele, dimpotrivă, calitatea de membru al unei cete devălmașe, se rezolvă, deci, făcând diferența între sensurile pe care aceste cuvinte le pot avea în diversele condiții sociale existente pe vremuri la noi. Definiția de „mic proprietar șezător la țară“ se potrivește cu situația țăranului liber din satele mixte, parțial aservite; definiția de „membru al unei cete devălmașe“ se potrivește cu situația celor din satele devălmașe libere.

Boierime mică și răzeșime. Boierii cei mici, sărăciți, care își văd ceata redusă din ce în ce mai mult la obligația de a face agricultură ea însăși, din pricina lipsei unui număr suficient de țărani aserviți, este evident că nu puteau face o altfel de agricultură decât o făceau țăranii, fiindcă așa le impunea nivelul dezvoltării tehnice a societății în care trăiau. Cu alte cuvinte, ei trebuiau să se supună normelor de conviețuire obligatorii ale satului devălmaș. Primejdia care îi pândea era dublă: pe de o parte, ducând aceeași viață cu țăranii lor aserviți,

riscau să fie treptat confundați cu aceștia, adică să se topească în masa lor; pe de altă parte, atunci când erau obligați să vândă o parte din satul lor unui boier puternic, primejdia care îi pândea era aceeași cu cea a țăranilor liberi rămași cu ocină în satele parțial vândute unui boier. Atât pentru unii, cât și pentru ceilalți, unica scăpare era faptul că posedau o ocină, o răzeșie, dovadă a libertății lor.

Micii boieri, ajungând în această stare de sărăcie și în primejdia socială de a decădea în rândurile unei țărănime aservite, revendicau cu încăpățănare titlul de boieri, măcar că boieria lor era sărăcie lucie.⁴¹ Mândria de a fi boieri și liberi și-o susțineau mai întâi luptând cu înverșunare ca să-și păstreze un petic de loc, fie cât de mic. Procesomania proverbială a acestor oameni, care stau „cu un sac de hârtie și un petic de moșie“, se explică prin faptul că în joc se afla nu numai „peticul de moșie“, ci însuși statutul lor de libertate.

„Prestigiul“ pe care răzeșii îl arborau în aceste sate mixte, în care trăiau amestecați cu țărani aserviți, fie direct unii față de alții, fie față de un boier puternic care căuta să-i cotopească și pe ei, se manifesta uneori în forme ridicole, de care își băteau joc pe bună dreptate ceilalți țărani. Tradiția orală ni-i arată mergând la câmp cu fierul sapei legat în batistă și cu coada sapei purtată în chip de băț – simulând, cu alte cuvinte, că se duc la plimbare, nu la muncă. Ni-i arată, de asemenea, întâmpinându-se unii pe alții cu termenii simandicoși de „cucoane“, „căpitane“ sau „boier cutare“, refuzând să admită căsătoria cu țăranii din sat, ținându-se deoparte la nunți, la horă sau la biserică, doar-doar să-și mai păstreze bruma de bunăstare și de libertate ce mai aveau.⁴²

Dar, întocmai ca și țăranii liberi din satele parțial aservite, acești „boieri-răzeși“ nu fac parte dintr-o răzeșie, ci reprezintă un cu totul alt fenomen social decât acela al satului devălmaș liber. Termenii de „răzeș“ și „megieș“, datorită faptului că au aceste două sensuri în două medii sociale deosebite, sunt de natură să-i încurce deseori pe comentatorii documentelor, conducând la teza eronată a lui Radu Rosetti și a urmașilor lui, care confundă primul sens al cuvântului răzeș cu cel de-al doilea, și, deci, să identifice situația boierului ajuns în starea de răzeșie cu forma de organizare socială a țăranimii libere din satele devălmașe.

Confundarea răzeșimii din satele mixte cu răzeșimea satelor libere, pe baza echivalenței de termeni, duce în mod fatal la *confundarea unor fenomene sociale absolut distincte* – mai mult chiar, opuse, deși numite cu aceeași vocabulă.

În concluzie, țărănimea liberă organizată în sate devălmașe libere este denumită „răzeșime“ abia târziu, atunci când ajunge în faza finală a atacului boieresc de cucerire. Iar străvechiul sat devălmaș este denumit „răzeșie“ în aceeași epocă, abia după reducerea în aservire masivă și grea a majorității satelor noastre. Țărănimea liberă din satele parțial boierești, fie că derivă dintr-un fost sat liber, fie că derivă din boierimea

sărăcită, fostă stăpână pe un sat aservit, purta același nume de răzeșime, fără ca satul însuși să fie o răzășie.

Documentele care ne vorbesc de răzeși în sensul de țărani liberi sau de mici boieri ajunși în stare de cvasi-țărănie nu ne dau prilejul să tragem absolut nici o concluzie cu privire la soarta istorică a satelor devălmașe libere, adică a răzeșilor. Echivalența de termeni nu implică o echivalență de realități sociale. Originea răzeșimii boierești din satele aservite nu constituie o dovadă cu privire la țărănimea liberă din satele libere, ci doar o dovadă că terminologia noastră veche este ambiguă, confuză și, ca atare, nu o putem interpreta cu tehnicile analizei juridice cu care operăm în cazul textelor de legi culte.

În ceea ce privește faptul că în Moldova termenul de „răzeșie“, iar în Țara Românească acela de „moșnenie“ au ajuns în vremea noastră să denumească atât de confuz pe de o parte situația țaranului liber, iar pe de alta, organizarea socială a satului devălmaș liber constituie din nou una dintre problemele grele ale istoriei noastre sociale. La începutul secolului XVIII, satele libere din Țara Românească încă se mai numeau „megieșești“. În ce condiții sociale, deosebite de cele din Moldova, au început aceste sate a se numi „moșnenești“? Cu alte cuvinte, de ce, dacă în ambele țări s-a pornit de la ideea de „contiguitate spațială“, de deținere a unor loturi-matcă răzeșite sau megieșite între ele, Moldova a rămas la această calificare, în timp ce în Țara Românească s-a trecut la ideea nouă a moștenirii, adică a „moșneniei“?

Nu avem deocamdată un răspuns satisfăcător de dat. Cu certitudine că răspunsul există și că este legat de deosebirile de istorie socială mai recentă dintre Moldova și Țara Românească. Începând din secolul XVIII, au avut loc, fără îndoială, în ciuda unei dezvoltări unitare, procese sociale deosebite în cele două țări, procese care încă nu au fost depistate și analizate și nici nu vor putea fi, atâta timp cât documentarea necesară nu se va afla strânsă într-un singur corpus complet, unealtă absolut indispensabilă pentru asemenea lucrări.

PARTEA A PATRA

DEZVOLTAREA GOSPODĂRIEI BOIEREȘTI
ÎN SÂNUL SATULUI DEVĂLMAȘ

CAPITOLUL I

DUBLUL ASPECT AL DREPTURILOR BOIEREȘTI

Boierul ca stăpân și membru al obștilor teritorializate. În Moldova și Țara Românească, în calitate sa de continuator, în condiții sociale noi, al vechii pături suprapuse, boierul este nu numai proprietar feudal al satelor pe care a reușit să le aservească, ci, într-o anumită formă, și „membru“ al obștilor teritorializate. În dubla sa calitate, boierul are două serii de drepturi: pe de o parte, are dreptul de a stăpâni oamenii din sat; pe de altă parte, are dreptul de a întemeia în cuprinsul hotarului sătesc o gospodărie a sa proprie.¹

În documentele noastre – chiar cele mai vechi –, aceste două serii de drepturi și de poziții sociale nu sunt bine determinate, contopindu-se adesea. Dar, pentru analiza lor, vom fi obligați să începem prin a le izola logic și a le considera deosebit. Să urmărim, în acest scop, formulele folosite în cele dintâi documente moldovenești, prin care se dau sau se întăresc anumite sate, și să constatăm că inițial ele sunt sumare și se mărginesc a spune că, de pildă, în 1393: „...I-am miluit cu deosebită milă și le-am dat lor un sat în țara noastră Moldova, pe Suceava“.²

Aceste mențiuni atât de sumare încep să fie completate apoi cu mici descrieri, precum, de pildă, în 1428: „...Lucavăț și Pancăuți și cu toate poienile și cu pădurile și cu pâraiele“.³

Pe măsură ce drepturile de stăpânire se mărunțesc în sânul unei cete boierești, formula de întărire a cotelor-părți, pentru a scoate în relief caracterul lor de stăpânire „de peste tot hotarul“, se dezvoltă până

la o descriere a structurii economice teritoriale a satului. Sunt scoase în relief cele două părți componente esențiale ale oricărui sat: pe de o parte *satul*, adică vatra de sat, casele țăranilor aserviți; pe de altă parte *câmpul*, adică teritoriul pus în cultură de către acești țărani. În 1528, apare o primă formulă mai complexă, care spune: „...Din tot locul, din câmp, și din sat, ce se va alege din acea a treia parte a satului, jumătate”.⁴ Alte formule sunt încă mai descriptive. De pildă, în 1606: „...să fie tare și puternic cu această carte a domniei mele a stăpâni dreapta sa ocină din Dăcești și din Bodești, ce se va alege partea lui, în fânețe, și din câmp, și din apă, și din țarină, și din toate”.⁵

Avem de-a face, deci, cu o descriere a zonelor structurale ale satului – uneori și cu calitățile sale naturale deosebite, cum ar fi „stuful”, „păcura”, „stâncile” etc. –, menite să scoată în relief dreptul „de peste tot hotarul” al „părții” boierești. Dar, de la o vreme, în afară de aceste descrieri încep să apară mențiuni și despre o serie de bunuri aflate în sat, care nu fac parte din structura economică a teritoriului și nici nu sunt calități naturale ale lui, ci rezultatul unor activități economice și sociale. De pildă, în 1604, satul Scociuhanii pe Bârlad ne este arătat „...cu curți și cu șase zeci de *bordeie de vecini și cu mori* în Bârlad”.⁶

Uneori, descrierile bunurilor economice din sat create prin muncă omenească conțin detalii care ni se par curioase, dată fiind puțina lor însemnătate. De pildă, în 1735, se dă „...a patra parte de loc, cu jumătate heleșteu și două livezi de mere în coada heleșteului, cu *puțini perji pe deal*, cu tot vinitul ce s-ar alege din a patra parte”⁷; această formulă, atât de stranie pentru mentalitatea noastră, fiindcă, pe lângă stăpânirea „de pretutindeni” a satului, răspicat afirmată, mai este considerată necesară și adăugirea că stăpânirea poartă și asupra a „*puțini perji pe deal*”, are, totuși, o explicație logică: este vorba de cele două serii de drepturi ale oricărui boier, concretizate în două categorii de bunuri economice, unele referindu-se la calitățile naturale ale satului, altele, la rezultatele unor activități din gospodăria proprie a boierului. Deosebirea dintre aceste două categorii de bunuri devine cu atât mai pregnantă, cu cât ele pot face obiectul a două vânzări deosebite. Boierul-stăpân poate cumpăra un sat și, în plus, poate cumpăra și ținerile private din acel sat. Poate cumpăra, de asemenea, numai anumite țineri private, fără a cumpăra satul.⁸

Vom avea prilejul să dăm multiple exemple de asemenea natură. Semnalăm aici doar faptul că un anumit „stăpân” al unui sat, care se dovedește ulterior a nu fi avut o stăpânire legitimă în acel sat, este, totuși, respectat în cea de-a doua serie de drepturi pe care și le-a constituit prin activitatea sa economică proprie. De pildă, în 1599, Lazăr cu frații săi se judecă cu Albotă pârcaľab pentru satul Grozești și pierd judecata; domnia hotărăște ca Mănăilă, pârcaľab de Soroca, să meargă în satul respectiv ca să cerceteze „...ce vor fi lucrat și ce vor fi așezat acolo acești oameni, Lazăr cu frații lui; iar tu, pentru tot, să faci plată

acestor oameni de la Albotă pârălab⁹; Lazăr mai dăduse și doi cai domniei pentru locul pe care îl pierduse, dar îi recapătă și pe aceștia: „...să le întoarcă caii și ceea ce vor fi lucrat acolo“. Așadar, deși pierd calitatea de stăpâni, își păstrează, totuși, calitatea de posesori ai unor drepturi private.

Aceste două calități simultane, de proprietar feudal și de posesor de țineri private, sunt de fapt indisolubil legate între ele. Dacă nu ar fi fost „stăpân“ al oamenilor din sat, boierul nu ar fi putut profita de renta în muncă a țăranilor săi și, dacă nu ar fi fost membru al satului, nu ar fi putut beneficia de dreptul de a pune în folosință terenurile devălmășe ale satului și, ca atare, renta în muncă i-ar fi fost inutilă. Ca să ne exprimăm în limbajul timpului, boierul avea dreptul „să fie tare și puternic“, ca să „stăpânească“ satul și, în același timp, dreptul de „a întemeia“ în sat o gospodărie proprie.

Drepturile boierești de „stăpânire“ și de „întemeiere“. Când domnul dă sau întărește un sat unui boier, formula pe care o folosește scoate în relief faptul că dreptul de proprietate ia, în acest caz, forma unei „stăpâniri“ întemeiate și pe forța brutală a boierului și a oamenilor lui.¹⁰

Cartea domnească poartă, de altfel, numele de *carte de stăpânit*¹¹ și formulele respective sunt lămuritoare. De pildă, în 1592: „...Am dat această carte a domniei mele egumenului și întregului sobor de la mănăstirea Neamț pentru ca ei să fie tari și puternici cu această carte a domniei mele să-și apere întregul hotar“.¹² Ideea de „a lua“ și „a ține“, este deseori exprimată astfel: „să ia și să ție“¹³; „a ține și a apăra“¹⁴; „să ia și să stăpânească“¹⁵; „a lua și a stăpâni“¹⁶ – și alte asemenea formule curente. Foarte plastic rezultă același lucru și dintr-un act din 1603, prin care Radu, uriaș din Târgul Iașilor, este anunțat să dea satul Lețcani vistierului Boul: „...tu să cauți să-i dai satul în mâini“.¹⁷

În afara acestor formule de „stăpânire“, documentele mai cuprind și altele, prin care domnul îl autorizează pe boier „să întemeieze“ în cuprinsul hotarului pe care îl stăpânește. În ce constă acest drept de „întemeiere“? În primul rând, dacă ceea ce se dă boierului este un loc „pustiu“ sau o enclavă într-un anumit hotar de sat, în care mai poate încăpea încă un sat, dreptul de întemeiere este, de fapt, un drept de colonizare. Primul lucru pe care trebuie să-l facă, deci, un boier când primește o asemenea autorizație este de a-și întemeia satul însuși. De pildă, în 1415: „...Iar pe acest hotar, dacă vor avea puțința să întemeieze sate, să-și întemeieze, cu această mai sus scrisă întărire“.¹⁸

Activitatea de „colonizator“ a boierului este, însă, excepțională. De obicei, boierul stăpânește un sat gata format. În cuprinsul unui asemenea sat, el avea de procedat la o serie de alte „întemeieri“ sau „așezări“. Se întemeiau nu doar mănăstiri, ci și mori, grădini, prisăci, case, iazuri și tot felul de alte întreprinderi cu caracter economic.¹⁹

Adesea, formula de autorizare a „întemeierii“ nu precizează ce anume urmează a se întemeia, ci are un caracter general. De pildă, în 1433, pan Onea clucer are satul Docolină, pe Bârlad, „...cât va putea așeza în acest hotar“²⁰; în 1445: „...oricât va putea să întemeieze în acest hotar“²¹; în 1452: „...pan Mihail va stăpâni aceste siliști și va întemeia“.²² Cu alte cuvinte, ajungând stăpân pe sat, boierul începea să întemeieze acolo diferitele părți constitutive ale propriei lui gospodării.

Inserarea gospodăriei boierești în tehnica de producție a satului devălmaș. Întemeierea unor gospodării boierești nu are loc pe un teren gol, ci în complexul organizațiilor sociale ale satelor devălmașe aservite și în condițiile unei susținute lupte de clasă. Boierii vor trebui să țină seama, deci, în activitatea lor, de caracterul tehnic al procesului de producție pe care îl stăpânesc și să se adapteze la acesta.

Mai întâi, însuși dreptul de stăpânire constă în exploatarea prin însușirea rentei în produse și muncă a unei producții țărănești pe care boierul, într-o primă fază, nici nu o creează, nici nu o organizează. Țăranii aserviți își duc munca lor tradițională, potrivit sistemului obligatoriu al agriculturii și creșterii de vite, bazat pe tehnica de producție devălmașă, în gospodării proprii, asociate pe un teren colectiv, lăsat de proprietarul feudal la dispoziția tuturor și folosit prin cules direct din natură, prin defrișări și deșteleniri periodice, prin cuprindere și prin distribuții de loturi în sânul unor „racle“. Boierul se amestecă în acest proces de producție doar pentru a-și garanta perceperea rentei în produse printr-o supraveghere a inițiativelor economice ale țăranilor lui, ulterior prin impunerea unei autorizații prealabile acordate de el pentru orice lucrare agricolă țărănească și mult mai târziu prin dreptul de a distribui el însuși loturile de agricultură mutătoare, boierul substituindu-se astfel, din ce în ce mai mult, în drepturi care aparțineau inițial comunității însăși a sătenilor.

Tot astfel, dreptul de „întemeiere“ are a ține seama de același fond social al tehnicii de producție devălmașe. Folosind munca țăranilor aserviți, boierul își creează unități economice proprii, inserându-se, la fel ca oricare membru al obștei, în tehnica și ritmul de muncă ale satului, însă pe o bază calitativ nouă, și anume de exploatare, ceea ce duce la accentuarea contradicției dintre proprietarul feudal și mica gospodărie țărănească, limitată tot mai mult în posibilitățile ei de dezvoltare.

Terenurile colective ale satului vor fi, astfel, folosite de către el și luate în stăpânire grație acelorași procedee pe care le practică și țăranii și care derivă necesarmente din condițiile tehnice agricole rudimentare ale vremii, dar având un conținut nou, determinat de relațiile de exploatare existente între stăpânul feudal și producătorii direcți. Boierul cuprinde terenuri devălmașe, *defrișează* – de unde rezultă curături, pocieni și prisăci în pădure –, *deșteleneste*, din câmpul durat, pământuri

de clacă, amestecate printre terenurile de dijmă ale țăranilor, având un caracter temporar și mutător, întocmai ca și acestea; *sădește* grădini, livezi și vii de folosință permanentă; își *atribuie* loturi în sânul unor mici racle de fâneață sau de cereale, înconjurate cu gardul țarinii, și își *construiește* o serie de instalații: mori, pive, poduri, iazuri.

Toate aceste activități economice sunt făcute, deci, sub exact aceleași forme tehnice devălmașe pe care le folosesc și țăranii, cu deosebirea de fond – esențială – că munca necesară pentru întemeierea gospodăriilor boierești este o muncă servilă, prestată de către țăranii aserviți. Boierul își poate mări gospodăria și poate acapara terenuri numai în măsura în care dispune de rentă în muncă. Extinderea suprafețelor acaparate de el spre folosul său propriu atârnă, deci, în mod direct de volumul de populație din satul stăpânit și de cantitatea de muncă servilă pe care o poate cere. Boierul nu acaparează terenurile de dragul lor, însă, ci pentru că această acaparare de terenuri este pentru el singurul mijloc de a-și concretiza drepturile la rentă în muncă. Temeiul acțiunilor lui de cuprindere a terenurilor devălmașe nu este, deci, numai un simplu drept de proprietate funciară individuală, ci și situația de „stăpân“ al oamenilor din sat, destul „de tare și puternic“ pentru a i se presta clacă de către țăranii aserviți și în drept să se folosească de clacă pentru a-și întemeia o gospodărie în cadrul satului devălmaș, alături de gospodăriile celorlalți cetași și în concurență cu aceștia.

Adevăratele avere de care dispune boierul nu sunt, deci, terenurile, ci oamenii din satul aservit, producătorii dependenți, care îi muncesc în clacă și îi predau plus-produsele. Acapararea de terenuri devălmașe pe care o face boierul, spre deosebire de acaparările din satele devălmașe libere, nu este decât indirect o acaparare de mijloace de muncă; în esența ei, acapararea de terenuri e o acaparare de forțe de producție capabile să dea rentă feudală în produse și muncă, un mod de exploatare a oamenilor, nu a terenurilor.

În concluzie, boierul își extinde stăpânirea asupra terenurilor din sat, în două moduri și două scopuri:

– mai întâi, în *calitatea lui de stăpân*, urmărește să-și asigure o sporire a rentei în produse, declarând drept braniște terenuri lăsate inițial la libera folosință a sătenilor și, simultan, să-și asigure încasarea acestei rente de pe totalitatea trupului de moșie, exercitând un control și impunând autorizații prealabile pentru orice activitate economică țărănească;

– în al doilea rând, în *calitatea lui de membru de tip special al comunității sătești*, având drept de „întemeiere“, boierul cuprinde, de-frizează, destelenește, sădește și valorifică suprafețe de teren, potrivit cantității de rentă în muncă de care dispune, organizându-le sub forma unei gospodării proprii.²³

Exploatarea boierească a satului devălmaș aservit ține seama, deci, de natura devălmașă a procesului de producție supus exploatării, renta

în produse și în muncă fiind pârghia socială prin care boierul realizează exploatarea, în cadrul unei ascutite lupte de clasă, reușind totodată să-și consolideze și proprietatea sa. Dezvoltarea gospodăriei boierești cunoaște stadii deosebite, cu efecte deosebite, în decursul istoriei. Inițial, gospodăria boierească este o *gospodărie de consum*, mărginindu-se să asigure bunurile necesare întreținerii boierului, a familiei și oamenilor lui; ulterior, gospodăria boierească trece la *producția de marfă pentru piață*.

Această schimbare a caracterului gospodăriei boierești are un efect copleșitor asupra structurii interne a satului devălmaș: dintr-un simplu fragment perfect integrat în tehnica de producție a satului devălmaș, gospodăria boierească ajunge să fie un corp străin, distructiv pentru organismul social din care a crescut.

Satul aservit, cu întreaga lui fundamentare tehnică și economică devălmașă, cu întregul său sistem cutumiar, cu complexul său de moravuri și trăsături de psihologie socială, sub influența exploatării boierești intră într-un rapid proces de destrămare, însoțit de lupte sociale intensificate până la izbucniri de răscoală.

CAPITOLUL II

DREPTUL DE STĂPÂNIRE

Rolul rentei în produse în gospodăria boierească. Exploatarea satelor a constituit, veacuri de-a rândul, un regim impus de către cuceritorii nomazi prin confiscarea plus-produsului și obligativitatea unor munci gratuite. La rândul lor, domniile autohtone, de îndată ce s-au constituit, au continuat să exploateze satele, atât libere, cât și aservite, pe cale fiscală – așa cum arătam într-un capitol anterior.

Boierul avea, însă, spre deosebire de stat, ca temei al dreptului său de exploatare, o calitate patrimonială de proprietar funciar în satele pe care le stăpânea – și aceasta din ce în ce mai limpede, pe măsura dezvoltării și întăririi relațiilor feudale. Consolidarea acestui drept patrimonial și, deci, și a rentei feudale propriu-zise este rezultatul unui îndelungat proces istoric, pe care îl vom schița în capitolele de față.

Încă de pe vremea în care boierul era doar un membru al păturii suprapuse, în cadrul comunităților vicinale, dijma pe care o încasa era normată prin obiceiul pământului. El a continuat să încaseze această dijmă, devenită „tradițională“, și după constituirea statului, așa încât cuantumul ei nu putea fi schimbat cu ușurință. În tendința lui de a-și îmbunătăți neconținut situația materială în dauna țăranilor aserviți, boierul nu putea să sporească prestațiile în produse așa cum ar fi vrut. Se opunea, de altfel, și productivitatea limitată a muncii țărănești. Singurul lucru pe care îl putea face era să ia măsuri de *control* asupra producției țărănești – în așa fel, încât nimic să nu-i scape nedijmuit.

Fără a se amesteca direct în tehnica de producție devălmașă sătească, boierul avea, totuși, posibilitatea de a controla producția satului, urmărind activitățile economice întreprinse în sat, aflând produsul obținut, astfel încât să poată stabili ce drepturi de rentă în produse avea. Dimpotrivă, țăranii dijmuți aveau interesul contrar, de a scăpa de acest control boieresc, fapt care stă la baza neîntreruptei lupte de clasă ce străbate orânduirea feudală de la un capăt la altul.¹

Desigur că, față de încercările țăranilor de a scăpa de dijmă, boierul căuta să impună o măsură de control, constând în obligația ca țăranii să-l anunțe de orice activitate economică ar avea de gând să înceapă, obținând din partea lui o autorizație prealabilă. Primul pas pe care îl face boierul în consolidarea proprietății sale este acela de a impune această prealabilă încuviințare.

Un al doilea pas, hotărâtor, constă în trecerea la sistemul „distribuirii” de loturi, făcută de boierul însuși și care, după cum vom vedea, nu se va generaliza decât târziu, abia în epoca pre-regulamentară.

Problema controlului dijmuirii în satele stăpânite nu de către un singur boier, ci de o cetă de boieri, era dublată de problema găsirii modalităților prin care diverșii co-stăpânitori își puteau reglementa împărțirea drepturilor lor la rente în muncă și produse. Soluțiile găsite vor duce la o structurare teritorială a satului, izvorâte de această dată nu din necesitățile producției sătești, ci din necesitățile *exploatării* acestei producții, în condiții care să lase, totuși, procesului de producție posibilitatea să se desfășoare cât mai nestingherit.

Împărțirea pe cote-părți inegale a drepturilor de percepere a rentei în produse. Există o serie de cazuri în care stăpânirea satului nu aparține unui singur boier, ci unei cete de boieri. Împrejurarea ne este utilă în cercetarea naturii dreptului de stăpânire, dat fiind că ea ne permite să aflăm amănunte cu privire la modul în care boierii co-proprietari își organizau între ei drepturile de stăpânire și, deci, indirect, lămuriri și asupra organizării devălmașe a proceselor de producție supuse stăpânirii.

Fenomenul social al co-stăpânirii boierești nu este excepțional, ci, într-o anumită epocă, poate fi considerat chiar dominant. Pentru a ne da seama de importanța deosebită a procesului de mărunțire a drepturilor de stăpânire în sânul cetelor boierești, ne va fi util un tablou de ansamblu al situației satelor din acest punct de vedere. Vom pune, deci, în paralel numărul satelor „întregi”, adică stăpânite individual de boieri cu o familie restrânsă, și numărul satelor stăpânite de cete boierești. Pe acestea din urmă le vom clasifica, potrivit indicațiilor pe care ni le pot da documentele, în „sate stăpânite în două jumătăți”, „sate stăpânite în cote-părți proporționale calculabile aritmetic”, și „sate stăpânite în părți, fără proporționalitate indicată”. Laolaltă, vom avea de pus față în față totalul „satelor întregi” și totalul satelor „divizate”.

STĂPÂNIRI DE SATE ÎNTREGI ȘI DE SATE DIVIZATE

Perioada	Total sate menționate scriptic	Sate întregi	Sate în 1/2	Sate în cote-părți	Sate în „părți“
1390-1399	19	17	2	—	—
1400-1409	29	29	—	—	—
1410-1419	43	43	—	—	—
1420-1429	132	130	2	—	—
1430-1439	308	299	6	—	3
1440-1449	244	238	6	—	—
Total	756	739	14	—	3
1450-1459	181	168	9	—	4
1460-1469	143	127	11	2	3
1470-1479	89	80	3	4	2
1480-1489	143	118	18	5	2
1490-1499	294	220	48	25	1
Total	850	713	89	36	12
1500-1509	155	130	11	13	1
1510-1519	113	93	9	11	—
1520-1529	289	202	33	47	7
1530-1539	97	60	15	15	7
1540-1549	229	113	47	58	11
Total	883	598	115	144	26
1550-1559	209	103	31	70	5
1560-1569	139	58	11	65	5
1570-1579	252	149	24	59	20
1580-1589	511	304	58	98	51
1590-1599	350	161	44	91	54
Total	1.461	775	168	383	135

Rezultatele unei atare analize statistice sunt cuprinse în tabelul de mai sus. Totalizând rezultatele și calculând procentual, pe jumătăți de veac, obținem situația din tabelul de mai jos. Proporția deținută de

PROCENTUL DE SATE DIVIZATE

Perioada	Total sate	Din care divizate	%
1400-1449	756	17	2,1
1450-1499	850	137	16,1
1500-1549	883	285	32,2
1550-1599	1.461	686	46,9

satele divizate crește, deci, neconținut de-a lungul perioadei considerate, ceea ce arată că stăpânirea colectivă de către cetele boierești ajunge a fi, în Moldova, un fenomen social deosebit de important.

Modalitățile de stăpânire devălmașă a drepturilor boierești. Atunci când un sat se află în mâna unui singur boier, amănuntele organizării interioare a satului nu sunt consemnate în documente: trupul întreg de moșie se află sub dominația unuia singur, care singur culege renta în produse a sătenilor, singur le impune zile de muncă în cuprinsul gospodăriei lui proprii, conflictele dintre el și sătenii lui purtându-se pe alte căi decât cele ale proceselor care generează documente scrise.

Cu totul alta este situația în satele stăpânite colectiv de către o ceată de boieri co-proprietari. De data aceasta, există multe conflicte între înșiși membrii cetei boierești, oameni care își fac documente cu întărire domnească și știu să și le păstreze în vederea viitoarelor pări. Asemenea conflicte au drept origine dificultățile de a stabili în ce mod urmează să-și împartă renta în produse și în muncă sub-grupele concurente și felul cum trebuie reglementate drepturile lor la întemeierea unor gospodării proprii, operație ce implică acapararea de pământuri de către unii în dauna altora. Grație acestor conflicte și actelor scrise care rezultă din ele, informații despre modul de organizare a proceselor de producție țărănești vor apărea și ele oarecum mai în lumină.

Este firesc să fie așa, căci ceea ce își împărțeau între ei boierii era dreptul de a exploata un proces de producție țărănesc și, ca atare, ei trebuiau să se acomodeze caracteristicilor acestui proces. Zadarnic își calculau boierii aritmetic drepturile de cotă-parte, ceea ce se face mergând până la stabilirea unor „umblări pe bătrâni“ mai mult sau mai puțin fictive, căci aceste drepturi de cotă-parte urmau să fie aplicate la un proces de producție care ținea seama de cu totul alte necesități decât cele de exploatare ale cetei boierești, dacă nu se găsea o soluție pentru a permite procesului de producție să continue, reproducându-se necurmat.

a) *Exploatarea în comun a satului.* O primă soluție în vederea exploatarea procesului de producție sătesc era cea pe care o puteau practica doar cetele de boieri formând grupe restrânse, legate între ele prin relații de rudenie, și anume perceperea în comun a rentei în produse și în muncă, paralel cu formarea unei singure gospodării boierești, comune întregii cete. Chiar atunci când în această ceată de boieri apar cote-părți inegale, dacă ele sunt puține la număr și clare, exploatarea în comun se poate face, în special în ceea ce privește exploatarea unor bunuri aflate în patrimoniul comun, de caracter privat, al boierilor, adică în gospodăria lor.

Câteva rare documente ne dau lămuriri asupra felului cum puteau avea loc astfel de înțelegeri. Astfel, în 1658, un iaz este stăpânit de doi boieri, unul având o treime, altul două treimi. Înțelegerea dintre ei este următoarea: „...Când va fi nevoie de dus, unul va da un car, altul două. /.../ Iară când se va vâna, în posturi, peaștii de vânzare“, vor avea tot aceeași proporție „...și din bani, și din peaște“, amândoi obligându-se să bage „...în heleșteie năvod și mreaje“²; mai găsim, întâmplător, tocmai

în 1810, cazul unei vii stăpânite de doi boieri care se învoiseră astfel: „...Eu în anul dumisali să n-am amestec, nici dumnealui în anul meu“³ (acești doi stăpâni exercitându-și stăpânirea un an unul, un an celălalt, sunt de fapt doi cumnați care clădiseră frățește hruba și șopronul viei lor de cumpărătură) /.../ Pără la acest let, ce am vândut vin, ne-am răfuit. Și de acum înainte ne-am învoit cât om avea zăli, noi și ficiorii noștri, cu hotărâre să fie: un an stăpânesc eu și să pun vin, și un an cumnatul Constandin“; în cazul în care unul dintre cei doi co-stăpânitori ar fi vrut să arendeze via în anul său, celălalt își rezerva un drept de preemțiune la arendare.

O modalitate asemănătoare de împărțire în timp a drepturilor de cotă-parte o întâlnim în 1616, cu prilejul unei pări privitoare la un vad de moară stăpânit „...împreună, în satul Vârtop“⁴: „...Deci Nechita a zis că are a treia parte din acest vad de moară, iar popa Andrușco cu Gheorghe că au două părți din acest vad și au făcut moara singuri, fără Nechita“; dar „...Nechita a rămas pe popa Andrușco și pe Gheorghe, ca să stăpânească moara cu ei și să le întoarcă ce se cuvine, cu dreptate, ce au cheltuit pe acea moară; sau să-și ia apa a treia zi“.

O altă soluție este, de pildă, cea din 1430, când mănăstirea Neamț are „...din cele trei mori din jos care sunt la Baia, a treia parte, adică a treia moară toată“⁵; în 1443, mănăstirea Moldovița are și ea parte la morile din Baia, în altă modalitate de folosire, anume „...trei mori care sunt la Baia care sunt jumătate cu călugării de la Neamț și două mori carele sunt la Baia și le sunt jumătate cu pargarii de la Baia“.⁶ Moara, însă, dă ca venit *uiumul*, care poate fi ușor împărțit, așa încât moara nu provoacă mari dificultăți de stăpânire de-a valma.

Buna înțelegere e cu mult mai dificilă atunci când învoiala poartă asupra întregului hotar, adică asupra exploatării directe, prin perceperea de rentă în produse și muncă a țăranilor. Iată, totuși, un caz care nu poate avea alt înțeles decât acela al exercitării devălmașe a drepturilor senioriale boierești: în 1642, un Nicolae și un Dumitrașcu fac următoarea învoială pentru satul Bahrinești: „...să-l stăpânim frățește și să fie o jumătate cu vecini a lui, iar cealaltă jumătate să fie a mea. Așijderea să stăpânim frățește și heleșteul, câmpul, fânațele, pădurea și toate locurile“⁷; interesant este faptul că e vorba de un sat în care mai rămăseseră încă și alți proprietari, având ocinile lor deosebite; cei doi boieri își împart virtual și averea acestora, mărturisind dorința de a o căpăta: „...Iară de s-ar cumpăra partea răzeșilor din acel sat sau am primi-o cu judecată, la fel frățește să avem a o stăpâni“.

În vremuri mai apropiate de noi găsim cazuri în care anumite cete de stăpâni aplică, pentru împărțirea veniturilor comune, un calcul savant de „stânjeni-masă“. După ce se stabilește, prin alegere hotarnică, numărul de stânjeni-masă revenind fiecărui membru al cetei exploatoare, potrivit procedurii anterior analizat, acești stânjeni-masă sunt folosiți pentru împărțirea veniturilor administrate în comun.⁸

b) *Modalitățile de „alegere“ a drepturilor boierești.* Calculul abstract al cotelor-părți care reveneau fiecăruia dintre co-stăpânitorii satului rezolva problema distribuirii beneficiilor rezultate din exploatarea comună a satului. Dar când această exploatare comună înceta, pe măsură ce gospodăriile boierești familiale se dezvoltau, autonomizându-se față de ceata întreagă a neamului, devenea din ce în ce mai necesară o „alegere“ de părți, adică o desfacere a cetei printr-o operație pe care astăzi am numi-o „ieșire din indiviziune“.

Asemenea alegeri de părți practicau și satele libere.⁹ Dar pentru ele problema era relativ ușoară, căci ceea ce urma să fie supus împărțirii era trupul de moșie al satului, considerat obiect al muncii directe a familiilor componente ale cetei. De pildă, distribuirea de loturi în cuprinsul unei racle constituia o alegere de părți efectuată parțial asupra unei anumite suprafețe restrânse a hotarului sătesc. Cu atât mai mult, împărțirea către familii a suprafeței întregi a satului, în tipul II al umblării pe bătrâni, era, de fapt, o ieșire din indiviziune, prin tăierea satului în „părți“, adică în fâșii alungite de pământ, curgând „din cin în cin“, „din hotar în hotar“, adică de-a lungul întregului trup de moșie, străbătând toate zonele economice ale acestuia.

Dar alegerile de părți la care trebuiau să recurgă stăpânii feudali ai satului atunci când ceata lor indiviză se desfăcea nu puteau fi rezolvate la fel de ușor, dat fiind că nu numai pământul, ci și drepturile de exploatare a oamenilor din sat formau obiectul ce urma să fie ales. Trebuiau găsite, așadar, procedee pentru a alege cantitatea totală a rentei în produse și în muncă la care erau obligați sătenii. Atâta timp cât ne aflăm într-un stadiu încă nedezvoltat pe deplin al proprietății feudale, interesul major al boierilor-stăpâni era acela de a reglementa modul de exploatare a oamenilor datori cu predarea plus-produselor lor și a unor anumite cantități de munci gratuite. Ceea ce trebuiau să-și împartă boierii erau, deci, *oamenii din sat* și doar în subsidiar terenul, iar pe acesta din urmă doar ca mijloc de exploatare a oamenilor. Abia mult mai târziu, când gospodăria boierească se transformă într-o exploatare producătoare de marfă, când satul devălmaș aservit tinde să devină o moșie boierească muncită în clacă, interesul co-stăpânitorilor, când vor proceda la alegerea drepturilor lor, se va muta de la oameni la teren: abia atunci boierii co-stăpânitori își vor putea alege moșia prin aceleași procedee ca cele ale umblării pe bătrâni țărănești, adică având în vedere exclusiv terenul, fără să țină seama decât în subsidiar de oamenii care îl lucrau și îl locuiau.

Până să se ajungă la acest stadiu, „alegerile“ de părți boierești au trecut printr-o serie de forme succesive de dezvoltare, destul de confuze de altfel, a căror lămurire merită să fie încercată. Așadar, atâta timp cât boierii puneau accentul pe împărțirea oamenilor din sat, împărțirea terenurilor nu era decât un mijloc de împărțire a oamenilor, iar nu un scop în sine.

De pildă, un document din 1570 spune despre doi boieri că, împărțindu-și satul în două, se învoiesc „...pă cum și oamenii din sat să avem a-i împărți în două”¹⁰ (fiecare boier rămânea stăpân nu doar pe bucata lui de teren, ci și pe oamenii care o locuiau și o munceau); iar în 1655, în satul Zorileni, cumpărătorii se învoiesc astfel: „...Vecinii, câți va avea pe partea lui, să aibă toți a asculta de dânsul întru tot ce le va da învățături! Dar care din dânsii nu va asculta, să aibă a-i certa după diala lor. Iar care vecini vor fi fugit pe partea Iroaii, să aibă a-și lua vecinii de la dânsa, să-i ducă pe partea lui”¹¹.

Acest scop fiind cel avut în vedere, este firesc ca în orice alegere de părți boierești esențială să fie vatra de sat cuprinzând locuințele țărănilor, iar nu hotarul întreg al trupului de moșie sătesc. De altfel, prin „sat” se înțelegea în mod curent, în vechile noastre documente, vatra de sat, căreia hotarul îi revenea ca un fel de anexă – obligatorie, dar totuși o anexă – sau, cum spune un act din 1497, ca un teren aflat „în ascultare” față de unitatea socială de bază a obștei oamenilor din sat.¹²

Împărțirea vetrei de sat era adeseori ușurată de faptul că, încă dinainte de întemeierea statului autohton al Moldovei, satele erau deja împărțite dicotomic. Partea de sus și partea de jos, cea dinspre răsărit și cea dinspre apus, se aflau tradițional înfăptuite în sate – fără necesitatea vreunei hotărnicii anume. Pe această bază dicotomică inițială, „părțile” se puteau organiza ca de la sine – deci, destul de vag – în „partea de sus” și cea „de jos”. O primă delimitare între boieri folosea această tradițională dicotomie a satelor. De pildă, în 1462, „...hotarul acestui sat, care este jumătate din Sperlești, să fie pe jumătate, tot la fel cu cealaltă jumătate de hotar”¹³; în 1460, pan Giurgiu Galben are jumătate din Cățelești, „...iar hotarul lui să fie din toate părțile jumătate de hotar”¹⁴; cealaltă „jumătate de sat din Chețelești și jumătate din hotar și jumătate din tot venitul să stăpânească Roman” Temeșescul, co-stăpânitor cu Giurgiu.

Împărțirea dicotomică a vetrei, atunci când hotarnicii o „stâlpsc”, întâlnește, deci, o mai veche asemenea împărțire. De pildă, în 1522, linia despărțitoare trasă de hotarnic pentru a împărți un sat în două cade „...drept la ușa bisericii”¹⁵, ceea ce arată că biserica se afla gata construită anume între cele două jumătăți de sat, pentru a le putea sluji pe amândouă; sau linia despărțitoare „...merge de-a curmezișul satului”, tăindu-l în două, așa cum spune un act din 1522¹⁶.

Măsurătoarea cu prăjina (citată prima oară în 1605) și stâlpirea se făceau, deci, printr-o singură linie despărțitoare confirmând o veche despărțire; restul vetrei de sat, „despre alte părți”, rămânea pe vechile hotare.¹⁷ De pildă, în 1508, frații Petre și Marcu Soholeț dețin jumătate din „Siliștea de pe Hulubăț”, partea de sus¹⁸; Oană Istăvoiu, care deține cealaltă jumătate, de jos, a acestei vetre de sat, o vinde fraților Soholeț; hotarnica spune: „...Iar hotarul acelei giumătăți de sâliște ce-i pe Hulubăț, din gios de Soholeț, la fântâna cu budăiul, mai sus de gura Mușatei,

părții cei din gios din tot hotarul să fie jumătate; iar printre dânsele Istăvoiu să fie până unde au însemnat Petrică paharnicul. Iar despre alte părți să fie după vechiul hotar, până unde s-au apucat din vechi“; la rândul lor, cei doi frați își împart în jumătate jumătatea lor: „...Însă să le fie în două acea giumatate: din ce giumatate de săliște, să fie lui Petru Soholeț; însă parte despre Istăvoiu, unde este și casa lui; iar cealaltă giumatate din giumatate de săliște să fie frățini-său Marcu, însă partea cea dinspre Prut“.

Așadar, împărțindu-și vatra, stăpânii își împărțeau oamenii. Dar, cum nu-și alegeau și câmpul, oamenii puteau lucra în continuare pe toată suprafața hotarului sătesc, fără a ține seama de faptul că satul avea mai mulți stăpâni, dijma datorată și zilele de clacă – adică „venitul“ – urmând a fi dată, respectiv prestate aceluia dintre stăpâni pe a cărui parte din vatră căzuse casa fiecăruia dintre țărani.

Boierii se pot mulțumi, deci, să aleagă efectiv doar vatra, lăsând restul hotarului neales. De pildă, în 1499, urmașii lui Oană Băeșescul vând a treia parte din partea lor, cumpărător fiind Giurgiu, clucer de arie: „...Iar hotarul acestei mai sus scrise a treia parte din Băeșești, însă numai din sat, începe din malul Moldovei, puțin mai jos de locul de unde iese Topolița din Moldova, de la stâlp, apoi peste această Topoliță la alt stâlp“ etc.¹⁹; partea din vatra de sat care se vinde este, deci, aleasă și stâlpită. Restul hotarului rămâne neales: „...Iar hotarul, în câmp, țărini și fânețe, să fie a treia parte din cât a fost partea lui Oană Băeșescul“; în 1558, la fel, se împarte un sat în două, între rude: „...Însă numai satul; iar la câmp, ca să ari iai pământul precum li s-ar veni; iar la păduri, cini cum își va faci curătură“²⁰; tot numai din sat se face o alegere de părți și în 1584; domnul scriind slugii sale Mareș vătah: „...Tu du-te în sat în Hălășeni și adună oameni buni, din sus și din jos, și împarte vatra satului, și alege partea lui Mihăilă și a lui Anghel diac de acolo de către răzășii săi de acolo, cum vei găsi mai cu dreptate, cu acești oameni buni“²¹.

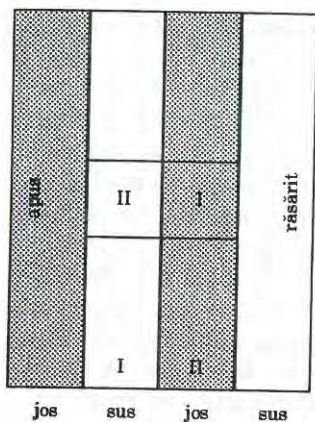
c) *Împărțirea vetrei de sat pe „case“*. Împărțirea oamenilor obținută prin alegerea vetrei de sat nu rezolva, însă, complet problema distribuției pe cote-părți a drepturilor senioriale la renta în produse și renta în muncă. Mai întâi, hazardul nu putea garanta că țărani aserviți vor fi repartizați în mod egal în cele două jumătăți de sat; în al doilea rând, atunci când cotele-părți ajung foarte mărunte, împărțirea vetrei de sat în prea multe părți era cu neputință. Soluția găsită a fost aceea a împărțirii vetrei de sat pe „case“, fiecare boier măsurându-și partea lui într-un anumit număr de „case“. În 1590, când nepoții unui Petrea vând „...jumătate din a treia parte din satul Brudurești, însă fără o casă“²², este clar că cei din satul respectiv știau pe câte case „umblă“ satul și câte din ele reveneau nepoților lui Petrea, din moment ce era suficient ca aceștia să spună că își rețin o casă pentru ca obiectul vânzării să fie precizat; încă și mai clar este un act din 1786, care arată

că „...din 24 de locuri de casă pe care să împartă tot satul Lețcanii, giumătate de sat, adecă 12 locuri, ar fi vândute“²³.

Împărțirea pe case a vetrei de sat având drept scop să realizeze o împărțire justă a locuitorilor vetrei respective, înseamnă că, pentru a fi transformată în „raclă-răboj“ a drepturilor boierești, vatra de sat trebuia să fie organizată agrimensural, dându-i-se o formă geometrică, în cuprinsul căreia locurile din vatră să aibă laturi egale între ele. Nu era suficient, însă: populația satului trebuia să fie și ea, la rândul ei, distribuită uniform, egal de dens, pe toate locurile de casă din vatră. Nici de data aceasta hazardul nu putea face astfel ca, la alegerea pe case a unei vetre de sat, toate locurile de casă ale sătenilor să fie distribuite potrivit socotelilor de cote-părți boierești. Era necesar, deci, ca boierii să procedeze de comun acord la o redistribuire către săteni a locurilor din vatră, ceea ce implica o mutare a oamenilor dintr-o parte a vetrei în alta, operație prin însăși natura ei foarte grea.

Nu trebuie pierdut din vedere, totuși, faptul că asemenea mutări de populație erau mai ușor de realizat decât ne putem închipui astăzi, fiindcă însăși tehnica agricolă îi obișnuia pe cultivatori cu permanente mutări din loc, pentru a deșteleni mereu alte terenuri noi. Evident, „mutări“ de case nu se puteau face decât în cazul când țărănimea se afla încă în situația unei populații extrem de sărace, locuind în bordeie, fără acareturi importante, căci, dacă ar fi avut și acareturi puternic construite, dărâmarea și reconstruirea lor ar fi fost imposibile. Însuși acest fapt al mutării țăranilor după interesele exploatării boierești ne dovedește că țărănimea era săracă, trăind în condiții mizere și lucrând într-un sistem agricol și pastoral de caracter mutător. Problema „strămutării“ țăranilor nu constă numai în dreptul acestora de a pleca din sat, ci și în în dreptul boierului de a-i muta pe săteni, în cuprinsul aceluiași sat, dar, uneori, și dintr-un sat într-altul.²⁴

d) *Proportionalizarea „câmpului“ cu „vatra“.* Dar nici împărțirea pe case a vetrei de sat nu era suficientă. Dacă ar fi avut de împărțit numai renta în produse a sătenilor, boierii s-ar fi putut mulțumi cu această soluție simplă, a unei vetre de sat „aleasă și stâlpită“, „umblătoare“ pe un anumit număr de case, lăsând câmpul neales, calculat doar în cote-părți abstracte și nerealizate pe teren. Dar ei aveau dreptul nu numai să „stăpânească“, ci și să-și „întemeieze“ propria gospodărie, folosindu-se nu numai de dijmă, ci și de claca datorată de săteni. Dacă stăpânitorii nu ar fi avut propria lor gospodărie și drepturi de a percepe rente în muncă, alegerea însăși a hotarului satului ar fi fost inutilă. De îndată ce gospodăriile boierești încep să-și facă una altele concurență, se naște și necesitatea de a „alege“ nu numai vatra, ci și câmpul. În anul 1470, boierul Dumitru Budeci și fratele său, Gheorghe Budeci, au un sat, Mârzeștii, „...undă sunt casili lor și iazuri; cari sunt într-o parte cu pădure, livezi și vii... /.../ Și este împărțit între frați: partea lui Dumitru, giumătate de sat și cu tot venitul, este despre amia-

I - Anca II - Irina

Mod de împărțire
a unui sat între doi boieri

zăzi; iar partea lui Gheorghe Budeci este despre răsărit, asămenea pe giumătati de sat și cu tot venitul²⁵; vatra de sat este împărțită, deci, dicotomic, „frățește“; actul adaugă: „...Așăjdirea le-am făcut și *osăbire și din câmp*“; în 1546, fetele Ilenii, Anca și Irina, își împart un sat pe Racova²⁶: „...Și i s-a venit în partea *Ancăi* jumătate de sat, partea cea de sus; iar la câmpu i s-au venit a patra parte, de către răsărit, partea cea din gios; și de către apus iarăși asemenea a patra parte, partea cea din gios. /.../ Iar în partea sori-sa, *Irinii*, s-au vinit giună-tate de sat din gios; iar la câmpu s-au vinit o a patra parte de către răsărit, partea cea din sus, și de către apus, iarăși a patra parte, partea din sus“.

Satul, adică vatra de sat, este, așadar, deosebit ales față de câmp. Această procedură va fi folosită ca normă generală de alegere a părților boierești. Astfel, în 1552, avem un sat împărțit în trei mari fâșii, dintre care două sunt ale lui Ghianghea pârcălab (partea de sus și partea de mijloc); în alt sat, același are $\frac{1}{3}$; iar într-un al treilea sat, $\frac{1}{4}$ din total²⁷; actul formulează pentru aceste părți o regulă generală: „...Iar hotarul acestor sate mai sus scrise, să le fie *din câmp ca și din sat*“.

Ambele împărțiri (de oameni și de teritorii, adică a satului și a câmpului) urmând baza comună a proporțiilor de drepturi boierești, între sat și câmp există o corelație proporțională.²⁸ Dar această regulă care leagă drepturile din câmp de cele din vatră, socotindu-le a fi egale și indisolubil legate, suferă deseori abateri. Diferențele de avere ivite în sânul cetei de boieri co-proprietari permit cumpărări și vânzări parțiale, care dezzechilibrează proporționalitatea vetrei cu câmpul. Avem câteva cazuri în care satul este vândut deosebit de câmp, dar și invers: în 1555, Mihai Făcău are în Răchitiș cumpărătură din jumătate de sat din a patra parte și din aceeași jumătate de jos, din a patra parte a patra parte, „...dar *numai despre câmp*, osebit de vatra satului, ce iastă vândută altui om“; Mihai Făcău avea sat – desigur, din altă cumpărătură; la fel și acel „alt om“ avea și părți de câmp, căci altfel stăpânirea satului le-ar fi fost inutilă. O discrepantă între proporțiile stăpânite în vatră și cele din câmp apăruse, însă, cu toate că actul folosește mecanic formula clasică „...iar hotarul acelor de sus-scrise părți din satul Răchitișul să fie despre *câmp cum iaste și în sat*“²⁹; în 1563, se vinde a treia parte din satul Sărăcineștilor, spre răsărit, „...*însă numai din câmp*, în gura Pârăului țarinii, să fie din tot hotarul a treia parte“³⁰ (este probabil ca acest stăpân să fi avut în sat și vatră, din alte cumpărături).

Se poate vinde, însă, și doar satul singur. Astfel, în 1579, se vinde o jumătate de sat, „jumătatea dinspre câmp”³¹; iar în 1606, cineva pune zalog „...partea mea de ocină din satul Bodești. Însă numai din vatra satului și din țarină; fără fânețe”³².

Chiar dacă vatra de sat era împărțită între boieri, fiecare parte din vatră cu numărul de case corespunzător cotei-părți de drepturi ale fiecărui boier, și chiar dacă era determinată și partea din hotar care le revenea boierilor, problema încă nu era terminată. Soluția ar fi fost satisfăcătoare doar dacă acești boieri ar fi fost propriu-zis agricultori, dacă, de pildă, ar fi fost moșieri – așa cum sunt proprietarii-fermieri capitaliști, fiecare având o întreprindere agricolă de sine stătătoare. Ieșirea din indiviziune prin alegere de părți în cuprinsul hotarului ar fi avut atunci consecința precisă a spargerii satului devălmaș aservit în tot atâtea gospodării boierești independente câte erau părțile alese.

Dar boierii de pe vremuri nu puteau proceda astfel. Alegerea înfăptuită în vatra de sat, deși avea ca scop să facă să înceteze devălmășia absolută dintre boieri, transformând-o într-o devălmășie pe cote-părți proporționale, nu afecta, totuși, procesul de producție țărănesc. Aceasta nu pentru că boierii ar fi fost dominați de o concepție devălmașă care îi obliga să rămână în indiviziune, ci pentru că așa îi obliga natura specială a obiectului proprietății lor. Procesul de producție supus exploatarea lor nu putea continua decât cu condiția ca întreg satul să rămână o unitate economică posesoare a unor terenuri devălmașe, nu doar pădure și izlaz, ci și câmp durat pe care să se facă desțelenirile mutătoare, bază a agriculturii acelei vremi.

Țăranii trebuiau lăsați, deci, să se folosească de întregul hotar al satului, în ciuda alegerii părților boierești care fragmentau teritoriul în fâșii diverse. În ceea ce privește pădurea, problema era relativ simplă, dat fiind că folosirea ei dădea naștere unui drept de dijmă pentru boieri numai în cazul în care anumite păduri erau transformate în braniște. Acest lucru se întâmpla mai ales în satele marilor stăpâni latifundiari individuali, care nu făceau parte din „cete boierești”; sau, în cazul ceteror, prin trecerea acestor braniști în patrimoniul boieresc, sub forma unor țineri private intrând în gospodăria proprie a boierilor. Mai delicată era problema terenurilor de fâneață și agricultură, fiindcă, în ceea ce le privește, dreptul la dijmă al boierului era netăgăduit. Dificultatea rezultată din faptul că boierul avea drept el însuși la anumite terenuri pe care le utiliza prin munca servilă a țăranilor săi era, însă, complet insolubilă în sistemul devălmășiei absolute.

Atunci când sătenii din partea de sus a unui sat, de pildă, coseau sau arau în partea de jos, aparținând unui alt boier, dijma putea fi dată în continuare celui care-i stăpânea pe agricultorii respectivi. Dar, când era vorba ca boierul să aleagă terenurile lui pe care lua renta în muncă sau, ulterior, să arate sau să distribuie terenurile de pe care putea percepe rente în produse și pe care le puteau pune în lucrare

sătenii, inițiativa boierului nu se mai putea întinde asupra unei zone teritoriale atribuite unui alt boier din același sat. Iată cum se învoiesc în această privință Șerban și Iordachi Gherghel, în satul Rotopânești, în anul 1779, adică într-o vreme în care deosebirea dintre locurile de dijmă și locurile de muncă servilă ajunsese a fi clar organizată: „...În-sea, pentru câți oameni de pe moșia mea din sus vor avea trebuință să ară și să cosască pe moșia dumisali și să pască cu bucatele lor, dumnealui să nu aibă a lua dijmă după obicei; dar nici să nu operească a-și face hrana lor, nici bani să nu le ceară, măcar cât de puțin; ci să le fie în toată odihna lor, după cum au fost mai înainte. Și eu să aibu a împărți falcile de boieresc ce le vor face sătenii de pe moșia mea: dumnealui să ieie jumătate fânul și eu iar în jumătate”.³³ Așadar, oamenii sunt împărțiți, unii fiind pe moșia unuia, alții pe moșia celui alt. Totuși, ei continuă să folosească întregul trup de moșie, boierii căziand la învoială asupra chipului în care urma a fi percepută dijmă și a felului în care oamenii trebuiau să presteze munca pe „falcile de boieresc”.

Asemenea situații încurcate dădeau naștere, desigur, unor permanente conflicte. Cât timp satul nu era ales pe toată întinderea hotarului său, nu era supărător pentru stăpâni faptul că țăraniile coseau și arau unde le plăcea. Cel mult aveau interesul de a-și alege ei cu prioritate locurile de pe care percepeau renta în muncă, lăsând pe cele de pe care percepeau renta în produse la libera inițiativă a sătenilor. Dar, dacă satul era ales, ar fi fost mult mai comod pentru boieri ca fiecare dintre săteni să se mărginească a lucra doar pe partea stăpânului lor.

Aici este de găsit unul dintre izvoarele tendinței boierești de a nu mai lăsa pe săteni să-și aleagă singuri locul pe care vor să-l cosească sau să-l pună în cultură, ci de a-l arăta ei, ceea ce, desigur, întâlnea opoziția sătenilor. Astfel, în 1677, mănăstirea Bârnova din Codrul Iașilor are pricini cu țăraniile din Ciorbești, din ocolul Târgului Iași, pentru niște poieni de fâneată ce sunt pe hotarul satului, heleșteie și moară; vecinii din acel sat nu vor să asculte de mănăstire, ca să aibă a lucra în toată luna cu toții câte două zile; sunt siliți la ascultare; dar și mănăstirea este obligată să le dea un loc de fâneată pe hotarul satului: „...Așijderea și călugării să le deie loc de fântă pe hotarul satului, să-și cosească: însă nu unde va fi voia oamenilor; ci unde va fi voia călugărilor, acolo să cosască ei fân, dând a zecea de peste tot hotarul satului, din pâine, și din fânaț, și din grădină, și din tot venitul ce va fi”.³⁴

În măsura în care își asigurau dreptul de a da în lucru pământuri „acolo unde le va fi voia”, boierii puteau rezolva mai ușor dificultatea născută din împărțirea interioară a hotarului sătesc în mai multe zone juridice, care stânjeneau de fapt bunul mers al muncilor agricole.

O problemă deosebit de greu de soluționat era aceea a curăturilor, adică nu a terenurilor de coasă și de deștelenire, mutătoare de la an la an, ci a celor statornice, constituind țineri private țărănești. În măsura

în care erau totuși temporare, de pildă în ritmul pădure-câmp-pădure, ele se rezolvau de la sine după trecerea numărului de ani în urma cărorora trebuiau părăsite. În acest interval, se nășteau conflicte. De pildă, în 1647, se judecă o pricină pentru Câmpulungul Rusesc în privința dijmei datorate pentru munții Seletin și alții, care sunt sub stăpânirea mănăstirii Putna³⁵: „...Iată au venit 40 locuitori de acolo, zicând precum singuri au curățit locurile de pădure, făcând iazuri. Iar stăpânii acelor iazuri nu-i lasă să trăiască după voia lor, scoțându-i de pe acele locuri. Pentru care a fost multă gâlceavă. La cercetarea ce s-a făcut, s-a arătat precum că stăpânii au fost împărțit între ei pe locuitorii acelor sate după numărul locuitorilor și după bunătatea iazurilor. Și după această împărțeală s-au învoit stăpânii. Și nici locuitorii nu au tăgăduit aceasta. /.../ Dar, mai târziu, locuitorii au făcut obicei să vândă acele iazuri unul altuia. Iar câțiva, după vânzare, au plecat la alte moșii și în alte ținuturi și nu vreau să dea dijmă după hotărârile domnești, ci dau după voia lor; de care s-au făcut multe gâlcevi. De aceea, noi, după cercetarea cu amănuntul făcută de boierii sfatului nostru domnesc, am miluit pe stăpâni după dreptate, întorcându-le stăpânirea asupra acelor locuri, și am întărit acest uric, cu interesul precum de acum înainte să fie fără putere vânzările și schimbările făcute. /.../ Dar zicând locuitorii că vor intra în mare sărăcie și nevoie dacă li se vor lua locurile ce le au unul de la altul, s-a făcut înțelegerea cu stăpânii în așa fel, învoindu-se de bunăvoie: precum, de pe locurile pe care le au locuitorii, oricâte ar avea fiecare și la câți stăpâni ar aparține ele, să se ia la dijmă după hotărârile domnești. Și de acum înainte să nu se mai vândă locurile nici din moșiile răzășilor, nici din munții mănăstirii Putna“.

Obiceiul țăranilor de a se așeza „unde le este voia“ stăruia, însă. Deseori, ei se așează cu de la sine putere în locuri favorabile agriculturii lor, dar nepotrivite cu interesele boierești. Un caz interesant este, de pildă, cel al unui oarecare Drancea pribeagul, care „...încă în zilele răposatului Ieremie vodă au fost făcut un sat și, strângând mulți oameni străini întru acel sat, s-au făcut slobozie. Și șederea aceluia Drancea pe acel loc mai mult nu a fost, fără numai un an, și iarăși au fugit într-alte țări străine“.³⁶ Dar așezarea acestui sat, purtând numele Drănceni, era greșită, „...fiind între două hotare /.../ căci acel Drancea n-au fost avut loc ales, al lui“ și „...oamenii dintru acea slobozie, fiind între hotară, își făcea hrana lor pe toate hotarale de pe împrejurul acelei slobozii“. Hotarnicul procedează, deci, radical: sparge satul drăncenilor și împarte vecinii boierilor împrejurăși; pe unii îi dă unui boier, ca fiindu-i de baștină, „...iar pre ceilalți vecini ce au fost de baștină a Chiriții, i-am dat lui Constandin, nepotul Chiriții, și i-am mutat pre dânșii în mijlocul Răutului, și i-am pus în hotarul Ustiei, și casele lor le-am stricat și le-am dat foc“.

e) *Proportionalizarea caselor cu loturile din racle.* În satele care ajunseseră la nivelul tehnic al agriculturii făcute și din două țărini îngrădite, deci folosind o tehnică bienală, simultan cu tehnica deștelenilor periodice continuată din plin în afara țarinilor, problemele pe care aveau a le rezolva boierii erau încă mai grele.

Loturile din țarină sunt statornice, ele fiind stăpânite și puse în lucrare un timp nedefinit. Aceste țărini, prin însăși natura lor, erau racle îngrădite, adică mici suprafețe de teren așezate acolo unde, solul și poziția fiind deosebit de favorabile, competițiile sătenilor și boierilor erau mai aprige. Ele nu cădeau, deci, ca niște fâșii străbătând moșia de la un cap la altul și, deci, partea boierească, mergând din cap în cap, nu putea cădea vertical peste țarină, în așa fel încât să cuprindă exact o suprafață proporțională cu cota-parte totală a părții. Cu prilejul alegerii moșiei, unele din țărini rămâneau fundături, fiind înfundate, adică incluse ca enclave în fâșii străine, întocmai ca și alte țineri private, iazuri, mutători și ogoare presărate ici-colo pe moșie, în chip de prinosi. Față de aceste țărini și alte asemenea țineri private trebuia, deci, să fie luate dispoziții speciale atunci când boierii își alegeau moșia, fie că o stâlpeau, fie că nu – dispoziții constând în atribuirea unui anumit număr de loturi din anumite racle, pe seama fiecărei case din vatra satului.

Înseamnă că asistăm la un nou mod de folosire a loturilor-matcă; ele se cristalizează în jurul caselor locuite de țărani aserviți, dreptul de stăpânire asupra unui țaran aservit corespunzând cu stăpânirea unei „case”; iar stăpânirea unei „case” corespunzând, de aici înainte, și cu stăpânirea unei anumite cantități de terenuri cuprinse în anumite racle agrimensurale, plus drepturile de folosire a terenurilor devălmașe, care rămâneau neatrinse.

Cum funcționa sistemul, odată obținută această constituire a vetrei de sat în raclă și transformarea „casei” în lot-matcă? Să stabilim mai întâi deosebiri existente între loturile-matcă din satele libere față de cele din satele aservite.

În satele devălmașe, pot fi întâlnite „căminuri de rădăcini” – cum sunt ele numite în Vrancea. „Dacă este bunăoară aici, în sat, un om de rădăcină, de pildă, băștinaș de peste două sute de ani, eu îi pot cumpăra rădăcina”, spunea în 1927 bătrânul informator vrâncean Macovei. Cumpărarea unui loc de vatră, adică a unei case, echivala, deci, cu o cumpărare de indigenat. E adevărat că asemenea indigenate nu erau bine văzute, ci cu dispreț, ca fiind „răzășii cumpărate”, așa cum spunea, tot în 1927, informatorul vrâncean Ion Bușilă, din același sat al Nerejului, bătrân și el de peste 70 de ani. Nu e mai puțin adevărat, însă, că indigenatul putea fi obținut, totuși, prin cumpărarea fie a unei „averi de cămin”, cum o numește un alt vrâncean, Cherciu, în răspunsul său la chestionarul juridic Hasdeu, fie a unei „bătrâne”, cum o numește Zamfir Arbure în studiul său despre răzeși.

În discuția legii silvice din 1910, cu prilejul modificărilor aduse în 1920, s-a arătat că și în Bucovina dreptul de pătaș la o obște nu era personal, ci „...revenea casei și gospodăriei care a intrat în obște la formarea ei, așa încât, numai vânzându-se casa și gospodăria întreaș se poate vinde și dreptul de pătaș la o astfel de obște”.³⁷ De asemenea, aflăm că, în Maramureș, „...când își vinde cineva casa sau alt imobil, dacă nu pune în contractul acela că pădurea ce ține de ea nu o vinde, atunci de sine se înțelege că pădurea trece o dată cu casa în mâna străină a cumpărătorului”.³⁸

Asemenea loturi-matcă nu fac, însă, numai dovada unui drept de indigenat, adică de folosire a trupului de moșie de peste tot hotarul, ci pot fi folosite și ca măsurătoare a acestor drepturi, atunci când sunt cuprinse într-o raclă-răboj, stăpânită pe sumă de stânjani.³⁹ Ceea ce nu înseamnă, însă, că „lotul-matcă” include într-o singură suprafață, agrimensural determinată, pădurea, izlazul, câmpul etc., ci doar că dă drepturi asupra tuturor acestor zone economice sau le măsoară întinderea. În satele libere, loturile alese pentru a li se da acest rost de loturi-matcă sau loturi-răboj sunt cele dintâi trasate și trase la sorți în cuprinsul unei anumite racle, fie de fâneată, fie de agricultură.

Care e situația în satele aservite? Aici, cei care au interesul de a constitui loturi-matcă nu sunt țărani înșiși, ci boierii.⁴⁰ Scopul urmărit de ei era acela de a reglementa drepturile la renta în produse și în muncă, adică de a-și împărți între ei oamenii. De aceea, în satele aservite, racla folosită drept matcă și răboj al drepturilor este racla vetrei de sat, iar unitatea componentă a acestei racle este casa.⁴¹ Nu orice casă este, însă, în satele aservite, un lot-matcă, și cu atât mai puțin un lot-răboj. Reamintim, mai întâi, că boierul care domiciliază în satul pe care îl stăpânește are și el o casă, o curte; ceea ce este firesc și nu constituie o problemă. Această casă sau curte nu e un lot-matcă, însă, ci un simplu domiciliu, o așezare gospodărească a „stăpânului de pretutindeni” al satului. Evident, asemenea case puteau fi vândute. Noul boier cumpărător al satului intra în casa boierului vânzător, substituindu-se în toate drepturile acestuia.⁴²

De asemenea, când satul era stăpânit de o ceată de boieri, e normal ca fiecare sub-grupă familială să fi avut o casă proprie; desigur, și aceste case puteau fi vândute atunci când vânzătorul pleca, iar cumpărătorul se muta în sat. Aceste case de domiciliu nu sunt „loturi-matcă”.

De la o vreme, constatăm, însă, că boierii nu mai vând și cumpără câte o casă, ci un număr mare de case în același sat. Este sigur, deci, că aceste case sunt altceva decât domiciliile stăpânești. Mai ales când avem de-a face cu o mănăstire care stăpânește în același sat un număr mare de case, este exclusă ipoteza domiciliierii.

Pe de altă parte, stăpânul nu ar fi avut nici un interes să cumpere case nelocuite, cu care nu ar fi avut ce face. Concluzia logică este, deci, că aceste case care se cumpără în sate sunt locuite de țărani muncitori

directi ai pământului, astfel încât cumpărarea unei case corespunde cu cumpărarea dreptului de a-l exploata pe țăranul locuitor în acea casă.

Sunt câteva documente care nu lasă nici o îndoială în această privință: ele afirmă că aceste „case” sunt locuite de vecini. Astfel, în 1613, Drăgălina vinde o ocină în satul Hântești: „...Și a dat o jirebie și cu casă fiicei sale Acsenia, care această jirebie a fost a lui Alexei și cu vecini și cu casa”⁴³; „...Iar altă jirebie, tot din acest sat, unde a trăit Gaoaia, a dat-o iarăși fiicei sale Greaca”, care o vinde, o dată cu casa, lui Pilat clucer și cneaghinei lui; Gaoaia despre care pomeneste actul face parte, probabil, tot din clasa țăranilor aserviți, după cum e cazul și cu cei doi oameni pomeniți în actul din 1619, prin care aflăm că Gligorie Ciolpan, pârçalab de Suceava, e tare și puternic să stăpânească și să oprească două case din satul Pogănești, cu specificarea „...casa lui Drăgan și casa lui Rusul din Pogănești”⁴⁴; îndoială nu poate fi nici cu privire la actul din 1617 care din nou ne arată că este vorba de vecini atunci când spune de case.⁴⁵ Actul spune că nepoții lui Drăgășan vând ocina și dedina lor, „...două jirebii cu doi vecini, cu case gata, din satul Hântești, pe Siret, cu loc de moară pe Siret, loc de iaz și de moară pe pârâul satului”, cumpărător fiind Coste Bucioc paharnic.

Sunt, însă, alte acte în care legătura directă între o casă și restul hotarului nu ne este clară și unde poate fi vorba fie de case stăpânești, fie de case de țărani aserviți, dintr-un sat care, deși umblător pe un anumit număr de case, nu a ajuns încă la stadiul de formare a caselor cu funcție de lot-matcă. Avem, astfel, o serie destul de lungă de cazuri, care par totuși a se cristaliza din ce în ce mai clar în jurul ideii de legare a casei de o anexă a sa în cuprinsul raclelor lotizate. Astfel, în 1570, Dinga vornic cumpără de la fiicele lui Baloș Vuiupa jumătate din jumătatea satului Putna, unde a fost Târgul Putnei, jumătate dintr-un vad de moară și jumătate dintr-un loc de grădină: „...Întru aceasta, Lupa, sculându-se, a vândut casele sale din același sat mai sus scris; însă aceste case care au fost ale tatălui ei”⁴⁶. „Case” – la plural – poate însemna, în acest caz, o „pereche de case”, adică un domiciliu; legătura proporțională dintre această casă și drepturile ei de jumătate de peste tot hotarul și din diverse țineri private nu apare. Lupa, care a vândut când „...și-a plătit capul, pentru că s-a dat după un alt bărbat și s-a plătit pentru desfrânarea ei”, a fost obligată, deci, să-și desfacă toată averea din acel sat, vânzându-și drepturile de cotă-parte de peste tot hotarul, plus câteva țineri, plus casa sa de domiciliu.

Aceeași interpretare poate fi dată și în cazul din 1580, când nepoții lui Camarici vând lui Cozma a treia parte din a patra parte din satul Roșiori; și, din același sat, copilul lui One Moscovan îi vinde aceluiași „...din partea tatălui său, casa tatălui său; și, în vatră, de la fântână până la un cireș care este în sus de casă; și cu 3 ogoare în țarină”⁴⁷. Casa amintită aici este, desigur, tot o casă boierească și ceea ce se vinde este casa cu locul din jurul ei, descrisă hotarnic, fără să se poată

face vreo legătură între această casă și cele 30 de ogoare pe care vânzătorul le avea în țarină.⁴⁸

Când ceea ce se vinde nu este o singură casă, ci mai multe, însă, șansele ca acestea să fie case de vecini devin certitudine. De pildă, în 1515, se vinde un „...loc de 2 case, cu un loc de arătură și fânaț în câmp“, iar „...hotarul acestor două case să fie ca și hotarul celorlalte case care sunt în sat“.⁴⁹

Faptul că locurile de casă sunt egale între ele ne este dovada că satul umbla efectiv pe un anumit număr de case, locurile de case egale neputând fi decât rezultatul unor operații de lotizare și distribuire.

La rândul lui, faptul că de aceste case se țin și locuri de arătură și de fânață ne arată că aceste case aveau efectiv rolul de loturi-matcă, dând automat drept la anumite loturi în anumite racle de arătură și fânață. Asemenea vânzări de case multiple într-un același sat, în anexa cărora vin terenuri de agricultură și fânață, sunt destul de numeroase. De pildă, în 1580, călugării de la Neamț țin „...12 case din satul Copanca și în iazuri, și în gârle“⁵⁰; în 1599, Grigori diac cumpăra de la strănepoții Stanciului din Obrăceni „...trei locuri de casă și o a treia parte de loc de casă, din jumătate de sat din partea de jos“⁵¹ (faptul că se putea poseda o a treia parte dintr-un loc de casă arată, din nou, că nu poate fi vorba de o casă de domiciliu stăpânesc, stăpânul neputându-se folosi de o a treia parte dintr-o casă; ci casa ajunsese, într-adevăr, a fi măsurătoarea unor drepturi de cotă-parte); în 1603, Mălai Grozav portar cumpără în satul Oncești „...loc pentru o casă de la Condrea și loc pentru trei case“ de la Gavrilă⁵²; același cumpără în satul Hrațca un loc de casă de la Ștefan Pitărel și alt „loc de casă“ de la Golăi; i se întăresc „...toate mai sus scrise case din satul Hrațca și Oncești și cu locuri de iazuri, și de mori, și din vatra satului, și din câmp“.

S-ar părea că dreptul de peste tot hotarul „din vatră și din câmp“ precum și dreptul asupra ținurilor private (iazuri și mori) încep a fi anexele caselor; deocamdată, însă, fără proporționalizare: în 1603, Dumitru Roșca vinde o parte de ocină cumpărătură „...loc de două case și cât se va alege partea lui din sat și din câmp“⁵³; în 1604, nepoții lui Marcu vând în satul Leucușești trei case cu tot venitul din sat și din câmp panului Pătrașco, uriașnic de Botoșani.⁵⁴

f) *Jireabiile caselor*. Jireabiile apar documentar abia în preajma secolului XVII, termenul slav derivat fiind *srebij*, cu înțelesul de „fâșie de pământ alăturată altora“, adică de lot, întocmai ca și termenul de „delniță“, care mai are în plus și sensul de „lot tras la sorti“, adică distribuit egalitar.⁵⁵ Prima jireabie o întâlnim abia în 1599, când Marco Potrângeanul șetrar vinde lui popa Eremia „...un loc de casă din partea sa din satul Tescani, și cu trei pământuri în țarină, și cu *jirebie de casă* și cu tot venitul ce i se va cuveni de la acea casă“.⁵⁶ În secolul XVII, jireabiile sunt din ce în ce mai frecvent pomenite în toate satele stăpânite de cete boierești.⁵⁷

Aceste jireabii cu rosturi de loturi-mată ne par a fi referitoare exclusiv la loturile de vatră, determinând drepturi în raclele de fân și în cele agricole, precum și în cele de pe întreg hotarul, dar necuprinzându-le teritorial într-un singur mare lot care să străbată întreg satul.⁵⁸

De altfel, chiar dacă prin jireabie s-ar fi înțeles, până la urmă, nu numai lotul din sat, ci și cel din câmp, problema însăși a jireabiilor nu este interesantă decât teoretic. Jireabia apare târziu, doar în satele în care era nevoie de un sistem de calculare a drepturilor de co-stăpânire boierească, deci în satele stăpânite în devălmășie boierească. Ele erau menite să dispară de îndată, sub presiunea crescândă a latifundiilor, care făcea inutilă calcularea pe cote-părți, de vreme ce toate cotele-părți se topesc în mâna unuia singur, pe măsură ce gospodăria boierească acaparează suprafețe de teren din ce în ce mai multe, incluzându-le în gospodăria boierească muncită în clacă, și mai ales pe măsură ce începe procesul social al iobăgirii, care are, printre altele, și efectul de a șterge orice urmă de devălmășie, transformându-i pe săteni, care până atunci, deși aserviți, erau totuși membri ai unei obști sătești, în simpli rumâni și vecini cvasi-robi ai boierului, cu orice legături rupte între ei și pă-mânt. De altfel, ne vom putea convinge de acest lucru când vom analiza epoca regulamentară, când vom vedea că nu va mai rămâne nici o umbră de asemenea împărțiri în jireabii și loturi-mată.

Spargerea unității sătești prin fragmentarea trupului de moșie în „bucăți de sat“. În afară de fenomenul organizării stăpânirilor boierești într-un sistem de devălmășie pe cote-părți inegale, mai poate fi semnalat un alt proces social, grație căruia „partea“ boierească încetează de a mai fi o cotă „de peste tot hotarul“, ajungând a fi un fragment detașat din ansamblul teritorial al satului, autonomizat și trecut în patrimoniul privat al boierului, ca bază a unei exploatații proprii. Aceste fragmente de sat autonomizate poartă, în terminologia vremii, numele de „bucăți de sat“, „bucăți de hotar“, deseori de „locuri“ și uneori pe cel de „codru de loc“. Apariția „locurilor“ reprezintă un pas deosebit de important înspre consolidarea proprietății, care are loc în măsura în care nu mai este vorba de cote-părți din totalul satului, ci de suprafețe de teren autonomizate, delimitate hotarnic și cantonate într-o anumită parte a hotarului sătesc. De astă dată, nu satul ca unitate economică apare în primul plan, ci antiteza lui, terenul de sine stătător, bază funciară a unor exploatari economice făcute pe un teren care nu mai e al satului, ci al boierului. Ceea ce nu înseamnă că boierul își va organiza, din bucata de loc respectivă, o rezervă menită unei gospodării de alt stil decât cel feudal. Dimpotrivă, pe această bucată de loc boierul nu va putea face altceva decât să continue a împărți terenul în părți de pe care să ia rentă în produse și părți de pe care ia rentă în muncă – adică să mențină sistemul de exploatare curent pe restul hotarului sătesc.

Ceea ce dispăre, însă, este omogenitatea unității economice sătești: una dintre trăsăturile de bază ale oricărei obști teritorializate, anume unitatea economică și juridică a trupului de moșie comun satului întreg, piere. Pe bucata de pământ intrată în patrimoniul privat al boierului, în cuprinsul unui sat asupra căruia el are și dreptul suprem seniorial, încetează lupta cu obștea, care este înfrântă cu totul, măcar în ceea ce privește dreptul ei de amestec și dreptul de inițiativă al sătenilor.

Avem, astfel, o replică prevestitoare a ceea ce se va întâmpla după 1864, în alte condiții, cu „treimea“ boierească delimitată în cuprinsul satului, dar folosită în continuare prin învoielii cu țăranii – parte în dijmă, parte în clacă. Pe bucata de pământ de care ne ocupăm acum, situația este, totuși, alta, pe de o parte, pentru că pe restul trupului de moșie boierul continuă a fi senior feudal și, pe de altă parte, pe „rezerva“ sa (dacă voim s-o numim astfel) va continua să dispună de munca servilă a sătenilor lui.

Să urmărim, deci, mai întâi „bucățile de pământ“, apoi „locurile“ despre care avem știri documentare, pentru a le analiza în lumina celor mai sus spuse. Dificultatea pe care o întâmpinăm și de data aceasta constă tot în lipsa de precizie a documentelor, dată fiind terminologia echivocă a dreptului nostru obișnuielnic.

Sub numele de „bucată de loc“ continuă a se înțelege, în câteva rare cazuri, o cotă-parte de sat.⁵⁹ De cele mai multe ori, însă, prin „bucată de loc“ se înțelege un teren care nu mai are nici o legătură proporțională cu totalul satului. Că sunt altceva decât părți de sat rezultă clar din documente.⁶⁰ Astfel, în 1559, se cumpără o parte de $\frac{1}{3}$ din satul Vârtoș; deosebit se mai cumpără și „o bucată de pământ de la câmp /.../ care este din hotarul Vârtoșului“, și anume doar o treime; cumpărătorul are, deci, nu numai $\frac{1}{3}$ din $\frac{1}{4}$ din tot satul, ci și $\frac{1}{3}$ dintr-o bucată de loc deosebită, dar din același sat.

„Bucata de pământ“ nu se vinde automat, deci, o dată cu vânzarea „satului“, ci printr-o vânzare separată, ceea ce dovedește că sunt două feluri de drepturi pe care le deține vânzătorul: unul seniorial (partea de sat), altul patrimonial privat (bucata de loc). Această interpretare confirmă faptul că bucățile de loc respective sunt mai întotdeauna însoțite de o descriere, dată în forma de „ocolniță“. ⁶¹ Hotarnica unor astfel de bucăți de pământ nu e făcută decât sumar, nu neapărat de către hotarnici domnești, ci și de către cei interesați înșiși, cu megieșii lor, adică cu cei care au alte țineri private în preajmă. ⁶² De cele mai multe ori, documentul se mărginește să specifice din ce trup de moșie face parte bucata de pământ – de pildă, în 1493, „...o bucată de pământ din hotarul Toporeștilor Vechi“. ⁶³

De obicei, se dau și detalii cu privire la locul unde se află bucata de pământ respectivă în hotarul satului, mai ales specificându-se dacă e în partea de sus sau în cea de jos. Astfel, în 1493, bucata de pământ ce se vinde din satul Toporeștilor Vechi este „...în partea de jos a hota-

rului... începând din vârf, de la Toporeștii Vechi, din Malul Prutului, de la un plop însemnat, peste câmp, la deal, către Lăpușna, iar din celelalte părți după hotarul vechi, pe unde au folosit din veac".⁶⁴ Formula, folosită stereotip, arată că ceea ce se descrie în ocolniță este doar linia trasată pentru a despărți bucata de pământ de restul trupului de moșie, care merge „după hotarul vechi“.

Se întâmplă, uneori, ca bucata de pământ să cadă „în curmeziș“ față de hotarul satului, cum este, de pildă, cazul din 1472, când „...hotarul celei bucăți de pământ peste apa Gerului să fie în curmeziș, spre apus până în matca Hereteilor și spre răsărit până în valea Țigancei, ce se apropie de apa Mănjinei și merge marginea în jos până la Filești și partea de sus până la valea Troianului; și capetele se hotărăsc cu moșiile Bujorăștii și Gologanului; iar dinspre alte hotare să fie pe unde din veac au umblat“.⁶⁵

Sunt și cazuri în care bucata de pământ nu face parte dintr-un trup de moșie, ci se află așezată între sate, ca un unghi, depășind traseul exterior al unui sat, formând ceea ce se numește un prisos, deseori rezultat nu din neregularitatea terenului, ci din defrișarea târzie a unei păduri, lăsată ca o zonă intermediară între două sate.⁶⁶ De obicei, asemenea bucăți de pământ sunt „lipite“ de hotarul satului, în exteriorul lor.⁶⁷ Grija arătată în precizarea poziției pe care o are bucata de pământ în sânul unei structuri teritoriale preexistente ne arată că, într-adevăr, aceste terenuri sunt porțiuni delimitate în cuprinsul hotarelor preconstituite ale satelor. Termenul de „bucată“ întărește acest sens.⁶⁸

În sfârșit, trebuie semnalat și faptul că bucățile de pământ sunt deseori luate din pământ domnesc sau fost domnesc.⁶⁹

În ceea ce privește folosința bucăților de pământ, actele sunt destul de laconice. Uneori, ne arată că ele sunt menite să constituie noi vetre de sat. Astfel, în 1489, nepoții lui pan Oană vornic vând lui pan Lupe armaș „...o bucată de pământ din hotarul Alboteștilor, la gura Săratii, loc de sat“⁷⁰; sau, în 1594, bucata de pământ este „...un loc unde a șezut el, unde a așezat el“⁷¹.

Deseori, bucata de pământ este defrișată din pădure sau cuprinde în sânul ei pădure.⁷²

Bucata de loc poate fi și de fâneață, ca în 1580, când apare „...o bucată de pământ cu fâneață“.⁷³

În privința suprafeței pe care o puteau avea asemenea bucăți de loc, e cu neputință să ne facem o părere, dată fiind tăcerea documentelor.

Nici chiar atunci când bucata de loc se vinde deosebit de vânzarea satului și prețurile ne sunt date, nu putem trage nici o concluzie, dat fiind că nu se vând suprafețe de pământ comparabile între ele: satul tot, sau partea de sat, are un anume preț, determinat de faptul că, în realitate, ceea ce se vinde este un drept seniorial de încasare a rentei în produse și în muncă; în timp ce, atunci când e vorba de o bucată de pământ, ceea ce se vinde este însuși pământul.

În general, prețurile bucăților de pământ variază între 35 și 400 de zloți; ele aveau, deci, suprafețe foarte variate. Dar nici acest criteriu nu este sigur, dată fiind marea schimbare de prețuri care apare pe la mijlocul secolului XVI. De pildă, aceeași bucată de pământ se vinde în 1519 pentru 28 de zloți, și se revinde în 1546 pentru 400 de zloți.⁷⁴

Bucățile de loc consemnate documentar pot fi clasificate precum în tabelul alăturat.

SITUAȚIA BUCĂȚILOR DE LOC ȘI A TRUPURILOR DE MOȘIE SĂTEȘTI

Perioada	Aflate în sat	C.-parte din sat	Între sate
1450	2	—	—
1460	—	—	—
1470	1	—	—
1480	3	1	—
1490	4	—	—
1500	4	—	—
1510	3	—	—
1520	12	—	—
1530	1	—	—
1540	5	—	—
1550	7	—	—
1560	1	—	1
1570	4	1	2
1580	9	—	5
1590-1600	4	1	—

Extinderea teritorială a boierilor prin cuprindere de teren devălmaș pentru a mări cantitatea de rente în produse. Boierul își amenajează

„bucăți de sat“ și „locuri“, folosind adeseori procedeul specific oricărei organizații sociale devălmașe – cel al cuprinderii de teren.

„Cuprinderea“ este un procedeu licit atâta vreme cât este practicat pentru depunerea unei munci directe pe terenul cuprins și cât este încă „loc destul“ pentru ca toți cetașii să poată cuprinde și ei, pe măsura nevoilor lor. Ea devine abuzivă de îndată ce terenul devălmaș e folosit pentru activități de neguțătorie, în suprafețe excesiv de mari, care stingheresc drepturile co-cetașilor. Asemenea cuprinderi abuzive aveau loc și în satele devălmașe libere, făcute de către acaparatorii locali. Boierul cuprinde, însă, terenuri în scopuri cu mult mai complexe decât cele ale țaranilor înstăriți din satele libere.

În primul rând, ceea ce vrea să-și asigure boierul cuprinzând și declarând unele teritorii drept proprietate individuală a sa este să scape de îndatoriri față de obștea sătenilor, precum și de controlul propriei sale cete de co-stăpânitori. Pe un asemenea teren individualizat, boierul poate să împiedice mai ușor libera activitate de defrișare și destelenire, impunând obligația obținerii unei autorizații prealabile din partea lui, ba chiar și dreptul de a proceda el însuși la distribuirea loturilor, în condiții „contractuale“, adică potrivit voinței lui arbitrar.

În al doilea rând, sunt anumite teritorii devălmașe care, prin natura lor, nu sunt datoare cu dijma. Odată declarate proprietate privată, ele intră în regimul normal al dijmei.

În al treilea rând, asemenea terenuri pot sluji mai ușor decât altele drept bază pentru o exploatare proprie, în faza în care boierul începe să simtă nevoia unei astfel de exploatații.

a) *Braniștile senioriale*. O categorie de bunuri naturale, cum erau pădurile și apele, aflate în foarte mare cantitate, folosite în absolută devălmășie, prin tehnica culesului direct din natură, nu erau supuse la dijmă. Până târziu, în secolul XIX, pădurile mai erau lăsate încă la libera folosință a țăranilor, în ciuda strădaniilor boierilor de a le supune regimului boieresc. Totuși, în mod excepțional, anumite păduri erau declarate „oprite” prin poruncă domnească. Aceste „păduri oprite” aveau un trecut mai îndepărtat în așa-numitele braniști, asupra cărora ne vom opri acum. Să analizăm modul în care se naște regimul braniștii și cum se extinde, pentru a forma, până la urmă, prototipul pe care boierii îl vor revendica drept valabil pentru întreaga stăpânire a satului.⁷⁵

Regimul general al pădurilor era cel al liberei folosințe. O foloseau țăranii și o folosea și boierul, nu doar prin vânatoare, ci și prin munca servilă a țăranilor lui, obligați să-i vâneze, să-i pescuiască, să-i taie lemnele necesare și să i le care la curte, să-i păzească vitele care pășteau liber în pădure și să-i lăzuiască terenurile. Dar o dijmuire propriu-zisă, efectuată asupra produselor pe care țăranii le obțineau prin cules direct din natură, nu era tradițional admisă. Stăpânul nu putea desființa, deci, în mod brutal dreptul de uz nelimitat al țăranilor asupra pădurii, declarându-se unic proprietar al ei. La un asemenea rezultat se va putea ajunge abia după 1864.

Totuși, în mod excepțional, anume suprafețe silvice – de obicei bazine hidrografice complexe, aflate în regiuni de munte – au format încă de mult obiectul competiției boierești, cu scopul de a fi supuse regimului de dijmă – scoțându-le, deci, din cel al devălmășiei absolute.

Luarea dijmei din foloasele pădurii era dificilă, însă. Pe locurile de cultură agricolă, controlul boieresc și obligația autorizării prealabile puteau fi impuse relativ mai ușor, dat fiind că locul agricol rămâne vizibil de la semănat până la recoltat și poate fi, deci, ținut ușor în evidența boierului. Dar folosirea pădurii prin culesul din natură este doar sporadică, întâmplătoare, ușor de făcut pe furiș. Taiatul lemnului, vânatul, pescuitul, culesul fructelor, păscutul vitelor sunt ocupații ne-reglementabile și necontrolabile. Pentru a reuși să-și impună pretențiile de dijmă, boierul era obligat, deci, să recurgă la mijloace drastice de reprimare, declarând că orice asemenea activitate neautorizată în prealabil de către el constituia un delict. Agricultorul era lăsat să desțelenească „oriunde ar fi voit”, înștiințându-l doar pe boier sau chiar fără să-l întrebe, fiindcă boierul putea afla unde și cât a semănat țăranul. În pădure, însă, controlul se făcea exclusiv pe cale penală, orice activitate neautorizată fiind declarată ceea ce noi am numi astăzi braconaj. Pădurea se transformă astfel în loc oprit, în braniște.

Regimul braniștii este, deci, mijlocul prin care un stăpân scoate din devălmășia absolută anumite suprafețe de pământ, interzice culesul din natură în cuprinsul lor, le supune la plata dijmei, le controlează prin impunerea unor autorizări prealabile, penalizând abaterile.

b) *Braniștile forestiere*. De cele mai multe ori, braniștile au un caracter predominant forestier, cuprinzând în sânul lor apele și servind drept culoare de pătrundere în masiv. Un document din 1456 spune: „...cât este hotarul acelor sate, pe apă sau în pădure“, ca „...să fie volnică să-l apere“.⁷⁶

Braniștile cuprind, uneori, mari bazine hidrografice aflate în zone de munte. De pildă, în 1490, se spune: „...Am întărit mănăstirile de la Putna și braniștea din jurul mănăstirii Suceava cu toate izvoarele ei, începând hotarul acestei braniști de la obârșia Laurii, obcina până la Fălcău, în sus, până la cărarea unde e groapa lui Alexa, la șipot; de acolo, obcina până la obârșia Sadovului; apoi obcina până la obârșia Ruscăi și până la obârșia Seleatinului; iar de acolo până la Suceava, până la șipot; de acolo până la Pogoniște, apoi până la casa lui Benea; și apoi iarăși obcina până la Arsuri, și obcina până la dealul lui Timotei, și obcina până la Runcul lui Berchez, și iarăși obcina până la obârșia Veței, și până la obârșia Melesei; de acolo până la gura Putnei, unde se varsă în Suceava“.⁷⁷ Marea bogăție de nume date obcinelor, râurilor și unor locuri denumite după nume de persoane, arată că braniștile nu erau situate în locuri neumblate, ci dimpotrivă, în zone des folosite. Alteori, braniștile cuprind suprafețe de teren mult mai mici, scoase și ele dintr-un anterior regim de devălmășie absolută și supuse dijmuirii.⁷⁸

Instituirea unui regim de braniște străbate, însă, două etape distincte, deși trecerea de la una la alta este ezitantă și neprecisă. Chiar atunci când regimul braniștii este destul de împământenit în moravuri ca să se poată spune că o anumită braniște va funcționa „precum este obiceiul braniștii“⁷⁹, acest obicei este încă nestatornic. E și firesc să fie așa, dat fiind că braniștea sugerează o acțiune abuzivă de acaparare a dijmelor țărănești, înfăptuită pe calea unei acaparări de terenuri, ceea ce nu putea decât să ridice protestul și opunerea sătenilor.

O *primă etapă*, a instituirii braniștii, o reprezintă stabilirea unui regim de stăpânire simplă: țăranul care folosește pădurea este obligat a-l înștiința pe stăpân și a obține autorizarea lui;

O *a doua etapă*, de dezvoltare a braniștii, constă în faptul că domnia acordă stăpânului dreptul de a proceda la penalizări prin propriile sale puteri.

Uneori, când acorda dreptul de instituire a unui regim de braniște asupra unei anumite suprafețe de teren, domnia își rezerva dreptul de a continua ea însăși să se folosească de braniște ca și mai înainte. Astfel, în 1580, domnul spune: „...Și dacă vor afla pe cineva umblând fără știrea lor, ei să aibă a le lua acolo totul. Numai pe noi să ne lase...“⁸⁰

Formulele prin care domnia declară braniște anume locuri sunt variate și insuficient de precise. Unele dintre ele se mulțumesc a spune că braniștea este rezervată doar stăpânului și că nimeni altul nu are voie să o folosească.⁸¹

Alteori, documentul enunță obligația de a da o dijmă pentru cei ce folosesc braniștea. De pildă, în 1501, egumenul mănăstirii Neamț își apăra muntele Neamțului „...și cine s-ar duce acolo în acest munte să-și pască oile sau să prindă pește, el să-și ia venitul de la dânșii, cum a fost de mult. /.../ Pentru aceasta nimeni să nu cuteze să-și pască oile acolo sau să prindă pește fără știrea egumenului și a fraților”.⁸²

Dar cele mai semnificative asemenea acte sunt cele care constituie *braniști propriu-zise*, prevăzând clauze penale. Nici aceste pedepse nu au, însă, o bază legală statornică și uniformă, ci variază arbitrar, mergând de la „dojană”, plata unei amenzi sau confiscarea uneltelor, până la tăierea mâinilor vinovatului pentru aceeași vină.⁸³ Uneori, pedeapsa e nehotărâtă, lăsată la arbitrarul domnului. Astfel, în 1596, vinovatul „...va avea mare pedeapsă de la noi”⁸⁴; într-un caz, în 1594, pedeapsa e cea a tăierii mâinilor: „...Să nu îndrăznească nimeni să prindă pește pe unde s-a scris mai sus. Iar dacă va îndrăzni, acela să știe bine că domnia mea îi voi tăia mâinile. Altfel nu va fi”⁸⁵.

Pedeapsa este aplicată uneori de stăpân, alteori de domnie. Sunt și cazuri de pedepse mixte, cea a stăpânului combinată cu cea a domnului. În 1601, orășenii din Piatra sunt pârâți „...că mergeți slobози în braniștea mănăstirească, din zilele lui Aron vodă, și stricați și copacii, și tot ce este acolo, și vitele voastre merg slobode, păgubind mănăstirea, și pe urmă trageți pe călugări să vă plătească, de păgubiți ceva”. Domnul hotărăște ca „...nimeni să nu intre în braniștea mănăstirii să taie copaci sau ceva, sau vitele să umble. Dar dacă cineva voiește să taie copaci sau să strice altceva, călugării să fie tari și puternici cu aceasta să ia totul de la acel om, numai gol să-l lase și să-l aducă la noi. Și dacă vor merge vite pe acolo, și pe acestea toate să le ia călugării și să le aducă la noi”⁸⁶.

Uneori, pedeapsa e dublă: atât globire, cât și confiscare. De pildă, în 1619: „...Pe cine vor prinde pescuind în bălțile sf-tei mănăstiri, sau cosind fân, sau vânănd fiare în pădure și în hotarul acestei sf-te mănăstiri, să aibă ei să-i ia toate hainele și securea și toate ce vor găsi la ei. Și pârăcabii încă să aibă a-i globi pe cei care vor merge să vâneze pe hotarul sf-tei mănăstiri, peste cartea domniei mele și fără voia monahilor”⁸⁷.

Se pare că declararea unui anumit loc drept braniște se făcea cu oarecare vestire a populației. În 1610, domnia îi scrie „...slugii noastre Bantăș paharnic”, anunțându-l că, „...dacă vei vedea această carte a noastră, tu să strângi oameni buni și să cercetezi hotarul acelu loc pe unde a fost din veac. Apoi să dai acel loc în mâinile slugii noastre Dumitru diac și ale lui Buciuma vătah și să dai de veste tuturor oamenilor din jurul acestui loc. Nimeni acolo, pe locul lor, să nu cosească, nici să are fără voia lor; și braniștea de asemenea să nu o taie; și pe unde va fi locul lor de fân, tu să pui semne, ca să nu le strice fânul; și să dai de veste sătenilor din jur, să-și socotească vite; iar cine nu va asculta

și va voi să cosească sau să are fără voia lor, noi vom trimite și vom lua de la astfel de om hatalm, cum este obiceiul din veci. Și fânul i se va lua cosit⁸⁸

Urmărind în timp desfășurarea acestor acte referitoare la braniștile forestiere, se poate constata că regimul lor merge înăsprindu-se. Până în a doua jumătate a secolului XVI, stăpânii nu aveau asupra lor decât o *stăpânire simplă*, adică fără drept de penalizare proprie; abia din deceniul al șaptelea al secolului XVI apar *braniștile propriu-zise*, adică dreptul boieresc de a penaliza abaterile efectuate. Situația este cea prezentată în tabelul următor:

EVOLUȚIA REGIMULUI BRANIȘTILOR FORESTIERE

Perioada	Număr acte	Stăpâniri simple	Braniști penalizate				
			gloabă	confiscare	bătaie	tăierea mâinii	nehotărâtă
1450	1	—	1	—	—	—	—
1460	—	—	—	—	—	—	—
1470	—	—	—	—	—	—	—
1480	—	—	—	—	—	—	—
1490	2	2	—	—	—	—	—
1500	3	3	—	—	—	—	—
1510	—	—	—	—	—	—	—
1520	1	1	—	—	—	—	—
1530	—	—	—	—	—	—	—
1540	—	—	—	—	—	—	—
1550	—	—	—	—	—	—	—
1560	1	1	—	—	—	—	—
1570	3	1	—	3	—	—	—
1580	3	—	—	3	—	—	—
1590	8	2	—	4	1	1	2
1600	12	—	—	10	—	—	2
1610	12	1	4	9	—	—	1

c) *Braniștile marilor bălți și iezere.* Pădurea cu râurile și micile lor bălți și toplițe naturale cuprinse în bazinele lor nu sunt singurele suse regimului braniștilor. Deosebit de ispititoare, prin veniturile pe care le aduceau, erau și marile întinderi de apă, bogate în pește, ale iezerelelor de pe lângă Dunăre și afluenții ei.

Asupra acestor iezere, dată fiind importanța lor cu totul deosebită în analiza procesului de trecere de la o prelevare de drepturi fiscale cu caracter de stat la o dijmuire boierească, ne vom opri într-un alt studiu. În locul de față, amintim faptul că, la capătul procesului social mai sus enunțat, membrii clasei boierești — atât particulari, cât și mănăstiri — reușesc să instituie asupra bălților un regim de braniște întru totul asemănător celui ce funcționa în legătură cu pădurile.

Iezerele erau complexe economice în care nu intrau numai apele, ci și suprafețele de teren cu dumbrăvi, mlăjet, stuf, grinduri de fân, locuri de arat, în cuprinsul cărora se formau sate și erau organizate prisăci și puncte de acostare obligatorii, așa-numitele „vaduri“, în care „vădarii“ încasau tributul fiscal al domniei, sau, ulterior, dijma boierească. Formulele de luare în stăpânire a acestor iezere sunt variate, ca și cele ale braniștilor forestiere. Unele se mulțumesc să instituie o stăpânire simplă. De pildă, în 1455: „...Nimeni să nu îndrăznească să facă năvoade în hotarul lor... sau în iezere, sau să facă zăgazuri și nici să nu prindă pește în hotarul lor“⁸⁹; sau, în 1458: „...Nimeni să nu îndrăznească să-și facă colibe în hotarul lor /.../ sau la iezere, sau zăgazuri de nuiele, nici să prindă pește în hotarul lor. Iar cine va prinde pește fără voia lor, de la acela vom lua 40 de grivne“⁹⁰; alteori, se prevedea doar darea dijmei, ca în 1613: „...Nimeni să nu aibă voie să prindă pește acolo nici cu vreo măiestrie; iar pe cine vor găsi acolo prinzând pește, fie oricine va fi, să aibă voie a-i lua vamă dreaptă de pește, cât va fi partea lor, după vechiul obicei“⁹¹.

Alte forme sunt mai categorice și acordă stăpânului dreptul de a aplica pedepse, adică de a institui un regim de braniște propriu-zisă.⁹²

Făcând un tabel cronologic al actelor privind iezerele declarate braniști, constatăm un mers paralel cu cel al braniștilor forestiere, cu deosebirea că, inițial, actele de stăpânire simplă cu drept de dijmuire sau cele de reglementare a raporturilor cu organele fiscale ale statului vor fi cu mult mai numeroase – lucru explicabil: la păduri, statul nu avea vechi drepturi fiscale pe care să le împartă cu stăpânul particular, pe când iezerele și pescuitul de larg erau de mult fiscalizate. Situația este cuprinsă în tabelul alăturat.

d) *Râurile*. Braniștile forestiere sunt, adeseori, întregi bazine hidrografice, descrise cu ajutorul apelor care le străbat. Apele sunt folosite, însă, și ca mijloc de descriere a unor suprafețe de teren asupra cărora nu este instituit regimul braniștii. În 1434, popa Ioil capătă întărire nu numai pentru câteva sate, ci și pentru „...Strâm-

EVOLUȚIA BRANIȘTILOR PISCICOLE

Perioada	Număr acte	Stăpânire simplă	Braniște penalizată
1420	1	1	—
1430	—	—	—
1440	4	4	—
1450	4	3	1
1460	2	2	—
1470	—	—	—
1480	—	—	—
1490	—	—	—
1500	—	—	—
1510	1	1	—
1520	3	3	—
1530	1	1	—
1540	7	6	1
1550	1	1	—
1560	1	—	1
1570	1	—	1
1580	3	—	3
1590	5	2	3
1600	3	2	1
1610	12	7	5

ba, de la obârșie până la gură⁹³; sau, în 1488, se întărește „...Suha Mare, de la gură până la obârșie, și cu toate poienile, și muncelele câte sunt lângă ea, și toate izvoarele, anume Rărăroaia, și Ostra, și Negrileasa, și cu toate izvoarele care cad în ele⁹⁴”.

Documentele menționează și unele ape care formează prin ele însele un obiect de apropietație boierească, ceea ce este și firesc, date fiind deosebita folosință ale apelor și diversele modalități practice de luare a lor în posesie. Unele din aceste folosințe scapă tendinței de cotropire a boierului. De pildă, adăparea vitelor nu poate fi împiedicată și nici supusă dijmuirii. Satul păstrează, deci, dreptul nelimitat de a-și mâna ciurdele la apă spre adăpare.

Apa are și folosințe piscicole, pitoresc scoase în evidență în unele documente. De pildă, în 1551, e citat „...pârâul Mirii, care este și din prinzare de pește⁹⁵ sau, încă mai expresiv, în 1568, „...apa cu peștile⁹⁶”.

În mod obișnuit, pescuitul e practicat liber de către populația țărănească. Dar el poate fi supus unei dijmui. Am văzut că, în cuprinsul braniștilor, pescuitul era dijmuit. Ca atare, boierul putea prea bine să revendice extinderea regulii din braniște asupra tuturor apelor, dijmuid orice fel de pescuit. Cu atât mai mult, când apa este folosită pentru ieșire în scop piscicol sau ca forță motrice pentru punerea în mișcare a morilor, pivelor și a altor asemenea instalații industriale, boierul putea revendica un drept de monopol.

Întâlnim de aceea apa ca obiect de proprietate individuală, putând fi vândută și cumpărată, ca și stăpânită în devălmășie pe cote-părți proporționale.⁹⁷

Uneori, apele sunt cotropite: de pildă, în 1592, fiii lui Malic „...au cutropit o gărlă, la Copanca, unde cade în Crivaia⁹⁸, fiind amenințați de către domnie pentru aceasta cu pierderea vieții.

CAPITOLUL III

DREPTUL DE ÎNTEMEIERE

Rolul muncii țăranilor aserviți în gospodăria boierească. O serie de alte elemente componente ale gospodăriei boierești constau nu în simple suprafețe de teren sau ape, declarate proprietate privată în scopul obținerii rentei în produse, ci în crearea unor unități economice, atât agricole, cât și industriale. Două întrebări pot fi puse în legătură cu ele. *Prima*: ce forță de muncă va folosi boierul pentru aceste acțiuni de „întemeiere“ a gospodăriei lui? Altfel spus, care este natura relațiilor sociale ce se vor stabili între boieri, pe de o parte, și producătorii direcți, pe de altă parte? *A doua*: ce scop urmăreau boierii: să creeze noi mijloace de însușire a plus-produselor, prin dijmă și uium, sau să producă bunuri-marfă pe cont propriu? Să analizăm mai întâi problema forței de muncă.

a) *Mâna de lucru înrobită*. Boierii nu munceau direct pământul pe care îl stăpâneau, ci foloseau, pentru a-și forma gospodăria, forță de muncă străină. În ce măsură era această forță de muncă obținută prin relații de înrobire, de aservire feudală sau de vânzare-cumpărare?

În primul rând, trebuie să excludem forța de muncă a *robilor* din rândul elementelor sociale capabile să ne explice funcționarea unor gospodării boierești cu caracter agricol.¹ Dacă feudalismul nostru s-ar fi dezvoltat direct din destrămarea unei prealabile orânduiri sclavagiste, desigur că am fi avut oarecare dovezi de permanență a unor foști sclavi agricoli transformați în coloni și o bună parte din sclavi s-ar fi păstrat

în asemenea rosturi agricole. Dar robii pe care îi întâlnim în Țara Românească sunt, pe de o parte, *tătari*, adică aparținând unui neam care ținuse Moldova sub puterea sa. Ei sunt departe de a constitui o prelungire a unei vechi orânduiri sclavagiste.² Asemenea robi tătari nu întâlnim, de altfel, decât pentru foarte scurt timp. Prima mențiune despre ei datează din 1402³, când mănăstirea Moldovița are patru sălașe de tătari, iar ultima este din 1555⁴, când un boier cumpără un rob tatar. Marea masă a robilor era alcătuită din *țigani*. Dar nici aceștia nu pot fi socotiți drept continuatori ai unei vechi populații agrare autonome, ci sunt elemente sociale moștenite din vremea imperiilor nomade care au stăpânit țările române.⁵ Și într-un caz, și în celălalt este vorba, deci, de *populații nebăștinașe*, rămase în țară de pe urma unor mari migrații și continuate apoi pe calea proliferării naturale și prin comerțul și jaful de robi care aveau loc între o țară și cealaltă.

E foarte greu de stabilit o evidență numerică a acestor robi. Actele ni-i confirmă doar sporadic, în câteva cazuri oarecum excepționale; până și aceste mențiuni sunt făcute, însă, în același deplorabil stil veșnic confuz – tipic, din păcate, pentru diplomația noastră veche. Robii tătari și țigani sunt pomeniți ca alcătuiind „sălașe“ și „bordeie“, adică în forma unor grupuri sociale de caracter familial, și doar rareori nominal, om de om. Orice încercare de numărare va avea, deci, la bază o prealabilă interpretare nesigură a documentelor. Totuși, chiar și o asemenea numărare este interesantă, prin faptul că permite o concluzie, și anume: populația de robi nu era numeroasă și, deci, nu putea avea o pondere decisivă în punerea în lucrare a gospodăriilor agricole boierești.

Iată rezultatele unei astfel de numărători:

EVIDENȚA NUMERICĂ A ROBILOR CITAȚI ÎN DOCUMENTE

Perioada	Categoría	Tătari			Țigani		
		nr. acte	total robi	media	nr. acte	total robi	media
1400-1449	mănăstirești	6	43	6,5	8	66	6,9
	boierești	2	9		5	24	
	Total	8	52		13	90	
1450-1499	mănăstirești	8	32	3,6	14	123	7,1
	boierești	1	1		5	12	
	Total	9	33		19	135	
1500-1549	mănăstirești	1	5	5,0	6	20	4,8
	boierești	—	—		2	19	
	Total	1	5		8	39	
1550-1599	mănăstirești	—	—	1,0	33	418	11,3
	boierești	1	1		42	432	
	Total	1	1		75	850	

Numărul robilor tătari scade în mod constant, deci, așa încât aceștia dispar din documente în a doua jumătate a secolului XVI, pe când, dimpotrivă, robii țigani sporesc neconținut, printr-o mișcare demografică despre care știm că a continuat și în secolele următoare, dând naștere, în cele din urmă, unei importante mase de populație.⁶

Dar cifrele prezentate în tabelul anterior, ca orice cifre medii, nu ne arată realitatea decât în linii mari. Actele pe care le-am numărat sunt, în majoritate, acte privind individual robi cumpărați sau donați și nu ne dau posibilitatea de a cunoaște volumul total al populației lor și cu atât mai puțin modul în care erau grupați pe anumite gospodării boierești.

Câteva documente pot fi folosite, totuși, în acest scop, dat fiind că sunt întăriri generale ale tuturor robilor pe care îi posedă o mănăstire sau un boier. Să examinăm câteva dintre ele, alegând mănăstirile și boierii care se dovedesc a avea cel mai mare număr de robi. De pildă, mănăstirea Bistrița: în 1428, are 31 de țigani cu sălașe și 12 bordeie de tătari⁷; în 1487, deci peste 59 de ani, aceeași mănăstire are 32 de sălașe de țigani, „...pe care i-a dat bunicul nostru Alexandru voievod“⁸ (evident, nu sunt aceiași țigani, ci aceleași sălașe, continuate prin descendenții celor dintâi; tătarii nu mai sunt pomeniți); în 1572, deci peste alți 85 de ani, mănăstirea Bistrița are 34 de sălașe⁹ (numărul acestora fiind suficient de constant, le putem considera drept continuatoare ale celor inițiale); peste alți 8 ani, în 1581, numărul sălașelor crește la 38¹⁰; peste 11 ani, sunt 37 de sălașe¹¹; în 1599, numărul lor crește sensibil, ajungând la 52¹². E greu de precizat ce populație puteau reprezenta aceste 52 de sălașe „cu femei și copii“. Într-un caz particular, aflăm, totuși, că un sălaș se compunea dintr-o femeie, 5 fii și o fiică.¹³ Pentru a nu forța calculul, putem lua o cifră medie de cinci oameni de fiecare sălaș, ceea ce ne-ar duce la afirmația că mănăstirea Bistrița dispunea, la începutul secolului XVII, de circa 300 de țigani, din care, desigur, numai o parte erau buni de muncă. Cum erau distribuite aceste sălașe de țigani în cuprinsul mării latifundii pe care o exploata mănăstirea nu putem ști. Dar bănuim că nu erau distribuiți în sate, pentru munci agricole, ci formau o „țigănie“, adică o așezare statornică în jurul mănăstirii, folosită ca rezervor de sclavi domestici.

Celelalte mănăstiri din Moldova ne sunt adevărate a avea cu mult mai puține sălașe decât cea din Bistrița. Astfel, mănăstirea Neamț avea 24 de sălașe în 1581¹⁴; mănăstirea Pobrata – 35 de sălașe, în 1581¹⁵; mănăstirea Moldovița – 28 de sălașe, în 1593¹⁶; mănăstirea Voroneț – 14 sălașe, în 1592¹⁷.

Cum toate aceste mănăstiri erau latifundiare, se impune și pentru ele concluzia că își țineau robii țigani în jurul mănăstirii în treburi domestice, numărul lor fiind prea mic pentru a forma o populație agricolă.

În ceea ce-i privește pe boieri, avem și pentru ei câteva cazuri de deținere a unui număr relativ mare de robi¹⁸: în 1582-1583, de pildă,

cneaghina Moțocoale procedează la reconstituirea actelor de stăpânire, pe care, fiind jefuită de tâlhari, le pierduse; domnia îi confirmă stăpânirea pe trei sate și 21 de sălașe de țigani; de data aceasta, actul indică și numărul de sate posedate, așadar putem calcula că, dacă respectiva cneaghină ar fi vrut să-i folosească pe țigani în munci agricole, ar fi trebuit să dea fiecărui sat un număr de șapte sălașe, ceea ce este prea puțin ca să formeze baza unei exploatare agricole.¹⁹

De altfel, documentele ne spun uneori ce meserii aveau acești robi țigani: erau sitari, zlătari, alăutari, lăcătari, cojocărițe. De asemenea, poreclele lor se referă la meserii, precum în cazul numelor de Căldărar, Ciocan, Căruță, Purcar, ba poate chiar în al celor de Cărbune, Zgură sau Țipirig – deci meserii neagricole, legate direct de serviciile necesare unei curți boierești.²⁰ Robii țigani stăteau pe lângă curtea boierească, formând o „țigănie” deosebită de sat, așezare care, cu timpul, se putea dezvolta până la a forma un cătun. Câteva denumiri de localități păstrează dovada unor asemenea așezări: Țigăneii, Țigănești, Țigănia sau chiar Tătărăși și Tătăruși.²¹ Din aceste așezări de robi, curtea boierească își lua, desigur, la nevoie, lucrători pentru munci de altă natură decât cele de curte. Astfel, fără îndoială, erau folosiți la desteleniri din pădure, așa cum vedem că procedează Nădăbaico „cu țiganii și năimiții săi”, la construirea de iazuri și vaduri de moară, probabil și la păzitul vitelor sau alte munci întâmplătoare. Așa cum spune un document din 1594: „...să aibă treabă cu dânșii, ca să fie de treabă mănăstirii, să lucreze cu dânșii”²². În ceea ce privește posibilitățile lor de viață, documentele vorbesc, uneori, de „averea lor”, ei fiind dați „uric cu tot venitul” boierului-stăpân, împreună cu „toată averea lor”, care, desigur, nu putea fi decât mizeră.

În schimb, robii tătari par a fi avut o soartă deosebită, mai bună decât cea a robilor țigani. Îi găsim formând sate, de pildă Tamârtașeuții, din care 5 curți sunt date în 1411 mănăstirii din Poiana.²³ „Casele” de tătari par a fi gospodării cu caracter pastoral, de vreme ce documentele spun că robii tătari sunt dați „...uric cu toate sălașele lor și cu toată averea și cu vitele lor”, având în satul lor și un vătăman, iar nu un jude sau cneaz, cum au cetele de robi țigani.²⁴

b) *Năimiții*. Încă mai puțin decât robii, lucrătorii salariați nu pot fi socotiți ca reprezentând forța de muncă esențială a gospodăriilor boierești. Întâlnim, într-adevăr, foarte rare cazuri în care documentele ne arată, totuși, că boierii foloseau uneori și asemenea forță de muncă a unor oameni năimiți, contra plată, pentru prestarea anumitor servicii. Reamintim, astfel, pe Nădăbaico, antreprenorul de defrișări, care lucra cu „...oamenii, cu țiganii și cu năimiții săi”. În afară de acesta, însă, prea puține alte cazuri mai pot fi citate.²⁵

Ar mai fi de ținut seamă, la acest capitol al forței de muncă salariale, de declarațiile unora dintre stăpâni, precum că anumite unități economice ar fi fost făcute de ei „cu haniilor lor”; acest lucru implică, în

afară de cumpărarea materialelor necesare și de cheltuielile cu hrana muncitorilor în clacă, și salarizarea unor muncitori specializați în anumite meșteșuguri, sau a unor simpli salahori. În tot cazul, asemenea salarizări nu pot avea o importanță economică, nici un sens teoretic în analiza dezvoltării gospodăriei boierești. Ar fi greu de admis, de altfel, că salariul și lucrul cu salariații ar fi putut avea pe vremuri o importanță pe care știm că nici în secolul XIX nu au căpătat-o.

În concluzie, dacă nici robii și nici năimiții nu pot fi considerați elemente esențiale în constituirea gospodăriei boierești, rezultă că forța de muncă specifică vremii era aceea a țăranilor aserviți.²⁶

Munca obligatorie a țăranilor aserviți.

a) *Etapele folosirii muncii aservite în gospodăria boierească.* Întocmai ca și dijma, munca gratuită este, ca formă, o moștenire rămasă din perioada pre-feudală, care, însă, o dată cu apariția proprietății feudale și a sistemului respectiv de exploatare, devine generatoare de rentă și, ca atare, dobândește un nou conținut. De altfel, orice dijma este întotdeauna îngemănată și cu anumite prestări de muncă gratuită, dat fiind că stăpânul care își însușea, sub o formă sau alta, plus-produsele unei producții țărănești, îl obliga pe țăran să asigure și transportul acestor bunuri confiscate până la centrala sau sediul lui.

Dar, în afară de aceste cărături și podvezi, populația satelor mai era obligată și la prestarea unei alte serii de munci, cu caracter de prestații publice. Grupurile profesionalizate militar, pentru a-și consolida dominația, au avut întotdeauna nevoie de asemenea corvezi, ca să-și asigure mijloacele de transport, sub forma de care, animale de tracțiune și cărașii necesari, precum și vase pentru trecerea apelor, cu vâslașii lor. De asemenea, deschiderea drumurilor, aruncarea podurilor peste ape, organizarea conacelor și a olacurilor constituiau tot atâtea sarcini care puteau fi puse în seama populației sătești. Mai mult decât atât, aceste grupe ostășești – fie pătură suprapusă, fie triburi nomade cuceritoare aflate în faza de sedentarizare – își construiesc puncte fortificate din piatră, lemn și pământ, sub forma unor cetăți, prisăci sau posade, mai mult sau mai puțin solide, după caz. Corvoada cerută populației locale pentru executarea muncilor necesare constă, deci, și în „muncă la cetate“. Mai ales în jurul centrelor urbane sau cvasi-urbane, în jurul cetăților ridicate de cuceritori, populația hinterlandurilor rurale a fost cea dintâi redusă în stare de aservire, fiind obligată să întrețină prin dijma garnizoana centrului și să execute corvezile necesare din punct de vedere militar. Inițial, intrau și îndatoriri de serviciu militar în seria obligațiilor acestei populații. Însuși termenul de „iobag“ se pare că ar fi de origine avară și ar desemna situația unei astfel de populații, pe jumătate asociată, pe jumătate aservită unui centru militar.

O dată cu întemeierea statelor autohtone, asemenea îndatoriri de muncă gratuită au fost pretinse din nou, de astă dată în folosul clasei dominante băstinașe a noilor exploatare, ele căpătând, cu timpul, un caracter de rentă feudală. Documentele de scutire emise de la domnie enumeră nu numai exonerări de plată a dijmelor, ci și renunțări ale domniei la dreptul său de a pretinde muncă gratuită.

Dar, spre deosebire de renta în produse, renta în muncă scutită de domnie nu putea fi percepută de către boier. Printre aceste corvezi, sunt unele cu un caracter public atât de pronunțat, încât nu pot fi preluate de către boier pe seama lui. Munca la cetate, la posadă, cărăturile și podvezile, caii de olac nu pot fi prestate decât domniei. Scutirea, dacă era acordată, nu putea avea, deci, un alt sens decât acela de a elibera o cantitate de forță de muncă țărănească, de care putea profita boierul local pentru a o întrebuința în alte scopuri.

Folosirea muncii țărănești de către boier în cuprinsul propriei lui gospodării străbate mai multe stadii – potrivit caracterului de bază al acestei gospodării. Atâta vreme cât gospodăria boierească păstra un caracter de consum, în cadrul unei economii naturale, munca prestată în mod gratuit de către țărani aserviți își păstra caracterul unor corvezi nereglementate precis, țărani fiind datori să dea „ascultare“ poruncilor boierești, muncind în clacă ori de câte ori stăpânul hotăra astfel. Înfațișarea se schimbă cu totul atunci când gospodăria boierească ajunge a fi o exploatare făcută în vederea producerii de marfă. În această nouă fază, boierul nu se mai mulțumește cu renta în produse a sătenilor și nici cu o rentă în muncă prestată în cadrul unei gospodării modeste de tip țărănesc, ci procedează la o extindere a terenurilor pe care le pune în cultură și la o extindere a creșterii de vite. Aviditatea lui începe a crește nemăsurat, întocmai cum aviditatea pieței însăși e fără margini. Acest lucru aduce după sine o înăsprire a obligațiilor de muncă servilă, pretențiile boierești crescând până la stabilirea unor zile obligatorii de muncă, mereu înmulțite.

Dreptul de exploatare a muncii țărănești este, deci, un fenomen social care merge în același pas cu procesul de dezvoltare a gospodăriilor boierești. Dacă știm cât de mare era gospodăria boierească și caracterul ei economic, putem deduce și gradul de exploatare a țărănimii. Și invers, dacă știm gradul de exploatare a țărănimii, putem deduce și faza de dezvoltare economică la care ajunsese gospodăria boierească.²⁷

b) *Caracterul tradițional al muncii în clacă.* Tipic pentru întreaga perioadă anterioară „crizei sociale a rumâniei“ este inexistența nu doar a unei legislații urbariale, dar nici măcar a unor mențiuni documentare răzlețe care să ne permită să vedem în ce consta munca servilă datorată de țărani și ce cantitate de muncă li se putea cere. Documentele se mărginesc la a spune, în general, că țărani trebuiau să muncească pentru boier: „...ci numai să muncească acestei sf-te mănăstiri“, spune un document din 1456²⁸; sau, și mai explicit, în 1475: „...Călugărițele

de la mănăstirea noastră de la Horodnic ne-au arătat o carte de la părintele nostru Alexandru voievod, pe care au avut-o pentru două sate, ca să lucreze la acea mănăstire, iar alt lucru să nu aibă nici unul. /.../ Să păzească această mănăstire și să lucreze acestei mănăstiri. Iar dacă vor pierde ceva de-al mănăstirii sau dacă nu vor munci ce va fi de trebuință acelei mănăstiri... să ne dea știre²⁹. Formula a lucra „ce va fi de trebuință“ înseamnă a lucra fără limită precisă, adică fără soroc; „a păzi“ și „a nu pierde“ lucruri ale mănăstirii înseamnă că țăranii trebuiau să aibă grija întregă a gospodăriei, făcând muncile pe care, evident, călugărițele nu le puteau face. Obligația de a întreține grupul de stăpâni din toate punctele de vedere, într-un regim în care boierii se mulțumeau doar cu asigurarea celor necesare traiului lor, constituie, de altfel, una dintre îndatoririle pe care le întâlnim în toate formele de feudalism timpuriu, chiar și în cele de tip occidental.

Trebuie subliniat, însă, și faptul că munca pe care o prestau țăranii în cuprinsul gospodăriei boierești, pe măsură ce aceasta se întemeia, era o muncă „în clacă“, asupra căreia ne pot fi de folos unele informații etnografice.

Claca s-a păstrat până târziu în moravurile țăranimii noastre, termenul de „clacă“ fiind aplicat oricărei munci efectuate în colectiv. Ori de câte ori o muncă se face mai ușor în condițiile unei diviziuni liniare, adică într-un grup asociat de muncitori executând laolaltă o aceeași operație, nediferențiată, țăranii se adună „în clacă“ – indiferent dacă este vorba de claca vecinilor care săreau să ajute la construirea unei case, de executarea unor munci casnice, în „furcării“ și „șezători“, sau dacă erau întreprinse munci agricole. Gazda răsplătea asemenea clăci prin ceea ce se oferă în mod obișnuit oaspeților; dar ele erau justificate, în ochii multora, mai ales prin atmosfera de sărbătoare creată în adunarea laolaltă a tineretului, flăcăi și fete, precum și prin prezența unor babe și moși sfătoși și buni povestitori.³⁰

Tradiționale fiind, aceste clăci pot fi considerate continuatoare – în formă, dar cu un alt conținut – ale unor deprinderi mult mai vechi decât ne-o pot arăta documentele și obiceiurile, deprinderi caracteristice tuturor obștilor teritorializate. Se știe că, în toate colectivitățile agricole arhaice, obștea întregă executa în comun munci agricole, pe un teren colectiv, recolta obținută fiind menită acoperirii unor îndatoriri comune. Și la noi în țară, în epoca regulamentară, o astfel de muncă era prevăzută legal. *Regulamentul Organic* al Munteniei (sect. III, art. 166-173) prevedea obligația stăpânilor de moșie de a rezerva, ca teren colectiv, câte două pogoane la munte și trei la câmp de fiecare grup de zece familii de țărani; acest teren urma să fie lucrat în clacă de către sătenii: „...Toți sătenii, fără deosebire, vor alerga cu toții a ara, a semăna aceste holde de rezervă și a strânge rodurile lor“; recolta era depozitată în „magazii de rezervă“, pentru ca, în caz de foamete, să fie de unde „...a se împărți bucatele deopotrivă, pe la toți locuitorii satului“. Tot astfel,

Regulamentul Organic al Moldovei (sect. III, art. 159-169) prevede „...la fieştecare sat câte o țărină deosebită, a rezervei, a cărei tot lucrul, de la semănat și până la cules, se va face fără osebite de către toți locuitorii satului“.

Dar atât în Moldova, cât și în Țara Românească, boierii își arogau dreptul de a lua dijmă din zece până și din această rezervă destinată vremurilor de foamete.³¹ În ceea ce privește obștile noastre mai vechi, nu avem dovada directă a unor asemenea munci colective prestate în folosul însuși al obștei muncitorilor. Dar e logic ca ele să fie presupuse. Cu atât mai mult, cu cât este normal să credem că și pătura suprapusă se va fi fost folosit de asemenea clăci benevole în scopul de a fi retribuită de către săteni.

Să reamintim că până și drepturile domniei la dijmă și clacă sunt denumite „milostenii“ în cele dintâi documente interne, parcă anume pentru a arăta că era vorba de uzurparea unor munci prestate inițial benevol, în scopuri obștești. O dată ce boierul se transformă din căpetenie a comunității în senior feudal, munca gratuită a țăranilor în folosul lui își schimbă conținutul, transformându-se într-o obligație împovăraătoare, impusă țăranilor cu forța, deși păstrându-și încă multă vreme, în formă, caracterul ocazional inițial, precum și pe cel de clacă.

Țăranii aserviți înșiși apar în documente mai întâi sub denumirea simplă de „oameni“. Scutirile erau acordate, de pildă, pentru „oamenii din satele lor“, pentru „acești oameni din aceste sate“ sau sub alte asemenea formule, în care nici o calificare de stare juridică nu apare. Abia târziu, în pragul secolului XVII, apare situația – și, deci, și termenul – de „vecin“, când țăranul aservit se afla redus în situația de cvasi-robie, putând fi vândut, cumpărat și zălogit o dată cu terenul satului sau independent de acesta.

De asemenea, abia târziu apare și fenomenul „legării de glie“, formă de maximă aservire a țăranilor.³²

Tot atunci, în preajma secolului XVII, avem și dovada indirectă a existenței unei gospodării boierești care a depășit definitiv stadiul incipient de gospodărie de consum, pentru a trece la faza în care renta în natură și în muncă începe a fi dublată de o rentă în bani.

Casa și curtea boierească. Cel dintâi și cel mai vechi element al gospodăriei boierești pe care îl întâlnim documentar – fără îndoială, rodul muncii în comun a țăranilor aserviți, precum și a robilor și meșterilor năimiți – este domiciliul pe care boierul îl are în satele lui.

Neavând domenii vaste, care să cuprindă întregi regiuni istorice, provincii care să formeze mici state în cuprinsul statului, boierii noștri nu au nici puterea și nici interesul de a-și construi cetăți de genul celor apusene, care să permită feudalului rebel să poarte lungi războaie și să reziste unor îndelungate asedii. Nici arheologic și nici documentar,

impozantele centre fortificate caracteristice Occidentului nu ne sunt adevărate nici în Moldova, nici în Țara Românească.

Curtea boierească are, la est și la sud de Carpați, un caracter mult mai modest, mai țărănesc am putea spune, boierul mulțumindu-se cu un domiciliu rural de mici proporții. Încă de la cele dintâi documente moldovenești, aflăm că majoritatea boierilor aveau „case“, „curți“, „așezări“ în sate, doar într-un singur caz fiindu-ne pomenită și o „cetate“ – care, desigur, nu putea fi decât o curte rurală mai mult sau mai puțin întărită.³³ Cu alte cuvinte, acești boieri erau seniori feudali domiciliați; își aveau reședința în sate, adică, așa cum e și firesc, de altfel, pentru feudalii de origine rurală.

În cazul în care boierii dețineau mai multe sate dispersate teritorial, constituind ceea ce am putea numi o „latifundie“ feudală, ei aveau și mai multe asemenea domiciliu. De pildă, faptul că, în 1414, Toader Pitic este miluit cu trei sate „...în țara noastră, a Moldovei /.../ un sat pe Cobâla, unde este casa lui, unde a fost Veriș Stanislav; iar alt sat la gura Jeravățului, unde cade în Bârlad, anume unde a fost cneji Lie și Țigăneștii; și al treilea sat pe Bârlad, unde este altă casă a lui, unde sunt cneji Tamaș și Ivan“³⁴ reprezintă prin el însuși dovada că acest boier nu avea o singură reședință fortificată pentru toate cele trei sate ale lui, ci avea în fiecare sat câte o așezare – în legătură, de altfel, cu mai vechi așezări ale altor stăpâni anteriori, de asemenea pomeniți ca existând în satele respective.

Boierii aveau, desigur, reședințe și în orașe și târguri, pe lângă curțile domnești sau în cuprinsul cetăților domnești, în măsura în care slujba lor impunea un astfel de domiciliu sau dacă le-o cereau, de la un anumit timp încoace, interesele activității lor politice și negustorești. Dar curtea sătească, tradițional moștenită până târziu, sub forma conacelor pe care orice moșier sau arendaș le posedă în mod obligatoriu „la țară“, dă o notă caracteristică moravurilor noastre vechi. Asemenea curți sau case nu erau simple centrale administrative ale unei moșii, lăsate pe seama unor slujbași inferiori, ci domiciliu reale, „așezări“ propriu-zise, în care familia boierului își ducea viața, statornic sau periodic – după cum boierul respectiv mai avea sau nu domiciliu și în oraș.

Faptul domicilierii grupului familial boieresc în mijlocul sătenilor nu este lipsit de importanță, deși pentru justa lui înțelegere ar trebui să fim cu mult mai bine informați. Știrile documentare scriptice nu ne permit, însă, să deducem în mod lămurit caracterul acestor curți. Ar fi nevoie, pentru a înțelege exact rostul lor, de efectuarea unor serii de săpături arheologice, singurele care ne-ar putea arăta dacă prin curte trebuie să înțelegem o locuință de țară de tip țărănesc, o fermă cu toate acareturile necesare sau o locuință fortificată. Tot astfel, numai prin săpături arheologice am putea lămuri dacă aceste curți boierești erau construite în vatra satului sau formau o unitate economică separată de sat – ceea ce germanii numesc *Meyerhof*.

În vremuri mai apropiate de noi, conacele sau curțile boierești erau așezate în vatra satului, alături de biserica ctitorită de boier, fără a forma o fortificație – cu excepția culelor – și fără caracter de unitate economică autonomizată. Rostul lor era acela al unor centrale de exploatare a satului, și nu de exploatare a unei ferme de sine stătătoare. Probabil că același va fi fost și caracterul curților din secolele XV-XVI, despre care nu putem presupune că ar fi ajuns la un stadiu mai avansat decât cel atins în vremurile noastre.

Documentar, însă, nu putem afla decât că asemenea curți existau și că ele constituiau un fenomen normal. Câteva informații cifrice pot fi centralizate grație faptului că, în formularistica vremii, identificarea satelor se făcea nu atât prin numele satelor, cât prin descrierea geografică a poziției lor, prin indicarea existenței unui personaj local îndeobște cunoscut și, adesea, prin menționarea casei sau curții vreunui stăpân actual sau anterior care își avea sau avusese așezarea acolo.³⁵

Situația cifrică a acestor mențiuni e cuprinsă în tabelul de mai jos. Scăderea lor numerică nu se datorează dispariției efective a caselor boierești din sate, ci doar modificării formulei scriptice de identificare a satelor: pe măsura organizării statului moldovenesc, satele capătă denumiri certe și se constituie ținuturi administrative, astfel încât satele sunt identificate din ce în ce mai des prin numele lor și prin cel al ținutului din care făceau parte, fără să mai fie precizate casele. Acestea mai apar doar când un act recent reproduce *ad litteram* textul mai vechi al unui act-matcă; sau, în anumite cazuri, la reconstituirea actelor pierdute, ni se spune că actele au ars o dată cu casa boierească – dovadă că boierul avea acolo casa de bază, de vreme ce își păstra în ea documentele moșiei. Alteori, răufăcătorii pradă casa boierului și distrug documentele moșiei.³⁶

Avem, totuși, numeroase alte indicii care ne arată că, departe de a dispărea, curțile boierești au crescut în continuu, luând din ce în ce mai mult un caracter de centrală a unei exploatări economice.

SITUAȚIA CIFRICĂ A CURȚILOR BOIEREȘTI

Perioada	Case	Curți	Așezări	Total	Cetăți
1400-1409	2	—	—	2	—
1410-1419	6	—	—	6	—
1420-1429	17	2	—	19	—
1430-1439	22	3	5	30	—
1440-1449	14	1	2	17	—
Total	61	6	7	74	—
1450-1459	6	4	—	10	—
1460-1469	15	3	1	19	1
1470-1479	6	2	1	9	—
1480-1489	6	1	—	7	—
1490-1499	19	3	—	22	—
Total	52	13	2	67	1
1500-1509	4	2	1	7	—
1510-1519	1	1	1	3	—
1520-1529	10	2	3	15	—
1530-1539	2	—	1	3	—
1540-1549	7	1	1	9	—
Total	24	6	7	37	—

Biserica satului, proprietate particulară a boierului. În apropierea curții boierești pare să fi existat, de regulă, o biserică, numită „mănăstire“ în terminologia vremii. Dar specific epocii feudale este faptul că această mănăstire sătească intra în patrimoniul boierului. „Mănăstirile“ figurau, deci, printre stăpânirile private înșirate în cuprinsul actelor de întărire sau de vânzare a satelor. Ele puteau fi vândute și cumpărate și uneori erau deținute în cote-părți, atunci când ceata de boieri co-stăpânitori ai satului își împărțeau drepturile.³⁷

În afară, deci, de marile mănăstiri ctitorite de domnie sau de marii boieri, care sunt ele însele seniorii feudale stăpânitoare de sate, deseori latifundiare, avem și categoria acestor „mănăstiri“-biserici de sat, intrând ca piesă componentă în inventarul economic al satelor.

În documentele moldovenești întâlnim următoarea situație cifrică a „mănăstirilor“ aflate în proprietate privată boierească:

Perioada	Mănăstiri	Perioada	Mănăstiri	Perioada	Mănăstiri
1400-1409	1	1450-1459	6	1500-1509	—
1410-1419	—	1460-1469	6	1510-1519	4
1420-1429	3	1470-1479	2	1520-1529	5
1430-1439	2	1480-1489	1	1530-1539	2
1440-1449	4	1490-1499	7	1540-1549	11

Care putea fi rostul acestor mănăstiri în acțiunea de stăpânire a satului de către seniorul-boier este ușor de înțeles: boierul domina viața spirituală a satului, într-o epocă în care biserica însăși domina toate actele de bază ale vieții oamenilor, de la naștere, la căsătorie, până la îngroparea în cimitirul din curtea bisericii. În toate acțiunile juridice, ba chiar și în seria de munci agricole, influența bisericii era decisivă. Faptul că biserica satului se afla, deci, cu personalul bisericesc cu tot, în stăpânirea boierului îi dădea acestuia un puternic mijloc de dominare.

Extinderi teritoriale prin ieziri de ape și instalații riverane.

a) *Morile*. Populația rurală folosea, până la începutul veacului nostru, rășnițe mici de mână cu care măcina cerealele necesare consumului său zilnic. Este sigur că asemenea unelte au fost folosite încă de la începuturile agriculturii.³⁸

Alături de aceste unelte străvechi, documentele arată și folosirea, încă dinainte de întemeierea domniilor autohtone, a unor mori de apă, având cu totul alte semnificații sociale decât simplele rășnițe. Unele din ele sunt mici, rudimentare, abia niște rășnițe mai dezvoltate, deși, din punct de vedere tehnic, punerea lor în mișcare prin căderea apei pe o trambulină reprezintă o reușită surprinzătoare, cu care se poate lăuda geniul tehnic al populației noastre rurale. Foarte rare, constituind astăzi piese de muzeu mult prețuite, aceste mici mori erau stăpânite

uneori de obști libere, altele de stăpâni feudali, în special de colectivitățile călugărești, pentru uzul de toate zilele al gospodăriei lor. Astfel, în 1551, aflăm de „...o moară mică ce a făcut-o rugătorul și părintele nostru chir Grigorie mitropolit în București; aceasta să umble în fiecare zi, în tot anul, ca să fie de hrană acestor chilii mai sus spuse, ca și acelor călugări care trăiesc și care vor trăi în aceste chilii”.³⁹ Existau, însă, și mori mai mari, dovezi certe ale unei agriculturi dezvoltate, apte să dea recolte destul de bogate, care făceau necesare, pentru măcinarea lor, unelte mai perfecționate decât rășnițele sau morile mici.

A deține o moară constituia un drept seniorial foarte râvnit. Atunci când dădea sau întărea un sat, domnia prevedea în mod expres dreptul stăpânului de a face moară, recunoscându-i „vadul” sau „locul de moară”, adică dreptul de a face moară.⁴⁰

Trebuie făcută o deosebire în interpretarea actelor relativ la mori, între două feluri de mențiuni – una prevăzând dreptul de a face mori, alta confirmând existența unei mori în ființă. Pentru a forma o vedere de ansamblu asupra mării frecvențe a morilor senioriale, consemnăm, în tabelul alăturat, pe decenii, numărul locurilor de moară – adică al drepturilor de a face moară în viitor – și numărul morilor în ființă.

Morile nu trebuie considerate ca fiind dovada hotărâtoare a unei exploatări agricole făcute de către însuși stăpânul morii; moara poate trăi doar din uiumul luat de la cei care vin să macine, nu neapărat pentru a măcina recolta proprietarului morii. Nici latifundiarii din vremuri mai recente nu aveau mori rezervate propriei lor producții, ci tot mori care exploatau producțiile străine prin uium. Ca dovadă că moara era un mijloc de exploatare a producției străine, cineva putea stăpâni o moară într-un sat care nu-i aparținea – în care nu avea, deci, o producție proprie. Astfel, în 1450, mânăstirea Neamț capătă în dar dreptul „...să facă doao mori; iar în hotarul pământului să nu se amestece; ci numai călugării să aibă a-și face mori pe hotarul acela”.⁴¹

Același lucru îl dovedește faptul că moara putea fi vândută fără sat. De pildă, în 1484, urmașii unui

SITUAȚIA MORILOR BOIEREȘTI⁴²

Perioada	Loc de moară		Mori	
	nr. neprecizat	nr. lor	nr. neprecizat	nr. lor
1400	—	—	—	3
1410	—	—	—	—
1420	1	1	1	1
1430	—	1	4	10
1440	2	5	3	12
1450	1	7	6	10
1460	—	3	7	16
1470	1	1	2	4
1480	—	2	5	4
1490	—	4	5	16
1500	—	1	4	3
1510	1	1	5	12
1520	1	6	14	17
1530	—	—	2	5
1540	—	8	10	15
1550	3	10	8	19
1560	1	6	12	19
1570	3	34	17	18
1580	6	45	37	54
1590	14	53	27	35

pan Corui vând un loc de moară pe Brădățel lui Stanciul aurar pentru 50 de zloți tătărești.⁴³

Alteori, dimpotrivă, satul se vinde fără mori. De pildă, în 1590, o siliște este vândută „...afară de gârlă și cu vad(ul) de moară”.⁴⁴

Boierul care dispunea de un loc de moară și de mijloacele bănești necesare pentru a ridica vadul de moară și moara, cu lemnele, fiarele și pietrele necesare⁴⁵, își constituia, așadar, posibilitatea de a exploata producția agricolă a satului nu doar prin dijmă directă, ci și prin uium. Cu atât mai mult cu cât, interzicând altora – nu doar boierilor concurenți, cât mai ales sătenilor aserviți – de a-și face și ei moară, el își asigura drepturi de monopol. Moara, care era liberă în satele libere, devine un instrument de aservire în satele aservite.

Sunt mori care „ascultă” de sat – adică sunt o anexă aparținând câte unui sat. Acesta pare a fi cazul cel mai frecvent. De pildă, în 1468, reiese clar faptul că moara constituia unul dintre mijloacele principale de exploatare a satelor aservite: în anul respectiv, pan Șteful Cernătescu are, printre altele, în latifundia sa, „...un sat pe Bogdana, unde este casa lui, unde a fost Petru Delțeg și cu moara și cu toate hotarele sale cele vechi; și cu o moară la obârșia Smilei, unde a fost moara lui Petru Delțeg la Bucoveni, între morile lui Vulpaș și ale lui Giurgiu Pleșan, între moara lui Șteful și între moara lui Pleșan, pe Smila; și Rusciori pe Suceava; și jumătate din Răoseni; și loc în Suceava, să-și facă moară” etc.⁴⁶ Pomenirea morilor apare aici ca având tot atâta pondere ca și pomenirea satelor înșile, ca și cum moara ar fi elementul esențial pentru orice exploatare economică a satelor. De altfel, „satul” și „moara” merg îngemănat, uneori actele afirmând, ca în 1497, că boierului i se dă dreptul „...să-și facă sat și moară”.⁴⁷

Alteori, actul spune în mod direct că morile „ascultă” de sat, ca, de pildă, în 1465, când satul Mihăilești este dat uric mitropoliei Sucevii „...cu tot venitul, cu morile și pivele care ascultă de acest sat”.⁴⁸

Dar moara se transformă curând într-o întreprindere care aduce ea sub ascultarea ei anume sate, pe o anumită zonă înconjurătoare. Mai ales morile aparținând domniei par să se fi aflat în această situație.⁴⁹ Aducerea sub ascultare a satelor în jurul unor mori se face, evident, tot cu mijloace de silă extra-economică. Actul mai sus citat spune: „...să fie volnic pan Mihail logofăt să pedepsească și să ia de la acela care este în hotarul lui și nu va căra la aceste mori”. În aceste cazuri, moara nu mai este o unealtă pusă la dispoziția satului, producătoare de uium pentru stăpânul ei, ci are vădite scopuri agresive, e o năpastă căzută pe capul populației unei întregi zone, obligată să-și care acolo recolta.⁵⁰

Construirea unei mori presupune existența mai întâi a unui vad de moară, care poate fi pe un pârâu, pe un iaz sau pe o topliță și, în al doilea rând, a unui loc de moară propriu-zis. Vadul de moară, adică apa care pune în mișcare roțile morii, formează un obiect de proprietate privată de sine stătător. Cel care face moară trebuie să aibă neapărat

și apa în stăpânire, altfel s-ar vedea în primejdie ca un vecin răuvoitor „...să-i taie apa de la moară”.⁵¹

Moara însăși acoperă o suprafață destul de importantă. Un act din 1448 spune, de pildă: „...Hotarul acestor mori și a acestui loc, cât va fi destul de întins în toate părțile în sus și în jos”; în 1606, un asemenea loc este descris astfel: „...o bucată de loc, în hotarul aceluiași târg, cât se va putea paște boii oamenilor care aduc grâu la moară”; și „...hotarul acestor mori să fie atât cât s-ar folosi vitele oamenilor care aduc grâu la moară”.⁵²

Pentru a se evita conflictele, hotarul morilor trebuia, adesea, să fie delimitat prin hotarnici. Astfel, în 1606, mănăstirea Neamț se plânge împotriva lui Moldovan brănișterul, „...că le turbură oamenii lor, care vin la moara lor și-și sloboade vitele și le strică fânețele”⁵³; domnul poruncește: „...să mergi să le pui stâlpi pe unde le-a fost hotărât și mai înainte Roșca vornic și să alegi acel loc al lor, pe amândouă părțile Jijiei, până la Prut”.

Asemenea hotărnicii sunt uneori foarte vechi. Astfel, în 1473, când sunt cedate mănăstirii Putna, morile domnești din Târgul Siretului sunt hotărnicite de către pan Ivanco comis; în 1490, aceleași mori, reîntărite mănăstirii Putna, sunt din nou hotărnicite de pan Tăutul.⁵⁴

Semnalăm, în sfârșit, faptul că stăpânirea morilor și a vadurilor lor dădea naștere la foarte multe certuri și procese, o serie de norme cutumiare reglementând problema. Domnia proceda uneori drastic împotriva riveranilor abuzivi. În 1589, de pildă, mănăstirea Neamț se plânge împotriva fiilor lui Malic, din pricina cărora nu-și poate stăpâni iezerele; deși le mai aplicase pedeapsa globirii cu 6 boi, când aceștia au început iar să tulbure, domnul hotărăște să li se mai ia încă 12 boi „...și să-i trimiți la mine, ca să se potolească. /.../ Și iarăși, tu pârcălabe cu satele de acolo, să ai a îneca acea gărlă”; tot astfel, în 1609, un vad de moară pe Jijia, în hotarul satului Pipereștilor, a „...înecat două hotare de sate” și venind „...pără, s-a tăiat acel vad”.⁵⁵

b) *Iazurile*. În legătură cu stăpânirea apelor, trebuie citate și iazurile care, ca și morile, sunt rezultatul unor munci depuse. Orice iaz presupune executarea unei munci colective, înfăptuite de un mare număr de oameni. Până și în vremea noastră, „zăgazul” necesar iezirii se face prin acumularea unei mari cantități de pământ, de bălegar, prin batere de pari și împletire de nuiele, lucrări ce nu pot fi obținute decât prin muncă în comun. Într-un sat liber, iazul este, în mod firesc, un bun devălmaș prin însuși faptul că este creat colectiv. În satele aservite, însă, este un obiect de monopol boieresc: satul construiește și întreține iazul, dar acesta aparține boierului. Cu alte cuvinte, deși țăranii vor avea dreptul de a pescui în iaz, pescuitul lor va fi supus dijmei. Boierul își asigură, deci, prin prealabila muncă în comun a țăranilor, un nou izvor de dijme. Dar iazul este, în același timp, și o unitate de producție aparținând gospodăriei private boierești – deci, cu caracter mixt –

în care renta în muncă și cea în produse se amestecă, folosirea obștească dublând folosirea particulară boierească.⁵⁶

Iazurile sunt adesea citate documentar; ele jucau un rol economic deosebit, peștele fiind un produs de consum alimentar foarte prețuit, în acele vremuri în care numeroase posturi erau obligatorii.⁵⁷

Stăpânirea iazurilor pe cote-părți putea da loc unor hotărnicii. De pildă, în 1609, un vătaf primește poruncă domnească să vadă dacă un iaz este într-adevăr stălpit și împărțit; în caz afirmativ, vătaful urmează să oprească pe alții să mai pescuiască în acel heleșteu.⁵⁸

Aprecierea valorii bănești a iazurilor se făcea și prin arbitraj, ca, de pildă, în 1605, când cei în cauză „...și-au iubit doi oameni buni /.../ să meargă să biciuluiască acel iaz bătrân /.../ munca moșilor lor“.⁵⁹

Pentru a putea aprecia ponderea economică a iazurilor în viața satelor, am recurs din nou la o tabelizare statistică, în care am deosebit „locurile de iaz“ de „iazurile“ gata făcute (vezi tabelul de mai jos).

c) *Podurile plutitoare*. Un alt izvor de venituri, de caracter strict seniorial, îl constituia dreptul pe care și-l aroga boierul de a construi un

pod „umblător“, „plutitor“, sau „mereu“ peste ape, pretinzând, bineînțeles, plata brudinei de către oricine îl folosea. Astfel de poduri le găsim adevărate într-un număr restrâns de documente, dar, desigur, ele vor fi fost cu mult mai numeroase.⁶⁰

SITUAȚIA CIFRICĂ A „IAZURILOR“

Perioada	Locuri de iaz		Iazuri		Zăgaze	Toplițe
	nr. loc	nr. loc	nr. neprecizat	nr. loc		
1390	—	—	—	—	—	1
1400	—	—	—	—	—	—
1410	—	—	—	—	—	—
1420	—	—	—	1	—	—
1430	—	—	—	1	1	—
1440	—	—	—	3	—	—
1450	f	—	—	2	—	—
1460	—	2	—	2	—	—
1470	—	1	1	1	—	1
1480	—	—	—	1	—	—
1490	—	—	—	2	1	—
1500	—	—	—	1	—	—
1510	—	3	—	1	—	1
1520	—	—	—	2	1	—
1530	—	—	—	4	—	2
1540	—	1	—	9	—	2
1550	—	3	—	10	—	—
1560	—	6	1	2	—	—
1570	—	1	1	6	—	—
1580	f	2	8	22	—	—
1590	—	15	6	26	2	1

Extinderi teritoriale prin curătură. În volumul I al acestei serii, am arătat importanța excepțională a tehnicii curăturilor în economia satelor devălmașe⁶¹, precum și multiplele moduri de folosire a poienelor artificiale născute astfel. Locuri de păscut, de coasă, de agricultură în diversele sisteme ale moinei sau prisăci, aceste poiene artificiale obținute prin lăzuire dau naștere întotdeauna unor țineri private, justificate prin munca dificilă depusă.

Asupra unor astfel de curături au drept nu numai țărani liberi, în cuprinsul trupului lor de moșie, ci și țărani aserviți din satele boierești. Cu atât mai mult, ele dau boierului un drept de proprietate privată.⁶² Am semnalat faptul că boierii, deseori, invocând meritul de a fi curățat ei „singuri“ pădurea, revendică dreptul de a folosi poiana astfel născută în folosul propriu, exclusiv. De fapt, „singuri“ înseamnă fără tovărășia altor boieri co-cetași, nicidecum cu mâna lor. Cei care lucrează efectiv la defrișare sunt „oamenii lui“, adică țărani aserviți, la care pot fi adăugați robii și năimiții. De pildă, în 1584, un document pe care l-am mai citat amintește de niște „...chilii pe care le-am făcut eu lângă mănăstire“ și de „...locul pe care l-am curățat cu oamenii și cu banii mei, în pădure întregă și deasă“.⁶³

Felul în care puteau fi executate asemenea defrișări, cu mână de lucru străină, rezultă și dintr-un alt act, pe care de asemenea l-am mai citat în altă ordine de idei, din care se vede cum, în 1617, Nădăbaico, fost mare vornic și mare antreprenor de defrișări, execută, în diferite sate, peste 790 de „...curături, pe care el le-a curățit toate din făgetul întreg, cu oamenii săi, cu clăci și cu vecinii săi, și cu țiganii săi, și cu năimiții săi, cum a putut, cu averile sale drepte și cu banii gata“.⁶⁴ Actul dă amănunte interesante asupra distribuției teritoriale a acestor curături. Sub formă de conspect, ele sunt următoarele:

Satul	Numărul curăturilor	Oașe pentru fâneată
Sucmezeu	110	1 plus „alte destule“
În Valea Ciorii	26	1
La gura Fufezei în Sucmezeu	70	1
Găureana	26	—
Între Găureana și Sucmezeu	66	—
Pe Valea Găurenii	136	—
Mărvila	230	1
Mărcești	13	—
Hrițești	43	—
Cotul lui Sandru	79	—
TOTAL:	799	4

Locurile unde puteau fi făcute asemenea curături depindeau de situația juridică a satului. Dacă satul aparținea unui singur boier, acesta putea cura pădurea oriunde ar fi voit, fără opreliște din partea cuiva.

Cât teren silvic reușea să lăzuiască, atâta intra în stăpânirea lui privată, ca o curătură sau o poiană scoasă din ruajul general al satului, autonomizată, ca un element de sine stătător al gospodăriei boierești. Documentele de întărire specifică uneori acest drept de lăzuire pe care îl are stăpânul. De pildă, în 1585-1591, schitul Zosim are stăpânire pe locul unde se află mănăstirea, „...tot locul, cât loc vor fi curățit, de unde au început ei să curețe, de la gurile Săcului, unde dau în Neamț, și până unde vor fi curățit”.⁶⁵

Chiar și atunci când satul este stăpânit de o ceată boierească și se află organizat pe părți, dreptul de lăzuire boierească rămâne, totuși, nelimitat. De pildă, în 1549, un grup de boieri vând partea lor din satul Tâmpeschi, cu specificarea că în aceste părți sunt cuprinse „...șase pogoane în țarină, și un loc de iaz dinspre Dragomirești, și în pădure cât vor putea curăți, până la hotarul Dragomireștilor”.⁶⁶

Când alegerea satului dădea naștere unor fâșii, boierii își făceau curăturile „pe ocina lor”, adică pe partea de sat care le fusese atribuită. Astfel, în 1560, nepoții lui Oanță Florescul „...au vândut niște curături, și cu prisacă, și cu grădini, însă în pădure, în afară de câmp, din jumătate de sat care sunt curăturile lor, ce le-au curățit ei în ocina lor și le-au ars”.⁶⁷

Pădurea care venea în imediata apropiere a acestor fâșii nu putea fi lăzuită de către alții. De pildă, în 1596-1597, un stăpân capătă carte domnească „...să fie tare și puternic a ține și a apăra curăturile de la capul pământurilor, ca să nu facă nimini curături pământurilor, ce să facă curături în pădure, departe”.⁶⁸ Dar chiar și asemenea curături făcute departe în pădure țineau seama de fâșiile care curgeau prin trupul de moșie ales. Astfel, în 1548, se vinde „...un loc de prisacă în mijlocul pădurii /.../ care loc de prisacă s-a dovedit că iaste pre satul de mijloc”.⁶⁹

Odată create, curăturile puteau fi vândute independent de vânzarea drepturilor de cotă-parte din sat, fiind considerate obiecte de proprietate complet autonomizate.⁷⁰ De asemenea, puteau fi stăpânite în cote-părți stabilite succesoral sau prin vânzare.⁷¹ În cuprinsul lor, boierii practicau aceleași tehnici ca și țăraniilor lor, folosindu-le nu doar ca prisacă⁷², ci și ca loc de păscut⁷³, loc de fânează⁷⁴ sau țarină de agricultură⁷⁵. Scopul curăturilor nu era, deci, distrugerea sistematică a pădurii pentru o folosire pur agricolă, ci pentru multiplele variante ale folosirii silvo-pastorale și silvo-agricole. Pe de altă parte, acapararea de pământuri prin efectuarea de curături nu urmărea întemeierea unei exploatații exclusiv boierești, ci un scop propriu-zis feudal: punerea în lucrare a unor mijloace de stocare a plus-produselor țăranilor aserviți.

Prisăcile boierești. Știm că existau două feluri de prisăci, unele mici, țărănești, și altele mari, boierești. În 1606, monahii Elisei și Dionisie dăruiesc unei mănăstiri o prisacă pe care „...au ridicat-o din pajiștea

însăși și au desțelenit-o de au făcut-o prisacă, din dreapta lor avere, și au umplut-o cu stupi, ca să fie pomană de la dânșii“, prisaca respectivă fiind o prisacă mare, demnă de a fi hotărnicită solemn, prin „...răposatul pan Gavrilaş fost logofăt și cu Anastasie, arhimandritul mănăstirii Galata“ și întărită de domnie⁷⁶; tot la fel, boierească este și prisaca pe care o dă mănăstirii Sucevița, în 1586, Gheorghe, episcop de Rădăuți, cuprinzând „...izvoare și cu locuri de iaz de pește și cu locuri de fâneață, până la matca Bohotinului, și de acolo la obârșia Bohotinului, și de acolo prin pădure, mai sus de prisacă, dinspre apus, iarăși la Pietrosul“⁷⁷.

Boierii care făceau astfel de mari prisăci se gândeau, desigur, să-și așeze acolo propriii lor stupi; dar nu mai puțin plănuiau să permită așezarea și a altora, țărani datori cu predarea plus-produselor lor. Desetina din stupi, în miere și ceară, era necesară în cantități mari și, ca atare, era pretinsă atât de domnie, cât și de boierii locali. Prin propriile lor „zemnice“, prin stupii lor, boierii, mănăstirile și domnia nu-și puteau asigura cantitatea de miere și ceară de care aveau nevoie. În consecință, exploatarea feudală prin dijmă continua să le fie utilă, în ciuda faptului că în prisăci existau și stupi boierești. Documentele spun foarte clar, de pildă, că în 1420, pan Vena vornic, având 10 sate într-un hotar, are voie „...în acest hotar să-și întemeieze prisăci câte va putea să întemeieze“⁷⁸. Unele acte confirmă faptul că prisăcile sunt menite întemeierii unei gospodării proprii. În 1604, de pildă, mănăstirea Bistrița este „...tare și puternică /.../ să așeze și să ție acolo prisacă, să fie pentru albinele mănăstirii“⁷⁹. Alte acte fac mențiuni din care reiese că se urmărea și exploatarea prin dijmă.⁸⁰

E drept că, pe măsură ce înaintăm în timp, prisaca pare a deveni din ce în ce mai mult sediul unei întreprinderi proprii boierești și a se transforma într-o „proprietate“ în sine, care poate fi vândută, cum-părată și moștenită în cote-părți.

De asemenea, ea tinde să devină un monopol seniorial, certuri în jurul dreptului de a face prisacă începând să apară în satele care nu mai sunt sub stăpânirea unui singur boier, ci s-au divizat în cote-părți. Astfel, în 1605, fiii lui Ionu din Seliște se jeluiesc împotriva lui „Ionașco de acolo și împotriva altor răzeși (aici, „răzeși“ desemnând stăpânii învecinați, „megieșii“, cum spune mai departe actul, nu neapărat niște țărani liberi) ce au stupi în sat și astfel spunând înaintea noastră că au avut multe pagube de la ei și pentru albinele lor. Și este prisaca fiilor lui Ionuț mai veche acolo în sat“; se mai pârăseră și înainte, „...și a avut martori mulți oameni buni din sat și dintre megiași, că este mai veche prisaca fiilor lui Ionuț“⁸¹; în consecință, se dă poruncă: „De aceea, cum veți vedea această carte a noastră, iar tu să ai a le spune să-și scoată stupii lor din sat unde vor ști“.

Cine are prisacă, deci, o stăpânește cu formulele clasice ale stăpânirii, nu numai pe baza dreptului, ci și a „puterii“. De pildă, în 1597, Tâmpa „...să fie tare și puternic cu cartea domniei mele a țâne și a

apăra un loc de prisacă care esti în hotarul Iuganii, lui-și cumpărată“, astfel încât „...nimeni că n-aibă a-l opri sau să stăpânească piste cartea domnii meli“.⁸²

„Apărarea“ se face împotriva oricărui ar avea veleități de cotropire, domnia spunând direct, în 1559: „...Nimeni dintre megieșii dinprejur, care vor fi acolo cei mai apropiați sau dintre vătafi, sau dintre nemiși cărora le vor fi aproape hotarele de această prisacă să nu îndrăznească a-i turbura“.⁸³

Prisăcile capătă, deci, caracter de lungă durată, devenind adevărate „proprietăți“ private și intrând ca piese componente de temelie în patrimoniul boierului.⁸⁴ Aceasta nu înseamnă că prisaca este o proprietate în sens modern – nici chiar atunci când reușește să se transforme în „proprietate“ boierească. Tehnica albinăritului de pădure este o tehnică inferioară și, o dată cu apicultura științifică, prisaca de pădure devine anacronică. Albinăritul însuși scade ca importanță o dată cu fabricarea industrială a zahărului și cu apariția mijloacelor de iluminat mai perfecționate decât lumânările de ceară. Defrișarea făcută pentru o prisăcărie îmbinată cu creșterea de vite și agricultura, rămâne o tehnică de muncă dintre cele mai primitive.

Prisaca își află rostul, deci, doar la începutul formării unor gospodării feudale boierești, dar scade apoi ca importanță și, până la urmă, dispare. Terenul prisăcii, poiana, odată defrișată din pădure, rămâne, însă, proprietate boierească statornică – chiar și după ce rostul ei apicol a dispărut. Prisăcile creează, așadar, drepturi boierești private, în anumite condiții de dezvoltare tehnică, și le mențin sub altă formă și după ce condițiile respective au fost depășite.

Locurile de fâneață, izlazul și creșterea vitelor. Deși sunt puține informațiile documentare care să ateste creșterea vitelor în gospodăria proprie a boierilor, este limpede, totuși, că boierii dădeau o deosebită importanță acestei ocupații economice. Până târziu, în secolele XIX și XX, creșterea de vite prezenta mari avantaje față de cultura cerealelor; în tehnica turmelor comune păscând liber pe izlaz și în pădure, vitele pot fi crescute în număr foarte mare cu numai câțiva ciobani și păstori. Trebuie să admitem că aceasta era tehnica folosită de boieri, întocmai ca și cea a țăranilor, de vreme ce constatăm că așa au stat lucrurile până la începutul secolului nostru.

În afară de faptul că necesită o mână de lucru limitată, creșterea vitelor mai are și avantajul că marfa-vită se poate transporta singură până la locul de consum sau folosire. Pe de o parte, boierul lua dijma din vite și din produsele animaliere ale țăranilor săi; pe de altă parte, își organiza propria sa creștere de vite, deopotrivă cu țăranii săi, prin aceleași mijloace tehnice.

Întâmplător, dispunem de câteva informații la care ne putem referi pentru a confirma creșterile de vite făcute de boieri pe seama lor. De pildă, în 1407, mănăstirea Neamț unindu-se cu cea de la Bistrița, este trimis jupan Petre Ureacle ca să predea împuternicitului mănăstirii Neamț întreaga avere a Bistriței. Aflăm astfel că, printre altele, au fost predate și „...oile mănăstirii, și boii, și caii”⁸⁵ (cât de multe vor fi fost aceste vite nu știm; în tot cazul, nu prea multe, căci, dacă acestea ar fi reprezentat o avere importantă, faptul ar fi fost consemnat în scris); un al doilea act cuprinzând informații apare abia târziu, în 1476, tot întâmplător, cu prilejul daniei pe care boierul pan Ignat Iuga, mare vis-tier, o face mănăstirii Putna – între altele, doi cai buni și 100 de oi⁸⁶ (avem aici dovada directă că și boierul donator dispunea de vite, după cum, desigur, dispuneau toți ceilalți boieri); sau, în 1546, Olena vinde domniei jumătate din Petricani, „...și a cerut de la domnia mea haine de postav, și vite, și vin, și miere curată, și aspri, și boi, și vaci, și alte multe lucruri de trebuință”⁸⁷.

De la o anumită epocă încolo, vitele sunt atât de multe în țară, încât se face și export.⁸⁸ O evaluare globală a totalului oilor exportate din Moldova se poate face pe baza unei mărturii date de către vameșii din 1593, care arată că tocmeala domniei cu vameșii este ca domnia să fie scutită de vamă pentru 150.000 de oi, pe care le are din zeciuală țării, ceea ce înseamnă că se conta, în medie, pe 1.500.000 de oi anual.⁸⁹ Față de asemenea cifre, foarte mari, este firesc să tragem concluzia că nu numai țaranii – adică „țara” plătitoare de impozite în vite – vor fi făcut creștere de vite, ci și boierii și aceștia cu atât mai mult, cu cât erau pe de o parte scutiți, iar pe de altă parte negustoria le venea mai la îndemână decât țăranilor.

O altă indicație a însemnătății vitelor în viața economică a țării o constituie faptul că vitele apar în mod curent ca mijloc de plată în diverse amenzi penale și contracte particulare.⁹⁰ Informații mai sigure, deși indirecte, cu privire la creșterea vitelor boierești putem căpăta, însă, analizând locurile de fâneată stăpânite de boieri, dat fiind că, de vreme ce aveau asemenea locuri menite să furnizeze hrana de iarnă a vitelor⁹¹, este sigur că practicau și creșterea lor.

Lăsăm la o parte terenurile de păscut, evident devălmașe, cum este, de pildă, *toloaca* satului, pe care o întâlnim citată uneori în descrierile ocolnițelor. Astfel, în 1480, *toloaca* este citată sub forma „...al patrulea movilă ce iaste în mijlocul toloacai”⁹²; sau, în 1522, „...o bucată de sat din Condrești, pe pârâul Teleajnei, din partea de sus a satului, mai sus de *toloaca* satului”⁹³. Ne oprim mai ales la locurile de coasă, fânețele, despre care nu putem fi totdeauna siguri că sunt stăpânite privat de către boieri; căci uneori, într-adevăr, ca în 1597, aflăm că „...oamenii care sunt în vatra satului” au drept „...a cōsi fânul în țarina târgului, în țarina Sucevei, unde le va plăcea, ca și oamenii din târg”⁹⁴.

Alteori, este clar că locurile de fânaș sunt stăpânite de către boierii satului, pe seama lor. Încă din 1427 se vorbește, astfel, „...de vechiul lor loc de cosit“⁹⁵; în 1490, nepoții lui Iațco vând domniei satul Voitînul, „...unde a fost mănăstirea lor și fâneața lor cea veche, sub codru“⁹⁶.

Locuri de fâneață, locuri de coasă apar astfel, în repetate rânduri, ca intrând în averea boierească, deseori cu mențiunea că este vorba de *poiene cu fâneață*, deci de luminișuri naturale sau obținute artificial, prin defrișare și destelenire în pădure, de obicei pe lângă o prisacă.⁹⁷

Asemenea fânețe în locuri defrișate din pădure poartă și numele de *oașe* sau *oașe*. Ne amintim că Nădăbaico, cel cu 790 de curături făcute în antrepriză de noi așezări, avusese grijă să facă și 4 oașe, pentru una dintre ele actul dând lămurirea că „...am făcut și un oaș pentru fâneață, pentru toți boii, în același hotar al satului Sucmezeu“, fără să se arate câți erau acei „toți boii“ și, deci, care era mărimea oașului.⁹⁸

Hlabnicele sunt și ele locuri de fâneață. În 1451, un hlabnic este dat împreună cu un loc de prisacă, „...să-i fie pentru fânaș și să asculte acest hlabnic de această prisacă“⁹⁹; în 1499, aflăm, dintr-o ocolniță că hotarul trecea astfel încât tăia „din hlabnic jumătate“, ceea ce arată că acest hlabnic depășea hotarul satului, fiind comun mai multora¹⁰⁰.

La fel, *rățul*, care apare într-un act din 1605, când mănăstirea Pobrata se plânge că Ieremia postelnic „și alți oameni ai lui“ i-ar fi luat „un răț din hotarul lor“, livadă de coasă.¹⁰¹

Aceste locuri de fâneață defrișate sunt oarecum autonome față de sat, fiind făcute „departe în pădure“, cum spune un act din 1596-1597¹⁰² și, dat fiind că sunt obținute prin muncă și cheltuială, alcătuiesc țineri private, scoase din devălmășie¹⁰³. Ele se transformă, deci, adeseori, în „braniști“, fiind scoase în mod deliberat din folosința comună și rezervate doar stăpânului. De pildă, în 1603, mănăstirea Neamț e „...tare și puternică /.../ să țină și să apere niște drepte poiene ale lor. /.../ Și tot fânul, cât îl vor fi cosit acolo unii oameni, să aibă a-l lua, fiindcă sunt poienele lor drepte, de demult. /.../ Nimeni să nu îndrăznească a opri sau a intra acolo“.¹⁰⁴

Dar locuri de fâneață și de coasă există nu numai în pădure, ci și în câmp. Nu avem dovada că erau cuprinse în racle închise cu garduri, dar probabil că așa vor fi fost, în aceeași tehnică pe care o folosesc satele de munte până târziu, pentru a-și apăra fânul de năvala vitelor păscătoare pe izlaz. În 1515, este pomenit un astfel de loc de „...fânaș în câmp“.¹⁰⁵

De cele mai multe ori, locul de fâneață este astfel menționat, însă, încât nu ne putem da seama unde anume era așezat.¹⁰⁶ Ceea ce rezultă în mod clar este faptul că locurile de fâneață sunt socotite extrem de importante, caracterul zootehnic și mai puțin agricol al satelor aservite ieșind bine în relief din actele în care domnia autoriza înființarea unui sat nou. De pildă, un act din 1438 spune: „...cât s-ar putea să-și așeze un sat cu cotunuri și să-i fie și de cosit fânaș“.¹⁰⁷

Dar terenurile afectate creșterii de vite nu sunt pomenite doar sub aceste nume de fânețe sau locuri de coasă. Sunt și altele, care par a se referi nu numai la terenuri de coasă, ci și la oarecari instalații, mai statornice, de creștere a vitelor, al căror model se crede că era *odaia*. Asemenea locuri au, desigur, un caracter de stăpânire privată încă mai puternic decât locul de coasă.¹⁰⁸ În 1599, Mogâldea, vornic de poartă, capătă „...niște mori și o prisacă și *odaie*, câte sunt pre hotarul domnesc de la Târgul Frumos“, care fuseseră ale unui alt boier.¹⁰⁹

Metocurile pentru vite nu pot fi nici ele altceva decât tot niște odăi, adică mici sucursale ale gospodăriilor din vatra satului, cu scopuri pastorale, folosite periodic, după ritmul anotimpurilor. În 1585, mănăstirea Pângărați capătă „...o seliște din ocolul Pietrii, anume Seliștea pe Alma, ca să-și întemeieze sat și să-și facă metoh pentru vite“.¹¹⁰

Se mai citează și *vărăticul*.¹¹¹

Apar, de asemenea, *locurile pentru oi*, uneori doar ca toponimic, cum este cazul din 1533, când o jumătate de sat se numește Siliștea Oilor¹¹², alteori sub formă directă, de pildă, în 1546, când mitropolitul Romanului capătă „...un loc pentru oi, anume Lazovița, lângă hotarul Țapeștilor, ce a fost braniștea noastră din veac“¹¹³; acest loc este hotărnicit „...pe unde a însemnat pan Bogdan Dorobeț staroste și Oprea vataf“.

Avem, deci, în total:

- defrișări cu scopuri pastorale;
- terenuri de câmp, pastorale;
- instalații, cu clădiri și depozite de fân, de tipul odăilor.

Întocmai ca pentru prisăci, se pune întrebarea: locurile pastorale pe care boierul și le rezervă, uneori sub forma atât de drastică a „braniștii“, erau ele destinate exclusiv creșterii vitelor boierești? În ceea ce privește poienile, văraticele, care dau naștere unor sate, e clar că ele au servit boierului și ca loc de aglomerare, în condiții favorabile pentru el, a unor țărani dijmași. Ca atare, întocmai ca la prisăci, caracterul lor era mixt: pe de o parte, mijloc de asigurare a rentei în producție; pe de altă parte, gospodărie proprie.

Extinderi teritoriale prin sădire. Am avut de mai multe ori prilejul să arătăm că acele bucăți de teren pe care se fac plantații de vii, pomi fructiferi sau grădini, implicând prin însăși natura lor o folosință îndelungată, au un caracter de proprietate privată foarte accentuat.

Am arătat, de asemenea, că sădirea nu atrăgea de la sine, în toate cazurile, o proprietate asupra locului sădit. Cel care sădise pe un loc aparținând altuia stăpânea butucii de vie, pomii plantați, iar nu terenul pe care plantase. În satele aservite, boierului îi este foarte ușor, deci, să se impună ca proprietar al terenurilor sădite de către țărani, preținzând, în consecință, plata dijmei. Dar tocmai pentru că este vorba

de sădiri permanente, dreptul celui ce sădește pe teren boieresc are un caracter special, concretizat în formula juridică a *bezmenului*, care-l obligă pe bezmenar nu numai să-și dea bezmenul, ci și să pună în lucrare via. În caz de părăsire a viei sau de desherență, via e preluată de stăpânul terenului.¹¹⁴ În schimb, bezmenarul nu poate fi expulzat de pe locul cu „otașniță“, atâta timp cât își îndeplinește datoriile.

Desigur că boierul, oriunde sădea vie sau pomi în satul său sau pe partea sa de sat, nu putea fi bezmenar al nimănui, ci desăvârșit proprietar. Iar de sădit, putea sădi oriunde ar fi dorit: în țarină¹¹⁵, în toloacă¹¹⁶, sau în rediu¹¹⁷. Acestea erau întotdeauna cuprinse în anumite racle sau dricuri, formând „popoare“ înconjurate cu garduri, suprafața lor fiind determinată agrimensural, măsurată în fălci, jerdii, fărtaie – adică în suprafețe certe.

Reamintim, de asemenea, că viile făceau în mod curent obiectul unor vânzări, cumpărări și zalogiri, contractate între boieri sau între boieri și țărani, purtând, fie separat, fie simultan, asupra locului de vie și a viei. Via se vindea sau se cumpăra, deseori, cu întreaga sa zestre: crame, pivnițe¹¹⁸, teascuri, araci¹¹⁹, butoaie, precum și cu „obrațiile“ însoțitoare ale terenului sădit.

Din punct de vedere economic, viile reprezentau o valoare deosebită în satele unde puteau fi sădite și sunt cazuri de sate ale căror teritorii erau în majoritatea lor cuprinse de vie, atât boierești proprii, cât și ale bezmenarilor. Totuși, viile nu sunt decât terenuri excepționale, semnificative doar pentru acele puține regiuni de podgorie ale țării în care pot da rod, nicidecum un fenomen social comun tuturor satelor.

Locurile de agricultură. Este remarcabil faptul că documentele nu menționează explicit terenurile de agricultură puse în lucrare de către seniorii feudali prin munca țăranilor aserviți. Apar în documente pri-săci, curături, poiene, fânețe, odăi și oașe, grădini, case, iazuri, mori, ape, poduri. Apar și jireabiile, ca modalități de corelare juridică a unor ansambluri de asemenea bunuri în mâna unuia singur. Dar ogoarele, pământurile nu sunt menționate decât în așa fel, încât nu rezultă clar că ar fi fost puse în lucrare printr-o muncă servilă în folosul boierului. Majoritatea par a fi loturi cuprinse în țarini închise între garduri sau petece insulare diseminate pe câmpie, iar nu mari tarlale cerealiere. Imaginea totală care se desprinde este cea a sistemului tehnic agricol devălmaș, în care predomină, alături de creșterea de vite, cultura cerealiere itinerantă și curături, pe care boierul le intercalează printre cele țărănești.

Rezerva boierească, al cărei tip pot fi socotite „braniștea“ și „bucățile de sat“, este și ea mai mult un sistem mixt de stoarcere a rentei în produse și producție proprie, nicidecum baza unei agriculturi cerealiere de mare amploare.

Nu avem, din păcate, o descriere a unei gospodării boierești care să ne permită să verificăm dacă această imagine pe care ne-o facem despre agricultura timpului corespunde sau nu realității – și în ce măsură. Totuși, rămâne semnificativ faptul că inventarul latifundiei boierești, atunci când întâmplător îl putem afla, întărește concluzia că avem de-a face cu o gospodărie având caracter de exploatare de oameni mai mult decât de exploatare agricolă propriu-zisă.

O întâmplare fericită a făcut să ni se păstreze inventarul mănăstirii Galata, însemnat în 1588 de însuși Petru Șchiopul, inventar ce merită avut în vedere.¹²⁰ El arată că mănăstirea poseda, la vremea aceea, un număr de 16 sate, menționate în tabelul alăturat. În plus, dispunea și de fâlcii de vie: 10 la Cotnar, 1¹/₂ la Iași și 5 la Vorovești.

Avem de-a face, așadar, cu o adevărată latifundie – chiar dacă era formată nu dintr-o singură suprafață, ci din sate răzlețe.

Ce inventar poseda mănăstirea și în ce măsură era acest inventar afectat unei producții agricole?

Ca *uneltele de muncă*:

- 6 sfredele	- 3 securi
- 4 hârlețe	- 1 car mare de patru cai
- 9 fiare de ferestraie	- 2 cocii
- 2 cuie-mari de car	- 2 cuțite cu mânere
- 4 mai mici	- 444 de bucșe de fântână, de oțel
- 2 cărlige de magherniță	- 52 de sape,

iar ca *uneltele de consum*:

- 23 de căldări	- 1 tigaie
- 4 căldări mari de bere	- 27 de percepele de lut (vase de apă).

16 sate nu pot fi puse în lucrare, însă, în regie proprie, cu un asemenea inventar, din care – semnificativ – lipsesc cu totul plugurile.

Ca *șeptel de vite de muncă și hrană*, mănăstirea avea:

- 38 de boi mari	- 23 de tretine vaci
- 44 de vaci mari	- 21 de viței interți

CONSTRUCȚIILE MĂNĂSTIRII GALATA

Sate	Mori	Pive	Văl-tori	Heleş-teie	Poduri	Iazuri
Vâlcești	5	4	1	—	—	
Teișori	—	—	—	1	—	
Hrișcani	—	—	—	—	—	
Plopi	—	—	—	2	—	
Belcești	1	—	—	—	—	
Pizdeni	1	—	—	—	—	
Sadna	4	2	1	—	1	
Tămișani	—	—	—	—	—	
Mihăilești	3	—	—	—	—	
Vorovești	—	—	—	—	—	
Mânjești	1	—	—	—	—	
Petrești	—	—	—	—	—	
Mândrești	—	—	—	—	—	
Fâlfoești	—	—	—	—	—	
Drăgănești	—	—	—	—	—	mai multe
Șivița	6	—	—	—	—	
Total	21	6	2	3	1	

- 7 buhai	- 268 de berbeci
- 22 de vițele	- 98 de oi la Vâlcești
- 18 viței	- 10 cai telegari
- 12 bouleți interți	- 2 cai negri la Vâlcești
- 9 bouleni tretini	- 9 cai
- 10 cai patrari	- 20 de porci la Vâlcești
- 5 cai tretini	- 100 de porci la Șivița
- 5 călușei strijiaci	- 60 de stupi la Teișoru
- 5 iepe strijiace	- 80 de stupi la Sadna
- 12 iepe tretine	- 200 de stupi deseatină de la Vaslui
- 12 iepe mari sterpe	- 50 de stupi la Branișteea, Prisaca și
- 31 de iepe mari cu armăsarul	- stupii lui Tudor călugărul.
- 762 de oi	

În ceea ce privește *depozitele alimentare*, cuprinzând moruni, crapi, sare, brânză, miere, poame murate, făină, buți de vin, putini de unt, acestea ne sunt mai puțin utile ca informație decât depozitele de cereale și fân pentru a înțelege valoarea gospodăriei mănăstirii. Aceste depozite de cereale și fân pot proveni, desigur, din dijma țărănească, și nu din producție proprie. Totuși, ele dau seama de nivelul atins de această gospodărie colectivă, de exploatare mănăstirească. Avem:

- *din satul Plopii:*

- 5 stoguri de grâu de estimp
- 3 stoguri de grâu de anu
- 3 stoguri de orz
- 1 stog secară
- 1 stog mălai;

- *din satul Vâlcești:*

- 80 de mirțe de grâu
- 300 de mirțe de sîrjiță
(grâu amestecat cu secară)
- 21 de mirțe de hrișcă
- 69 de mirțe de slad (malț)
- 10 mirțe de mălai
- 2 stoguri de mazăre
- 1 stog de bob
- 3 stoguri de ovăz
- 1 stog de orz;

- *din satul Teișori:*

- 61 de stoguri de fân
- 1 stog de mălai;

- *din satul Hrișcani:*

- 50 de stoguri de fân;

- *din satul Petrești:*

- 60 de stoguri de fân;

- *din satul Sadna:*

- 2 stoguri de fân
- 2 stoguri de secară
- 1 stog de hrișcă
- 1 stog de mazăre
- 8 mirțe de mălai
- 8 stoguri de fân;

- *din satul Tămășani:*

- 1 stog $\frac{1}{2}$ de ovăz.

În ansamblu, depozitele alimentare copleșesc cu mult inventarul productiv și ele nu au putut rezulta decât din dijmă, iar nu numai din producție proprie. Desigur că locuri de agricultură ale boierilor vor fi existat, dar nu ele formau baza gospodăriei boierești. Ne aflăm încă în faza unui sat cu o tehnică de producție devălmașă, aservit, exploatat de stăpânul feudal, și nu în faza marii moșii boierești exploatare prin clacă, pe care o vom întâlni în curs de formație abia pe la sfârșitul secolului XVIII. Până la nașterea noului mod de exploatare a satelor aservite, va trebui ca tehnica de producție devălmașă să fie mai întâi spartă, în urma unor procese sociale pe care le vom analiza în capitolele următoare.

PARTEA A CINCEA

PROCESUL DE TRECERE
DE LA DOMENIUL FEUDAL LA
MOȘIA LUCRATĂ ÎN SISTEMUL CLĂCII

THE UNIVERSITY OF CHICAGO
DEPARTMENT OF SOCIOLOGY
1100 SOUTH EAST ASIAN AVENUE
CHICAGO, ILLINOIS 60607

1975

CAPITOLUL I

PROCESUL SOCIAL
DE SEPARARE A RUMÂNULUI DE DELNIȚA LUI

Formele de trecere de la exploatarea pe baza tehnicii devălmașe a satelor aservite la moșia muncită în clacă. Procesul de constituire a gospodăriilor boierești în sânul satelor devălmașe are loc și în Țara Românească aproape întocmai ca în Moldova. Nu vom relua, deci, problema pe material muntean, ci vom trece la considerarea unui alt aspect al problemei, și anume la efectele pe care le are transformarea gospodăriei boierești în exploatare incipient capitalistă asupra structurii teritoriale și relațiilor interne ale satelor devălmașe aservite, problemă pentru care vom folosi în special materialul de informație muntean, mai explicit în această privință.

Gospodăria boierească avea, inițial, un caracter de consum, scopul ei fiind acela de a asigura cele necesare grupului familial boieresc și oamenilor trăind în directă lui subzistență: robi, țigani, slugi, oameni de casă. Principala sursă de venituri a unei asemenea gospodării de consum constă în exploatarea unui proces de producție țărănesc ale cărui plus-produse sunt prelevate fie direct, sub forma dijmei, adică a rentei feudale în natură, fie prin uium.

Aceasta nu înseamnă că gospodăria boierească nu avea, încă de la începuturile ei, un caracter de producție proprie: boierii, în calitatea lor de seniori și „membri“ ai satelor, întemeiau nu numai o curte și instalații de genul morilor, iazurilor și podurilor, ci și exploatații agricole propriu-zise, folosind, în acest scop, mâna de lucru aservită. Obligațiile

de muncă ale țăranilor aserviți constau atât în servicii casnice, cât și în munci productive. Țăranii făceau, deci, servicii de construire, întreținere și pază a curții boierești – casă și acareturi – și deopotrivă munci de lăzuire a pădurii, desțelenire a câmpului, arat, semănat și cules pe loturile boierești, potrivit tehnicii timpului – cu observația că, inițial, terenurile puse direct în cultură de către boieri, prin aserviții lor, cuprindeau o parte modestă din suprafața satului, boierul intercalându-și propriile terenuri, puse periodic în cultură, printre pământurile folosite de țărani. Între gospodăria boierească și cea a țăranilor, deosebiri esențiale nu existau, în ceea ce privește suprafața și distribuirea lor teritorială.

Pe măsură ce, printr-o lentă creștere cantitativă, are loc trecerea de la gospodăria inițială de consum la o gospodărie producătoare de marfă, adică de îndată ce nevoile gospodăriei boierești nu mai sunt cele ale consumului propriu, ci nevoile fără saț ale pieții de unde pot fi procurați bani prin vânzarea mărfii, intervine un salt calitativ, caracterul gospodăriei boierești, poziția și rolul ei în sânul satului devălmaș schimbându-se esențial.

Marfă pentru nevoile pieții nu își puteau procura boierii, în cantitățile dorite, prin dijmuirea producției țărănești, cuantumul rentei în produse fiind tradițional fixat la 10% și neputând fi schimbat radical, cu toate abuzurile ce vor fi avut loc. De o intensificare a producției țărănești ar fi profitat, deci, mai mult țăranii decât boierul care percepea rente în produse. În schimb, renta în muncă, nefiind plafonată de obiceiuul pământului, ci doar limitată la „nevoile” boierești, îndată ce aceste „nevoi”, acum având alt caracter, cresc vertiginos sub influența pieții interne și externe, poate fi sporită în același ritm. Renta feudală în muncă va deveni, astfel, principala sursă de venituri pentru seniorii transformați în șefi ai unor exploatari agricole producătoare de marfă, exploatari făcute, în continuare, în condițiile feudalismului.

Aceste două procese sociale merg, deci, îngemănat: reducerea în aservire înăspriță a țăranimii și sporirea suprafețelor puse în cultură directă de către boieri – defrișările și desțelenirile, închiderea între garduri a terenurilor, sădirile și plantările, punerea sub plug a suprafeței anuale mutătoare cuprinse din terenul devălmaș sporesc în același ritm cu reducerea țăranimii la situația unei aserviri înăsprițe, obligată la munci care nu vor mai fi ale „ajutorului”, ci ale clăcii și boierescului.

Acest dublu proces simultan se izbea, însă, de două piedici de bază:

- în primul rând, țăranii nu se lasă ușor rumâniți și legați de glie; o lungă perioadă de ascutită luptă de clasă între țărani și boieri începe astfel de pe la mijlocul secolului XVI, asupra căreia nu vom insista în studiul de față, scopul nostru fiind de a analiza soarta satului devălmaș aservit, iar nu de a face istoria socială a clasei țărănești;

- în al doilea rând, creșterea exploatației boierești se mai izbea de faptul că trupurile de moșie sătești nu stăteau libere la dispoziția boier-

rilor, dreptul lor de proprietate feudală asupra hotarelor sătești fiind grevat de drepturile de folosință ale țăranilor aserviți.¹

Acești țărani se aflau organizați în sate care își păstrau caracterul devălmaș în privința tehnicii de producție. Aveau, deci, în cuprinsul satului lor, un drept de indigenat, de băștinășie, concretizat în posesiunea unei delnițe, în cadrul unor racle, dovadă a unui drept „de peste tot hotarul”. Trebuia, deci, ca țăranimea să fie mai întâi ruptă de această legătură a ei cu trupul de moșie, prin curățirea terenului sătesc de orice asemenea drepturi de băștinășie legate de posesiunea unei delnițe. Apoi, țăranii aveau și multiple locuri – stăpâniri locurești născute prin depunerea unor munci pe terenul devălmaș. Trupul de moșie sătesc trebuia, deci, să fie curățat și de aceste stăpâniri țăărănești, suprimându-se însuși dreptul de uz al țăranimii asupra terenurilor devălmașe. În atingerea acestui scop, boierii procedează în etape: mai întâi, reușesc să rupă legătura dintre rumân și delnița lui, adică suprimă caracterul de băștinășie al membrilor obștei țăărănești transformându-i din moșneni, adică moștenitori, în simpli locuitori ai satului; ulterior, *suprimă dreptul de uz al țăranilor asupra terenurilor devălmașe*.

În locul unui sat în care țăranii aserviți aveau drepturi de băștinași, concretizate prin delnițele lor, și drepturi de uz, concretizate în stăpâniri locurești, apare, până la urmă, o moșie în care boierul distribuie, după bunul său plac, „teren de dijmă”, cu obligația prestării boierescului pe „terenurile de clacă” pe care și le rezervă. Țăranii încetează, deci, de a mai avea „drepturi” în sat, relațiile dintre ei și boieri ajungând, în cele din urmă, a fi cele ale tocmeților agricole.

Procesul de trecere de la satul devălmaș aservit la moșia boierească muncită în clacă durează secole de-a rândul. Început pe la mijlocul secolului XVI, el se sfârșește abia în prima jumătate a secolului XIX, cu prelungiri până dincolo de acest secol. Vom analiza acest proces insistând asupra celor două etape de bază: cea a dezlipirii rumânilor de delnița lor și cea a suprimării drepturilor de uz, prin așa-numitele operații de „tiersaj”.

Teorii mai vechi cu privire la structura internă a satelor aservite.

În două comunicări făcute în 1915 și 1916 și într-o lucrare publicată postum, în 1920², Constantin Giurescu analizează structura socială a Țării Românești, insistând asupra „boierilor”, „rumânilor” și relațiilor dintre ei. Incidental atinge și chestiunea organizării interne a satelor aservite. Meritul său nu este numai acela de a fi pus în discuție asemenea probleme de istorie socială, ci și de a fi adunat și sistematizat un material care rămâne până astăzi prețios. Dar defectul lucrărilor sale rezidă, pe lângă greșita concepție generală despre societate și necunoașterea legilor dezvoltării sociale, și în lipsa de informație asupra alcătuirilor sociale care poartă numele de sat devălmaș.

Metoda sa este tipic juridică: ea constă într-o exclusivă încercare de a reconstitui statutul juridic al fiecărei clase și categorii sociale în parte, cu ajutorul semnelor sale exterioare, interpretate cu o metodă de aparent riguroasă exegeză documentară, fără a face apel la alte cunoștințe decât cele rezultând strict din cuprinsul documentelor.

În opinia sa, de la întemeierea domniei autohtone până foarte târziu, spre sfârșitul secolului XVI, țara nu cunoscuse decât două „pături“ sociale – cea a boierilor și cea a țăranilor aserviți, rumânii: „...Poporul român se înfățișează, de la început, alcătuit din două pături sociale: una liberă, formată din proprietarii de pământ, alta neliberă, compusă din țăranii de pe moșiile lor“.³

Țăranii liberi nu existau, ei nefiind menționați în nici un document intern. Apar abia în secolul XVI, când sate întregi de „cneji“ se vând, rumânindu-se. Giurescu constată apariția lor în documente și, ca atare, declară că tot atunci au apărut și în viața socială a țării, fără să-și pună problema explicării acestei bruște apariții târzii a satelor de cneji. Pentru el, toți boierii erau proprietari; deci, prin extrapolare, toți proprietarii sunt declarați boieri.

Cu toate acestea, Giurescu, constată că rumânii apar și ei, în documente, cu delnițe care le aparțin. Ca atare, el trebuie să recunoască și teza că rumânul era și el proprietar. Contradicția logică dintre teza că „toți proprietarii sunt boieri“ și aceea că „rumânii sunt proprietari“ este flagrantă. Pentru a ieși din impas, Giurescu încearcă să arate că rumânii, în calitatea lor de coloni agricoli, reprezentau o îmbunătățire a moșiei boierești, pentru că moșia stearpă, fără oameni, nu avea valoare pentru stăpân, astfel că „...uneori moșia se identifica cu rumânii“, valoarea moșiei fiind determinată de prezența rumânilor.

Giurescu găsește, însă, „foarte curios“ faptul că identificarea rumânului cu moșia „...nu se mărginește numai la întinderea determinată de pământ pe care el o cultivă, ceea ce ar fi explicabil, ci se întinde și asupra părții stăpânite în devălmășie: pădure, izlaz și apă. În asemenea cazuri, rumânul reprezintă un anume drept al proprietarului în moșie, drept în parte determinat, în parte ideal“. Giurescu crede că „...explicația acestui fenomen este următoarea: venitul unei moșii îl formează îndeosebi rumânii. Din această cauză, proprietarii devălmași și-i împart adesea numai pe ei, rămânând în continuare în indiviziune asupra pădurii și izlazului. Moșia este socotită atunci ca fiind alcătuită din tot atâtea părți câți rumâni are; aceștia sunt împărțiți între proprietari în proporție cu drepturile fiecăruia. Se înțelege că, în asemenea împărțiri, rumânul reprezintă – ca și jireabia, pământul, stânjenul ori bănișorul, considerate aiurea ca unitate – nu numai delnița pe care el o cultivă, ci și o parte corespunzătoare din hotarul rămas în devălmășie“.⁴

Cu alte cuvinte, satul boieresc aparține tipului „umblător“ – anume este un sat care umblă pe un anumit număr de rumâni.

Explicația este nesatisfăcătoare, însă, iar imaginea ce ni se dă despre satul devălmaș umblător pe rumâni este greșită. Faptul că satul este organizat pe un anumit număr de rumâni, având în proprietatea lor „delnițe de peste tot hotarul“, nu derivă din condițiile stăpânirii boierești – nu este, adică, un fenomen născut în sânul clasei boierești, din necesități interne, ci un fenomen care are loc în cadrul obștei țărănești aservite, structura socială a obștii aservite fiind doar utilizată de către clasa boierească, iar nu creată de ea. Rămâne, deci, de explicat cum se face că țăranii aserviți aveau drept la delnițe „de peste tot hotarul“? Giurescu deviază din nou problema, socotind că delnița este rezultatul unei munci depuse de țăran, prin efectuarea de curățuri și deșteleniri, astfel că delnița lui reprezintă o „îmbunătățire“ adusă moșiei proprietarului și, ca orice „îmbunătățire“, ea aparține celui ce a făcut-o.

Confuzia între delnițe și curățuri este, însă, inadmisibilă. Curăturile, locurile, poienile, grădinile, iazurile sunt, într-adevăr, create prin munca unei gospodării țărănești asupra unui teren stăpânit de-a valma de către obștea întreagă a satului – cu observația, totuși, că în terenul devălmaș intră nu numai „pădurea, izlazul și apa“ – așa cum afirmă Giurescu –, ci și câmpul de hrană, folosit agricol prin semănături multătoare, pe locuri „cuprinse“, „deștelenite“ sau „defrișate“, lăzuirea fiind nu doar o operație de tăiere a pădurii, ci și de stârpire a măcănișilor din câmpul durat al tuturor. Delnița este, însă, altceva: nu e locul agricol, muncit de un țăran numai uneori, atunci când avem de-a face cu o delniță de câmp, și nu e nici locul agricol, ci *unul dintre* locurile sale agricole. Dar avem și delnițe de vatră, delnițe de fâneată, delnițe de pădure, delnița fiind rezultatul unei operații de distribuire, inițial egalitară, a unei anumite suprafețe. Reamintim în ce constă operația: atunci când, pentru o suprafață de teren, se ivesc prea mulți competitori, obștea procedează la scoaterea acelei suprafețe din devălmășie. I se dă o formă agrimensurală regulată, este închisă între „gardurile țarinii“ și lotizată în fascicol de fâșii paralele de pământ, care sunt trase la sorți, fiind distribuite egalitar tuturor celor în drept. Delnița înseamnă, de fapt, „lot“, adică rezultatul unei trageri la sorți. Atunci când obștea satului procedează la o asemenea tragere la sorți, ea stabilește, mai întâi, lista celor care au drept să participe la distribuirea terenului – cu alte cuvinte, stabilește drepturile de indigenat ale sătenilor. În consecință, posesiunea unei delnițe constituie dovada că acela care o posedă a fost verificat de către sat și recunoscut ca membru al obștei și, în consecință, se bucură de toate drepturile unui devălmaș: de a lăzui, a curăța, a deșteleni, a cuprinde, a iezi și a folosi în mod liber suprafața întreagă a satului, ocupând cât loc dorește și cât poate pune în lucrare prin forțele proprii ale familiei lui, în scopul acoperirii nevoilor gospodăriei lui.

Orice delniță este, deci, întotdeauna dovada unui drept „de pretutindeni“. Departe de a fi un fapt „foarte curios“, legătura delniței cu

dreptul de peste tot hotarul este una dintre regulile de bază ale oricărei devălmășii. Mai mult încă, atunci când satul atinge faza umblării pe bătrâni de tip III, delnița reprezintă nu doar dovada, ci și măsura dreptului „de peste tot hotarul”. Racla-matcă fiind stabilită în „stăpânire pe sumă de stânjeni”, stânjenul și subdiviziunile lui (pași, palme, degete) ajung să fie măsura drepturilor de cotă-parte.

Din impasul logic pe care Giurescu îl formula fără să-l poată dezlega, I.C. Filitti încearcă o ieșire. După opinia sa, în Țara Românească existau nu numai boieri și rumâni, ci și țărani liberi, pe care îi numește „cultivatori liberi”, fără să arate, însă, care este geneza socială a acestei categorii și în ce sate trăiau ei. „Cultivatorii liberi” îi servesc, însă, pentru a nega teza lui Giurescu potrivit căreia țărani aserviți puteau avea delnițe. Filitti socotește că rumânii, despre care Giurescu afirmă că ar fi posedat delnițe, nu sunt rumâni, ci cultivatori liberi care se vând ca rumâni, o dată cu delnița lor: „...Avem astfel, dar numai în Muntenia, de pe la mijlocul secolului XVI, o nouă categorie de rumâni, anume proveniți din foștii proprietari, care își vânduseră și libertatea, o dată cu moșiile lor, își închinaseră capetele, devenind rumâni chiar pe fosta lor proprietate. /.../ Părțile lor de ocină, pe care fuseseră proprietari și pe care nu mai erau acum decât rumâni, se numeau delnițe, adică parte, cum se numeau și părțile oricărui proprietar dintr-un hotar indiviz”. Între acest fel de rumâni și delnița lor, adică fosta lor proprietate, exista o legătură indisolubilă. Noul proprietar, stăpânul lor, nu-i poate desprinde de delnița lor, nu poate înstrăina delnița fără ei, nici pe ei fără delnița lor. „...Delnițele sunt astfel părțile micilor proprietari deveniți rumâni. Ele nu sunt părțile oricărui cultivator, sau oricărui rumân de pe moșia altuia.”⁶⁵

Filitti credea că a găsit și dovada documentară a acestei teorii, în faptul că „...există delnițe care au rumâni pe ele și altele care nu au”. Lunga listă de documente citate în cauză, însă, nu fac câtuși de puțin dovada că rumânii pomeniți în ele cu delnița lor ar fi fost cneji. Dacă în 1572, de pildă, „...se întărește cutăruia, un rumân, Stan, cu delnița lui”, nu înseamnă că „...Stan fusese un proprietar care se vânduse rumân, iar cumpărătorul îl vânduse acum altuia”, cum afirmă Filitti.⁶⁶

Acest act – ca și toate cele similare – nu ne permite să afirmăm că Stan fusese cneaz și se vânduse apoi cu delnița lui, pierzând-o, ci se mărginește să spună: „...să le fie un vecin, anume Stan al lui Mogoș din Ștefăneștii din Podgorie, fiindcă l-a cumpărat Dragomir” și ai lui, cu 4.000 aspri; „...și a vândut Stanciul, fiul lui Badea al lui Belciul, această mai sus zisă ocină, delnița lui Stan din Ștefănești”⁶⁷; un alt act, din același an, confirma că „...a cumpărat Dragomir /.../ un vecin, anume Stan al lui Mogoș /.../ cu toate delnițele lui”⁶⁸. Așadar, actul spune clar doar atât: Stan este rumân în momentul vânzării și în acest moment el are delnițele lui; se vinde delnița și, inclusiv, și Stan, după cum se vinde Stan, inclusiv delnița lui.

Socotim că neclaritatea logică a teoriei Giurescu și baza exegetică arbitrară a teoriei Filitti pornesc de la faptul că acești autori nu țineau seama de sistemul de proprietate deosebit de complex cu care aveau de-a face, caracteristic, de altfel, proprietății feudale. Pentru Filitti, ca și pentru Giurescu, „proprietatea” era o instituție juridică necurmat aceeași de-a lungul veacurilor, indiferentă față de istoria orânduirilor sociale. Așa cum dreptul roman fixase caracterele „proprietății” și codul civil burghez le recunoscuse, așa trebuia ca ele să fie concepute și în feudalism. Proprietatea reprezenta, deci, pentru ei un sistem de relații juridice între un proprietar și un obiect de proprietate, relație directă, individuală, neintermediată de existența vreunei formațiuni sociale care să o cuprindă, să-i dea conținut și sens, organizând-o. Devălmășia era interpretată numai ca o „co-proprietate”, o „indiviziune”, o coexistență a unor drepturi de proprietate individuală purtând întâmplător asupra aceluiași obiect, fiecare drept indiviz păstrându-și caracterele distincte și toate fiind considerate autonome și egale între ele.

Data fiind poziția lor juridicistă, ceea ce nu au putut concepe nici Giurescu, nici Filitti, era faptul că, în sânul unei obști țărănești, sistemul relațiilor numite devălmășe nu este acela al indiviziunii, adică al juxtapunerii de drepturi individuale, ci *un sistem de întrepătrundere a drepturilor individuale multiple cu cele colective*, constând în organizarea posibilității de a folosi individual un patrimoniu comun. Și, mai ales, ceea ce nu puteau admite acești autori era că acest sistem devălmăș putea fi stăpânit „feudal”, adică într-un sistem de drepturi de proprietate boierești suprapuse drepturilor de folosință devălmășe, atât ale obștei, cât și ale fiecărui țaran în parte, dreptul de proprietate al stăpânului feudal putând fi el însuși un drept de co-proprietate. Acest sistem era atât de străin de dreptul clasic roman și de teoria dreptului burghez de proprietate, încât juriștii mai puțin avertizați îl priveau ca pe o pildă de confuzie, de ilogism, „foarte curioasă” – deci, inacceptabilă teoretic.

Într-un studiu recent, P.P. Panaitescu, reluând problema pe o bază documentară mai amplă și cu ajutorul unei concepții științifice, o analizează în special din punctul de vedere al „legăturii de glie” a țăranilor aserviți.⁹ De data aceasta, problema este pusă pe adevăratul ei teren, și anume pe acela al analizei proceselor sociale care se petrec în sânul obștilor țărănești în faza de creare a marii exploatații boierești producătoare de marfă – pe care autorul o denumeste „rezervă boierească”. Concluzia la care ajunge acest autor este că, într-adevăr, au existat în Țara Românească două categorii ale clasei țărănești: una aservită și alta liberă, amândouă trăind în obști. Țăranii dependenți sunt, însă, la rândul lor scindați în două categorii: unii sunt șerbi propriu-zisi, supuși stăpânului și obligați la dijmă și la muncă; alții sunt „oameni dependenți cu învoială”, obligați numai la dijmă. Șerbii propriu-zisi sunt băștinași, adică fac parte din satele lor de baștină, care au fost cotoprite și supuse exploatații boierești. Cei cu învoială provin din destrămarea obștilor: ei

își părăsesc satele de origine atunci când sărăcesc, și merg să se învoiască în calitate de arendași pe alte moșii boierești. Cei dintâi sunt denumiți „vecini“, în sensul de membri ai unei comunități vicinale, ceilalți sunt „săraci“, adică ruși de obște, cei care și-au pierdut dreptul asupra părții lor, prin sărăcire. Izvorul principal al oamenilor cu învoială sunt, în primul rând, foștii moșneni sărăciți și, în al doilea rând, foștii rumâni eliberați.

Această schemă analitică a structurii interne de clasă a țăranimii nu formează, însă, obiectul principal al studiului amintit, ci doar baza pentru o analiză adâncită a dreptului de strămutare a acestor două categorii de săteni, de la apariția statelor feudale românești până la mijlocul secolului XVII.

Socotim că studiul autorului citat lămurește problemele pe care le atacă, ținând seama de stadiul respectiv al cercetărilor de istorie socială. Rămân, însă, câteva probleme încă neatacate sau incomplet analizate, de natură, totuși, să arunce o lumină mai vie nu atât asupra dreptului de strămutare al țăranilor, cât asupra proceselor interne de destrămare a obștilor care determină în mod direct natura relațiilor dintre clasa boierească exploatoare și cea a țăranilor exploatați.

Ne propunem, deci, în capitolul de față, să adâncim acest aspect al problemei, analizând istoria structurilor sociale ale satelor devălmașe aservite, până la faza crizei rumânirii. Vom căuta să arătăm că „țăranii dependenți cu învoială“ provin nu numai din obștile libere care se destramă, ci și din sânul obștilor aservite, care se destramă și ele, problema strămutării țăranilor având un dublu aspect: pe de o parte, dreptul țăranilor de a pleca din satul lor și, pe de altă parte, dreptul stăpânilor de a strămuta și, la nevoie, de a izgoni din satele lor pe țăranii considerați supra-numerari, deci nerentabili în cadrul gospodăriei senioriale producătoare de marfă.

Evoluția structurală a satelor devălmașe aservite poate fi structurată în următoarele faze tipologice:

- într-o *primă fază*, feudalul-stăpân *se suprapune* unei colectivități țărănești care practică o agricultură rudimentară itinerantă, organizată, ca tehnică de producție, pe baza unei devălmășii absolute; în această fază, boierul în general nu administrează procesul de producție agricolă, ci îl exploatează numai, percepând produse și obținând munci gratuite, în măsura restrânsă a necesităților propriiei sale gospodării de consum;

- în *faza a doua*, printr-un proces intern de diferențiere socială a obștei țărănești aservite, se desprind două categorii de săteni, unii mai înstăriți, alții ruinați cu totul, satul trecând la organizarea sa în forma devălmășiei inegalitare, umblătoare pe delnițe; în această fază, boierul ia contact nu numai prin suprapunere cu obștea țărănească, ci și prin inserare în gospodăriile țărănești, acum autonomizate, substituindu-se

în drepturile individuale ale vecinilor săi, așa cum se concretizează ele în sistemul „delnițelor de peste tot hotarul“ și în țineri private; de la o modestă gospodărie de consum, boierul trece astfel la organizarea pe cont propriu a unei exploatații agricole producătoare de marfă;

- în *faza a treia*, prinde chip din ce în ce mai consistent exploatarea boierească producătoare de marfă și, prin diferite mijloace de silă, economice și extra-economice, se rup legăturile dintre țăran și delnița sa, pe de o parte, și dintre țăran și obștea sa, pe de altă parte, delnițele și vecinul, ca persoană fizică, ajungând a fi două obiecte de proprietate distincte; în această fază, boierul reușește să-și consolideze pe deplin proprietatea feudală asupra trupului de moșie sătesc, anulând rămășițele de administrație a obștei și reducându-i pe țărani în situația de semi-sclavaj;

- în fine, în *faza a patra, finală*, boierii-stăpâni caută să transforme proprietatea feudală în proprietate capitalistă propriu-zisă, luptând să înlăture complet orice drept de uz pe care îl mai puteau avea țărani asupra fostului lor trup de moșie – adică să desființeze orice urmă a devălmășiei sătești; la acest rezultat nu vor ajunge, însă, decât cedând țărănilor două treimi din trupul de moșie, doar treimea boierească ajungând, după 1864, să se transforme în proprietate funciară capitalistă.

Desigur că aceste „faze“ au deseori o valoare mai mult morfologică decât cronologică, mai ales în ceea ce privește cele dintâi trei faze. În fapt, nici o dezvoltare socială nu se face în același ritm pe toată suprafața unei țări și nici măcar în toate satele aceleiași regiuni. Documentele vor arăta, deci, deseori, *coexistența* unor elemente aparținând mai multor faze, precum și forme *intermediare* de trecere ezitantă de la o formă la alta. Morfologic vorbind, însă, ne aflăm în fața a patru tipuri distincte de organizare socială a relațiilor dintre clasa boierească și cea țărănească în sânul satelor, determinate în fond de fazele de dezvoltare ale proceselor de producție agricolă.

Analizând nu cazuistic, sat de sat, ci masa întreagă a satelor, în totalitate, pe mari perioade de timp, vom vedea că tendința generală de succesiune istorică a formelor de organizare socială corespunde, totuși, celei pe care ne-o indică analiza logică a problemei dezvoltării satelor aservite, de la forma inițială a satului devălmaș, de tip arhaic, până la înlocuirea lui cu moșia boierească muncită în clacă.

Exploatarea unui proces de producție țărănesc neadministrat de către boier. În această categorie putem clasa mai multe formule:

a) *Formula de întărire a satelor fără pomenirea populației lor.* Prin însuși termenul de „sat“ urmează a se înțelege, în limba română veche și nouă, pe de o parte un trup de moșie, pe de altă parte o populație folosind prin muncă directă teritoriul satului. Deci, când primele documente interne întăresc unui boier sau unei mănăstiri un sat, admitem

că avem de-a face cu o alveolă teritorială preconstituită, cu hotare vechi, locuită de o populație care poate fi exploatată. De pildă, dacă în 1385 se întărește mănăstirii Tismana „...satul Vadul Cumanilor, jumătate din Toporna... cu satul Hrisomuinții și Tismana pe amândouă părțile, cât a fost Ligăcească și Rușească”¹⁰ etc., e de la sine înțeles că avem de-a face cu sate închegate, având hotarul lor precizat (mergând uneori până la posibilitatea de a-l împărți în două, ceea ce ne confirmă că „unitatea” lui era deplin cunoscută) și că aceste sate erau populate. Fără țărani care pot fi exploatați, deci fără populație aservită, stăpânirea unor sate ar fi fost inutilă stăpânului-boier. Mănăstirea Tismana mai sus citată nu poate fi socotită capabilă, la vremea respectivă, să-și organizeze o exploatare agricolă proprie, ea neputând să facă față nici măcar încasării dijmelor ce i se datorau și trebuind să fie ajutată în acest scop de către organele de stat.

Existența populației aservite era, deci, atât de subînțeleasă, încât pomenirea ei nici nu mai era necesară. Această situație se potrivește în special cu faza inițială a proprietății feudale, în care seniorul feudal stăpâna o colectivitate țărănească, în forma ei de organizare a „satului” – adică în calitatea ei de unitate economico-socială preconstituită. Foloasele de bază ale unui feudal, în această fază, constau în special în încasarea rentei în produse de pe urma unei producții țărănești de sine stătătoare și în folosirea muncii gratuite prestate de țărani în cadrul unei gospodării proprii de consum, integrată ritmului colectiv agricol al satului – adică folosind aceleași tehnici rudimentare ale agriculturii itinerante, ale defrișărilor și curăturilor mutătoare.

Această formulă, născută în asemenea împrejurări sociale, va fi folosită ulterior, în fazele mai dezvoltate ale relațiilor dintre sat și boier. Ea nu ne permite să stabilim decât indirect fundalul social care i-a dat naștere, stabilind, totuși, în acest fel, un punct de plecare pentru alte dezvoltări ulterioare.

b) *Formula de amintire globală a populației satului în calitatea sa de obligată la prestarea unor munci gratuite.* Documentele noastre cele mai vechi nu permit stabilirea existenței unui regim de aservire strict reglementat în ceea ce privește obligațiile de prestare a muncii gratuite. Ele se mărginesc să afirme principiul general, potrivit căruia țărani sunt obligați să „sară” în ajutorul stăpânului ori de câte ori acesta are nevoie de munca lor, „să asculte” de poruncile lui, eufemistic denumite „povețe” și „învățătură”: „Voi, vecinii din sat, ...să ascultați și să lucrați cum vă va da învățătură părintele egumen” – e formula tipică.¹¹

Lipsa unei precizări a zilelor de muncă datorate de țărani ne arată că boierul nu avea încă o gospodărie producătoare de mărfuri și, deci, nevoile sale de forță de muncă erau limitate. Boierul nu avea, în această perioadă, relații directe și personale cu fiecare țăran în parte, nu simțea nevoia de a institui un regim de legare de glie, nici nu-și menaja posibilitatea de a izgoni din sat pe țărani socotiți supra-numerari. Relațiile

dintre obștea țărănească și feudalul-stăpân erau în continuare relații între sat și boier, iar nu între țăran și boier. Vecinii lui din sat ne sunt menționați, de aceea, doar ca grup social, ca o simplă populație, fără specificare numerică sau nominală.

Asemenea formule apar, de obicei, în finalul actelor de întărire a stăpânirii satelor, dar uneori și ca porunci de sine stătătoare. Întocmai ca și formula anterioară, nu este specifică unei faze anume, ci, născută fiind încă din faza întâi, întrebuițarea ei se prelungește în toate etapele de dezvoltare ale orânduirii feudale, chiar și atunci când zilele de muncă obligatorii vor fi reglementate urbarial.

c) *Formula pomenirii vecinilor în enumerarea părților constitutive ale satului.* Precizarea proprietății feudale nu se făcea ca în actele moderne de tip capitalist, adică prin determinarea unei anumite suprafețe agrimensurale și precizarea vecinătăților ei, ci în stil pur devălmaș, adică descriptiv, prin enumerarea părților componente ale trupului de moșie (vatră de sat, câmp, pădure, apă etc.), cu mențiunea stereotipă că stăpânirea este „de pretutindenți“, „din cin în cin“, „din hotar în hotar“, „din zare în zare“. În anexa acestei descrieri urmează apoi enumerarea țănerilor private create pe aceste zone devălmașe: prisăci, curături, grădini, iazuri, mori etc.

În Țara Românească, însă, de la o vreme, sunt menționați aproape constant și vecinii, confirmând faptul că satul era populat. De pildă, în 1528: „...jumătate din satul Pitești, jumătate din vecini, jumătate din câmpul care este pentru hrană și jumătate din moară“¹²; sau, în 1536: „...peste toată, și din vecini, și din câmp, și din vii și peste toate“¹³.

Formula aceasta, deși ceva mai târzie, când începuseră a exista și „sate sterpe“, adică depopulate sau având prea puțină populație, trebuie plasată, totuși, în categoria fazei I, pentru că nu găsește necesar să enumere populația satului, și cu atât mai puțin să o înșire nominal. Este, totuși, o formulă de tranziție spre faza II, întocmai ca și *formula de adoptare a unor măsuri coercitive împotriva țăranilor recalcitranți.*

Situația țăranilor aserviți nu putea fi ușoară nici în faza inițială, căci dreptul de a cere muncă gratuită fără limită putea da naștere oricând unor abuzuri. Opoziția țăranilor la oprimarea boierească trebuie să fi fost considerabilă și este cert că avea să crească pe măsură ce gospodăria boierească lua proporții. Dovada o avem în faptul că, foarte curând, documentele încep să pomenească dreptul stăpânului de a-i sili pe țărani, prin mijloace violente, să „asculte“.¹⁴

Porunca domnească prin care sătenii sunt îndemnați la supunere este adresată direct acestora până în fazele târzii de dezvoltare. Astfel, în 1601: „...Voi, vecinilor din satul Hărești și Scroviște, de vreme ce veți vedea această carte a domniei mele, voi să căutați să ascultați de jupânul Antonie Grama, pentru că v-am dat domnia mea să-i fiți vecini. Astfel, pentru orice vă va da învățătură, să ascultați de el în toate și să-i lucrați ce-i va trebui lui“.¹⁵

La trecerea unui sat dintr-o stăpânire într-alta, fostul proprietar le scrie, de asemenea, în 1572, vecinilor lui: „...Iar voi, vecinii mei din Obislav, de vreme de veți vedea această carte a mea, voi să ascultați de sfânta mănăstire, căci dacă nu ascultați, iar călugării să fie volnici să vă bată foarte rău”.¹⁶

În asemenea formule, deși porunca este adresată întregii populații aservite din sat, există, totuși, posibilitatea de a lua măsuri represive împotriva unor țărani individuali: toți sătenii pot fi bătuți „foarte rău”, dar capii răutăților pot fi „legați” și duși la judecata domniei. Nu avem încă de-a face cu o relație de șerbie propriu-zisă, totuși un pas către o asemenea situație pare să fi fost făcut.

d) *Împărțirea „pe vecini”, și nu „pe sate”*. O dovadă în plus pentru această situație de tranziție spre faza în care populația satului începe a fi considerată altfel decât ca obște, și anume ca „volum de populație” – interesantă, deci, prin numărul ei – o avem în faptul că, uneori, la împărțirea marilor latifundii boierești între diverșii posesori, se ține seama de volumele de populație, spre a fi împărțite în mod egal, iar nu de unitățile sătești în care trăiesc aceste populații.

O spune, de pildă, desăvârșit de clar, un document din 1589, prin care un grup de sate aparținând neamului Craioveștilor este distribuit, între diverși coborători, „pe vecini”, și nu „pe sate”. Mihnea voievod constată că în timpul lui Alexandru voievod (1568-1577) averea Craioveștilor avusese „...oarecare amestec și greutate de la niște dregători dintre boierii părintelui domniei mele; căci așa au spus ei că sunt acele mai sus zise averi, sate și țigani, prădalnice și nu e nimeni dintre Craiovești”. Dar domnul, după ce face istoricul problemei, recunoaște că aceste averi nu sunt toate prădalnice domnești și, în consecință, procedează la restituirea și distribuirea lor către urmașii Craioveștilor. Cei 12 boieri numiți de domn pentru lămurirea situației constată că, din averea celor patru frați – Barbu, Pârvu, Radu și Danciu – urmează a se ține seamă doar de părțile lui Pârvu și Radu, dat fiind că Barbu a fost sterp și și-a împărțit averile la slugi, mănăstiri și frați, iar averea Danciului, pentru că acesta se închinase turcilor, fusese declarată prădalnică de către domnie, apoi confiscată și distribuită boierilor. Pârvu avusese fiu pe Basarab voievod, așa încât averea lui urma să fie socotită domnească. Cât despre Radu, acesta avea drept urmaș pe Nica postelnicul. Urma, deci, ca, din imensa latifundie a Craioveștilor, să se desprindă partea domnească, jumătate, iar cealaltă jumătate să fie dată lui Nica postelnic. Criteriul de împărțire în două jumătăți egale a averii ne este clar arătat în actul domnesc: „...Iar întru aceea domnia mea nu am împărțit satele cu satul, ci am împărțit domnia mea vecinii, după catastihul de la visteria domniei mele. Și am luat domnia mea în partea domnească, care se cheamă partea lui Basarab voievod, satul anume Greaca toată și Craiova toată și din Prundul jumătate: vecini 578. /.../ Iar partea lui Nica postelnic și a jupaniței lui, Maria, ei și-au ales din aceste sate

mai sus zisele (adică din satele ce intrau în latifundia Craioveștilor): vecini 448". Urmează lista satelor, în număr de 21^{1/2}, unde locuiau cei 448 de oameni. Diferența dintre 578, cât luase domnul, și 448, cât luase Nica postelnic, provenea din faptul că domnul luase jumătate din satul Prundul, care i s-ar fi convenit tot lui Nica. În compensație, îi dă din averea sa personală alte 9 sate – desigur, mult mai mici –, ca să-și împlinească numărul de vecini: „...Astfel am adunat domnia mea și cu acei 12 boieri aceste sate cu satele mai sus zise, de am împlinit domnia mea și partea lui Radul postelnic, străbunicul lui Nica postelnic și al jupâniței lui Maria din vecini 548, ca și partea domnească, care se cheamă partea lui Basarab voievod”.¹⁷ În document figurează o eroare scriptică: deși cele două părți sunt declarate egale, sunt menționate cifrele de 578 pentru o parte și de 548 pentru cealaltă. Dar principiul alegerii e clar: se împart vecinii, nu satele. Aceasta înseamnă că satul avea valoare prin populația sa și că populația satului începe să fie numărată. Se ține seama nu de „vecinii” din sat, deci, „oricâți vor fi”, ci de fiecare vecin în parte, fiecare constituind prin el însuși o valoare individualizată de care ține seama, de altfel, și fiscalitatea domnească în „catastihle” vistieriei.

Această individualizare a vecinilor va forma caracteristica fazei II, ceea ce va apărea doșebit de vizibil în cazurile în care nu avem de-a face cu latifundii și nici cu sate stăpânite integral, ci cu stăpâniri de părți de sate, adică cu fragmente autonomizate, desprinse din colectivitate, măcar într-o anumită măsură.

Relațiile directe dintre stăpânul feudal și gospodăriile țărănești individualizate. Atâta vreme cât un stăpân are un sat întreg, el nu are interesul de a descrie situația interioară a satului în actele de întărire a stăpânirii lui. Când nu are, însă, decât un fragment de sat, este silit să dea o descriere a satului, ca să arate în ce constă fragmentul pe care îl stăpânește. Caracteristic pentru Țara Românească e faptul că, în asemenea situații, descrierea dată de actul de întărire a stăpânirii boierești este calchiată pe un tipic de organizare internă a satului care își are originea în obștea țărănească, nu în ceata boierilor-stăpâni.

Această situație este clar exprimată prin formula „rumân cu delnița lui de pretutindeni”, care ne oferă cele mai sugestive informații despre structura internă a satelor aservite în această fază a doua, în care stăpânii sunt obligați să ia contact direct cu fiecare vecin considerat în parte. Asupra ei se cuvine să dăm câteva lămuriri mai ample.

a) „*Delnița de pretutindeni*” și „*locurile*” vecinilor. Drepturile pe care le au locuitorii satelor aservite se dovedesc a fi aceleași pe care le au, în genere, orice membri ai satelor devălmașe. Să le recapitulăm: pe un trup de moșie colectiv, o serie de grupe familiale, alcătuind unități productive, pun în lucrare individuală terenul disponibil; în baza dreptului

de băștinășie, derivat din apartenența lor la unul dintre neamurile care formează laolaltă obștea satului, fiecare atelier agricol familial are posibilitatea să execute toate lucrările agricole utilizabile în cadrul tehnicii vremii: să lăzuiască din pădure, să desțelenească din câmpul durat, să semene, să sădească și să construiască acareturile necesare. În prima fază, nimeni nu se lovește de nici o opreliște: fiecare ocupă din terenul tuturor, oricând, oriunde și oricât dorește.

Majoritatea acestor folosiri de terenuri au un caracter temporar, fiind făcute mutător, prin punerea în lucrare a unor terenuri mereu noi. Sunt, însă, și unele ocupări teritoriale de mai lungă durată, în special cele pe care se fac construcții sau sădiri, care, prin însăși natura lor, sunt menite să folosească un timp mai îndelungat, uneori mai multor generații succesive, în contrast cu altele, de pildă cu semănăturile care, în marea lor masă, au un caracter anual. Sunt, deci, ocupări teritoriale care au un caracter ereditar, considerate „ocini“, și altele efemere, care nu dau naștere decât la o „proprietate de brazdă“.

Pentru a evita conflictele cu privire la anumite suprafețe suprasolicitate, am arătat că acestea sunt scoase din libera folosință a tuturor și distribuite egalitar tuturor familiilor băștinașe. Avem, deci, pe de o parte, „locuri“, care sunt creații ale unor activități individuale libere și, pe de altă parte, „delnițe“, care sunt creații ale unor acțiuni de caracter obștesc. Agrimensural, deosebirea dintre ele e limpede: locurile au formă neregulată și sunt diseminate haotic pe întreaga suprafață a satului, pe când delnițele au, dimpotrivă, o formă geometric agrimensurală și se află cuprinse, sub formă de fâșii paralele alungite, în cuprinsul unei racle închise între garduri. Fâșiile alungite, paralele și contigue între ele, adică delnițele – purtând și denumiri locale diverse: fâșii, hlize, curele, blăni, sfori, pământuri, ogoare etc. –, sunt grupate, potrivit arăturilor date de existența „neamurilor“ din sat, în blocuri denumite funii, teiuri, popoare și aparținând unui grup de familii înrudite.

O familie agricolă, membră a unui asemenea sat, deține, deci, două feluri de terenuri: unele în cuprinsul unor racle sau funii și altele, „locuri“ diverse, diseminate ici și colo. Deosebirea dintre ele e fundamentală: locuri pot avea și nebăștinașii, străini de sat, dacă dau dijmă cui se cuvine; delnițe pot avea, însă, doar membrii satului, adică familiile băștinașe cărora li s-a atribuit delnița respectivă sau cei care s-au substituit în drepturile lor. A poseda o delniță înseamnă a avea un drept de băștinășie, originar, adică rezultând din naștere, sau derivat, adică obținut prin înfrățire sau vânzare. A fi băștinaș, a poseda dreptul de indigenat sătesc, înseamnă a avea dreptul de a folosi întreg hotarul satului, „de pretutindeni“. Delnița este, deci, un lot-mată, indiferent de faptul că, potrivit istoriei sociale locale, racla cu delnițe-mată e o raclă cu delnițe de vatră (adică de locuri de casă), delnițe de câmp, delnițe de coasă sau de vie.¹⁸

Avem de-a face, deci, cu un sistem de organizare socială al cărei scop vădit este cel al egalității cât mai depline între toate gospodăriile satului. Dar acest sistem duce în mod fatal la inegalitate. Prin fragmentări succesoriale, prin înzestrări și în special prin vânzări și cumpărări, delnițele se diferențiază între ele, unele grupe familiale ajungând să cumuleze un număr de delnițe, socotite în stânjeni și în pași, cu mult mai mare decât al altora. Locurile, de asemenea, fiind create după disponibilul de forță de muncă al fiecărei familii în parte și după necesitățile ei de consum, adică „după putere și nevoi“, sunt de la bun început inegale. Atunci când familiile încep să urmărească nu numai folosința lor, pentru acoperirea necesităților de consum ale membrilor familiei, ci și obținerea unor venituri prin neguțătorirea produselor obținute, acapararea de suprafețe devălmașe prin cuprindere și închidere se întărește prin folosirea muncii năimiților și prin cumpărări de locuri gata lucrate.

Apare astfel posibilitatea ca populația satului să se spargă în categorii sociale diverse, unele gospodării devenind mai înstărite, iar altele rămânând sărace sau decăzând într-o mizerie care le obligă să intre în rândurile năimiților, la dispoziția celor înstăriți.¹⁹

Ulterior, acest proces de diferențiere socială din sânul clasei țărănești va căpăta și un veșmânt legal, țărani fiind clasificați, de pildă, în categoria celor cu 4 boi, cu 2 boi sau a „toporașilor“ fără boi, adică după numărul atelajelor posedate, luate ca semn exterior vizibil al capacității lor economice. Originile acestei diferențieri interne sunt, însă, foarte vechi, datând de pe la mijlocul secolului XVI.

Schema unui astfel de sat devălmaș fiind comună atât satelor libere, cât și celor aservite, analizele de amănunt făcute în volumele I-II ale acestei serii urmează, deci, a fi avute în vedere și acum, când studiem satele aservite. Cu deosebirea că în satele aservite boierul-stăpân este proprietar feudal al satului. Cu alte cuvinte, el deține în sat rolul și poziția obștei sătești, în ale cărui drepturi s-a substituit, și, în plus, în calitate de membru al satului, are și drepturi de „întemeiere“, după cum am arătat. Aceasta înseamnă că boierul avea, la rândul lui, delnițe în cadrul aceluiași racle ca și țărani săi, precum și locuri diseminate pe întreaga suprafață a satului, întocmai ca și cele ale sătenilor, dar, evident, monopolizându-le pe cele mai bune. „Delnițele boierești“²⁰, „locurile boierești“ și „ograzile boierești“ – a căror amintire toponimică se păstrează încă în anumite sate – formau baza exploatării agricole senioriale încă de la începuturile ei modeste de gospodărie de consum și până târziu, când se transformă în producătoare de marfă²¹.

Dreptul de proprietate feudală al boierului se face simțit, inițial, mai ales prin faptul că obținea dijmă de pe toate delnițele și locurile sătești. Nivelul economic de bunăstare al boierului depindea, deci, în bună măsură de capacitatea de producție a țăranilor lui. Când un boier vindea partea sa dintr-un anume sat, el vindea două lucruri deosebite: pe de o parte, propriile sale delnițe și locuri și, pe de altă parte, delni-

tele și locurile țărănilor săi. Accentul se punea nu atât pe exploatarea proprie a boierului, cât pe vecini și pe delnițele lor – adică pe dijmuire, și nu pe producție proprie. De aceea, în toate actele de vânzare-cumpărare făcute între boieri, enumerarea vecinilor și a delnițelor lor constituie un element de bază. Sunt foarte dese cazurile în care boierul se mărginește să vândă „un vecin cu delnița lui” sau o serie de astfel de vecini. Cu alte cuvinte, vindea dreptul de dijmuire a unei producții țărănești, măsurat prin întinderea suprafeței agricole deținute de vecin.

Formula „un rumân cu delnița lui de pretutindeni” plus alte „locuri” nu poate fi, deci, lămurită, în înțelesul ei social, decât ținând seama de structura însăși a satului devălmaș, căci numai într-un asemenea sat există delnițe, adică loturi-matcă dând dreptul de uz și, deci, de creare de „locuri” pe o suprafață devălmașă. Formula „rumânul cu delnița sa” merită analizată mai în amănunt, ea fiind sugestivă pentru înțelegerea corectă a acestei faze în care boierul se suprapune structurii interne a satului, deținând drepturi de exploatare în relații directe cu fiecare gospodărie țărănească autonomizată în parte.

Uneori, aceste formule sunt descriptive, deși nu întotdeauna fac o clară deosebire între drepturile de exploatare proprie a delnițelor boierești și cele de dijmuire a delnițelor vecinilor.²² Ele sunt și ezitante și insuficient de clare, așa cum se întâmplă întotdeauna când ne aflăm într-un regim de obicei al pământului, adică fără un text scris elaborat logic. Prin descrierile date, contemporanii, care cunoșteau din practică ce era un sat devălmaș, înțelegeau că vecinii despre care era vorba aveau o delniță (de casă, de câmp etc.), care le dădea un drept de peste tot hotarul și, în plus, o serie de grădini, de vii, de case, cu detaliile de un colorit local atât de pitoresc al unor „nuci” sau „pometuri”.

Aceeași formulă poate fi întâlnită și în forme simplificate, din care descrierea lipsește, încercându-se parcă o definire de logică juridică, dar care este, poate, mai degrabă efectul unei exprimări succinte, menite să ușureze redactarea actelor.²³

Necesitatea ca rumânul vândut să fie identificat prin numele său și, eventual, prin descrierea delniței și curăturilor lui derivă din faptul că vecinii nu erau egali între ei. Așa cum am mai spus, autonomizarea gospodăriilor țărănești permite o diferențiere a lor din punctul de vedere al averii. Valoarea lor depindea, așadar, de faptul că erau „buni”, adică deosebit de valoroși pentru boier, având o gospodărie bine întemeiată, sau mai mult sau mai puțin „săraci”.

b) *Vecini „buni” și vecini „săraci”*. Dacă vecinul ar fi fost considerat doar ca forță de muncă, adică doar ca persoană fizică, ar fi fost indiferent faptul că este bogat sau sărac. Ar fi putut interesa doar vârsta și starea lui de sănătate. Dar vecinul (întocmai ca și „numele”, care apare ulterior în scopuri asemănătoare, în vremea clăcășiei) este un mod de a exprima o gospodărie; el este privit, adică, drept șef al unei unități productive dotată cu șeptel și unelte de muncă – de aceea contează dacă

familia lui este bogată în brațe de muncă și dispune de o gospodărie înstărită. Săracul, cu familie mică și avere puțină, fără vite și unelte corespunzătoare, e mai puțin interesant ca plătitor de dijmă și prestator de munci, decât cel „bun“ din perspectiva intereselor boierului său.

O spune destul de clar un vecin adresându-se stăpânului său: Dragomir era vecin în satul Stoenеști, dar, împreună cu alții, caută să scape de vecinie, cumpărându-și ocină în satul alăturat al Dălbăneștilor; dar când își dă seama că „...cu pace nu-mi va fi, nici mi se cade să fiu judec în Dălbănești, că de moșie sunt rumân de în Stoenеști“, se roagă de boier să nu fie lăsat în pagubă cu banii dați în Dălbănești, căci ar rămâne sărac, „...și sărac, ce-i voi fi bun“? Boierul îi dă cei 5.300 aspri plătiți pe ocină și intră el însuși în stăpânirea acesteia.²⁴

Expresia „sărac, ce-i voi fi bun?“ arată clar că folosul boierului este mai ales de pe urma celor înstăriți, care aveau gospodării productive și dădeau multă dijmă, având și posibilități de muncă mai mari pentru stăpânul lor. De aceea, expresiile „rumân bun“ și „rumân sărac“ apar destul de des, precum și altele (săteni „mari și mici“), care par a avea cam același înțeles.²⁵ „Săracul“ nu este neapărat, din punctul de vedere al intereselor boierului, un sătean căruia trebuie să i se dea unelte, el neavând unele proprii, cum s-ar putea crede, deși, din punct de vedere fiscal, „săracii“ sunt puși la „cei ce nu au nimic“, ci există multe grade ale sărăciei, care corespund, în această fază, cu diverse grade de rentabilitate pentru boier.

Deosebiriile dintre săteni, ca nivel de bunăstare, par să fi fost foarte mari încă din secolele XVI-XVII. Sunt rumâni care dispun de o avere suficientă și care practică, desigur, și un oarecare negoț cu produsele lor, încât pot strânge sume considerabile de bani gheață. Uneori, ei posedă un capital lichid mai însemnat decât al boierului lor, care poate săraci. Dovada o avem în faptul că unii dintre acești țărani se răscumpără din aservire dându-i boierului sume de „aspri gata“ foarte însemnate. Atunci când boierul, aflat în criză de bani gheață, face apel la țărani săi, îndemnându-i să se răscumpere, satul întreg strânge banii necesari. Din listele ce ne-au rămas de la asemenea tranzacții, rezultă că plățile făcute de săteni sunt inegale. Unii dintre ei achită sume de zeci de ori mai mari decât alții, în timp ce există săteni care fie nu pot face față plății, rămânând aserviți, fie sunt obligați să se întovărășească mai mulți laolaltă pe același petec de pământ sau să recurgă la „înfrățiri“ cu străini posesori de bani.

Dar asupra acestui aspect al problemei detaliile privesc problema cenzurilor din rumânie, care nu intră în preocupările volumului de față.

c) *Ca măsură a drepturilor de cotă-parte, și femeile pot fi „rumâni“.* S-a susținut că, potrivit vechiului nostru obicei al pământului, femeile ar fi fost întotdeauna considerate drept libere, neputând cădea în categoria rumânilor (deși femeile țiganilor puteau fi roabe). Teza aceasta, atât de categorică, merită să fie reanalizată critic.

Rumânul nu ajunge decât foarte târziu obiect de proprietate, ca persoană fizică, și atunci cu un alt înțeles decât cel de rob propriu-zis. Aceasta pentru că prin „rumân“ se înțelegea, așa cum am văzut, o *unitate productivă, o gospodărie în care femeile și copiii erau subînțeleși ca făcând parte din unitatea economică*. De aceea, rumânul se găsește menționat în documente „cu fiii“, „cu nepoții“ și uneori „cu ceata lui“, femeile ca atare sunt pomenite și ele în câteva cazuri – lucru firesc, din moment ce, în sistemul diviziunii muncii din gospodăria țărănească, femeia constituie parte integrantă. Nu este de mirare, deci, că, în 1625, sunt vânduți „...7 rumâni, anume Gheorghe cu fâmeia-și, și Radul Lungul cu fâmeia-și, și Barbul cu fâmeia-și, și Lăudat cu ficiori-și“, aceștia toți fiind cu „delnițele lor“.²⁶

Este limpede că femeile nu vor fi fost folosite decât în mod cu totul excepțional la muncile grele ale pământului. Dar prezența lor în atelierul familial este esențială și se poate ca nevasta rumânului să fi fost supusă la anumite munci specific femeiești – poate în folosul boierului. Altfel nu s-ar putea explica de ce soția rumânului este în mod expres scutită de rumânie în anumite cazuri. Iată, de pildă, cazul din 1614, când o întregă familie de rumâni pretinde să fie slobozită, fiind scăpată din robie: „...Așa pârâia cu toții, cum au fost robiți, ca să scape de rumânie“. Se constată, însă, că numai Anca, muierea lui Mirican, a fost roabă „...și o am iertat domnia mea de rumânie /.../ iar ceilalți toți – adică soțul, doi fii și un cumnat – n-au fost robiți, ce i-am dat domnia mea să fie rumâni, cum s-au vândut. Numai să fie în pace de rumânie care au fost rob și au scăpat; iar cine n-au fost rob, el tot să fie rumân“.²⁷

Dacă orice femeie ar fi fost „liberă“ de plin drept, ar fi fost inutil să mai fie declarată, prin act special, că e slobodă de rumânie. Avem, deci, aici dovada că femeia, în calitate de soție a unui rumân, adică de membră a unei gospodării aservite, putea fi supusă unor obligații care nu cădeau în sarcina femeilor libere.

Prin ele se continua grupul familial, faptul nașterii jucând un rol în determinarea calității de aservit al fiului lor. Astfel, în 1624, călugării din Robaia și satul Cerbureni pretind „ca să scoată“ trei rumâni „din mâna jupânesii Maria“: „...Și așa pârâia călugării și satul Cerbureanu, cum acești rumâni n-au născut pre moșia de la Hohnești și de în Bănești; ce pârâia cum au mersu mumănilor grele cu dânșii în satul călugărilor, în Robaia și în Cerbureni“, pentru ca astfel „...doară ar putea scoate acești oameni de în rumânie“.²⁸ Desigur, nu situația de rumâni era pusă în cauză, ci doar lămurirea cărui boier aparțin acești rumâni. Nu este mai puțin adevărat că rezolvarea problemei atârna de nașterea lor într-un anumit loc.

Esențial rămâne, însă, faptul că, termenul de „rumân“ desemnând, în principal, gospodăria, „delnița“ familiei de rumâni, era posibil ca șeful al unei asemenea familii să fie o femeie, fie văduva unui rumân,

fie posesoarea unei delnițe rumâne, prin moștenire sau înzestrare. În asemenea situații, gospodăria aservită era reprezentată prin femeia care rămânea șef de familie și, în consecință, era socotită „rumân“.

Într-un sat liber, când sătenii își vând ocinile o dată cu libertatea, printre numele vânzătorilor apar foarte frecvent nume de femei – cu specificarea că sunt „rumâne“.²⁹

De calitatea de „rumân“ atârna, deci, calitatea de rumânie a însăși gospodăriei aferente. Declararea drept rumân a șefului unei gospodării antrena decăderea gospodăriei în rândul celor aservite, indiferent cine era capul ei vremelnic, un bărbat sau o femeie. De aici strădania clasei boierești de a obține declararea ca rumân și a unor femei în calitatea lor de posesoare ale unor delnițe aservite. De pildă, ce interes puteau avea călugărițele de la mănăstirea Surpatele, care „...cad să rumânească pre această muiare, și cu feciorii ei, și cu nepoții ei“³⁰, decât acela de a obține ca delnița – și, deci, întreaga gospodărie, cu populație cu tot – să fie recunoscută drept servilă, adică obligată la predarea dijmei și prestarea muncilor?

d) *Rumânii și delnița lor, ca obiect patrimonial al boierului.* De îndată ce „rumânul“ ajunge să fie expresia juridică a unei gospodării aservite, transmiterea de la un boier la altul a dreptului de exploatare a acelei gospodării se poate face în forma unei transmiteri de drepturi purtând asupra rumânului. Rumânii pot face, astfel, obiectul tuturor tranzacțiilor cunoscute în vechiul nostru drept: pot fi lăsați moștenire, vânduți, dăruți și puși zălog. De asemenea, ei se pot afla în stăpânirea indiviză a mai multor boieri și pot forma temeiul alegerii de părți.³¹

Caracterul patrimonial al „rumânului“ rezultă și mai clar încă din actele de zălogire. Astfel, în 1570, se hotărăște „...iarăși să-i fie lui Micul un vecin în Boteni, anume Serbu, pentru că l-a pus pe el zălog“³²; tot în categoria zălogirilor, dar afectând mai curând forma unei popriri puse pe venitul unei moșii, socotit în „vecini cu delnițele lor“, este și cazul din 1591, când lui Drăghici din Sălătruc i se anunță că, având el o datorie neachitată de 3.000 de aspri către Pârvul logofăt, i s-a dat acestuia volnicie „...să te oprească de la stăpânirea a trei vecini din sat din Sălătruc până ce vei plăti acei aspri“³³.

e) *Relațiile juridice dintre seniorul feudal și „rumânul cu delnița lui“.* Faptul că țăranul aservit ne apare în documente ca fiind, la un anumit stadiu de dezvoltare a feudalismului, indisolubil legat de o „delniță de peste tot hotarul“, adică de o gospodărie, ridică o problemă juridică deosebit de grea.

Dreptul feudal a fost studiat îndeosebi în ceea ce privește natura relațiilor care îi legau între ei pe membrii clasei feudale, adică relațiile dintre suzeran, vasalii lui și sub-vasalii acestora, în sistemul ierarhizat caracteristic anumitor forme de feudalism. Mult mai puțină atenție a fost dată studiului legăturilor dintre seniorul unui domeniu și țărani aserviți.³⁴ Lipsește în special o cercetare asupra deosebirilor existente

în această privință între țărani apuseni, proveniți din niște foști coloni, și țărani din părțile noastre, membri ai unor obști pe vremuri libere, decăzute în aservire feudală.

Cât despre stabilirea naturii relațiilor de drept existente între clasa seniorială exploatoare și țărani aserviți și exploatați, este necesar, metodologic vorbind, să distingem două căi de analiză posibile:

- Prima ar fi ca, pe baza materialului faptic consemnat documentar, juristul cercetător al problemei să încerce o interpretare juridică tardivă. Împotriva unei astfel de procedări pot fi ridicate obiecții principiale. Întâi, o asemenea interpretare nu ar avea nici o valoare istorică; ea nu ar putea fi decât o tălmăcire forțată, în sistemul juridic modern, a unor situații de fapt care au avut cu totul alt caracter. Ar fi, deci, o simplă încercare zadarnică de scolastică juridică. Apoi, ea ar păcătui prin îndemnul de a cădea în ispita unei interpretări idealist-juridice a istoriei, căci, într-adevăr, numai dacă am socoti că există „principii de drept” acționând ca forțe diriguitoare ale istoriei, chiar dacă subiecții lor nu sunt conștienți de ele – adică numai dacă le-am acorda valoarea unor „legi obiective ale dezvoltării sociale” – aceste principii ar putea fi interesante. După cum știm, dreptul este o „ideologie”, adică o reflectare a unor realități sociale în mintea oamenilor, interesantă fiind doar reflectarea acestor realități în mintea celor care le-au trăit, nicidecum reflectarea lor în mintea unui cercetător de azi.

- O a doua procedură de analiză a problemei ar fi să se lămurească ideologiile juridice sincronice cu realitățile sociale pe care le reflectă. Cum participanții la aceste realități sociale sunt două clase sociale cu interese antagonice, ar urma să fie stabilite separat ideologia juridică a feudalilor, față în față cu cea a țăranilor aserviți, privind drepturile lor reciproce în legătură cu posedarea pământului. Într-adevăr, este de esența feudalismului faptul existenței unei contradicții insolubile între cele două clase și între ideologiile lor.

Feudalii erau, desigur, „proprietari” ai terenurilor, dar proprietari siliți să pună în lucrare aceste terenuri prin forța de muncă a unor țărani aflați în proprietatea lor incompletă. Faptul că țărani erau cei ce puneau în lucru pământul boierului, cu șeptelul lor de vite și uneltele lor, faptul că agricultura implica existența unor familii țărănești trăind în gospodării statornice, care puteau trece de la o generație la alta, atrage după sine o legătură între țăran și pământ, în special atunci când țăranii fac parte dintr-o obște tradițională, derivată dintr-o fostă obște liberă.

De asemenea, dreptul de proprietate al feudalului varia și el, dezvoltându-se necurmat în orânduirea feudală, tinzând din ce în ce mai mult ca, dintr-un drept de exploatare a unui proces de producție organizat de săteni, să se transforme într-un drept de a pune în exploatare, în regie proprie, întreg terenul, măcar că tot cu forța de muncă a țăranilor aserviți. Ca răsfrângere în mintea oamenilor a diverselor poziții

în procesul de producție și în exploatarea lui, fiecare dintre clasele aflate în luptă și-a creat o ideologie proprie.

Nu avem, deci, o concepție unitară cu privire la relațiile de proprietate dintre boier și aservit, ci două concepții care se vor opune, întocmai cum se opun și interesele antagonice aflate în cauză. Boierii vor milita în favoarea tezei potrivit căreia ei ar fi uniciii proprietari ai terenurilor și ai oamenilor care muncesc terenurile și, în consecință, vor nega cu înverșunare orice pretenție a țăranilor la un drept asupra pământului, fie chiar și simplul drept de folosință. Țăranii, dimpotrivă, vor protesta sus și tare că pământul este al lor, opunându-se legilor și cutumelor instituite de către boierime în favoarea tezei sale³⁵.

Ne vom mărgini să subliniem câteva trăsături ce ni se par esențiale pentru înțelegerea relațiilor dintre boieri și țărani în cadrul satelor devălmașe, în cele două etape de dezvoltare, cea a rumânului cu delnița lui și cea a clăcașului care nu mai are decât stăpâniri locuiești, de tip embaticar. Dar, și într-un caz, și în celălalt, țăranul aservit se vedește a avea un *drept* asupra pământului pe care îl muncește. Să vedem, deci, din acest punct de vedere, care sunt elementele de fapt și de drept pe care ni le oferă vechile noastre documente, în lămurirea problemei drepturilor pe care le aveau țăranii aserviți din satele devălmașe, ca și a problemei relațiilor dintre ei și stăpânii lor.

Să stabilim mai întâi faptul cert că, într-o anumită fază de dezvoltare a relațiilor dintre seniorul feudal și obștea sătenilor aserviți, satul devălmaș se putea prezenta sub forma unui „sat umblător pe un anumit număr de rumâni cu delnițele lor“. În asemenea sate, țăranii aserviți aveau calitatea de băstinași, considerați membri ai obștei țărănești aservite, delnița lor fiind dovada dreptului lor de peste tot hotarul. Această delniță fiind transmisibilă ereditar, *rumânii erau, deci, moșneni*.

În terminologia actuală, sunt numiți moșneni numai țăranii liberi, nu și țăranii aserviți. Dar în vechea noastră terminologie, moșnean era oricine avea un drept de moștenire asupra unui bun. „Moșnean“, „moștean“, „de moșie“ erau trei termeni echivalenți cu posesiunea „din moși strămoși“. „Rumâni“ = „moșneni“ sunt alți doi termeni pe care îi găsim folosiți simultan în documente pentru a desemna situația specială în care se aflau acești țărani aserviți „băstinași“, adică membri ai obștei țărănești aservite, având în folosință delnițe. Astfel, în 1617, Dănilă este arătat a fi fost vecin al mănăstirii Cotmeana, „de moștenire“ din Măgurești; acest vecin era, deci, „de moștenire“ al mănăstirii; dar el mai avea posesiuni de moștenire în Măgurești: într-adevăr, mănăstirea, care sărăcise de avere, de vite și de marfă, cade la tocmeală cu Dănilă ca el să se răscumpere din vecinie și „...să dea vite la sfânta mănăstire“; Dănilă dă două vaci cu viței și 1.000 de bani, fiind declarat „cneaz pe moșia lui părintească“, adică pe care o avea de moștenire³⁶; în această calitate de posesor de moșii părintești, el era considerat moșnean.

Atunci când un sat aservit se goleşte de populație, când aceasta fuge, se împrăştie, stăpânii caută să-i readucă pe oameni la locul lor de baștină nu doar prin mijloace de silă, ci și ademenindu-i cu făgăduiala unui regim de aservire mai blândă, într-un „sat de milă“, căruia i se mai spune și „rumânie de milă“. Într-o asemenea rumânie de milă sunt chemați, de pildă, în 1618, „...moșnenii satului care au fost rumâni mănăstirii“³⁷. Acești moșneni, care sunt rumâni, sunt moșneni în înțelesul de băștinași, ereditar aserviți în același sat, pe o aceeași delniță moștenită din tată în fiu. Când, într-un sat de milă – slobozie –, sunt chemați și oameni străini, uneori veniți de peste graniță, li se făgăduiește că vor fi socotiți moșneni, adică stăpâni ereditari pe delnițele ce le vor fi acordate: „...Am făcut să fie *moșneni*“, spune un document de slobozie din 1616³⁸, în sensul că vecinilor care vor veni în sat li se va recunoaște, de aici înainte, statutul de „vecini de moșnenie“.

Asemenea rumâni pun în exploatare suprafața satului, distribuindu-și delnițe și acoperind cu petece răzlețe insulare, cuprinse și lăzuite, zonele economice ale satului, folosindu-le statornic din tată în fiu. Conflictul ivite între diversele sate aservite învecinate sau în sânul câte unui sat sunt conflicte între aserviți, nu direct între boierii-stăpâni. În 1609, de pildă, mănăstirea Bucovăț se plânge că „...nu se pot odihni de acei rumâni“ ai lui Oană vistierul din satul Sularul, „...ce zic ei că le împresoară moșia cu hotaru“, rumâni sunt sorociți să vină la judecata divanului: „...Și n-au vrut rumâni să vină de față“. Boierul lor, în loc să-i apere, dă dreptate mănăstirii; sulărenii sunt poftiți, deci, ca „...de vor vrea să mute hotarul, ei să vie înaintea domniei mele, să-și ia 24 de boieri și să hotărască“.³⁹

Dacă boierul ar fi avut la acea vreme o „rezervă“ a sa în acest sat și ar fi făcut o exploatare pe seamă proprie de o oarecare importanță, este evident că ar fi avut conflicte cu mănăstirea vecină și s-ar fi judecat cu ea, apărându-se, nu dându-i câștig de cauză, fără opunere. Locurile controversate se aflau, așadar, în folosința țăranilor, nicidecum a boierului. Altfel, boierul sare în ajutorul vecinilor lui, ceea ce e mai firesc, dat fiind că interesul lui era să apere capacitatea de a da dijmă a țăranilor lui. Astfel, în 1618, un boier se plânge că o siliște a unui rumân al său este împresurată de un om din sat⁴⁰: boierul nu spune că i se împresoară o siliște a lui, ci recunoaște că siliștea este a vecinului său, dar subînțelege că integritatea stăpânirilor aservitului său corespunde intereselor sale.

Chiar și atunci când conflictele se ivesc între boieri, adică între terenurile folosite direct de către boieri, în exploatare proprie, ni se semnalează prezența vecinilor ca muncitori ereditari ai acestor terenuri.⁴¹

Locurile ocupate sau constant folosite de aceleași familii de țărani aserviți se leagă toponimic de amintirea acestora. De pildă, în hotarnica Năpârtenilor, din 1572, apare: „...pără în Mușcelușul lui Cârștian Năpârteanul, rumânul mănăstirii Vierășului, în piatră; și de acolo pară

în capul locului lui Tăpăloagă, iar rumânul mănăstirii⁴²; în 1580, tot într-o ocolniță, apare: „...pe sub capetele ogoarelor rumânilor“.⁴³

Uneori, numele rumânilor ajunge toponimic. De pildă, avem numiri de locuri precum „Piscul Rumânilor“, „Piscul Rumânesc“, delnițele și funiile purtând și ele toponimice derivate de la numele celor care le posedă sau le-au posedat. Dar, dacă este cert că rumânii dispuneau de suprafețele lor în cuprinsul satului, este tot atât de cert că asupra acelororași terenuri avea și boierul un drept superior de stăpânire. Boierul vindea, zălogea, lăsa moștenire, dădea de zestre și dona terenurile împreună cu rumânii respectivi, fără să ceară învoirea acestora.

Relațiile dintre rumâni și boieri, concretizându-se prin intermediul acelororași suprafețe de pământ, nu trebuie să fie confundate, însă, cu fețișismul juridic potrivit căruia proprietarul are legături directe și exclusive cu obiectul său de proprietate. Ca în orice proprietate de caracter feudal, avem și aici o suprapunere de drepturi complexe, și anume, pe de o parte, o serie de relații care-l leagă pe săteanul aservit de obștea sa, adică de colectivitatea țărănească aservită, care continuă să aplice aceeași tehnică de producție devălmașă, și, pe de altă parte, o altă serie de relații, care leagă obștea țărănească și fiecare grup familial în parte de seniorul local. Delnița rumânului nu este, însă, un „beneficiu“. În faza de dezvoltare socială pe care o studiem, boierul nu acorda obștei țărănești și nici gospodărilor individuali un teren spre folosință. Țăranii erau „băștinași“ – adică „moșneni“ ai satului lor –, având în folosință ereditară pământurile, în continuarea vremurilor în care satul lor fusese liber, iar boierul nu era decât o căpetenie a acestui sat, ulterior transformat în proprietar feudal.

Terenul deținut de rumâni nu era nici un „precariu“, căci nu avem situația în care un posesor de pământ îl cedează unui senior, printr-un act de comendație, cu rugămintea ca pământul să-i fie restituit în condițiile precariste feudale. O asemenea problemă nu se putea pune decât cu satele libere care se vând, rumânindu-se; acestea, într-adevăr, își cedează terenul, acceptând condiții de aservire a lor împreună cu aceea a pământului lor. Dar nici aici nu se regăsesc amănuntele precariului.

Natura relațiilor de proprietate feudală în satele noastre aservite, populate de băștinași, rezultă sub adevăratul lor aspect din împrejurarea că boierii, atunci când voiau să intre în stăpânirea completă a unei țineri private locuiești a unui țăran dependent, trebuiau să recurgă la o cumpărare. Ar putea părea oarecum paradoxal că proprietarul feudal al satului se putea afla în situația de a cumpăra ceva de la propriii lui țărani aserviți, pe care îi avea în proprietatea sa incompletă, dar, totuși, aceasta era situația.⁴⁴

Alteori, pentru a se ajunge la același rezultat al intrării boierului în posesiunea deplină a unui anume teren, purgată de orice contra-drepturi ale țăranilor lui, se recurge la schimb. Avem, astfel, în 1599, cazul unor vii țărănești dajnice, care trec în proprietatea boierului prin schimb:

„...și aceste vii au fost sub vecini; dar Cătălina le-a dobândit cu o funie din ocina ei”.⁴⁵

O altă înfățișare a aceleiași probleme o avem în situațiile în care asemenea bunuri aservite sunt vândute de către însuși țăranul posesor, însă altuia decât propriului lui boier. În asemenea cazuri, fiecare vinde ce are: țăranul dreptul lui de folosință ereditară, inclusiv obligația dijei, iar boierul, dacă vrea, își vinde și el dreptul de exploatare. În 1605, „...delnița lui Voicu, vecinul lui Stan judele, toată”, cu câmp, ogoare și siliște în sat, e vândută de acest Stan judele; însă via vecinului, trei pogoane, este vândută de vecinul lui Stan judele unui anume Gelepul, care o revinde lui Stan Cabarțun, pe 2.000 de aspri; acesta are grijă să cumpere mai întâi „vinăriciul acelei vii” de la Stan judele, cu 1.000 de aspri. Deci via, adică butucii de vie, este vândută de către rumân; iar ocina, adică terenul – altfel spus, dreptul la vinărici – de către boier. Alte două vii sunt vândute în aceleași condiții, una cu 400 de aspri via și 400 vinăriciul, alta cu 1.200 de aspri via și 1.000 vinăriciul.⁴⁶

Putem trage concluzia de aici că țăranii care depuseseră o muncă și făcuseră cheltuieli pentru crearea unei vii sau a unei mori, adică a unor stăpâniri private în cadrul unei colectivități bazate pe o tehnică de producție devălmașă, aveau asupra rezultatului muncii lor un drept de proprietate ereditar și transmisibil contractual.

Situația acestor țineri private țărănești e deosebit de interesantă și prin faptul că o aflăm în continuare aceeași și în etapa următoare, în care țăranii aserviți își pierd calitatea lor de „băștinași”. După cum vom arăta de îndată, situația de „moșneni” a țăranilor aserviți este sortită dispariției. Boierii vor reuși să rupă legătura dintre rumân și delnița lui și să anuleze drepturile lui de băștinaș, să desființeze obștea țărănească aservită, țăranul intrând, astfel, în legătură individuală directă cu seniorul său, dar păstrându-și drepturile asupra țăinerilor private pe care le crease, drepturi ce vor putea fi anulate mult mai târziu.

În ceea ce privește regimul juridic al acestor țineri private, cele mai multe informații le avem dintr-o epocă ulterioară, dar ele sunt de ținut în seamă și în discuția problemei de față. Aceste țineri private locurești, create de către săteni prin cuprindere, desțelenire, defrișare sau sădire, au o situație ambiguă, care poate fi formulată în două feluri, după punctul de vedere pe care îl adoptăm.

Din punct de vedere țărănesc, ținerea privată a țăranului este proprietatea lui, în sensul că este transmisibilă ereditar, precum și prin contracte de vânzare, donare sau zălogire; dar proprietatea aceasta nu este absolută, ci e grevată de drepturi boierești: boierul are drept de dijmă de pe aceste locuri, are drept de a intra în posesiunea lor, dacă țăranul nu le folosește un anumit interval de timp.

Din punct de vedere boieresc, aceeași situație poate fi formulată, însă, invers, spunând că boierul are asupra lor un drept de proprietate, putând transmite ereditar sau contractual ținerea privată a țăranului

aservit împreună cu însăși persoana acestuia, luând dijma; sau locul însuși, dacă țăranul încetează a da dijma; dar această proprietate nu este nici ea deplină, fiind grevată de dreptul țăranului de a o folosi ereditar, cu condiția punerii ei în lucrare neîntreruptă și a plății dijmei.

Este de remarcat faptul că situații similare se puteau ivi nu numai între seniorii feudali și țăranii lor, ci și de la boier la boier. În orașele încăpute pe mână boierească, într-o anumită epocă mai târzie, există case, binale, întreprinderi de comerț, industriale și meșteșugărești, și orașeni, printre care se află nu doar negustori și meseriași, ci și boieri.

Avem, deci, boieri care stau pe o moșie boierească urbană, posedând în orașul boieresc case și acareturi grevate de obligații față de stăpânul moșiei urbane. Teoria juridică elaborată pentru a reglementa situația acestor boieri rezidenți în orașe aparținând altor boieri este următoarea: boierul rezident – ca, de altfel, toți orașenii – nu au proprietatea deplină a ceea ce posedă, ei fiind datori cu o plată către boierul-stăpân. Dar nici boierul-stăpân nu poate fi considerat proprietar deplin, căci el nu poate izgoni din oraș pe locuitorii lui, nici nu le poate confisca posesiunile. S-a spus atunci că boierul-stăpân al orașului are „proprietatea” iar rezidentul urban are „descălăcătura”. Termenul este clar devălmaș, fiind luat din practicile clasei țărănești. Pe un teren devălmaș, cel ce „descălăcă” cel dintâi, care cuprinde, defrișează sau ară o anumită bucată de pământ – nu mai poate fi scos din folosința ei. Are un „drept de descălăcătură”, adică de întâie ocupație a terenului. Față de oricare alt cetaș, el este preferat, adică are un drept de întâietate, de protimisîs, termenul având, în acest caz, alte înțelesuri și alte efecte decât cele ale retractului vicinal sau de rudenie.⁴⁷ Iată, de pildă, cum se exprimă un act târziu, din 1800, prin care spătarul Mihalachi Cerchez din orașul Bârlad se roagă de alt boier să intervină în favoarea sa pe lângă spătăreasa Catrina Sturza, proprietara moșiei Bârladului, susținând că: „...Eu n-am vândut moșie dum(neaiei), ce am vândut protimisăs. Din care protimisăs, ori eu oi face casă, ori oi dărui protimisăs altuia, dum-neii cucoana Catrina luându-și bezmânul, mi se pare că nici Mărie-sa vodă nu m-a popri”; binăua casei acestui boier fusese risipită de mahalagiii târgoveți; el găsește, de aceea, un om căruia îi cedează dreptul său și afirmă că proprietăreasa orașului nu e păgubită prin trecerea „protimisăsului” de la el la altul, de vreme ce ea își încasează în continuare bezmenul.⁴⁸ Același boier, într-o scrisoare adresată direct Catrinei Sturza, arată și alte asemenea pricini: „...D-ta îmi scrii că eu aș fi făcut schimb cu Iurașcu, casa cu locul ei, cu moșie cu tot”; de fapt, „...am făcut schimb dându-i două pogoane de vie la Nicorești și el mi-au dat casa lui, binăua și protimisăs, adică discălăcătura lui, iar nu moșie. /.../ Asămine și eu am vândut Chițigăi protimisăs, ca unul ce am avut casă pe moșia d-tali; și bezmânul să-l plătească. /.../ Apoi să giudece însuși înțelepciunea d-tali: dând eu sau altul bezmânul dumitali, să cade să mă poprești d-ta să nu-mi fac eu casă, ori să o dau altuie?”⁴⁹

Se știe că asemenea situații erau curențe în multe din orașele țării și că ele au sfârșit prin a fi integrate în teoria juridică a bezmenului, a otașniței, după modelul emfiteozei romane. Aceeași teorie a bezmenului se aplică, însă, în cele din urmă, și țănerilor private țărănești, viile în special fiind luate ca model al bezmenului țărănesc, prototip al transformării tuturor țănerilor private țărănești în bezmenuri. În secolele XVI-XVII, însă, terminologia folosită pentru a desemna natura juridică a acestor țăneri private și teoria bezmenului nu fuseseră încă precizate.

Am putea spune, convențional, că rumânul deține descălicătura, iar boierul, ocina. Dreptul boierului este, într-adevăr, numit constant *ocină*. Dar dreptul la proprietate al rumânului la delnița și curăturile lui nu are un nume propriu. Actele preferă, de obicei, să descrie drepturile rumânului mai curând decât să le definească. Se folosesc astfel termeni precum „delniță“, „vii“, „curături“, „ogoare“, „locuri“, uneori „garduri“ și se face mențiunea „de pretutindeni“. Rareori e folosit, însă, termenul de „ocină“, întovărășit de un calificativ, spre a se deosebi de ceea ce este ocina boierească. Se spune: „ocina rumânilor“, „ocina rumânească“ și, într-un caz, „delnița valahă“ – în 1613, se vinde „...delnița valahă, anume zisă a Săruleștilor, oricât se va alege de peste tot locul“. ⁵⁰

f) *Deplasarea accentului de la rumân la delnița lui*. Încă din perioada în care nu atât munca prestată de rumân, cât dijma pe care o dădea avea importanță economică majoră pentru boier, începe a se vădi o tendință de deplasare a interesului boieresc înspre posesdarea gospodăriei țărănești, spre „delniță“, și nu spre „rumânul“ care o lucra. În loc să se spună, deci, „un rumân cu delnița lui“, se optează pentru formula inversă a unei „delnițe cu rumân“. Se merge atât de departe, încât, uneori, apar formule ca acestea: în 1583, se cumpără „...100 stânjeni, oricât se va alege de peste tot hotarul, și din câmp și din apă și din deal“, cu afirmația lapidară „...și acești stânjeni sunt patru rumâni“ ⁵¹.

Dintotdeauna, prin „rumân“ se înțelesese „gospodăria“ rumânului și „grupul său familial“, dar acum, având în vedere suprafața de teren deținută de rumân, „rumânul“ capătă un înțeles simbolic încă și mai vizibil, aproape paradoxal. În 1578, la o alegere de părți între un grup de boieri, urmează ca „...Negre să stăpânească ocina din Lucăcești și doi vecini și jumătate“, iar în Luciani, Negre și Sucal au „...jumătate dintr-un vecin, anume Stan“ ⁵². De astă dată, este clar că „rumânul“ nu mai este o persoană fizică, ci o unitate economic-teritorială. După cum în satele libere, precum și în sânul clasei boierești, „bătrânul“ sau „moșul“ nu era o persoană fizică, ci o unitate de cotă-parte, putând fi stăpânită pe jumătate de bătrân, tot astfel, în satele aservite, rumânul ajunge a fi o unitate de măsură, putând fi stăpânit pe jumătate.

Fără îndoială că procesul de aservire a satelor pe baza proprietății feudale pornise inițial de la o legătură mai mult personală a oamenilor, pe baza căreia se făceau prestările de dijma și de muncă, pentru a se ajunge apoi la o luare în posesie a gospodăriei, a suprafețelor de teren

pe care le lucrau țărani aserviți, sfârșind prin stabilirea, până la urmă, a unei relații între boier și delnița acestuia, mai întâi intermediat prin „rumân“, apoi direct între boier și delnița fostă a rumânului.

Dreptul de proprietate ierarhic superioară pe care și-l creează astfel boierul satului se vede foarte clar în cazurile în care întregul grup familial al rumânului dispăre – adică în caz de desherență. În 1607, de pildă, „...Badiul a murit și nu a rămas nimeni pe locul lui. Pentru că a fost Badiul vecin de moșie al vornicului Staico, iar când a fost acuma, a rămas acea ocină mai sus spusă în mena lui Staico“, locul pe care îl ocupa Badiul, vecinul din satul lui, e definit astfel în act: „...partea lui Badiul, din câmp, și din pădure, și din apă, și din munte, oricât se va alege de peste tot hotarul“.⁵³

Așadar, în caz de desherență, drepturile teritoriale ale țăranului aservit revin stăpânului său, spre deosebire de ceea ce se întâmplă într-un sat liber, în care bunurile căzute în desherență revin la matca lor, obștea, la fel cum se întâmplă în sânul clasei boierești, unde moștenirea bunurilor fără stăpân revine domniei. Pe măsură ce anumite delnițe și locuri intră astfel în proprietatea deplină a boierului-stăpân, se accentuează tendința de scindare între situația socială a șefului gospodăriei și situația socială a delniței. Nu numai vecinul este aservit, ci însăși delnița lui ajunge a fi „valahă“.

Nu este exclus, chiar, să putem regăsi și în satele noastre aservite ceva asemănător unor „manse servile“ și a unora „ingenuile“, ca în feudalismul occidental, deși deosebirile dintre mansă și delniță nu sunt deocamdată suficient analizate și deși originile și soarta lor istorică sunt deosebite. Constituie, totuși, o problemă dintre cele mai tulburi relațiile dintre calitatea socială a unui deținător de terenuri și calitatea socială a acestora. S-a arătat de mult că boierii, chiar de treaptă înaltă, puteau fi bezmenarii altora, fără ca aceasta să atingă ceva din situația lor socială. S-a arătat, de asemenea, că existau rumâni „numai cu capul“, sate de rumâni care posedau la rândul lor sate de rumâni, care zălogeau munții și îi vindeau apoi stăpânului lor⁵⁴, precum și vecini care aveau vecinii lor și uneori și robii lor țigani. Problema rămâne, deci, deschisă, în așteptarea unor studii special închinată lămuririi ei.

Dominantă rămâne, însă, în această perioadă de trecere înspre o exploatare boierească din ce în ce mai mult destinată producției de marfă pentru piață, strădania boierilor de a sparge unitatea organică dintre rumân și delnița lui, adică de a sparge însuși sistemul satului devălmaș, locuit de băștinași, pentru a pune în loc alte forme de organizare socială care să permită transformarea satului tradițional în moșie boierească propriu-zisă.

Dar, în aceste operații de înlăturare a rumânilor de pe delnițele lor, adică de „purgare“ a satului de drepturile țărănești, nu erau suficiente înțelegerile contractuale, de vânzare-cumpărare dintre boier și țăran, nici confiscările pe caz de desherență. Pentru ca boierii să poată ajunge

la rezultatul pe care îl urmăreau, adică la crearea unei moșii muncite în clacă, a trebuit să intervină condițiile generale de dezorganizare a tuturor satelor din țară, o luptă înverșunată împotriva clasei țărănești, în care catastrofe precum războaiele, foametea, băjenia și fiscalitatea sălbatică aveau să joace un rol de prim plan.

Ruperea legăturilor dintre delniță și rumân.

a) *Delnițe cu sau fără vecini.* Un prim simptom al marilor prefaceri sociale ale crizei rumânirii îl constituie înlocuirea formulei „o delniță cu un vecin” sau „un vecin cu delnița lui” printr-o alta care scoate în evidență terenul pe cale de a fi vândut, arătând că acesta cuprinde un număr aleatoriu de vecini, un număr prea mic de vecini, sau este cu totul lipsit de vecini.⁵⁵

Din ce în ce mai clar se întrevede situația, cu totul nouă, în care nu mai avem un număr precis de rumâni și delnițe, ci sate în care numărul populației e aleatoriu, neputând ști precis câți oameni au rămas în sat și câți au fugit.⁵⁶ Fenomenul satelor pustii este tipic acestei epoci. Întâlnim cazuri în care câte o „jumătate de sat” nu are decât un singur rumân⁵⁷, ba chiar nici un rumân⁵⁸, rămânând „pustiu”⁵⁹.

Este drept că, așa cum arăta Constantin Giurescu, există un document din 1619, în care domnia se îndoiește că s-ar vinde sate pustii: „...Am luat în băgare de seamă domnia mea, cum s-ar putea a cumpăra un boier moșie fără rumâni?”⁶⁰ Cu toate acestea, vânzările de ocini fără rumâni sunt numeroase. Printre ele, va trebui să deosebim două categorii, deși deosebirea este uneori foarte greu de făcut, din pricina laconismului actelor: sunt cazuri în care se vinde un sat sau părți de sat depopulate, efectiv golite de oameni; alteori, însă, boierul vânzător înțelege să cedeze doar terenul, reținându-și vecinii pentru a-i muta în alt sat. Avem, deci, cazuri în care despărțirea dintre delniță și rumân este efectul lipsei de fapt a rumânului, alteori este efectul unei noi situații juridice, în care delnița și rumânul au ajuns a fi două obiecte de proprietate distincte și independente: delnița aparține exclusiv boierului, rumânul de asemenea, așa încât boierul poate să-l mute pe rumân de pe o delniță pe alta, dintr-un sat într-altul.⁶¹

Operația nu era considerată, cel puțin la început, drept corectă și, în tot cazul, nu era normală. Conflictele între boierii vânzători și cei cumpărători de delnițe sunt frecvente, deci, pentru a se stabili dacă o delniță a fost vândută cu sau fără rumâni. Chiar și în cazul citat mai sus, în care domnul se întreabă cum ar putea fi vândută o moșie fără rumâni, actul îl acuză pe vânzător că, de fapt, „...vrea să-și strămute vecinii în alte moșii și sate, adică să fie și cu bani, și cu vecini”. Totuși, asemenea vânzări erau cu puțință; dovadă stă faptul că, în cazul mai sus citat, domnia recurge la procedura numirii unei „legi” a 12 boieri, care să jure că, într-adevăr, moșia a fost vândută fără de rumâni.

Aceeași soluție se dă și în alte cazuri similare: în 1613, un anume Dumitru se ceartă cu cumnații săi, care susțin că „...i-au dat zestre lu Dumitru delnița lu Talpă din Izvorani, iar rumânii ziciia că nu i-au dat“; domnia poruncește județului și pârgarilor să caute să adevereze „...dat-au delnița cu rumâni, au fără rumâni?“⁶²; tot astfel, în 1623, vânzătorul susține că a vândut ocina, „...iar vecinii nu i-a vândut nici de cum“, așa încât se dă lege de 6 boieri care să constate dacă ocina s-a vândut cu sau fără rumâni.⁶³

Uneori, se precizează situația fiecărei delnițe în parte, precum în 1614, când sunt amintite „...6 delnițe cu 4 rumâni vii“. Delnițele sunt arătate cu numele lor, adică cu numele vecinilor actuali sau anteriori: „...delnița lui Gorgan“ are pe ea, ca rumân, pe Stoica; delnița lui Groza are pe Radu Bivolar; delnița lui Micu îl are chiar pe Micu, ca și delnița lui Neacșu, care îl are pe Neacșu; delnițele lui Belea și Ciortea nu au pe nimeni, însă, fiind goale.⁶⁴

Cât de repede se puteau goli aceste delnițe, prin pieirea sau alungarea țăranilor care le dețineau, putem înțelege dintr-un act din 1615, care spune că, la o vânzare făcută sub Alexandru voievod, deci în anii 1592-1593, „...au fost atunci delnițe de 16 vecini“, iar acum, după 22 de ani, nu mai există decât 7 vii, arătându-se nominal care sunt: „...Pătru, și Lăudat, și Sin, și Baico, și Negru, și Pătru, și Lăudat“, cu adaosul „...încă și alți vecini câți se vor afla“.⁶⁵ Expresia „rumânii vii“, desemnându-i pe cei care efectiv sunt în viață și posesori ai delnițelor lor vechi, se repetă și în alte acte, fiind foarte semnificativă.⁶⁶

Delnițele puteau rămâne, însă, fără rumâni și în urma altei operații juridice, și anume atunci când un țăran liber vindea o delniță a sa cu specificarea că este fără rumân, „seacă“, „stearpă“. Avem, în 1598, o astfel de vânzare, prin care țăranul liber care își vinde ocina încearcă să nu cadă în rumânie, vânzând numai „locul uscat“⁶⁷: „...ei nu au vândut ocina din luncă și din apă, și nu s-au vândut ca să fie vecini, ci au vândut numai locul uscat“; în 1617, satul Cartojani se „scumpără“ din rumânie, cedând, însă, boierului o parte din sat, cu specificarea că acea parte este fără rumâni: „...iar apoi noi, satul Cartojanii, care scriem mai sus, ne-am tocmit cu Para postelnic de i-am dat din ocina de jos a patra parte, moșie fără de rumâni“⁶⁸.

b) *Formula de schimb „ocină pentru ocină și rumân pentru rumân“.* Aceleași condiții ale vecinului dezlipit de delnița lui atrag după ele și considerarea deosebită a ocinilor de o parte și a rumânilor de alta.⁶⁹ În 1614, de pildă, i se poruncește lui Dumitru să-și ia un rumân de la Oprina, „...pentru că au fost cumpărat boiarinul domniei mele Dumitru logofăt satul Tătari de la jupâneasa Oprina; și cu 6 rumâni. Deci alalți rumâni i-au dat, iar un rumân nu i l-au dat, cum le-a fost tocmeala“; deci, „...e volnic a-și lua de la Oprina rumân pentru rumân“; moșia fiind măsurată și constatând și o lipsă la moșie, „când s-a tras ocina“ – s-a măsurat, adică, pe cele trei trăsuri –, se plătește un sold în bani.⁷⁰

Formula schimbului „rumân pentru rumân“ apare destul de des⁷¹, uneori schimbându-se între ele doar ocinile, rumânii fiind plătiți în bani, ca, de pildă, în 1611: „...și iară m-am tocmit pentru rumâni, el să-mi dea bani 16.000 aspri⁷²; sau, în 1621, când, de asemenea, se schimba ocină contra ocină și rumânii se vând pe bani⁷³. Din toate aceste acte, rezultă că veniseră vremuri în care puteau exista rumâni fără delnițe, nu în cazuri izolate, ci ca fenomen de masă. Sunt cei pe care Filitti îi denumește „cultivatori liberi“, iar P.P. Panaitescu, „săteni dependenți cu învoială“, dar având cu totul altă origine socială decât cea avută în vedere de autorii respectivi.

Asupra lor se impun câteva observații, pentru a stabili mai clar felul în care apariția lor în viața socială corespunde unei duble condiționări: pe de o parte, strădania boierilor de a-i izgoni din sat pe băștinașii posesori de delnițe; pe de altă parte, strădania lor de a aduce în sat oameni cu „învoială“, adică de a obține, printr-un schimb de populație, o schimbare a însuși regimului relațiilor care îi legau de sătenii aserviți.

c) *Rumâniri și sloboziri din vecinie.* Vechea regulă a dreptului nostru obișnuielnic preciza că este cneaz sau jude doar acela care avea o ocină. Țăranul aservit care avea o delniță, ea însăși aservită, într-un sat boieresc se afla, deci, într-o situație specială, fiind socotit, așa cum am arătat, drept „băștinaș“ și, în acest sens, „moșnean“, deși „vecin“. Din momentul, însă, în care țăranul aservit nu mai dispune nici de această delniță aservită, fiind obligat să lucreze pământuri asupra cărora nu mai avea nici un drept ereditar, ci pe care le primea din bunăvoința arbitrară a stăpânului său, soarta lui se afla considerabil înrăutățită. Mai întâi, nelegați prin posesiunea unor gospodării proprii, lipsiți de delnițe, țăranii se puteau lăsa mai ușor ispitiți să fugă din sat, ceea ce-l făcea pe boierul-stăpân să încerce a-i reține cu sila.

În terminologia actelor noastre vechi, nu se face o clară deosebire între aceste două situații, cea a țăranului aservit cu delniță și cea a țăranului fără delniță, legat de glie. Dar, indiferent de numele ce li s-a dat sau de cel convențional pe care li-l putem da, este un fapt cert că, de pe la mijlocul secolului XVI, condițiile țăranilor se înrăutățesc vizibil. Deși legarea de glie a pierit demult din viața noastră socială, limba noastră păstrează amintirea cruntă a sărăciei clasei țărănești pe care o aduce cu sine legarea de glie: expresia „sărac lipit pământului“ este până astăzi grăitoare despre soarta țăranului șerb.

Pe la sfârșitul secolului XVI, rumânirea satelor ajunge un fenomen social generalizat. Se rumănesc satele aservite, iar populația lor este legată de glie.⁷⁴ Se rumănesc, însă, și sate foste libere, cnejii se vând pe ei înșiși împreună cu ocinile lor, trecând, fără etape intermediare, de la starea țăranimii libere la starea celei rumânite. Rumânirea satelor nu reprezintă, însă, decât unul dintre aspectele proceselor sociale ce au loc atunci în sânul satelor noastre. Alături de rumâniri, constatăm

și existența unei mișcări sociale inverse, de slobozire din rumânie, care de asemenea capătă proporții importante, accentuându-se neconținut, până când, prin reformele lui Mavrocordat, se va proceda la o generală slobozire din rumânie a întregii clase a țăranilor aserviți.

Aparent, ne aflăm în fața unei situații contradictorii: rumânirile merg în pas cu slobozirile. Va trebui, deci, să analizăm problema în așa fel, încât să rezulte clar condițiile sociale care făceau cu putință ca o aceeași clasă socială exploatoare să socotească oportun să procedeze, pe de o parte, la legarea de glie a unora dintre țărani, pe de altă parte, la slobozirea altora și, așa cum vom vedea, la izgonirea lor din sate. Reamintim că întreaga serie a proceselor sociale care frământă satul devălmaș aservit în adâncurile lui este dominată de faptul că boierul își intensifică exploatarea terenurilor proprii în vederea unei producții de marfă. Pentru aceasta, el avea nevoie să asigure mai multe condiții: mai întâi, *un capital* inițial; în al doilea rând, *o suprafață agricolă* curățată de orice drepturi adverse ale unei populații locale; în al treilea rând, *brațe de muncă* în măsura exactă a nevoilor lui, adică suficiente pentru a pune în lucrare terenul, dar nu supra-numerare.⁷⁵

Fondurile bănești boierii și le procurau prin negustorie. Inițial, împrumutul cu camătă, foarte deseori luat și de peste graniță, în special de la negustorie din Constantinopol, juca un rol hotărâtor atunci când se punea la cale crearea unei vaste latifundii boierești. De bani își mai făceau rost boierii, când se aflau în criză, și vânzând eliberările din rumânie: „cnezirile“ constituiau o sursă importantă de venituri, la ele recurgând nu numai boierii, ci și domnia.

Teren agricol disponibil, liber de drepturi țăărănești, boierii obțineau prin operațiile pe care le-am arătat: despărțirea rumânilor de delnițele lor, suprimarea caracterului de băștinășie al populației satelor, adică suprimarea a însuși sistemului social al devălmașiei sătești și înlocuirea lui cu o „moșie“ intrată definitiv în „proprietatea“ individuală boierească.

De forța de muncă boierii se asigurau pe două căi: pe de o parte, rețineau în sat numărul de rumâni de care aveau nevoie, legându-i de glia boierească pe foștii lor aserviți, acum dezlipiți de propria lor delniță, cumpărau rumâni la prețul pieții, întocmai ca pe robi, sau îi mutau pe rumâni dintr-un sat într-altul, ca pe o masă mobilă disponibilă; pe de altă parte, făceau apel la țărani cu „învoială anume“, adică la masa foștilor aserviți dezlipiți de delnița lor, izgoniți din sat, ca fiind supra-numerari, sau fugiți de acolo, în căutarea unei scăpări din asuprirea satelor de rumânie. Fără îndoială că soarta țăranilor care nu erau rumâni, ci sloboziți din rumânie „numai cu capul“, era mai bună. Deși lipsiți de ocini și siliți să-și caute un nou stăpân la care să se tocmească, deși exploatați în continuare, exploatarea țăranului cu învoială era, totuși, inevitabil mai ușoară.

Problema rumânirii, a legării de glie, a interzicerii dreptului de strămutare, au făcut obiectul unor studii de istorie socială care au aruncat asupra lor o lumină pe care o putem considera deocamdată suficientă. Vom intra, însă, în analiza procesului social invers, pe care îl putem denumi dreptul boierilor „de strămutare forțată a sătenilor“, constând în alungarea sătenilor din satele lor de baștină, transformarea lor din rumâni în țărâtime lipsită de ocină, „liberă“ de a-și alege moșia boierească, în care urmau să aibă statutul unor „învoitori“. Rumânia, cu asimilarea aproape completă a țăranilor legați de glie cu situația robilor țigani, a părut excesivă, la un moment dat, chiar clasei boierești, care și-a dat seama că începea să fie primejduită însăși baza exploatării ei economice. Asistăm, astfel, la nașterea sentimentului de „milă“ față de rumâni, simptom al unor situații care își au explicația, însă, în condițiile obiective ale veacului.

Să analizăm mai întâi acest sentiment de milă. Sunt câteva documente foarte semnificative în acest sens, de pildă, un act din 1617 care arată că, în apropierea morții lor, niște stăpâni se gândesc să aibă pomană în urma lor: „...s-au gândit mai întâi să dea ei mănăstirii sau la rudele lor pe acești vecini, ca să le fie lor pomană. Iar apoi s-au gândit că nu e de nici un folos, de nicăieri, ci li s-ar înmulți păcatele și mări blestemele, pentru că sunt vlahi creștinați, nu sunt țigani (cărora li se spune pe limba lor «Gavaoni»). Ci s-au socotit jupanița Baloșina și cu soțul ei, Dima pitar, ca să lase pe acești mai sus spus vecini, din acest mai sus spus sat Vâlsăneștii toți, ca să le facă de la ei milă, să-i miluiască pe ei cu toate delnițele lor, și cu curăturile lor, și cu toate locurile lor, să se hrănească pe ele, să fie cneji, să-i pomenească în urmă, în locul feciorilor, să nu mai fie vecini nimănui, niciodată“⁷⁶ (actul domnesc de eliberare din rumânie este adresat „...satului Vâlsăneștii, și tuturor bătrânilor și moșnenilor satului, ca să le fie delnițe, și hotarul, și curăturile lor din Vâlsănești, și toate locurile lor și să fie în pace și slobozi de vecinie de către toți oamenii“; sinceritatea actului ne e atestată de faptul că boierii satului au grijă să dea 12.000 de aspri unor rude care ar fi putut avea pretenții asupra satului); tot atât de concludent este și documentul din 1622, citat mai sus, care rezumă tragedia unui boier căzut rob și care, înainte de a muri acolo, „...a trimis Marco logofăt, din robie, carte la ei, cu blesteme, că i-a iertat de vecinie pe acești mai sus ziși oameni și să nu aibă nimeni treabă cu ei în urma lui. Și a lăsat cu blestem, care om din rudenia lui se va ispiti să calce și să strice și să piardă mila și pomana și iertarea lui, acela să fie de trei ori blestemat și afurisit de 318 părinți, cei care sunt în Nicheia“; rudele decedatului, „pentru sufletul boierului“, îi îndeplinesc dorința: „...și i-a **miluit** și cu ocină la Pietroșani, din partea lui Marco logofăt, pe fiecare **cu câte 4** stânjeni de ocină, din câmp, și din pădure, și din apă, și din băltă, și din uscat, și din vatra satului, de pretutindeni, oricât se va alege de peste tot hotarul, ca să le fie lor ocină, dedină

și slobozi de vecinie și cnezi: iar lui Marco logofăt, veșnică pomenire⁷⁷ (este clar că, într-un asemenea act de slobozire, intervin numai motive de ordin moral: boierul, căzut el însuși rob, începe să aibă înțelegere pentru situația robilor lui de acasă și, în ceasul morții, cuprins de remușcări, le dă carte de eliberare; mai ales slobozirile testamentare, cu limbă de moarte, sunt semnificativ făcute în chip de „pomană”⁷⁸.

Chiar și în cazurile când slobozirea nu este făcută testamentar, boierul care o face invocă motivul „pomenii”: în 1617, doi rumâni sunt cnezii; argumentul invocat e cel de pomană făcută „...pentru sufletul părinților lui și al lui”.⁷⁹ Domnul însuși întărește câte o slobozire invocând același sentiment de „milă” și „pomană”: în 1618, de pildă, eliberând niște robi întorși în țară, potrivit obiceiului pământului, el invocă, totuși, faptul că o face „...pentru sufletul domniei mele”⁸⁰; alteori, subliniază faptul că s-a lăsat impresionat de „...atâta păcat și lacrimi”⁸¹.

Eliberarea din rumânie nu avea întotdeauna drept efect cnezirea celor eliberați. Boierul, deși invoca și de astă dată sentimentul de milă și socotea că își face o pomană cu sătenii lui, renunța la oameni, nu și la ocinele lor; el îi elibera, deci, pe foștii rumâni, „numai cu capul”, păstrând ocina pe seama boierească⁸².

Sunt cazuri în care slobozirea, făcută în timpul vieții boierului stăpân, urmează a avea efect deplin abia după moartea acestuia, fiind însoțită, adică, de obligația de întreținere a boierului de către cel slobozit. Iată un caz tipic: Dumitru portarul și jupâneasa lui, Stana, au satele Mogoșești, Grădiștea din Vale și Brăneștari, cumpărate în timpul lui Mihai Viteazul: „...După aceea, când au fost în zilele domnului nostru Radu voievod, noi am cugetat, pentru Dumnezeu, ca să ne facem pomană, căci vedem cestă lume trecătoare și se cunoaște omul numai cui rămâne nume bun pre urmă, iar alta cu el nu duce nimic. Așijderea și noi, încă socotind în inima noastră lucrul ca acela, noi am iertat aceste trei sate, cu toți oamenii câți s-au vândut nouă, să fie în pace de rumânie și să fie judeci, iar nouă pomană în vecie, că i-am iertat pentru sufletele noastre și ale părinților noștri, cu toată ocina lor. Și așa am tocmit: până vom trăi noi amândoi să fie tot rumâni, și să ne caute și la bine, și la rău, și să ne hrănească în viața noastră”.⁸³ Alte cazuri de asemenea obligații viagere de întreținere până la completa dezrobire sunt frecvente.⁸⁴

În afară de aceste tipuri de sloboziri din rumânie, există, însă, și altele în care, deși se invocă sentimentul de „milă” și intenția de a-și asigura „pomană”, intervine în mod hotărâtor și dorința de a face rost de bani. Astfel, în 1615, Vintilă, fiul lui Opriș, avea pe Stan vecin de moștenire; Vintilă „...a socotit pentru sufletul său și al părinților săi de a slobozi pe Stan din vecinie, de s-a răscumpărat din vecinie de la el cu 16 galbeni. Dar și cu 6 stânjeni de ocină. Iar un stânjen de ocină l-a miluit el, Vintilă, pe Stan, pentru sufletul său și al părinților săi, pentru ca să-i fie lui pomenire”.⁸⁵

Alteori, mila constă în reducerea prețului de vânzare a slobozirii: în 1614, „...oamenii din Zăvoi, câți au rămas din robia păgânilor turci și tătari, săraci și goi, ei au căzut cu multă rugăciune la sluga domniei mele Radul logofăt, ca să-i ierte de vecinie, pentru Dumnezeu, și să se răscumpere de la dânsul cu ce le va fi cu puțință“; Radul logofăt „...mult s-a gândit în toate felurile și astfel a socotit în inima lui“ ca să accepte doar „...cu puțini aspri; cu 19.000 de bani“; le dă și două funii, pe care urmează să le țină „...fiecare după cum a dat aspri“, adică în cote-părți inegale, boierul reținându-și o a treia funie în sat.⁸⁶

Sunt cazuri în care tranzacția între boier și țăran are un caracter negustoresc foarte vădit. Astfel, în 1623, Bolovan rumânul dă boierului său suma enormă de 17.000 de aspri și încă 4 iepe, ca să fie „...slobod de rumânie /.../ însă numai el și cu feciorii lui, câți Dumnezeu va lăsa, însă fără de frați, și fără de nepoți, și fără ocenă“; boierul îi acordă, totuși, un loc cu o moară „...și locul de la Frăsân, însă și o livadă să fi(e) a lui și de(n) selește(a) lui Păsățul jumătate – numai atâta i-am dat“; cât privește fosta ocină a lui Bolovan, ea urmează să fie în continuare lucrată de el „...și de ocenă nimic să nu aibe nemenea treabă; ci ial“.⁸⁷ Mai categoric în același sens este actul din 1624, prin care megieșii satului Micșani se roagă pentru fiul lui Mițan, al cărui tată se vânduse cu ocină cu tot; megieșii spun că „...am mers cu dânsul la Jipa postelnic de ne-am rugat să nu hie rumân și fără moșie; ce i-au dat dumnealui Jipa postelnic loc di casă și di grădină în sat la Micșani. Iar într-alt loc, de peste tot, să nu aibă nimic, ci să o ție Jipa postelnic“.⁸⁸

În cele mai multe cazuri, însă, țăranul este slobozit „numai cu capul“, ca în 1625, când Avram este „...slobozit din vecinie, însă numai cu capul lui și al filor lui, fără ocină“, cu prețul a 64 de oi, trei burdufe cu brânză și aspri gata 50 de galbeni, adică în total 80 de galbeni⁸⁹; sau, în 1622: „...numai să fie în pace Stoica, numai cu capul lui“⁹⁰.

Chiar atunci când, potrivit obiceiului pământului, un rob scăpat din robie și întors în țară urmează să fie considerat liber, eliberarea lui se face „numai cu capul“, adică cu prețul abandonării delniței. În 1620, un om întors în țară din robia în care fusese dus cu femeia și copiii lui, se roagă cu multă rugă să fie iertat de vecinie „...că este om bătrân și are o boală și nevoe năprasnică“, fiind vecinul episcopiei, care îi cere, ca să-l ierte, 30 de galbeni și îl iartă „...numai cu capul lui, fără ocină“⁹¹; la fel, în 1612, Mălaia din Leurdeni fusese rob și domina hotărăște că „...drept aceia să fie în pace Mălaia, însuși capul lui, dă rumânie“⁹².

Care era, însă, soarta unor astfel de oameni slobози numai cu capul? Același act din 1622 spune foarte răspicat: i se dă volnicie ca „...unde va vrea, să se ducă: numai să-și ducă și partea lui dă bir după dânsul. Iar dă va vrea să șază în sat, să-și plătească birul cu satul Leurdeni“. Avem, deci, afirmația că cel eliberat era „liber“ să plece din sat, pără-

sindu-și ocina. Formula „să se ducă unde va vrea“ constituie o adevărată cotitură în dezvoltarea satelor noastre. Ne aflăm în plină epocă a „legării de glie“ și, cu toate acestea, în numeroase cazuri, li se acordă țăranilor eliberați din rumânie dreptul de a pleca din sat, ducându-se unde vor vrea.⁹³

Că boierul stăpân putea fi bucuros, uneori, să scape de o populație băștinașă sau supra-numerară, o știm din afirmațiile foarte cinice pe care le fac uneori boierii, ca, de pildă, în 1621, când un boier își vinde ocina menționând că vinde „...numai ocina, fără vecini; pentru că vecinii care au fost pe această ocină i-a cnejit jupănița Mara și s-au răscum-părat de la dânsa și sunt megieși și *i-a scos din sat*“.⁹⁴

„Scoaterea din sat“ și îngăduința „să meargă oriunde vor vrea“ dată țăranilor, presupun, însă, existența unor situații sociale cu totul noi. Pe de o parte, „scoaterea din sat“ înseamnă posibilitatea pentru boier de a elimina o populație stânjenitoare. Suntem, desigur, încă foarte departe de vremurile Regulamentului Organic, când „satele strămte“, adică având populație supra-numerară față de interesele exploatației boierești, vor deveni curente. Totuși, încă de pe acum mijesc, însă, astfel de probleme. Populația putea fi stânjenitoare și prin faptul că, fiind băștinașă, avea drepturi tradiționale în satele ei de baștină. De aceea, dacă nu-i elibera pe săteni, păstrându-i ca rumâni, boierul prefera să-i strămute în alte sate, în care, pierzându-și calitatea de băștinaș, o căpătau pe aceea de „chiriași“ – dovadă actul din 1619, în care stăpâna unei moșii afirmă că „...a vândut moșia fără vecini, ca să-și strămute vecinii în alte moșii și sate“.⁹⁵

Dacă pe țăranii sloboziți din rumânie nu-i putea muta, boierul le dădea voie să plece „unde vor“ – adică într-un alt sat. Înseamnă că existau, în vremea aceea, sate în care boierii erau dornici să primească oameni cu care să angajeze relații prin învoială.

Pe la sfârșitul secolului XVI, apar „sloboziri“ care acordă sătenilor condiții contractuale mai ușoare; în scurt timp, ele sporesc masiv ca număr, semn al unei acțiuni inverse față de aceea a rumânirii, o preferință de a lucra cu o masă de țărani cu învoială, nu cu una băștinașă, redusă în rumânie. Mutarea rumânilor, izgonirea din sate a băștinașilor, acordarea de învoieli sătenilor de a se muta oriunde vor sunt tipice pentru perioada în care fuga țăranilor din satele rumânite devine un fenomen social în proporții de masă. Sătenii fug în băjenie din pricina războaielor, împrăștiindu-se și renunțând a se mai întoarce la vatra lor; fug în băjenie și din pricina foametei, a greutăților insuportabile, a năpastelor căzute pe capul lor; fug deseori și peste graniță, depopulând astfel sate și zone întregi; dar fug și pentru că au unde fugi. Fuga lor este o fugă din sate de un anumit tip, în alte sate de alt tip: *țăranii fug din satele de rumânie ca să se adăpostească în slobozii sau în sate cu învoială anume*. Boierii își fură unii altora oamenii, primindu-i și adăpostindu-i în satele lor, într-o gamă infinit de variante posibile.

În satele unde se adăpostesc, de cele mai multe ori nu pe baza unui act domnesc de slobozie, ci doar în urma unor învoieli nescrise, boierul va încerca, de obicei, să-i transforme încetul cu încetul în rumâni, pe aceeași cale prin care și în satele lor de baștină vecinii se transforma- seră din băștinași în rumâni. Dar existența unor sate în care pământul era pus în lucrare prin săteni cu învoială, nu prin rumâni – deci, existența unei populații de țărani dijmași și clăcași prin învoială, acceptată mai mult sau mai puțin prin bună înțelegere – este limpede și are toate caracterele unui fenomen social nou. Această populație nu derivă, așadar, numai dintr-o veche populație liberă și lipsită de ocină, sau rămasă fără ocini, ci și din sânul unor sate devălmașe aservite, pe măsură ce acestea sunt sparte prin dezvoltarea exploatației boierești producătoare de marfă și pe măsură ce vechiul sat devălmaș aservit se transformă în moșie boierească.

Nu este nimerit, deci, ca această categorie socială nouă să fie denumită „cultivatori liberi“, dat fiind că libertatea ei nu constă decât în dreptul de a trece în alt sat, în condiții de clăcășie. Asistăm, de fapt, la transformarea clasei țărănești aservite, pe de o parte în rumâni, pe de altă parte în clăcași, printr-un proces social extrem de confuz, dacă îl considerăm de la caz la caz, dar care este foarte limpede dacă luăm în considerare punctele sale de criză maximă, și anume „legătura lui Mihai“, în privința rumâniei, și reformele lui Mavrocordat, în privința deplinei victorii a clăcășiei asupra rumâniei, ca sistem mai economic de punere în lucrare a moșiilor boierești.

În lupta dintre aceste două soluții de trecere de la satele aservite la moșia boierească muncită în clacă, adică soluția rumânirii și soluția învoielii, câștig de cauză va avea, până la urmă, învoiala, în dauna rumânirii. Criza rumânirii și a legării de glie se dovedește, astfel, a fi fost doar trecătoare, o tentativă boierească eșuată de a rezolva problemele exploatației pentru piață cu mijloace violente, în condițiile unui vid demografic, atât real, cât și provocat – o tentativă eșuată pentru aceleași motive care conduseseră pe vremuri la lichidarea sclavajului: robii sau cvasi-robii nu sunt în situația de a face față, în bune condiții, unei tehnici agricole mai avansate; de la o vreme, sclavii se dovedesc anti-economi, așa încât se impune eliberarea lor, în sens de acordare a unor condiții de exploatare mai blânde.

Ar însemna să depășim cadrul lucrării, dacă am intra în analiza integrală a problemei rumânirii și a eliberării din rumânie, care merită o cercetare mai amplă. Ne vom mărgini să urmărim în continuare firul de bază al satelor devălmașe, arătând care au fost procedeele și etapele parcurse de către clasa boierească pentru a consolida organizația socială a moșiei boierești muncite în clacă, prin lichidarea completă a ultimelor rămășițe de devălmașie sătească – de-a lungul perioadei numite „urbare“, apoi a celei regulamentare și post-regulamentare.

CAPITOLUL II

ROLUL DOMNIEI ÎN PROCESUL DE TRECERE DE LA SATELE DEVĂLMAȘE ASERVITE LA MOȘIILE BOIEREȘTI MUNCITE ÎN CLACĂ

Pe măsură ce modul de organizare a proceselor de producție se transformă, trecând de la forma satelor devălmașe exploatare parazitar, la forma unei moșii boierești, organizată de către proprietarul boier în vederea propriei lui producții de mărfuri, prin forța de muncă a țăranilor ajunși clăcași, asistăm la o completă schimbare a relațiilor dintre clasele de bază ale țării: boierii exploatare și țăranii exploatați.

O primă încercare boierească de a rezolva problema producției de mărfuri consistă în reducerea țăranilor în stare de „rumânie“. Din acest punct de vedere, statul acordă clasei boierești întregul său sprijin. Problema „legăturii lui Mihai“ este suficient de lămurită, ca să nu mai fie nevoie deocamdată a o relua. Insistăm asupra altui aspect al aceleiași proces social, pentru a arăta care au fost acțiunile întreprinse de domnie în sprijinul transformării acestor relații de producție într-un sistem nou, în care rumânia este înlocuită prin clăcășie.

Vom vedea că această dezvoltare socială tinde să acorde sătenilor o situație pe de o parte *îmbunătățită*, prin desființarea relațiilor de cvasi-sclavaj ale rumâniei, prin acordarea unui regim de exploatare mai blând, iar, pe de altă parte, *înrăutățită*, prin faptul că boierul ajunge să fie socotit „proprietar“ absolut al solului, având relații cu muncitorii direcți ai pământului pe baza unor „învoieli anume“, fără prezența intermediară a colectivității sătești organizate în obște. Eliberarea producătorilor direcți este, de fapt, despărțirea lor de mijloacele de producție, libertate

care nu înseamnă nimic altceva decât reducerea lor la simpla calitate de „forță de muncă” disponibilă pentru cei ce au ajuns să fie proprietarii mijloacelor de muncă.

Vom urmări, deci, acțiunea domnească purtată în ceea ce privește crearea sloboziilor și acordarea unor „învoieli anume”. Aceste acțiuni se fac sub vechea formă scriptică a scutirilor. Dar, dacă în prima fază de dezvoltare socială, problema urmărită era întărirea proprietății feudale boierești, în această a doua fază problema de bază este eliberarea țăranilor, în sensul transformării vechilor relații feudale într-un regim de „tocmeli agricole”, astfel încât, în locul unui proces de producție organizat de către țărani și exploatat parazitărilor de clasa boierească, se ajunge la o producție organizată de către boier, la care țăranii nu mai participă decât ca forță de muncă.

Aceste două faze se află despărțite între ele foarte clar, nu doar logic, ci și cronologic. Analizându-le statistic, am constatat că între ele există o fază intermediară de trecere – un hiata, o perioadă în care domnia nu acordă scutiri de nici un fel, nici de întărire a proprietății, nici de acordare a unui regim de slobozie – și de „învoieli anume”.

Semnalăm, în primul rând, încheierea unor „învoieli anume”, între domnie și colectivitățile sătești, constând în predarea la termen a dărilor, în cantități și sume de bani prealabil fixate, – altfel spus, consolidate contractual. Se trece astfel de la o dijmuire tradițională la un sistem contractual.¹

„Învoieli anume” de natură fiscală. Deși motivate tot în forma unor miluiri și redactate precum vechile „scutiri”, avem, totuși, de-a face cu contracte sinalagmatice propriu-zise.

De pildă, în *Țara Românească*, în 1625, domnul acordă o scutire „...satului Dragoslavele din județul Muscel și Pădureți, unde este scala domnească, ca să fie în pace și slobozi de găleată cu fân, și de miere, și de ceară, și de bou, și de cal domnesc, și de oaie seacă, și de opăci-nași, și de banii de județ, și de cășerie, și de gorștină de oi, și de porci, și de toate slujbele și mâncăturile câte se cuprind peste an în țara domniei mele; de la nimeni să nu aibă turburare”²; satul Dragoslavele este un sat liber, adică fără stăpân feudal local și dator numai cu achitarea obligațiilor obișnuite pe care le aveau față de stat toate satele, atât cele libere, cât și cele aservite; domnia motivează această scutire acordată acestui sat, „scală domnească”, prin faptul că „...sunt în drum, de veghează scala și plaiul care sunt pe drumul Brașovului”; scutirea nu este, însă, decât aparent o iertăciune propriu-zisă, fiindcă, de fapt, este doar o „consolidare”, adică o transformare a drepturilor domnești de cotă-parte în obligații predeterminate fixe: „...numai să plătească birul drept la visteria domniei mele pe lună câte zece galbeni, nici să se scadă, nici să se adauge; și la vremea gorștinei de oi să dea domniei

mele câte 250 oi într-un an, iar altceva nimic; nici să li se ia plocon, nici ban de oaie, nici altceva, în afară de acest număr de oi mai sus zis; să dea în fiecare an la vremea gorștinei; și acei zece galbeni în fiecare lună“ (această scutire din 1625 este, de fapt, o întărire a unei întocmiri anterioare, având la bază o învoială sinalagmatică). În 1619, satul Dranoveții din județul Romanați, al mănăstirii Stănești, metoc al patriarhiei, e scutit „...pentru că i-am iertat domnia mea, cum au fost iertați de Io Radul voievod; numai să aibă să dea domniei mele plocon într-un an o sută de ducați de aur.³ /.../ Iar într-aceea, domnia mea am dat și am miluit acești o sută de galbeni mai sus ziși la sfânta mănăstire, la Stăniliești, ca să fie sfintei patriarhii obroc, să-i trimită năstavnicul acolo, la sfânta patriarhie, de întărire“ etc.; scutirea acordată satului cuprindea o listă destul de lungă de predări de produse și de munci: bir, găleată cu fân, dijmă de stupi, de oaie, porci, oaie seacă, cal, miere, cai de olac, vinărici domnesc, opăcinași, munci domnești, bani de județ; nici unul dintre aceste drepturi nu trece, însă, direct în patrimoniul mănăstirii prin efectul scutirii, ci este vorba de scutiri propriu-zise, de care beneficiază satul, răscumpărându-le cu un preț fix; stăpânul satului profită doar de banii încasați, care i se dau drept obroc. Un caz asemănător în 1625: domnul constată că mănăstirea Dușco avea drept la un obroc de 6.000 de aspri, plus 600 cheltuială pentru trimișii mănăstirii, dar recunoaște: „...N-am putut ca să miluiesc domnia mea, tot cu aspri gata, din vistieria domniei mele“; rămas dator, domnul înlocuiește obrocul cu o scutire, acordată pe trei ani de zile satului Rușățul al acestei mănăstiri. Scutirea nu este, însă, totală, ci exceptează dajdia domnească, „...de pre tot venitul satului Rușățul“⁴; satul Rușăț cumpără, însă, cu bani această scutire, dând câte 6.000 de aspri anual, pe care îi preia direct mănăstirea, „...iar altceva nimica, den slobozie, să nu-și ia niciodată“. În 1620, satul Livezeni al mănăstirii Nucet capătă o scutire generală de dăjdii și munci: „...Domnia mea i-am scos de la bir, din catastihul vistieriei domniei mele, toată cislă lor, pentru sf-ta mănăstire și pentru pomana domniei mele“⁵; scutirea este, însă, de fapt, cumpărată de sat, nicidecum donată: „...Iar apoi domnia mea am făcut întocmire cu ruptul, ca să aibă a da cel mai sus zis sat, Livezeni, domniei mele într-un an câte 50 galbeni, 25 galbeni să dea la sft. Gheorghe, iar ceilalți 25 galbeni să-i dea la sft. Dumitru. Și să aducă ei înșiși acei mai sus spuși galbeni la domnia mea“.

Scutiri de repopulare a satelor și „învoieli cu ruptul“ pentru formare de slobozii. Cele două faze mai sus amintite se recunosc și în ceea ce privește ajutorul dat de stat pentru a-i ajuta pe anumiți boieri să-și populeze satele cu țărani necesari, problemă care începuse a se pune încă din secolul XV.

Într-o primă fază, domnia începe prin a acorda scutiri propriu-zise, adică simple exonerări fiscale menite să ademenească venirea locuitorilor în satele boierești sau mănăstirești astfel privilegiate. Populația chemată în aceste sate pare să fi fost o populație de migrație internă. Astfel, în 1407-1418, „...oricine va vrea să meargă în satul mănăstirii – Cărăreni, al mănăstirii Cozia – din satele boierești, mari și mici, să fie slobode de toate dajdiile; să nu cuteze nimeni să-i atingă nici un fir de păr, ci să fie slobode de toate dajdiile mari și mici”.⁶

În a doua fază, începând cu cea de-a doua jumătate a secolului XVI, problema populării satelor devine acută și își schimbă și caracterul. Repopularea se face acum în special cu oameni veniți de peste graniță, adică „oameni străini”, dar și cu rumâni fugiți, chemați a se reîntoarce la satul lor, sau cu alți oameni liberi, care „nu erau vecini”, „nu aveau jude” și nici rămășițe de bir în satele lor de proveniență. Mai important este faptul că acestora li se oferă *contractual* anumite avantaje, statul înțelegând, în ceea ce-i privește, să cadă la învoială cu ei, în sistemul impozitelor „consolidate”.

Acțiunea domnească nu mai are acum drept unic scop să favorizeze pe vreun boier, fiindcă sunt cazuri în care domnia oferă condiții de slobozie unor sate libere. Ceea ce căuta statul, de această dată, era să-și asigure materia impozabilă și, în același timp, încasarea unor sume de bani stabilite, la termene prefixate. Acest lucru arată nevoile sporite ale domniei de a trece de la sistemul fiscal în natură la sistemul fiscal bănesc, vistieria, și nu cămărilor domniei, fiind cele care, de la o anumită vreme, trebuie a fi umplute. Despre asemenea slobozii, am mai avut prilejul să amintim în volumul I al acestei serii, dat fiind că regimul ce se fixează uneori acestor sate este cel al satelor libere. Reluăm aici problema sub un alt aspect.

Iată câteva cazuri: în 1602, domnia acordă unor „...arbănași din Cerveni-Vodă, care s-au strămutat din țara turcească în țara domniei mele, în satul Călinești din județul Prahova”⁷, o scutire de toate slujbele și muncile, atât domnești, cât și boierești, judecata fiindu-le făcută de bătrânii satului. Acest statut de libertate le este acordat „...deoarece au lăsat ocinile și dedinele lor, și casele, și moștenirile din patria lor. Iar domnia mea ne-am milostivit pentru această strămutare a lor și i-am iertat domnia mea și de bir, să aibă pace de acum 10 ani. Iar după trecerea anilor acestora, am făcut socoteală și cu mare blestem și strașnică opreliște cu ei, ca să aibă a plăti numai la birul de haraci ce se cuvine cinstului împărat al Răsăritului, într-un an 15.000 aspri, plătit în două câștiuri, la sft. Gheorghe și la sft. Dumitru”⁸, banii fiind strânși de ei înșiși și aduși personal la vistieria domniei.

Sunt cazuri în care este greu de spus dacă satul scutit este un sat liber sau aservit. De pildă, în 1614, un grup de șapte oameni – „...jupan Mihai, Nasta, Neagul, Cornea, Lazăr Drăghici, Stănilă și Stoica, cu fiii lui”, dar „...și încă altor oameni care vor fi străini din alte țări, ori din

Țara Moldovei, sau de peste Dunăre, sau din Țara Ungurească, fie ori de unde vor fi, numai să fie ei fără dajdie; și care vor veni în sat în Negoești" – sunt scutiți de slujbe și dări; "...pentru că le-am făcut domnia mea întocmire și am întocmit cu acei boieri", să fie în pace, "...cu toți oamenii lor, câți vor putea să-și adune în acel sat", neplătind decât 100 de galbeni anual, în două câștiuri, pe care "...să-i aducă ei singuri în ființă" la vistieria domnească⁹; judecata le este cu bătrânii satului și, la nevoie, "...să vie la scaunul domniei mele, unde se judecă toată țara". Este vorba, poate, de un grup de colonizatori, o mică ceată boierească pe cale să-și constituie un sat, deși faptul că sunt ei înșiși scutiți de slujbe și dări nu ni-i arată, totuși, ca boieri stăpâni de sat.

Cele mai multe cazuri de slobozii privesc, însă, acțiuni de privilegieri a boierilor care, dorind să-și strângă oameni în satele lor, sunt dispuși să le ofere avantaje în regim de slobozie. Într-o asemenea slobozie este clar că, neexistând o populație veche (aceasta fie a pierit, fie se afla în băjenie), sau fiind vorba de o populație nouă, venită din țară sau de peste hotarele țării, relațiile dintre boier și țărani nu mai pot fi cele vechi: boierul a ajuns acum proprietar de pământ, pe un teren gol de oameni, deci fără o populație cu drepturi tradiționale, ci cu o populație răzleată, neorganizată în obște. Boierul se află, așadar, în situația de a propune unor oameni străini de sat condiții de învoială, pe care aceștia le puteau accepta sau nu. Baza juridică se află astfel transformată, din tradițională, într-una contractuală, încheiată între un proprietar și „chiriașii” pământului său. Evident, asemenea contractări se făceau în spiritul vremii, fiind determinate, în fond, nu numai de obiceiul pământului, ci și de necesitățile obiective care rezultau din realitățile modului – încă devălmaș – de organizare a proceselor de producție, adică în tehnica agriculturii itinerante. Ele nu vor deveni clar și exclusiv contractuale decât mai târziu, după ce tehnicile de producție vor înceta să mai fie cele ale agriculturii itinerante, adică pe măsură ce exploatarea boierească producătoare de mărfuri va cuprinde dominant întreaga suprafață a hotarului sătesc.

Aceste învoieli dintre boier și țărani imigranți încep a fi încheiate masiv în secolul XVIII, chiar fără asentimentul sau sprijinul domniei. Anumitor boieri privilegiați domnia le acorda ajutor sub forma unor scutiri, având, în paralel, grija de a-și consolida drepturile fiscale sub o certă formă bănească. Uneori, actul de scutire este formulat sumar și se limitează să afirme că satul este scutit. În Țara Românească, de pildă, în 1619, "...oamenii care vor veni să se puie suptu sf-ta episcopie /de Buzău/, ori oameni de peste Dunăre, ori den țara ungurească, ori de la Moldova", vor avea pace de bir și de toate mâncăturile.¹⁰ În 1615, satul Popșa, care fusese și până atunci scutit, e transformat în slobozie: "...Și iarăși nu numai acești rumâni care se află în sat în această vreme, ci încă și alții, dacă cineva va voi să se așeze în acel sat ce s-a spus mai sus, din țara domniei mele, cine nu are jude, sau din satele

domniei mele, fie din satele boierești sau mănăstirești, care sunt oameni liberi, fără bir și fără dajdie, și dacă vor voi să asculte și să lucreze la sf-ta mănăstire, să fie volnici și neopriți să se așeze acolo. Numai la sf-ta mănăstire să muncească și să slujească la orice treabă, cum va porunci părintele egumen și toți frații dela sf-ta mănăstire“; judecata îi revine egumenului, cu drept de pedepsire.¹¹ În 1618, avem o poruncă dată oamenilor străini și meșterilor de mori câți au locuit pe ocina de la Cuciul; domnul a făcut aici o slobozie pe care, în pribegie fiind, a dăruit-o unui boier, cu voia să-și strângă oameni străini din alte țări, fără dajdie și fără bir.¹² În 1617, mănăstirea Stelea strânge în satul Severinu oameni străini din alte țări, fără de bir; însă care vor fi fost robiți și vor vrea să scape din robie și vor veni în țară, aceia încă să se strângă la acea slobozie, fiind scutiți de bir, de slujbe și dări, „...pentru folosul călugărașilor“.¹³ În 1617, mănăstirea lui Andonie, metoc al mănăstirii Dușco, face un sat de milă și slobozie în Albești și Maxinu din Buzău, adunând „...oameni străini din alte țări, fără bir și dajdie, fie vlahi din această țară, însă care vor fi fost robiți și vor fi fugiți de la robie și vor fi venit în țara noastră, încă să se adune la această slobozie, să se apuce de loc și de hrană“, fiind scutiți de bir, dajdie și slujbă și judecați de năstavnicul mănăstirii; ni se dă amănuntul că satele respective, deși „rumânii de milă“, fuseseră cumpărate de către Andonie vistierul, „...iar apoi s-au risipit, pentru marea răutate a turcilor, care încotro au putut, ca niște săraci, până ce au rămas satele pustii și fără oameni“¹⁴; se acordă satului Maxinu slobozie de oameni străini pentru bir și dajdie, iar domnul trimite „...în toate laturile, de au chemat; și moșnenii satului, care au fost rumânii sfintei mănăstiri, mulți, puțini, au venit“; „au venit moșnenii satului“, repetă actul – aici *moșnenii* având sensul de „oameni ai locului“, nu cel de „țărani liberi“, pe care îl va căpăta ulterior. În 1629, mănăstirea Tutana are satul Tutănenii din Argeș scutit de bir, dajdie și slujbe; câți oameni vor veni din alte țări, „...i-am iertat domnia mea, să fie numai pentru treabă și ascultarea sf-tei mănăstiri, de danie și de întărire sf-tei mănăstiri“.¹⁵

Deseori, regimul de slobozie acordat favorizează pe săteni și printr-o consolidare obținută prin „învoială“, „tocmeală“, „așezământ“ între domnie și sat. De pildă, în 1614, mănăstirea Dealu cheamă niște sârbi care stau, pe baza unui regim de slobozenie, pe ocina Brânceni, ce se cheamă Satul Nou, urmând să plătească domniei doar 100 de galbeni pe an, în două câștiuri, aduși direct la vistieria domniei, „...pentru că așa s-au tocmit ei de bună voie“¹⁶; slobozia rămâne deschisă: „...Orice om va veni dintr-altă parte și nu va avea în urma lui bir sau nu va fi vecin al cuiva în țara domniei mele, sau să fie și din altă țară, veniți aici în țara domniei mele și va sta în acel sat mai sus zis, el să aibă voie a trăi și a se așeza împreună cu mai sus numiții oameni sârbi“, acești „sârbi“, ca și noii-veniți, sunt scutiți, însă, „...pentru îndestularea sfintei mănăstiri /.../ mai sus zisii sârbi și toți oamenii care se vor în-

china pe acel loc“ fiind datori să predea „...toate dăjdiile ca și ceilalți vecini“; li se acordă o singură scutire: „...iar pentru muncă și pentru pește să fie în pace, ei, cu fiii lor, și nepoții lor, în vecii vecilor“; judecata urmează să și-o facă singuri: „...dacă nu se pot împăca între ei, 2-3 oameni bătrâni din sat să vină la domnie, să-i judec pe ei în divanul domniei mele“; pe răufăcători au a-i prinde și a-i aduce legați la domnie; același sat Brânceni ne este din nou arătat, în 1614, ca fiind inițial domnesc: „...Acel sat l-am cumpărat singur domnia mea și am făcut sat“, și apoi a fost dăruit mănăstirii¹⁷; în 1614, un alt act specifică: „...Am făcut domnia mea întocmire cu acel sat“, obligat la plata a numai 100 de ducați de aur anual, în două câștiuri; de această dată, domnul donează cei 100 de ducați mănăstirii, renunțând la drepturile lui¹⁸; în 1616, în același sat Brânceni se stabilește lista nominală a tuturor celor ce veniseră să se așeze în sat, în total fiind înscrși 164 de oameni¹⁹; acești imigranți sunt socotiți, de aici înainte, ca aparținând satului, statornic domiciliați: „...Am făcut să fie moșneni“, spune documentul, din nou nu în sensul pe care termenul de „moșnean“ îl are în vremea noastră, ci în sensul că sunt „de moștenire“ ai satului, după cum și satul le este ca și cum le-ar fi de moștenire; „...De aici înainte, cine va voi să se adune să stea în acest sat, să trăiască; și dacă nu are bir și dacă nu are jude, să fie slobozi ca și ceilalți moșneni“; dacă printre acești locuitori declarați a fi de reședință în sat, adică membri ai acestei obști artificiale create, se va fi strecurat, totuși, un țăran vecin, „...cine va avea rumân în acel sat, să nu fie slobozi să-l ia până nu va sta față înaintea domniei mele la divan“. În 1614, jupân Ianachi capătă o siliște domnească, stând pustie, fără de oameni de 20 de ani de zile. I se acordă, pe trei ani, slobozie: „...Care om va vrea, să vină să trăiască în cea siliște fie sârb, fie ungur, moldovean, grec sau din țara noastră; cine va fi om fără dajdie și fără bir“²⁰; după trecerea acestor trei ani, „...am făcut domnia mea învoială cu ei ca să dea domniei mele într-un an 60 de galbeni ungurești“, în două rate, pe care singuri să-i aducă la domnie; judecata o au prin bătrânii satului; vinovații de moarte vor fi trimiși legați la domnie. O soluție asemănătoare se dă în cazul satului Dranovăț din Romanai, aparținând mănăstirii Stănești, metoc al patriarhiei: în 1615, domnul făcuse „...așezământ cu ei să dea domniei mele 100 galbeni“, în două câștiuri, bani pe care îi dăruise „ca obroc“ mănăstirii²¹; sunt invitați acum să vină în sat, din țări străine, greci, arbănași, sârbi, moldoveni sau ungureni, cu scutire completă, judecata fiindu-le lăsată pe seama trimisului patriarhiei. În 1616, mănăstirea „din jos de București“ are satul „Marotinul tot“, care în zilele lui Mihai Viteazul s-a risipit, „...de au robit turcii pe toți oamenii din sat și au rămas satul pustiu“; Radu vodă face aici „...sat de milă, ca să nu dea bir nimic, nici un ban, nici să intre în el nici un om, chiar dacă ar fi mare boier, să nu aibă voie să ia birul, nici să-i judece nimeni“; astfel, s-au adunat, oameni mulți fără dajdie și fără stăpâni, sârbi, moldoveni

și robi vlahi care au fugit din țara turcească²²; Radu vodă socotește ca să dea ei 150 de galbeni într-un an: „...și iar să fie acest sat la sf-ta mănăstire și să fie acei aspri la sf-ta mănăstire, pentru venitul de la vecini, de la mai sus spusul sat pentru dăjdiile lor ce le-au avut călugării de la sf-ta mănăstire“. Tot în 1616, mănăstirea Cozia are satul Orlea din Romanai, care „...a fost sat pustiu încă mai dinainte vreme de în zilele răposatului Mihail voievod, de au fost oamenii robiți și fugiți peste Dunăre de au rămas satul pustiu, așa că această seliște nu iaste scrisă nicăieri în catastihul domniei mele la bir“²³; mănăstirea face aici un sat de milă, strângând oameni străini: „...așijderea și rumânii care vor fi fost într-această seliște și-și vor veni la moșia lor, la Orlea“ sunt scutiți de bir și dajdie, având „...pace și iertăciune de către domnia mea toate mâncăturile“, pe timp de 2 ani. În 1621²⁴, Antonie cămărașul are satul Groșani, cu trei „plăși“, fost domnesc, cumpărat de Mihai Viteazul și dat lui, să-și slobozească sat de milă, să strângă oameni străini fără dajdie și rumâni care vor fi fost de moșie din Groșani „...unde-i vor afla, să-i aducă la urmă și la moșia lor, să șază și să se apuce de locu și de hrană. Iar de către domnia mea să fie iertat și în pace de bir, de dijmă și de slujbe“; trei ani să nu dea nimic. În 1622, fostul sat domnesc Frăsinetul e dăruit unui boier pentru bună slujbă și prietenie arătată față de domn. Satul e iertat de bir, și de dajdie, și de slujbe domnești pe un număr de ani neindicat în actul păstrat lacunar; scutirea este acordată temporar: „...în zilele domniei mele“²⁵; în 1624, în același sat, este dată o scutire „...moștenilor satului și tuturor oamenilor care vor voi să vină“. În 1623, Siliștea Udei a Cutlumușului, „...să-și facă sat de milă, însă oameni străini și fără dajdie“ fiind scutiți de bir și dajdie pe patru ani.²⁶

În Moldova, sloboziile se vădesc a fi nu numai numeric mai rare, dar și mai puțin variate. Avem, totuși, și aici spețe interesante de rezolvare a unor situații speciale. De pildă, în 1453, mănăstirea lui Iațco de lângă Suceava capătă o întărire „...să-și întemeieze sat în hotarul mănăstirii, împrejurul mănăstirii, unde-i va plăcea“²⁷; împrejurul mănăstirii loc de semănat și arat nu era destul, astfel că, „...pe oricine va chema, sau din țară străină, ori din țara leșească, ori din țara noastră, toți acești oameni câți vor fi la această mănăstire, să fie slobozi să-și are și să-și semene grâul și să cosească fân în țarina târgului Suceava“, nu este, deci, o scutire propriu-zisă, ci o asimilare în drepturi cu târgoveții în ceea ce privește folosirea câmpului de agricultură; li se acordă, totuși, și o scutire, nu numai de dări și munci domnești, ci și o scutire de vamă pentru negustoria pe care ar face-o în diverse târguri ale țării; sunt avuți în vedere meșteșugari: „...cojocari, ciobotari, curelari sau orice fel de meșteri, sau rus, sau grec, sau orice fel de limbă“, judecata le-o face stareța mănăstirii sau domnia; scutirea e acordată fără termen; o regăsim confirmată în 1597, după aproape un veac și jumătate, cu același conținut.²⁸

Majoritatea sloboziilor sunt acordate, însă, pe termen limitat.²⁹

Sunt și cazuri în care, consolidându-și drepturile fiscale, domnia recunoaște și stăpânilor de sate dreptul să acorde unele ușurări țărănilor lor. De pildă, în 1602, domnul, autorizând o slobozie, menționează că satul e scutit nu doar de cele datorate statului, ci și „...iarăși să fie în pace de muncile domnești și boierești” și „...de toate muncile și slujbele câte stăpânesc peste an în țara domniei mele”.³⁰

Alteori, domnul găsește prilej să-l îndemne și pe stăpânul satului să-i ușureze de unele îndatoriri. De pildă, în 1601, când domnul scutește slobozia Bistrița, a mănăstirii Tismana, adaugă: „...și să fie iertați și de către părintele egumen de la sf-ta mănăstire; numai să păzească balta mănăstirii, iar alta nimic”.³¹

Sunt și cazuri în care domnia, acordând o scutire, reduce la jumătate drepturile boierului stăpân. Astfel, în 1623, jupan Dumitrachi Cantacuzino, prim-sfetnic al domniei, cu fiii lui, obțin întărire pentru satul Frâsinetul din județul Ilfov, rămas pustiu, fără oameni. Domnia încuviințează să se facă aici o „slobozie și sat de milă” oamenilor ce urmau să se strângă, acordându-li-se o scutire de toate slujbele și mâncăturile datorate domniei, înlocuite printr-o sumă fixă, care urma să fie dată direct în mâna boierului: „...în fiecare an, jupanului Dumitrache Cantacuzino de casă 400 aspri. Și iarăși acești bani să nu-i dea la visteria domnească, ci să fie pe seama jupanului Cantacuzino, milă de la domnia mea”; boierul primește, așadar, fără a se substitui în drepturile domniei, birul fix, consolidat, dăruit de domnie; dar această sumă de bani este acordată de domnie cu o dublă condiție: întâi, ca boierul să accepte să nu mai primească decât jumătate din propriile lui drepturi ca stăpân: „...iar din gălețile satului, și din dijma stupilor, și din gorștina oilor și a porcilor, și din tot venitul, iarăși să ia jupan Cantacuzino jumătate; să nu ia cum iau domnii sau boierii de la vecinii lor, fără să ia numai jumătate”; în al doilea rând, așa cum ne confirmă un document ulterior, din 1624, satul e scutit nu numai de „lucrul domnesc”, ci și de „lucrul boieresc”, adică de obligațiile de muncă față de boier³²; suma de bani primită de boier reprezintă, deci, o consolidare a drepturilor domnești, încasarea ei de către boier fiind condiționată de renunțarea la jumătate din drepturile acestuia de prelevare de produse și la totalitatea muncilor.

Sunt cazuri în care câte un boier, atunci când donează un sat unei mănăstiri, îi obligă pe noii stăpâni să renunțe la o parte din drepturile stăpânești normale, scutindu-i pe săteni de unele dintre îndatoririle lor. Astfel, în 1619, suljariul Ion închină mănăstirii Tismana satul Corzii tot, cu tot hotarul, cu tot venitul și cu toți vecinii: „...Însă suljariul Ion, când au închinat acest sat la sf-ta mănăstire, înainte s-au tocmit cu egumenul Nifon și cu toți călugării de în sfânta mănăstire, pentru vecinii de întru acest sat, să nu-i asuprească cu lucrul, numai să-și dea datul și gălețile și să clăcuiască cum vor clăcui și alți vecini pre la

alți boieri; iară cu carăle să nu fie volnici călugării să-i ducă la mănăstire pântru vreo lucru ceva³³; boierul-donator se teme ca mănăstirea să nu abuzeze, asuprindu-i cu munca pe țărani, și-și ia precauțiile necesare – desigur, ca nu cumva donația făcută să devină prilej pentru sat să-l blesteme.

Din ce în ce mai clar se vede astfel tendința de trecere la un regim contractual „de învoieli cu ruptul“, de „învoieli“ și „tocmeli anume“, care vor deveni dominante în secolul XVIII, simptom cert al transformării satelor devălmașe în moșii boierești muncite în clacă.

CAPITOLUL III
TIERSAJUL CA MOD DE REGLEMENTARE
A RELAȚIILOR BAZATE
PE RENTA ÎN PRODUSE ȘI RENTA ÎN MUNCĂ

Problema tiersajului la noi în țară. Punctul de cotitură în procesul de lichidare a devălmășiei satelor aservite îl constituie trecerea de la agricultura itinerantă la agricultura jacerelor, în cadrul unei exploatații boierești autonomizate, producătoare de cereale-marfă. Într-adevăr, punerea în lucrare a unor suprafețe din ce în ce mai întinse, delimitarea acestora în favoarea boierului, mărginirea drepturilor de liberă folosință al țăranilor, curățirea terenurilor de petecele insulare și mutătoare înseamnă pieirea devălmășiei sătești, ca tehnică de producție, în satele aservite. Lichidarea devălmășiei se face, la noi în țară, printr-un lung proces social; acesta îmbracă formele „tiersajului“, care poate fi urmărit în condiții suficient de clare: îi putem analiza succesiv cele două funcții sociale, specifice feudalismului răsăritean, de reglementare a relațiilor feudale și, ulterior, de lichidare a acestora.

Momentele cruciale ale acestor două situații sociale sunt Reglementele Organice din 1832, pentru cea dintâi funcție socială, și Legea rurală din 1864, pentru cea de-a doua. Înainte de a intra în analiza acestor două faze, vom expune mai întâi părerile contemporanilor. Vom vedea că toți cei care, într-o calitate sau alta, au luat parte la luptele sociale purtate în jurul „chestiei rurale“ au trebuit să-și formuleze o opinie despre tiersaj, găsindu-i explicații mai mult sau mai puțin corespunzătoare realității, dar, în tot cazul, corespunzătoare interesului lor de clasă.

Nicolae Bălcescu, luptând pentru o reformă agrară prin care să li se acorde țăranilor pământ, își expune părerea despre tiersaj în repetate rânduri. Vorbind despre geneza servajului la noi în țară, el afirmă¹ că, inițial, câmpia nepopulată constituia un fel de *ager publicus* pe seama statului, din care domnii făceau danii. „...Câmpia trebui în urmă să se împopuleze, și mai cu seamă la 1320, sub Mihai I Basarab, când năvălirile turcilor în Tracia siliră pe mai mulți din românii Misiilor să treacă în Țara Românească. Asemenea și în Moldova, proprietarii câmpiei sau ai Țării de Jos și-au adus coloni din locuitorii din Țara de Sus, cum și din alte țări vecine, de i-au așezat pe moșiile lor. /.../ *Atunci stăpânul pământului făcu trei părți din domeniul său, din care două le împărți în părți mici pe la coloniștii săi și cealaltă fu cultivată de aceștia în folosul lui prin mijlocul clăcii, adică unui număr de zile de lucru*“.

Nu e cazul să repetăm că teoria potrivit căreia boierul „propune“ anumite condiții de lucru unor țărani pe care îi colonizează pe suprafețe „pustii“ și pe care țăranii le „acceptă“ nu are temeii și că a fost părăsită pe drept cuvânt. Ne vom ocupa doar de afirmația finală a lui Bălcescu, pe care am și subliniat-o în text, potrivit căreia, încă de la origini, boierul-fondator de sat are, în mod deliberat, ideea de a împărți terenul satului în formula tiersajului.²

Teza lui Bălcescu a fost adoptată de către partizanii reformei agrare, înfăptuită prin „împroprietărirea“ țăranilor. Mihail Kogălniceanu, de pildă, fără a mai susține teza „colonizării“ ca origine a servajului, crede în existența încă din vechime a împărțirii în $\frac{2}{3}$ și $\frac{1}{3}$ a terenului sătesc: „...Tot din obiceiurile și legile slave – afirmă el – izvorăște și îndatorirea de a se da țăranilor până la două treimi a moșiilor. Această îndatorire nu este o născocire sau o deducție a comuniștilor și socialiștilor moderni. Ea se găsește în toate urbariile Poloniei, rusești, și până și prusienești și nicăieri această îndatorire nu s-a desființat decât prin împrumutarea țăranilor pe locurile ce ocupau“.³

Vasile Boerescu socotea că „...din timpurile cele mai vechi, țăranii de pe domenii publice și private au avut un drept real asupra a două treimi din proprietatea domanială. Nu vrem încă să dăm un nume acestui drept real, căci e foarte greu să-i găsești unul. E de ajuns să spunem că el a trecut în toate legislațiile românești, până astăzi; numai că poziția socială a țăranului a variat în diferite epoci. /.../ Până în 1592, poziția țăranului era aceea a unui om liber și a unui cetățean; posedea de drept două treimi din domeniul pe care era stabilit; putea să se strămute liber etc.“

Legislațiile care au introdus șerbia „...nu negau dreptul real al țăranilor asupra a două treimi din proprietatea domanială, ci leagă numai de calitatea lor condiții servile“.⁴

Invocarea „vechimei“ tiersajului era, însă, numai un argument *pro causa*, mai mult cu valoare propagandistică decât de adevăr istoric.

De fapt, existau și partizani ai reformei rurale care recunoșteau că tiersajul fusese introdus în țară recent. A. Golescu afirma că, deși la început țaranii fuseseră liberi, mai târziu s-a introdus, totuși, în mod abuziv, servajul.⁵ Fanarioții sunt acuzați de a fi simulat, pentru interesele lor de „clasă“, desființarea rumâniei, având grijă să o reintroducă deghizat, prin edictarea unui drept urbarial, care prevede proporțiile de $\frac{1}{3}$ și $\frac{2}{3}$. „...Această lege, numită urbarium, împărțea domeniul general în două părți: una alcătuită din suma tuturor țănerilor ereditare ale țăranilor și asupra căroră seniorul nu avea nici un drept nominal; cealaltă constituind domeniul privat al seniorului, pe care legea o fixa la minimum o treime din domeniul general; seniorul o punea în lucrare pe seama sa, cu ajutorul clăcii care îi era datorată, pe temeiul concesiunilor de țăneri pe care le făcuse țăranilor săi pe celelalte două treimi“ (în concepție, Golescu folosește termenii de *tenures* și *tenanciers*).

Este de la sine înțeles că marii boieri, dușmani ai împrumăturii, nu puteau accepta teza Bălcescu și nici măcar teza atenuată, formulată de Golescu. Această clasă se considera, măcar de la un anumit moment al dezvoltării social-economice a principatelor, ca o clasă de proprietari absoluți. Orice pretenție a țăranilor la vreun drept – fie el de simplă folosință – asupra unei părți din moșia satului era declarată abuzivă. În concepția lor, boierii nu puteau acorda decât – și cel mult cu titlu provizoriu – anumite porțiuni de teren, determinate prin operații agromensurale anuale și învoieli reinnoite, chiria terenurilor respective fiind socotită în dijmă și clacă. Boierul putea încheia cu țăranii săi astfel de învoieli de bunăvoie, după cum putea să nu le încheie. Interesul îl îndemna, desigur, să cadă la asemenea învoieli cu țăranii an de an; din punct de vedere juridic, însă, nimic nu îl obliga la aceasta. Dacă unele legiuri mai recente stipulează, totuși, obligația pentru boier de a le da pământ țăranilor spre folosință – Regulamentul Organic, de pildă, care dădea țăranilor dreptul la anumite locuri de hrană, numite „pogoane“, care se întindeau până la suprafața maximă de $\frac{2}{3}$ din totalul moșiei, aceasta nu constituia decât un abuz recent, făcut în dauna boierilor și, ca atare, nesemnificativ pentru înțelegerea naturii juridice a relațiilor tradiționale dintre boier și țăran.

Iată ce spunea Apostol Arsache: „...Instituția pogoanelor introduse de Regulament este o instituție nouă, o instituție străină, necunoscută legiurilor celor vechi, o instituție menită, unde se urmează a compensa legătura țăranilor de pământ de care ea este însoțită acolo... O asemenea legătură nu a existat la noi“.⁶ Cu alte cuvinte, boierii susțin că țăranii nu au drept la cele $\frac{2}{3}$ din moșie, recunoașterea legală a acestui drept fiind un abuz recent al legiuitorului.

Teza boierească extremă mergea încă mai departe, revendicând nu numai un drept de absolută proprietate asupra solului, ci și un drept de proprietate asupra țăranilor. Să lăsăm deoparte, deocamdată, această teză extremă și să remarcăm doar că baza ideologică a luptei anti-revo-

luționare de la 1848, baza defectiunii revoluționarilor, baza opoziției reacționare din Divanurile *ad hoc*, precum și a strădaniilor partidului conservator al lui Barbu Catargiu în preajma lui 1864 a fost tocmai teza anti-Bălcescu, care afirma că țărani nu au nici un fel de drept – nici mai vechi, nici mai nou – la două treimi din teritoriul satului.

Față de aceste două teze extreme, una susținând că tiersajul era tradițional la noi, cealaltă acuzându-l de a fi un abuz recent, purtătorii de cuvânt ai țăranilor aveau și ei teza lor: nu numai că respingeau cu hotărâre teza marilor boieri latifundiari, dar negau și teza boierilor reformiști, partizani ai împrumutării. După opinia lor, dreptul țăranilor clăcași nu se mărginea la două treimi din moșie, ci se întindea asupra totalității pământului.

Așadar, față de revendicarea unui drept de proprietate individuală al boierilor, țăranii opuneau revendicarea unui drept de proprietate colectivă al satului. Legiurile care mărgineau dreptul lor la două treimi erau socotite, deci, și de către țărani drept „recente” și „abuzive”, făcute, însă, nu în favoarea, ci în dauna lor. Astfel, în dezbaterile Divanurilor *ad hoc*, este semnificativă „propunerea deputaților săteni” din 18 decembrie 1857, care spun că „...din buni, din străbuni noi am avut dreptul de a lucra pământul trebuitor pentru hrana noastră și a vitelor noastre, fără să ne poată nimeni alunga de pe dânsul. Toate uricile țării, toate așezămintele, vechi și noi, ne sfințesc acest drept, precum și acela de a se da copiilor noștri pământuri până la acoperirea a două treimi din moșie. Iar până la Regulamentul Organic, aveam dreptul de a lucra cât vom putea!”

Dintre aceste trei teze privind originea și natura relațiilor dintre țărani și boieri în legătură cu folosirea pământului, cea țărănească este singura care corespunde mersului real al istoriei sociale a satelor. A concepe satele din veacurile anterioare secolului XIX ca punând probleme de tiersaj, așa cum susține teza Bălcescu, sau ca fiind aflate în proprietatea boierului, cum susține teza Barbu Catargiu, este greșit. La o reală înțelegere a satelor devălmașe aservite nu se poate ajunge decât după ce înlăturăm din discuție ipoteza că ele au semănat dintotdeauna cu ceea ce erau satele de pe latifundiile boierești din preajma și de după reforma rurală din 1864. Pentru a înțelege realitatea socială, este necesar să lăsăm deoparte dezbaterea juridică abstractă pe tema proprietății, care se poartă, de fapt, doar la suprafața verbală a vieții sociale.

Faza premergătoare Regulamentului Organic (1742-1832). În epoca de formare a ceea ce poate fi numit „regimul agricol al Regulamentelor Organice”, există dovezi că satele noastre clăcășești încă mai păstrau cele mai caracteristice trăsături tehnice ale satului devălmaș arhaic: dominante erau suprafețele de izlaz și pădure, unde pășteau liber tur-

mele comune ale satului; fânul se făcea în livezi curățate din pădure sau deștelenite din izlaz; agricultura se practica în suprafețe mutătoare, de asemenea deștelenite din izlaz sau lăzuite din pădure, temporar puse în cultură, apoi părăsite. Numai livezile de pomi și viile reprezentau folosiri mai îndelungate ale terenului și, deci, stăpâniri individualizate și ereditare, chiar dacă supuse dijmei și bezmenului. Casele și grădinile de legume din jurul lor – nesupuse dijmei – erau împrăștiate, vatra de sat nefiind aglomerată. În ceea ce privește tăierea lemnelor din pădure, încă se practica pe scară largă devălmășia absolută.

Să detaliem pe rând aceste trăsături caracteristice ale tehnicii agricole din faza de apariție a urbariilor premergătoare Regulamentelor Organice, fază pe care, *grosso modo*, o putem considera ca începând de la reformele lui C. Mavrocordat.⁷

a) *Creșterea vitelor* reprezenta cea mai rentabilă ocupație a agricultorilor noștri la vremea respectivă⁸, și se mai practica încă în turme mari, colective, care pășteau sălbatic, fără pază, pe unde apucau, fie în izlazuri, fie în păduri. Deseori, vitele stăpânului-boier erau date în grija acestor turme comune ale sătenilor care erau datori, deci, să le ia în sarcina lor, pe seama obligațiilor de muncă avute față de boier.⁹ Dar acest sistem trebuia să înceteze, pe măsură ce se iveau posibilități de a crește vite „de neguțitorie“, adică pentru vânzare.

Creșterea vitelor era deosebit de rentabilă mai ales prin faptul că se putea face fără mare cheltuială și cu puțină mână de lucru. Ea era legată, însă, de existența unor izlazuri suficient de întinse ca să poată încăpea pe ele turmele, sporite ca număr, ale celor care voiau să facă negoț cu ele. Un astfel de scop îl urmăreau nu doar boierii, ci și sătenii clăcași ai satului. Era firesc, deci, ca boierul să separe turma sa de vite de turma sătenilor și să caute să acapareze întregul izlaz doar în profitul său. Astfel se naște conflictul de interese între boier și clăcașii săi.

Putem da crezare lui Mălinescu atunci când spune, în cunoscuta sa scrisoare din 1805 către mitropolitul țării, că „...sătenii sunt izgoșiți de pe o moșie pe alta, pentru că stăpânii moșiilor socotesc mai cu folos a se pășuna dobitoacele pe moșiile lor decât a se hrăni țărani“, astfel că sătenii sunt obligați să-și facă semănăturile prin alte sate.¹⁰

Nu ne aflăm, totuși, în fața unei situații similare celei din Anglia, unde știm că „oile au mâncat pe țărani“. Boierii noștri nu reușesc și nici nu au interesul, de fapt, să-i alunge din sate pe sătenii rămași clăcași, aceștia fiindu-le utili pentru a face muncile agricole necesare obținerii cerealelor, care ajunseseră și ele o marfă cerută pe piață – destinată să copleșească, în curând, creșterea de vite ca importantă economică. Totuși, ciurda de vite a sătenilor era stânjenitoare pentru boieri, care căutau să pună o stavilă creșterii de vite țărănești. Țăranii înțelegeau, dimpotrivă, să-și practice mai departe tehnicile pastorale, la concurență cu boierul: nu numai că-și pășteau vitele fără paznic sau cu prea puțină pază, dar se socoteau îndreptățiți să folosească orice izlaz, atât pe cel

al satelor de baștină, cât și pe cele ale satelor învecinate, până la mari depărtări.

Moravurile și practicile tehnice de liber parcurs pe toată suprafața țării pentru turmele de vite erau, de altfel, generalizate. Așa procedau și ciobanii transilvăneni, transhumanți de lung parcurs, așa procedau și satele de răzeși și moșneni de la munte, transhumanți pe arii restrânse. Acești „ungureni sudți” sau „țărani liberi” erau datori să cadă la învoială cu stăpânii locurilor pe care le călcau asupra plății convenite pentru trecerea sau „cumpărarea” locurilor.

Clăcașii, însă, aveau socoteli de dat în dijmă și clacă față de stăpânii satelor lor de vatră și, de asemenea, încurcături de dijmă și clacă cu boierii de pe moșiile alăturate, pe care le străbăteau sau le pășunau. Aceleași moravuri și tehnici pastorale transhumante aveau, deci, un cu totul alt rezultat în cazul în care turmele aparțineau unor călcași, decât atunci când aparțineau unor sudți sau unor țărani liberi.

Clăcașii nu foloseau propriu-zis o transhumanță, nici măcar locală, ci mai mult o cutreierare a izlazurilor locale, cu dorința manifestă de a-și spori cât mai mult aria de păscut, la nevoie chiar în dauna terenurilor agricole. Sunt, de pildă, unele sate care degradează cu bună știință terenurile din jurul propriei vetre de sat, transformându-le în pășune, totodată mergând cu vitele lor să pască și pe moșiile vecine. La mijloc pare a fi o socoteală tipic clăcășească: neexistând semănături pe moșia satului lor, nu au a presta clacă stăpânului; iar pe moșiile vecine unde pasc, au să dea cel mult „suhatul”; în cazul în care fac și agricultură acolo, sunt datori doar cu dijma, nu și cu claca. Împotriva unor asemenea procedee destul de istețe, stăpânii moșiei protestează vehement.¹¹

Satele care procedează în felul acesta sunt, însă, prea numeroase pentru ca să fie din partea lor o acțiune făcută „numai din răutate”; în realitate, moravurile pastorale sunt prea adânc înrădăcinate în această epocă, în practica de toate zilele, pentru ca ele să poată dispărea de pe o zi pe alta, pentru a face loc unor moravuri noi, agricole. De aceea, abundă cazurile de păscut liber pe izlazuri învecinate.¹²

Măsura pe care o ia administrația țării în asemenea cazuri nu este aceea de a-i opri pe săteni să se „întindă” cu vitele lor pe moșii străine, ci doar de a-i sili să-și plătească „adetul”.¹³

Țăranii continuă să-și pască vitele chiar și pe locuri de arătură, stăpânii de moșii plângându-se de „...rămătorii lăsați toamna slobozi, de pătrund prin livezi de fân și semănături și fac stricăciuni”.¹⁴ Se edictează și în cazul acestora obligația de a li se pune păstori.

Ca o completare a descrierii acestor moravuri pastorale, constatăm și o lipsă de drumuri: ciurdele de vite, indiferent dacă sunt transhumante de lung parcurs, colindătoare pe mai multe trupuri de moșie, sau duse către târg, trec fără opreliște, de-a dreptul peste izlazuri și miriști, ceea ce oferă un prilej, pentru stăpânii moșiilor respective, de a cere o taxă de parcurs.¹⁵

Lipsa drumurilor merită să fie subliniată în chip special, dat fiind că de ea e legată și vremelnica preponderență a creșterii vitelor asupra agriculturii. Chiar în lipsa oricăror drumuri, turmele de vite, fiind o marfă care se transportă singură, pot ajunge până la locurile pieței și de acolo pot pleca, tot prin mijloace proprii, până la mari distanțe, la locurile de consum. Agricultură produce, însă, ca marfă, cereale care nu se pot transporta singure, ci trebuie transportate cu căruțele, ceea ce nu se poate face ușor în lipsa unor drumuri.¹⁶

Față de această situație, boierii din Moldova obțin, în 1805, pentru prima dată în istoria țării, îngăduința de a nu-i mai lăsa pe țărani să pască vitele în plină voie pe izlazuri.¹⁷ Prin vestitul urbaniu al lui Moruzi, ei își asigură dreptul de a păstra, pentru folos propriu, trei sferturi din izlaz, fiind obligați să le dea țăranilor doar până la un sfert, acest sfert fiind, însă, un plafon maxim peste care nu se putea trece, dar care nu trebuia neapărat atins. Avem aici prima apariție a principiului tiersajului, deși nu în proporția de $\frac{1}{3} - \frac{2}{3}$, ci de $\frac{1}{4} - \frac{3}{4}$ și, ceea ce e important, mai întâi pentru izlazuri, nu pentru pământurile de arătură. Se fixează, deci, pentru fiecare sătean în parte, suprafața de izlaz la care are voie, după numărul de vite de care dispune, variată de la o regiune geografică la alta. Aceasta nu înseamnă că izlazul este dat în loturi către țărani, proporțiile folosind doar ca mijloc de calcul al suprafeței date ca izlaz în total obștei țăranilor clăcași, nu fiecărui clăcaș în parte. Subliniem acest fapt care ne va servi și la interpretarea ulterioară a tiersajului aplicat pe terenuri arabile. Este vorba, deci, de desfacerea unei devălmășii absolute prin procedeul plafonării.

Am întâlnit o devălmășie plafonată și în satele libere. Dar plafonarea devălmășiei în satele libere avea ca scop să pună stavilă acțiunii acaparatorilor locali. Era, adică, un mijloc de apărare a obștei sătenilor săraci împotriva chiaburilor. În satele clăcășești, situația este inversă: plafonarea se face în favoarea stăpânului, boierul-acaparator local având alte puteri decât acelea reduse ale unui cetaș mai înstărit, și anume puterile unui senior feudal, și dispunând de întreaga putere coercitivă a statului. Urbaniul lui Moruzi este important, deci, ca semn al unor situații cu totul schimbate, care au ca efect teritorial spargerea izlazului, până atunci comun între boier și sat, în două trupuri distincte – unul boieresc și altul țărănesc.

Această scindare nu pornește de la necesitatea de a despărți terenurile de clacă de cele de dijmă, acest fel de deosebire fiind mai vechi și având forme cu totul diferite, ci are toate caracterele tiersajului propriu-zis, adică de lichidare a relațiilor care legau între ele drepturile stăpânului cu cele ale satului pe un fond devălmaș. De astă dată, putem vorbi efectiv, în sfârșit, de o „rezervă” boierească, adică de un teren rezervat, scos în afara complexului pastoral unitar al satului devălmaș.

Urbaniul lui Moruzi este important și pentru faptul că, pe același principiu, se va trece ulterior și la o delimitare a pământurilor agricole,

CATEGORII DE ȚĂRANI DUPĂ NUMĂRUL DE VITE, ÎN MOLDOVA, LA 1805

Categorii	Număr de vite	Suprafețe de izlaz	Zona geografică
fruntaș	16	8 fâlcii	dincolo de Prut
mijlocaș	12	6 "	
codaș	6	3 "	
fruntaș	18	6 "	între Prut și Siret
mijlocaș	4	4 "	
codaș	2	2 "	
fruntaș	6	3 "	între Siret și munte
mijlocaș	4	2 "	
codaș	2	1 falce	

principiu pe care îl regăsim și în 1864. La fel, e important și pentru faptul că socotește că obștea clăcașilor e formată din categorii sociale diverse, deosebite între ele prin criteriul averii, socotite în numărul de vite, principiu care de asemenea rămâne în vigoare până în 1864.

Merită subliniat și faptul că, în anul acela, în Moldova, numărul mediu de vite luate drept criteriu de diferențiere a categoriilor – fruntași, mijlocași și codași – e relativ mare,

mergând până la a se admite că, în unele zone geografice, un fruntaș putea avea în medie 16 vite, iar nu 4, câte vor admite legile din 1832, 1851 și 1864 (vezi tabelul de mai sus).

Trecerea la o agricultură din ce în ce mai masiv practică, implicând desțelenirea izlazurilor, aduce, însă, după sine o agravare a crizei creșterii vitelor, simțită mai ales de către țăranime, care își vede răpit unul dintre principalele sale mijloace de subzistență, fără să poată profita, în schimb, profita de dezvoltarea agriculturii. Scăderea numărului total al vitelor atinge proporții catastrofale în decursul secolului XIX. Problema socială a trecerii de la economia pastorală predominantă la agricultură se va face simțită vizibil prin deplasarea problemei tiersajului de la izlazuri la terenurile de agricultură.

b) *Pădurile*. Reamintim că în volumul I arătam care erau modurile vechi de folosire a pădurii: cules din natură, mai ales prin tăierea lemnului necesare pentru foc, pentru construcții și ocupații meșteșugărești, păscutul vitelor, mai ales al rămătoarelor în pădurile roditoare de ghindă, dărâmarea copacilor pentru hrana vitelor și, în sfârșit, lăzuirea pădurii pentru a crea poieni artificiale de păscut, de fânaș și de agricultură. Defrișarea suprafețelor împădurite, când s-a început tăierea sistematică a pădurilor pentru procurarea în cantități masive a lemnului, devenite între timp marfă de preț pe piața țării și pe cea internațională, a luat proporțiile unor adevărate devastări. Întreg acest proces de prefacere a condițiilor economiei forestiere a constituit, în satele aservite, prilejul unei îndârjite lupte între boierul-stăpân al satului și sătenii lui.

Într-o primă fază, ceea ce căutau să obțină boierii era ca dreptul țăranesc de folosință să fie supus unei dijmui. În acest scop, încă din veacurile anterioare, ei luptă pentru stabilirea unui regim așa-numit al „braniștii”, care, așa cum am văzut, constă în declararea unor păduri ca fiind „oprte” pentru țărani, aceștia neputându-se folosi de ele decât

plătind o dijmă. Regimul braniștilor, pe vremuri excepțional, se transformă în regim normal în epoca pre-regulamentară. Prin obținerea unor pitace domnești, tot mai multe păduri sunt declarate „oprite“, adică scoase de sub regimul liberei folosințe și supuse dijmuirii. Sunt declarate oprite, apoi, nu doar anumite păduri, ci categorii întregi de păduri.

Cei dintâi care cad sub imperiul acestor dijmuiri sunt țărani „lăturași“, adică de pe moșiile vecine, lipsite de păduri, care obișnuiseră să folosească orice fel de păduri seculare fără plată – în vechea limbă li se spunea „meri“. Interdicția se lărgeste apoi la sătenii de pe moșiile satelor cu păduri, cărora, de asemenea, li se restrânge din ce în ce mai mult dreptul de folosință a pădurilor: li se interzice să intre cu rămătorii în pădurile cu ghindă, li se interzice să mai taie copaci mari, li se dă doar lemnul uscat și lemnul de fag „netrebuincios“, copacii căzuți, parii și nuielele; în cele din urmă, li se pretinde dijmă și pentru aceste foloase mărunte. În special, este urmărită cu asprime orice tăiere de lemne făcută nu pentru nevoile casnice, ci pentru venitul ce putea rezulta din negustorie sau meșteșugărie.

Două sunt argumentele de bază invocate de către boieri în sprijinul acțiunii lor: mai întâi, dreptul de a lua dijmă de la păduri întocmai cum luau și de pe câmp; iar ceva mai târziu, o grijă silvicolă, adică de adoptare a unor măsuri de poliție forestieră, destinate să împiedice devastarea pădurilor. În fapt, ceea ce urmăreau boierii era desființarea vechiului regim al devălmășiei absolute și trecerea pădurilor în deplina lor proprietate. La acest rezultat final boierii nu vor ajunge, însă, decât foarte târziu – paradoxal, abia prin legea de „împroprietărire“ a țăranilor din 1864.

În epoca pre-regulamentară, urbariile și hotărârile administrative care se succed cu privire la păduri arată o dezvoltare șovăitoare, totuși constantă, a drepturilor boierești în dauna celor țărănești. E greu de clasificat materialul informativ de care dispunem, tocmai din pricina caracterului oarecum haotic al creșterii drepturilor boierești, efectuată prin decizii administrative variate, deseori contrazicătoare și prea puțin prin dispoziții legislative. În tot cazul, avem suficiente informații ca să ne putem da seama că fondul problemei pădurilor era, într-adevăr, lupta împotriva vechii devălmășii tradiționale.

c) *Interzicerea liberului păscut în pădure.* „Pravilniceasca condică“ a lui Ipsilanti din 1780, în legătură cu dreptul de a paște turmele de porci în pădure, prevede că „...lăcuiitorii, pentru rămătorii ce vor avea, nu au a da nimic stăpânului moșiii; dar nici să îndrăznească să-și bage rămătorii lor în pădurile ceale oprite, adică în ceale ce vor avea deosebite stăpânii moșiilor pentru vânzarea ghinzii; ci întâi să se tocmească cu stăpânii și, așa așezându-să, să-i bage; iar câți vor îndrăzni să-și bage rămătorii lor fără de tocmeală, unii ca aceia să plătească stăpânului moșiii prețul acela ce putea să-l ia și de la alții“.¹⁸ Este vorba, deci, de o excepție, constând în obligația impusă țăranilor de a da dijmă din

pădurile cu ghindă, ceea ce nu înseamnă încă o interdicție generalizată de a paște porcii în aceste păduri.

Închirierea pădurilor cu ghindă se dovedește, însă, destul de curent practică la vremea aceea, pentru a da loc la prețuri de arendă cunoscute, ceea ce dovedește că se creșteau turme de porci și pentru negoț.¹⁹

Nu este vorba, însă, numai de păscutul porcilor la ghindă, ci și de orice fel de păscut în pădure. Mai pe larg argumentată, problema acestui fel de păscut se află expusă în anaforaia boierilor moldoveni din 1792, întărită de Alexandru Moruzi, care spune că „...locuitorii ce sunt pe lângă păduri nu poartă de grijă să-și facă fân de cu vara și iernează cirezi de vite numai cu pădurea“, dărâmand frunza copacilor; „...acei copaci dărâmați, până în 20 sau 30 de ani nu fac ghindă, cu care se hrănesc oile și mascurii“, stăpânii moșiei păgubind astfel, nemaiputând vinde ghinda „celor cu turme de neșugătorie“.

În sfârșit, „...mulți locuitori obicinuesc de fac curățuri pentru arat și pentru cosit fân, tăind de-a rândul copacii din pădure mereu, de o fac câmpu, care aceasta s-au obișnuit peste tot locul, de strică pădurile numai pentru că nu vor să meargă la câmp, pentru depărtarea locului“.²⁰ Împotriva acestor practici de păscut forestier se iau măsuri, deci, impunându-se obținerea unei autorizații prealabile din partea stăpânului și deci plata unei dijme.

Asemenea hotărâri de opreliște a drepturilor de uz țărănesc nu pot fi aplicate fără ca țăranii să protesteze. Împotriva acestor țărani „zurbagii“, boierii cer adoptarea unor măsuri aspre, invocând motivul că țăranii cer să aibă nu numai „feloase“ „prin păscut“ și „dărâmare“ de frunze pentru vite, ci și „venituri“ de pe urma pădurii.²¹

Paralel cu problema păscutului vitelor în pădure, și „dărâmarea“ copacilor pentru frunză, vedem că există și un conflict între boieri și țărani în legătură cu tăierea lemnelor – atât pentru folos propriu, cât și pentru negoț.

d) *Limitarea dreptului de tăiere a lemnelor pentru uz casnic.* Dreptul țăranilor de a tăia lemne pentru uz propriu rămâne, multă vreme, necontestat. Dar și în această privință începe acțiunea boierească de mărginire, prin aceeași măsură de declarare a unor păduri drept „oprite“, în scopul obținerii unei dijme.

Începutul se face nu cu locuitorii moșiei pe care se află pădurea, ci tot cu cei „împrejuși“, adică din sate învecinate. Astfel, în 1748, avem cazul egumenului mănăstirii Hurezu, care se plânge de oamenii din Râmești și de romanii, care „...șed cu casele pe moșiile lor, iar cu dobitoacele lor mănâncă și taie lemnele din pădurea mănăstirii, fără nici o tocmeală“, se dă poruncă de oprire a vitelor și de interdicție a tăierii lemnelor; ordinul pornește de la ispravnicul de Vâlcea, care constată că înainte oamenii aveau obiceiul de a da clacă câte trei zile de om, iar acum aceștia mănâncă moșia în silă și nu vor să dea nici un ajutor; așa încât, de aici înainte, oricine va mai „...intra cu semție și

fără tocmeală“ va fi „...adus cu treapd și nu va ieși de la închisoare până nu va plini ce iaste adetiul moșiei“.²²

Aceeași dispoziție se întinde încetul cu încetul și asupra locuitorilor de pe moșia pe care se află pădurea, unde dau dijmă și clăcuiesc. Este invocată, în primul rând, existența unor „păduri poprite“, „apărate“, declarate astfel prin pitac domnesc; dar, în curând, această măsură de apărare devine generală, cu privire la anumite categorii de dumbrăvi și păduri tinere. Astfel, pentru aceeași mănăstire a Hurezului avem, în 1779, o carte domnească a lui Alexandru Ipsilanti pentru moșiile Căzânești-Olt, Pădureni-Olt, Stoicești-Argeș și Susani-Vâlcea, „...pe care moșii are și *păduri poprite* și unii din lăcuiitori, în silă și făr de a nu lua voie de la omul cel rânduit de cuvioșia-sa, să pun de le taie și face stricăciune“, ceea ce prilejuiește domniei să dea carte de apărare, „...neîngăduind pe nimeni să le taie“.²³ Boierii își rezervă și un drept de prioritate în ceea ce privește alegerea lemnelor în pădure.²⁴

O oarecare categorisire generală a pădurilor începe, de asemenea, a se face. De pildă, în 1785, când un boier se plânge că moșia Popeștii din județul Ilfov are o pădure pe care o taie locuitorii, domnia precizează regulile generale de folosire a diverselor categorii de păduri. „De va fi *dumbravă din cele ținute*, aceea după obicei și după dreptate are a fi păzită și locuitorii opriți a nu tăia nimic dintr-înșea; cum și de va fi *pădure roditoare de ghindă*, asemenea are a fi ferită, afară numai de lemnele uscate, dărâmături căzute, cari nu vor fi de altă treabă, ci numai pentru foc; iar de va fi *pădure neroditoare sau crânguri mărunte*, la aceea nu sunt opriți locuitorii cei ce vor fi însuși șezători pe moșia aceea, alte lemne ce vor fi trebuincioase caselor lor, lemne pentru foc, că pentru aceea clăcuiesc; fără numai *cherestea de vânzare* de vor vrea să taie sau alte lemne de neguitorie, pentru aceea au a se așeza întâi locuitorii cu stăpânul moșiei, ca să dea dijma obișnuită, și așa vor fi slobozi“²⁵; la fel și în Moldova, în 1785, față de plângerile ridicate împotriva unor țărani care tăiau un reuiu, domnia afirmă că „...*rediriile* și *dumbrăvile* de pe moșii dintru început au fost apărați și nimeni fără voia stăpânilor moșii nu au volnicie a tăia măcar un copaci, ci numai din *codrii mari* iaste slobod a tăia fiișticine lemnul de orice trebuință, neoprit“; pădurile Moldovei sunt clasificate, deci, și ele în două mari categorii: rediuri și dumbrăvi, aflate în monopolul boieresc și păduri mari, aflate încă în folosința devălmașă a tuturor, „fiștecine“ putând tăia din ele în orice scop.

Această situație era, însă, doar tranzitorie. Împutinarea pădurilor, pe de o parte, dar mai ales faptul că lemnul ajunsese a fi o marfă din ce în ce mai prețuită, pe de altă parte, fac să se treacă, foarte curând, la un alt regim, care se concretizează în vestitul urbariu „pentru păduri, rediuri și dumbrăvi“, din 1792, al lui Alexandru Constantin Moruzi, adevărată prefigurare a unui viitor cod silvic.

Prin „domnească țidulă“ se poruncește unui număr de 10 boieri să se adune la un loc și să socotească în ce chip trebuie să se urmeze pentru codri întregi, lunci, dumbrăvi și păduri. Boierii își încep anaforaua printr-o „expunere de motive“, argumentând că „...măcar că prin condiția visteriei se hotărăște ca numai rediurile și dumbrăvile să fie oprite și apărate, iară luncile și pădurile mari, adică codrii, să fie neapărați și slobozi a tăia fieșcine orice fel de lemn ar vrea“, în special „...lunca Prutului nu a fost până acum poprită niciodată“, totuși este cazul să fie adoptate măsuri de restrângere a acestor drepturi. Este invocat, mai întâi, faptul scăderii îngrijorătoare a pădurilor, ceea ce a făcut ca prețul cherestelei să se suie atât de mult, de parcă ar veni din țări străine, ceea ce îngreuiază procurarea lemnului atât în țară, cât și pentru Țarigrad și „sarhaturi“ (cetăți). Soluția propusă este ca, de aici înainte, să fie păzite pădurile. Această pază trebuie îndreptată mai ales împotriva locuitorilor. Deși în păduri se află o mulțime de lemne doborâte jos, de putrezesc în zadar, locuitorii aduc spre vânzare lemne de foc din cele bune, ca să poată lua prețuri mai mari („după cum și eu“), alții doborând copacii pentru a le lua numai crengile. Tot astfel, locuitorii taie și cherestelele pentru târgoveți, precum și plute, de vând la corăbii, stricând câte 10-15 copaci până află un lemn bun – restul putrezind pe loc. Sunt și alte „îndrăzneli“ ale locuitorilor, care strică și pomeții și livezile, ceea ce contribuie la stărpirea pădurilor. Comisia de boieri dă și câteva exemple concrete de astfel de foste mari păduri dispărute în ultima vreme.

Avem, deci, aici o descriere foarte concludentă a unei tehnici silvicole cu caracter încă primitiv. Boierii numesc „îndrăzneli“ practicile forestiere țărănești. De fapt, ele sunt rămășițe ale unor tehnici străvechi, păstrate în această epocă nu numai în satele de munte, ale răzeșilor și moșnenilor, ci în toate satele, „peste tot locul“, constatare deosebit de importantă. Împușinarea pădurilor prin defrișări continue și, mai ales, urcarea prețului lemnului, ajunse a fi marfă, sunt invocate de către comisia boierească pentru a ajunge la câteva propuneri concrete, care arată, însă, că fondul argumentației constă în dorința lor de a-și asigura venituri în dauna țăranilor. Iată ce propun acești boieri:

– *pădurile și dumbrăvile* trebuie poprite, stăpânii lor urmând să le păzească și să le apere, putând arenda păscutul în pădure și interzice oricui pătrunderea și folosirea pădurii, în orice scop, fără prealabila învoire și plată a unei dijme, în zeciuală; stăpânul trebuie, deci, să aibă dreptul de a-și asigura încasarea unei „zeciuieli“ din toate veniturile pădurii, care constau în ghindă, cherestea, lemne de ciubuce, araci pentru vii, bețe pentru cercuri, pari și nuiele; așadar, nu este vorba numai de lemnele tăiate pentru negustorie, ci și de cele tăiate pentru uz casnic; argumentul invocat e clar: „...Precum iau stăpânii moșiilor dijmuri de pe moșiile ce au la câmp, așa se cade a lua și cei ce au moșii cu păduri“, stăpânul are, însă, a lua dijma în natură, și nu în bani; singura

excepție admisă privește dreptul de a ridica lemne de foc dintre copacii căzuți, fără zeciuială;

– *lunca Prutului și a Siretului* „și alte lunci și păduri“ trebuie pprite „...de a nu se strica, după obiceiul norodului celui prost“, locuitorii având voie să ia fără zeciuială doar crengile și lemnele căzute la pământ, cu excepția fagilor, care, „nefiind atât de trebuincioși“, pot fi tăiați pentru lemne de foc; dacă nu se găsesc crengi căzute și fagi, pot lua și alți copaci, dar numai din cei răi, ce nu sunt de trebuință; ceea ce nu înseamnă că nu vor putea fi tăiate și lemne bune de cherestea, dar numai cu învoirea stăpânului și cu plata zeciuielii;

– *pădurile și codrii merei*, pe unde vor fi, vor trebui păziți, stăpânul fiind dator să pună paznici; din aceste păduri mari, lemne de construcție nu pot fi tăiate fără zeciuială decât pentru trebuințele domnești sau pentru construirea bisericilor; lemne de construcție pentru case au voie țăranii să taie fără zeciuială, însă numai cei care locuiesc pe moșia satului cu pădurea; spinii, porumbii, cățina și alți spini nu sunt pprite, ci pot fi tăiate în voie, fără zeciuială.

Boierii subliniază că, hotărând luarea unei zeciuieli, nu li se face locuitorilor strâmbătate, dat fiind că ei vând lemnul cu îndestul preț. Mai propun și câteva măsuri de reîmpădurire, printre care dreptul celor ce au moșii fără pădure să vie la domnie și să ceară „...un ajutor, în chip de clacă, de la locuitorii ce vor fi șezători pe acele moșii, ca să iasă într-o zi sau în câte se va socoti, cu plugurile, să are și să semene ghindă; iar unde vor fi ciritei, să-i curățească, ca să se lesnească spre creștere, de a se face copaci mari“.

La această cerere boierească, Alexandru Moruzi răspunde: „...cercetându-se de către însuși domnia mea această sobornicească hotărâre“, o află că este prea cu cale și cu dreptate, astfel că anaforaua urmează a fi socotită ca o prăvilă a țării și pusă în executare.²⁶

Începe să fie invocat din ce în ce mai des argumentul cu aparență silvicolă, de apărare a pădurilor, dar, în fond, de supunere la dijmă.²⁷

Preocupările silvicole încep, deci, până la urmă, să se înfățișeze ca o problemă de stat, administrația centrală luând asupra sa sarcina de a stabili o pază și o administrare a tuturor pădurilor țării. Un semn în această privință îl constituie, de pildă, cererea făcută divanului în 1808 de către generalul Kușnikov, președintele divanurilor Moldovei și Munteniei: el dorește „...să aibă o prea întreagă pliroforie, adecă la care județe și în ce locuri se află păduri și fieștecare pădure de câți stânjeni este de lungă și ce felurime de lemne sunt și ale cui păduri sunt acele, ale țarei adecă sau sunt boierești? Și în grabă să trimită divanului însemnare pe larg. Și lângă aceasta să îngrijească divanul ca să păzească pădurile în vreme ce sunt un lucru de mare preț, care să dobândește numai cu îndelungată vreme. Ci doar strașnic poruncește divanul /.../ ispravnicilor de județe /.../ ca îndată după primirea acestei porunci numaidecât să faceți d-voastră scumpă cercetare, ca să aflați și dovediți

câte păduri sunt într-acest județ, câte însă sunt mânăstirești și câte sunt megieșești, adică țărănești? Fieștecare pădure de câți stânjieni îi este lungul și câți stânjieni îi este latul și ce felurimi de lemne se află anume în fieșcare pădure. Și să trimiteți divanului catastih curat cu acest fel de deslușire“.²⁸

e) *Limitarea dreptului de folosire a pădurii pentru negustorie.* Din ce în ce mai numeroase sunt în special dispozițiile de a opri tăierea lemnului în scop de negoț fără plata unei dijme către stăpân, indiferent dacă cei care taie sunt localnici sau împrejurași. În 1791, având o pădure pe moșia sa Mogoșești și Berești din Vlașca, cu copaci roditori de ghindă, un boier obține carte domnească să-și apere pădurea, având voie doar locuitorii care clăcuiesc acestui stăpân și numai pentru trebuința caselor lor să taie fără plată lemne de foc, nuiele, pari și alte mărunțișuri; pentru cherestele și lemn de vânzare au a plăti adetul pământului, ferindu-se să strice copacii roditori de ghindă; cei ce nu clăcuiesc pe moșia cu pădurea nu pot tăia decât după o prealabilă învoială cu stăpânul.²⁹

Aceste măsuri administrative, schimbând vechile reguli ale obiceiului pământului și tinzând să interzică sătenilor posibilitatea de a avea venituri, în noile conjuncturi economice deschise prin apariția piețelor interne și externe de mai mare însemnătate, provoacă și ele conflicte și opoziții, sever reprimite. Iată, de pildă, cazul semnificativ, din 1800, al unor bucureșteni, mahalagii din Cărămidarii de Jos, Broșteni și Foișor, care taie dumbrava din Sântești, oprită prin pitac domnesc. Câțiva dintre ei, mai semeți, care îi bătuseră pe pădurari, sunt osândiți a plăti logofătului Anton câte doi taleri gloabă pentru sania de lemne de 4 boi și pentru cea de 2 boi, câte taleri 1, bani 30, pentru că numai din lene de a merge mai departe au tăiat din dumbravă „...care aceasta le curge din lenevire și răutate, ca să nu meargă un ceas cale mai înainte, unde sunt păduri slobode, ca să-și taie lemne de foc cu avaețul cel obicinuit al moșiei, mai vârtos că ei le aduc aicea la *târg de le precupesc* și le vând cu preț bun, de se folosesc, aflându-se mahalagii șezători în București, iar nu săteni de pre moșii“. Trei dintre mahalagii declară că vor continua să taie din dumbravă și sunt pedepsiți cu câte 50 de toiege la tâlpi.³⁰

f) *Limitarea dreptului de folosire meșteșugărească a lemnului din pădure.* O variantă interesantă de luare a lemnului pentru negoț de către țărani o constituie folosirea meșteșugărească a pădurii. Obiectele fabricate din lemn sunt încă foarte numeroase în această epocă și dezvoltarea meșteșugărimii țărănești se adeverește importantă. După cum am mai semnalat în volumul I, o analiză a acestei meșteșugărimi a lemnului se poate face prin consultarea tarifelor vamale și a celor de fixare a prețurilor maxime.³¹

Din obiectele fabricate fiind greu de cerut zeciuală, boierii pretind o plată în bani. Astfel, în 1793, sătenii din Căscioarele-Vlașca se plâng

că epitropul mănăstirii le cere bani pentru zeciuiala lemnelor: „...împotriva cărora răspunse și epitropii, zicând că și acelea lemne nu le taie pentru trebuință, ci pentru negoțitorie, de fac luntre și le vând; și pentru facerea unei luntre, trebuința este să taie din pădurea mănăstirii cinci copaci; deci, când fac zece luntre, este cu lesnire, că dau o luntre zeciuială; dar când fac mai puțin de zece, caută să i se plătească mănăstirii dreptul mănăstirii cu bani“; pădurea din Căscioarele e „...una din pădurile slobode, iară nu din cele poprite“, așa încât țărani „...au volnicie să taie lemne, pentru veri ce fel de chereștele /.../ cari se fac pentru vânzare, dând însă zeciuială din toate acele chereștele. /.../ Dar când fac teascuri sau alte lucruri care nu se pot zeciu, ca parii, nuielile, scânduri, trebuie să dea bani“.³²

În concluzie: pădurile nu suferă o mărginire spațială a drepturilor țărănești în perioada pre-reglementară, așa cum a fost cazul izlazurilor. O problemă de tiersaj nu se pune în ceea ce le privește. Asistăm, însă, la cucerirea întregii păduri de către boieri, printr-o continuă limitare a drepturilor de uz țărănesc, și la o impunere generalizată la dijmă a oricărui mod de folosire a pădurii.

Problema de bază a acestei perioade nu era, însă, de fapt centrată pe pădure, ci pe câmp. Trecerea la o economie agricolă extensivă și cerealieră constituie esența fenomenelor social-economice din acel timp. Această trecere spre o nouă tehnică agricolă păstrează legătura, însă, o vreme, și cu problema pădurilor, dat fiind că agricultura practică în curături se referă nu numai la locurile deștelenite din izlaz, ci și la cele defrișate din pădure.

g) *Curăturile defrișate din pădure și deștelenite din izlaz.* Reamintim că, în satele libere, curăturile se fac la libera voință a cetașilor, care pot merge în pădure și defrișa, cu securea și cu focul, anumite poieni, folosindu-le apoi ca „groapă de cosire“, ca „grădină“ de arat și cultivat cu cereale sau legume, pentru sădirea de pomi fructiferi sau vie. De asemenea ei își pot face curături deștelenind din izlaz petice de pământ pe aceeași cale a tăierii plantelor (de data aceasta măracini, tufe, buruieni) și a arderii lor. Aceste „curături“ se pot deosebi în două categorii, după modul lor de folosire. Unele dintre ele sunt menite unei folosiri de lungă durată, practic infinită, și acestea capătă, deci, caracter de stăpânire ereditară. Sunt în această situație curăturile făcute pentru construirea de case – cu ogrăzile și grădinile de legume înconjurătoare – sau pentru sădirea livezilor de pomi și a viilor. Ele sunt, deci, curături care aparțin zonei a doua a oricărui sat devălmaș, adică acelei porțiuni din trupul de moșie sătesc folosită – și, deci, stăpânită – permanent. Alte curături au, însă, prin însăși natura lor tehnică, un caracter temporar: sunt cele pe care se cultivă cereale, dat fiind că, la gradul de dezvoltare a tehnicilor agricole din vremea aceea, orice loc folosit agricol, (cerealier), pierzându-și rodnicia, trebuia părăsit după un anumit număr de ani.

Aceste curățuri, efectuate, deci, în zona întâi a trupului de moșie, sunt folosite în regimul stăpânirii locurești. Pe măsură ce agricultorul este capabil să facă o agricultură mai bună, cu unelte mai performante, cu semințe mai bine selecționate, cu îngrășăminte pentru câmpuri și cu o rotație a cerealelor, aceste stăpâniri locurești tind să se transforme în ocini ereditare și să treacă din zona I în zona II, acomodându-se modelului dat de terenurile din această zonă.

Împotriva acestor curățuri care tind a acoperi întregul izlaz cu muțări și țarcuri îngrădite, obștea satelor libere impunea, ca măsură de apărare, obținerea unor autorizații prealabile, apoi mărginirea dreptului de a cura până la o anumită suprafață maximă, prin fixarea unui plafon egal pentru toată lumea, sau proporțional cu anumite cote-părți în satele de tip „umblător“. Este de la sine înțeles că, în satele aservite, tehnica agricolă nu putea fi alta decât aceea din satele libere. Cu alte cuvinte, și aici agricultorii vor recurge la defrișări din pădure și la desțeleniri din izlaz, făcându-și curățuri. Unele, menite a fi locuri de casă, grădini de legume în ograda casei, livezi de pomi și mai ales vii, vor avea caracter de folosire permanentă, în timp ce altele, făcute pentru scopuri de agricultură cerealiară, vor începe prin a avea un caracter temporar și ulterior vor tinde să devină permanente, pe măsură ce tehnica agricolă va permite acest lucru.

Faptul că, pentru aceste curățuri, țăranul era dator cu dijma și cu executarea clăcii pe alte terenuri boierești este de netăgăduit. Clăcașii din Costești-Vâlcea, de pildă, care fac pe moșia Vai de Eii arătură și țarcuri de fân sunt obligați în schimb a clăcui de fiecare zi de arătură făcută în folosul lor „...afară din țarcul fânului, o zi; și de tot țarcul de fân, 3 zile“.³³ Acești clăcași cosesc, deci, fân pe izlaz (în afară de țarcul fânului), având obligația, în schimb, de a clăcui o zi; dar mai fac fân și în țarcuri, adică în curățuri îngrădite, și trebuie să clăcuiască și pentru acestea o clacă de trei ori mai mare. Pe terenul devălmaș, folosul sătenilor este socotit, deci, ca fiind de trei ori mai mic decât la curăturile lor proprii. Întinderea acestor locuri de fân nu se măsoară pogonește, ci în zile de lucru, situație caracteristică pentru asemenea împrejurări, în care fondul de teren este încă profund devălmaș, conținând nu atât terenul ca atare, cât munca făcută pe acest teren.³⁴

Dar, spre deosebire de satele libere, prezența boierului în satele aservite va avea drept efect împărțirea în două categorii a curăturilor: unele lucrate de țărani pentru ei înșiși și altele făcute și cultivate în clacă pentru boier. Este firesc ca, în momentul în care trupul de moșie va începe să fie saturat cu asemenea curățuri, boierul să caute să mărginească activitatea sătenilor pe curăturile lor de dijma, pentru a da câmp cât mai liber dezvoltării curăturilor de clacă.

Problema curăturilor va forma, deci, încă un capitol de luptă între boier și țărani aserviți lui, care va dura, agravându-se, până în faza în care tehnica însăși a curăturilor va fi depășită, agricultura în curățuri

fiind înlocuită prin marea agricultură extensivă cerealieră, de câmp. Deocamdată, să analizăm formele de dispariție a regimului curăturilor.

Din punctul de vedere al dezvoltării tehnicii agricole, în epoca urbariilor pre-regulamentare ne aflăm în faza în care curăturile sunt pe cale de a-și pierde caracterul mutător, pentru a se transforma în locuri puse în cultură permanentă. Întâlnim, desigur, și rămășițe ale fazei anterioare, în care sătenii își părăseau curăturile de îndată ce le socoteau sleite. Astfel, avem unele dispoziții legale care interzic stăpânului satului să ocupe curăturile făcute de săteni înainte ca aceștia să le fi părăsit ei înșiși, ca „învechite și netrebnice”.³⁵

Totuși, nu aceasta este situația generală, căci însăși dorința boierilor de a acapara curăturile țărănești n-ar fi avut rost, atâta vreme cât dăinuia vechea tehnică itinerantă. Boierul nu putea pretinde să intre în stăpânirea curăturii făcute de țăran încă din anul întâi sau încă din timpul intervalului de ani în care curătura putea fi pusă în lucrare temporară, căci altfel nu s-ar mai fi găsit țăran care să facă munca atât de grea a lăzuirii sau deștelenirii, dacă ar fi fost fără nici un folos pentru el. Boierul este obligat, deci, să respecte aceste curături făcute și folosite în tehnica veche mutătoare. Cu totul alta e situația de îndată ce curătura putea servi în continuare o perioadă nedeterminată. În tehnica veche, boierul nu se putea folosi de o curătură sleită. În tehnica nouă, chiar și curătura veche mai putea fi folosită încă: boierul putea pretinde ca, după un anumit număr de ani, locul curățat de sătean să intre în posesiunea lui. Dorința firească, atât a țăranilor, cât și a boierului, era, deci, de a transforma curăturile în stăpâniri statornice. Aici se afla germele unui nou aspect al luptei dintre țărani și boieri. Două vor fi aspectele de bază ale acestei lupte: boierul va căuta să impună oricărui țăran doritor să-și facă o curătură obligația de a obține o prealabilă îngăduință din partea sa; de asemenea, va căuta ca și de pe curăturile lucrate de țărani în folosul lor să obțină dijmă.³⁶

În epoca pe care o avem acum în vedere, situația e, în continuare, confuză, cele două pretenții boierești mai sus expuse concretizându-se și impunându-se încetul cu încetul, prin înfrângerea opoziției țărănești, pe măsură ce, pe de o parte, vor scădea suprafețele de teren disponibile, iar pe de altă parte se vor intensifica activitățile economice făcute în vederea comerțului.

O primă serie de dispoziții, constând în interzicerea de a acapara curăturile făcute de țărani, par a consfinți dreptul țărănesc. În fond, ele fac dovada că asemenea acaparări de către boieri a curăturilor gata făcute de săteni pe seama lor devin curente, de vreme ce legea trebuie să le interzică. Astfel, de pildă, Pravilniceasca Condică a lui Ipsilanti, din 1780, prevede în mod categoric că boierul „...nu are voie să ia locul ce s-au deschis și s-au lucrat mai dinainte de către locuitori”, astfel că „...locul ce-l va curăți nemernicul, adică locuitorul, ca să-l semene, sau să-l facă fân, sau grădină, nu poate stăpânul moșiei să i-l ia”.³⁷

Executarea lucrărilor de curățire sunt supuse, însă, unei prealabile autorizații date de către boier, ceea ce nu-i împiedică pe aceștia să jinduască abuziv și la curăturile făcute cu autorizația lor. În punerea în aplicare a Condiciei sale, în 1782, Ipsilanti dă o circulară către 4 județe (Ilfov, Prahova, Săcuieni și Buzău), prin care arată că „...am luat domnia mea înștiințare cum că unii din stăpânii moșiilor, adevă egumenii de pe la mănăstiri, boieri, arhierii și alți boierinași, după ce s-au tocmnit mai dinainte vreme cu unii din locuitori de le-au dat crânguri, păduri, mărăcineturi prin așezământ, ca să le curețe, să le facă livezi de fânețe, să și le stăpânească acei muncitori și ei să ia numai dijma; și după ce s-au ostenit, și le-au destupat, și le-au curățat acele loturi, cu multă trudă, până ce le-au adus la stare de le-au făcut livezi de fân, se apucă de le ia aceste locuri“. Domnul poruncește să se respecte dreptul sătenilor care au făcut curătura, cerând facerea unei statistici care să arate moșia, stăpânul moșiei și ce curături au fost făcute.³⁸

Cererea lui Ipsilanti de a se alcătui o astfel de statistică reprezintă o dovadă suficientă că, în acea epocă, problema era încă de plină actualitate și prezenta primejdii de conflicte și neplăceri administrative. Într-adevăr, clăcașii au altă teorie decât cea a codului. Ei susțin că au dreptul de a face curături prin defrișare fără autorizație și că pe aceste curături nu au a da dijma.

Țăranii clăcași revendică, deci, în favoarea curăturilor lor un regim juridic excepțional, de deplină libertate țărănească și, în consecință, defrișează în continuare și destelenesc fără autorizație prealabilă, spre marea supărare a stăpânilor moșiei.³⁹ Această practică a curăturilor continuă masiv până în secolul XIX, conflictul devenind din ce în ce mai acut pe măsură ce țăranii încep a face „neguțătorie“. Reglementarea regimului curăturilor – făcută în favoarea boierului – devine, deci, mai precisă și mai aspră.⁴⁰

Curăturile neautorizate nu încetează, însă. Domnia se vede nevoită să recunoască starea de fapt, chiar dacă recunoașterea curăturilor se mărginește doar la cele mai vechi, pe care țăranii au apucat a le face, și le oprește pe altele, viitoare. Într-o dispoziție din 1816, se prevede, astfel, că, „...pentru pontul curăturilor de tufi și de alt crâng gros, măcar că unii din lăcuitori, cu pronomion al acestui pont, au cuprins locuri mai multe, peste ceea ce le este trebuincios pentru hrana lor și a dobitoacelor lor; dar, de vreme ce au apucat de au făcut acele curături de prisos și stăpânii moșiilor, având dicheomă de a-i popri, n-au îngrijit, nu se învinovățesc acei locuitori, nici nu este cu dreptate a li se lua înapoi acele curături, al căror rod l-au dobândit în puterea pravilniceștii condici; ci hotărâm ca orice locuitor, câte curături de tufă sau de alt crâng gros va fi apucat de au făcut până acum pe moșia în care locuiesc, să rămâie a fi tot ale aceluia, și atunci numai să poată lua stăpânul moșiei curături de fân sau de arătură a locuitorilor când acel locuitor de acum încolo nu o va cosi și nu o va ara în diastimă de trei

ani în rând".⁴¹ Sunt asimilate, așadar, curăturile cu regimul otașniței aplicat viilor.

Câțiva ani mai târziu, în 1817, Codul Caragea va preciza situația în favoarea boierilor, în mod clar, prevăzând: „...clăcașul să nu poată să facă curătura fără voia înscrisă a stăpânului, cuprinzătoare unde și cât loc să cure; iar urmând împotriva, să-și piarză osteneala și să ia curătura stăpânul moșiei“; se păstrează, totuși, dispoziția de respectare a curăturilor vechi: „...Stăpânul să nu poată să ia curătura clăcașului ce o are de la părinți sau o face cu voia stăpânului“.⁴² Curătura de lungă durată „avută de la părinți“ a ajuns acum să fie normală.

Dreptul boierului de a autoriza în prealabil orice curătură are drept consecință logică faptul că boierul își poate alege pentru el însuși cele mai bune locuri și sili pe săteni să cure în anumite locuri, cantonate în anumite zone, deosebite de ale lui.⁴³ Vom reîntâlni, ulterior, problema „comasării“ deosebite a terenurilor de dijmă și de clacă.

Semnificativ este faptul că, în 1832, când intră în vigoare Regulele Organice, problema curăturilor nu mai este amintită. Boierul a reușit, deci, la acea epocă să devină stăpân asupra întregului trup de moșie, regimul preferențial acordat curăturilor fiind desființat și înlocuit cu regimul general stabilit pentru toate terenurile alcătuitoare ale trupului de moșie sătesc.

În ceea ce privește obligația de a da dijmă de pe aceste curături, procesul de aducere a lor în cadrul regimului general a fost următorul: câtă vreme curătura era folosită doar un anumit număr limitat de ani, ea nu pare a fi fost supusă unei dijme; de îndată ce devine statornică, transformându-se în „livadă de fân“, apare și dijma. Această concluzie o putem trage din faptul că nici pe curăturile de lungă durată boierii nu cer dijmă decât după o prealabilă scutire inițială de trei ani. Tot același termen de trei ani este și cel socotit ca alcătuint de dovadă că țaranul a părăsit definitiv curătura lăzuită de el, ceea ce înseamnă că termenul de trei ani este vechiul termen, evaluat ca durată normală a unei curături propriu-zise, stăpânită locurește, dincolo de acest termen curătura începând a fi socotită drept livadă permanentă.

Obiceiul ca de pe curăturile de scurtă durată să nu se ceară dijmă ne pare confirmat de faptul că sătenii refuză să o dea, motivând că au folosit curături ale lor, nu terenul obștesc al satului, ceea ce pare a fi un argument valabil, recunoscut ca atare și de boieri.⁴⁴ Totuși, această scutire de dijmă pentru curături e mai mult o pretenție a țăranilor decât un drept care li se recunoaște. Dispozițiile oficiale sunt, dimpotrivă, ca, după trei ani, cei care au făcut curătură să înceapă a da dijmă⁴⁵.

Semnalăm un caz deosebit de interesant, din 1822, al unui sat liber care se vinde unui boier; acesta, socotind că a cumpărat deplin pământul, vrea, în calitatea lui de proprietar absolut, să intre în posesia tuturor curăturilor; foștii moșneni socotesc, însă, că s-au vândut în regimul obișnuit al sătenilor clăcași și cer să aibă aceleași drepturi cu aceștia.

E vorba de moșnenii din Șotânga (Dâmbovița), care înțeleg să rămână „clăcași și dijmași“ pe moșia vândută de ei. Din zapisul lor de vânzare „...se cunosc că din moșneni s-au făcut clăcași și dijmași și, precum toți clăcașii nu se scot din livezi și curături, când trece o moșie de la un stăpân la altul, zic că așa nu se cade a fi scoși ei din cuprinsurile lor, ci fieșcare, cu dijmuiri din toate, să-și ție livezile și locurile“.⁴⁶

h) *Viile, livezile de pomi, grădinile de legume și casele cu ogrăzile lor.* Zona teritorială pe care am numit-o „a doua“, constituită din terenuri folosite permanent, an de an, își are cea mai clară înfățișare, așa cum am mai arătat, în vii și în livezi de pomi. În satele libere, cetașii aveau posibilitatea de a sădi vii și pomi în orice loc ar fi dorit și puteau să le și stăpânească fără opreliște din partea cuiva. Dat fiind, însă, că viile nu puteau fi plantate oriunde, ci doar în anumite locuri, favorabile atât prin natura terenului, cât și prin expunerea lor față de soare, este firesc ca ele să se alătore unele de altele și, prin însuși acest fapt, să constituie racle sau dricuri de vii, cuprinse în mari „popoare“, înconjurare cu garduri.

Dotate cu o cramă în cuprinsul lor, viilor li se adăugau și „obrațe de pomi“, cu care formau laolaltă o mică gospodărie de sine stătătoare, deosebit de prețuită. În satele libere, împărțite curelește, într-o formă umblătoare pe cote-părți proporționale de tip II, am arătat că deseori un cetaș plantează vii sau pomi pe un teren în prealabil ocupat de altul, fiind obligat, în acest caz, la plata unei dijme celui cu locul, el rămânând, însă, proprietar al sădirilor făcute, pe care le putea vinde, dona și lăsa moștenire. Vom regăsi o situație similară și în satele aservite. Țăranii aserviți obișnuiesc și ei să facă sădiri de vii „din pajiște“⁴⁷, adică din terenul socotit devălmaș, deși aflat sub stăpânire boierească. Dar, în satele aservite, revendicând proprietatea fondului de teren al întregului trup de moșie sătesc, boierul pretinde, în consecință, să i se achite o dijmă.

Am văzut că, în veacurile anterioare, pretențiile boierului se limitau la un vinărici boieresc, încasat în paralel cu vinăriciul domnesc – adică mai mult un impozit, decât un bezmen. În epoca regulamentară, însă, dijma luată de pe terenurile de vii a ajuns să fie o dijmă perpetuă, pe care o cere cineva care s-a impus ca „proprietar“ al fondului de teren. Cu alte cuvinte, vinăriciul cel vechi are acum caracterul unui bezmen, al unei otașnițe, similar străvechiului contract al emfiteozei.

Boierul nu-l putea da afară pe țăran în mod legal din stăpânirea sa; dar nici țăranul nu putea refuza plata acestui bezmen. Boierul era stăpânul terenului, iar bezmenarul era stăpânul sădirilor lui, pe care, ca și țăranul liber, le putea dona, vinde și lăsa moștenire. Problema bezmenului are multiple fațete și a format obiectul unor studii juridice îndelungate. Nu aspectul juridic al problemei interesează, însă, acum, ci precizarea etapei de dezvoltare a relațiilor de producție în ceea ce privește viile și livezile de pomi.

Constatăm că, în această epocă pre-regulamentară, ceea ce reușesc să obțină boierii-stăpâni este dreptul de a interzice crearea unor noi bezmenuri, prin impunerea obligației de a li se cere asentimentul prealabil la orice nouă sădire. Aceasta nu înseamnă că ei nu procedau și în mod abuziv la confiscarea unor vii sădite mai din vechi⁴⁸, dar, legal, erau obligați să respecte viile vechi și să se mulțumească doar cu oprirea celor noi. Codul Caragea afirmă: „...Nu poate a sădi cinevași vie fără de voia stăpânului moșiei; iar când fără de a nu lua voie va sădi cinevași în loc ce era ales de stăpânul moșiei mai dinainte, pentru trebuința lui, atunci să-și piardă osteneala; iar când va sădi în loc ce nu era de trebuință stăpânului, atunci nu se vinuște atât cel ce au sădit fără voie, pentru că stăpânul moșiei are a se folosi cu obișnuita otaștină“. Dispoziția este destul de confuză: nu neagă dreptul teoretic al oricărui sătean de a sădi vie; dar, în fapt, anulează acest drept, fiindcă boierul putea oricând să spună că alesese el locul viei pentru trebuințele lui și, deci, să-l evacueze pe țăran din orice nouă sădire ar fi făcut.

În legătură cu viile, datorită faptului că aveau un regim privilegiat, se constată că țăranii încercau să le adauge și unele livezi de pomi, pe care le sădeau în obraziile viilor, adică în sânul raclelor care formau un „popor“.⁴⁹

Boierul luptă, deci, în această epocă pentru acapararea unei cât mai mari părți din trupul de moșie al satelor. Ceea ce îl încurca în mod deosebit era tocmai această zonă a doua, în care existau stăpâniri de lungă durată, neevacuabile decât în cazul când însuși țăranul care le crease prin curătură sau sădire le părăsea. Scopul urmărit de boieri era, în consecință, dublu: mai întâi, ei caută să transforme în bezmen toate stăpânirile locurești noi pe care nu le pot împiedica sau pe care le găsesc existente; în primul rând, curăturile cerealiere, pe măsură ce se trece la o punere în cultură permanentă, trebuie aduse în situația-model a viilor; în al doilea rând, se caută să se împiedice însăși nașterea unor asemenea stăpâniri locurești statornice, degajând pământul satului cât mai mult de orice fel de drepturi, fie de uz temporar, fie de uz emfiteotic, aparținând țăranilor. Curăturile și sădirile din zona a doua care reușiseră să se transforme în bezmen au scăpat cuceririi boierești și au dăinuit până în zilele noastre, dând naștere unor grave conflicte sociale în zonele viticole, atunci când filoxera a distrus viile și, deci, plata otașniței nu s-a mai putut face.⁵⁰

Curăturile din zona I, de folosință temporară, încă netransformate în bezmen, au fost rase, însă, de pe fața pământului și topite în masa cea mare a loturilor de terenuri arabile pe care se practica agricultura cerealiară extensivă. În ceea ce privește casele, ogrăzile lor și grădinile de legume din preajmă, considerate un minimum strict necesar vieții familiei țăărănești, ele au fost scutite de orice dijmă⁵¹ și respectate necurmat, până la legea din 1864, care a sistat pentru viitor dreptul oricărei noi familii țăărănești de a lua sau cere de la stăpân loc de casă.

Un fapt este semnificativ pentru determinarea caracterului arhaic al structurii teritoriale a trupurilor sătești din vremea respectivă, anume că aceste case nu se aflau adunate compact într-o singură vatră de sat, ci, dimpotrivă, împrăștiate, lucru firesc pentru satele pastorale, de tipul celor analizate atunci când am descris „roirea pastorală“.

Pe măsură, însă, ce se trecea la o agricultură predominantă, boierul stăpân dorea să oprească această revărsare haotică a caselor pe toată suprafața satului și să-i oblige pe țărani să se constituie într-o vatră compactă. Printr-o anafora din 1800, câțiva boieri îi cer domnitorului, printre altele, ca pentru moșia Jiblea a mănăstirii Cozia să se dea o „...luminată poruncă către dumnealor, numiților ispravnici, ca pe cei risipiți și depărtați de sat, cu acest chip să-i strângă mai aproape unul de altul, ca să se poată ajutara cu toții întru toate“; domnia nu este de acord, însă, hotărând că „...pentru a se ridica și a se muta locuitorii de pe unde se află cu stările lor, nu găsim domnia mea cu cale această, ci poruncim ca fieșcare să rămâie cu locuința pe unde se află, ne-strămutat, avându-și pășunea vitelor cum va fi avut-o totdeauna până acum“.⁵² În curând, însă, domnia va accepta doleanța boierească și va prevedea măsuri de comasare a caselor în vetre de sat delimitate ca o raclă deosebită.

i) *Agricultura cerealiară extensivă, de câmp*. Dar toate aceste țineri private țărănești, fie ele „curături“ temporare, fie bezmenuri perpetue, în ciuda faptului că despre ele vorbesc cu precădere documentele, nu constituie, totuși, esența vieții economice din vremea aceea. Frecvența lor citare se explică nu prin ponderea economică deosebită, ci prin natura regimului lor juridic excepțional.

Întreg temeiul economic al satelor constă, în această epocă pre-regulamentară, într-o trecere la agricultura de câmpie, extensiv cerealiară. Principalul proces de muncă este, din ce în ce mai mult, acela al unei vaste operații de punere în cultură a câmpurilor până atunci folosite doar ca izlaz. Acest fenomen de bază va da naștere unor situații noi: agricultorii vor trebui să treacă la o nouă tehnică agricolă și, în consecință, relațiile de producție se vor schimba și ele. Cu alte cuvinte, principalul obiect al luptei dintre boierime și țărănime nu vor mai fi micile curături, ci totalitatea imensului câmp durat. Lupta dintre cele două clase va căpăta, deci, de aici înainte, caracterul unei lupte pentru „pământul“ de arătură, conflictele pentru imaș, fâneată, pădure, curături și bezmenuri căzând pe al doilea plan.

Trecerea de la deșteleniri în curături mici la deșteleniri masive, în câmpul durat, nu implică încă de la început o schimbare radicală a tehnicilor aratului și semănatului. Caracterul itinerant primitiv al arăturilor și înțelenirilor succesive se mai păstrează încă multă vreme. Abia după ce creșterea cantitativă a suprafețelor arate va atinge un anumit punct de saturație, va fi necesar să se procedeze și la o schimbare calitativă a procedeelor agricole însele. Există, deci, o fază inițială, în care

documentele continuă să consemneze tendința țăranilor de a se întinde fără control, alegând locuri de arat nu numai pe toată suprafața trupului lor de moșie din satul în care locuiesc, ci și pe câmpurile goale ale satelor învecinate, pentru a le pune în cultură după vechile procedee ale curăturilor.

Este semnificativ faptul că, în repetate rânduri, boierii se plâng de „fuga“ țăranilor de pe moșiile lor. Nu este vorba, însă, de fuga celor care „dau bir cu fugiții“, căutând să scape de urgia fiscală și de cea a regimului înăsprit al clăcii și dijmei, la nevoie prin băjenii dincolo de graniță, nu e vorba nici de ademenirea țăranilor de către boierii care, acordând oarecare avantaje temporare, caută să le fure sătenii boierilor concurenți⁵³, ci e vorba de o mutare periodică, sezonieră a populației plugărești, având cauze strict tehnic-agricole, ținând de procedeele de arat și semănat ale vremii. În 1810, o poruncă a divanului, constatând că „...vremea primăverii fiind acuma, când locuitorii satelor, după nărvirea lor, obicinuesc de se risipesc și se strămută de prin satele unde locuiesc“, sfătuieste pe toți ispravnicii județelor să se poarte cu blândețe față de săteni – deocamdată. Această „nărvire“ e numită „proastă“ de către boieri, pentru că începea să contravină intereselor lor; în realitate, nu era un „nărav prost“, ci o justificată practică agricolă tradițională. Câtă vreme era teren destul și agricultura puțină, atât boierii, cât și țăranii aveau tot interesul să ia, pentru a desțeleni temporar, bucăți „alese“ anume ca fiind deosebit de potrivite pentru semănat, în câmpul durat; este firesc, deci, ca locuitorii să caute un „loc curat“, încă virgin. Boierul se mulțumea cu dijma pe care o lua și se arăta dornic să-i vină cât mai mulți agricultori, să-i pună în valoare pământul. De îndată ce locul începe să fie „strâmt“, în fiecare boier se naște dorința contrară, de a concentra în satul său doar acel număr strict de agricultori, calculat astfel încât să fie asigurată punerea în valoare a suprafeței satului, mărginind, însă, în același timp, pământurile de dijmă și măbind suprafața celor de clacă – ceea ce, evident, nu se putea obține decât sporind numărul zilelor de clacă obligatorii. Dar, până se ajunge la acest rezultat, a fost necesar un lung proces de dezvoltare socială.

La începutul perioadei pre-regulamentare, constatăm că boierii nu au încă dreptul de a „opri“ libera activitate agricolă a sătenilor, făcută fie pe terenul satului lor, fie pe al satelor învecinate. Așezământul pentru boieresc al lui Grigore Calimachi, din 1768, prevede, la punctul 15, că „...locuitorii ce se vor afla pe a oricui moșie, cu ședere, să aibă voie a-și face trebuința hranei pe acea moșie, neoprindu-se de către stăpânii moșiilor. /.../ Iar stăpânii moșiilor care vor avea moșii cu anul să le vândă cu această tocmeală, ca locuitorii acestei moșii să aibă voie de a-și face toată hrana lor, neoprindu-se de către cumpărător; și vor da locuitorii obișnuita dijmă“; așezământul din 1794 al lui Mihail Șuțu spune tot astfel: „...toți locuitorii de prin sate, pe moșia unde se află cu locuința, acolo să are și să semene, cum și fânaș să-și facă pe moșia

aceea cât le va fi pentru trebuința lor“; în ceea ce-i privește pe boierii stăpâni ai satelor înconjurătoare, aceiași așezământ din 1794 îi obligă și pe ei să dea pământ sătenilor care nu au încăput pe moșia satului lor, ca „...să are și să semene îndestul, precum și pentru fânaț“, luând în schimb „...numai dijmă, iar cu claca sau cu alta să nu se supere“; împotriva boierilor megieși recalcitranți se prevăd măsuri: „...Iar când vor avea pe un stăpân al moșiei îndărătnic și nu va voi să dea loc de arat, în vremea când nu mai pricinuieste stricăciune și păgubire, pe unul ca acela, ori de ce stare va fi, să nu-l îngăduiască, ci să-l facă să înțeleagă a le da loc de arat și de cosit“.⁵⁴ O schimbare vedem că se produsese între timp: în loc ca boierul să nu aibă dreptul de a „opri“ activitatea țăranilor, vedem că el este obligat acum să le „dea“ pământ; de la „locuri liber alese“ se trece, deci, la „locuri distribuite“.

Procesul de mărginire a drepturilor țărănești continuă, însă. La început, boierul este obligat să distribuie pământ „îndestul“ țăranilor, fără să fie precizată vreo limită oarecare acestui „îndestul“. Probabil că distribuirea se va fi făcut la început mai mult sub forma unei autorizări a țăranului de a cuprinde terenul pe care îl va fi voit. Curând, însă, boierii vor trece la o efectivă distribuie de locuri, la început tot „îndestul“, ulterior până la o limită plafonată.

Restrângerea drepturilor țărănești se face simțită mai întâi în cazul drepturilor de arat pe moșii străine, drept care devenise stânenitor nu numai pentru boierii megieși, ci și pentru țăranii din satele învecinate, care nu puteau vedea cu ochi buni invadarea de către alte sate a teritoriului pe care și ei îl jinduiau. Avem, de pildă, în 1800, o dublă plângere, boierească și țărănească, împotriva unor săteni, pământeni și ungureni, din satele Băsești și Valea Lupului, care nu numai că „...atât la zilele de clacă și la dijma pământului“, după obicei, se împotrivesc, „...cât și pentru semănăturile bucatelor, grâne, orz și porumb, cum și pentru plugurile cele obișnuite, părăsindu-și locurile dinprejurul lor, ce sunt pe aceste moșioare, trec pe alte hotare de moșii și, viind pe moșia Petroaia, a mitropoliei, din sud Vlașca, cuprind locuri care le place și unele le ară pentru trebuința lor, altele le vând, pe bani, altora. /.../ Pe locurile de semănături ce sunt împrejur și aproape de ei le-au părăsit, făcându-le suhat de vite, nevrând să-și pască vitele unde este loc slobod pentru izlaz; al doilea, și mai vârtos că la Petroaia, unde năvălesc de-și cuprind locuri, mai ales ungurenii, au gâlcevi cu sătenii din acel sat“.⁵⁵

Se desprinde de aici o concluzie care are o importanță deosebită: în această epocă, satele noastre nu ajunseseră încă la organizarea unei agriculturi de nivel superior. Faptul că încă se mai practicau puneri în cultură pe petice – sau chiar pe întinderi mai mari, dar „alese liber“ de săteni, „unde le era voia“ – constituie dovada că, la vremea respectivă, agricultura cu două asolamente, pe două tarlale, nu era curentă. Chiar dacă două „câmpuri“ începuseră încă mai de mult să fie desenate, ele nu puteau fi decât cel mult două racle îngrădite, excepționale, restrânse

pe mică suprafață, față de întinderea imensă a izlazurilor. Suntem încă departe, deci, de faza în care cele două tarlale cuprind întreaga suprafață agricolă a satului și încă și mai departe de sistemul celor trei tarlale cu *Flurzwang* obligatoriu.

Dacă ar fi să comparăm aceste sate cu unul dintre tipurile de organizare teritorială pe care le-am descris în volumul I, ar trebui să ne referim mai mult la tipul arhaic vrâncean, nicidecum la tipul în trei tarlale al satului Drăguș. Altfel spus, spre sfârșitul secolului XVIII, moșiile satelor se mai prezentau încă sub forma unor izlazuri devălmașe copleşitoare, pe care se găseau împrăștiate o amestecătură pestriță de ogoare țărănești și boierești, locurile unora și ale altora nefiind „deschilinite“, ci „întrolocate“ – cum spun țărani –, adică formând petice necontigue între ele. Este de la sine înțeles că, în asemenea condiții, boierul-stăpân avea dreptul de a alege el înaintea sătenilor terenurile care i se păreau mai bune, spre folos propriu. *Pravilniceasca Condică* a lui Ipsilanti spune răspicat, privitor la această etapă de dezvoltare a relațiilor agrare dintre țăran și stăpân: „...Stăpânul moșiei alege cel mai bun loc al moșiei pentru trebuința lui“. Aceasta înseamnă că el determină și în ce anume părți ale moșiei au dreptul țăranii de a-și pune în lucrare pământurile de dijmă.

De la o liberă activitate țărănească, pe care boierul nu o putea opri, constatăm, deci, că boierul capătă mai întâi dreptul de a alege el, cu prioritate, pământul ce i se pare mai bun, ceea ce constituie o fază de trecere spre sistemul „locurilor distribuite“ pe care boierul este obligat să le dea sătenilor. Deși boierul era obligat în continuare să dea pământ *îndestul*, el poate face distribuirea, totuși, în așa fel, încât pământurile de clacă să se deosebească de terenurile de dijmă. În locul unor deșteleniri în petice amestecate, asistăm la formarea a două racle „deschilinite“ – una țărănească, alta boierească. Pentru aceasta, trebuia să fie oprite, însă, activitatea țărănească de arătură, făcută „unde le e voia“ și semănăturile „răschirate“: în 1794, Mihail Șuțu hotărăște ca, „...prin știrea stăpânului acelei moșii, să le deie o bucată de loc de o parte, cât le va fi îndestul pentru trebuință, unde să nu facă stricăciuni și pagubă stăpânului moșiei. Și să-i puie să are unul lângă altul, iar nu *răschirat*. Și să-și ia stăpânul moșiei numai dijmă“. În plus, „...dacă va fi cu puțință, de a-și face satele țarina și fânașul, cum și imașul, unul despre altul, adică imașul unui sat despre imașul altui sat, cum și țarina și fânașul unuia despre țarina și fânașul altuia“.⁵⁶

Dispoziții asemănătoare de comasare cuprinde și hrisovul din 1805 al lui Alexandru Moruzi, care spune, la pontul 21: „...Pentru arături și semănături, să nu fie slobozi locuitorii a face *împrăștiate arături*, pricinuind cu aceasta stricăciuni la fânețe și moșii, ce, cu îndestulare, să-și aibe ei țarinile lor într-o parte a moșiei, semănând unul lângă altul“.

Dovadă că, în aceste țarini, locurile erau distribuite anual de către boier, nemaifiind liber alese și nici alcătuite din curături permanente,

stă faptul că textul continuă spunând că trebuie să li se dea „îndestul“, deci după criteriile de stare materială, încă nedeplin precizate, dar care vor fi precizate în curând.

În tot cazul, apare destul de limpede faptul că, pe la începutul secolului XIX, tehnicile agricole erau destul de avansate, încât să se poată trece la alt sistem de agricultură decât cel vechi, al curăturilor mutătoare, adică la o treaptă tehnică în care exploatarea an de an a terenului devenise posibilă. Vom vedea că, până în plin secol XX, această dezvoltare tehnică agricolă nu a fost, totuși, relativă, căci, profitând de fertilitatea unui sol încă virgin, chiar și agricultorii noștri latifundieri au practicat o agricultură extensivă, „sălbatecă“, sleind pământul prin însămânțări repetate, istovitoare pentru fertilitatea terenului, fără grija unor rotații de cultură, ci folosind simpla lăsare periodică în jaceră.

Totuși, devine posibilă acum realizarea tendinței boierești de a delimita între ele terenurile de dijmă de cele de clacă. Boierul are, în fine, posibilitatea tehnică de a-și crea o rezervă seniorială propriu-zisă – adică nu numai o gospodărie a sa, pe petice de pământ mutătoare și curături statornice, diseminate pe întregul trup de moșie și amestecate printre cele țărănești, ci terenuri grupate într-o singură suprafață, formând un singur bloc de teren, în care orice drept țărănesc de folosință este interzis. Dar formarea unui asemenea teritoriu boieresc precis delimitat se izbea de faptul că vechile curături ale țăranilor se aflau încă răsfirate pe întreaga suprafață a moșiei – deci și pe partea pe care dorea să și-o delimiteze boierul în stăpânire exclusivă.

În fapt, operația necesară era aceea a „alegerii de părți“, prin care boierul să-și poată masa terenurile de clacă deosebit de terenurile de dijmă și, întocmai ca la orice alegere de părți, să-și curețe terenul de „locurile înfundate“. Dar, cum de o alegere de părți nu putea fi vorba, țăranilor contestându-li-se orice drept, pentru a scăpa de curăturile țărănești, boierul trebuia să recurgă la operația de comasare silită. În 1816, regulile acestei comasări sunt precizate în felul următor: „...Când va voi acel stăpân ca să deosebească la o parte locurile de fânețe și arătură ale locuitorilor de către ale sale și să le deie, tot acolo în preajma locului, alte locuri deopotrivă, atât la mărime, cât și la felurimea pământului, să fie volnic la aceasta, fără de a putea locuitorii să se împotrivească câtuși de puțin, ca să poată cu acest mijloc stăpânul moșiei a-și avea ferite locurile sale, avându-le deosebite“.⁵⁷

Este autorizat, deci, stăpânul-boier să procedeze la mutarea silită a țăranilor de pe curăturile lor rămase ca „locuri înfundate“ în mijlocul rezervei boierești, fără posibilitate de împotrivire pentru săteni și fără nici un fel de control din partea vreunui organ de stat. La ce abuzuri puteau da naștere astfel de comasări este lesne de înțeles. Odată pusă problema delimitării rezervei boierești față de restul terenului rămas în folosința țăranilor, se pune, în mod obligatoriu, și problema fixării unui criteriu pentru determinarea mărimii suprafețelor respective.

Am văzut că, în ceea ce privește izlazul, o plafonare în suprafață a drepturilor țărănești fusese încă mai de mult făcută. O dată cu trecerea la agricultura extensivă cerealieră, problema urma să se pună cu mult mai grav pentru totalitatea trupului de moșie. Delimitarea dintre boier și țăran căpăta, deci, acum toate aspectele unei operații de tiersaj propriu-zis. Într-adevăr, în 1828, așezământul pentru boieresc al lui Ioniță Sturza prevede obligația stăpânului de a da țăranilor „...loc de semănătură de hrană, cu îndestulare și după gloata ce va avea fieștecare locuitor“. Numărul membrilor familiei, „gloata“ țăranului, este în continuare, deci, criteriul fixării suprafeței de pământ la care are drept săteanul. Paralel apare, însă, și o altă prevedere, cea a tiersajului propriu-zis, care plafonează drepturile totale ale obștei țărănești la maximum $\frac{2}{3}$ din totalul moșiei, la toate moșiile „înguste“, adică având o populație ale cărei „nevoi“ ar fi întrecut suprafața de $\frac{2}{3}$. Textul spune: „...aceasta pentru moșiile ce vor fi mai largi; iar pentru moșiile ce nu vor fi încăpătoare de a se da locuitorilor locuri de hrană după analogul arătat mai sus, ca să nu rămâie veșnicul stăpân lipsit de trebuinciosul fân și arătură, se vor împărți în trei părți atât locul de arat, cât și fânașul, intrând în măsuri și curăturile care se vor fi făcut din codri; și două părți de hrană și de fânași se vor da locuitorilor, iar a treia parte să rămână, neapărat, veșnicului stăpân“.⁵⁸

Așadar, în Moldova, tiersajul apare în 1828. Peste doar câțiva ani, în 1832, o dată cu introducerea Regulamentelor Organice, vor fi precizate și extinse totodată drepturile boierești. Pentru a înțelege corect natura relațiilor dintre boieri și țărani, trebuie menționat și faptul că munca de deștelenire și arătură se făcea cu inventar țărănesc. Desigur, rareori avem dovezi că și boierii dispuneau de oarecare inventar agricol, fiind pomenite în special plugurile. Țăranii, însă, nu-și lucrau pământurile de dijmă cu inventar boieresc. Dimpotrivă, avem cazul din 1771, când faptul că țăranul îndrăznise să are cu plugul boierului pe pământurile lui a fost considerat o foarte mare „obraznicie“, dându-se poruncă să fie certat țăranul (desigur, tradiționala „ceartă“ cu bătaia) „...spre pilda lor și a altor țărani asemenea lor, fiindcă să nu îndrăznească altădată a lua lucru boieresc în slujba lor“.⁵⁹ Regula era, deci, ca țăranii să aibă propriul lor inventar – atât unelte, cât și vite trăgătoare – și este sigur că, în general, boierii își lucrau pământurile de clacă tot cu ajutorul inventarului țărănesc; această situație o vom regăsi până târziu, în secolul XX, și, deci, nu putem presupune că boierii ar fi avut, la începutul secolului XIX, un inventar propriu pe care apoi îl vor fi pierdut. Este mai sigur că, întocmai ca și mai târziu, inventarul boieresc era foarte restrâns și cvasi-totalitatea muncilor se făcea cu inventar țărănesc.

Dar, o dată cu trecerea la o agricultură cerealieră extensivă, condițiile efectuării muncilor agricole se schimbă. Pentru a face față noului fel de agricultură în deștelenire, pe mari întinderi, nu mai puteau fi

de folos plugurile mici de pe vremuri și nici munca cu sapa. În 1809, mai pot fi întâlnite încă dispoziții cu privire la „...cei ce nu vor avea mijloc de a ara – sau nu vor fi locuri îndemânatică de arătură –, acei locuitori își vor face semănătura porumbului cu sapa”.⁶⁰ Dar, în preajma imediată a Regulamentelor Organice și mult după acestea, cât timp durează practica deștelenirilor din câmpul durat, țărani sunt obligați a forma „tovărășii de plug”, a căror vreme de întocmire era primăvara, adică timpul semănăturilor tradiționale de primăvară. Îi silea la acest lucru în primul rând scumpetea plugurilor, mai bine zis a brăzdarului de fier, care constituia partea de temei a plugului de lemn și reprezenta pentru țărani o avere, de care nu toți puteau dispune⁶¹; îi mai silea și faptul că nu fiecare țaran putea dispune de numărul mare de boi necesari la un plug de deștelenire. Soluția stătea doar în întovărășirea plugurilor ca să formeze laolaltă un „plug”. Aceste întovărășiri de plug, păstrate până foarte târziu, ne sunt descrise, de pildă, de către unul dintre informatorii lui Hasdeu, sub forma răspunsului la chestionarul juridic pe care știm că acesta îl lansase: „...Mai înainte de a veni timpul arăturii, prin luna februarie, fiindcă țărani au unul doi boi, altul trei, iar altul numai unul, și pentru ca sătenii să-și poată face arăturile de primăvară, întrunesc mai mulți boi, până fac un număr de 6 sau 8, adică de un plug. Dacă s-au încăput, se adună toți plugarii, care se mai numesc și slogași, într-o casă a unuia din ei. Acolo fiecare și-aduce băutura de același fel la ea de acasă; le întrunesc toate mâncările și băuturile de același fel la un loc; apoi încep a bea și a mânca, chiotesc și cântă, urând când beau: «să trăiască plugarii și boii». Mulți se îmbată. Acestei veselii țărani îi zic «aldămaș», pe care ei îl socotesc ca un contract”.⁶² „A băga în plug” cu altul a rămas, de altfel, o zicală pentru a desemna orice tovărășie făcută. În vremea clăcii pre-regulamentare, zilele de plug datorate de către săteni se socoteau în „pluguri”, adică pe câte tovărășii de pluguri putuseră fi înjghebate în sat.⁶³

Regimul agricol al Regulamentului Organic. Prin Regulamentele Organice se face un pas decisiv către desfacerea stării de devălmășie dintre boieri și țărani din cuprinsul aceluiași sate, sub impulsul trecerii de la vechea tehnică a agriculturii în curături la tehnica agricolă a culturilor cerealiere extensive.⁶⁴ Boierul, care fusese, înainte vreme, doar „stăpânul” satului, evoluase apoi la starea de „veșnicul stăpân” în 1828 și urma, în 1832, să fie declarat „proprietar” de Regulamente.

Principiul tiersajului apăruse mai dinainte. Am văzut că, în 1805, boierul câștigase dreptul să-și rețină o „rezervă”, deocamdată doar din izlaz. În 1828, acest drept de rezervă se întinde asupra întregului teritoriu, fixat fiind la proporția clasică de $\frac{2}{3}$ și $\frac{1}{3}$.

De asemenea, în privința ogoarelor, am văzut că țărani aveau dreptul la pământ „îndestul”, pe care la început îl puteau lua fără ca boierul

să-i poată opri și pe care ulterior boierul li-l distribuie, încercând să delimiteze în racle deosebite pământurile de dijmă și cele de clacă, operând „comasări“, fără însă ca suprafețele de dijmă să fie plafonate. Pentru izlaz numai, am văzut că se fixase o anumită întindere maximă de teren, potrivit cu numărul de vite de care dispunea fiecare. Aceeași măsură se va extinde acum și asupra ogoarelor, prin Regulamentele Organice, care nu mai acordă țaranului pământ „îndestul“, ci plafonat până la o anumită suprafață, măsurată nu după nevoile lui de hrană, adică după „gloata“ pe care o are, ci după numărul de vite trăgătoare de care dispune. Distribuția de teren se face, deci, de data aceasta, pe criterii economice și va fi mărginită la un strict necesar.

Comparând situația din 1805 cu aceea din 1832, se poate constata o sporire puternică a drepturilor boierești, combinată cu o mărginire brutală a drepturilor de uz țărănesc. Mai întâi, numărul de vite luat în considerare este altul. În loc să prevadă, diferențiat pe mai multe zone geografice, numărul de 16-12-6 vite, sau 12-8-4, sau 6-4-2, după cum prevedea legea din 1805, Regulamentele Organice fixează criteriul uniform de 4 vite – boi, bivoli sau cai – și o vacă; la fel, în loc să dea, ca în Moldova, în 1805, 8-6-3 fălci pentru frunțași, în cele trei zone geografice, sau 6-4-2 fălci pentru mijlocași și 3-2-1 pentru codași, Regulamentele Organice dau situația următoare:

Felul pământului	În Muntenia	În Moldova
Loc de casă	400 stj. la câmp 300 stj. la munte	400 stj. la câmp 300 stj. la munte
Izlaz	3 pogoane	1 falce și $\frac{1}{2}$
Fâneață	3 pogoane	1 falce și $\frac{1}{2}$
Arătură	3 pogoane	1 falce și $\frac{1}{2}$
	9 pogoane și 400	4 fălci și 40 prăjini și 400 stj.

În linii mari – calcule precise fiind cu neputință de făcut – Regulamentele Organice iau, deci, drept criteriu fostul „mijlocaș“ din 1805 și îi dau acestuia pământ agricol, în total, mai puțin decât avusese, cu un sfert de veac înainte numai ca izlaz! Tendința de comasare a terenurilor se accentuează, legile precizând că locurile de casă urmează a fi strânse în vetre: „...Acest fel de locuri vor fi legate unul de altul și la o parte de loc a moșiei, care se va însemna de proprietar“ (Muntenia); sau: „...Aceste locuri de casă și grădini vor fi de acum înainte alăturate unele către altele și la locul însemnat de proprietar“ (Moldova). Tot astfel, restul terenurilor fiind „distribuite“ de către boier, pot fi consemnate după dorința acestuia.

Regulamentele Organice sunt, deci, expresia clară a situației în care dezvoltarea capitalismului în agricultură se face „pe calea prusacă“ – adică într-o fază în care țaranii mai erau legați prin stricte obligații de clacă față de boier, aceste obligații de clacă putând fi puse în lucrare

pe un teren delimitat, pe care boierul reușise să-l scoată din uzul țărănesc și să-l constituie ca o rezervă a sa. Proporțiile de $\frac{1}{3}$ și $\frac{2}{3}$ nu sunt folosite pentru o lichidare a relațiilor de dijmă și clacă, ci dimpotrivă, pentru o reglementare a acestora.

Specific țărilor noastre este faptul că tiersajul intervine în situația agricolă în care satele nu ajunseseră la nivelul culturilor pe tarlale sătești obligatorii – nici măcar pe două, cu atât mai puțin pe trei. Tiersajul era aplicat unei structuri foarte imprecise, așa cum era și firesc să fie în sate aflate abia în curs de părăsire a tehnicii curăturilor și mutărilor temporare, în favoarea unor operații de deștelenire masivă.

Încercarea de monopolizare de către boierime a tuturor avantajelor pe care le făgăduia agricultura extensivă cerealieră a fost de natură să producă o adâncă revoltă în țăranime. Obișnuită cu dreptul său de a „ara îndestul“ pe toată suprafața satului, țăranimea se vedea parcată în anumite porțiuni ale satului – cele mai rele, de altfel, dat fiind că boierul își putea rezerva „treimea“ pe locurile cele mai bune. Țăranimea vedea cum scad din ce în ce suprafețele de izlaz prin punerea lor în cultură și, deci, cum dispar posibilitățile sale de a-și crește vitele. Mai mult încă: posibilitățile vechi de câștig dispărând, li se interzice și accesul la noile posibilități de venituri pe care le oferea agricultura cerealieră extensivă.

Obligată la o muncă deosebit de grea, de arătură „în țelină“, desputând an de an imense suprafețe de pământ doar în folosul boierului, cu zile de clacă înăsprite, cu „nart“, era firesc ca în mintea țăranilor să se nască psihoza „pământului“, socotit ca singura salvare posibilă. Revendicând vechiul lor drept de uz asupra pământului, acțiunea boierească le apărea ca un furt făcut asupra avutului lor, singurul mijloc ce le rămăsese ca să-și apere drepturile urmând a fi revolta deschisă.⁶⁵ Conjunctura politică era, însă, foarte nefavorabilă țăranilor și era exclus ca dreptatea lor să aibă câștig de cauză. Moldova și Muntenia începuseră, la vremea respectivă, să scape de sub administrarea directă a Imperiului Otoman și statul de formă modernă era organizat de către o clasă boierească, mare și mică, până atunci pusă în slujba fiscală a otomanilor, dar în sfârșit ajunsă acum în situația de a exploata țara pe cont propriu.

CAPITOLUL IV

TIERSAJUL CA FORMULĂ DE
LICHIDARE A RELAȚIILOR DE DIJMĂ ȘI CLACĂ

Dezbaterile din Comisia proprietății în 1848. Spre deosebire de situația din Balcani, unde clasa feudală constituită din beii și spahiii turci dispăruse o dată cu retragerea puterii osmanlăilor¹, la noi găsim particularitatea existenței unei clase boierești autohtone, puternice, menținută și tolerată, în anumite condiții, de statul turc și rămasă deplin stăpână o dată cu ieșirea noastră din sfera de influență exclusivă a puterii turcești. Această clasă boierească, puțin numeroasă, dar alcătuită, ea singură, întreaga aparatură a statului, constituia o oligarhie care tindea să monopolizeze latifundiar pământul și să ia în exploatare pe seamă proprie toate sursele de venituri existente, inclusiv cele burgheze în dezvoltare. În special categoria boierilor mari tindea spre un asemenea rezultat, deși i se împotriva concurența micii boierimi, dornice să participe și ea la distribuția beneficiilor aduse cu sine de organizarea statului nou. Aceste două categorii de boieri – mari și mici – erau solidare, în fond, prin interesele lor agrare comune.

În primele momente ale revoluției din 1848, mica boierime adoptase, entuziastă, un program de reforme rurale foarte avansate, mergând până la a propune exproprierea boierilor fără despăgubire. În realitate, situația lor de burghezie incipientă se împlenea cu aceea de boierime stăpână de moșii, ceea ce i-a silit să devină mai puțin luptători pentru interesele altei clase, ramânând partizanii unei soluții tranzacționale, socotită, totuși, excesivă de către marea boierime.

De cealaltă parte a baricadei, clasa țărănească revendica, la rândul ei, un drept de folosință asupra întregului pământ, de care avea nevoie și pe care îl socotea al ei.

Încă din timpul revoluției de la 1848, soluționarea acestor interese antagonice ale celor două clase aflate în luptă se prefigura a fi cea de compromis, a „tiersajului”; de data aceasta, însă, ca sistem de lichidare a regimului de dijmă și clacă. Din acest punct de vedere, sunt interesante de urmărit dezbaterile Comisiei de proprietari și țărani, convocată de către guvernul provizoriu de atunci prin decretul nr. 215 din 8 iulie 1848.²

Ne aflăm într-o epocă pe care foarte bine o caracterizează preotul Neagu, vorbind în numele sătenilor în dezbaterile acelei comisii. După ce arată prețul ridicat pe care l-au avut cerealele în ultimii ani, Neagu spune:

„Acum ce fac domnii proprietari, când își văd casele pline de aur și de argint? Aleargă ziua și noaptea a mai găsi un petic de pământ, să-l răscumpere; dar însă să aibă și câțiva clăcași, ca în curândă vreme să mai facă vreo două rânduri de case, căci în acele în ființă nu o să încapă aurul și argintul, adunat nu prin urmele sale, nici prin brațele sale, ci cu biciul său, unit cu al dorobanțului izvorât din regulament“.

Păreră inițială a țăranilor față de această tendință de acaparare a terenurilor manifestată de boieri, este cea tradițională, devălmașă: „...Să are fiecare, atât domnii proprietari, cât și proprietarii mici, cât va socoti prin puțință să-și adune“, adică „locurește“ și prin „cuprindere“. E de la sine înțeles că, dacă în acea epocă agricultura s-ar fi făcut pe loturi aflate în proprietate individuală, fiecare agricultor în parte, atât boierul pe „rezerva“ sa, cât și țăranii, știind bine ce suprafață dețin, fie și în folosință, o asemenea pretenție devălmașă ca fiecare să are „cât va socoti cu puțință“ ar fi fost o absurditate, cu neputință de susținut. Faptul că delegatul țăranilor o pretinde arată că, la vremea aceea, agricultura se făcea în continuare pe suprafețe devălmașe, nehotărnicite, neîmpărțite în loturi – nici măcar definitiv tarlalizate.

Agricultura se practica, deci, tot în forme tradiționale, extrem de rudimentare, ca într-un sat devălmaș de tip încă arhaic. Nou nu este decât termenul de „proprietari“, acceptat și de către revoluționarii bonjuriști. Sătenii îl revendică și ei, socotindu-se, deopotrivă cu boierii, „proprietari“, deși „mici“. În fond, ei se știu, totuși, dijmași și sunt gata, pentru toate pământurile puse de ei în cultură, să dea dijmă celui care le era stăpân. Cât despre „ideea de proprietate“, ei sunt departe de a o înțelege măcar. Păreră lor este: „...Iată, eu zic că e destul respect pentru proprietate când îi dăm obicinuita zeciuală, fiindcă aceasta s-a urmat și în vechime“. Pământul, dat fiind că „...nimeni n-a lucrat la facerea acestui pământ“, nu are alt proprietar „decât pe Dumnezeu“ – concepție caracteristic devălmașă.

Așadar, țăranii încep prin a revendica dreptul de a folosi „îndestul“, adică oricât pământ ar putea lucra, dând dijmă; refuză, însă, a mai face clacă: dacă boierul are nevoie de brațe de muncă, să și le plătescă, și anume cu 10 lei ziua de plug în „loc spart“ și cu 15 lei, dacă va voi să „rupă țelină“ – din nou, dovadă că „deștelenirea“ intensivă continua a fi problema de bază a zilelor aceleora. Până și boierul Ceaușescu, care se arată cel mai apropiat de punctul de vedere al țăranilor, e de părere ca sătenii să „...semene oriunde va plăcea locuitorilor pe moșie /.../ pe unde se vor găsi locuri de semănat, locuri de rod de grâu“ – evident, dând dijmă.

Dar cei mai mulți boieri nu sunt de acord cu o astfel de soluție devălmașă de tip arhaic și propun o limpezire a apelor sub forma solemnă a „sfințirii“ unor „principii“, care ar fi fost: „proprietatea“ pentru boieri și „libertatea“ pentru țărani! Aceste pretenții boierești, expuse într-un stil grandilocvent, capătă răspunsul de bun simț al țăranilor: „Să ne vorbească românește, că nu înțelegem“, toți deputații săteni strigând: „Noi sfințim proprietatea, însă după ce se va împărți; iar acum nu putem“, și „Sfântă este proprietatea, dacă se va împărți“. Țăranii adoptă, deci, și ei, neavând încotro, măcar soluția unui tiersaj. Față de propunerile lui Neagu și față de revendicările proprietarilor, se profilează, deci, soluția compromisului, pe care același Ceaușescu o expune foarte clar: „...Fraților, dacă vă vom da părticica voastră de pământ, sfințiți proprietatea ce ne va mai rămânea?“ Sătenii acceptă propunerea.

Trebuiau stabilite, însă, proporțiile acestui pământ ce urma a fi dat țăranilor. În privința izlazului, același Ceaușescu propune următoarele: „...Eu vă dau aceea ce ați avut în 1812; semnele izlazului ce l-ați avut până la regulament se cunosc încă, urmele vitelor ce au călcat acel pământ nu s-au șters încă: mergea moșia patru ceasuri de lungu și, cât mergea, un ceas era pământul vostru“. Soluția este, deci, de $\frac{1}{4}$ pentru izlaz. Despre locurile din vatra satului, propune să se dea cât are acum fiecare sătean: unii un pogon, alții mai mult, cu obligația ca, în caz că săteanul pleacă din sat, să-i vândă lui nameștiile. Își rezervă, deci, un drept de preferință la cumpărare. Cât despre locurile de cultură cerealieră, înțelegea să le dea pe bună tocmeală, în bani: „...Că acum nu dau țăranii doi galbeni ca să curețe un pogon, dar atunci o să-mi deschiză locuri multe“. Din nou, același fundal agricol al pământurilor abia acum puse în cultură, care trebuie „curățite“. Înțelege, de asemenea, ca aceste locuri să fie date perpetuu, însă în forma bezmenului: „...Cât vor sta locuitorii pe moșie, pământul ce le dau este vecinic al lor; iar când se vor duce după moșie, pământul să rămâie iarăși al proprietarului“.

O altă propunere este de a se vinde țăranilor pământ. Țăranii sunt de acord cu ea. Soluția tiersajului se precizează, până la urmă, din ce în ce mai clar. Ion Ionescu de la Brad, care prezida comisia, o formulează astfel: „...Proprietari de pământ fără de brațe n-au nici un venit

și săteni fără pământ n-au unde munci /.../ Între aceste două elemente împoncișate și atât de interesante a vieții în armonie, statul se pune în mijloc și zice: «Să îndulcim și pe mulțimea poporului cu câte un petec de pământ pentru hrana sa și a vitelor sale: cu un cuvânt, să împroprietărim și pe clăcaș prin răscumpărare». S-ar crea astfel „...două feluri de proprietăți: una mică, a săteanului, alta mare, a boierului“. Ion Ionescu de la Brad le vede, optimist și naiv, ca două sisteme de cultură: în viitor, „...cultura mare trebuie să apuce pe calea culturii din Englitera“, cu ajutorul „geniului mecanic“, iar cultura mică „...va urma direcția ce a luat acea din Franța și Prusia renană. /.../ Simbolul culturii mici este hârlețul, iar a celei mari este plugul; baza culturii mici sunt brațele omului, iar a celei mari, mașinile și vitele“. Totul este să se hotărască ce suprafață se lasă pentru cultura mare și cât pentru cea mică. Țăranii cer să li se dea „...pământ pentru patru boi, două vaci, 10 oi, un cal și doi rămători“. Socotit în pogoane, ei cer:

La baltă	16 pogoane
La câmp bun și roditor	14 ”
La podgorie	11 ”
La munte și pentru cei cu meșteșug	8 ”

Detalierea pentru satele de câmp este semnificativă:

1 ¹ / ₂ pogoane	– loc de casă și grădină
3 ¹ / ₂ ”	– izlaz
3 ”	– de arătură de toamnă
3 ”	– de arătură de primăvară
3 ”	– de fâneață,

adică jumătate teren arabil și jumătate pentru creștere de vite.

În total, țăranii pretind, după calcule aproximative făcute atunci, 3.600.000 de pogoane; față de care cerere „stau uimiți proprietarii“, prețul acestor pogoane urcând la 7.200.000 de galbeni. Țăranii se fac, însă, chezași a plăți îndată jumătate din sumă și rămășița treptat. Îi asigură pe proprietari că vor munci mai mult, doar vor „scăpa de robie“.

Ion Ionescu de la Brad le reamintește proprietarilor „...principiul vechi, sfințit de regulament“, care dă ²/₃ din suprafața satului în folosința țăranilor. Fiind vorba, însă, acum de o dare în proprietate și nu în folosință, el propune o împărțire a satelor după situația lor locală: „...în 3, în 4, în 5, în 2 părți“ după întinderea moșiei și după numărul locuitorilor. În această dezbatere, cu toată modestia pretențiilor lor finale, sătenii au îndrăznit a spune boierilor, prin gura deputatului Ilie, „...Pătrundeți-vă bine cu inimile, căci nu mai suntem proști precum am fost până acum“. Locotenența domnească suspendă, însă, lucrările comisiei în august 1848, fără a se lipsi, totuși, de ritualul frazelor bombastice, în ocurență complet goale de conținut.

Dar necesitățile obiective ale pătrunderii capitalismului în agricultură făceau absolut necesară găsirea unei soluții în sistem de tiersaj, principiu care, până la urmă, va răzbi, după o lungă luptă în care răzcoalele țărănești, asasinatele politice și loviturile de stat se vor urma în ritm rapid.

Legiuirile lui Știrbei și Ghica. O etapă a acestei dezvoltări o găsim în legiuirile care au urmat senedului de la Balta Liman din 1849, care impunea rezolvarea problemei agrare.

În Muntenia, în 1851, Barbu Știrbei făurește o lege care nu are pretenția de a rezolva definitiv conflictul dintre boieri și țărani, ci mărturiseste a fi doar o lege de tranziție, „...până se vor putea introduce de obște, în Valahia, învoielile de bunăvoie“, pentru fiecare în parte, la care învoieli „...privește mai cu seamă duhul acestei legiuri și pe care ea se silește a înlesni prin toate mijloacele“. Altfel spus, legea lui Știrbei pleacă de la credința că, ulterior, problema rurală va putea fi lichidată în sensul dorit de marii boieri: aceștia, declarați „proprietari“ exclusivi ai întregului pământul sătesc, vor face „învoieli de bunăvoie“ cu țărani, socotiți a fi „chiriașii“ lor și declarați „liberi“. Unei clase de proprietari i se opunea, deci, o clasă de proletari agricoli sau, cel mult, de arendași în regimul arendărilor capitaliste.³

Dar, până la această dorită evoluție a raporturilor dintre boieri și țărani, legea din 1851 socotește că tiersajul rămâne, totuși, cel mai bun sistem de reglementare a raporturilor de dijmă și clacă dintre clase. Se recunoaște mai întâi dreptul fiecărui sătean de a avea, în sat, 400 de stânjeni pătrați la câmpie și 300 la munte, pentru a-și face casa și curtea, „trebuincioasa împrejmuire“, și o „grădină de legume pentru trebuințele familiei sale“ – toate acestea scutite de dijmă. Dar aceste case și grădini, ca și în Regulamentul Organic, „...vor fi legate unele de altele și la o parte, care se va însemna de către proprietar“. Se preconizează, deci, o cantonare spațială a vetrei de sat, o aglomerare a așezărilor, ceea ce, desigur, nu ar fi fost necesar să se precizeze din nou, dacă la vremea respectivă satele ar fi fost deja aglomerate.

Legea stabilește apoi criteriile de deosebire ale țăranilor după stările lor de avere, fixând drepturile lor la pământ în raport cu acestea. Astfel, la cei 4 boi și o vacă, socotind câte un pogon de izlaz pentru fiecare cap de vită, boierul e obligat să dea 5 pogoane de izlaz, 3 pogoane de cositură pentru hrana de iarnă a vitelor, ceea ce face în total 8 pogoane cu rosturi pastorale, la care se adaugă alte 3 pogoane de arătură.

Caracterul predominant pastoral al economiei țărănești din acea vreme rămâne, deci, încă vizibil: țăranilor care au doar 2 boi și o vacă li se dau 3 pogoane de izlaz, 1 pogon și 19 prăjini de cositură și 3 de arătură. În sfârșit, codașilor, care nu au vite de muncă, ci doar o vacă, li se dă 1 pogon de izlaz, 15 prăjini de cositură și 3 pogoane de arătură.

Constatăm, deci, că pogoanele de arătură sunt date în mod egal tuturor celor trei categorii, considerate fiind ca un minim strict necesar întreținerii de bază a oricărei gospodării. Diferențierea de avere dintre țărani era încă de caracter pur pastoral. Comasarea dorită de proprietari, care tindeau să-și constituie cât mai clar „rezerva“ lor, se aplică nu numai în ceea ce privește vatra de sat, ci și pentru restul trupului de moșie. Legea prevede, în acest scop, că „...proprietarul va însemna în osebite părți locurile de izlaz, locurile de cositură și locurile de arătură. Acestea din urmă iarăși la o parte pentru arătura de primăvară și de alta pentru arătura de toamnă“.

Tendința de a constitui „racle“ în două tarlale pentru arătură este vizibilă și ea – o nouă dovadă că sistemul agricol al tarlalelor mutătoare nu era nici acum introdus în toate satele. Odată mărginiți astfel în drepturile lor, cantonați teritorial și organizați în tarlale, țărani mai puteau face și învoieli cu boierul, dacă voiau să capete surplusuri de teren. Dar tot ce depășea limita „pogoanelor legiuite“ era socotit a fi „pământ de speculație“ și, ca atare, urma să meargă la tocmeală.

Aceste tocmele se fac în mod obligatoriu pe o durată de 5 ani, potrivit perioadei de executare a „catagrafiilor“. Ele se încheie în cel de-al patrulea an al periodului catagraficesc și se trec într-un registru, dându-se fiecărui sătean învoit câte un bilet constatator a cât pământ i s-a dat, alcătuiindu-se și două înscrisuri pentru tot satul, pe care țărani le iscălesc punând degetul. Boierul este obligat să dea pogoanele legiuite numai până la suprafața maximă de $\frac{2}{3}$ din moșie; dacă nu are pământ destul pentru a putea satisface drepturile tuturor sătenilor săi, se vor învoi „cum vor putea“. Pentru locurile luate astfel pe învoială, țărani vor plăti „în bani, în lucru sau în producturi“. Sunt fixate, însă, reguli cu privire la cantitatea plății în lucru, precizate a fi 22 zile de clacă, socotite tot cu „nart“ – adică nu în ore, ci în cantități de muncă efectuată: o zi de arătură cu o pereche de boi înseamnă, de pildă, 8 pogoane de loc spart și 5 pogoane în țelină, ceea ce arată din nou cât de acută era încă problema deștelenirilor agricole. Dacă țăranul, „...fără a se învoi mai înainte cu proprietarul și fără voia lui, va ara sau va cosi pe moșie locuri fără de cele legiuite prin regulament sau din cele date lui cu tocmeală“, își va vedea pierdute și munca, și sămânța. Cât privește „otaștinele“, adică stăpânirile emfiteotice pe care țărani le posedă, plătind chiria perpetuă a bezmenului, ele sunt respectate numai dacă sunt vechi; altele noi nu vor putea fi făcute decât în fața tribunalului. Această lege a lui Știrbei va sta, după cum vom vedea, la baza reformei rurale din 1864.

O legiuire similară apare și în Moldova, unde, tot în 1851, Grigore Ghica recunoaște și el necesitatea de a se respecta dreptul țăranilor la $\frac{2}{3}$ din totalul moșiei. Spre deosebire de Țara Românească, cantonarea terenurilor date țăranilor nu se face numai de proprietari, ci de aceștia împreună cu pașnicii și bătrânii satelor – adică cu participarea obștei

clăcășești. Suprafețele de teren ce se dau astfel țăranilor variază tot în raport cu numărul de vite de muncă ale fiecăruia. Modul de calculare a acestor suprafețe este, însă, altul decât în Muntenia.

Legiuirea pleacă de la stabilirea unui minimum la care are dreptul orice sătean și care este de 10 prăjini pentru casă, ogradă și îngrăditură, 1 falce și jumătate de arătură, 40 de prăjini de fâneată și 40 de prăjini de cositură; peste acest minimum, legea mai acordă un „sprijin“ pentru fiecare pereche de boi sau de cai de care dispunea țăranul, și anume câte 60 de prăjini de fâneată și 60 de prăjini de pășune. Aceasta face ca țăranii cu 4 boi să dispună de 5 fâlci și 40 de prăjini; cei cu 2 boi, de 4 fâlci și 19 prăjini, iar cei fără vite trăgătoare, doar de 2 fâlci și 40 de prăjini. Ca și în Țara Românească, țăranii puteau lua, peste aceste suprafețe obligatorii, altele pe tocmeală. Spre deosebire de legea lui Știrbei, care cerea dijma pentru toate suprafețele cultivate, legea lui Ghica desființează dijma, transformând toate obligațiile țăranilor în clacă.

Legea rurală din 1864. Toate aceste frământări în jurul problemei tiersajului se concretizează, până la urmă, în Legea rurală din 1864. La vremea aceea, conflictul dintre țărani și boieri ajunsese la un punct de maximă criză, nu numai din punct de vedere politic, ci, desigur, și economic. Suprafețele puse în cultură ajunseseră a fi din ce în ce mai mari, populația crescuse și ea, în prima jumătate a veacului, în proporții cu totul neobișnuite, prețul pământului sporise o dată cu transformarea cerealelor în marfă⁴, astfel încât tezele ideologice aflate în luptă ajunseseră și ele să fie formulate desăvârșit de clar.

Care erau soluțiile efective urmărite în această fază de dezvoltare a problemei tiersajului de către părțile aflate în luptă? Barbu Catargi, doctrinarul mării moșierimi, înfățișa o teză extremă, precis formulată: dorința lui era ca boierul să rămână singurul proprietar deplin al întregii suprafețe de care se folosiseră până atunci și țăranii; cât despre țărani, chiar dacă sunt „leneși“, fiind „latini“ și purtându-se ca „...un fel de Diogenes voluntariu“, acestora le-ar fi mai de folos „tocmelile de bunăvoie, nu pogoanele legiuite“: „...Țăranul le păstrează pe acestea pentru trebuințele casei și mai adesea numai pentru găște. Folosul lor, comerțul lor, s-a tras totdeauna din prisoasele pentru care se învoia cu bună tocmeală. /.../ Voiți să îmbunătățiți soarta țăranului și urmăriți a-i da libertatea? Tremurați a zice țăranului: mergi, ești liber, muncește, capătă, dezvoltă-ți averea și facultățile și toate carierele țării tale sunt deschise. Poți deveni bogat, funcționar, deputat, poți să te sui până la banca ministerială și să faci binele țării prin chiar exemplul laborioasei tale vieți“. Argumentația, foarte clară în scopurile ei, are un miez de cinică falsificare a realităților, atunci când susține că problema iobăgiei ar fi putut fi rezolvată invitând clasa iobagilor să ia loc pe banca ministerială.

Barbu Catargi face, totuși, o observație interesantă atunci când îi acuză pe micii boieri reformatori de ipocrizie: „...Să vă spun eu ce preocupă pe cei care susțin împrumutarea țăranilor cu sila. Este aceea că, dând țăranului 3 sau 5 pogoane, care să fie proprietatea absolută a lui, cu aceasta se robește, se leagă mai mult de pământul acelei moșii. Pe când, prin învoielile de bunăvoie, vă temeți că sătenii vor părăsi cu toții moșia și vor merge să se așeze pe alta, unde vor găsi condiții mai avantajoase. Tocmai d-voastră voiți aservirea țăranilor și vă este frică a le lăsa dreptul de a zice: ne ducem de pe un pământ strâmt și sterp pe un pământ mai larg, mai roditor și cu preț mult mai ieftin. Acesta este secretul stăruitoarelor cereri de împrumutarea a țăranilor“.

Oricât de injustă ar fi fost, teza susținută de Barbu Catargi avea, totuși, meritul clarității: Catargi dorea crearea unei situații în care, în locul unui senior feudal, să apară un proprietar capitalist, iar în locul unor țărani clăcași să apară arendași, potrivit regulilor specifice ale arendașiei capitaliste; totodată, voia să fie menajată pentru viitor posibilitatea boierului proprietar de a trece la munca în regie proprie, cu salariați, de îndată ce ar fi apărut o clasă de proletari agricoli, chiar dacă, pentru a evita o ruptură prea mare între clasa proprietarilor și cea a proletariatului agricol, prin vânzări parțiale făcute de bunăvoie, ar fi luat naștere o clasă-tampon alcătuită din chiaburi.

Dar dorințele acestei clase a marilor boieri nu aveau sorți de izbândă, dat fiind că țăranimea nu se arăta deloc dispusă să primească o asemenea soluție, pe care o socotea, pe drept cuvânt, ca o spoliere, ca o expropriere a drepturilor ei tradiționale la folosirea moșiei. Soluția găsită de Legea rurală a fost, de aceea, în condițiile date, tranzacțională, o soluție de tiersaj. Fără îndoială că, dacă nu ar fi fost făcută această reformă, răscocile țăărănești ar fi izbucnit în condiții cu mult mai grave decât cele pe care nu a putut totuși să le evite nici reforma din 1864.⁵

Legea rurală hotărăște, așadar, să li se dea pământ țăranilor până la suprafața maximă de $\frac{2}{3}$ din terenul arabil al satului, delimitând pentru boier $\frac{1}{3}$ din aceeași suprafață. Tiersajul din 1864 soluționează problema teritorial, deci, scindând în două trupul de moșie aflat în dispută și constituind astfel două proprietăți distincte cantonate separat: una individuală, boierească, purgată de orice drepturi de folosință ale țăranilor, alta colectivă, a obștei satului, purgată de asemenea de orice obligație de clacă și dijmă.⁶

În locul obligației anterioare a boierului de a împărți teritoriul sau o parte din teritoriu în două categorii de terenuri, una pentru dijmă, alta pentru clacă, împărțire cu rost pur economic, se practică, deci, în tiersajul de lichidare a relațiilor feudale o scindare teritorială, cu scopul juridic de constituire a două „proprietăți“. În loc să avem de-a face cu o modalitate de a asigura încasarea dijmei și prestarea clăcii, avem, dimpotrivă, o modalitate de a le lichida. Practic, operațiile au constatat în primul rând în delimitarea treimii boierești.

Boierul avea dreptul de a-și alege acele terenuri care îi conveneau. și și le alegea, evident, pe cele mai bune, într-o singură bucată, comasat. Țăranilor, în schimb, li se stabilea scriptic suprafața de teren arabil ce se cuvenea fiecăruia în parte și li se arăta în bloc suprafața în care aveau a fi cantonați, urmând să se descurce apoi ei singuri, cum vor putea, lotizându-și părțile. Criteriile de distribuire a suprafețelor de pământ date țăranilor sunt, de fapt, exact aceleași ca în legiuirile din 1851 ale lui Știrbei și Ghica:

Categoria de avere	Muntenia	Moldova
Țărani cu 4 boi și o vacă	11 pogoane (5 ha 5.112)	5 fâlcii și 40 prăjini (7 ha 48.760)
Țărani cu 2 boi și o vacă	7 pogoane și 19 prăjini (3 ha 9.067)	4 fâlcii (5 ha 7.300)
Țărani fără vite	4 pogoane și 19 prăjini (2 ha 3.179)	2 fâlcii 40 prăjini (3 ha 5.760)

Spre deosebire de legiuirile din 1851, însă, cea din 1864 nu mai specifică felurile terenuri, cu suprafețele lor, ce trebuie acordate ca izlaz, fâneață și arătură, un singur articol (XV) prevăzând, în bloc, că „...izlazarile (imașiele), locurile de fâneață și arătură rămase în proprietatea sătenilor, după decretul de față, se vor hotărnicii și pietruii“: Hotărnicirea și pietruirea se fac, însă, numai pentru a delimita terenul boieresc de cel dat în bloc țăranilor, tendința de cantonare și comasare a „rezervei“ delimitate boierului vădindu-se, de altfel, și în alt articol al Legii (XVI): „...Când locurile menționate în articolul precedent vor fi risipite (diseminate) în multe părți, ele se vor întruni pe cât va fi cu putință“, dându-li-se sătenilor „pe cât va fi cu putință“ locuri de aceeași calitate și întindere cu cele pe care le-ar fi avut în prezent în folosință simplă și asupra cărora Legea îi declara, de aici înainte, proprietari.

În mod asemănător, vetrele de sat urmau și ele a fi pietruite și hotărnicite. Operațiile de comasare a „locurilor diseminate“, pe care le aveau țăranii până atunci în folosință, precum și a vetrei de sat, se referă la o situație pe care o cunoaștem: aceea a „locurilor înfundate“.

Abia ieșiți din faza tehnică a curăților și destupărilor de locuri din pădure și izlaz, prin munci foarte grele, țăranii dețineau petece insulare „diseminate“ – adică împrăștiate, presărate pe tot cuprinsul devălmaș al moșiei. Pe vremuri, aceste curături erau părăsite după ce erau considerate ca istovite. Dar, în perioada de după 1864, procedeele agricole mai bune permiteau punerea lor în valoare neîntreruptă, an de an. Cu atât mai mult se aflau în această situație, încă de mai demult, „pometurile“ și viile; ele constituiau, deci, un bun patrimonial respectat ca un drept țărănesc necontestat, până la această lege din 1864.

De vreme ce se făcea o „delimitare“, despărțindu-se „treimea“ boierească, toate aceste curături care cădeau pe „treimea“ delimitată ajungeau în situația de „locuri înfundate“, adică enclave într-o suprafață de teren înconjurătoare aparținând unui alt proprietar, iar nu într-un izlaz sau o pădure devălmașă, cum fuseseră până atunci.

Pe de altă parte, însăși „delimitarea“ implică o interdicție de practicare în viitor a unor asemenea desțeleniri și lăzuiri. Legea rurală prevedea (art. XIII) că sătenii „au facultatea“ de a primi, în locurile legiuite, pometurile ce le au astăzi: „...orice alte pometuri mai are săteanul peste locurile legiuite rămân în folosul lui, după învoielile săvârșite sau după îndatoririle obicinuite până acum“. Cu alte cuvinte, dacă aceste curături cad întâmplător pe cele $\frac{2}{3}$ ale țăranilor, aceștia nu au decât să și le țină, ei având „facultatea“ de a le „primi“, cum spune legea – atâta vreme cât nu depășesc norma de pământ ce li se acordă prin lege; dacă depășesc această normă, chiar aflate în cuprinsul celor două treimi țăărănești, ele rămân, în continuare, în proprietatea moșierului, țăranul având posibilitatea să și le țină doar plătind otașnița, adică bezmenul datorat. Cât despre curăturile aflate în partea delimitată boierului, acestea pot fi, de asemenea, păstrate emfiteotic sau pot fi și „comasate“.

Comasarea stipulată în Legea rurală era, deci, o prefacere teritorială, atingând în mod direct interesele țăranilor. Zadarnic se prevedea în lege că ele nu vor putea fi luate decât dând în schimb alte terenuri de suprafață și valoare egală, căci e bine știut că orice comasare, chiar făcută în condiții de perfectă dreptate, generează certuri, cu atât mai mult când se face doar „pe cât va fi cu putință“, de către un stăpân abuziv, cu apel la o comisie compusă din doi membri, unul numit de proprietar, altul numit de autoritatea comunală a locului – adică, fără participarea directă a țăranului mutat cu sila de pe locul lui pe alt loc.

Țăranii s-au opus acestor operații, socotindu-le o adevărată expropriere abuzivă din drepturile lor. Un informator din satul Ionești-Gorj spune: „...A fost o adevărată luptă a satului cu dorobanții arendașului, pentru că locuitorii nu voiau a lăsa locurile lor curate de ei“.7

Nu numai că operațiile de comasare nu au fost făcute în condiții normale, prin tehnica și procedeele cadastrării moderne, ci însăși împărțirea de terenuri arabile către țărani nu a constat decât într-o operație scriptică, iar nu de lotizare și punere efectivă a țăranilor în stăpânirea lotului lor. Legea prevedea (art. XV), că „...ingineri topografi îndestulători, orânduți și plătiți de stat, se vor numi pentru fiecare județ spre a dirige, și activa lucrarea“ de hotărnicire și pietruire. Acești ingineri topografi nu erau, însă, în număr suficient nici măcar pentru a „dirige și activa“ lucrările, necum pentru a le executa, astfel că dispoziția din lege era pur formală. Adevărul este că nici măcar la împroprietărilor ulterioare, mult mai târzii, asemenea operații de lotizare și distribuire, și cu atât mai puțin de cadastrare, nu au fost făcute.8

În privința izlazului, acesta a rămas peste tot în partea delimitată boierului, constituind principalul mijloc de constrângere a sătenilor pentru a-i sili la acceptarea condițiilor de „muncă la tarla”. „Ierbăritul”, adică plata pentru admiterea vitelor satului pe izlazul boierului, a ajuns astfel să fie, după 1864, una dintre principalele și cele mai flagrante cauze de nemulțumire a țăranilor. Dar atingerea cea mai flagrantă a drepturilor țărănești a fost făcută în ceea ce privește pădurile. Art. IX al Legii rurale prevede că „...Dreptul la pădure ce au sătenii din Moldova după art. 44 al Legii muntelui – cei din județele Putna, Bacău, Neamț și Suceava – și cei de pe moșiile din Țara Românească, în virtutea art. 140 §4 din legea din 23 aprilie 1851, li se păstrează neatins și în viitor”.

Dar acest „viitor” e mărginit doar la 15 ani, după a căror trecere „...proprietarii vor fi în drept a cere liberarea pădurilor de sub această servitute, prin bună învoială sau prin hotărâre judecătorească”. Acest lucru înseamnă, pur și simplu, că țăranii sunt expropriați din vechile lor drepturi de folosință a pădurii. Este evident că „prin bună învoială” țăranii nu puteau fi de acord cu așa ceva, astfel că boierul urma să-și exercite „dreptul” de expropriere prin judecată. În fapt, n-a mai fost nevoie nici măcar de atâta, puterile locale ale boierului fiind suficiente pentru a alunga pe țărani de pe cuprinsul pădurii.

În concluzie: delimitarea a constat în trasarea unui hotar despărțitor între „treimea” aleasă de boier și restul țăranilor. O astfel de soluție nu ar fi fost posibilă dacă, la vremea aceea, agricultura noastră s-ar fi aflat pe o treaptă de dezvoltare ceva mai ridicată.

La mijlocul veacului trecut, însă, țările noastre erau încă departe de a fi atins nivelul de tehnică agricolă al satelor din Prusia orientală, pe care le avusese în vedere von Stein. Acolo funcționa, în acea vreme, sistemul foarte dezvoltat al *Koppelwirtschaft*-ului, pe când la noi nici măcar nu avem generalizat sistemul celor două tarlale sătești și, în măsura în care, totuși, acest sistem fusese introdus, funcționarea lui era anulată prin însăși anarhizarea structurii teritoriale a satului, prin scindarea lui în două, de o parte o treime boierească, de cealaltă parte două treimi pulverizate în loturi țărănești mici, cu culturi pestițe, întâmplătoare.

Judecând problema din punct de vedere teritorial, operațiunile de tiersaj ar fi avut cu totul altă înfățișare, dacă agricultura noastră ar fi fost făcută, în 1864, în cadrul unor sate cu structura teritorială a sistemului tarlalelor, fie două, fie – cu atât mai mult – trei, cum era cazul general și al satelor rusești. Scindarea satului printr-o simplă linie delimitatoare nu ar fi fost posibilă în acest caz, căci ar fi trebuit ca scindarea să fie făcută în fiecare din tarlalele satului în parte; cu alte cuvinte, ar fi fost necesare operații de comasare de mare amploare, prin care să fie determinate suprafețele boierești în fiecare tarla în parte, în așa fel, încât sistemul agricol al tarlalelor să nu fie complet

dat peste cap. Asemenea operații cadastrale nu au fost nici măcar pomenite la noi în țară. Deși Legea rurală prevedea „ingineri hotarnici” care să facă asemenea operații, acești ingineri hotarnici s-au mulțumit să măsoare suprafețele de teren, să aleagă partea cea mai bună pentru a constitui delimitarea de o treime a boierului și au lăsat restul operațiilor pe seama țăranilor înșiși. Nici o atare rezolvare pe teren a cantonării teritoriilor nu ar fi fost cu puțință dacă tehnicile noastre agricole ar fi fost altele decât tot cele arhaice ale moinei nereglementate. Reținem, deci, faptul că însuși felul în care a fost operat tiersajul din 1864 constituie o dovadă a unei stări de dezvoltare a agriculturii noastre încă foarte rudimentară.

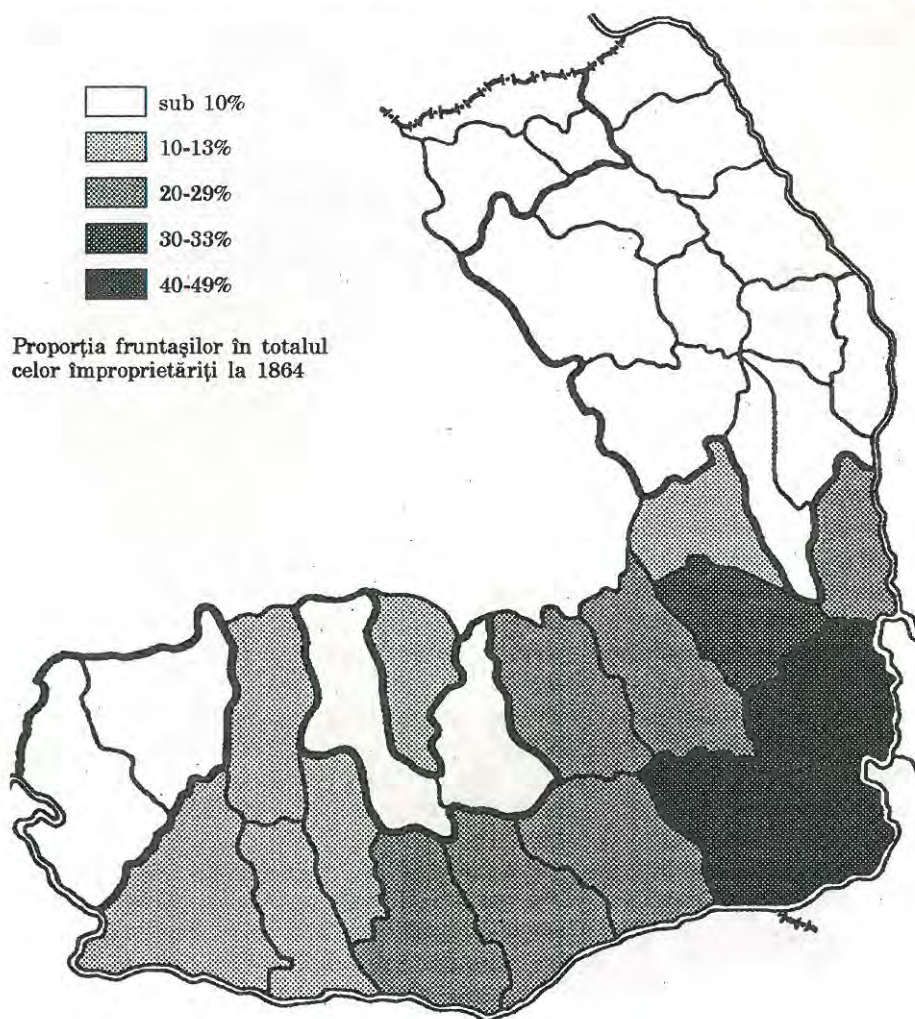
Aplicarea legii din 1864 ne oferă, însă, și o altă informație foarte prețioasă în legătură cu procesul de diferențiere socială care măcina la vremea aceea obștea clăcășească. Însuși faptul că fuseseră stabilite de mai demult criterii de avere pentru a determina suprafețele de pământ ce se cuveneau frunțașilor, mijlocașilor și codașilor ne arată că asemenea categorii se născuseră.

Statisticile făcute cu ocazia împrumozărilor din 1864 sunt, deci, interesante și din acest punct de vedere. În volumul I al acestei serii, urmărind să determinăm proporția satelor libere față de cele clăcășești am dat o serie de tabele și cartograme. Adăugăm acum cartograma privitoare la distribuția teritorială și ponderea numerică a țăranilor clăcași. Reamintim că numărul total al satelor în care s-au operat împrumozări în 1864 a fost de 5.827 de sate pur clăcășești și 1.462 sate mixte, în care, alături de clăcași, existau și răzeși.⁹ Numărul total al clăcașilor împrumozăriți și distribuția lor pe categorii sociale este următorul:

Țărani cu 4 boi	70.999	26,44%
Țărani cu 2 boi	198.882	44,08%
<u>Țărani pâlmasi</u>	<u>132.022</u>	<u>29,48%</u>
Total	401.903	100%

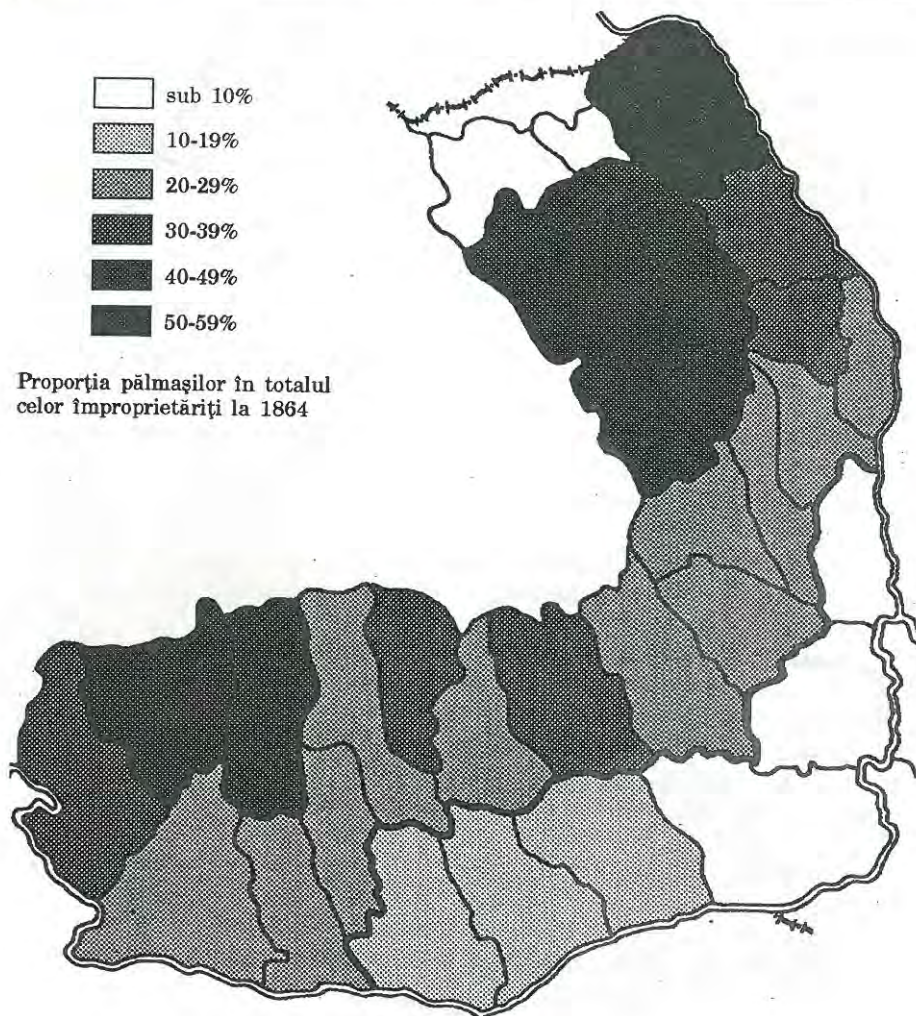
Dacă socotim, pentru fiecare județ în parte, potrivit împărțirii administrative de atunci, ponderea, din totalul clăcașilor împrumozăriți, a celor două categorii extreme, ale frunțașilor și clăcașilor, și cartografiind rezultatul, vom vedea că procesul de diferențiere socială a clasei țărănești clăcașe prezintă foarte mari diferențieri regionale.¹⁰

Frunțașii, adică țăranii cu 4 boi, se află clar cantonați în zona de șes a Bărăganului, adică în regiunea în care destelenirile se aflau în plină ofensivă și în care creșterea populației, deosebit de importantă, mergând până la împătrire în decurs de o jumătate de veac, are drept izvor un proces de imigrație masivă; acești țăărani recent imigrați se bucură, deci, de o dublă condiționare avantajoasă: pe de o parte, au la dispoziție terenuri foarte întinse; pe de altă parte, boierii le oferă condiții de muncă ușoare, dorind să atragă cât mai mulți țăărani în aceste

regiuni de stepă aproape goale de oameni. Avem, deci, o zonă în care bunăstarea țărănimii era relativ mai mare, în măsura în care se poate vorbi de o „bunăstare“ a țărănimii clăcașe din acea vreme.

În Moldova, situația se arată mult mai rea, cu singura excepție a fostului județ al Covurluiului, care a fost semnalată și de către Radu Rosetti.¹¹ Au existat aici condiții speciale, nou create prin existența portului Galați, prin care o bună bucată de vreme au apucat și țărani să facă oarecare vânzare de grâu pentru export, până ce au prins de veste boierii și au reușit să înfrângă rezistența țărănimii și să acapareze pe seama lor întregul comerț de cereale.

Proporția pălmașilor în totalul
celor împrietăriți la 1864

Situația acestor regiuni dunărene din preajma porturilor rămâne, totuși, un simptom a ceea ce ar fi putut fi întreaga țărănime, dacă în luptele sociale ar fi izbândit ea și țara noastră nu s-ar fi dezvoltat capitalist pe calea prusacă. O confirmare a nivelului de sărăcie mai mare în Moldova și în zonele de munte al Țării Românești o avem prin distribuția procentuală a țăranilor codași, lipsiți de vite trăgătoare, care se află, deci, în situația de simpli pălmași, în preajma transformării lor în proletariat agricol propriu-zis. Într-adevăr, numărul lor este coșeșitor de mare, în special în zona de nord a Moldovei și în cele două județe de munte ale Olteniei, Mehedinți și Gorj.

În concluzie, procesul de pătrundere a capitalismului în agricultura noastră se vedește mult mai vechi decât credea vechea noastră istoriografie. Capitalismul are fazele sale de dezvoltare incipientă, desfășurate pe o lungă perioadă, ale cărei începuturi se găsesc în plină orânduire feudală. Studiind dezvoltarea capitalismului în occident, adică în partea lumii unde s-a dezvoltat mai curând și mai deplin, Marx a constatat existența unei perioade de acumulare primitivă, care, fără a fi capitalism propriu-zis, constituie premisele acestuia.

O asemenea acumulare primitivă a avut loc și la noi în țară, chiar dacă în cu totul alte forme decât în țările occidentale, unde politica colonială forma baza ei principală. Dar, și în Occident, acumularea primitivă și-a găsit câmp de exploatare în cucerirea internă, operată de clasa feudală în dauna drepturilor pe care le avea țărănimea asupra pământului. La noi în țară, acest ultim aspect al acumulării primitive, constând în cucerirea satelor și transformarea proprietății feudale în proprietate capitalistă funciară joacă un rol precumpănitor.

Avem de semnalat, desigur, apriga acțiune de acumulare primitivă, constând în ceea ce s-a numit „moșnenofagie“ sau „răzeșofagie“ – adică exproprierea pe cale violentă sau insidioasă a satelor de țărani liberi, acaparate de către o boierime avidă și lipsită de scrupule. Dar un proces social asemănător în mare măsură cu cel al cuceririi satelor moșnești și mergând paralel cu el, este cel al consolidării proprietății depline asupra satelor aservite. Și în sânul acestor sate are loc un proces de acumulare primitivă, constând în instaurarea abuzivă a unei proprietăți individuale de tip capitalist în favoarea boierului feudal.

Caracteristica acestui proces de acumulare primitivă, fază de trecere de la orânduirea feudală la cea capitalistă, constă în faptul că satul aservit feudal era un sat bazat pe o tehnică de producție devălmașă. Baza tehnică agricolă și pastorală a acestor sate era de așa natură, încât colectivitățile sătești ale producătorilor direcți, urmașe ale unor formațiuni sociale arhaice de caracter comunitar, erau obligate să pună în lucrare, pe grupe familiale, un teren al tuturor. Pe de o parte incapacitatea de a folosi aceleași loturi de pământ pe perioade mai îndelungate, pe de altă parte, ca o consecință a acestui nivel tehnic scăzut, puținătatea populației față de suprafața relativ mare de izlazuri și câmpuri virgine făceau ca întreaga noastră agricultură să aibă un caracter itinerant, în sistemul numit „în moină“.

Organizarea relațiilor sociale din sânul obștei țăranilor, fie liberi, fie aserviți, decurge din caracterul proceselor de producție: acestea fiind devălmașe, și relațiile dintre producătorii direcți erau devălmașe. În plus, clasa boierească însăși, în calitate de exploatatoare a procesului de producție devălmaș, trebuia să se acomodeze caracterului acestuia. Se îmbină astfel, în modul de producție al orânduiri feudale, un proces de producție devălmaș cu relații de producție feudale bazate adesea pe o co-proprietate feudală, într-un tot organic, *sui generis*. Esențial în

acest sistem de relații între cele două clase sociale de la noi din țară – boierimea exploatoare și țărănimea exploatată – este faptul că, deși boierul era proprietar feudal al terenului agricol, asupra acestui teren aveau drepturi și țăranii – în anumite cazuri mai mult decât simplul drept de folosință.

În fond, țăranii aveau, în cuprinsul satului lor de baștină, un drept de indigenat, concretizat în posesiunea unei delnițe, sau a unei jireabii, pe care o puteau lăsa moștenire, da de zestre, vinde sau dona; în plus, un drept de a folosi întregul trup de moșie al satului, „de peste tot hotarul“. Boierul feudal, pentru a se transforma în proprietar funciar de tip capitalist, trebuia să răzbească mai întâi obștea sătenilor aserviți, să o înfrângă în cadrul unei crâncene lupte de clasă, astfel încât să anuleze toate drepturile ei asupra pământului.

La un asemenea rezultat nu se putea ajunge pe calea normală a unei dezvoltări economice operate potrivit unor norme legale, ci erau necesare mijloacele acumulării primitive: abuzul, violența, fraudă, teroarea instituită în fiecare sat în parte prin mijloace locale și în toată țara prin mijloace de stat. Într-o primă etapă, boierii obțin ca sătenii să-și piardă calitatea de „băștinași“, adică dreptul lor de indigenat, calitatea de membri ai unei obști țărănești aservite, deci baza lor legală tradițională. Procesul de rupere a țăranului de dreptul său la o delniță ereditară începe la noi în țară pe la sfârșitul secolului XVI. Atunci are loc marea criză a „rumânirii“, adică a procesului social grație căruia boierul feudal ajunge proprietar individual al terenului pus în lucrare cu țărani aserviți, „legați de glie“, lipsiți de orice fel de drepturi recunoscute asupra delnițelor lor.

Țăranii astfel „rumâniți“ continuau totuși să aibă drepturi care nu mai erau, însă, decât cele de folosință asupra terenurilor sătești, soluție impusă de necesitățile tehnice agricole ale vremii. Dar, într-o a doua etapă, clasa boierilor feudali caută să lichideze și aceste drepturi de folosință. Pe măsură ce se trece de la agricultura mutătoare la o dezvoltare extensivă a agriculturii, pe măsură ce accentul economic se deplasează spre o producție de cereale-marfă, boierul ține să-și mărească suprafețele cultivate cerealier – deci, să curețe terenurile sătești de concurența pe care i-o făceau propriii lui țărani. Încetul cu încetul, boierii restrâng drepturile țărănești de folosință, transformă peticele țărănești stăpânite „locurește“ în locuri de bezmen, mărginesc izlazul țărănesc, mărginesc ogoarele țăranilor, tinzând să instaureze sistemul moșiei boierești muncite în clacă.

În acest sistem al moșiei boierești muncite în clacă, țăranul nu mai este decât o forță de muncă pusă la dispoziția exclusivă a proprietarului-moșier. Vechiul „sat“ a dispărut, înlocuit fiind cu o „moșie“, vechea obște aservită a dispărut și ea, fiind înlocuită cu o populație de clăcași, cărora proprietarul le lasă o foarte mică bucată de teren, adică o casă cu ocolul ei, atât cât este strict necesar pentru ca familia țărăneasă,

sursă a brațelor de muncă, să nu piară de foame. Cu acești „clăcași“, boierul are relații de „tocmeală agricolă“: le dă anumite bucăți de teren „pe învoială“ – cu obligația de a presta clacă pe rezerva boierească. Acest sistem va supraviețui uneori, în anumite regiuni, până foarte târziu, în 1945, sub forma „dijmei la tarla“, a cărei analiză – depășind cadrul studiului de față – cuprinde în sine o parte din secretul formațiunii sociale denumite „burghezo-moșierești“.

Țările române au urmat, deci, calea prusacă de dezvoltare a agriculturii capitaliste în condiții locale specifice, hotărâtor fiind, în primul rând, gradul foarte puțin dezvoltat al tehnicii noastre agricole, care trece direct de la sistemul agriculturii itinerante la sistemul extensiv cerealier al jacerei, practicate de burghezo-moșierime.

Desigur, tehnica agricolă și formele devălmașe de organizare a producției nu explică singure mersul istoriei noastre sociale, hotărâtoare în materie fiind lupta de clasă dusă între boieri și țăranime. Această luptă se desfășoară neconținut pe fundalul problemelor concrete ale proceselor de producție și acestea nu pot fi înțelese dacă nu sunt avute în vedere tehnicile și formele lor de organizare socială.

În linii mari, putem spune, deci, că luptele sociale dintre vechile noastre clase sociale, boierimea și țăranimea, care străbat de la un cap la altul, ca un fir roșu, întreaga orânduire feudală, se poartă pe următoarele teme de bază:

- mai întâi, într-un proces de luare în proprietate feudală a unor sate devălmașe libere;
- ulterior, transformarea satelor devălmașe, bazate pe o tehnică de producție devălmașă, în moșii boierești muncite în clacă.

Din acest punct de vedere, istoria socială a țării noastre este, în bună măsură, indisolubil împletită cu o istorie a proceselor de disoluție a obștilor sătești: ivite din orânduirea comunei primitive, ele încep a se dizolva o dată cu teritorializarea lor în forma colectivităților sătești, pentru a dispărea complet până la urmă, străbătând o îndelungată serie intermediară de faze treptate, pe care am încercat a le lămuri.

ÎNCHEIERE

Volumul de față a fost conceput, ca și cele două anterioare, pe baza a două tehnici de lucru: *anchete sociale* concretizate în observații directe pe teren, asupra unei realități încă vii, și *exegeza de documente* istorice. O asemenea îmbinare a cercetării prezentului cu aceea a trecutului este nu numai justificată, ci și obligatorie, dat fiind că prezentul și trecutul nu reprezintă decât două momente ale unui și aceluiași fenomen social în dezvoltare, un singur fenomen unitar – societatea umană – și o singură metodă – dialectica materialistă –, deși tehnicile datorită cărora adunăm faptele necesare elaborării legilor de dezvoltare ale societății umane variază.

Dar nu numai considerații teoretice ne obligă la conceperea unitară a prezentului și a trecutului, ci și împrejurări de fapt, specifice vieții noastre sociale. Într-adevăr, dezvoltarea capitalismului, întocmai ca și aceea a feudalismului, nu urmează, în trecutul țării noastre, decât în linii mari căile parcurse de aceste orânduirii în țările occidentale și chiar și în alte țări, răsăritene. Necurmat, de-a lungul întregii noastre istorii sociale, indiferent cum o considerăm, în originile, în dezvoltările sau în ultimele ei aspecte, constatăm existența unei specificități locale, bine conturate față de cea din țările vecine și care se cere precizată și explicată.

Desigur, orice analiză a unei vieți sociale particulare trebuie tratată în lumina legilor generale de dezvoltare socială și în cadrul istoriei

universale, cu ajutorul metodei comparative. Dar aplicarea acestei metode obligă nu numai la stabilirea similitudinilor, adică a repetărilor, la noi în țară, a unor fenomene petrecute și în alte țări, ci și la precizarea diferențelor existente între noi și alte țări. Precizând, deci, caracterele originale ale vieții noastre sociale, încercând să înțelegem pentru ce dezvoltarea istoriei noastre ia, adesea, o culoare locală alta decât cea a altor țări, în mod obligatoriu trebuie să ne oprim și asupra formațiilor sociale ale satelor devălmașe, care au supraviețuit până aproape de epoca noastră.

Satele devălmașe au putut fi studiate pe calea anchetelor sociale directe, de teren; dar ele ne pun și una dintre cele mai tulburătoare probleme istorice – problema locului ocupat de colectivitățile sătești în evoluția unei societăți.

Încercările făcute în această privință de către cercetătorii altor țări se izbeau de o dificultate aproape de neînvins: în unele țări, sate arhaice existau doar în regiuni de caracter „etnografic”, iar țările impropriu denumite „istorice” nu aveau sate devălmașe. A lega laolaltă informația etnografică dintr-o țară cu informația istorică din altă țară era un procedeu pe care nu toți cercetătorii îl acceptau drept legitim. În Occident, de pildă, istorici ca Fustel de Coulanges, constatând că, din textele pe care le aveau la îndemână, nu rezulta existența unor comunități vicinale, negau însăși existența lor de fapt – nu numai în istoria Franței, ci, în general, în istoria oricărei alte țări „istorice”, iar nu „etnografice”, fără „istorie”, deci fără loc în istoria universală.

La noi în țară, însă, asemenea teorii greșite nu pot fi justificate: satele moșnenești și răzeșești, constatabile ca fapt real de viață până la începutul secolului nostru, prin anchetă directă necontroversabilă, constituie o dovadă mai puternică decât orice argument dedus din relatările documentelor istorice. Totodată, aceste realități sociale având un trecut, este absolut necesar ca satelor devălmașe să li se stabilească locul în istorie. Îmbinarea metodelor de cercetare ale etnografiei cu cele ale istoriei ni se impune, deci, cu o logică de neînfrânt.

În aceste sate, avem de-a face cu o întreagă organizare socială care, analizată științific, se dovedește a fi determinată, în ultimă analiză, de o anumită treaptă de dezvoltare a tehnicilor de producție, care dă un anumit caracter proceselor de producție, la rândul lor determinând anumite relații de producție a bunurilor și de distribuție a lor, având drept ultimă consecință dezvoltarea unei anumite suprastructuri juridice și a unei mentalități specifice, ca reflectări pe tărâmul conștiinței sociale ale unor condiții materiale de viață.

Realitatea cercetată științific arată, de asemenea, că aceste sate străbat, în dezvoltarea lor socială, o serie de trepte succesive de dezagregare, pe care le-am denumit „umblări pe bătrâni” de tip I, II și III, forma „genealogică” fiind, în fond, ultima etapă a disoluției devălmașiei sătești, nicidecum originea ei.

Materialul documentar asupra satelor devălmașe, strâns prin cercetarea directă pe teren, este cu atât mai prețios, cu cât cu greu va mai putea fi sporit de aici înainte, dată fiind trecerea țării la un nivel superior de organizare tehnică și socială.

Tehnicile cercetării de teren, deși purtând asupra contemporaneității, au fost folosite în așa fel, încât să se poată ajunge, prin ele, la reconstituirea trecutului, adăugându-le, adică, procedeele de investigație pe care le-am denumit de „arheologie socială“.

Karl Marx lămurește astfel rațiunea acestei metode, prin următorul exemplu:

„Societatea burgheză reprezintă cea mai dezvoltată și mai multilaterală organizare istorică a producției. De aceea, categoriile ce exprimă relațiile acestei societăți, înțelegerea structurii (*Gliederung*) ei, oferă totodată posibilitatea de a cunoaște structura și relațiile de producție ale tuturor formelor sociale dispărute din ale căror sfărâmături și elemente se construiește ea, în parte târând după sine unele rămășițe încă neasimilate, iar în parte dezvoltând până la deplina semnificație ceea ce înainte existase doar în germene etc. Anatomia omului constituie o cheie pentru înțelegerea anatomiei maimuței. Dimpotrivă, la speciile inferioare de animale, germenii unor elemente superioare pot fi înțeleși numai în cazul când aceste elemente superioare sunt ele însele deja cunoscute. Economia burgheză ne oferă astfel cheia pentru înțelegerea economiei antice etc., dar nicidecum în maniera proprie economiștilor, care șterg toate deosebirile istorice și pentru care toate formele sociale nu sunt, deci, decât forme burgheze. Dijma, zeciuală etc. pot fi înțelese dacă este cunoscută renta funciară, dar nu trebuie să le identificăm cu aceasta din urmă. Apoi, dat fiind că însăși societatea burgheză nu este decât o formă antagonistă de dezvoltare, relațiile unor formații anterioare se întâlnesc în ea, adesea, doar într-o formă complet denaturată sau chiar parodiată, cum este cazul, de pildă, cu proprietatea comunală. Prin urmare, dacă este just să se spună că în categoriile economiei burgheze se găsește o doză de adevăr pentru toate celelalte forme sociale, lucrul acesta trebuie înțeles numai *cum grano salis*“.¹

Nu este vorba, deci, de a proiecta spre trecut imaginea faptelor de astăzi, fiind bine știut că legea supremă a oricărei vieți sociale este necentenita ei dezvoltare; ci, dimpotrivă, afirmarea hotărâtă a faptului că prezentul nu este decât capătul final al unei dezvoltări trecute, astfel că înțelegerea unui proces de dezvoltare socială nu este cu puțință decât dacă se ține seama de el în totalitatea lui, adică, deopotrivă, atât de începuturile lui îndepărtate, cât și de stadiul său actual. Așa-numita metodă „regresivă“ afirmă, deci, că, atunci când reconstitui trecutul, trebuie să fii mai dinainte perfect de bine informat asupra contemporaneității, cunoașterea stărilor de azi – pe care le poți investiga deplin, ele stându-ți la dispoziție în totalitatea lor – urmând a fi folosită ca un fir al Ariadnei în labirintul trecutului. Orice interpretare a evoluției

istorice a unei societăți care nu e în stare să te scoată la lumina clară a contemporaneității, care nu se poate lega, organic și logic, cu stările prezente, se dovedește prin aceasta însăși a-și fi greșit drumul.

De pildă, cercetarea satelor de pe moșiile boierești din secolul XX ne arată că tehnica agricolă folosită era aceea a jacerelor, practicate sub conducerea boierească, dar cu uneltele și forța de muncă a țăranilor. Este, deci, absolut exclus să admitem existența în trecut a unor sisteme agricole din care nu se poate vedea felul cum s-au putut transforma în sistemul jacerelor. E illogic să admitem existența, în veacurile trecute, a unui *Dreifelderwirtschaft*, și nici măcar a unui sistem de asolamente bienale, clar constituit în două tarlale, din moment ce acestea duc, în evoluția lor, la forme de *Koppelwirtschaft*, nicidecum la jacere. Prezentul ne obligă să concepem trecutul în așa fel, încât între cele două faze ale aceluiași proces evolutiv să existe o trecere posibilă. Deci, admitem existența în trecut a unei tehnici agricole și mai rudimentare decât cea a jacerii, și anume a tehnicii itinerante, singura care s-a putut transforma în „jaceră”, tehnică pe care, de altfel, o constatăm etnografic în rămășițele sale și o confirmăm prin documente scrise.

Tot astfel, de vreme ce știm că marea boierime latifundiară din țara noastră nu avea șeptel și nici unelte – pentru că, așa cum o recunoaște unul dintre cei mai de seamă reprezentanți ai ei, „nu aveau de multe ori drept inventar decât o brișcă cu doi cai” –, nu putem crede că în alte veacuri aceiași boieri ar fi putut dispune de o exploatație dotată cu toate cele necesare unei agriculturi efectuate prin mijloace proprii.

Iată, deci, felul cum cunoașterea prezentului ne obligă să concepem agricultura trecutului ca o agricultură de tip „vrâncean”, am spune, în care prezența boierului se face simțită doar prin faptul că adaugă unui proces de producție de caracter devălmaș sila unei exploatări nemiloase; și atâta tot.

Dacă suntem obligați, astfel, a admite, pentru vechile sate din Moldova și Țara Românească, o tehnică agricolă cu particularitățile arătate, implicit trebuie să admitem existența unor relații sociale de caracter devălmaș; căci aceste relații nu rezultă dintr-o psihologie sau dintr-un anumit obicei al pământului, ci din anumite condiții materiale ale procesului muncii.

Așadar, atât în teorie generală, cât și ca rezultat al logicii însăși a faptelor, stabilite prin cercetarea contemporaneității, se impune ipoteza generală că, pe teritoriul țării noastre, feudalismul s-a născut, s-a dezvoltat și, până la urmă, a luat sfârșit în necurmată legătură cu o formă devălmașă a organizării proceselor de producție sătești, caracterizabilă drept obște teritorializată. În acest caz, trebuie admisă cu hotărâre teza potrivit căreia feudalismul s-a născut, pe teritoriul țării noastre, printr-un proces intern și unitar pe întreg teritoriul țării, dintr-o formă anterioară de organizare socială, etapă ultimă de dezvoltare a comunei primitive, deducând de aici toate consecințele logice obligatoriu legate

de stabilirea conținutului concret al trecerilor, etapă de etapă, de la satul bazat pe tehnica de producție devălmașă la moșia boierească muncită în clacă.

În volumul III al lucrării noastre, am avut în vedere, deci, această problemă, a satului inițial liber, care încape în mâna unui boier, membru al unei clase boierești creatoare a unui stat feudal, menit să-i asigure dominația politică, sat care, pas cu pas, decade până la completa lui transformare în proprietate moșierească.

Știm din cele petrecute în Vrancea că un boier care ia în proprietate un sat liber se mărginește, o bună bucată de vreme, să încaseze dijmă din toate procesele de producție organizate de către țărani; că începe să-și formeze o gospodărie proprie, să-și instaleze exploatații, să rupă legăturile dintre țărani și obștea lor, să-i transforme, din „băstinași“ cu drepturi, în simpli „chiriași“ ai moșiei lor, cărora li se dă pământ „cu tocmeală“.

Era cazul, deci, să vedem dacă nu cumva cele mai vechi documente ale țării nu ar putea verifica ipoteza că și boierii cei dintâi ar fi avut aceeași situație, fiind mai mult beneficiari ai rentei în produse decât agricultori pe cont propriu, folosind munca obligatorie a țăranilor lor doar în măsura restrânsă, utilă unei gospodării de consum. Mai întâi, era necesar să constatăm dacă boierii aveau, în primele timpuri, o „rezervă“ a lor, adică un teren scos din rulajul tehnicii devălmașe a satului, agrimensural deosebită de terenurile folosite de țărani și pusă în lucrare cu mijloace tehnice altele decât cele ale țăranilor. Documentele arată, însă, că o astfel de „rezervă“ boierească nu apare decât mult mai târziu, boierii organizându-și inițial propria lor gospodărie de consum prin integrare în tehnica devălmașă a satului, conform aceluiași procedee itinerante, în cuprinsul unor stăpâniri „locurești“, întocmai ca și sătenii lor, nicidecum în cadrul unei „rezerve“ teritoriale. La noi nu a existat, deci, la începuturile feudalismului, o asemenea rezervă, adică un teren stăpânesc corespunzător cu ceea ce era *terra indominita* în feudalismul cu obârșia în latifundiile sclavagiste și nici cu ceea ce era rezerva seniorială în țările de la est de Elba, unde, în urma unor operații de izgonire a țăranilor (*Ablegung*), se creează *Folwark*-urile, superior muncite din punct de vedere tehnic agricol, trecându-se aici de la sistemul *Dreifelderwirtschaft*-ului la cel al *Koppelwirtschaft*-ului.

Transformarea boierilor din stăpâni de sate, dispunând de o gospodărie de consum, în organizatori ai unor exploatații producătoare de marfă nu se face, la noi, prin trecerea la un nivel tehnic superior, prin introducerea unor noi metode de cultură, prin schimbarea radicală a structurii teritoriale sătești, constând în desființarea tarlalelor, comasare, interzicerea izlăjirii etc., reorganizându-se teritoriul pe un plan nou: nimic din asemenea prefaceri care au frământat adânc viața socială a altor țări nu se ivește la noi. Aici asistăm, pur și simplu, în cadrul integral păstrat al satului devălmaș, la o sporire a cantităților de pro-

duse cerealiere și animale, pe care boierul le pretinde pentru a le putea vinde, sporire obținută nu prin trecerea la un nivel tehnic superior, ci prin *înăsprirea* condițiilor de aservire tradiționale: mai multe zile de muncă obligatorie, mai restrânse suprafețe folosite de țărani, mai aspre execuții fiscale, mai sălbatiche luări în stăpânire a însăși persoanei fizice a țăranilor, o reducere a acestora și a familiilor lor la condiții vecine cu robia – toate acestea, „...expresie pozitivă a goanei după supramuncă”², formând complexul măsurilor care îi garantează boierului „marfa” de care are nevoie, cereale sau vite, putând fi vândută pe piață.

Trecerea de la gospodăria boierească la o gospodărie producătoare de marfă duce, până la urmă, la distrugerea sistemului bazat pe tehnica de producție devălmașă a satului aservit, ceea ce nu înseamnă, însă, înlocuirea lui cu o formă superioară de organizare tehnică a agriculturii, ci simpla lui degradare, în sensul că boierul, anulând drepturile vechi ale țăranilor, îi obligă pe aceștia să defrișeze anual suprafețe de teren imense, puse în cultură an după an în sistemul prădalnic al jacerii, istovind fertilitatea pământului, făcând imposibilă creșterea vitelor, distrugând, adică, vechiul echilibru de caracter arhaic al agriculturii itinerante și al creșterii de vite prin monstruosul gigantism al jacerii, cu dubla perspectivă dezastruoasă: a degradării totale a populației sătești și a degradării totale a terenului agricol.

Pornind, în analiza istoriei noastre sociale, de la „procesele de producție” și, deci, de la „tehnicile” agricole, vom putea da și luptei dintre clasa țărănească exploatată și clasa boierească exploatatoare un conținut și o explicație de fond. Căci lupta de clasă nu este o luptă cu caracter abstract, ea purtându-se întotdeauna asupra unor obiective concrete, precise, pe care ne-am străduit să le arătăm în toate cele trei volume ale lucrării de față.

În istoria noastră socială, în cadrul transformării modului de organizare a proceselor de producție, de la formula „sat bazat pe tehnica de producție devălmașă” la formula „moșie muncită în clacă”, boierii luptă pentru reducerea în aservire a unor sate *devălmașe*, folosind mijloacele potrivite pentru satele *devălmașe*, mijloacele specifice, altele decât cele care ar fi fost necesare dacă ar fi avut de-a face cu o țărănime de mici agricultori independenți; reducerea în clăcășie a țăranilor aserviți se face folosind de asemenea mijloacele specifice condiției satelor *devălmașe*, cerând mai întâi mai mult dijmă decât muncă, rupând legătura dintre țăran și obștea sa, adică anulând calitatea de băștinaș a săteanului, confiscându-i delnița – semnul, dovada și uneori măsura drepturilor lui devălmașe –, anulând apoi drepturile de folosință asupra trupului de moșie, transformând în embaticuri stăpânirile de lungă durată ale țăranilor, pentru ca până la urmă, să procedeze la „delimitarea” unei rezerve proprii. Toate aceste acțiuni nu au sens decât în cadrul unei tehnici de producție devălmașe, ca măsuri adoptate pentru desființarea unui asemenea sistem.

Dimpotrivă, țărani luptă și ei, în condiții extrem de grele, spre a-și menține forma organizatorică a obștei, a-și păstra situația de băștinași, având asupra trupului de moșie sătească drepturi mai vechi decât cele ale boierului-stăpân și măcar libertatea personală, dreptul de a pune în lucrare suprafețele de teren necesare pentru a-și duce gospodăria, fie chiar cu prețul predării unei dijme, apărându-se împotriva mării necontenite a pretențiilor la zile-muncă ale boierilor.

Lupta dintre boieri și țărani, deși având, în fond, aceeași bază și aceleași scopuri, se duce, totuși, în condiții extrem de variate de la sat la sat. Fiecare boier și fiecare sat în parte caută – și uneori găsesc – soluții „originale”. Tipologic, se desprind două mari căi de trecere de la satul bazat pe tehnica de producție devălmașă la moșia muncită în clacă: una este calea rumâniei; alta, cea a învoielilor particulare. Altfel spus, una este a violenței pure, sortită eșecului din motive economice, munca forțată a sătenilor cvasi-robi nefiind rentabilă; alta este a tocmeii în condiții mai blânde decât cele ale rumâniei, uneori mergând până la regimul „sloboziilor”, de o eficiență economică superioară.

În ceea ce-i privește pe țărani, lupta lor îmbracă formele îndeobște cunoscute, dintre care răscoalele și fuga peste graniță marchează două aspecte dramatice, în fond, însă, dominând lenta scurgere a migranților băjenari din satele de rumânie spre satele de tocmeală. Ca o tendință generală, privind în ansamblu întregul proces istoric, am putea spune că avem de-a face cu o masă de sate devălmașe, sparte cu violență, distruse prin operații de rumânire, transformate apoi, pe cale de tocmeii agricole – la început spontane, apoi reglementate urbarial –, în moșii boierești muncite în clacă.

În volumul de față, am subliniat câteva dintre aspectele de bază ale unui asemenea proces social, alegând, fie din Moldova, fie din Țara Românească, momentele ce ni s-au părut caracteristice.

Dar nu am dori ca cititorul să creadă că procesul social de aservire feudală a satelor noastre devălmașe s-a dezvoltat la fel în toate țările române, cu tot caracterul unitar al evoluției istoriei poporului român. Dimpotrivă, între Transilvania, Moldova și Țara Românească se simt anumite deosebiri. Ele nu poartă, desigur, asupra tendinței generale de dezvoltare, care rămâne comună, constând în trecerea graduală de la formațiunile voievodale, de caracter arhaic comunitar, la feudalism și apoi la capitalism, dar afectează, într-o oarecare măsură, căile și formele acestui proces istoric: gradul de dezvoltare a satelor devălmașe anterior înființării statelor, modurile de înființare a acestor state, caracterul lor, bazele economice și puterea efectivă a clasei boierești, relațiile interne din interiorul clasei feudale, condițiile aservirii satelor, supraviețuirea unor regiuni de sate libere, procesul de decădere a unei boierimi mărunte în rândurile țărănimii libere, modul de formare a latifundiilor și a domeniului domnesc etc. – toate acestea și multe altele sunt diferite de la o provincie la alta.

Dacă ar fi să inventariem toate aceste deosebiri, mai ales pe cele dintre Moldova și Țara Românească, am stabili o listă surprinzător de lungă. Afirmăția pe care o făceam la început, că ni se pare superficială asemuirea întru totul a feudalismului nostru cu feudalismul apusean, o putem întări acum, la capătul acestor studii, afirmând nu numai existența unui feudalism de tip răsăritean, altul decât cel apusean, nu numai că, în feudalismul de tip răsăritean, feudalismul românesc are trăsăturile lui originale, care îl constituie ca un tip de sine stătător, cu totul distinct de cel al țărilor vecine, dar mai mult chiar: că ne aflăm în fața a trei variante de feudalism românesc, cu caracter local original și trăsături specifice, în Transilvania, Moldova și Țara Românească existând, peste ceea ce le este comun, provenit din dezvoltarea unitară a celor trei țări române, condiții particulare de dezvoltare socială, ceea ce face din studiul lor un câmp vast de cercetări viitoare, în care analizele și sintezele se pot înlănțui în așa fel, încât să aducă o contribuție originală la tezaurul științei universale.

Faint, illegible text, possibly bleed-through from the reverse side of the page.

NOTE

PARTEA ÎNTÂI

Capitolul I

Condițiile istorice de dezvoltare a feudalismului românesc

¹ Vezi *Istoria României*, vol. I, Buc., Edit. Acad. RPR, 1960, p. 799 și urm.

² Paul M. Sweezy, Maurice Dobb, H.K. Takahashi, Rodney Hilton și Christopher Hill, *The Transition From Feudalism to Capitalism: A Symposium*, Londra, 1954.

³ Marc Bloch, *Les caractères originaux de l'histoire rurale française*, 1931, p. X și *Problèmes de structure agraire et de méthode*, în *Mélanges d'histoire sociale*, 1942, fasc. II, p. 61-63; V. Sinaisky, *La cité populaire*, Riga, 1942, p. 4; Jules Michelet, *Histoire romaine*, tome I, ed. II, Paris, 1901, p. 13-14. Vezi și H.H. Stahl, *Vatra satului Cornova*, în *Arhiva pentru știința și reforma socială*, 1932, nr. 1-4, și prefața la *Nerej, Un village d'une région archaïque*, Buc., 1939.

⁴ Vezi *Din Istoria Transilvaniei*, vol. I, ed. III, Buc., Edit. Acad. RPR, 1963, p. 59 și urm., și C. Daicoviciu, Emil Popovici și Gh. Ștefan, *La formation du peuple roumain et de sa langue*, Buc., 1963, p. 48 și urm.

⁵ Cf. B.D. Grekov și A.I. Iakubovski, *Hoarda de aur și decăderea ei*, Buc., E.S.P.L.Ș., 1953, partea II, cap. V. Vezi și: I. Gherghel, *Zur Geschichte Siebenbürgens*, Viena, 1891; *idem*, *Zur Frage der Urheimat der Rumänen*, Viena, 1910; V. Șotropa, *Tătarii în Valea Rodnei*, în *Anuarul Institutului de istorie națională*, Cluj, III (1924-1925), p. 255-274; G. Poboran, *Cumanii-Comenii*, în *Arhivele Olteniei*, an II (1923), nr. 5, p. 17-21; P. Georgian, *Invaziile tătărăști până la întemeierea Principatelor*, în *Convorbiri literare*, an LVII, 1925, mai, p. 353-365, și sept., p. 651-661; N. Iorga, *Imperiul cumanilor și domnia lui Băsarabă: un capitol din colaborația română-barbară în evul mediu*, în *Analele Acad. rom.*, Mem. Secț. Ist., Seria III, t. VIII, mem. 3, 1928; T. Nicolau, *Invazia tătarilor și prima ocupare a Budapestei*, Buc., 1930; A. Sacerdoțeanu, *Guillaume de Rubrouck et les Roumains au milieu du XIIIe siècle*, Paris, 1930; *idem*, *Marea invazie tătară și sud-estul european*, Buc., 1933; C. Kogălniceanu, *Basarab și năvălirea tătarilor din 1241*, în *Arhiva*, an XLI (1934), p. 111-117; Ion Ferent, *Cumanii și episcopia lor*, Blaj, 1931; I. Negoiu, *Denaturarea de către istoriografia burgheză a rolului tătarilor pe teritoriul patriei noastre*, *Anal. Univ. Buc.*, Șt. sociale, Istorie, an X, 1961, nr. 20; I. Cornea și I. Donat, *Contribution à l'étude de la toponymie pechénégue-cumane de la plaine roumaine du Bas-Danube*, în *Contributions onomastiques*, Buc., 1958, p. 139-169; Lazăr Șăineanu, *Încercare asupra semasiologiei limbii române*, 1887; *idem*, *Influența orientală asupra limbii române*, 1900.

⁶ Cf. Grekov și Iakubovski, *op. cit.*, p. 120 și urm.

⁷ Pentru înțelegerea unor asemenea procese sociale de folosire a unei aristocrații locale ca agentură fiscală, sunt deosebit de interesante situațiile din India, care ne arată că așa au procedat nu numai năvălitorii din evul mediu, ci până și cuceritorii europeni capitaliști. Și unii și alții, incapabili să preia asupra lor funcția socială de clasă de proprietari ai întregului sol al Indiei, au fost siliți să recurgă la oficiile de intermediari ale aristocrației locale preexistente, însărcinând diversele căpetenii locale, unele aparținând încă aristocrației gentilice, altele în plin proces de feudalizare internă, cu misiunea de agentură

fiscală responsabilă pentru plata impozitelor aruncate asupra comunităților sătești indiene. „Zamindarii” – colectori de biruri pe seama cuceritorilor și, simultan, cămătari pe seama lor proprie – au ajuns astfel să se constituie, sub aripa protectoare a exploatatorilor străini, ca o clasă feudală de sine stătătoare, crescând în puteri grație acestei „colaborări”. E drept că englezii, alături de sistemul *zamindari*, au folosit și sistemul *raiatvari*, care consista în a declara pământul obștilor indiene drept proprietate de stat, socotindu-i pe țărani drept arendași ai propriilor lor pământuri, datori cu impozite directe către statul-proprietar. Realitățile feudale mai vechi și mai noi care se ascundeau sub aceste sisteme *zamindari* și *raiatvari* au fost de mult arătate de K. Marx în studiile sale închinată problemei indiene. Vezi *Compania Indiilor orientale, istoria și rezultatele activității ei*, în Marx-Engels, *Opere*, vol. 9, Buc., Edit. Politică, 1959, p. 156; *India, ibidem*, p. 227; *Rezultatele viitoare ale stăpânirii britanice în India, ibidem*, p. 230. Însemnătatea acestor sisteme fiscale *zamindari* și *raiatvari* ca forme de trecere spre o exploatare capitalistă propriu-zisă o arată clar și studiile recente. Vezi *Die ökonomische und soziale Entwicklung Indiens. Sowjetische Beiträge zur indischen Geschichte*, vol. I, Berlin, 1959. Cf. și H.D. Malaviya, *Village Panchayats in India*, New Delhi, 1956.

⁸ N. Iorga e de părere că acești cneji au fost aleși „dintre tătari” (*Istoria românilor*, vol. III, p. 120). Totuși, textul dă dreptate interpretării date de editorul lui, G. Popa Lisseanu, în ediția sa *Izvoarele istoriei românilor*, vol. V-VI, Introducere.

⁹ Vezi analiza acestui proces social, din punct de vedere marxist, în Franz Mehring, *Zur preussischen Geschichte*, 2 vol., Praga, 1933.

¹⁰ Vezi, mai recent, M. Unger, *Bernard de Clairnouse und die Kreuzung gegen die Slaven in Jahre 1147*, în *Zeitschrift für Geschichtswissenschaft*, an VII, 1959, nr. 1, p. 80-90.

¹¹ Vezi *Din istoria Transilvaniei*, vol. I, ed. III, Buc., Edit. Acad. RPR, 1963, p. 167.

¹² Vezi și B. Câmpina, *Le problème de l'apparition des états féodaux roumains*, în *Nouvelles études d'histoire...*, vol. I, Buc., Edit. Acad. RPR, p. 181-207; K. Horedt, *Contribuții la istoria Transilvaniei în secolele IV-XIII*, Buc., Edit. Acad. RPR, 1958.

¹³ Cf. *Din istoria Transilvaniei*, vol. I, p. 121 și *passim*.

¹⁴ G. Bakó, *Cavalerii teutoni în Țara Bârsei*, în *Studii*, an X, 1957, nr. 1, p. 143-160.

¹⁵ Țara Severinului este cedată ospitalierilor, „...cu munții și cu celelalte ce se țin de ea”, inclusiv cnezatele lui Ioan și Farcaș, „...până la râul Olt”. Ospitalierii erau, în regiunea aceea, vasali ai regelui Bela, fiind datori să dea jumătate din „*omnium utilitatum, redditum ac servitiorum*”, adică din toate foloasele, veniturile și slujbele strânse pe seama regelui. Aveau, de asemenea, a respecta și drepturile existente ale bisericii. Sunt menționate „...clădiri și semănături făcute cu cheltuiala zisei case a ospitalierilor” și „...fânațele și pășunile pentru vitele și oile lor”, precum și stăpâniri ale unor „mori, pescării și iazuri”. Despre cnezatele lui Ioan și Farcaș nu se face altă mențiune decât că sunt cuprinse în această Țară a Severinului, care pare să fi fost sub o dominație mai veche a regalității ungare, ordinul ospitalierilor substituindu-se, deci, ca feudatar, în drepturi anterioare ungare. În cuprinsul aceleiași Țări a Severinului se găsea, însă, și Țara Litua, a voievodului Litovoi, lăsată românilor

„...aşa cum aceştia le-au stăpânit şi până acum“. Ceea ce nu înseamnă că Litovoi avea o deplină autonomie, căci şi din această ţară a lui Litovoi ospitalierii împărţeau în jumătate cu fiscul regal *proventum et utilitatum* – nu, însă, şi *servitorium*, care nu mai sunt pomenite. Astfel, „...jumătate din toate veniturile şi foloasele ce se vor strânge pe seama regelui de la românii ce locuiesc în Ţara Litua – în afară de Ţara Haţegului – aparţin casei ospitalierilor“. Aceasta înseamnă că, înainte de ospitalieri, Haţegul făcea parte din Ţara lui Litovoi; acesta, în calitate de vasal al regelui ungar, era dator cu „venituri şi foloase“, pe care va continua, deci, să le dea şi de aici înainte, în condiţiile în care „au stăpânit şi până acum“, de data aceasta, însă, nu direct regelui, ci unui senior feudal intercalat între el şi rege. Calitatea de vasal a lui Litovoi îi era, însă, recunoscută, între obligaţiile lui intrând şi aceea de a presta servicii ostăşeşti „*cum apparatu suo bellico*“. Aceasta înseamnă că Litovoi se afla în fruntea unei organizaţii locale voievodale înfeudate statului ungar, totuşi cu atîta autonomie locală de cîtă se putea bucura un asemenea feudal.

Pentru ca această căpetenie să poată exista, era necesar ca în jurul lui să se afle un grup de ostaşi care să-i alcătuiască „aparatură războinică“, în stare să garanteze şi strângerea „veniturilor şi foloaselor“ pe seama ospitalierilor, a regalităţii ungare şi, desigur, şi pe seama lor proprie. Documentul vorbeşte, de altfel, şi de existenţa unor „mai mari ai pămîntului“ (*maiores terrae*) aflaţi sub jurisdicţia ospitalierilor, cu drept, însă, de apel la rege. În această Ţară a lui Litovoi nu se face menţiunea unor gospodării proprii ale ospitalierilor, nici de mori sau iazuri ale lor. Cum însă nivelul economic-tehnic al Ţării lui Litovoi nu putea fi mai scăzut decît cel din restul Ţării Severinului, înseamnă că asemenea gospodării, mori şi iazuri vor fi existat şi aici, însă nedate în seama ospitalierilor, ci lăsate localnicilor. În Ţara Severinului, este de la sine înţeles că gospodăriile, păşunile, pescăriile şi iazurile ospitalierilor nu puteau fi puse în valoare prin munca proprie a acestora, ceea ce înseamnă că ele erau folosite cu ajutorul acelor *servitorium*, adică a „slujbelor“ la care erau reduşi dacă nu toţi ţăranii, în tot cazul cei din satele hinterlandului acestor gospodării, mori şi pescării. Faptul că, în Ţara lui Litovoi, despre aceste *servitorium* nu se face pomenire este de interpretat, de asemenea, nu în sensul că nu ar fi existat, ci că erau lăsate pe seama voievodului şi a mai-marilor pămîntului. De asemenea, este de reţinut faptul că documentul spune în mod expres că existau biserici şi că altele urmau a se mai face, ele avînd anume „drepturi“, care li se lăsau neatînse. Existenţa unor biserici cu „drepturi“ înseamnă existenţa unor sate în care populaţia era obligată la anumite dijme şi corvezi faţă de aceste biserici. De asemenea, existenţa unor pescării înseamnă existenţa unor sate de pescari supuse unor dijme din peştele prins. Iazurile, la rîndul lor, fac dovada existenţei unor sate a căror populaţie ieşeşte apele şi execută munca de pescuire, cu obligaţia de a da dijmă pentru mai marii pămîntului.

16 Mai întîi, în Ţara lui Litovoi voievodul local se intercala între ei şi sate. Dar chiar în Ţara Severinului, complet supusă, o asemenea interpretare e exclusă, din mai multe motive: mai întîi, cavalerii erau prea puţin numeroşi ca să se poată proceda la o distribuire de „domenii“ către fiecare cavaler în parte, astfel încît, satele intrînd în proprietatea lor particulară, ei să poată fi socotiţi nişte adevăraţi proprietari feudali. Desigur că nu cunoaştem numărul exact al acestor cavaleri. Putem totuşi să-l evaluăm, apreciind ordinul lor de mărime la mult sub 1.000, pe baza indicaţiilor din document, care ne aminteşte obligaţia lor de a da $\frac{1}{5}$ din totalul efectivelor lor drept contribuţie militară, în caz de război defensiv, şi $\frac{1}{3}$ în caz de război ofensiv spre Bulgaria, Grecia şi Cumania, în cifre absolute precizându-se 100 de cavaleri în caz de

război defensiv, 50 dacă atacanții erau creștini și 60 împotriva tătarilor. Altfel spus, este vorba de efective minime, desigur, foarte bine înarmate și disciplinate, totuși prea puține ca să se poată transforma în seniorii feudale de sine stătătoare pe întreaga suprafață a țării cucerite. „...E de remarcat că numărul acestor membri ai ordinilor călugărești nu ne este cunoscut documentar pentru nici o epocă și nici nu poate fi stabilit cu certitudine; dar mai mult decât câteva sute, până la cel mult o mie este sigur că nu au fost în secolul XIII“, spune Hans Delbrück în *Geschichte der Kriegskunst*, vol. III, *Das Mittelalter*, cap VII („Die Eroberung Preussens durch den Deutschen Orden“), p. 396. În al doilea rând, pentru ca un senior feudal să poată exista, este nevoie ca el să aibă în patrimoniul său individual satele aservite, ceea ce nu putea fi cazul cu acești cavaleri, care alcătuiau o colectivitate monahală, doar „ordinul“ lor fiind proprietar, membrii neavând decât foloase din bunurile comune. În fine, pentru ca o clasă de seniori feudali să dureze, ea trebuie să fie formată nu numai din ostași de strănsură, ci și dintr-o populație cu familia propriei, care să le asigure dănuirea biologică. Cavalerii erau, însă, călugări – sortiți celibatului.

¹⁷ Cf. B. Cămpina, *Le problème de l'apparition des États féodaux roumains, in Nouvelles études d'histoire...*, vol. I, 1955. Vezi și Șt. Ștefănescu, *Întemeierea Moldovei în istoriografia românească*, în *Studii*, an XII, 1959, nr. 6, p. 35-54.

¹⁸ Vezi A.V. Boldur, *Întemeierea Moldovei*, Iași, 1946 (extras din *Studii și cercetări istorice*, XIX).

¹⁹ *Cronica anonimă a țării*, foarte târzie, consemnează astfel această tradiție: a fost mai întâi o admigrare de la sud de Dunăre; „...cei ce au descălecat la Turnul Severinului s-au extins pre supt poalele muntelui până în apa Oltului; alții s-au pogorât pre Dunăre în jos. Și așa umplându-se tot locul de ei, au venit până în marginea Necopoei“. Și-au pus banoveți „...un neam ce le zicea Basarabi, să le fie lor cap (adecă mari bani)“, iar scaunele și le-au așezat consecutiv la Turnu-Severin, la Strehaia și apoi la Craiova; o a doua descălecare ar fi cea făcută de Negru voievod, „mare herțeg pre Amlaș și pre Făgăraș“, care se ridică cu clasa lui și cu mare mulțime de noroade coboară pe apa Dâmboviței și face „țara nouă“ cu reședința în Câmpulung, apoi la Curtea de Argeș, întinzându-se până la Dunăre și la Brăila. Unificarea într-o singură Țară Românească e concepută ca efect al unei „închinări“ a Basarabeștilor olteni față de acest Negru Vodă transilvan (Cf. *Cronicarii munteni*, vol. I, Buc., E.P.L., 1961, p. 83. Vezi și *Tradiția istorică despre întemeierea statelor românești*, Buc., 1945; C.C. Giurgescu, *În legătură cu întemeierea Țării Românești*, în *Rev. ist. rom.*, 1947, nr. 1-2, p. 107-114).

²⁰ Cf. *Istoria României*, vol. I, p. XIX; *Din istoria Transilvaniei*, vol. I, ed. III, Buc., Edit. Acad. RPR, 1963, p. 6 și urm.; vezi și I. Conea, *O problemă veche, încă nerezolvată – originea numelui Munteniei*, în *Probleme de geografie*, vol. VII, 1960, p. 27-51; *idem*, *Cel dintâi hotar politic pe creasta munților Olteniei*, în *Soveja*, 1937, X-XI; *idem*, *Așezările omenești în depresiunea subcarpatică din Oltenia (Considerații generale)*, în *Bul. Soc. Rom. Geogr.* an I, 1931; *idem*, *Vechile târguri-nedei de pe culmile Carpaților*, în *Bul. științ. al Secț. de geologie și geografie a Acad. RPR*, II, 1957, nr. 1-2; Gh. Vâlsan, *Carpații în România...*, în *Convorbiri literare*, an LVI (1924) iulie-august.

²¹ În ceea ce privește particularitățile problemei cneziale în țările române, în funcție de căile diferite de aservire feudală a comunităților teritoriale, vezi studiul nostru *Cneji, juzii și vătămăni satelor din Moldova și Țara Românească* (în ms.).

²² Vezi George Popovici, *Cronica lui Ureche despre ocoalele jugaene*, în *Convorbiri literare*, nr. 12, an XXIV, 1891; N. Grigoraș, *Despre orașul moldovenesc în epoca de formare a statului feudal*, în *Studii și cercetări științifice, Istorie*, Iași, an XI, 1960, nr. 1, ca și studiul (în ms.), pe care l-am închinat acestei probleme. De asemenea, studiul (tot în ms.) al lui A. Sava.

²³ Această situație specială implică o serie de urmări. „...Pentru că această cucerire nu este legată nici de o luptă serioasă cu vechea populație, arată Engels, nici de o diviziune mai înaintată a muncii; pentru că treapta de dezvoltare economică a celor învinși este aproape identică cu a cuceritorilor, baza economică a societății rămânând, deci, neschimbată, orânduirea gentilică poate să se mai mențină veacuri întregi într-o formă modificată, teritorială, ca orânduire de matcă, și chiar să se reînnoiască pentru un timp oarecare, într-o formă atenuată, în familia (*Geschlechter*) de nobili și patricieni de mai târziu, ba chiar și în familiile (*Geschlechter*) de țărani – ca, de pildă, în *Dithmarschen*“ (K. Marx și F. Engels, *Opere alese*, vol. II, p. 345).

²⁴ Există și „feudalismele nomade“, în care o grupă de nobili exploatează triburi pastorale fără absolut nici o bază funciară, ci doar prin exploatarea principalului mijloc de producție al vremii, în speță turmele de vite.

Capitolul II

Caracterul arhaic „dual“ al celor mai vechi sate din Moldova

¹ H.H. Stahl, *Contribuții la studiul satelor devălmașe românești*, vol. II, Buc., Edit. Acad. RPR, 1959, p. 272 și urm.

² *Ibidem*, vol. I, p. 315.

³ I. Bogdan, *Despre cnejii români*, p. 19.

⁴ *Ibidem*, p. 18. I. Bogdan menționează că și G. Popovici era de aceeași părere în privința sensurilor cuvântului *judecie*, contrar părerii lui Hasdeu, care definea *judecia* drept un „cătun“ în care era un „judece“ sau un „judec“.

⁵ *Doc. priv. ist. Rom.*, A, XIV-XV, vol. I, 1414, nr. 38, p. 32 și nr. 39, p. 33; 1428, nr. 78, p. 67; 1437, nr. 177, p. 147 privesc cneji care „sunt“, dintre care gemelari sunt: Litu și Șărbani; Tălmaș și Ivan; 1414, nr. 39; 1415, nr. 44, p. 38; 1428, nr. 84, p. 73; 1438, nr. 185, p. 154; 1471, nr. 450, p. 379; *ibidem*, XVI, vol. I, 1502, nr. 7, p. 7; 1519, nr. 128, p. 138; 1531, nr. 298, p. 331, privesc cneji care „au fost“, gemelari fiind: Lie și Țigănești; Baloș și Danciul.

⁶ *Doc. priv. ist. Rom.*, A, XIV-XV, vol. I, 1409, nr. 22, p. 18; 1425, nr. 60, p. 51; 1433, nr. 125, p. 106; 1434, nr. 133, p. 110; 1434, nr. 138, p. 113; 1438, nr. 186, p. 155; 1448, nr. 273, p. 229; 1455, nr. 334, p. 276 privesc juzi care „sunt“, dintre care gemelari: Fătu și Ilie, Dragan și Nasoe, Cârstea și Danciul; 1429, nr. 89, p. 78; 1443, nr. 235, p. 199; 1447, nr. 265, p. 222; 1458, nr. 357, p. 298; 1463, nr. 382, p. 317; 1466, nr. 418, p. 348; *ibidem*, XV, vol. II, 1488, nr. 78, p. 78; 1488, nr. 97, p. 102; 1491, nr. 150, p. 164; 1491, nr. 155, p. 172; 1493, nr. 172, p. 188; 1493, nr. 180, p. 198; 1495, nr. 212, p. 229; 1497, nr. 249, p. 265; 1497, nr. 262, p. 277; 1499, nr. 271, p. 286; 1499, nr. 287, p. 307; *ibid.*, XVI, vol. I, 1502, nr. 13, p. 13; 1520, nr. 78, p. 82; 1521, nr. 166, p. 187; 1522,

nr. 173, p. 196; 1522, nr. 179, p. 203; 1528, nr. 235, p. 267; 1533, nr. 321, p. 354; 1546, nr. 397, p. 436; 1546, nr. 406, p. 447; 1546, nr. 413, p. 454; *ibid.*, vol. II, 1558, nr. 100, p. 108 privesc juzi care „au fost“, printre care gemelari sunt: Iacăci și Glod Ciorbă, Stoian și Giurgiu Blindaru, Drăgănici și Dâmba, Buda și Drăgoiu, Itu și Șarban, Mihail și Dieniș, Dragoș și Simion.

⁷ *Doc. priv. ist. Rom.*, A, XIV-XV, vol. I, nr. 110, p. 96.

⁸ *Ibidem*, nr. 138, p. 113.

⁹ I. Bogdan, *Cnejii români*, în *Anal. Acad. Rom.*, Mem. Secț. Ist., Seria II, t. XXVI, 1903, p. 31.

¹⁰ M. Costăchescu, *Documente moldovenesti înainte de Ștefan cel Mare*, vol. I, nr. 129, p. 398.

¹¹ *Doc. priv. ist. Rom.*, A, XIV-XV, vol. I, nr. 143, p. 117.

¹² M. Costăchescu, *op. cit.*, vol. I, nr. 133, p. 409.

¹³ *Doc. priv. ist. Rom.*, A, XIV-XV, vol. I, nr. 104, p. 92.

¹⁴ *Ibidem*, nr. 173, p. 144.

¹⁵ *Ibidem*, nr. 133, p. 110. Cf. și M. Costăchescu, *op. cit.*, vol. I, nr. 124, p. 387. Interpretarea acestui act în sens de „judecie = funcție“ o dă și I. Bogdan (*op. cit.*, p. 19), care adaugă: „...Asemenea cazuri ca cel de 1434 (singurul pe care îl aduce în sprijinul său - n.n.) vor fi fost destul de dese în sec. XIV-XV; ele n-au fost însă consemnate în privilegiile scrise; sau dacă au fost, nu ni s-au păstrat“. Argumentul nu este, însă, prea convingător.

¹⁶ *Doc. priv. ist. Rom.*, A, XIV-XV, vol. I, nr. 168, p. 139.

¹⁷ *Ibidem*, nr. 161, p. 131.

¹⁸ *Ibidem*, nr. 163, p. 133.

¹⁹ *Ibidem*, nr. 194, p. 162.

²⁰ *Ibidem*, nr. 215, p. 179.

²¹ *Ibidem*, nr. 334, p. 276.

²² *Ibidem*, nr. 357, p. 298.

²³ *Ibidem*, vol. II, nr. 96, p. 99.

²⁴ *Ibidem*, nr. 97, p. 102.

²⁵ *Ibidem*, nr. 155, p. 172.

²⁶ *Ibidem*, vol. I, nr. 54, p. 58.

²⁷ *Ibidem*, nr. 133, p. 145.

²⁸ *Ibidem*, nr. 147, p. 163.

²⁹ *Ibidem*, nr. 232, p. 263.

³⁰ Mențiunea „amândouă părțile“ poate da naștere, totuși, unei îndoieli atunci când formula e folosită pentru a arăta întinderea unui sat de-a lungul ambelor maluri ale unui râu. Astfel, e vorba clar de ambele maluri ale unui râu în acte de felul acestora: în 1438: „...în gura văii Corăzălului, pe amândouă părțile“ (*Doc. priv. ist. Rom.*, A, XIV-XV, vol. I, nr. 186, p. 155); în 1460: „...pe Jiravăț, amândouă părțile“ (*ibidem*, nr. 375, p. 312); în 1490: „...satul Vitoltești, pe amândouă părțile Ialanului“ (*ibidem*, vol. II, nr. 110, p. 117); în 1502: o pustie „...la Vișneuți, pe amândouă părțile Vișneuțului“ (*ibidem*, XVI, vol. I, nr. 10, p. 10); în 1580: „...Albotenii, pe amândouă părțile Căenarului, și cu iaz, și cu moară în Căenar“ (*ibidem*, nr. 168, p. 132); în 1593: „...ci iasti

pe pâraul Spinoasa, pe din amândouă părțile de pârau“ (*ibidem*, vol. IV, nr. 96, p. 77); în 1599: „...pe amândouă părțile Ciulucului“ (*ibidem*, nr. 337, p. 273).

Este posibil, totuși, ca satul să fi fost împărțit în două exact de cursul unei ape, astfel încât „amândouă malurile“ să corespundă efectiv cu „amândouă părțile“. În acest sens, avem câteva documente: în 1519: „...de asemeni i-am întărit lui jumătate din satul Verbia, care este de cealaltă parte a Jejei, partea de sus“ (*Doc. priv. ist. Rom.*, A, XVI, vol. I, nr. 135, p. 148); în 1529: „...jumătate din sat din Heghedisani, pe pâraul Loloaei, pe amândouă părțile pâraului, jumătatea de sus“ (*ibidem*, nr. 284, p. 318); în 1548: „...pe amândouă părțile Gerului... jumătatea de jos“ (*ibidem*, nr. 520, p. 581); în 1599: „...pe de amândouă părțile, pe apa ce trece prin mijlocul satului“ (*ibid.*, vol. IV, nr. 334, p. 269).

³¹ M. Costăchescu, *Satul și târgul Telenești*, p. 10.

³² Durkheim și școala lui numesc „fratrie“ acest sistem de împărțire duală. Un clan dual este, deci, numit „fratrie“; un trib dual, de asemenea „fratrie“. Cercetătorii de limbă engleză folosesc, însă, termenul de *moiety*, „jumătate“, pentru a desemna același fenomen al dualismului, rezervând numele de „fratrie“ pentru ceea ce Durkheim numește „confrerie de clanuri“ (vezi nota următoare).

³³ Amănunte despre aceste moduri de organizare socială duală, în legătură cu problemele formelor primitive de familie și cu organizațiile totemice se pot găsi în toate lucrările de bază ale etnografilor. Vezi, de pildă, E. Durkheim, *De la prohibition de l'inceste și Formes élémentaires de la vie religieuse*, ed. II, Paris, 1925; Robert Lowie, *Manuel d'anthropologie culturelle*, trad. în l. franceză, Paris, 1936, și *idem*, *Traité de sociologie primitive*, 1936; V. Vierkanth, *Naturvölker und Kulturvölker*, 1896 și *Familie, Volk und Staat, in ihren gesellschaftlichen Lebensvorgänge*, 1936; R. Thurnwald, *Die menschliche Gesellschaft in ihren ethnosoziologischen Grundlegen*, 5 vol., 1930-1935; P. Descamps, *L'état social des peuples sauvages*, Paris, 1935; O. Leroy, *Essai d'introduction critique à l'étude de l'économie primitive*, 1925; A. Van Genep, *L'état actuel du problème totémique*, Paris, 1920.

³⁴ În literatura marxistă, în afară de lucrările mai vechi ale lui Cunov sau Eilderman (semnalate în vol. I), care au avut ecou și în publicistica noastră (vezi C. Dobrogeanu-Gherea, *Concepția materialistă a istoriei*, 1945, și Sofia Nădejde, *Evoluția familiei*, în *Literatură și știință*, I, 1894) sunt utile lucrările cercetătorilor sovietici, precum M.O. Kosven, *Matriarhat, istoria i problemî*, Moscova-Leningrad, 1948; A.I. Perșit, *Perejitchi dualnoi organizații v rodoplemenoi structure, în Sovietkaia etnografia*, 1958, nr. 3, p. 92. Vezi S.P. Tolstov, *Perejitchi totemisma v dualnoi organizații u gudimen*, în *Problemî istorii do kapitalisticeschih obscestv*, 1935, nr. 9-10. Vezi în special M.O. Kosven, *Introducere în istoria culturii primitive*, Buc., Ed. Științifică, 1957; vezi și întregul cap. VI, în care situația actuală a problemei ne este clar înfățișată: „...Problema felului în care a apărut ginta nu poate căpăta o explicație sigură. Știm numai că societatea gentilică, încă din stadiul ei cel mai timpuriu, a avut o structură deosebită, fiind formată din două ginți legate între ele prin diferite relații și alcătuind împreună un trib în forma lui embrionară... Această structură a societății gentilice timpurii a căpătat numele de *organizare duală*. O structură mai complicată, descoperită la mai multe triburi din diferite țări, este reprezentată de împărțirea tribului de asemenea în două «jumătăți», fiecare dintre ele fiind, la rândul ei, formată din două subîmpărțiri-ginți. O structură și mai complicată o constituie, judecând după o serie de date, treapta următoare de dezvoltare a acestei organizări duale, reprezentată prin împărțirea

tribului în două jumătăți, fiecare dintre ele fiind compusă din patru ginți... Ultimele două forme ale structurii triburilor timpurii constituie ceea ce se numește sistemul *fratriei*... Urmele acestei structuri inițiale se păstrează într-un mod remarcabil vreme îndelungată și se reflectă în tradiția istorică a multor popoare evolute" (p. 99-101).

³⁵ *Doc. priv. ist. Rom.*, A, XV, vol. II, nr. 269, p. 284.

³⁶ *Ibidem*, XIV-XV, vol. I, nr. 119, p. 101.

³⁷ *Ibidem*, XVI, vol. I, nr. 104, p. 106 și nr. 135, p. 148.

Capitolul III

Caracterul socionimic al toponimiei sătești

¹ H.H. Stahl, *Contribuții la studiul satelor devălmașe...*, vol. I, p. 54-71.

² A.D. Xenopol, *Istoria românilor din Dacia Traiană*, ed. II, vol. III, p. 194.

³ *Doc. priv. ist. Rom.*, A, XV, vol. II, nr. 148, p. 161.

⁴ H.H. Stahl, *Contribuții la studiul satelor devălmașe...*, vol. II, p. 126-133.

⁵ Observăm că în acest tabel am numărat nu „satele“, ci „numirile de sate“, același sat fiind numărat de două ori dacă numirea lui apare în două acte deosebite. Cnejii și juzii din secolul XVI nu sunt cuprinși în acest tabel.

⁶ Cf. E. Durkheim, *op. cit.*, p. 252 și urm.

⁷ Vezi Lewis Morgan, *Die Urgesellschaft, Untersuchungen über den Fortschritt der Menschheit aus der Wildheit durch die Barbarei zur Zivilisation*, ed. Dietz, 1891. Este îndeobște cunoscut faptul că, la romani, sistemul onomastic aparținea tipului clasificator social, orice nume individual fiind format dintr-un *nomen gentilicum*, grație căruia se stabilea poziția gensului în sânul tribului, plus un *cognomen* precizând familia membră a gensului și, în fine, un *praenomen* individual. Numele triburilor, ca și cele ale gensurilor, sunt antroponimice prin excelență; dar, de fapt, „eroul eponim“, al cărui nume se păstrează în numele gensului, are aceeași valoare istorică legendară pe care o au și „eroii eponimi“ totemici, când anumite animale erau considerate drept întemeietori ai gensului. Numele „gens Claudia“ are, în fond, aceeași valoare ca, de pildă, „gensul Urs“ din fratria întâi sau „gensul Lupul cenușiu“ din fratria a doua ale irochezilor, adică o valoare clasificatoare socială, nu o indicație a unei origini istorice.

⁸ Auzim și citim, totuși, din ce în ce mai des spunându-se „Bucureștiul“ și „ai Bucureștiului“, „Iași“ și „ai Iașului“ în locul scrierii și pronunțării tradiționale: „Bucureștii“, „ai Bucureștilor“, „Iășii“ și „ai Iașilor“.

⁹ Sunt, însă, și forme de plural, ușor de identificat, legate nu de oamenii satului, ci de locul unde șed aceștia. Astfel: Vârtoapele, Brazii, Ponoarele etc.

¹⁰ *Doc. priv. ist. Rom.*, A, XIV-XV, vol. I, nr. 94, p. 84.

¹¹ *Ibidem*, nr. 111, p. 97.

¹² *Ibidem*, nr. 145, p. 118.

¹³ *Ibidem*, nr. 214, p. 178. Cf. și „Dvornești“ și „al Dvorneștilor“, în 1446 (*ibidem*, nr. 263, p. 220); „Frățilești“ și „ai Frățileștilor“, în 1448 (*ibidem*, nr. 273,

p. 229); „Băloșești“ și „ai Băloșeștilor“, în 1475 (*ibidem*, nr. 480 p. 405); Săcălășești în hotarul Săcălășeștilor, în 1452 (*ibidem*, nr. 302, p. 250); „Miculești“ și „ai Miculeștilor“, în 1461 (*ibidem*, nr. 378, p. 313) etc.

¹⁴ Reamintim că această analiză statistică este făcută doar pe intervalul dintre 1382 și 1500; dincolo de această limită, adică în sec. XVI, se mai ivește un rest mic de cneji, juzi și vătămani.

¹⁵ Este curioasă observația pe care o face Dimitrie Cantemir în *Istoria ieroglifică*: pentru a-și râde de unul dintre personajele simbolice ale acestei scrieri, Cantemir îl pune în situația de a răspunde la întrebarea „cum te chemi“, anume pentru a-l face să răspundă: „...Eu nu mă chem în nici un fel; pe mine mă cheamă alții și eu aud și răspund“. „Cum te chemi“ și „cum te cheamă“ sunt, de fapt, cele două simultane izvoare populare ale numelor.

¹⁶ Într-adevăr, aceste nume merg uneori până la exprimarea unui profund dispreț, nesfiindu-se să folosească tehnica numirilor pornografice. Vezi, de exemplu, *Indicatorul alfabetic al localităților din Republica Populară Română*, Buc., Ed. Științifică, 1956, *passim*.

¹⁷ De pildă, în același act, același sat este numit când Balasinoufi, când Balosinești (*Doc. priv. ist. Rom.*, A, XIV-XV, vol. I, nr. 318, p. 265); sau satul Detunata e denumit „Gromobitna“ (*ibidem*, XV, vol. II, nr. 93, p. 96).

¹⁸ Fenomenul poate fi studiat până în secolul nostru. Sătenii care îi însoțeau pe topografi în munca lor de ridicare a hărților știaau să-ți spună numele popular, dar și numele oficial, „cum scrie pe hartă“, al locurilor pe care le străbați. Dar socoteau că e mai politicoș și mai prudent să-ți vorbească „oficial“. Greșeli evidente se transmiteau astfel dintr-o hartă în alta.

¹⁹ *Doc. priv. ist. Rom.*, A, XIV-XV, vol. I, nr. 17, p. 13.

²⁰ Marc Bloch, *La société féodale, la formation des liens de dépendance*, Paris, 1939, cap. «La structure du lignage», p. 212-219.

²¹ *Doc. priv. ist. Rom.*, A, XVI, vol. I, nr. 317, p. 349.

²² *Ibidem*, XV, vol. II, nr. 56, p. 54.

²³ *Ibidem*, nr. 96, p. 99.

²⁴ *Ibidem*, XVI, vol. I, nr. 235, p. 267.

²⁵ *Ibidem*, nr. 332, p. 367.

²⁶ *Ibidem*, vol. III, nr. 88, p. 69.

²⁷ *Ibidem*, XV, vol. II, nr. 78, p. 78.

²⁸ *Ibidem*, XVII, vol. II, nr. 19, p. 18.

²⁹ Sunt și alte cazuri similare: în 1522, se întărește stăpânirea lui Tăbuciu Mititelul asupra satului Ciorseceștii, care se cheamă acum *Arămeștii*, „...unde au fost *Aramă jude*“ (*Doc. priv. ist. Rom.*, A, XVI, vol. I, nr. 173, p. 196); și în 1555 se întărește aceluiași sub aceeași formă, „...Ciorsăceștii, care se numesc acum *Arămeștii*“ (*ibidem*, vol. II, nr. 81, p. 90); satul ia, deci, numele unui jude care „a fost“. Din nou schimbarea de nume pare a fi rezultatul unei operații mecanice de atribuire de nume pentru identificarea scriptică a satului.

³⁰ *Ibidem*, XV-XVI, vol. I, nr. 89, p. 78.

³¹ *Ibidem*, XVI, vol. I, nr. 157, p. 176. Vezi și în 1518 (*ibidem*, nr. 121, p. 128, cazul satului Mihailouți, identificat, în 1466, prin mențiunea „...unde a fost giude Petrinco“ (*ibidem*, XIV-XV, nr. 418, p. 348)). Nici în acest caz judele nu dă numele satului.

³² *Ibidem*, XV, vol. II, nr. 150, p. 164. Alte cazuri: în 1494, un regist ne dă informația sumară că satul *Berceștii* s-a numit mai înainte *Ostășeștii* (*ibidem*, XV, vol. II, nr. 186, p. 204); în 1536, „...fiii lui Ghedeon, feciorul Leahului, nepot de fiu a lui Forov“, vând din uricul tatălui lor „...un sat, mai sus de Codrul cel Mare, anume satul *Măceșanii*, ce se numește *Mihăileștii*“, ulterior în text satul fiind numit „...*Măceșău* ce se numește acum *Mihăileștii*“ (*ibidem*, XVI, vol. I, nr. 348, p. 385); în 1546, satul „...*Terpeștii* care se numește acum *Borăștii*“ (*ibidem*, XVI, vol. I, nr. 418, p. 461); în 1547, satul *Terpești*, „...care se cheamă acum *Bălăneștii*“ (*ibidem*, XVI, vol. I, nr. 488, p. 545).

³³ A.D. Xenopol (*op. cit.*, vol. II, p. 141) propune și o altă interpretare: comentând actul din 1570, prin care se întărește lui Albotă satul Albotenii, socotește că acest sat fusese confiscat de domnie pentru vinovăția omorului unui grec și că Albotă cumpără satul prin plata a 158 de boi și vaci, 600 de oi, 7 cai și 13 iepe, intrând astfel în stăpânirea satului. Deci, „...să se observe că acest boier, Albotă, dăduse numele său satului încă dinainte de a fi al lui, locuind și el în sat alătura cu țărani“. Interpretarea nu se poate admite. Actul în cauză (vezi *Doc. priv. ist. Rom.*, A, XVI, vol. II, nr. 233, p. 218) spune cu totul altceva: Albotă slujise credincios pe Alexandru voievod și continuă a-l sluji și pe Bogdan voievod. Acesta întărește, deci, ispisoacele de vislujenie pe care le avea de la Alexandru, anume pe două locuri de sate în pustie, unul pe amândouă părțile Coboltei și altul „...pe Căinar, în Piatra, unde se cheamă la Răchită, care se numește acum satul Albotenii, pe amândouă părțile Căinarului“, se dau hotarnicile acestor două „pustii“. Albotă era, deci, stăpânul satului „din pustie“ încă din vremea lui Alexandru. Între timp, făcuse în acest sat iaz, mori și satul căpătase numele lui. Cât despre moartea „grecului“ care arătase confiscarea pe seama domniei, ea se referă la o „vale“ care „...acum se numește Valea Grecului“, răscumpărarea fiind făcută de Albotă „...ca să-i fie lui și de la noi și această vale, ce se cheamă Valea Grecului, cu tot venitul“.

Iată care sunt aceste cazuri de boieri având nume comun cu al satelor pe care abia le cumpără: în 1446, Pipou și fratele său, Coste *Birovici*, cumpără satul *Birăeștii* de la Mihăilă Moimescul (*Doc. priv. ist. Rom.*, A, XIV-XV, vol. I, nr. 257, p. 216); în 1499, satul este pomenit din nou sub numele de *Birovicești*, „...unde a fost Biroi“ (*ibidem*, XV, vol. II, nr. 282, p. 300); Coste *Birovici*, după cum îi arată numele, e un descendent al acestui Biroi care „a fost“ – nu știm în ce calitate – în satul care îi poartă numele; dar cine era Mihail Moimescul, nu știm. În 1446, Petre *Vlașnecul* cumpără satul *Vlașinești* de la Oană paharnic; despre nici unul dintre aceștia nu se știe nimic precis (*ibidem*, XIV-XV, vol. I, nr. 262, p. 220). În 1451, Dragoș *Albescul* cumpără jumătate din satul *Albești*, partea lui Barbă Jamân, de la Vlad Zlătărescul (*ibid.*, nr. 294, p. 245); cum un Dragoș de la Stamnic stăpânește și în 1432 satul *Albeștii* pe Stamnic, în comentariile sale, Mihail Costăchescu socotește că Dragoș de la Stamnic este același Dragoș *Albescul*; ar fi vorba, deci, de un vechi stăpân care cumpără în satul său o jumătate care nu-i aparține; dar concluzia nu e sigură. În 1452, Stan *Păstrăv* cumpără satul *Păstrăveștii* de la un Ștefan, nepotul lui Bogdan Stolnicul, pe care îl știm boier de divan (*ibidem*, nr. 301, p. 250). În 1460, Ivl *Voinescul* cumpără satul *Voineștii*, cu mănăstire, de la Ion și Petrică (*ibidem*, nr. 374, p. 311). În 1493, un Albul *Voinescul* cumpără de la „...sluga noastră Lazor, feciorul Petricăi Nagrilescul, și nepoata lui, Nastea, fata lui Ion Negrilescul“, satul „*Oideștii*“ (*ibidem*, vol. II, nr. 172, p. 188); este vorba, desigur, de aceleași două neamuri boierești, dar alte lămuriri nu putem avea. În 1468, Șteful *Cernătescul* cumpără satul *Cernătești*, „...unde e casa lui“, de la Stan Păcău, printre multe alte sate; cumpărătorul e un mare boier de divan; despre

Stan Pătcău nu știm decât că era stăpânul satului (*ibid.*, vol. I, nr. 432, p. 361). În 1471, Giurgea Coteș și fratele lui, Cozma Coteș, cumpără satul *Coteciarri* de la Greaca, fiica lui Rusu (*ibidem*, nr. 454, p. 382). În 1481, Zbera cumpără satul *Zbereștii* de la urmașii marelui boier Rotinpan (*ibidem*, vol. II, nr. 31, p. 28); I. Bogdan socotește că satul Zbereștii „...era probabil al familiei cumpărătorului, pierdut prin cine știe ce împrejurări și răscumpărat în 1481“; ar fi o explicație, dacă ar fi vorba de un caz singular, iar nu de o serie de cazuri identice. În 1482, *Tungul* cumpără satul *Tungujânii* de la Dima, fratele Simii logofăt, și de la Sandra cel Negru și îl revinde feciorilor lui Oniță; este citată și o „poiană de la Tunga“ (*ibidem*, nr. 43, p. 40). În 1484, Tatul *Berivoescu* și Ion Parava cumpără satul *Berivoeștii* de la boierul Ștefan Cernătescul (*ibid.*, nr. 53, p. 51). În 1487, frații *Oancea*, Luca și Tudoran, cumpără satul *Onceștii* de la urmașii boierului Manevici (*ibidem*, nr. 70, p. 69); în 1488, *Golăi de la Rebricea* cumpără satul *Golăeștii de pe Rebricea* de la Ivanco Turcul slugerul și frații lui (*ibidem*, nr. 80, p. 80); *Golăi de la Rebricea* e socotit de Ion Bogdan a fi din neamul boierilor *Golăești*. În 1497, Ion *Nadeșu* cumpără satul *Nadeșe* de la Mihul Berescu (*ibidem*, nr. 248, p. 264); satul *Nadișa* e citat și în documente din 1461 și 1491; Ion Bogdan îl identifică a fi în preajma satului *Berești*, al lui Mihai Berescul. În 1493, nepoții panului *Negrea* dau fiilor lui *Alexa* „...un sat pe *Vina*, anume unde a fost casa lui *Alexa*“ (*ibidem*, nr. 176, p. 193); de astă dată, situația pare mai clară: ar fi vorba de un grup de nepoți ai lui *Negrea*, care dăruise satul fiului lui, *Alexa*; actul n-ar fi decât o confirmare a acestei danii, făcută de descendenții fratelui lui *Alexa* către urmașii lui *Alexa*; așa cel puțin susține I. Bogdan, care dă și o spiță de neam, arătând înruderile dintre descendenții lui *Mihu* și cei ai lui *Alexa*; dar în corpusul de documente editat de Academie, exact pasajul concludent, cel care afirmă că *Alexa* era fiul lui *Negrea*, lipsește, cu mențiunea „loc șters în original“; nu știm care sunt motivele care au făcut să fie respinsă lecțiunea lui Bogdan, așa că acest caz, care părea clar, rămâne și el neclarificat. În 1497, *Giurgiu Puțeanul* cumpără satul *Puțenii* și alt sat, unde au fost *Muntenii Puțeni*, de la nepoții lui *Simion Turcul* (*ibidem*, nr. 254, p. 270).

PARTEA A DOUA

Capitolul I

Procesele sociale de luare în stăpânire feudală a satelor devălmașe

¹ În literatura problemei, dreptul unui aristocrat, membru al cetei, dar încă neîncadrat într-o clasă socială cu interese antagonice față de restul sătenilor, este deseori denumit „tribut“. Termenul e impropriu, căci tot „tribut“ se numesc și predările de produse obținute prin violență de un grup cuceritor.

² Cf. D. Mioc, H. Chircă și St. Ștefănescu, *L'Évolution de la rente féodale en Valachie et Moldavie du XIVe au XVIIIe siècles*, în *Nouvelles études d'histoire...*, vol. II, Buc., Edit. Academiei RPR, 1960, p. 221-252.

³ B.D. Grekov formulează astfel această lege a crizei de adâncire a relațiilor feudale, sub influența capitalismului, în țările cu dezvoltare socială întârziată: „...Este semnificativ faptul că, aproape în același timp, în Germania răsăriteană, Austria, Polonia, Lituania, Livonia și Rusia cavalerul a început să devină stă-

pân, țăranul a fost supus plăcii și a apărut șerbia în cea mai vie manifestare a ei, *Leibeigenschaft*“ (Țăranii în Rusia, Buc., Edit. Academiei RPR, 1952, p. 6). Vezi și F. Mehring, *Deutsche Geschichte vom Ausgang des Mittelalters*, Vorwärts Verlag, Berlin, 1910, p. 25-26 și S.D. Skazkin, *Problemele fundamentale ale așa-numitei „a doua iobăgii“ în Europa centrală și răsăriteană*, în *Anal. rom.-sov.*, Istorie, 1958, nr. 1-2, p. 93-117. Vezi și J. Nichtweiss, „Zur Frage der zweiten Leibeigenschaft und des sogenannten preussischen Weges der Entwicklung des Kapitalismus in der Landwirtschaft Ostdeutschlands“, în *Zeitschrift für Geschichtswissenschaft*, 1935, nr. 5.

Marc Bloch formulează și el, la rândul lui, acest proces social astfel: „...Du déclin des institutions seigneurales, l'Europe de l'Ouest a vu se dégager la propriété paysanne... Dans l'Europe de l'Est, au contraire, l'histoire des paysans, depuis la fin du Moyen-Âge jusqu'à une époque toute proche de nous, n'a guère été que celle d'une longue et progressive déchéance“ (*Les deux Allemagnes rurales*, 1937, p. 606-610). În ceea ce privește situația din țările române, vezi A. Oțetea, *Considerații asupra trecerii de la feudalism la capitalism în Moldova și în Țara Românească*, în *Studii și materiale de istorie medie*, vol. IV, 1960, p. 307-390.

⁴ Cf. A. Oțetea, *op. cit.*, p. 339 și urm. Vezi și Ș. Papacostea, *Contribuții la problema relațiilor agrare în Țara Românească în prima jumătate a veacului al XVIII-lea*, în *Studii și materiale de istorie medie*, vol. III, 1959, p. 233-322; N. Corivan, *Formele de aservire a țăranimii moldovene în secolul al XVII-lea și începutul secolului al XVIII-lea*, în *Studii și cercetări științifice*, Istorie, Iași, an VII, 1956, fasc. 1, p. 75-96.

Capitolul II

Drepturile domnești de exploatare a satelor

¹ *Doc. priv. ist. Rom.*, B, XIII-XIV-XV, vol. I, nr. 20, p. 27.

² *Ibidem*, nr. 22, p. 32.

³ *Ibidem*, nr. 95, p. 104. Totuși, în 1426 (nr. 65, p. 78), formula e folosită excepțional cu privire la stăpânirea unor robi.

⁴ De pildă, încă din 1389, scutirea unor sate boierești se face astfel: mai întâi o parte enumerativă, anume: „...Să le fie aceste sate de ohabă. Și nu numai lor, ci și copiilor lor și nepoților și strănepoților: începând de la vama oilor și de la vama porcilor, și de jitarit, și de vinărici, și de gloabe, și de cărături, și de podvoade“. Enumerarea este completată, apoi, cu o enunțare generală: „...adică de toate slujbele și dăjdiile mari până la cele mai mici, de toate să fie slobode ocinile“ (*Doc. priv. ist. Rom.*, B, XIII-XIV-XV, vol. I, nr. 28, p. 44); sau, în 1409-1418: „...Să fie de ocină și de ohabă de toate dăjdiile și slujbele și dările, începând de la darea oilor, a porcilor, a stupilor, de găleți, de gloabe, de vinărici, de dijmărit, de cositul fânului, de copaci, de cărături și de orice podvoade și de toate engariile; nici viglu și nici cal să nu li se ia, nici la orice muncă și de alte mari și mici, câte se află în orașul domniei mele Târgoviște, de toate să fie slobози oamenii mănăstirești“ (*ibidem*, nr 39, p. 55).

⁵ De pildă, în 1407, într-un act prin care domnul se adresează direct țăranilor aserviți – caz destul de rar întâlnit – se spune: „... Să fiți în supunere

despre toate slujbele și dăjdiile și de posadă și de găleți ohabnice și de coșnițe ohabnice" (*Doc. priv. ist. Rom.*, B, XIII-XIV-XV, vol. I, nr. 36, p. 52; cf. 1407, nr. 38, p. 53); sau: în 1441 (*ibid.*, nr. 99, p. 108): "...Am poruncit domnia mea din nice un feliu din marha lor să nu li se ia vamă domnească dintâi, nice din oi, nice din stupi, nice din porci, nice din găleată, nice din vinărici, nice din dijmă, nice din semănături, nice din livezi, nice din pomete, nice din vamă din târgu, și să nu fie nice într-o gloabă domnească" (*ibidem*, nr. 100, p. 109); în 1469: "...Iar ei să fie în pace și iertați, acești boieri, de oerit și de vama târgului, și de dijmărit, de stupi, de rămători, de mertice, de conace, de cai de olac și de vinărici, de podvode, de vaci grase, de ceară domnească, de miare și de alte dăjdii, oricâte ar eși în țara domnii mele, de nici unile val sau băntuială să nu aibă acest statornic și credincios boiar ce iaste mai sus zis" (*ibid.*, nr. 138, p. 143); în 1495: "...Să fie slobozi... de toate slujbele și dăjdiile mari și mici, câte se află în țara domniei mele, nici cal domnesc să nu hrănească, nici cal să nu li se ia... nici gloabe să nu păzească, nici dușegubine să nu tragă, nici la cetate, nici la mori să nu lucreze, nici găleată să nu li se ia; numai oastea cea mare să o facă, iar alta nimic" (*ibidem*, nr. 242, p. 231).

⁶ Iată, de pildă, în 1438: "...De la acel sat să nu ne dea nouă nici străjeri, și nici zeciuală din stupi,... și să nu care niciodată podvoadă de vin, în veci" (*Doc. priv. ist. Rom.*, A, XIV-XV, vol. I, nr. 187, p. 156); sau, în 1444: "...Să nu ne dea acest sat nici dare, nici iliș, nici podvoadă, nici desetină, nici osluh, nici posadă, nici la moară să nu lucreze, nici la cetate, nici vin să nu care, nici la oaste niciodată să nu meargă, nici la jold și nici să nu aibă vreo altă slujbă și danie a noastră, în veci" (*ibidem*, nr. 242, p. 204).

⁷ *Ibidem*, B, XIII-XIV-XV, nr. 40, p. 56.

⁸ De pildă în 1427: "...Să nu-i vămuiască nici sudeț, nici globnic, nici birari, nici boieri sau dintre slugile domniei mele" (*Doc. priv. ist. Rom.*, B, XIII-XIV-XV, nr. 70, p. 83).

La fel, în Moldova, avem formule generale. În 1402: "...Nimeni să nu împovoreze pe acești tătari cu vreo slujbă domnească" (*ibidem*, nr. 16, p. 13).

Dar predominante sunt formulele mixte, în care o parte enunțiativă este completată cu o formulă generală. De pildă, în 1444: "...Nici un boier, nici vornic, nici osluhar, nici joldunar, nici posadnic, nici globnic, nici ilișar și nici altul, nimeni dintre dregătorii noștri, nici măcar să nu se ivească în acest sat" (*ibidem*, nr. 242, p. 202).

⁹ *Ibidem*, nr. 34, p. 50 și nr. 68, p. 75.

¹⁰ *Ibidem*, A, XIV-XV, vol. I, nr. 273, p. 191.

¹¹ C.C. Giurescu, în *Istoria românilor*, vol. II, partea II, p. 564-565, aduce un argument decisiv în privința determinării înțelesului ce trebuie dat „ilișului”.

¹² O „vamă de trestie” apare o singură dată în Țara Românească, în deceniul 1580-1589.

¹³ În deceniul 1610-1619, apare în Țara Românească și o dare de seu.

¹⁴ S-a spus că „...ar fi contrar documentelor, unde nu ar avea rost pomenirea amânduror termenilor, dacă ar însemna unul și același lucru” (Giurescu, *Organizarea financiară a Țării Românești în epoca lui Mircea cel Bătrân*, Buc., 1922, p. 30), argument neconvincător pentru susținerea unei teze juste: dimpotrivă, a presupune o strictă logică în nomenclatura vechii noastre limbi pare a fi contrar spiritului ei. Cf. și comentariile făcute de I. Nistor asupra acestei probleme în *Handel und Wandel in der Moldau bis um Ende des 16. Jahrhunderts*, 1912, p. 40 și urm.

- ¹⁵ *Doc. priv. ist. Rom.*, B, XIII-XIV-XV, nr. 177, din 1483, p.176.
- ¹⁶ *Ibidem*, nr. 202 din 1489, p. 197.
- ¹⁷ *Ibidem*, nr. 100 din 1441, p. 109.
- ¹⁸ *Ibidem*, XVI, vol. I, nr. 157. De altfel, domnul însuși este itinerant, umblând din oraș în oraș și emițând acte din diferite localități ale țării.
- ¹⁹ *Ibidem*, B, XVI, vol. I, nr. 45, p. 37, Cf. *ibidem*, 1603, nr. 95, „mesererii“; 1616, nr. 22: „...ear slugile domniei mele, carii de ce mesererii, veți umbla în acest județ“, 1616, nr. 39: „...slugile care umblă în mesareare“.
- ²⁰ De pildă: în 1591: „...oricine va umbla cu slujba în acel ținut“ (*Doc. priv. ist. Rom.*, B, XVI, vol. IV, nr. 4, p. 3); în 1600: „...oricine va umbla cu slujba în acel ținut“ (*ibidem*, A, XVII, vol. I, nr. 342, p. 276); în 1619: „...slugile care umblă la Târgul Hușilor de străngeți podvoade și alte slujbe“ (*ibidem*, XVII, vol. IV, nr. 420, p. 335).

Capitolul III

Senioria feudală mănăstirească, o creație a domniei

¹ Vom analiza doar mănăstirile din țară, nu pe cele de la Muntele Athos și din alte părți răsăritene, care primesc și ele obroace în bani.

² Mănăstirea *Vodița* (*ibidem*, B, XIII-XIV-XV, 1374, nr. 20, p. 27); mănăstirea *Tismana* (*ibidem*, 1385, nr. 22, p. 32; 1387, nr. 25, p. 40; 1391, nr. 29, p. 45; 1408-1418, nr. 45, p. 60; 1424, nr. 65, p. 78; 1439, nr. 95, p. 104; 1464, nr. 128, p. 134; *ibidem*, XVI, vol. I, 1503, nr. 12, p. 19); mănăstirea *Cozia* (*ibid.*, 1388, nr. 26, p. 41; 1407, nr. 38, p. 53); mănăstirea de la *Strugalea* (*ibidem*, 1409, nr. 48, p. 64); mănăstirea *Govora* (*ibidem*, 1496, nr. 254, p. 240; 1497, nr. 258, p. 244; 1502, nr. 9, p. 15); mănăstirea *Ostrov* (*ibidem*, 1500, nr. 285, p. 268; 1502, nr. 9, p. 15; vol. II, 1529, nr. 73, p. 73; vol. III, 1569, nr. 370, p. 319; vol. IV, 1578, nr. 340, p. 333; *ibidem*, XVII, vol. I, 1601, nr. 6, p. 6); mănăstirea *Bistrița* (*ibidem*, 1501, nr. 2, p. 3); mănăstirea *Vișiniu* (*ibid.*, 1512, nr. 89, p. 90); mănăstirea *Corbii de Piatră* (*ibidem*, 1517, nr. 122, p. 126); mănăstirea *Cotmeana* (*ibidem*, 1518, nr. 137, p. 136); mănăstirea *Snagov* (*ibidem*, vol. II, 1536, nr. 210, p. 215); mănăstirea *Cerna* (*ibidem*, vol. V, 1588, nr. 363, p. 345); mănăstirea *Călușul* (*ibidem*, 1590, nr. 488, p. 471); mănăstirea *Stănești* (*ibidem*, 1590, nr. 491, p. 474; vol. VI, 1594, nr. 128, p. 114); mănăstirea *Dobrușa* (*ibidem*, XVII, vol. I, 1604, nr. 183, p. 187); *Mitropolia* (*ibidem*, XVI, vol. V, 1588, nr. 394, p. 376).

³ *Ibidem*, B, XIII-XIV-XV, nr. 20, p. 27. De remarcat că documentele de acordare a obroacelor nu sunt totdeauna suficient de explicite, în sensul că nu ne permit să determinăm fără dubiu obroacele simple, aparținând adică acestei prime categorii mai sus definite. În unele cazuri, documentul spune limpede că obroacele sunt a se ridica de la centrala domnească, adică de „la casa domniei mele“, din „vistieria“, „cămara“, „pivnița“ sau „jitnița“ domnească, alteori nu se face, însă, această specificare, ci se menționează doar natura și cantitatea obroacelor făgăduite. Grupăm, de aceea, în această primă categorie atât obroacele de tip clar I, cât și pe cele despre care nu ni se dau lămuriri suficiente ca să le punem clasa în obroace de alt tip.

⁴ Mănăstirea Bistrița (*Doc. priv. ist. Rom.*, A, XIV-XV, vol. I, 1411, nr. 28, p. 23); mănăstirea Neamț (*ibidem*, 1440, nr. 208, p. 173); mănăstirea Moldovița (*ibidem*, 1447, nr. 265, p. 222; 1451, nr. 297, p. 247; 1453, nr. 307, p. 255; *ibidem*, XVI, vol. I, 1514, nr. 88, p. 91); mănăstirea Homor (*ibidem*, XIV-XV, vol. I, 1459, nr. 368, p. 306); mănăstirea Sf. Nicolae din Poiană (*Pobrata -ibid.*, 1466, nr. 417, p. 347; *ibidem*, XVII, vol. II, 1606, nr. 77, p. 70; 1608, nr. 242, p. 184); mănăstirea Putna (*ibidem*, XIV-XV, vol. I, 1473, nr. 469, p. 395; *ibid.*, XVI, vol. I, 1514, nr. 89, p. 92; vol. II, 1556, nr. 88, p. 97); mănăstirea Dobrovăț (*ibidem*, nr. 85, p. 89); Mitropolia de Roman (*ibidem*, nr. 86, p. 90); Mitropolia de Suceava (*ibidem*, nr. 87, p. 90); Mitropolia de Rădăuți (*ibid.*, 1515, nr. 97, p. 97); mănăstirea Sf. Sava din Iași (*ibidem*, vol. II, 1567, nr. 176, p. 174); mănăstirea Vânători (*ibidem*, XVI, vol. III, 1574, nr. 53, p. 40; vol. IV, 1585, nr. 157, p. 125; 1597, nr. 234, p. 176; *ibidem*, XVII, vol. II, 1608, nr. 219, p. 169; vol. III, 1612, nr. 139, p. 85; vol. IV, 1616, nr. 41, p. 28); Episcopia de Huși (*ibidem*, XVII, vol. III, 1612, nr. 222, p. 141).

⁵ *Doc. priv. ist. Rom.*, A, XIV-XV, vol. I, nr. 28, p. 23.

⁶ *Ibidem*, A, XV, vol. I, nr. 310, p. 257.

⁷ *Ibidem*, B, XIII-XIV-XV, nr. 22, p. 32.

⁸ În Moldova, avem: mănăstirea Neamț (*Doc. priv. ist. Rom.*, A, XV, vol. I, 1446, nr. 256, p. 215; 1503, nr. 34, p. 36); mănăstirea Poiana (*Pobrata - ibid.*, 1448, nr. 280, p. 237; 1449, nr. 285, p. 240; 1453, nr. 310, p. 257); Putna (*ibid.*, XVI, vol. I, 1502, nr. 25, p. 27; 1503, nr. 27, p. 28); Sf. Nicolae din Iași (*ibid.*, XVII, vol. II, 1608, nr. 248, p. 187).

În Țara Românească, avem: mănăstirea Tismana (*Doc. priv. ist. Rom.*, B, XIII-XIV-XV, 1385, nr. 22, p. 32; 1357, nr. 25, p. 40; 1399, nr. 31, p. 46; 1409, nr. 45, p. 60; 1424, nr. 65, p. 78; 1439, nr. 95, p. 104, 1496-1508, nr. 251, p. 238; 1597, nr. 261, p. 248; XVI, vol. V, 1586, nr. 234, p. 222; *ibidem*, XVII, vol. I, 1663, nr. 94, p. 82); mănăstirea Govora (*ibidem*, XIII-XIV-XV, 1495, nr. 254, p. 240; 1497, nr. 264, p. 251; 1502, nr. 9, p. 15; *ibidem*, XVI, vol. I, 1517, nr. 129, p. 126; *ibidem*, XVII, vol. II, 1611, nr. 19, p. 16); mănăstirea Ostrov (*ibidem*, XVI, vol. I, 1500, nr. 285, p. 268; vol. II, 1529, nr. 73, p. 73; vol. III, 1569, nr. 370, p. 319; vol. IV, 1578, nr. 340, p. 333; *ibidem*, XVII, vol. I, 1601, nr. 6, p. 6); mănăstirea Iezer (*ibidem*, XVI, vol. I, 1501, nr. 3, p. 3; vol. III, 1565, nr. 253, p. 215); mănăstirea Glavacioc (*ibidem*, vol. I, 1507, nr. 38, p. 42; 1512, nr. 82, p. 84); Episcopia de Buzău (*ibidem*, 1525, nr. 197, p. 190); mănăstirea Cotmeana (*ibidem*, vol. II, 1530, nr. 79, p. 78); mănăstirea Snagov (*ibidem*, 1536, nr. 210, p. 215); mănăstirea Râncăciuv (*ibidem*, 1539, nr. 254, p. 257; *ibidem*, XVII, vol. III, 1617, nr. 79, p. 96; 1618, nr. 217, p. 242); mănăstirea Vierș (*ibidem*, XVI, vol. IV, 1575, nr. 165, p. 161); Mitropolia (*ibidem*, 1588, nr. 394, p. 376); mănăstirea Cepturoaia (*ibidem*, XVII, vol. I, 1605, nr. 165, p. 166); mănăstirea Uspeniei (Argeș - *ibidem*, 1608, nr. 273, p. 293).

⁹ A se vedea H.H. Stahl, *Contribuții la studiul satelor devălmașe...* vol. II, p. 70-71.

¹⁰ *Doc. priv. ist. Rom.*, B, XVI, vol. II, nr. 210, p. 215.

¹¹ De semnalat documentul din 1576 (*ibid.*, vol. IV, nr. 243, p. 242), din care aflăm că cineva „...a luat 15 clăi de grâu și clăia a lăsat câte 2 obroace de grâu”.

¹² Vezi analiza problemei în C.C. Giurescu, *Studii de istorie socială*, ed. II, Buc., 1943, p. 172 și urm., în care se afirmă că „găleata” este darea specifică

„rumânilor“, luată numai din grâu, orz și fân. Avea însă și înțelesul de măsură de capacitate, până pe timpul lui Matei Basarab. Înțelesul de impozit și l-a păstrat până în timpul lui Brâncoveanu, care a desființat această dare. De aici înainte, „...obrocul s-a mai folosit doar ca măsură de capacitate“. E citat în sprijin un document din 1631: „...grâu obroace 200, cu obrocul dă 22 ocă“.

¹³ Termenul „popor“ este luat, în acest caz, în sensul de un anume număr de țărani, fără să putem ști cum anume era determinat numărul lor și nici modul de organizare al „poporului“, deși putem bănuși că era vorba de totalitatea populației unui sat aservit. În acest înțeles, vezi și documentul 1576 (*Doc. priv. ist. Rom.*, B, XVI, vol. IV, nr. 178, p. 175), prin care se dă poruncă vătafului Ion „...să sari să tragi tot poporul tău, ca să tai un plai... și să închizi niște cărări și treceri“; sau, în 1820, căpitanul de Stari Chiojd are datoria de „...a strejui în tot poporul căpităniei sale“ (N. Iorga, *Anciens documents de droit roumain*, vol. I, p. 514). De astă dată, „poporul“ cuprinde mai multe sate, fiind, însă, tot o formațiune administrativă. Același termen de „popor“ se aplică și pentru a desemna anume cantități economice și fiscale ale viilor, așa cum arătam în vol. I.

¹⁴ *Doc. priv. ist. Rom.*, B, XIII-XIV-XV, nr. 29, p. 45; confirmări în 1399 (nr. 31, p. 46), 1409 (nr. 45, p. 60), 1479 (nr. 95, p. 104), 1464 (nr. 128, p. 134).

¹⁵ *Ibidem*, nr. 172, p. 171.

¹⁶ *Ibidem*, nr. 192, p. 187.

¹⁷ *Ibidem*, 1488, nr. 198, p. 191; 1494, nr. 233, p. 224, cu confirmări în 1508, 1510 și 1523; 1498 (nr. 269, p. 254); 1507 (nr. 38, p. 42); 1512 (nr. 82, p. 84); 1524 (nr. 185, p. 181); 1525 (nr. 197, p. 191).

¹⁸ *Ibidem*, nr. 172, p. 171.

¹⁹ *Ibidem*, nr. 192, p. 187.

²⁰ *Ibidem*, nr. 198, p. 191.

²¹ *Ibidem*, nr. 172, p. 172 din 1482.

²² *Ibidem*, nr. 243, p. 232.

²³ *Ibidem*, nr. 247, p. 235.

²⁴ *Ibidem*, XVI, vol. V, nr. 435, p. 420.

Capitolul IV

Natura și conținutul drepturilor boierești de exploatare a satelor

¹ Cf. Vl. Hanga, *Contribuții la problema imunităților feudale pe teritoriul patriei noastre*, în *Studii Universitatis Babeș-Bolyai*, Seria III, 1960, fasc. 2, p. 29-52.

² Vezi, în privința situației asemănătoare din Transilvania, M. Holban, *Deposedări și judecăți în Banat pe vremea angevinilor și ilustrarea lor prin procesul Voya (1361-1378)*, în *Studii și materiale de istorie medie*, V; *idem*, *Deposedări și judecăți în Hațeg pe vremea angevinilor*, în *Studii*, an XIII, 1960, nr. 5, p. 147-166.

³ *Doc. priv. ist. Rom.*, B, XIII-XIV-XV, nr. 31, p. 46; 1424 (nr. 65, p. 78); 1425 (nr. 66, p. 80); 1426 (nr. 69, p. 82). Și, în 1505, „...nimeni să nu se amestece cu această gloabă... nici domnia mea...” etc. (nr. 19, p. 24).

⁴ *Ibidem*, nr. 27, p. 43.

⁵ *Ibid.*, 1409, nr. 40, p. 59. Aceeași formulă în 1409 (nr. 41, p. 57; nr. 43, p. 58; nr. 44, p. 59; nr. 45, p. 60; nr. 46, p. 62; nr. 48, p. 64); 1414 (nr. 52, p. 67); 1415 (nr. 53, p. 68 și nr. 54, p. 69); 1418 (nr. 56, p. 70); 1421 (nr. 63, p. 76); 1437 (nr. 89, p. 99); 1439 (nr. 95, p. 104).

⁶ *Ibidem*, nr. 46, p. 62. Aceeași formulă de blestem pentru viitorime în acte din anii: 1406 (nr. 33, p. 49); 1460 (nr. 34, p. 50); 1407 (nr. 38, p. 53) etc.

⁷ *Ibidem*, nr. 27, p. 43. Aceeași formulă în acte din 1400 (nr. 32, p. 48); 1406 (nr. 33, p. 49) etc.

⁸ *Ibidem*, 1409-1418, nr. 39, p. 55; sau „...precum este dator fiecare creștin să facă”, *ibidem*, nr. 38, p. 53.

⁹ *Ibidem*, nr. 53, p. 68.

¹⁰ *Ibidem*, nr. 51, p. 66.

¹¹ *Ibidem*, nr. 49, p. 65.

¹² *Ibidem*, nr. 168, p. 168.

¹³ *Ibidem*, nr. 36, p. 52.

¹⁴ *Ibidem*, nr. 32, p. 48.

¹⁵ *Ibidem*, nr. 214, p. 207.

¹⁶ *Ibidem*, nr. 222, p. 214.

¹⁷ *Ibidem*, XVI, vol. VI, nr. 94, p. 82.

¹⁸ *Cf.*, de pildă, actele din 1493 (nr. 224, p. 215); 1476 (nr. 155, p. 158); 1477 (nr. 156, p. 159); 1478 (nr. 159, p. 160); 1483 (nr. 179, p. 178) etc.

¹⁹ Vezi și D. Mioc, H. Chircă, Șt. Ștefănescu, *op. cit.*

²⁰ C. Giurescu socotea (în *Studii de istorie socială*, Buc., <1943>, cap. III, *Despre rumâni*) că datul ar fi în legătură cu colectarea produselor animale, pe când găleata s-ar referi la cereale. De fapt, terminologia este mai confuză, cum vom vedea din exemplele de mai jos.

²¹ *Doc. priv. ist. Rom.*, B, XVI, vol. III, nr. 334, p. 228.

²² *Ibidem*, vol. V, nr. 198, p. 184.

²³ *Ibidem*, nr. 235, p. 222.

Tot astfel, și în 1587, călugării mănăstirii Vieroș sunt volnici „...să ia dajdina și găleata și să lucreze cu satul Năpârteni” (*ibidem*, nr. 317, p. 304); în 1588, satele mănăstirii Tismana „...nu vor să dea găleata și dajdiile sf-tei mănăstiri, cum este legea și cum dau și alți vecini găleți și dajdii boierilor”; li se poruncește, deci, „...să dea gălețile și ceea ce este dajdia sf-tei mănăstiri; dar nici mai mult, ci cum dau și ceilalți vecini celorlalte mănăstiri sau boierilor, astfel să dea și ei”; banul de județ este obligat și el „...să nu oprească ce este dajdia sf-tei mănăstiri, căci voi trimite domnia mea de le voi face mare rușine” (*ibidem*, nr. 358, p. 341); în 1588, o plângere împotriva slugilor unui boier rival, pe motiv că „...a luat sft. mănăstire găleata și daturile și ce este venitul boieresc, tot. Iar când a fost acuma, iar voi v-ați dus în aceste sate de ați luat gălețile și daturile a doua oară” (*ibidem*, nr. 361, p. 344); în 1589-1591,

mănăstirea Tismana este împuternicită să ție satul Bistrița „...cu tot hotarul și cu toate morile și cu tot venitul boieresc“ (*ibidem*, nr. 415, p. 395); în 1589, Armega ban capătă poruncă să dea o slugă „...să ia gălețile și vinăriciul și dijma din satul Vârbița“ pentru mănăstirea Tismana (*ibidem*, nr. 435, p. 420); în 1593, mănăstirea Tismana are drept „...să ia din sat din Obedin găleata și toate dăjdiile sf-tei mănăstiri“ (*ibidem*, nr. 94, p. 82); în 1595, se poruncește „...oamenilor de la Pleniță, din sat, de vreme ce veți vedea această carte a domniei mele, iar voi să aveți a vă da găleata și daturile și tot venitul boieresc“ (*ibidem*, nr. 181, p. 165); în 1611, mănăstirea este împuternicită „...să ia ce va fi datul de la satele sf-tei mănăstiri... din găleată și din stupi și din oi și din vinărici și din toate să ia, cum a fost legea veche de mai înainte“, vecinii fiind datori „...să dea ascultare ce va fi învățătura egumenului“ (*ibidem*, XVII, vol. II, nr. 7, p. 6).

²⁴ *Ibidem*, nr. 160, p. 166.

²⁵ *Ibidem*, vol. III, nr. 340 și 341, p. 390 și 392.

²⁶ *Ibidem*, nr. 44, p. 50.

²⁷ *Ibidem*, nr. 145, p. 173.

²⁸ *Ibidem*, nr. 281, p. 314.

Tot astfel, în 1619, mănăstirea Tismana ține satul Corzii, cu toți rumânii, având drept să ia „...datul și găleți și să lucreze ei cu tot lucrul ce iaste doctoenie rumânilor, cum lucrează ș-alalți rumâni“ (*ibidem*, nr. 296, p. 333; cf. 1619, nr. 320, p. 357); în 1619, Radul logofăt ține în satul Mircești o parte de ocină, având dreptul ca „...să caute ce se va afla hrană pre acea ocină, să dijmuiască; și de către nimeni opreală să nu aibă“ (*ibidem*, nr. 364, p. 404); în 1621-1623, mănăstirea Mihail Voievod din București e volnică să țină rumânii din Grădești, Costeni și Suharna „...să-și lucreze și să le ia datul, cum a fost legea rumânilor mai dinainte vreme“ (*ibidem*, XVII, vol. IV, nr. 25, p. 24).

²⁹ *Ibidem*, nr. 37, p. 34.

³⁰ *Ibidem*, nr. 280, p. 264.

³¹ *Ibidem*, nr. 441, p. 431.

³² *Ibidem*, nr. 442, p. 431.

³³ *Ibidem*, nr. 447, p. 464.

³⁴ *Ibidem*, A, XVI, vol. III, nr. 533, p. 445; confirmare în 1597 (nr. 221, p. 164).

³⁵ *Ibidem*, XVII, vol. II, nr. 56, p. 54.

³⁶ *Ibidem*, nr. 400, p. 301.

³⁷ Același regim de „învoieli“, expres sau tacit, între un „proprietar“ și „dijmașul“ său ne este deseori confirmat. Astfel, în 1610, se hotărăște „să i se ia desetina“ unui om „care a arat acel loc“ al unui boier (*Doc. priv. ist. Rom.*, A, XVII, nr. 401, p. 301); în 1612, călugării de la Galata au drept ca în satele lor să împiedice ca „...nimeni să nu intre în fânașu, nici în câmpu, nici în poieni“ și „...să aibă a lua dijmă de la fieștecare om“ (*ibidem*, vol. III, nr. 158, p. 97); în 1618, mănăstirea Sf. Sava se plânge de câțiva săteni din Hitoltești care „...se scoală de vin și intră în hotariul satului svintei mănăstiri, în Gușăței cu puteare lor, și le iau a dzeace din pâine“, purtându-se deci ca și cum ei ar fi stăpânii satului, iar nu mănăstirea (*ibidem*, vol. IV, nr. 353, p. 290); **domnia hotărăște să se stabilească**, prin oameni buni, dacă au Vitolteștii ocină

la Gușăței: „...De să va afla că au Vitolteștii ocină în sat la Gușăței, ei să-și fie partea lor și să ia a dzeace pre unde iaste hotariul lor; iar de nu vor hi avându ocină ei, nemică în Gușăței, ce intră ei cu puteare lor“, să li se ia gloabă 12 boi și să-i trimită la domnie; în 1615, Toader aprod are drept „...să ia deseatina din varză, din satul Botești și din Glodeni, de la *cei care vor fi făcut acolo grădini*“ (*ibidem*, vol. III, nr. 331, p. 226).

Marc Bloch observă, cu bună dreptate, că «...on peut connaître l'étendue du domaine et des tenures, par le nombre des journées de travail exigé», aici *domaine* însemnând terenul pus în cultură de feudal, iar *tenures*, terenul de dijmă distribuit de feudal țăranilor (*Les caractères originaux de l'histoire rurale française*, vol. II, p. 86).

³⁸ În legătură cu precumpănirea diferitelor forme ale rentei feudale, vezi și D. Mioc, H. Chirică, St. Ștefănescu, *op. cit.* O sugestivă analiză a problemei este cea făcută de Gh. Panu, în *Cercetări asupra stării țăranilor în veacurile trecute*, vol. I, Buc. 1910.

³⁹ *Doc. priv. ist. Rom.*, B, XIII-XIV-XV, nr. 28, p. 44.

⁴⁰ *Ibidem*, nr. 40, p. 56.

⁴¹ *Ibidem*, nr. 44, p. 59.

⁴² De pildă, în 1469: „...le-am dat să fie numai de slujba statornicului și credinciosului boierului domniei mele“ (*Doc. priv. ist. Rom.*, B, XIII-XIV-XV, nr. 138, p. 143); în 1529: „...numai călugării și poslușnicii mănăstirii să fie volnici să intre și să lucreaze cu dânsii“ (*ibidem*, XVI, vol. II, nr. 61, p. 63); în 1565: „...să-și ia călugării venitul și să lucreze ori ce va fi pentru sf-ta mănăstire“ (*ibidem*, vol. III, nr. 252, p. 214); în 1612: „...să fie de lucru ce va trebui“ (*ibid.*, XVII, vol. II, nr. 46, p. 43); în 1613: „...să fie de treaba și lucrul mănăstirii la ce va trebui“ (*ibidem*, nr. 204, p. 220); în 1614: „...să fie de treaba și de poslușanie mănăstirii“ (*ibidem*, nr. 219, p. 236); în 1615: „...să muncească și să slujească la orice treabă“ (*ibidem*, nr. 316, p. 359); în 1616: „...numai să muncească ei pentru mănăstire“ (*ibid.*, vol. III, nr. 40, p. 44); în 1617: „...să fie pe poslușania mănăstirii, să lucreze tot ce va trebui“ (*ibid.*, nr. 123, p. 147); în 1618: „...și ei să asculte și să se silească pentru tot ce vor da poruncă“ (*ibidem*, nr. 208, p. 232); în 1619: „...să fie de lucru și de poslușanie mănăstirii“ (*ibidem*, nr. 264, p. 297); sau „...să fie numai de treaba și de poslușania mănăstirii, ce va trebui“ (*ibidem*, nr. 279, p. 311); sau „...numai să fie ei de ascultare și de slujbă la sf-ta mănăstire și să silească la toate treburile mănăstirești și să fie gata la cele ce vor fi învățaturile năstavniciului și egumenului acestui locaș“ (*ibidem*, nr. 294, p. 329); în 1623: „...să fie de ascultare și de treabă mănăstirii“ (*ibidem*, vol. IV, nr. 227, p. 211); sau „...să fie de lucru și de ajutor și de treaba sf-tei episcopii“ (*ibidem*, nr. 516, p. 495) etc.

⁴³ *Ibidem*, A, XVI, vol. IV, nr. 189, p. 143.

⁴⁴ *Ibidem*, XVII, vol. IV, nr. 237, p. 191; și, în 1620: „...să aibi a-i lăsa în pace, să fie de treaba sf-tei mănăstiri“ (*ibidem*, nr. 564, p. 435); sau: „...satul Teșorii al mănăstirii Galata e tras la lucrul domniei mele cu alți țărani. Poruncă: Să aveți a lăsa foarte în pace să fie de treabele sf-tei monastiri, ce vor fi“ (*ibidem*, nr. 638, p. 503); tot în 1620, vierii din târgul *Cotnari ai mănăstirii Neamț* sunt tulburați pentru podvoade și pentru alte *angherii mai mărunte*; se poruncește „...să fie numai pentru treburile și pentru muncile viilor sf-tei mănăstiri; să aibă a da numai darea împărătească“ (*ibidem*, nr. 644, p. 508). În acest ultim act, munca este, însă, specificată: ea se face în vilele mănăstirii.

Capitolul V

Acțiuni domnești în favoarea consolidării proprietății feudale prin acordarea de scutiri și imunități

¹ Spre esențială deosebire față de feudalismul apusean, unde „beneficiile” feudale sunt acordate de suzeran și devin „imune” și „ereditare”, în opoziție cu dreptul de proprietate inițială al suzeranului.

² Pentru Moldova, ultima perioadă este doar cea dintre 1600 și 1620. În acest tabel nu am trecut documentele de scutire privitoare la vămile de transporturi. Am omis de asemenea documentele care nu cuprind decât termenii de „ohabă” sau „uric”, fără să menționeze în mod expres formule de scutire.

³ *Doc. priv. ist. Rom.*, B, XIII-XIV-XV, nr. 228, p. 218.

⁴ *Ibidem*, nr. 147, p. 151.

⁵ *Ibidem*, XVI, vol. I, nr. 37, p. 41.

⁶ *Ibidem*, XVIII, vol. III, nr. 195, p. 221.

⁷ *Ibidem*, XIII-XIV-XV, nr. 172, p. 171.

⁸ *Ibidem*, XVI, vol. I, nr. 75, p. 75.

⁹ *Ibidem*, nr. 160, p. 161. În 1523 (*ibid.*, nr. 178, p. 175), donația-scutire e confirmată cu privire la „...găleata cât este partea domnească de la Crivina”.

¹⁰ De pildă, în 1473, un grup de boieri cumpără o ocină de la domnie, care iartă „...și de vinăriciul domnesc pe pământ cu otașnăli”, adică de pe viile sâtenilor care erau datori și către boieri cu „oștina”, adică și cu vinăriciul boieresc (*Doc. priv. ist. Rom.*, B, XIII-XIV-XV, nr. 148, p. 151); în 1496, domnia cumpără două sate pe care le donează mănăstirii Govora, plus „...via din hotarul Copăcelului /.../ pentru că a cumpărat-o domnia-sa de la fiii Băneasei” pentru 3.000 de aspri; via e dată mănăstirii „și cu vinăriciul de la acea vie, domnesc și boieresc” (*ibidem*, nr. 252, p. 239); în 1625, rumânii din satul mănăstiresc Săcuiani „...ce au vii aproape de satul la pădure” urmează să fie „...de aici înainte în pace și slobozi de vinăriciu, partea domnească; cât va fi vinăriciul domnesc, din viile acelor rumâni ai sfintei mitropolii nici o băntuială să n-aibă” (*ibid.*, XVII, vol. IV, nr. 507, p. 490); în 1539-1540, episcopul de Buzău este scutit personal: „...ca să fie în pace și slobod de vinărici, ori pe unde va avea vii părintele episcop, iar el singur, părintele episcop, să-și ia vinăriciul, pentru că am iertat domnia mea, pentru sufletul domniei mele și al părinților domniei mele” (*ibidem*, B, XVI, vol. II, nr. 260, p. 261).

Asemenea scutiri de vinăriciuri domnești sunt relativ multe și se dau atât mănăstirilor cât și boierilor. Avem, astfel, scutite mănăstirile: Govora (1559-1563, nr. 126); Glavacioc (1507, nr. 38; 1511, nr. 82; 1532, nr. 112; 1557, nr. 70; 1573, nr. 101); Argeș (1553, nr. 175; 1524, nr. 183); Mitropolia din Târgoviște (1523, nr. 181; 1559, nr. 124; 1566, nr. 266; 1586, nr. 281); Mitropolia Țării Românești (1615, nr. 377; 1617, nr. 120; 1625, nr. 507); Episcopia Buzău (1525, nr. 197; 1554, nr. 28; 1557, nr. 87); Snagov (1527, nr. 34; 1532, nr. 112; 1536, nr. 211); Viforăști (1557, nr. 80); Cozia (1560, nr. 168; 1618, nr. 208); Mărgineni (1577, nr. 10); Simon Petra (1586, nr. 259); Coșuna (1594, nr. 125; 1616, nr. 47); Golgota (1597, nr. 314); Dealul (1614, nr. 267; 1615, nr. 67); Cotluz (1618, nr. 243); Stănești (1629, nr. 312); Gura Motrului (1620, nr. 535);

Tutana (1624, nr. 405); Sf. Troiță-București (1615, nr. 313; 1616, nr. 67; 1618, nr. 218; 1625, nr. 548).

Boieri scutiți de vinărici sunt opt cazuri (1473, nr. 145; 1484, nr. 260; 1540, nr. 271; 1572, nr. 86; 1572, nr. 98; 1583, nr. 109; 1590, nr. 429; 1618, nr. 195).

¹¹ *Doc. priv. ist. Rom.*, B, XVII, vol. IV, nr. 491, p. 475.

¹² *Ibidem*, XVI, vol. V, nr. 236, p. 223.

¹³ *Ibidem*, XVII, vol. IV, nr. 290, p. 228. Cazuri similare în 1606 (nr. 38); 1612 (nr. 161); 1614 (nr. 250); 1618 (nr. 365).

¹⁴ *Ibidem*, XVI, vol. V, nr. 293, p. 281.

¹⁵ *Ibidem*, A, XVI, vol. IV, nr. 364, p. 299.

¹⁶ *Ibidem*, XVII, vol. IV, nr. 375, p. 305.

¹⁷ *Ibidem*, B, XVI, vol. V, nr. 200, p. 185.

¹⁸ *Ibidem*, XVII, vol. II, nr. 8, p. 6; confirmare în 1620, *ibidem*, vol. III, nr. 415, p. 457. Se dau scutiri similare și pentru țiganii mănăstirești (1594, nr. 108; 1612, nr. 50; 1620, nr. 413; 1620, nr. 452; 1621, nr. 32).

¹⁹ *Ibidem*, XVI, vol. VI, nr. 127, p. 113; cf. nr. 143, p. 129.

²⁰ *Ibidem*, XIII-XIV-XV, nr. 101, p. 110.

²¹ *Ibidem*, nr. 183, p. 181.

²² *Ibidem*, XVI, vol. II, nr. 77, p. 76.

²³ *Ibidem*, nr. 271, p. 271.

²⁴ De pildă, în 1612, domnia iartă, pentru voia unei mănăstiri, o moarte de om, scutind astfel satul Lucașul de plata unei dușegubini (*ibidem*, A, XVII, vol. III, nr. 105, p. 65).

²⁵ *Ibidem*, XVI, vol. I, nr. 244, p. 278.

²⁶ *Ibidem*, vol. III, nr. 327, p. 268; confirmări în 1617 (vol. IV, nr. 131) și 1619 (*ibidem*, nr. 429, p. 340), în care motivarea e mai largă: „...Ei nu au altă agonisită sau meșteșug sau negoț, ci se hrănesc de la sf-ta biserică“.

²⁷ *Ibidem*, XVII, vol. II, nr. 137, p. 112.

²⁸ *Ibidem*, vol. III, nr. 106, p. 65.

²⁹ *Ibidem*, XVI, vol. III, nr. 116, p. 91.

³⁰ Tot astfel, în 1604, mănăstirea Tazlău își scutește un vier al său din târgul Cotnari (*Doc. priv. ist. Rom.*, A, XVII, vol. I, nr. 179, p. 124); în 1607, se dă poruncă uriadnicului din târgul Hârlău și pârcălabilor de Cotnar să nu tulbure cramele și vierii mănăstirii Neamț: „...Să nu mai aveți a-i trage la munca domnească, cum a fost aceasta până acum“ (*ibidem*, vol. II, nr. 149, p. 123; confirmare în 1608, nr. 176, p. 140); în 1619, este scutit un vier al episcopiei de Roman, din Hârlău (*ibidem*, vol. IV, nr. 408, p. 326); în 1592, mănăstirea Vânători are o moară în satul Dănești, cu un poslușnic, *morar*, scutit: „...să nu aibă a-l supăra pentru iliș, pentru muncă“ (*ibidem*, nr. 51, p. 44); în 1606, poruncă dată celor din târgul Hârlău, „...vătafilor de vieri de acolo, care lucrează acolo la vilele noastre“, să lase în pace un *berar* și un *morar* al mănăstirii Neamțu, care sunt „de toată treaba“ mănăstirii, ca să nu-i mai tragă „...la vilele noastre, cu alți oameni“ (*ibidem*, vol. II, nr. 31, p. 30); în 1608, Ion din satul Hlincea este „...lăsat să fie *grădinar*“ al mănăstirii Sf. Sava și, ca atare, e scutit (*ibidem*, nr. 224, p. 173); în 1610, este scutit Buzan, *prisăcarul* mănăstirii Secul din satul Derineț: „...să-i dați pace să fie poslușnic“ (*ibidem*, nr. 370,

p. 281); în 1616, 12 poslușnici sunt iertați de iliș și muncă pentru că cu acești poslușnici se ține mănăstirea Vânători (*ibidem*, vol. IV, nr. 400, p. 28).

³¹ *Doc. priv. ist. Rom.*, A, XVII, vol. IV, nr. 400, p. 320.

³² *Ibidem*, vol. II, nr. 200, p. 156.

³³ *Ibidem*, vol. III, nr. 162, p. 99.

³⁴ În 1592, patru case de poslușnici din târgul Baia ai mănăstirii Moldovița sunt scutiți „...de cai de olac, de podvoade, și de jold, și de alte munci mărunte cari sunt la târg, afară de darea împărătească“ (*Doc. priv. ist. Rom.*, A, XVI, vol. IV, nr. 47, și cf. 1612, nr. 96, p. 59); în 1603, mănăstirea Sf. Sava are scutită de toate angheriile și de bir, o casă a ei, în târgul Iași, alături de chervăsăria mănăstirii (*ibidem*, XVII, vol. I, nr. 108, p. 71); în 1612, casele Elincăi din Iași, ale mănăstirii Sf. Sava, sunt scutite (*ibidem*, vol. III, nr. 140, p. 86).

³⁵ *Ibidem*, XVI, vol. II, nr. 78, p. 70; confirmări în 1608 (*ibidem*, nr. 208, p. 161, și 209, p. 162, precum și în 1612, nr. 141, p. 86).

³⁶ *Ibidem*, B, XVI, vol. II, nr. 260, p. 261.

³⁷ Astfel, în 1612 sunt scutiți patru „rumânași“ (dintre care un popă) ai mănăstirii Râncăciog, ca să poslușească acesteia (*Doc. priv. ist. Rom.*, B, XVI, nr. 100, p. 96); dovada că nu satul întreg se bucura de scutire este faptul că porunca domnească se adresează nu numai birarilor, ci și „...sătenilor din satul Brătilești /.../ ca voi să vă feriți de acești 4 rumâni ce i-am iertat domnia mea, de să aibă pace casele lor și bucatele lor“; anterior mai fusese dată o poruncă în acest sens, care, nefiind ascultată, „...nu se pot răposa acești 4 rumâni de alalți săteni“; în 1613 este scutită, „...ca să fie în pace și slobodă mahalaua ce este pre lângă mănăstire“, Sf. Troiță din București, ca „...să fie de treabă și de lucrul mănăstirii, la ce va trebui“ (*ibidem*, nr. 204, p. 220); în 1616, mănăstirea Din Jos de București are „...câțiva oameni sârbi și alți oameni străini, veniți din alte țări străine, care stau aproape de mănăstire, pe locul sf. mănăstiri“ care sunt „...în pace și slobodi de bir și de orice dăjdii și slujbe“, fiind lăsați „...să fie pentru nevoie și pentru slujbă, să slujească sf. mănăstiri“ (*ibid.*, vol. III, nr. 67, p. 77); în 1625, „...satul Lucianii, ce sunt meșteri domnești de case de în județul Dâmbovița“, sunt scutiți pentru că „...lucrează tot lucrul ce trebuiaște la scaunul domnii mele“ (*ibidem*, vol. IV, nr. 555, p. 537); tot în 1625, sunt scutiți meșterii care lucrează la morile părintelui patriarhului din Segarcea (*ibidem*, nr. 593, p. 579).

³⁸ *Doc. priv. ist. Rom.*, B, XVII, vol. I, nr. 95, p. 82, și nr. 101, p. 89.

³⁹ *Ibidem*, vol. III, nr. 45, p. 50.

⁴⁰ *Ibidem*, nr. 59, p. 65; confirmare în 1619 (nr. 291, p. 328).

⁴¹ *Ibidem*, nr. 295, p. 330.

⁴² *Ibidem*, vol. IV, 343, p. 336.

⁴³ *Ibidem*, vol. III, nr. 123, p. 147.

⁴⁴ *Ibidem*, vol. II, nr. 110, p. 104; și 1619, nr. 259, p. 291.

⁴⁵ *Ibidem*, nr. 2, p. 1; cf. nr. 3, p. 2: „...Săracii care au șezut în jurul mănăstirii“ sunt scutiți „...ca să păzească sft. mănăstire, fiindcă de mai înainte de multe ori au jefuit-o tâlharii, al treilea și al patrulea rând“. Cf. 1620, nr. 519, p. 585 și 1619, nr. 260, p. 293, „...să păzească de oameni răi“, și 1616, nr. 43, p. 48 „să păzească“, 1616, nr. 61, p. 66, „...a păzi de oameni răi“.

- 46 *Ibidem*, XVI, vol. V, nr. 200, p. 185.
- 47 *Ibidem*, vol. IV, nr. 563, p. 547.
- 48 *Ibidem*, A, XIV-XV, vol. I, nr. 478, p. 403.
- 49 *Ibidem*, XVII, vol. I, nr. 262, p.185.
- 50 *Ibidem*, nr. 64, p. 60.
- 51 *Ibidem*, vol. II, nr. 174, p. 139.
- 52 *Ibidem*, B, XVII, vol. IV, 491, p. 385.
- 53 *Ibidem*, XIII-XIV-XV, 1409-1418, nr. 40, p. 56.
- 54 *Ibidem*, nr. 47, p. 63.
- 55 *Ibidem*, 1409, nr. 48, p. 64.
- 56 *Ibidem*, A, XIV-XV, vol. I, 1447, nr. 266, p. 223.
- 57 *Ibidem*, 1458, nr. 355, p. 296.
- 58 *Ibidem*, B, XIII-XIV-XV, 1409-1418, nr. 39, p. 55.
- 59 *Ibidem*, 1494, nr. 233, p. 224.
- 60 *Ibidem*, 1409-1418, nr. 46, p. 62.
- 61 *Ibidem*, 1465, nr. 130, p. 137.
- 62 *Ibidem*, XVI, vol. II, 1529, nr. 61, p. 63.
- 63 *Ibidem*, vol. III, 1554-1557, nr. 35, p. 28.
- 64 *Ibidem*, XVII, vol. II, 1614, nr. 275, p. 314.
- 65 *Ibidem*, A, XVI, vol. IV, 1591, nr. 4, p. 3. Alte formulări: „...numai să aibă a da birul împărătesc o singură dată pe an și altceva nimic“, timp de trei ani (*ibidem*, 1597, nr. 207, p. 154); „...să aibă a da numai darea împărătească“ (*ibidem*, XVII, vol. IV, 1620, nr. 644, p. 508).
- 66 *Ibidem*, A, XVII, vol. IV, nr. 209. p. 228. Cf. 1606, nr. 38; 1612, nr. 161; 1614, nr. 250; 1618, nr. 305.
- 67 *Ibidem*, B, XVII, vol. II, nr. 316, p. 359.
- 68 *Ibidem*, XIII-XIV-XV, vol. I, nr. 48, p. 64.
- 69 *Ibidem*, XVII, vol. IV, nr. 516, p. 495.
- 70 H.H. Stahl, *Contribuții la studiul satelor devălmașe...*, vol. II, p. 252.
- 71 *Doc. priv. ist. Rom.*, B, XIII-XIV-XV, nr. 252, p. 239.
- 72 *Ibidem*, XVI, vol. I, nr. 75, p. 75. Alte confirmări ale dublei impunerii în 1523 (nr. 175, p. 173), când o serie de sate au a da mănăstirii Argeș „vinăriciul domnesc și boieresc“; 1524 (nr. 183, p. 180), cu forma „două vinăriciuri“; vezi și actele din 1531 (nr. 102, p. 102); 1608 (nr. 273, p. 293); 1616 (nr. 267, p. 277); 1618 (nr. 218, p. 243); 1618 (nr. 243, p. 273).
- 73 *Ibidem*, vol. III, nr. 66, p. 75.
- 74 *Ibidem*, XVII, vol. III, nr. 195, p. 221.
- 75 *Ibidem*, XVI, vol. III, nr. 9, p. 10.
- 76 *Ibidem*, vol. II, nr. 112, p. 109.
- 77 *Ibidem*, nr. 211, p. 216.
- 78 *Ibidem*, XVII, vol. III, nr. 534, p. 599.
- 79 *Ibidem*, XVI, vol. IV, nr. 10, p. 8.
- 80 *Ibidem*, XVII, vol. II, nr. 313, p. 354; confirmare în 1625 (vol. IV, nr. 548, p. 527).

- 81 *Ibidem*, XVI, vol. I, nr. 129, p. 126.
- 82 *Ibidem*, XVII, vol. IV, nr. 267, p. 296.
- 83 *Ibidem*, nr. 507, p. 790.
- 84 *Ibidem*, XVI, vol. VI, nr. 314, p. 298 și 299.
- 85 *Ibidem*, vol. IV, nr. 86, p. 80.
- 86 *Ibidem*, nr. 98, p. 93.
- 87 *Ibidem*, vol. II, nr. 161, p. 162.
- 88 *Ibidem*, vol. VI, nr. 313, p. 297.
- 89 *Ibidem*, vol. V, nr. 109, p. 104.
- 90 *Ibid.*, vol. II, nr. 102, p. 102; confirmare în 1557 (vol. III, nr. 70, p. 58).
- 91 *Ibidem*, vol. IV, nr. 101, p. 96.
- 92 *Ibidem*, vol. III, nr. 355, p. 308.
- 93 *Ibidem*, nr. 376, p. 324.
- 94 *Ibidem*, vol. II, nr. 212, p. 217.
- 95 *Ibidem*, nr. 289, p. 287.
- 96 *Ibidem*, XVII, vol. I, nr. 210, p. 219.
- 97 *Ibidem*, XIII-XIV-XV, nr. 20, p. 27.
- 98 *Ibidem*, nr. 233, p. 224.
- 99 *Ibidem*, XVI, vol. II, nr. 336, p. 326.
- 100 Cf. *Istoria României*, vol. II, Buc., Edit. Acad. RPR, 1962, p. 317 și 343. Cazul „cetății lui Duma Negrul“ e destul de dubios ca să nu merite a fi invocat.
- 101 *Doc. priv. ist. Rom.*, B, XIII-XIV-XV, nr. 48, p. 64.
- 102 *Ibidem*, nr. 130, p. 137.
- 103 H.H. Stahl, *Contribuții la studiul satelor devălmașe...*, vol. II, p. 76.
- 104 *Doc. priv. ist. Rom.*, A, XVI, vol. III, nr. 480, p. 385.
- 105 *Ibidem*, XVII, vol. IV, nr. 621, p. 489. Formule asemănătoare în 1599 (*ibidem*, nr. 326, p. 263): „...le-am lăsat să fie pentru ciubote rugătorilor noștri călugărilor de la sf-ta mănăstire“; în 1607 (nr. 117, p. 97): „...le-am lăsat să fie de ciubote“; în 1609 (nr. 251, p. 188): „...să fie pentru ciubote rugătorului nostru episcop Efrem“; în 1614 (nr. 244, p. 155): „...să fie pentru îmbrăcămintea rugătorilor noștri“; în 1617 (nr. 227, p. 185): „...să fie ale rugătorilor noștri, egumenul și călugării, pentru încălțăminte“ etc.
- 106 *Ibidem*, XIV-XV, vol. I, nr. 425, p. 355.
- 107 *Ibidem*, nr. 266, p. 223. Tot astfel în 1453 (*ibidem*, nr. 312, p. 260): „...Alt sudeț să nu aibă, ci tot acest venit să fie al mănăstirii noastre“; în 1446 (*ibid.*, nr. 260, p. 218): „...singuri să ia gloaba“; în 1456 (*ibid.*, nr. 314, p. 284): „...toate să fie ale mănăstirii“ etc. ca și toate gloabele și venitul lor; în 1588 (*ibid.*, nr. 480, p. 385): „...ci să fie toate gloabele și dușegubinele ale mănăstirii“ etc.
- 108 *Ibidem*, XVI, vol. III, nr. 480, p. 385.
- 109 *Ibidem*, XVII, vol. IV, nr. 227, p. 185. Aceeași soluție a agenților domnești care judecă, execută, își iau ferăia și predau mănăstirii gloabele și dușegubinele, în multe alte cazuri. De pildă, în 1590 (*ibid.*, nr. 569, p. 463): „...Iar staroștii și globnicii și dușegubinariii să aibă numai a judeca și a-și lua ferăia“;

în 1599 (*ibidem*, nr. 326, p. 263): „...Slugile noastre, pârcălabi și globnici și dușegubinari, să nu aibă a-i învălui, nici a le lua; numai să iabă a-i judeca, dacă vor avea vreo pâră, și ferăia să și-o ia, iar alte silnicii să nu aibă a face“; la fel în 1605 (*ibidem*, nr. 271, p. 190); 1606 (nr. 61, p. 58); 1607 (nr. 117, p. 97); 1607 (nr. 159, p. 123; nr. 164, p. 133); 1608 (nr. 177, p. 141); 1617 (nr. 227, p. 185); 1619 (nr. 485, p. 381) etc.

¹¹⁰ *Ibidem*, A, XIV-XV, vol. I, nr. 325, p. 270.

¹¹¹ *Ibidem*, nr. 341, p. 284.

¹¹² *Ibidem*, XVI, vol. I, nr. 168, p. 189. Cf. actele din 1466 (*ibidem*, nr. 413, p. 342): „...Iar celui căruia mitropolitul însuși nu-i va face dreptate, acela să aibă îndreptare înaintea noastră pentru a se îndrepta întru toate, iar alt sudeț să nu aibă asupra sa“); 1599 (nr. 326, p. 263): „...să-l prindă călugării și să-l aducă la domnia mea“); 1606 (nr. 61, p. 58): „...Dacă va fi vreun vinovat de omor, slugile noastre, dușegubinari, să nu aibă a-i tulbura; ci pe acel vinovat să-l prindă călugării și să-l aducă la domnia mea“); în 1607 (nr. 117, p. 97) aceeași soluție; în 1620 (nr. 636, p. 502), o variantă a acestei soluții: „...Iar de se va găsi nescari furi tâlhari, aceia, împreună cu părintele, să-i prindeți și la dumnea mea să-i trimiteți“ – sună porunca dată dregătorilor din târgul Huși (e vorba de delictе făcute de sătenii mănăstirești nu în satele lor, ci în târgul orașului); un alt act, din 1479 (*ibidem*, nr. 16, p. 13, confirmat în 1481, nr. 33, p. 30), prevede o excepție cu privire la delictеle din târg: „...numai pentru sfadă în târg și pentru furt ce s-ar dovedi de față în târg“ au dreptul să judece vornicii târgului.

¹¹³ *Ibidem*, XVII, vol. II, nr. 78, p. 70. Cf. 1608, nr. 208, p. 161.

¹¹⁴ *Ibidem*, nr. 177, p. 141. Vezi și 1588, nr. 480, p. 385.

¹¹⁵ *Ibidem*, vol. III, nr. 242, p. 154.

¹¹⁶ *Ibidem*, XIV-XV, vol. I, nr. 260, p. 218.

¹¹⁷ *Ibidem*, nr. 266, p. 223.

¹¹⁸ *Ibidem*, nr. 425, p. 355. Multe alte acte formulează aceleași reguli, însă mai succint: în 1444 (*ibidem*, nr. 242, p. 204): „...De asemeni pe acești oameni nimeni să nu îndrăznească să-i judece, niciodată; ci să-i judece dregătorii din această mănăstire; și pe alt sudeț să nu aibă niciodată în veci“; la același rezultat se ajunge prin formula indirectă de interdicere a pătrunderii în sat făcută pentru toți slujbașii domnești; de pildă, în 1454 (nr. 329, p. 273): „...În aceste sate să nu aibă a umbla nici globnici, nici pripășari, nici ilișari, nici pererubți și nici nimeni altul din dregătorii noștri, nici județi și nici nimeni altul să nu-i judece, nici să nu ia globab de la dânșii, nici tretină și nici pentru dușegubină, nici pentru faptă mare, nici pentru mică“; cf. actele din 1446 (nr. 260, p. 218); 1447 (nr. 266, p. 223); 1451 (nr. 292, p. 245); 1453 (nr. 318, p. 265); 1458 (nr. 353, p. 294); 1459 (nr. 365, p. 304); 1459 (nr. 366, p. 305); 1467 (nr. 425, p. 355) etc.

¹¹⁹ *Ibidem*, XVII, vol. IV, nr. 227, p. 185.

¹²⁰ *Ibidem*, XVI, vol. IV, nr. 326, p. 263.

¹²¹ *Ibidem*, XVII, vol. II, nr. 196, p. 153.

¹²² *Ibidem*, XIV-XV, vol. I, nr. 312, p. 260.

¹²³ *Ibidem*, nr. 341, p. 284.

¹²⁴ Demn de remarcat e faptul că boierii, dacă nu toți, în tot cazul cei mari, dispunând de mai multe sate, lucrează la teren prin oameni ai lor, prin „slugi

boierești”, despre care un document spune, în 1437, că, întocmai ca și slugile domnești, sunt „...trimiși după milostenie și alte slujbe”: „...Nimica să nu luați de la slugile lor carii să vor trimite după milostenie sau după alte slujbe“ (*Doc. priv. ist. Rom.*, B, XIII-XIV-XV, nr. 87, p. 98).

¹²⁵ *Ibidem*, nr. 34, p. 50.

¹²⁶ *Ibidem*, nr. 251, p. 238.

¹²⁷ *Ibidem*, XVI, vol. 1, nr. 179, p. 176.

¹²⁸ *Ibidem*, A, XVII, vol. I, nr. 333, p. 249. Confirmare în 1609 (nr. 251, p. 188): „...cu mare rușine să-i izgonească din satele lor“.

PARTEA A TREIA

Capitolul I

Cetele boierești devălmașe din Moldova

¹ De pildă, e deseori citat exemplul organizării spartane, în care grupa ostașilor spartani formau o comunitate de consum, exploatând comunitățile sătești de producție ale iloților; sau exemplul, ajuns clasic, al Imperiului incașilor, în care de asemenea comunismul de consum al exploataților se baza pe exploatarea comunei sătești producătoare.

² Cf. F. Chartier, *Des sociétés taisesibles dans l'ancien droit*, Paris, 1885; J. Fossart, *Études historiques sur la copropriété familiale*, Bordeaux, 1893; M. Nicolle, *Les communautés de laboureurs dans l'ancien droit*, 1902; M. Blanc, *Les communautés familiales dans l'ancien droit et leurs survivances en Limousin*, Paris, 1905; C. Cousin, *Étude sur le droit matrimonial dans la coutume de Sedan*, Paris, 1908; E. Glasson, *Communaux et communautés dans l'ancien droit français*, extras din *Revue historique de droit*, 1891; A. Cassaigne, *Les communautés de famille en Auvergne*, Paris, 1911; P. Bastid, *De la fonction sociale des communautés taisesibles de l'ancien droit*, Paris, 1916.

³ Marc Bloch, deși consideră ca aparținând tipului gentilic formațiunile sociale care legau între ei pe membrii neamului (*les «amis charnels»*), arată, totuși, că există, la baza lor, o solidaritate economică, seniorii trăind laolaltă în același castel, pe baza aceluiași patrimoniu, stăpânind indiviz până și drepturile de judecată, ba chiar și titlurile nobiliare ale rangului lor (cf. *La société féodale; la formation des liens de dépendance*, cap. «Les liens du sang», «La solidarité du lignage» și «Caractères et vicissitudes du lien de parenté»).

⁴ Vezi actul din 1448 (*Doc. priv. ist. Rom.*, A, XIV-XV, nr. 269, p. 225), întărirea dată pe șase sate lui pan Didrih Buceaschi, staroste al țării Podoliei și al Cămenitei, în care formula finală referitoare la caracterul ereditar al donației – în mod semnificativ – lipsește.

⁵ Până târziu, rudenile cu cei rămași în Maramureș nu se uită: „...Pe la 1400, legăturile Moldovei celei nouă cu vechiul Maramureș trebuie să fi fost foarte dese: familiile erau încă împărțite între o țară și cealaltă; pe la sfârșitul veacului al XV-lea, voievodul Ardealului, maramureșanul Bartolomei Dragffy, din neamul lui Sas voievod, înaintașul și dușmanul lui Bogdan cel dintâi, este

numit de cronica oficială a țării rudă, seminție (sl. *svat*) cu Ștefan cel Mare“ (Iorga, *Istoria literaturii religioase a românilor până la 1688*, Buc., 1904, p. 39).

⁶ *Doc. priv. ist. Rom.*, A, XIV-XV, vol. I, 1459, nr. 364, p. 303.

⁷ De pildă, în 1412, titular al actului e Roman Diac; dar formula finală a dispoziției spune: „...să-i fie uric cu tot venitul, în vecii vecilor, și copiilor lui, și fratelui lui Tudor, și copiilor lui, și celor dintâi coborători ai lor, și nepoților lor, și strănepoților, și răstrănepoților lor, în vecii vecilor“ (*Doc. priv. ist. Rom.*, A, XIV-XV, vol. I, nr. 34, p. 29).

Formule similare se mai găsesc în 1422 (nr. 52, p. 45 – unde tatăl este cel introdus în formulă); 1424 (nr. 56, p. 48 – fratele); 1428 (nr. 78, p. 67 – 2 frați); 1429 (nr. 97, p. 87 – 5 frați); 1434 (nr. 128, p. 107 – 2 frați); 1434 (nr. 130, p. 108 – fratele); 1434 (nr. 134, p. 111 – fiul); 1437 (nr. 174, p. 144 – fratele); 1443 (nr. 229, p. 193 – sora); 1445 (nr. 247, p. 208 – fratele); 1452 (nr. 306, p. 254 – fratele); 1483 (nr. 47, p. 45 – sora).

⁸ Astfel, în 1411, Șoldan, soția și fratele lui, Miclouș, au un sat împreună. Dar un alt sat e numai al lui Șoldan și al soției, actul specificând: „...fratele lui, Miclouș, să nu aibă nici o treabă“ (*Doc. priv. ist. Rom.*, A, XIV-XV, vol. I, nr. 32, p. 27); în 1424-1425, actul specifică limpede că satul abia „...după viața lui să fie femeii lui, Marena, și nepoatelor ei“ etc. (*ibidem*, nr. 58, p. 50); sau, în 1425, titularul spune: „...Dacă nu va avea copii, acestea să fie fraților lui și copiilor“ etc. (*ibidem*, nr. 60, p. 51); în 1429, numai „...dacă nu-i vor rămâne dintre aceștia, atunci să fie a fraților lui“ (*ibidem*, nr. 86, p. 75); în 1437: „...iar Maneuții cât va fi el în viață, pe jumătate și copiilor lui, nepoților lui și strănepoților lui“ (*ibidem*, nr. 171, p. 141).

⁹ Clauza finală privind ordinea de succesiune nu o ținem în seamă în stabilirea acestor tipologii, cu excepția cazurilor în care unii membri de familie apar consemnați nominal.

¹⁰ *Doc. priv. ist. Rom.*, A, XIV-XV, vol. I, nr. 2, p. 2.

¹¹ *Ibidem*, nr. 70, p. 60.

¹² *Ibidem*, nr. 38, p. 32.

¹³ *Ibidem*, nr. 40, p. 34.

¹⁴ *Ibidem*, nr. 83, p. 72.

¹⁵ *Ibidem*, nr. 3, p. 3.

¹⁶ *Ibidem*, XVI, vol. I, nr. 104, p. 106.

¹⁷ *Ibidem*, XIV-XV, vol. I, nr. 41, p. 35.

¹⁸ Iată, de pildă, un caz în care vânzătorii sunt un grup de tip IV, iar cumpărătorii, un grup de tip V: în 1583, jumătate din satul Răciuneștii se vinde de către „...Odochia și sora ei, Greaca, *ficele Olencăi*; și Iliăș și surorile lui, Dochia, și Mărica, și Licea, *copiii Sofroniei*; și Ion Herlic, și fratele lui Condrea, și sora lor Mărica, *copiii Gatei*; și Anton, și fratele lui Vâscan, și Nastea, și Nicoară, *copiii Tudorei*; și Tănasic și fratele lui, Ignat, *copiii Stancăi* și Samoil, și Alexa, și Ionașcu, și Hilip, *copiii Parascăi*; *toți nepoți și strănepoți ai Ilcăi și ai lui Oană vornic*“; cumpărători sunt: „...Drăghici Ilișar, și Ursu, și Gavril, și femeia lui, Tudosia, și popa Gavril, și Anton“ (*Doc. priv. ist. Rom.*, A, XVI, vol. III, nr. 266, p. 213).

¹⁹ H.H. Stahl, *Contribuții la studiul satelor devălmașe...*, vol. II, p. 13.

²⁰ *Doc. priv. ist. Rom.*, A, XIV-XV, vol. I, nr. 167, p. 138.

²¹ *Ibidem*, nr. 32, p. 27 și 33, p. 28.

²² Vezi judicioasele observații făcute privitor la această problemă de Barbu T. Cămpina, în *Cercetări cu privire la baza socială a puterii lui Ștefan cel Mare*, Buc., Edit. Acad. RPR, 1956, notele de la p. 102 și 103.

²³ În 1502, Ștefan cel Mare îi dă lui Dobrotă și Lupul un loc de pustiu „...ca să-și facă loru-și un sat“: „...Iar hotarul acelu loc de pustiu ca să fii cât va pute fi de agiuns un sat de *douăzeci de case*“ (*Doc. priv. ist. Rom.*, A, XVI, vol. I, nr. 5, p. 5 – le-ar reveni, deci, fiecăruia dintre stăpâni și familiilor lor câte un număr de 10 case); tot în 1502, Ștefan dă lui Maleșco, și fratelui său Nenciul, și lui Cozma Rizeanul, și fratelui său Dragoșe un loc de pustie, ca să-și întemeieze sat, „...iar hotarul acestui sat să fie cât vor putea să folosească *douăzeci de case* din destul“ (*ibidem*, nr. 10, p. 10 – de astă dată, ar reveni fiecărui stăpân doar 5 case); tot în 1502 și tot Ștefan dă lui Duma Hurudescu și fratelui său Irimia și Dragoș și Cupcia, un loc de pustiu „...cât vor putea cuprinde pentru lăcuința aceluiași sat, până la *20 de case*“ (*ibidem*, nr. 14, p. 14 – fiecare stăpân are, deci, tot 5 case); în 1508, Bogdan dă lui Dușman un loc de pustie ca să-și întemeieze un sat „...cât poate folosi în destul un sat de *douăzeci de case*“ (*ibidem*, nr. 63, p. 68 – acest boier are, deci, el singur 20 de case); în 1540, Ștefăniță vodă le dă lui Ocea, Fătul, Udrea, Dan, Tuluc, Ion și One o siliște „...cât vor putea să folosească *20 de case*“ (*ibidem*, nr. 357, p. 394 – cota ce revine fiecărui stăpân este, de data aceasta, abia de trei case); în 1559, Alexandru Lăpușneanu, dând fraților Simion, Duma, Șerban și Gliga un loc de pustie, ridică numărul de case la „...cât poate să trăiască îndestul și cu *patruzeci de case*“ (*ibidem*, vol. II, nr. 115, p. 122). Numărul caselor din sat este, deci, dublu acum, iar fiecărui stăpân îi revin câte 10 case); în 1604, Eremia Movilă întărește mănăstirii Galata un sat care, de data aceasta, este mult sporit, cuprinzând un număr de „...șaiszeci de bordeie de vecini“ (*ibidem*, XVII, vol. I, nr. 241, p. 170); în sfârșit, în 1608, Constantin Movilă întărește mănăstirii Secul un loc în hotarul târgului Șchei ca să-și așeze un sat de *30 de case* (*ibidem*, vol. II, nr. 187, p. 147).

²⁴ *Doc. priv. ist. Rom.*, B, XVI, vol. III, nr. 229, p. 193.

²⁵ Astfel, în Țara Românească, avem, de pildă: în 1500, „...de peste tot hotarul a șasea parte, din câmp, din pădure, din apă și de pretutindenea, din hotar până în hotar“ (*Doc. priv. ist. Rom.*, B, XIII-XIV-XV, nr. 286, p. 269); în 1559: „...să-i fie ocină în Stolniceni, din partea tatălui ei, Nan, a treia parte, de pretutindeni, de peste tot hotarul, oricât se va alege partea tatălui ei Nan“ (*ibidem*, XVI, vol. III, nr. 119, p. 101); în 1559: „...să-i fie ocină în Groșani toată partea lui Stanislav oricât se va alege, și din sat, și din câmp, și din apă, și din deal, și de pretutindeni“ (*ibidem*, nr. 123, p. 104); în 1560: „...jumătate de peste toată ocina, și din câmp, și din pădure, și de pretutindeni“ (*ibid.*, nr. 143, p. 118); în 1560: „...a treia parte și din câmp, și din apă, și din pădure, și du preste tot hotar“ (*ibidem*, nr. 145, p. 120); în 1560: „...toată partea lui Brătoc de peste tot, din câmp, și din sat, și din deal, și din apă“ (*ibidem*, nr. 163, p. 135); în 1561: „...partea lui Țilin toată, oricât se va alege, și din sat, și din câmp, și din vie, și din mori, și din pădure“ (*ibidem*, nr. 177, p. 147); în 1561: „...partea lui Frâncu și din câmp, și din pădure, și din apă, și din stâncă“ (*ibidem*, nr. 181, p. 150); în 1561: „...și din sat, și din câmp, și din pădure, și din apă, și din uscat, și de peste toată ocina“ (*ibidem*, nr. 182, p. 151); în 1561: „...12 pași de pretutindeni“ (*ibidem*, nr. 185, p. 153).

Aceeași formulă e folosită și în Moldova, deși mai puțin clar. De pildă, în 1500; „...iar hotarul acestei jumătăți din jumătate de sat, din Râșcani, partea de sus, să fie jumătate din jumătate din tot hotarul“ (*Doc. priv. ist. Rom.*, A,

XV, vol. II, nr. 289, p. 309); în 1563: „...iar hotarul acestei a treia părți mai înainte spusă, din hotarul satului Sărăcineștilor, spre răsărit, însă din câmp, în gura pârauului Țarinii, să fie din tot hotarul a treia parte“ (*ibidem*, XVI, vol. II, nr. 162, p. 165); în 1528: „...din a treia parte din satul Antălești, din partea Mogâldei jumătate, din uric ce au avut moșul lui, Faraon, de la bătrânul Ștefan voievod, de danie“, se vinde „...din tot locul, din câmp și din sat și din apă, ce se va alege din aceea a treia parte a satului, giuătate“ (*ibidem*, vol. I, nr. 263, p. 297); în 1548: „...iar hotarul acelor mai sus zise două părți din a patra parte de sat din Popeni, din partea de sus, să fie din tot hotarul, așa precum le-au cumpărat“ (*ibidem*, nr. 517, p. 577); în 1603: „...o parte din satul Poenari, și din țarină, și din fânețe, și din tot ce este“ (*ibidem*, XVII, vol. I, nr. 137, p. 97); în 1606: „...iar hotarul acelor părți de ocină ca să fie pre părți, cum s-or alege, și din vatra satului, și din câmpu, și din fânață, și dintr-apă, și din pădure, și din tot locul ce ar fi de hrană. Iară de cătră alte părți să fie pre hotarul bătrân pe unde au umblat de vacu“ (*ibidem*, vol. II, nr. 17, p. 16).

²⁶ N. Iorga, *Studii și documente cu privire la istoria românilor*, vol. V, regist nr. 20, p. 177.

²⁷ *Ibidem*, regist nr. 23, p. 179.

²⁸ *Ibidem*, vol. VI, regist nr. 8, p. 74. Alte câteva cazuri: în 1521, Rotumpăneștii „...au împărțit acest sat în trei părți /.../ partea de sus, și a doua, și a treia parte din sat“ (*Doc. priv. ist. Rom.*, A, XVI, vol. I, nr. 162, p. 182); în 1524-1538: nepoții bătrânului Hrincă vând „...dintr-a treia parte a satului Derzsa, din cinci părți, trii părți“ (*ibidem*, nr. 195, p. 221); în 1535: „...urmașii lui Petru Corod vând din două părți a satului din Baboșani, pe Racova, a patra parte“ (*ibidem*, nr. 341, p. 377); în 1546: „...din tot hotarul, din cinci părți, a cincea parte din jumătate de sat“ (*ibidem*, nr. 439, p. 485); în 1606, se vinde „...a treia parte din a patra parte din satul Tâlpjani și iarăși a treia parte din a treia parte din a patra parte din același sat“ (*ibidem*, XVII, vol. II, nr. 1, p. 1); în 1610: „...din giuătate de sat, din a treia parte, a treia parte“ (*ibid.*, nr. 451, p. 339).

²⁹ *Doc. priv. ist. Rom.*, A, XVII, vol. I, nr. 186, p. 128.

³⁰ *Ibidem*, nr. 89, p. 58. Tot astfel, în 1609, strănepoții lui Dragotă Poiană vând ocina „...cari au avut din bătrânul acesta mai sus scris“, din partea lui Dragotă Poiană, a patra parte dintr-un sat (*ibidem*, vol. II, nr. 309, p. 234); în 1609, nepoții lui Cernat Bălțatu vând ocina „...ce li s-a convenit, doi bătrâni din seliștea Cernăteștilor“ (*ibidem*, nr. 317, p. 245); în 1607, se vinde din Oleșești „...parte de un bătrân, cinci ogoare și un răzor în frunte, și o falce de vie, și cu 140 de pruni, și cu vad de moară lângă vie“ (*ibidem*, nr. 92, p. 80); în 1609, se vinde în Ciolănești „...parte a trei bătrâni“, de către 3 vânzători (*ibidem*, nr. 256, p. 193); în 1617, domnul, „...stricând schimburile și așazarea“ pe care o făcuseră între ei Constandin uricariul și frate-său Cărstiian, fost spătar, feciorii lui Ionașco cămăraș, în judecată cu Ionașco Stroici, pentru a treia parte din satul Băișăști, „...pe care o au fost făcut-o ei schimb cu unchiul lor Stroici, fost mare logofăt“, întărește să aibă „...a stăpâni fișticari bătrân partea lor“ (*ibidem*, nr. 123, p. 186); în 1617, fetele popii lui Ion din Dăncești fac schimb, dând „...dintr-un bătrân a patra parte“ din satul Săcăluș, „...cu tot vinitul acelu loc, din țărănă și din fânață, din vatra satului și dintr-apă și cu loc de grădină pre unde va fi“ (*ibidem*, vol. IV, nr. 195, p. 157); în 1618, Petrea Cehan, cumpără de la fiul lui Simion din Săcăluș „...părțile lor de ocină, partea unui bătrân“ din satul Făstâci de pe Stămnic (*ibidem*, nr. 354, p. 291);

în 1620, se cumpără „...a patra parte din sat de Huhulești ce-i pe Săvăț, ce-i cumpărătura de la jupăneasa lui Trifan postelnic /.../ Și i-am dat și i-am întărit pre altă parte de moșie dintr-aceasta sat Huhuleștii, din partea Lucăi, ce se împarti în trii părți, ca să-i fie lui doao părți, ce li-au cumpărat de la Sănbotin, nepot Lucăi, drept 20 talere. Iară altă jumătate dintr-un bătrân dintr-aceiași sat, ci-au cumpărat de la Agafia, drept 12 talere“ (*ibidem*, nr. 576, p. 447); în 1676, Chiriac Durac, fratele lui Apostol Durac, vinde cumnatei lui Maria Medelnicroaia Durăciașii, „...ocina sa din Ivănești /.../ din cence bătrâni ce se împarte satul, dintr-un bătrân a cincia parte“, drept 20 de lei bătuți (N. Iorga, *op. cit.*, vol. VI, regist nr. 73, p. 90); în 1679, Tudosaica Joroaia capătă la împărțea satului Grijlivi, din Bârlad, 2 bătrâni (*ibidem*, regist nr. 67, p. 31); în 1695, Maria, fata lui Vasile starostele și a Anghelinii, nepoată Cărstii vel vornic, dă nepotului său Pavăț Bujoranu vel sulger, partea ei din Bujorani (un bătrân de moș), „...baștină de pe maica mea“ (*ibidem*, regist nr. 84, p. 37); în 1723, același sat Bujoreni „...au umblat pe 8 frați“ (*ibid.*, regist, nr. 98, p. 41); în 1713, satul Cașerņiți-Orhei, „...să-s știe și pentru aca moșie înblă în 3 bătrâni. Dar dintr-un bătrân am fost eu /.../ cu soru-mea Doichița, care au ținut parcălabul Glogoraș Gorovei, iar un bătrân Bărlic vărul meu, un bătrân Căpșeștii“ (*ibidem*, regist nr. 3, p. 63).

³¹ H.H. Stahl, *Contribuții la studiul satelor devălmașe...*, vol. II, p. 237 și urm.

³² *Ibidem*, p. 148 și urm.

³³ Cf. *Bazele filozofiei marxiste*, Buc., Edit. Politică, 1960, p. 671 și urm. Zezi și V. Kelle și M. Kovalson, *Formele conștiinței sociale*, Buc., Edit. Științifică, 1961, p. 293.

³⁴ *Doc. priv. ist. Rom.*, A, XVI, vol. III, 1583, nr. 255, p. 198; cf. și *ibidem*, nr. 275, p. 222; 1588, nr. 463, p. 374.

³⁵ Iată un caz exemplar: satul Telenești (folosim lucrarea lui M. Costăchescu, *Satul și târgul Telenești*). Avem următoarea serie de acte de vânzare, din care se vede câtă confuzie poate domni în aceste sate de îndată ce încep vânzările și cât de fictive pot fi sistemele folosite pentru calcularea pe bătrâni a cotelor-părți; în 1615, noiembrie 20, Coiban din Telinești vinde partea ce i se va alege din satul Telinești lui Goricul din Mihăilașa; în 1628, o altă parte nealeasă se vinde de un om cu femeia lui, locuitori în Orhei; în 1650, altă vânzare „...din partea tătâne-miu, lui Isac, a patra parte“; în 1667, doi frați dau partea lor lui Lecca Părcălabul; în 1667, altă vânzare de parte nealeasă; idem în 1667; cam în același an se vinde din „...giumătate de sat ce să împarte în trii bătrâni de-al treilea bătrân jumătate, pre cât se va alege“, pe o iapă prețuită 12 galbeni; în 1667, se dăruiește unui nepot de frate de văr primar, o parte nealeasă; în 1667, se vinde „...partea noastră din partea Nastei jumătate; și din partea Ioneșcoaiiei partea ce se va alege feciorului ei“; în 1667, vânzare de parte nealeasă; în 1671, vânzare a unei jumătăți de moșie a soacrei; drept garanție la evicțiune se indică „...partea mea ce este partea moșului meu Toma“; în 1673, doi frați vând partea lor: „...din jumătate de sat ce îmblă în trei moși, din al treilea moș ce îmblă în zece frați, din jumătate de moș a cincea parte“ (M. Costăchescu spune, totuși: „...amintire străveche de începuturile satului. Din nefericire, uricele vechi nu se găsesc. Din acest zapis aflăm însă că întâiul descălicător al satului a avut 2 fii, cărora le-a lăsat moștenire câte o jumătate de sat. Una din jumătăți umbla în trei moși“ – *ibidem*); în 1681, vânzarea, din a treia parte din jumătate de sat, a șaptea parte a bătrânului Iureștilor; în 1681,

se vinde o parte de loc din jumătate de jumătate de sat a patra parte, anterior cumpărată și ea; în 1681, nepoții lui Calistrat vând din tot satul a șasea parte; în 1681, vinde o moșie ce îi este danie din jumătate de sat, din moșul Pinagăi, din a treia parte de moș a patra parte; în 1681, aceiași frați care mai vânduseră, la 1672, martie 11, partea lor fără două părți, vând restul: din jumătate de sat din moșul Drăcăneștilor, din jumătate de moș, a cincea parte: prima vânzare pe 8 apr.; a doua pe 12; în 1681, noiembrie 22, se vinde din jumătate de jumătate de sat din a șasea parte jumătate pe 19 lei, care fusese de cumpărătură; în 1681, noiembrie 26, se vinde din jumătate de moș a cincea parte cu 12 lei bătuți; în 1681, noiembrie 29, se vinde o parte nealeasă cu 15 lei bătuți; în 1681, o dăruire a unei părți de ocină, din jumătate de bătrân a patra parte; în 1681, decembrie 14, vânzare a unei jumătăți de jumătate de sat, „...den a șasea parte a opta parte“; în 1681, decembrie 14, „...din partea de jos, din jumătate de sat, din al treilea bătrân, a șaptea parte din bătrânul Ireștilor“; în 1681, decembrie 16, se vinde o cumpărătură din jumătate de jumătate de sat a șasea parte, care se răspunde a Chifului; în 1681, decembrie 19, se vând două părți de loc de cumpărătură; una ce se împarte din jumătate de sat a patra parte și altă parte ce iarăși se împarte din altă jumătate de jumătate de sat a șasea parte; în 1681, decembrie 20, din partea satului de jos, din jumătate de moșu a cincea parte, „...fără de altă parte ce am mai vândut din acest stâlp“; în 1681, decembrie 20, aceiași Pavăl și Gavrilaş, frați, vând, din partea de jos, din jumătate de moș a cincea parte.

Toți acești cumpărători, deși folosesc „moșii“ și „bătrânii“, nu mai au legătură cu vreo spiță de neam oarecare; satul, inițial stăpânit genealogic, atunci când ajunge a fi sat de cumpărătură, încetează de a mai fi efectiv genealogic, rămânând doar fictiv genealogic.

36 *Doc. priv. ist. Rom.*, A, XIV-XV, vol. I, nr. 56, p. 48.

37 *Ibidem*, XV, vol. II, nr. 122, p. 128.

38 *Anal. Acad. Rom.*, Seria II, t. XXX, 1908, p. 34, 35 și 49.

39 *Doc. priv. ist. Rom.*, A, XVI, vol. I, nr. 106, p. 110.

40 *Ibidem*, XV, vol. II, nr. 155, p. 172.

41 *Ibidem*, XVI, vol. I, nr. 146, p. 161. De observat că acest „domeniu“ de 19 sate e împrăștiat teritorial: pe Siret sunt 8 sate, pe Prut 6, pe Nistru și pe Jijia câte 2 și pe Vilia 1.

42 *Ibidem*, XV, vol. II, nr. 123, p. 130.

43 *Ibidem*, XVI, vol. I, nr. 159, p. 179.

44 *Ibidem*, nr. 209 și 210, p. 237-238.

45 *Ibidem*, XVII, vol. II, nr. 287, p. 216.

46 *Ibidem*, XV, vol. II, nr. 153, p. 170.

47 *Ibidem*, nr. 214, p. 231,

48 *Ibidem*, nr. 78, p. 78.

49 *Ibidem*, XVI, vol. I, nr. 75, p. 79.

50 *Ibidem*, vol. III, nr. 32, p. 25.

51 *Ibidem*, nr. 39, p. 29.

52 *Ibidem*, vol. I, nr. 283, p. 316.

53 *Ibidem*, vol. III, nr. 37, p. 28. Alte cazuri similare în 1575 (nr. 62, p. 45) și 1578 (nr. 124, p. 97).

54 *Ibidem*, nr. 84, p. 63.

Capitolul II

Cetele de neam din Țara Românească

¹ De pildă, în 1540, „...Ocea, Fătul, Udrea, Dan, Tuluc, Ion și One“ capătă siliștea lui Gagea „...cât vor putea să folosească 20 de case“ (*Doc. priv. ist. Rom.*, A, XVI, vol. I, nr. 357, p. 394).

² *Doc. priv. ist. Rom.* A, XVI, vol. I, nr. 160, p. 180.

³ *Ibidem*, B, XIII-XIV-XV, vol. III, nr. 20, p. 26.

⁴ *Ibidem*, nr. 26, p. 41.

⁵ *Ibidem*, nr. 46, p. 62.

⁶ *Ibidem*, nr. 54, p. 69.

⁷ *Ibidem*, nr. 66, p. 62.

⁸ *Ibidem*, nr. 384, p. 331.

⁹ *Ibidem*, vol. II, nr. 161, p. 162.

¹⁰ *Ibidem*, vol. IV, nr. 135, p. 131. Cf. și documentele din 1557 (*ibidem*, nr. 88, p. 76), prin care Șerban vornic și cu ceata lui, câți țin Izvoranii, hotărânesc arbitrar un hotar de-al lor; sau însemnarea de pe verso-ul actului din 1567 (*ibidem*, nr. 272, p. 233), care spune: „...iar după aceea, când au fost în ziele lui Petru voievod Cercel, iar au luat boierii din Balomirești, Drăghici cu ceata sa, 24 de boieri să jure“; sau, în 1570 (*ibidem*, nr. 397, p. 345), când „...Vlaicul și cu Oprea și cu cimitia lor“, adică „...Vlaicu cu ceata lor“, stăpânesc în comun două vaduri de moară cu marele boier latifundiar Coresi logofăt.

¹¹ *Ibidem*, vol. II, nr. 359, p. 344.

¹² *Ibidem*, nr. 348, p. 336.

¹³ *Ibidem*, vol. IV, nr. 181, p. 177.

¹⁴ *Ibidem*, XVI, vol. IV, nr. 106, p. 101.

¹⁵ *Ibidem*, nr. 154, p. 149.

¹⁶ *Ibidem*, vol. V, nr. 149, p. 150.

¹⁷ *Ibidem*, nr. 414, p. 391.

¹⁸ *Ibidem*, nr. 405, p. 352.

¹⁹ *Ibidem*, vol. I, nr. 189 și nr. 190, p. 184.

²⁰ *Ibidem*, vol. IV, nr. 31, p. 33.

²¹ *Ibidem*, nr. 162, p. 156.

²² Iată câteva cazuri: în 1523 (*Doc. priv. ist. Rom.*, B, XVI, vol. IV, nr. 180, p. 177), „...jupanița Neaga, cu sora ei Neaga, și cu fiii lor se părăsc pentru satul Cislăul, cu Aldea și cu Tatul din Pârscov, cu ceata lor (în originalul slav, *podrujie* – ceata rămâne de lege); în 1543 (*ibidem*, nr. 307, p. 300), jupan Teodosie și fratele lui, Neagoe, se părăsc cu popa Sorovița, și cu popa Ianciul, și cu frații lor, și cu ceata lor pentru satul Budești „...cu tot hotarul și cu toate seliștele ce sunt în jurul Budeștilor“ (ceata pierde); în 1547 (*ibidem*, nr. 384, p. 366), mănăstirea Cutlumus are pără, pentru satul Uda, cu „...sătenii Laioveni din oraș, anume Tatul și cu cetașii lui“, laiovenii pretinzând că satul este al lor (rămân de lege); în 1548, (*ibidem*, nr. 404, p. 382), mănăstirea Govora are

pără cu Grozav și cu ceata lui pentru satul Stoiceni pe Olt, cu tot hotarul (Grozav rămâne de lege); în 1558 (*ibidem*, nr. 99, p. 84), mănăstirea Ghermănești are pără cu Stoica, cu Vladul și cu toată ceata lui, care pretind că au jumătate din ocina de trei părți și trei funii din Ghermănești (ceata pierde); în 1558 (*ibidem*, nr. 100, p. 85), mănăstirea Snagov are pără cu Stănilă din Vihorâta și cu ceata sa, pe satul Izvorani tot (ceata rămâne de lege); în 1568 (*ibidem*, nr. 299, p. 260), jupan Oxotie aga are pără cu Muica cu ceata lui, Badea cu ceata lui, Voico cu ceata lui și cu Radul cu ceata lui pentru satul Bresnița (se constată că „acei oameni“ nu au amestec cu satul); în 1569 (*ibidem*, nr. 352, p. 304), jupan Vlaicu clucer are pără cu Gâltea și Stroe și ceata lor („și frații lor“, spune mai departe actul) pentru o ocină la Bâsca, dar ceata rămâne de lege; în 1569 (*ibidem*, nr. 354, p. 307), Vlaicu clucer și jupanița Chera au pără cu Milea, Fânta și Cârștian cu ceata lor care susțin că au și ei parte în Țigănești (ceata pierde); în 1570 (*ibidem*, nr. 446, p. 389), Vladislav din Dioști cu ceata lui susține că al lor e satul Răcluța (pierd procesul, câștig de cauză având jupanița Caplea); în 1570 (*ibidem*, nr. 408, p. 354), jupan Vlaicul clucerul cu surorile și fiii au pără cu „...Poienarii, anume: Stoica, Cuciul, Vladul și Stan și cu toată ceata lor“, care susțin că au și ei parte în Cislău, lunca Bâscei (rămân de lege); în 1570 (*ibidem*, nr. 423, p. 369), Negre portar și jupanița Caplea au pără cu „...Balea și cu ceata lui de la Răzvadul“, care susțin că au cumpărat ocină la Rușii lui Chirtop (se leapădă bani lui Balea și cetei lui).

23 Astfel, în 1573-1574 (*ibidem*, nr. 122, p. 119), Neacșa din Cioceni și cu cemetia ei, și cu Monțea, și cu Badea din Râsciori și cu cemetia lor, și cu Ivan din Călinești cu cemetia lui au pără cu jupan Drăghici și Udriște ban, pentru satul Cricoveni. Toate aceste „cemetii“ laolaltă sunt denumite în același act și jupâneasa Neacșa cu cetașii ei, fiind probabil boieri; ceata lor este în tot cazul o ceată de tip V, caracteristică Țării Românești, adică formată din grupe familiale a căror înrudire comună este, probabil, deși nu ni se arată, legată prin interese patrimoniale devălmașe.

24 În privire organizării vechilor noastre familii dăm câteva note bibliografice: P. Negulescu, *Despre adopțiunea fraternă sau înfrățirea*, în *Convorbiri literare*, an XXXII, 1898, nr. 3, p. 276-296; *idem*, *Étude sur la protimisis dans l'ancien droit roumain*, în *Nouvelle Revue historique*, XXIII, 1898, p. 213-224; *Cercetări asupra originilor dreptului consuetudinar român*, în *Revista de drept și sociologie*, II, 1899; *Histoire du droit et des institutions de la Roumanie*, 1898; *Studii de istoria dreptului român*, Buc., 1900; A.V. Gâdei, *Contribuțiuni pentru istoria socială a țărănimii noastre și pentru raporturile economice din tre țărani și proprietari până la 1864*, Buc., 1904; I. Peretz, *Histoire de la vente en droit roumain*, Paris, 1904; *idem*, *Privilegiul masculinității*, Buc., 1905; *idem*, *Din nou chestia privilegiului masculinității*, în *Dreptul*, XXXV, 1906; C.A. Popescu, *Privilegiul masculinității*, *ibidem*; V. Mototolescu, *Privilegiul masculinității*, Buc., 1915; *idem*, *Originea proprietății române plecând de la cele mai vechi timpuri*, Buc., 1910; I. Tanoviceanu, *Despre adopțiune*, în *Arhiva*, Iași, XXV, p. 231; E. Vacareanu, *Le protimisis en droit roumain*, Paris, 1909; G. Fotino, *Contributions à l'étude des origines de l'ancien droit coutumier roumain*, Paris, 1926; *idem*, *Contribuțiuni la studiul regimului succesoral în vechiul drept consuetudinar românesc*, Craiova, 1927; I.C. Filitti, *Cu privire la câteva chestiuni de drept vechiu românesc*, în *Curierul judiciar*, XXXIV, 1930; *idem*, *Predalica de drept vechiu românesc*, în *Revista istorică română*, II, 1932, fasc. IV; *idem*, *Din vechiul drept românesc: cu prilejul lucrării d-lor Minea și Boga: „Cum se moșteneau moșiile în Țara Românească“*, Buc., 1936; I. Minea, *Despre solemnitatea înfrățirii*, în

Cercetări istorice, V-VII; *idem*, În legătură cu frăția de cruce, *loc. cit.*; I. Minea și L.T. Boga, *Cum se moșteneau moșiile în Țara Românească. Contribuții la istoria vechiului drept românesc din Țara Românească*, vol. I-II, Iași, 1933, vol. II, Iași, 1935; G.P. Nedelcu, *Puterea părintească în vechiul drept românesc*, Ploiești, 1933; M. Emerit, *À propos du droit des femmes à l'héritage en Valachie*, în *Revue historique du sud-est européen*, V, 1928; *idem*, *L'adoption fraternelle en Valachie et son influence sur la formation de la propriété collective*, în *Bibliothèque de l'Institut français des hautes études en Roumanie*, *Mélanges*, 1928, Buc., 1929; *La solidarité du clan dans l'ancienne Roumanie*, *ibidem*, *Rachat des paysans et retrait lignager*, în *Revue historique du sud-est européen*, IV, 1927, nr. 1-3; D. Mototolescu-Vădeni, *Die Gesamtbürgerschaft im rumänischen Rechte, vergleichend mit anderen Rechten*, Praga, f.a.; A.T. Stianovici, *Predalica să nu fie*, în *Cadran*, nov. 1939; A. Cazacu, *Contribuții la studiul formării și evoluției dreptului de protimisii*, 1932; Dinu C. Arion, *Caractere juridice și sociale ale proprietății rurale în voievodatele românești*, extras din volumul omagial C. Giurescu, Buc., 1944; Ion Nădejde, *Din dreptul vechiu român*, Buc., 1898; *idem*, *Originile dreptului consuetudinar român*, în *Noua revistă română*, t. II, 1900, p. 145-155 și 192-198; I. Stoicescu, *Despre înfrățire*, în *Pandectele romane*, 1931; I. Matei, *Vechi instituții de drept privat la românii din Transilvania*, Brașov, 1943.

²⁵ *Doc. priv. ist. Rom.*, B, XVI, vol. II, nr. 48, p. 52.

²⁶ *Ibidem*, vol. V, nr. 177, p. 166.

²⁷ *Ibidem*, vol. VI, nr. 19, p. 15.

²⁸ *Ibidem*, vol. II, nr. 412, p. 389.

²⁹ *Ibidem*, vol. III, nr. 262, p. 224. Alt act din același an (*ibidem*, nr. 269, p. 230) adaugă detaliul că „...popa Ivan i-a îngropat pe toți cu mâinile lui și le-au făcut slujbă și pomană și sărindare“; acest popă Ivan are apoi pără cu rudele, cu Fătul și ceata lui, care sunt scoși, însă, „cu multă rușine“ dinaintea domniei (1567, *ibidem*, nr. 289, p. 250).

³⁰ *Ibidem*, vol. II, nr. 1, p. 1.

³¹ Printr-un act deosebit, domnul țării poruncește acestor nepoți, pe un ton aspru, să dea cartea de frăție pe mâna egumenului de la mănăstirea Glavacioc: „...și să nu faci în alt chip, ci să o dai, pentru că bine să știi că mai rău decât tine nu va păți nici un alt om“ (*ibidem*, 1526, nr. 2, p. 2).

³² Vezi o analiză a „tontinei“ din punctul de vedere al comunităților sătești, în Ciuprov, *Die Feldgemeinschaft*.

³³ Un exemplu, în 1576: „...Așa s-au tocmit Stoicea cu jupânița lui, Sorca, că, dacă se va întâmpla lui Stoicea moarte mai înainte, iar jupânița lui, Sorca, să stăpânească această mai sus zisă ocină, iar dacă se va întâmpla jupâniței sale, Sorca, moarte mai înainte să stăpânească Stoicea ocina; iar altul nimeni amestec să nu aibă“ (*Doc. priv. ist. Rom.*, B, XVI, vol. IV, nr. 219, p. 217); sau, în 1571, „...au venit Codrea logofăt și jupânița lui, Anca, înaintea domniei mele de s-au înfrățit asupra acestor mai sus spuse ocine și sate și ațigani, peste toate. Pentru că fii n-au avut amândoi. Cui dintre ei se va întâmpla moarte mai înainte, iar celălalt să ție toate acestea mai sus zise averi și să pomească unul pe celălalt. Dacă se va întâmpla la amândoi moarte în același timp și nu va rămâne de la ei nici un fiu, averea rămâne cărei mănăstiri vor hotărî ei atunci“; de toate celelalte rude se leapădă, pentru că „...au avut judecată de la ei și greutăți multe“ (*ibidem*, nr. 36, p. 33).

³⁴ În 1512-1521, Neacşa vinde fratelui ei, jupan Radu postelnic, o casă cu pivniță din Târgoviște, cu clauza să se moștenească reciproc „...oricui i se va întâmpla moarte mai înainte“ (*Doc. priv. ist. Rom.*, B, XVI, vol. I, nr. 90, p. 92).

³⁵ *Ibidem*, nr. 14, p. 14.

³⁶ *Ibidem*, nr. 46, p. 51.

³⁷ *Ibidem*, vol. II, nr. 113, p. 110.

³⁸ *Ibidem*, nr. 189, p. 185.

³⁹ *Ibidem*, nr. 182, p. 187.

⁴⁰ *Ibidem*, nr. 139, p. 138.

⁴¹ *Ibidem*, nr. 181, p. 150.

⁴² *Ibidem*, nr. 231, p. 222.

⁴³ *Ibidem*, nr. 281, p. 265.

⁴⁴ *Ibidem*, nr. 13, p. 20.

⁴⁵ *Ibidem*, nr. 386, p. 334.

⁴⁶ *Ibidem*, nr. 102, p. 97.

⁴⁷ *Ibidem*, vol. IV, nr. 208, p. 207.

⁴⁸ *Ibidem*, nr. 277, p. 261.

⁴⁹ *Ibidem*, nr. 15, p. 21.

⁵⁰ *Ibidem*, nr. 169, p. 168.

⁵¹ *Ibidem*, nr. 185, p. 182.

⁵² *Ibidem*, XIII-XIV-XV, nr. 49, p. 65.

⁵³ *Ibidem*, nr. 90, p. 100.

⁵⁴ *Ibidem*, nr. 126, p. 133.

⁵⁵ *Ibidem*, nr. 197, p. 191.

⁵⁶ *Ibidem*, nr. 209, p. 215.

⁵⁷ *Ibidem*, XVI, vol. II, nr. 249, p. 251.

⁵⁸ *Ibidem*, nr. 91, p. 87.

⁵⁹ *Ibidem*, nr. 371, p. 416.

⁶⁰ Înfrățirea patrimonială e altceva, totuși, decât cea de cruce. În 1560 (*ibidem*, nr. 150, p. 125), „un frate de cruce“ este „înfrățit“ pe un loc de stână.

⁶¹ *Doc. priv. ist. Rom.*, XVII, vol. II, nr. 290, p. 327; în 1616 (*ibid.*, vol. III, nr. 13, p. 14), un frate și soră fac înfrățirea „în sf-ta biserică“; în 1618 (*ibid.*, nr. 176, p. 202), de asemenea, „...au intrat în sf-ta biserică de s-au încins cu brâul născătoarei de Dumnezeu, ca niște frați în legea creștinească“; în 1618 (*ibidem*, nr. 223, p. 249); în 1619 (*ibidem*, nr. 372, p. 410) și în 1601 (nr. 5, p. 5), o „frăție pe sf-ta evanghelie“.

⁶² *Ibidem*, vol. III, nr. 13, p. 14.

⁶³ *Ibidem*, vol. II, nr. 504, p. 487.

⁶⁴ *Ibidem*, nr. 190, p. 206.

⁶⁵ *Ibidem*, nr. 290, p. 327.

⁶⁶ *Ibidem*, nr. 213, p. 230.

⁶⁷ *Ibidem*, nr. 290, p. 327.

⁶⁸ *Ibidem*, vol. III, nr. 223, p. 249. În 1563 (*ibidem*, XVI, vol. III, nr. 217, p. 182), unul dintre „frați“ dă $1\frac{1}{2}$ falce, celălalt, „...o cămașă bună și un stup“.

- 69 *Ibidem*, vol. V, nr. 383, p. 364.
- 70 *Ibidem*, nr. 411, p. 390.
- 71 *Ibidem*, vol. I, nr. 111, p. 111. Același Oancea „scoate de la bir“ în aceleași condiții și pe o vară a sa.
- 72 *Ibidem*, vol. II, nr. 200, p. 206.
- 73 *Ibidem*, nr. 399, p. 378.
- 74 *Ibidem*, vol. III, nr. 109, p. 92.
- 75 *Ibidem*, XVII, vol. I, nr. 409, p. 461.
- 76 *Ibidem*, XVI, vol. II, nr. 217, p. 221.
- 77 *Ibidem*, vol. IV, nr. 419, p. 419, p. 415.
- 78 *Ibidem*, XVI, vol. V, nr. 95, p. 91.
- 79 *Ibidem*, vol. VI, nr. 217, p. 198.
- 80 E lesne de înțeles că acela care vindea și se înfrăța în ciuda satului, deschizând astfel calea cuceririi boierești, era considerat un adevărat trădător. De îndată ce actele încep să nu mai fie scrise doar de către domnie, pe tonul oficial, solemn și mincinos al cancelariilor respective, ci și de către țărani înșiși, încep să apară și cuvintele grele aruncate în obrazul acestor vânzători ai satului.
- 81 *Doc. priv. ist. Rom.*, B, XVI, vol. V, nr. 377, p. 356.
- 82 *Ibidem*, nr. 200, p. 206.
- 83 *Ibidem*, XVII, vol. III, nr. 476, p. 528.
- 84 *Ibidem*, vol. IV, nr. 425, p. 422.
- 85 *Ibidem*, nr. 127, p. 123; cf. și actul din 1579, *ibidem*, nr. 384, p. 381.
- 86 *Ibidem*, vol. III, nr. 482, p. 539.
- 87 *Ibidem*, vol. I, nr. 346, p. 384.
- 88 *Ibidem*, vol. II, nr. 17, p. 14.
- 89 *Ibidem*, vol. I, nr. 27, p. 23.
- 90 *Ibidem*, nr. 36, p. 30.
- 91 *Ibidem*, vol. III, nr. 329, p. 366.
- 92 *Ibidem*, vol. II, nr. 247, p. 274.
- 93 *Ibidem*, vol. V, nr. 282, p. 267.
- 94 *Ibidem*, nr. 139, p. 132.
- 95 *Ibidem*, vol. IV, nr. 117, p. 107.
- 96 *Ibidem*, nr. 164, p. 160. Și în 1609 (*ibidem*, vol. I, nr. 368, p. 413), Necula cu frații lui țin jumătate dintr-o moară și călugării mănăstirii Vatopdei cealaltă jumătate, urmând „să fie frați împreună“.
- 97 *Ibidem*, XVI, vol. III, nr. 413, p. 359.
- 98 *Ibidem*, nr. 426, p. 372.
- 99 *Ibidem*, vol. I, nr. 27, p. 23. Expresia „a împărți frățeste“ este curentă, de altfel, până în ziua de azi.
- 100 *Ibidem*, vol. VI, nr. 19, p. 15.
- 101 *Ibidem*, nr. 177, p. 161.

102 Amândouă expresiile în același act din 1606 (*Doc. priv. ist. Rom.*, B, XVI, vol. VI, nr. 185, p. 189).

103 *Ibidem*, vol. I, nr. 205, p. 212.

104 *Ibidem*, vol. VI, 1592, nr. 63, p. 55.

105 *Ibidem*, nr. 19, p. 24.

106 *Ibidem*, nr. 58, p. 65.

107 *Ibidem*, nr. 106, 128.

108 *Ibidem*, nr. 341, p. 378.

109 *Ibidem*, nr. 483, p. 540.

110 *Ibidem*, nr. 267, p. 251.

111 *Ibidem*, nr. 282, p. 265.

112 *Ibidem*, nr. 348, p. 340.

113 *Ibidem*, nr. 357, p. 349.

114 *Ibidem*, nr. 358, p. 351.

115 *Ibidem*, nr. 371, p. 361.

116 *Ibidem*, nr. 400, p. 390.

117 *Ibidem*, nr. 26, p. 22.

118 *Ibidem*, nr. 94, p. 90.

119 *Ibidem*, nr. 218, p. 228.

120 *Ibidem*, B, XVII, vol. II, nr. 170, p. 179.

121 *Ibidem*, vol. I, nr. 385, p. 436.

122 *Ibidem*, nr. 353, p. 393. „Frați cumpărători“ se intitulează, în 1791, niște arendași ai unei moșii (V.A. Urechiă, *op. cit.*, vol. V, p. 124). Totuși, în Vrancea, în 1760, „...popa Tudorache și cu neamul lui nu se află frate cu dânsii pe hotarul Vedrii, ci se află om străin“; dar cumpărător este, totuși! (Aurel V. Sava, *Documente putnene*, vol. II, p. 20).

Capitolul III

Poziția de clasă a cetelor boierești sărăcite

1 *Doc. priv. ist. Rom.*, A, XV, vol. II, nr. 46, p. 44.

2 *Ibidem*, vol. II, nr. 13, p. 10.

3 *Ibidem*, XVI, vol. II, nr. 120, p. 126.

4 *Ibidem*, vol. I, nr. 474, p. 528.

5 *Ibidem*, nr. 478, p. 533.

6 *Ibidem*, nr. 283, p. 316. În 1602 (*ibidem*, nr. 57, p. 38), satul Glodeni e vândut de 5 grupe, totalizând 23 de oameni, cu excepția părții de o treime din jumătate, a lui Mihăilă, care nu vinde; „...și la dânsul este și uricul satului“; sau, în același an (*ibidem*, nr. 61, p. 40), satul Tomești e vândut de 4 grupe, totalizând 26 de oameni, cu excepția unei pătrimi, pe care Toader Mutiul nu o vinde.

⁷ „...Clasa oamenilor liberi se confundă, deci, cu aceea a proprietarilor de pământ. Obişnuit, aceştia sunt cunoscuți sub numele de boieri și moşneni (în Moldova – răzăşi), cei dintâi reprezentând proprietatea mare, ceilalți pe cea mijlocie și mică, stăpânită, aceasta din urmă, mai întotdeauna, în devălmăşie“ (C. Giurescu, *Despre boieri*, p. 3, 1920);

„...N-a existat în trecutul nostru decât un singur drept de proprietate, acel în indivizie al familiilor simple... (clasa acestor proprietari indivizi se scindează: unii ajung boieri, alții rămân răzeşi) Dar această tragedie s-a petrecut în sânul aceleiaşi clase de proprietari, din care unii s-au ridicat și s-au hotărnicit, alții au sărăcit, au rămas în indiviziune, ori și-au pierdut cu totul pământul strămoșesc“ (I.C. Filitti, *Proprietatea solului în Principatele Române*, Prefață, p. XI);

„...Răzeşimea fiind clasa din care se alegea boierimea, marea majoritate a boierilor cumpărători îi găsim răzăşi în cutare sat... Mai toți marii boieri ai țării au ieșit din răzăşi și s-au contopit cu răzeşii. Răzeşii la noi sunt vechea nobilime teritorială în țările noastre, până ce au venit fluxul de familii străine și s-au hultuit cu sângele nostru propriu, intrând și acaparând averile în mâinile lor“ (Ghibănescu, *Surete și izvoade*, 1908, p. III);

„...Răzeși... sunt fiii, nepoții și strănepoții de mari proprietari, dacă voii de boieri, care au avut meritul și tăria în cursul veacurilor ca să-și păstreze partea lor de moștenire împreună cu comoștenitorii lor, formând sate acolo unde a fost odată un boier stăpânind o vastă moșie... În această țară a fost, istoricește vorbind, un singur fel de proprietate, proprietatea mare, cea boierească. O parte din această proprietate fracționându-se, a dat loc la mica proprietate a răzeșilor de aceeași origine ca și a boierilor“ (G. Panu, *Cercetări asupra stării țăranilor*, vol. I, p. I, p. 141);

„...Nimeni altul decât acela ce ținea pământ, adică moșie, fie individuală, fie de-a valma, amestecată în vreo colectivitate de moșneni, numai acela putea dovedi boieria veche a sa prin sinetul moșiei“ (Șt. Greceanu, *Eraldica română*, p. LXXVI);

„...Clasa răzeșilor nu numai că reprezintă pe locuitorii băștinași ai României, dar mulți din ei sunt coborâtori din familiile cele mai ilustre ale nației, care odată făceau fala și apărarea țării“ (*Reprezentanții proprietarilor mici – răzăși – în Divanul ad hoc – Moldova*; cf. D.A. Sturza și C. Colescu-Vartic, *Acte și documente relative la istoria renașterii României*, vol. VI, partea I, p. 471);

„...Mă adresez către voi, reprezentanții răzășilor, urmași ai vechii boierimi române... ca să luați parte la organizația patriei pe care odată strămoșii voștri au apărat-o pe câmpurile războiului /.../ arătați că /.../ în voi este încă vie scânteia libertății române“ (M. Kogălniceanu, *Cuvântare în Divanul ad-hoc – Moldova*, *ibidem*, p. 242).

⁸ E de mirare, de pildă, la ce concluzii a putut ajunge un istoric atât de serios cum era Constantin Giurescu din pricina greșitei lui metode de prea strictă exegeză: constatând că până în secolul XVI documentele muntene nu pomenesc de existența unei țăranimi libere, trage concluzia că o asemenea clasă nu a existat. Constatând, însă, că în secolele XVI-XVII sate întregi de țărani liberi se vând, „rumânindu-se“, trage concluzia că abia atunci a apărut această clasă. Când, cum și de ce – sunt probleme care nu tulbură pe cei ce practică o strictă exegeză de nuanță juridică a documentelor scrise.

⁹ Vezi, de pildă, I.C. Filitti, *op. cit.*, în special cap. IV: *Situații excepționale* (Vrancea, Câmpulungul Moldovenesc, Dragoslavele și Rucărul). Înaintea lui, aceeași teorie a dublei origini a clasei țăranilor liberi mai fusese formulată

de Ion Nădejde, de Sevastian Radovici și de o serie de alți autori – continuatori mai mult sau mai puțin originali ai lui Rosetti; vezi, de pildă, M. Pașcanu, *Asupra originii veciniei (rumâniei)*, *Studiu de istoria dreptului*, Buc., 1902.

¹⁰ „*Ultimi sunt rezessi, quos colonos liberos, quam nobiles vocare mallems, russorum odnoverdcis fere correspondent, nec rusticorum aulas habent, sed plures simul unum pagum habitant suasque terras vel ipsi, vel per servos conductitios colunt*“ (*Descriptio Moldaviae*).

¹¹ Barbu T. Cămpina, *op. cit.*, p. 103.

¹² Karl Marx, *Capitalul*, ed. IV, vol. I, Buc., Edit. Politică, 1960, cap. VII, §4, p. 642 și urm.

¹³ Analiza lui Barbu T. Cămpina (*op. cit.*) asupra scindării clasei boierești în categorii diferite, potrivit cantității de avere posedate, este judicioasă, cu rezerva că stratul de jos al boierimii, în măsura în care continuă a stăpâni sate și, deci, țărani aserviți, nu trebuie numită răzeșime. E o denumire arbitrară, care pare a da câștig de cauză teoriei despre geneza boierească a întregii țărănime libere, ceea ce nu era în intenția autorului.

¹⁴ Termenul apare sub formele: *răzeș, răzăș, rezaș, răziaș*.

¹⁵ Termenul apare și ca: *moșan, moșinean, moștean*.

¹⁶ Dicționarul Tiktin definește: „*răzeș = Freibauer (moșnean); moșnean = freier bäuerlicher Grundbesitzer*“; dicționarul Candrea definește: „*moșnean = odinioară mic proprietar rural șezător la țară, care-și cultiva propriul său pământ, spre deosebire de clăcaș*“; *Dicționarul limbii române literare contemporane* definește: „*răzeș = în orânduirea feudală (în Moldova) țăran liber, posesor al unei proprietăți de pământ, moștenită din tată în fiu*“ (în *Țara Românească = moșnean*); p. ext. (în vechime), membru al unei obști sătești în devălmășie“; „...moșneni sau răzași, adică proprietari mici șezători la țară în pământurile lor“ (I. Ghica, *Scrisori*); „...razèches ou petits propriétaires par indivis (possession en commun, *Gesamtbesitz – Raportul Comisiunii europene din 7 aprilie 1858 către Congresul din Paris*), în D.A. Sturdza și Colescu-Vartic, *op. cit.*, vol. VI, partea II, Buc., 1896, p. 582; în procesul verbal al ședințelor Adunării *ad-hoc* din Moldova se spune constant „...comitetul proprietarilor mici“, dar în text se vorbește exclusiv de „răzeși“ și de moșii „răzeșești“; se spune, totuși, uneori și „comitetul răzeșesc“ (*ibid.*, p. 369); în ședința din 21 decembrie 1857, reprezentanții țărănimii libere iscălesc: „...Subiscăliți reprezentanții proprietarilor mici (răzeși)“, „...razeschi, village de paysans libres“ (Marcel Emerit, *Les paysans roumains*, 1937, p. 34). Codul silvic din 1910, după termenul „răzeș“ pune totdeauna în paranteză termenul „moșnean“, definindu-l ca „membru al cetei devălmășe“.

¹⁷ Vezi analiza filologică a acestor termeni în Al. Rosetti, *Sur quelques termes du daco-roumain*, în *Bulletin linguistique*, vol. IX, an 1941, p. 70-82.

¹⁸ Bibl. Acad. RPR, ms. nr. 3437.

¹⁹ După cum se vede, informatorul din Vrancea se referea la o devălmășie absolută, iar cel din Oltenia, la o devălmășie pe cote-părți proporționale.

²⁰ N. Iorga, *Studii și documente privitoare la istoria românilor*, vol. XIV, Buc., 1907, *Hârtii din arhiva mănăstirii Hurezului...*, p. 137 și 205.

²¹ I. Ionașcu, *Biserici, chipuri și documente din Olt*, Craiova, 1934, p. 113; și în 1852 apar „vecini răzași“ (*Bul. Com. Mon. Ist.*, VI, p. 13).

²² *Revista Arhivelor*, I, p. 272.

²³ T.V Ștefanelli, *Documente din vechiul ocol al Câmpulungului Moldovenesc*, Buc., 1915, p. 408.

²⁴ *Ibidem*, p. 110. Tot astfel, în 1782, un act are ca martori pe „megieșii mei“ (*ibidem*, p. 132); în 1794, facerea unei pive e autorizată de „...cinstitul scaun /.../ cum și de la noi, de la sat, întărire și învoire de la megieși (*ibid.*, p. 242); în 1801, la vânzarea unui loc, martorii iscălesc intitulându-se „sătian“, cu excepția vecinilor locului vândut, care iscălesc „sătian și răzeș“ (*ibid.*, p. 298).

²⁵ *Doc. priv. ist. Rom.*, A, XVI, vol. IV, nr. 142, p. 115; traducerea actului e din secolul XIX; termenul de „răzeș“ este, deci, semnificativ pentru acest veac.

²⁶ *Ibidem*, XVII, vol. I, nr. 27, p. 18.

²⁷ *Ibidem*, vol. III, nr. 251, p. 161.

²⁸ *Revista istorică*, XIV, p. 186.

²⁹ *Doc. priv. ist. Rom.*, A, XV, vol. II, nr. 26, p. 22. Vezi seria foarte lungă de asemenea reconstituiri de acte prin megieși, de pildă, *ibidem*, nr. 34, p. 30, sau *ibid.*, XVI, vol. I, nr. 329, p. 363; nr. 387, p. 423; nr. 396, p. 435; nr. 412, p. 453; nr. 447, p. 495; nr. 507, p. 567 etc.

³⁰ C. Giurescu, *op. cit.*, p. 272.

³¹ D.A. Sturza și C. Colescu-Vartic, *op. cit.*, vol. VI, partea I, Buc., 1896, p. 503.

³² *Ibidem*, vol. II, partea I, p. 359.

³³ Nu putem fi de acord cu folosirea aceluiași procedeu în ediții mai recente, mai ales atunci când ele sunt rezultatul unei „teorii“ interpretatoare. Prefața la volumul de *Doc. priv. ist. Rom.*, A, XVI, spune: „...Țăranii liberi, /care/ stăpâneau în cete (drujine) un hotar indiviz și își lucrau singuri pământul devălmaș, adică răzeșii, pe care istoriografia burgheză îi consideră apărând cu această denumire numai în secolul al XVII-lea...“ Redactorii acestui corpus de documente semnaleză câteva documente mai vechi (1585, 1599 și altele de la sfârșitul secolului XVI) care, după părerea lor, arată existența acestui grup social al răzeșilor încă mai dinainte. Constatăm, însă, că documentele invocate în cauză nu constituie suficientă dovadă. E clar că răzeșii sunt țărani direct muncitori ai unor pământuri devălmașe; dar devălmașia nu e specifică numai răzeșilor, ci este folosită deopotrivă și de cetele de co-stăpânitori boieri. În orice lucrare științifică suntem datori să respectăm vechea regulă carteziană, care ne obligă să nu mânuim decât concepte clare și distincte, deci să evităm noțiunile care permit alunecări de sensuri nejustificate. De aceea, nu credem că e indicat, de pildă, ca în actul din 1585 (*ibidem*, vol. III, nr. 355, p. 292), prin care slugile domnești Costea aprod și Lepitoare și toți „drujinii“ lor, cum spune textul slav – adică toți cetașii lor –, să fie tradus prin „toți răzeșii lor“; este vorba doar de nepoții lui Duma și ai panului Cascoe, deci de o „ceată“ boierească! Termenul de „răzeș“ folosit aici fiind cu totul nepotrivit, ne induce în eroare, făcându-ne să credem că acești nepoți de „pani“ ajunseseră în categoria răzeșilor, în sensul cărturăresc modern al cuvântului; de altfel, acești nepoți de pani se află în judecată cu o altă drujină, a lui Andreica vătaf, care e tradusă când „Andreica cu cetașii lui“ (ceea ce e corect), când „Andreica și răzeșii lui“, ceea ce e echivoc. De altfel, nici termenul de „drujină“ nu trebuie să ne inducă în eroare: ceata acestor boieri de la noi nu are nimic de-a face cu drujina rusă, adică suitele de cavaleri armați ai prinților ruși. Vezi și alte folosiri echoice ale termenului de „răzeș“ (*ibidem*, nr. 354, p. 291; nr. 467, p. 377; nr. 492, p. 396; vol. IV, nr. 6, p. 6; nr. 78, p. 60; nr. 142, p. 115).

34 De pildă, în 1659, un țigan care „...au fost de moșie domnesc“ e dăruit de Grigore Ghica unei mănăstiri (apud C. Giurescu, *op. cit.*, p. 339, notă). Vezi și comentariile însoțind regestul documentului, și întreg capitolul „Moșneni“.

35 Grigore Ureche, *op. cit.*, p. 65 și 149.

36 Bibl. Acad. RPR, Secția Manuscrise: notă din 1886.

37 T.V. Ștefanelli, *op. cit.*, p. 106. Tot astfel, în 1793, trei oameni sunt „...moșinași și răzăși“ pe un munte care se împarte pe trei bătrâni (*ibidem*, p. 232); de asemenea, în 1807 apar „...răzăși și moșinași“ (*ibidem*, p. 333).

38 A. Sava, *op. cit.*, vol. II, p. 20.

39 Cu același înțeles de „moștenitori“ mai cităm: în 1697, satul Constantinești (Olt) vinde unui cumpărător o vie ca „...să o stăpânească cu pace despre toți moșteani, să le fie lor moșie“, față fiind „...mulți oameni buni moșteani“ (I. Ionașcu, *op. cit.*, p. 2), iar în 1751 „moșteanii“ din Constantinești vând partea lor de moștenire (*ibidem*, p. 76). Expresia „să le fie lor moșie“ începe să se abată, deci, de la sensul ei original, având aici înțelesul „să fie stăpânită ca și cum le-ar fi de moștenire, măcar că le era de cumpăratură“; în 1698, în Argeș, la facerea unui act sunt de față „...moșteanii care au vândut“ (*Bul. Com. Mon. Ist.* III, p. 87); în 1736, cineva vinde „...cu știrea tuturor moștenilor și a neamului meu“; din nou „moștenii“ se referă aici la grupul întreg al cetei de rude din care făcea parte vânzătorul (I. Ionașcu, *op. cit.*, p. 75); tot astfel, în 1751, se vinde „...o moșie de moștenire /.../ cu știrea tuturor moșneanilor și a neamului nostru“ (*ibidem*, p. 76); în 1795, „...neîngăduind moștenii pe popa Stan, au răscumpărat această moșie, nefiind popa Stan moștean“ (*ibid.*, p. 83); în 1817, doi popi „...cu meșteșug le-au apucat ocolnica moșiei strămoșilor lor, nevârșnici fiind, și zic acum că sunt mai moșneni decât dânșii“ (*ibidem*, p. 91).

40 Boierii pot fi răzeși și în acest sens, fără ca aceasta să însemne că trebuie socotiți țărani liberi. De pildă, în 1618-1619, Iorga postelnic cumpără un vad de moară „...de la toți răzeșii ci-au fost pre acea moară“; aici nu e vorba nici de vecini, nici de membrii unui sat devălmaș, ci pur și simplu de sensul derivat de co-cetaș (*Doc. priv. ist. Rom.*, A, XVII, vol. IV, nr. 357, p. 293).

41 Versurile populare spun că ei aveau tot dreptul să se plângă: „...Foaie verde iasomie/ arz-o focul răzeșie; eu chiteam că-i boierie/ și-i curată sărăcie“.

42 În privința aroganței boierului ajuns în sărăcie răzeșească, bune caracterizări în G. Maior, *Politica agrară la români*, p. 157.

PARTEA A PATRA

Capitolul I

Dublul aspect al drepturilor boierești

1 Vezi și Șt. Ștefănescu, *Evoluția proprietății feudale în Țara Românească până în sec. al XVII-lea*, în *Studii*, an XI, 1958, nr. 1, p. 60-61.

2 *Doc. priv. ist. Rom.*, A, XIV-XV, vol. I, nr. 3, p. 3; în 1399: „...I-am dat lui, în pământul nostru al Moldovei, două sate, un sat în Gârbovați și altul

pe Bârlad, în gura Crasnii. Aciasta să-i fie uric cu tot venitul“ (*ibidem*, nr. 9, p. 6).

³ *Ibidem*, nr. 71, p. 61; în 1443: „...unde a fost Hodor Burciuc, și cu pădurea cea mare care este lângă Miletin, și cu tot mărăcinișul care este lângă Miletin, și la câmp, oriunde în acest hotar, pretutindeni“ (*ibidem*, nr. 230, p. 194); în 1520, „...toate satele mai sus scrise, cu toate hotarele lor vechi cu tot venitul lor, și cu tot ce din veacul-veacului a ascultat de aceste sate și s-a ținut de dânsele“ (*ibidem*, XVI, vol. I, nr. 153, p. 170).

⁴ *Ibidem*, nr. 263, p. 297; sau, în 1559: „...Iar hotarului acelor trii părți ale satului să le fie lor pretutindena hotar, precum de la câmp, așa și de la sat“ (*ibidem*, vol. II, nr. 106, p. 115).

⁵ *Ibidem*, XVII, vol. II, nr. 66, p. 61; sau, în 1603: „...Iar hotarul acestor mai sus scrise părți de ocină să fie pe părți care se vor alege din vatra satului, și din câmp, și din apă, și din pădure, și din țarină, și din poieni, și din fânețe, și din tot locul care va fi de folosință“ (*ibidem*, vol. I, nr. 110, p. 72); tot în 1603: „...Cât se va alege partea lor dreaptă din acel sat, și din pădure, și din fânaț, și de pretutindeni“ (*ibidem*, nr. 162, p. 113); în 1605: „... și din sat, și din câmp, și din apă, și din pădure și din mlaștină“ (*ibidem*, nr. 338, p. 253).

⁶ *Ibidem*, vol. I, nr. 241, p. 170; sau, în 1616, mănăstirea Dragomirna primește cinci sate și o siliște, „...cu toate hotarele lor și cu toate veniturile care sunt pe ele, orice ar fi pe fiecare, iazuri și mori și locuri de moară, cu câmp, și fânațe, și în păduri, și în grădini, și în toate celelalte“ (*ibidem*, vol. IV, nr. 68, p. 46); în 1617, un sat se dă „...cu loc de moară la vătaci, și cu vie, și cu leasă, și cu prisacă, și cu grădini“ (*ibidem*, nr. 179, p. 140); în 1661, „...un sat anume Țibănești, la Vaslui /.../ cu curți ca și gata, și cu hăliștaie, și cu vaduri de moară, și cu locuri de fânaț, și cu locuri de prisăci, și cu tot vinitul ce iaste pre hotarul acelu sat“ (N. Iorga, *Studii și documente*, vol. VI, regist nr. 41, p. 82); în 1790: „...jumătate de Hăbășești și jumătate din Giurgești, cu casă, cu pivniță de piatră, cu heleșteu și cu moară gata, cu vecini și cu locuri de prisăci și pomeți“ (*ibidem*, regist nr. 119, p. 97).

⁷ *Ibidem*, regist nr. 4, p. 64; în 1587, satul Unghiul se vinde cu „...merii și pomăt peste Prut“ (*Doc. priv. ist. Rom.*, A, XVI, vol. III, nr. 49, p. 82).

⁸ *Cf. Istoria României*, vol. II, Buc., Edit. Acad. RPR, 1962, p. 590 și 852.

⁹ *Doc. priv. ist. Rom.*, A, XVI, vol. IV, nr. 321, p. 259.

¹⁰ *Cf. A.V. Venediktov, Proprietatea socialistă de stat*, vol. I, Buc., 1951, p. 116-117.

¹¹ *Doc. priv. ist. Rom.*, A, XVI, vol. IV, 1959, nr. 153, p. 123.

¹² *Ibidem*, vol. VI, nr. 76, p. 59.

¹³ *Ibidem*, 1596, nr. 200, p. 149.

¹⁴ *Ibidem*, nr. 204, p. 153.

¹⁵ *Ibidem*, nr. 205, p. 154.

¹⁶ *Ibidem*, 1599, nr. 341, p. 275.

¹⁷ *Ibidem*, XVII, vol. I, nr. 166, p. 115.

¹⁸ *Ibidem*, A, XIV-XV, vol. I, nr. 41, p. 35; în 1429, se dau 10 locuri ca să-și întemeieze zece sate (*ibidem*, nr. 93, p. 82); în 1438, un loc în pustiu „...să-și întemeieze sat“ (*ibidem*, nr. 183, p. 153); în 1443, „...un sat pe Stavnic, anume Drăgușanii, care este ocina lor pe vechiul lor hotar, anume Fântâna

de la Hotin, ca să-și întemeieze sat“ (*ibidem*, nr. 231, p. 195); în 1453, „...să-și întemeieze sat în hotarul mănăstirii, împrejurul mănăstirii, unde-i va plăcea“ (*ibidem*, nr. 312, p. 260); în 1453, se dă un pustiu „...ca să-și așeze și văratic și sat“ (*ibidem*, nr. 310, p. 257); în 1472, se dă o a treia parte dintr-un hotar, „...ca să-și întemeieze sat“ (*ibidem*, nr. 461, p. 388) etc.

¹⁹ De pildă, în 1443, „...Oriunde va putea să-și așeze mori pe Cotovțca, el să-și așeze oricâte“ (*Doc. priv. ist. Rom.*, A, XIV-XV, vol. I, nr. 222, p. 185); tot în 1443, „...4 poiene în același hotar pe care le-a întemeiat tatăl său“ (*ibidem*, nr. 233, p. 197); în 1457, „...morile din sus de Bacău pe care le-au întemeiat ei cu banii lor“ (*ibidem*, nr. 349, p. 291); în 1462, „...morile de la Bacău pe care ei și le-au întemeiat în pustie“ (*ibidem*, nr. 386, p. 320); în 1467, un loc „...ca să-și întemeieze prisaca“ (*ibidem*, nr. 427, p. 357).

²⁰ *Ibidem*, nr. 120, p. 103.

²¹ *Ibidem*, nr. 245, p. 206.

²² *Ibidem*, nr. 304, p. 252.

²³ Cf. *Istoria României*, vol. II, Buc., Edit. Acad. RPR, 1962, p. 590 și 852. Vezi și Șt. Ștefănescu, *art. cit.*, p. 60-61.

Capitolul II

Dreptul de stăpânire

¹ E interesant, de pildă, faptul că, în amintirea oamenilor din Bărăgan, a rămas vie până la începutul secolului nostru tradiția vremurilor când plugarii, plecând primăvara să-și aleagă locurile de arat, căutau să găsească și unele mai depărtate, mai dosnice, ferite de ochii stăpânului și ai argaților lui, în nădejdea că vor putea scăpa de sub privegherea lor, bucurându-se astfel de o recoltă nedijmuită.

² N. Iorga, *Studii și documente*, vol. V, p. 32.

³ *Idem*, *Anciens documents de droit roumain*, vol. I, p. 72.

⁴ *Doc. priv. ist. Rom.*, A, XVII, vol. IV, nr. 67, p. 45.

⁵ *Ibidem*, XIV-XV, vol. I, nr. 102, p. 90.

⁶ *Ibidem*, nr. 237, p. 201.

⁷ T. Bălan, *Documente bucovinene*, vol. II, p. 120.

⁸ În Târgul Câmpinei, de pildă, calculul în stânjeni-masă a fost aplicat pentru distribuirea dijmei datorate de locuitorii bezmenari ai târgului, ca și pentru distribuirea păcurii. În privința acestei împărțiri a venitului dijmei și păcurii, avem un document din 1745, prin care unul dintre părtași se plânge că nu i s-a dat păcura și dijma din bucate pentru cei 200 de stânjeni-masă pe care îi avea; făcându-se socoteala, se constată că se scot 300 de vedre de păcură pe an; „...Împărțindu-se, în Divan, acele vedre, trii sute, pe stânjeni 1.120 (câți erau stânjenii-masă) i s-a venit de an vedre 30“; dijma, calculată prin același procedeu, se fixează la 5 taleri (Stoica Theodorescu, *Monografia orașului Câmpina*, p. 163). Reamintim că asupra calculului stânjenilor-masă a trebuit să se revină și ulterior, în fața Înaltei Curți de Casație.

⁹ H.H. Stahl, *Contribuții la studiul satelor devălmașe...*, vol. II, p. 235 și urm.

¹⁰ N. Iorga, *Anciens documents de droit roumain*, vol. I, Paris-Buc., 1930, nr. 12, pg. 69.

¹¹ N. Iorga, *Studii și documente*, vol. VI, partea II, regest nr. 45, p. 24. Vezi (*ibidem*) actul din 1658 pentru același sat: „...Însă giurăte de vecini să fie a dumisale stolnicului și câți or fi de față, și câți or fi fugit”; cf. T. Bălan, *Documente bucovinene*, vol. II, p. 100, actul din 1631: „...o parte din Rohozna /.../ partea aleasă a surorii mele Dumitra, cu patru vecini, lui Ionașcu Brânzanu și jupănesii sale Safta; iar surorii mele așijdere i-au venit patru vecini”.

¹² *Doc. priv. ist. Rom.*, A, XIV-XV, vol. II, nr. 17, p. 15: „...hotarul cel vechi care a fost ascultător de acest sat, din veci”.

¹³ *Ibidem*, vol. I, nr. 384, p. 319.

¹⁴ *Ibidem*, nr. 370, p. 308.

¹⁵ *Ibidem*, XVI, vol. I, nr. 167, p. 188.

¹⁶ *Ibidem*, nr. 169, p. 190.

¹⁷ *Ibidem*, XVII, vol. I, nr. 345, p. 259; satul Blăgești din Câmpul lui Dragoș se împarte în patru părți; hotarnicul spune: „...Deci le-am împărțit satul cu prăjina, partea de gios, la hotarul den gios de vatra de sat, den gios; și den câmpu den gios, a patra parte de sat, s-au venit Petrei Hadâmbului” etc.; „...am pus pietre și i-am stâlpit în vatră de sat, den pădure până în capul câmpului den gios” etc.; totuși, încă din 1586, hotarnicul spune că una dintre părți e mai mare „...cu 2 pripoane /.../ pentru că este mai rea cea margine”, ceea ce arată că se făcuse o măsurătoare cu o unitate de măsură oarecare, pentru fixarea pripoanelor (*ibidem*, XVI, vol. III, nr. 405, p. 333).

¹⁸ *Ibidem*, nr. 73, p. 77.

¹⁹ *Ibidem*, XV, vol. II, nr. 272, p. 287.

²⁰ *Ibidem*, XVI, vol. II, nr. 96, p. 104.

²¹ *Ibidem*, nr. 312, p. 258. Termenul de „răzeș” e luat și aici cu înțelesul primar de „vecin” (*Nachbar*), nu cu cel de „membru al unei cete răzeșești”.

²² *Ibidem*, vol. III, nr. 561, p. 460.

²³ N. Iorga, *Studii și documente*, vol. VI, regest nr. 16, p. 69.

²⁴ Pentru o înțelegere mai ușoară a problemei, ne putem referi din nou la vremuri mai apropiate de noi, alegând un exemplu din epoca pre-regulamentară: de pildă, în 1793-1794, între spătarul Ianache Văcărescu și vistiernicul Ion Dimaris urmează o ceartă cu privire la satul Băneasa „...la care au avut stăpânire de-a valma”, urmată de o alegere de părți, pentru ca să se despartă „...moșia Băneasa mea de către moșia Băneasa a dumisale”; Văcărescu avea partea de dincolo de apa Colentinei, iar Dimaris dincoace; hotarnicul trage a treia trăsură în așa fel, încât lasă Văcărescului un „hiersonismus” cu sat și țigănie dincolo de apa Colentinei, adică pe terenul pe care până atunci îl stăpânise Dimaris. Acesta, neavând însă 30 de ani de stăpânire, este obligat să părăsească acel loc, mutându-și satul și țigănia, pe locul lui (cf. V.A. Urechia, *op. cit.*, vol. V, p. 223 și urm.). Și în 1864, cu prilejul aplicării Legii rurale, mutările forțate ale oamenilor cu case cu tot, dintr-o parte a moșiei în alta, au fost curente; le descrie, de pildă, Ion Ionescu de la Brad, în *Agricultura județului Mehedinți*, Buc., 1868.

25 *Doc. priv. ist. Rom.*, A, XIV-XV, vol. I, nr. 443, p. 377.

26 *Ibidem*, XVI, vol. I, nr. 402, p. 442.

27 *Ibidem*, vol. II, nr. 26, p. 27.

28 O serie întregă de acte fac dovada existenței acestei reguli a corespondenței obligatorii dintre sat și câmp. Le semnalăm mai pe larg, dată fiind importanța problemei. Astfel, în 1554: „...să fie atâtaș hotar la câmpu, cât și la sat“ (*ibidem*, nr. 41, p. 40); tot în 1554: „...hotarul acestei părți, ce se vor alege din satul Șcheai; de asemenea cât i se va alege și din câmp și din alte părți, după hotarul vechi, pe unde din veac au folosit“ (*ibidem*, nr. 49, p. 49); în 1558: „...dintru cea mai din jos jumătate, din jumătate, jumătate /.../ să le fie lor pretutindenea hotar, precum de la câmp, așa și de la sat“ (*ibid.*, nr. 106, p. 115); în 1560: „...să fii la câmpu, cum și la satul, ce să va alege“ (*ibidem*, nr. 128, p. 135); tot în 1560: „...în câmp, ca și în sat“ (*ibidem*, nr. 129, p. 136); în 1563: „...iar hotarul acestui sat mai sus scris, din jumătate de sat din Grăpeni, din șase părți, două părți: iar din acea jumătate de sat, dintr-o parte, jumătate; să fie din câmp ca și din sat iar din alte părți, după hotarul vechiu“ (*ibidem*, nr. 161, p. 163); în 1570: „...să aibă hotar la câmp ca și în sat“ (*ibid.*, nr. 236, p. 223); în 1579, se vinde o jumătate de sat, partea de sus: „...Iar hotarul jumătății de sat, partea de sus, este până la o râpă în mijlocul satului; și în câmp, din tot hotarul, jumătate. Iar despre alte părți (adică, în acest caz, dinspre alte sate, limita perimetrală – *H.H. St.*) după hotarul cel vechi, pe unde au umblat din veac“ (*ibidem*, nr. 138, p. 108); tot în 1579: „...toată partea sa de sat din Vârtop, și din vatră, și din câmp“ (*ibidem*, nr. 141, p. 111); în 1583: „...Iar hotarul acestor mai sus scrise două părți din mijloc, din această jumătate de Posadnici, să fie din câmp, ca și în sat“ (*ibidem*, nr. 270, p. 218); în 1586: „părți“ care sunt „...în câmp, ca și în sat“ (*ibidem*, nr. 366, p. 298); în 1587: „...în sat, ca și în câmp“ (*ibidem*, nr. 453, p. 367); mai confuz, același principiu e exprimat și în 1588: „...au vândut partea lor cu tot, atât în sat partea ce va fi a lor, (cât) și în câmp, și în pădure, și pe unde au avut ei ocina lor“ (*ibidem*, nr. 459, p. 371); și în 1588, se vinde „...partea mea din sat din Bahnă, și din vatră de sat și din câmp, și din pădure și din tot locul, și cu tot vinitul, și livadă de pomi în vale“ (*ibidem*, nr. 471, p. 379).

29 *Ibidem*, nr. 78, p. 86.

30 *Ibidem*, nr. 162, p. 165.

31 *Ibidem*, nr. 142, p. 112

32 *Ibidem*, nr. 37, p. 34.

33 N. Iorga, *Anciens documents de droit roumain*, vol. I, p. 97.

34 Th. Codrescu, *Uricariul*, vol. I, p. 139.

35 T. Bălan, *op. cit.*, vol. II, p. 124.

36 L.T. Boga, *Documente*, vol. II, p. 37.

37 *Vezi Monitorul oficial* nr 35 din acel an.

38 *Legiuiri silvice*, ed. Corneliu Botez.

39 În Lopătari, Sârbescu-Lopătari, în broșura pe care am mai folosit-o, arată cum „...cumpărătorul, cât de mic i-ar fi pământul cumpărat, capătă un drept de exploatare asupra pădurii „...proporțional cu întinderea de pământ cumpărată. Un pogon de pământ dă dreptul celui ce-l are la atâtea scânduri, atâtea grinzi, atâtea doage, șindrile etc. Cel ce scoate mai mult, plătește celor ce n-au exploatat atâtea cât aveau dreptul“.

⁴⁰ Excepțional, există cazuri în care boierii cuceresc sate gata organizate în forme umblătoare pe bătrâni de tip II sau III, cum se întâmplă uneori în Țara Românească.

⁴¹ Sunt și excepții, când lotul-macă nu este casa, ci via. Astfel, în 1602 (*Doc. priv. ist. Rom.*, A, XVII, vol. V, nr. 81, p. 53), se vinde ocină „...o vie cu cramă și cu cât și ce s-a venit din câmpu și din pădure și din curățituri“.

⁴² În 1470: „...un sat unde sunt casele lor și grădinile lor“ (*Doc. priv. ist. Rom.*, A, XIV-XV, vol. I, nr. 447, p. 377).

⁴³ *Ibidem*, XVII, vol. III, nr. 213, p. 135.

⁴⁴ *Ibidem*, nr. 503, p. 393.

⁴⁵ *Ibidem*, nr. 232, p. 187.

⁴⁶ *Ibidem*, nr. 236, p. 223.

⁴⁷ *Ibidem*, nr. 176, p. 138.

⁴⁸ Alte asemenea cazuri: în 1587, episcopul Aghaton cumpără partea lui Dumitru din Roșiori, o casă și cu 23 de ogoare în țarină și cu o poiană de fân (*ibidem*, nr. 411, p. 338); în 1589, monahul Tudur dă mitropoliei din Roman un loc de prisacă și o casă în satul Poienari (*ibidem*, nr. 507, p. 417); în 1598, Gonțea din Ciumălești vinde partea lui de apă, $\frac{1}{3}$, și o casă în satul Calna, și cu loc de moară, și cu tot venitul, cumpărate de un monah (*ibidem*, nr. 253, p. 195); în 1598, Gligori diac are cumpărătură „...un loc de casă și cu livadă împregiurul casei, lângă hotarul Scheuleților; și cu 20 de pământuri lângă hotarul Oborocianilor“ (*ibidem*, nr. 270, p. 217); de asemenea, un heleșteu etc., ceea ce pare a fi tot o tranzacție făcută doar între boieri, ca și cazul din 1598, constând într-o pără dintre Bogdan diac și Mălai, pentru „...un oarecare loc de casă“; Mălai pretindea că a schimbat cu Bogdan, dându-i alt loc, ce se chiamă al lui Furdui, și i-a mai dat încă trei coți de postav de Londra, Bogdan dându-i două locuri de frunte; dimpotrivă, Bogdan susține că i-a dat numai un singur loc, cel care fusese al fratelui său (*ibidem*, nr. 293, p. 239); în 1608, Mălai cel bătrân, fost pârçalab, cumpără o casă de la nepotul lui, Urie, în satul Hreasca (*ibidem*, nr. 238, p. 181); în 1619, Eremia, fost pârçalab, se află în pără cu Nicolachie mare stolnic, pentru o parte de ocină, loc de casă în satul Potlogeni, dată zălog lui Boul vistierul (*ibidem*, nr. 379, p. 308); totuși, actul din 1605 referitor la aceeași casă din Potlogeni este „cu tot venitul“, ceea ce ar arăta mai curând o casă de țaran aservit, decât o casă de boier (*ibidem*, nr. 286, p. 201); în 1619, se vinde o „...parte de ocină, loc de o casă în vatra satului, și cu 10 pământuri în tot locul, și cu o jumătate vad de moară în Cracău, den sat den Vârtop“ (*ibidem*, nr. 501, p. 392).

⁴⁹ *Ibidem*, vol. I, nr. 93, p. 94.

⁵⁰ *Ibidem*, nr. 177, p. 139.

⁵¹ *Ibidem*, nr. 339, p. 274.

⁵² *Ibidem*, nr. 152, p. 107.

⁵³ *Ibidem*, nr. 175, p. 121.

⁵⁴ *Doc. priv. ist. Rom.*, A, XVII, vol. I, nr. 200, p. 139. Faptul că aceste case ajung a fi o măsură a drepturilor boierești de a culege venitul în dijmă și clacă rezultă încă mai clar din actele următoare: în 1590, popa Tomșa cumpără a treia parte din sat; și de la Ionașco pitărelul, fratele Lupului diac, și de la Iurii feciorul spătarului Iliăș, „...o casă cu tot venitul în satul Derzsca, mai sus de beserică“, care fusese cumpărată de la strănepotul lui Averu (*ibid.*,

nr. 565, p. 461); în 1599 „...se cuvine lui Nicoară logofăt să rescumpere aceea casă de ocină, fiindcă are dedină, jumătate din satul Stețcani“, casa fiind „cu tot venitul“ (*ibidem*, nr. 305, p. 247); în 1603, popa Ștefan vinde partea lui de ocină din satul Cărligi din jumătate de sat, din a treia parte a șasea parte, „...loc pentru o casă, cât se va alege, cu tot venitul din sat și din câmp, cu loc de iaz“, cumpără Nicoară logofăt (*ibidem*, nr. 155, p. 109); în 1615, pan Grigore Ciolpan hatman răscumpără dreapta sa dedină „...două case cu tot venitul lor din satul Săoani“ (*ibid.*, nr. 330, p. 226); în 1604 se vând „...3 case cu tot venitul și din sat, și din câmp“ (*ibidem*, nr. 200, p. 139); în 1608, o casă cu 12 pământuri în țarină, cu tot venitul din tot locul, și din runc, și din poiană, și cu pomete, și cu fânațe (*ibidem*, nr. 194, p. 151); în 1613, Vasile Dinga diac cumpără de la Popa Toader loc de o casă din satul Selișteea, ce este pe Șomuz, în ținutul Sucevei, a cincea parte din a patra parte din tot satul, din vatra satului, și din câmp, și din poieni, și cu partea din iaz, și din moară la Șomuz (*ibidem*, nr. 192, p. 118); de asemenea, „...un loc ce se chiamă de la Vadulu Mănăstirii, care este pe pâraul satului Silișteea din mănăstire, și din lunci, și din toate poienile ce sunt în acea bucovină și în acel hotar, și din bucovină, și din bălți, și din tot venitul ce se vor alege pe patru case“, cumpărate de la Sofica, strănepoata lui Man globnic“, în același sat, mai cumpără, tot de la Sofica, „...din a patra parte din partea de jos, dinspre răsărit, loc de o casă din vatra satului, și din câmp, și cu parte din iaz, și din moară la Șomuz, și din tot venitul“.

⁵⁵ Spre deosebire de termenul de „delniță“, care scoate în relief ideea de tragere la sorți (deci, a unor loturi egale), termenul de „jireabie“ arată o alăturare regulată a unor fâșii egale și paralele între ele, imagine rezultată, poate, din tehnica țesutului, în care firele de urzeală, trecute prin rășchitor, se așează în mănunchiuri de câte trei fire, adică în jirebițe, zece asemenea jirebițe formând o jireabie. La ideea de alăturare regulată se adaugă și aceea de lungime constantă, care la jirebițe și jireabie este de un cot. Jireabia agrimensurală ar fi, deci, un grup de fâșii de pământ de formă alungită, de mărime egală, așezate paralel în cuprinsul unei singure racle, întocmai cum în tehnica țesutului jireabia este un mănunchi de fire organizate în jirebițe așezate paralel și de lungime egală. Delnița apare în Moldova abia în 1546, când nepoții lui Petru Huhule își împart averile, printre care este pomenit și satul Pănțeștii, „...pe delnița de jos“ (*Doc. priv. ist. Rom.*, A, XVI, vol. I, nr. 425, p. 470); de asemenea, și în 1618 (*ibidem*, nr. 308, p. 248) reîntâlnim delnița, când urmașii lui Bucium vornic au jumătate din a patra parte din satul Gălășești, cu loc de două mori, „...și iarăși jumătate, și un loc di delniță din partea de sus pi giuătate; și mănăstire din sus iarăși așa“ etc. Termenul de „delniță“ este rar în documentele moldovenești, dar e curent în Vrancea de azi.

⁵⁶ *Doc. priv. ist. Rom.*, A, XVI, nr. 330, p. 266. În orașe, același sistem al jireabiilor apare cam simultan. Avem mai întâi forma inițială a „casei cu tot dreptul“, de pildă în 1599, când „...casele mele /.../ pe care eu singur le-am clădit în mahalaua Sucevii“, sunt date ca despăgubire de către un boier altuia; actual spune: „...iar casele, cu tot dreptul...“; în 1598 (*ibidem*, nr. 275, p. 225), avem o vânzare a „...patru case cu patru jerebii, din Botoșani“.

⁵⁷ Astfel, avem următoarea serie: în 1603, strănepoatele Neacșei vând a treia parte din jumătatea satului Șoldănești, unde au fost Tamărtășanii, lui Pătrașco, uriadnic de Netoșani (*Doc. priv. ist. Rom.*, A, XVII, vol. I, nr. 121, p. 82); altă strănepoată a Neacșei vinde, în același sat, „...un loc de casă și jumătate de loc pentru altă casă, cât se va alege părțile caselor“, Onciul, nepot

lui Iurie vistier, tot nepot al Neacșei, vinde și el „...o jumătate de loc pentru o casă, cât se va alege partea lui“; altă strănepoată vinde, în același sat, „...un loc de casă și cu toată jirebia; în câmp, cât se va alege partea ei“; în 1604, se dă carte domnească pentru „...o babă, Anue Păvăloaie, din Dănești, să fie tare și puternică să ție jirebia sa, casa sa; și sătenii să nu aibă (nici) o treabă a-i opri jirebia /.../ pentru că are un fiu și slujește la curtea noastră la fustași și el a fost la toate trebuințele“ domniei (*ibidem*, nr. 261, p. 185); în 1609, Avramia vinde în Petia Mare „...un loc de 3 case și cu jirebiile lor, din țarină și cu grădini, și cu tot locul folosință ce se cuvine“, cumpărător fiind pan Petrașco, mare vornic al Țării de Sus (*ibidem*, nr. 321, p. 249); în 1611, Tăbuci diacul vinde „...o casă din Hrasca cu o jirebie, din Pleșești din cutul din sus; din vatra satului, și dintr-apă, și din țarină, și din pomi, din tot venitul ce ar fi pe o jirebie (*ibidem*, nr. 52, p. 33); în 1613, pâra între Arsenie și Gligore Șcheianul pentru o jirebie de sat din Oboroceni care n-ar fi fost plătită deplin (*ibid.*, nr. 238, p. 151); în 1615, este zălogită „...o jirebia cu casă și cu pământuri în țarină, cu doao fâneată și cu tot venitul, partea din jos a satului din Derzsca“ (*ibidem*, 328, p. 225); în 1617, avem o pâra pentru „...două jirebii care sunt loc de două case din satul Buțcăteni; și cu loc de iaz și de moară“ cumpărate (*ibidem*, nr. 207, p. 167); în 1618, Toader Derzsca, fost pitar, și Zaharca vând „...o jireabia cu casă cu tot, parte Hilipeștilor“ (*ibidem*, nr. 342, p. 284); Zaharca mai vinde iarăși o jireabiia cu casă cu tot; o cumpără mănăstirea Humor, „...cu tot venitul ce va fi“; în 1619, se întoarce prețul pentru o jireabiia din satul Derzsca, „cu tot venitul“; se vând două jirebii din același sat (*ibidem*, nr. 372, p. 303); tot în 1619, Deleu aprod are o „casă cu jirebie“ în satul Spătărești (*ibidem*, nr. 374, p. 305); tot în 1619, Gavril diac e în pâra cu Tăutul logofăt „...pentru cinci jirebii“ zălogite (*ibidem*, nr. 447, p. 351); și tot în 1619, Deleu aprod și vara lui cumpără de la Măriuca Ghiorghiasa „loc de trei case“, care parte a fost cumpărată de la veri de-ai lui Deleu (*ibidem*, nr. 496, p. 388); i se întărește „...această parte de ocină a patra parte din jumătatea satului Spătărești, partea de loc de trei case, vatra satului și cu jirebii, din câmp și cu tot venitul“; în 1620, se vinde în Antelești „...o jirebie ce au fost partea Țintei cu toate pomeatele ce au avut; și cu tot venitul ce au avea într-acei hotar, și în sat, și în câmpu, și într-apă“ (*ibidem*, nr. 651, p. 513); în 1620, fiul lui Suilă vornic vinde o parte de ocină în Sănăuți, ce se va alege, jumătate din a patra jirebie din jumătatea de jos a satului, cu loc de iaz și moară (*ibid.*, nr. 561, p. 433).

Ne-am îngăduit să facem o interpretare a tuturor actelor mai sus citate relative la „jirebii“, constând într-o altă punctuație decât aceea dată în ediția Academiei. Se știe că actele vechi nu au punctuație obligatorie și că punctuația, aparținând editorului actelor, constituie o interpretare a lor. Cea pe care o propunem are drept scop de a verifica dacă actele citate mai sus nu pot fi interpretate în sensul că jirebia este doar terenul înconjurător al casei, aflat în vatră, constituit din locul de casă cu curte, acareturi, grădină și livezi de pomi, așa cum știm că era realitatea pe teren până în zilele cercetărilor noastre.

⁵⁸ Vezi interpretarea contrară, dată de Radu Rosetti în *Pământul, stăpânii și sătenii*.

⁵⁹ De pildă, în 1487, unei „...bucăți de pământ din hotarul Petreștilor“, fiind nealeasă, îi este astfel precizată întinderea: „...hotarul acestei bucăți de pământ să fie din tot hotarul Petreștilor a șasea parte (*Doc. priv. ist. Rom.*, A, XV, vol. II, nr. 64, p. 63); sau, în 1593, se vinde „...o bucată de ocină, din jumătate de sat a treia parte“ (*ibidem*, XVI, vol. IV, nr. 117, p. 92).

⁶⁰ De pildă, în 1546, se vinde un sat „...afară de această bucată de pământ ce-i la marginea de sus, ce mai înainte de aceasta a vândut Giurgiu, dintru același sat, lui Mihail Grodzeanul“ (*Doc. priv. ist. Rom.*, A, XVI, vol. I, nr. 391, p. 428).

⁶¹ De pildă, în 1452, Tizoane și cu fiul ei, Leurinț, vând pe 35 de zloți tătărești o bucată de pământ care este ocina lor, „...anume peste Pârăul Sec și unde este o cruce la câmp, mai jos puțin de cruce și mai jos de Sacalășeștii de la Topoliță, de la hotarul Sacalășeștilor drept la Pârăul Sec“ (*Doc. priv. ist. Rom.*, A, XIV-XV, vol. I, nr. 302, p. 250); în 1487, Ivan Fulovici vinde, printre altele, o bucată de loc din hotarul Mihneștilor: „...Iar hotarul cei bucăți de loc din hotarul Mihneștilor ca să fie din marginea pădurii, dintr-un fag însămnat, drept peste pârău până în ceia margini de pădure într-un măr“ (*ibidem*, nr. 59, p. 58); în 1489, se vinde o bucată de pământ loc de sat; i se spune și „bucată de loc“, dându-i-se ocolnița (*ibidem*, nr. 104, p. 108); în 1495, Nastea și nepoata ei Marina, fata Husului, vând o bucată de pământ ce-i pe Drislavăț, slugilor domnești Leva și fratele său, pe 40 de galbeni tătărești; i se dă hotarnica (*ibidem*, nr. 215, p. 232); în 1529, se vinde o bucată de pământ de la pârăul Babei, în sus, până la vârful pădurii (*ibidem*, vol. I, nr. 269, p. 302); în 1596, se vinde „...un loc care este de la gura Sărișoarei până la vărsare, pe amândouă părțile, din deal în deal“ (*ibidem*, vol. IV, nr. 193, p. 145).

⁶² Astfel, în 1552, se vinde o bucată de pământ și cu pădure, în Turie, din hotarul Seliștei lui Dobrul, la capătul de jos de Turie, pe pârăul iazului lui Dobrul, pe amândouă părțile pârăului; „...și pe unde i-au vândut, și-au însemnat ei singuri împrejur această bucată de pământ“ (*Doc. priv. ist. Rom.*, A, XVI, vol. II, nr. 24, p. 24); în 1546, o bucată de pământ din hotarul Galbirilor, pe care o vând copiii lui Nistor Galbirul: „...ei singuri și-au însemnat și cu megieșii“ (*ibidem*, nr. 476, p. 531).

⁶³ *Ibidem*, XV, vol. II, nr. 171, p. 187; sau, în 1483, Necoară cumpără de la feciorii Cascoii o „...bucată de loc dintr-al lor sat, din Căscoești“ (*ibidem*, vol. I, nr. 43, p. 40); în 1528, Ana vinde o bucată de pământ din hotarul satului ei din Tutovinești (*ibidem*, nr. 220, p. 249).

⁶⁴ *Doc. priv. ist. Rom.*, A, XV, vol. II, nr. 171, p. 187. Vezi și 1522: „...O bucată de sat din Condrești pe pârăul Teleajinei, din partea de sus, mai sus de toloaca satului“ (*ibidem*, nr. 178, p. 201), care în 1529 se vinde numai pe jumătate (*ibidem*, nr. 279, p. 313); în 1528, o „bucată de pământ din hotarul Lațcanilor, din marginea de sus“ (*ibidem*, nr. 236, p. 268); în 1528 se vinde „o jumătate bucată de pământ din hotarul Săneteștilor“, jumătatea cea de sus (*ibidem*, nr. 235, p. 267); în 1508, „o bucată de loc din hotarul satului Retovoești, din partea de sus“ (*ibidem*, nr. 66, p. 71); în 1546 o „bucată de pământ din hotarul Lăslăoanilor, din partea de sus“ (*ibidem*, nr. 475, p. 530 și 1519, *ibidem*, nr. 127, p. 137); în 1533 o „bucată de pământ din hotarul Medieștilor, din hotarul de jos, dinspre Oniceni“ (*ibidem*, nr. 317, p. 349); în 1546 se vinde „a treia parte dintr-a treia parte dintr-o bucată de pământ, din partea de sus din câmp, din bucată ce este din hotarul Arpășeștilor, partea de sus“ (*ibidem*, nr. 484, p. 539) etc.

⁶⁵ *Ibidem*, XIV-XV, vol. I, nr. 463, p. 390.

⁶⁶ În 1581, „...o bucată de pământ dintre satul Petreștilor și dintre satul Bibicanilor, ce se numește Fundătura“ (*Doc. priv. ist. Rom.*, A, XVI, vol. IV, nr. 204, p. 155) sau, în 1570, o bucată de loc ce se numește Obârșie „...nu este cuprinsă în hotarul Năsoeștilor, care bucată de loc se deosăvești din marginea

Năsoeștilor din sus, dintr-un drumușor ce vini de la drumul Sărbilor“ etc. (*ibid.*, nr. 237, p. 226). *Ibidem*, XVI, vol. III, nr. 204, p. 155. Vezi și 1589, nr. 516, p. 427, o bucată de pământ între două sate.

⁶⁷ Astfel, în 1565, se spune: „...o bucată de pământ ce iaste pe lângă hotarul Hlăpeștilor, pe din sus“ (*Doc. priv. ist. Rom.*, A, XVI, nr. 169, p. 170; cf. 1580, nr. 171, p. 135); sau, în 1586, fiul lui Ciolpan vinde ocina și dedina și toate cumpărăturile tatălui său, Ciolpan cel Bătrân din satul Vârtop, toate părțile sale ce se vor alege; în plus, vinde și o „...bucată de pământ care este lipită, din jos“ (*ibidem* și 1570, nr. 240, p. 229; nr. 386, p. 320). Vezi, în 1589 (nr. 512, p. 421), o cumpărătură „lipită de sat“.

⁶⁸ Se folosește și termenul de „codru“, cu același sens de bucată: un codru de pământ este o bucată de pământ, după cum, în vorbirea de azi un „codru de pâine“ este o bucată de pâine. Vezi despre codru considerațiile deosebit de interesante făcute de Hasdeu, în *Cuvente den betrani; limba română vorbită între 1560-1600*, vol. I, p. 163; aceste bucăți de pământ au uneori numele lor deosebit: în 1554, se vinde „...a treia parte dintr-o bucată de pământ din hotarul Ciumăleștilor, care se numește Plopii“ (*Doc. priv. ist. Rom.*, A, XVI, vol. II, nr. 61, p. 63); sau, în 1555, o ceată de 34 de oameni își împart în trei o poiană și „...un loc de se numește Dumbrăvița“ (*ibidem*, nr. 85, p. 95); sau, în 1552, se vinde „...o bucată de sat din Ruși, anume Cutul“ (*ibid.*, nr. 171, p. 194, cu întărire în 1554, nr. 41, p. 40); în 1497, nepoții lui Petru Berta vând o bucată de pământ din hotarul satului lor, al Tomeștilor, anume acea bucată de pământ, *Lazul*, care este lângă acea prisacă, vândută și ea; domnul cumpără pe preț de 70 de lei prisaca și pe 20 zloți bucata de pământ (*ibidem*, nr. 244, p. 261).

⁶⁹ Astfel, în 1455, mănăstirea Neamț are o bucată de pământ, „peste Topolița“, dăruită din pământ domnesc și hotărnicit de Coste Tolici cu megieșii, „...pe care acel pământ au voit să-l vândă târgoveții din Neamț“ (*Doc. priv. ist. Rom.*, A, XIV-XV, vol. I, nr. 330, p. 273; cf. și 1455, regist 331, p. 274); în 1522, întâlnim o bucată de pământ „...ce-au rămas din hotarul târgului Dorohoiului, ce este din jos de satul lor, de către Pomârla“ (*ibidem*, XVI, vol. I, nr. 174, p. 197); socotesc că actul spune că bucata de pământ a „...rămas de hotarul târgului“, nu „din hotarul“, expresia țărănească fiind „a rămas de“, cu sens de „a se despărți de“ („am rămas de căruță“ înseamnă că „am pierdut căruța“; și astăzi țărani spun „am rămas de tren“, pentru a arăta că au pierdut trenul); în 1565, „...o bucată de pământ ce iaste pe lângă hotarul Hlăpeștilor pe din sus /.../ care acea de mai sus scrisă bucată de pământ au fost din hotarul domniei mele“ (*ibidem*, XVI, vol. II, nr. 169, p. 170; cf. și 1580, nr. 171, p. 135); în 1580, o bucată de pământ cu fâneată se împarte în trei: „...care această bucată de pământ a fost a noastră dreaptă domnească și ascultătoare de ocolul târgului Huși“ (*ibidem*, nr. 179, p. 139); și, în 1587, „...o bucată de pământ de hotar ce este lângă iezăr“, a fost „...ascultătoare de ocolul nostru de la Dorohoi“ (*ibidem*, nr. 416, p. 341); în 1583, o bucată de pământ de ocină care a fost din ocolul Neamțului (*ibidem*, nr. 264, p. 210).

⁷⁰ *Ibidem*, XV, vol. II, nr. 104, p. 108.

⁷¹ *Ibidem*, XVI, vol. IV, nr. 143, p. 116.

⁷² Astfel, în 1569, se vinde o bucată de pământ din hotarul Buciumilor, „...însă numai din pădure, din întreaga pădure ce este în hotarul lor, a treia parte; și cu loc de moară pe valea Buciumilor“ (*Doc. priv. ist. Rom.*, A, XVI, vol. II, nr. 210, p. 199); în 1584, un „...loc din hotarul lor, ce au curățit ei dinspre Trebeș, cât vor putea să folosească. /.../ Însă să fie acest loc mai sus

scris în hotarul lor, în pădure, în patru părți (*ibidem*, vol. III, nr. 294, p. 240); în 1591, se vinde „...o bucată de pădure ce se chiamă Fântâna. Și iarăși din altă jumătate de loc, a treia parte de loc“ (*ibidem*, vol. IV, nr. 14, p. 12).

⁷³ *Ibidem*, vol. III, nr. 179, p. 139.

⁷⁴ *Ibidem*, XVII, vol. I, nr. 127, p. 137 și nr. 475, p. 530.

⁷⁵ Există și braniști domnești, care au, însă, alt sens social decât cel al braniștii private boierești. E cunoscută, astfel, „braniștea Bohotinului“, rezervată domniei, din care se puteau acorda favoriților anumite bunuri. Astfel, în 1454 (*Doc. priv. ist. Rom.*, A, XIV-XV, vol I, nr. 323, p. 268), mănăstirea Neamț capătă o prisacă în cuprinsul acestei braniști, cu drept de a așeza acolo câți oameni va putea și să-și apere acea prisacă împotriva oricui, chiar și a „...brănișterului, oricine va ține de la noi Bohotinul“, adică împotriva celui căruia domnia îi arenda această braniște (vezi istoricul acestei braniști în Radu Rosetti, *Cronica Bohotinului*, în *Anal. Acad. Rom.*, seria II, t. XXVIII, 1905); în 1612, mănăstirea Pângărați capătă o astfel de braniște domnească în totalitatea sa: „...Ei să fie tari și puternici cu această carte a noastră, să stăpânească și să apere și să păzească vitele lor, pe unde este hotarul mănăstirii, danie de la Alexandru voievod, căci am înțeles că această poiană și acest loc au fost ascultătoare de curtea târgului Piatra și a fost braniște pentru vitele domnești de la curte. Și când a făcut mănăstirea, mai sus scrisul Alexandru voievod a dat-o să fie mănăstirii și să asculte neclintit niciodată, pe veci“ (*Doc. priv. ist. Rom.*, A, XVII, vol. III, nr. 83, p. 51).

⁷⁶ *Ibidem*, XIV-XV, vol. I, nr. 341, p. 284.

⁷⁷ *Ibidem*, nr. 125, p. 134.

⁷⁸ „Braniști mari“ și „braniști mici“ sunt menționate și în actul din 1607 (*Doc. priv. ist. Rom.*, A, XVII, vol. II, nr. 119, p. 98; cf. nr. 148, p. 120).

⁷⁹ *Ibidem*, XVI, vol. III, nr. 93, p. 74, din 1576.

⁸⁰ *Ibidem*, nr. 170, p. 135.

⁸¹ Astfel, în 1490, mănăstirea Putna are o braniște „...ca să pescuiască pentru sine și să-și pască vitele; iar altul să nu îndrăznească, fără voia egumenului, să pescuiască în acea braniște sau să pască vite și să nu facă nici un alt lucru“ (*Doc. priv. ist. Rom.*, A, XIV-XV, nr. 125, p. 134); în 1502, confirmare în același text, cu adaosul „...nici să vâneze alte fiare“ (*ibidem*, nr. 25, p. 27); sau, în 1592, mănăstirea și călugării de la Neamț urmează „...să fie tari și puternici /.../ să-și apere întregul hotar cât a fost hotarul cetății Neamț, de la gura Fărcașei până la gura Largăi și drept peste Bistrița, la izvorul Direptul și dealul Hurduga, pentru ca nimeni să nu aibă a prinde pește în acele hotare, și nici să pască alte dobitoace, și nici să vâneze fiare. De acea nimeni să nu îndrăznească a intra acolo“ (*ibidem*, nr. 76, p. 59); într-un singur caz, din 1581, se interzice unei mănăstiri să învoiască pe alții ca să vină la folosul braniștii: „...Iar care din călugări ar da acolo altuia să cosească, chiar numai o pală, să fie blestemat de Dumnezeu și de precurata și neprihănită mamă“ (*ibidem*, nr. 220, p. 166).

⁸² *Doc. priv. ist. Rom.*, A, XVI, vol. I, nr. 2, p. 2.

⁸³ Avem, astfel, următoarele tipuri de penalizări: în 1456, mănăstirea Humor e tare și puternică să-și apere hotarul mănăstirii, „...iar cine s-ar afla că prinde pește sau taie pădurea în hotarul lor, fără voia lor, pentru aceasta să dea gloaba în grivne“ (*Doc. priv. ist. Rom.*, A, XIV-XV, vol. I, nr. 341, p. 284); în 1560: „...dacă vor afla tăind lemne sau orice pe locul lor“, călugărițele

de la mănăstirea Vânători „...să aibă voie să ia de la acel om câte patru boi“ (*ibidem*, nr. 150, p. 156); în 1576: „...Nimeni să n-aibă a paște oi acolo, sau să prindă pește, sau să taie în pădure lemne sau nuiele, sau să culeagă hămeiu, sau nuci, sau altfel de poami, fără știrea lor. Deci pre cari-i va afla pe acel loc ce s-au zis mai sus vânând sau tăind, acelora să le iai tot ci ar găsi la dânsii“ (*ibidem*, nr. 93, p. 74); în 1589: „...Pe cine va afla acolo în rădiu sau în lozii, tăind lemne, să fie tari și puternici cu această carte a noastră să-i ia toporul și carul și tot ce va avea“ (*ibidem*, nr. 540, p. 447); în 1592: „...Și cine va ara fără voia lor, să aibă a-i lua boii“ (*ibidem*, nr. 52, p. 45); în 1593: „...Nimeni să nu aibă a-și face acolo coșare, nici pentru oi, nici pentru porci, fără voia lor. Și dacă vor găsi pe cineva pe acolo, fie stricând, fie cosind fân, sau călcând poiana, sau făcând stâni și coșare fără știrea lor, ei să aibă putere de la domnia mea să le ia totul, boi, car, secure, numai goi să-i lase“ (*ibidem*, nr. 104, p. 84); în 1595: „...Iar pe cine îl vor găsi acolo să aibă a-l bate și să ia și tot ce va avea“ (*ibidem*, nr. 171, p. 133).

⁸⁴ *Ibidem*, nr. 192, p. 145.

⁸⁵ *Ibidem*, nr. 139, p. 113.

⁸⁶ *Ibidem*, nr. 29, p. 20; și în 1618: „...să li se ia tot ce se va afla la ei și pe ei și încă să-i aducă la domnia mea (*ibidem*, vol. IV, nr. 343, p. 284).

⁸⁷ *Ibidem*, nr. 442, p. 347.

⁸⁸ *Ibidem*, XVII, vol. II, nr. 400, p. 301.

⁸⁹ *Ibidem*, nr. 332, p. 274.

⁹⁰ *Ibidem*, nr. 352, p. 293.

⁹¹ *Ibidem*, vol. III, nr. 195, p. 121.

⁹² De pildă, în 1592: „...Cine va fi trimis de mănăstirea Tazlău să stăpânească și să apere iezerul ei“, e tare și puternic ca „...pe cine vor afla prinzând pește, sau va strica, sau va ara, sau va cosi pe locul lor, ei să aibă a le lua mrejele și voloacele și securile din braniște și tot ce va avea. Și cine va ara fără voia lor, să aibă a-i lua boii“ (*Doc. priv. ist. Rom.*, A, XVI, vol. IV, nr. 52, p. 45); în 1592: „...Dacă va găsi pe cineva acolo /în toplița de la Slugani/ prinzând pește, oricine va fi, cu mreje, sau cu sac, sau cu undița, ci să-i ia mreaja, și peștele, și tot ce va avea cu dânsul, numai gol să-l lase“ (*ibid.*, nr. 68, p. 55); în 1594: „...Nimeni să nu aibă a prinde pește în aceste gârle mai sus scrise și nici să nu taie nuiele în aceste mlăjeturi fără de știrea și binecuvântarea (sic) egumenului sau fără de știrea uriadnicilor care vor fi binecuvântați și trimiși la aceste gârle mai sus scrise. Și dacă se va găsi cineva prinzând pește în oricare din aceste gârle scrise mai sus, sau tăind mlăjet, cine va fi acolo uriadnic să aibă a le lua lor mrejele, și vasele, și carele, și boii, și securile, și totul, numai goi să-i lase“ (*ibidem*, nr. 140, p. 113).

⁹³ *Doc. priv. ist. Rom.*, A, XIV-XV, vol. I, nr. 133, p. 110.

⁹⁴ *Ibidem*, nr. 94, p. 98. Cf. și 1466, nr. 420, p. 350, formula „cu muncelele și izvoarele“.

⁹⁵ *Ibidem*, XVI, vol. II, nr. 6, p. 8.

⁹⁶ *Ibidem*, nr. 185, p. 178.

⁹⁷ Astfel, în 1453: „...Încă am mai dat două pâraie la obârșia câmpului, care cade în Bahlui“ (*ibidem*, XIV-XV, vol. I, nr. 310, p. 257); sau, în 1522, fiii lui Petrea Bârlădescu își împart averile: lui Gavril Bârlad îi cade o jumătate de sat din Bârlădești, partea de jos, și jumătate din Ciulina, „...și toată lunca;

și o gărlă care este în luncă; și jumătate dintr-o gărlă care iese din Prut“; nepoții lui de frate au și ei jumătate din Bârlădești, partea de sus, jumătate din Ciulina și, în plus, tot Colacul; ca ape, însă, au doar o jumătate din gărlă care iese din Prut (*ibidem*, XVI, vol. I, nr. 167, p. 188); în 1528, se vinde jumătate din a treia parte „...din tot locul, din câmp, și din sat, și din apă, ce se va alege, din aceea a treia parte a satului, giumatate“ (*ibidem*, nr. 263, p. 297); în 1558, se vinde „...a patra parte dintr-o poiană în hotarul Ardăoanilor, ce iaste ace poiană pe țărmurile Tarcăului și giumatate din apa Tazlăului, din gios de vad“ până „în gura Mocirlelor“ (*ibidem*, vol. II, nr. 97, p. 104); în 1598, o gărlă e vândută pe 24 de stupi (*ibidem*, nr. 281, p. 224); în 1598, Gonțea din Ciumălești și ai lui „...au vândut partea lor din apă, din pârâul Somuzului, a treia parte“ (*ibidem*, nr. 253, p. 195); în 1598, călugărul Ciulpan vinde o gărlă în satul București cu însemnarea: „...Și neme să nu se amestece la acea gărlă ce am vândutu postelnicului, pe 27 taleri de argentu, în zilele Eremiei vodă; că gărlă la Budești o au mâncatu Bistrița, ce n-au apă la satu la Budești; ci i-am datu apă de la Dumbrăveni, să îmbie moara lui Budești“ etc. (*ibidem*, vol. IV, nr. 281, p. 229).

⁹⁸ *Doc. priv. ist. Rom.*, A, XVI, nr. 46, p. 42.

Capitolul III

Dreptul de întemeiere

¹ În ceea ce privește folosirea robilor în agricultură, vezi o altă părere în V. Costăchel, P.P. Panaitescu, A. Cazacu, *Viața feudală în Țara Românească și Moldova (sec. XIV-XVII)*, Buc., Edit. Științifică, 1957, p. 153 și urm.

² Cu privire la explicația menținerii robiei în Evul Mediu, vezi B.D. Grékov, *Țăranii în Rusia*, Buc., Edit. Acad. RPR, 1952, p. 141-163.

³ *Doc. priv. ist. Rom.*, A, XIV-XV, vol. I, nr. 16, p. 13.

⁴ *Ibidem*, nr. 67, p. 71.

⁵ Cu excepția nomazilor lăieți, care, fără hotare, străbat țările pe rând.

⁶ În 1930, în Moldova s-au declarat ca atare 32.194 de țigani, față de un total de populație însumând 2.433.536 de oameni (adică 1,3%).

⁷ *Doc. priv. ist. Rom.*, A, XIV-XV, vol. I, nr. 76, p. 65. Robii sunt enumerați astfel: „...cneazul Coman, Narco, Sinato, Cotorova etc.“.

⁸ *Ibidem*, nr. 74, p. 73; actul spune: „...Micul cu sălașul; și Totul cu sălașul; și Narco cu sălașul“ etc.

⁹ *Ibidem*, nr. 12, p. 7: „...Natul și femeia lui, Avramia și copiii lor; Gavril holțeu cu copiii lui; Ștreanga și femeia lui, Sofronia și copiii lor“ etc.

¹⁰ *Ibidem*, nr. 209, p. 159.

¹¹ *Ibidem*, nr. 69, p. 56.

¹² *Ibidem*, nr. 323, p. 260.

¹³ *Ibidem*, XVI, nr. 376, p. 409.

¹⁴ *Ibidem*, A, XIV-XV, vol. I, nr. 210, p. 159.

¹⁵ *Ibidem*, nr. 211, p. 160.

¹⁶ *Ibidem*, nr. 261, p. 205.

¹⁷ *Ibidem*, nr. 75, p. 59.

¹⁸ De pildă, în 1570, pan Dinga postelnic este dăruit cu 20 de sălașe de țigani, totalizând un număr de circa 80 de suflete, pomeniți nominal, femeii și copiii (în medie, patru suflete de sălaj – *Doc. priv. ist. Rom.*, A, XVI, nr. 34, p. 220, act lacunar și destul de confuz; cf. 1570, nr. 236, p. 221); în 1560, urmașii lui pan Mateiaș logofăt au un total de 44 de sălașe de țigani, 9 de zestre ale soției lui, 27 sălașe cumpărate de el însuși „...când a fugit din Făgăraș de la Mircea voievod, pentru 20.000 de aspri și 40 de soboli“, plus șapte din alte cumpărături, precum și un țigan, „...Fuga, cu femeia sa, Bura și copiii lor, ce i-a dăruit pan Toma logofăt pentru un alt țigan, ce l-au ucis Fuga“ (*ibidem*, nr. 125, p. 131); în 1555, Dan, portar de Suceava, deține următorii robi: un tătăr anume Iacob Socaci, cumpărat pentru 1.320 de aspri; un țigan cumpărat pentru 1.000 de aspri; o țigancă cumpărată cu 500 de aspri (*ibidem*, nr. 67, p. 71); trei țigani cumpărați cu 1.200, 700 și 600 de aspri; un țigan dat de bunăvoie de un alt boier; o „...fată țigancă ce i-a rămas din țiganii lui vechi“; un țigan luat prin plata unei dușegubine de 1.200 de aspri; mai are, în plus, țiganii socrului său, Glăvan vistier, în număr de opt sălașe, „...cu femeia și copiii lor“, plus unul fără sălaș; de asemenea, de la un alt socru, Cozma Șarpe postelnic, alte 7 sălașe, cumpărate cu 40.000 de aspri bulgărești; în total, deci, acest boier are un număr de 36 de sălașe; un alt boier, marele latifundiar Boul, are în 1597 un număr de 29 de sălașe (*ibidem*, nr. 230, p. 172).

¹⁹ *Doc. priv. ist. Rom.*, A, XIV-XV, nr. 246, p. 192. Folosind alte asemenea acte de întărire generală, în care ne sunt arătate toate satele stăpânite și, simultan, toate sălașele de țigani, constatăm, de pildă, că în 1445 pan Oancea logofăt are 5 sate și 3 sălașe de robi (*ibidem*, nr. 248, p. 209); în 1448, pan Ivan Porcu are 24 de sate și 11 sălașe de robi (*ibidem*, nr. 275, p. 232); în 1554, mănăstirea Pobrata are 16 sate și 8 sălașe (*ibidem*, nr. 52, p. 53); în 1560, mănăstirea Dobrovăț are 16 sate și 13 sălașe de robi (*ibidem*, nr. 139, p. 104); în 1578, mănăstirea Galata are 8 sate, mori și iezere și doar 10 sălașe de robi (*ibidem*, nr. 133, p. 104), aceeași mănăstire sporindu-și latifundia în 1598 la 16 sate și 14 sălașe de robi (*ibidem*, nr. 274, p. 223). În mod constant, deci, numărul sălașelor e prea mic pentru a acoperi nevoile unei producții proprii boierești.

²⁰ Vezi actele din 1462 (*ibid.*, vol. I, nr. 386, p. 320); 1570 (*ibid.*, nr. 236, p. 225); 1581 (*ibidem*, nr. 210, p. 159; nr. 211, p. 160); 1597 (*ibidem*, nr. 230, p. 172); în 1549 (*ibidem*, nr. 527, p. 586), Ghengher logofăt are trei sălașe de țigani și mai capătă „...în dar, tot în curtea lui“ o țigancă.

²¹ În 1495 (*ibidem*, nr. 202, p. 219), satul Țigăneii. Avem aici azi, încă, satele Țigănași (Iași), Țigănești (Tecuci), Țigănimea (Bacău) etc.

²² *Ibidem*, nr. 130, p. 107.

²³ *Ibidem*, nr. 32, p. 27; 1411 (*ibid.*, nr. 33, p. 28) și 1 500 (*ibid.*, nr. 290, p. 300); vezi și 1436 (*ibidem*, nr. 167, p. 138): „...un sat tătăresc la gura Neamțului, anume Temeșești“, dat mănăstirii Neamț, „...și în acest sat zece case de tătari“, de asemenea, în 1436 (*ibidem*, nr. 160, p. 130), o „siliște tătărească“; la fel și în 1502 (*ibidem*, nr. 5, p. 5). În ziua de astăzi, mai avem încă satele Tătăruși (Baia și Iași), Tătara (Covurlui), Tătărani (Fălciu și Vaslui), Tătărășeni (Dorohoi), Tătărești (Tecuci).

²⁴ *Ibid.*, 1443, nr. 225, p. 188; în 1445 (*ibid.*, nr. 253, p. 213), tătărul Pașca, „...din tătării noștri de la Neamț“, este dat mitropolitului țării „...cu sălașele lor și cu toată averea lor, oricât are“, de altfel cu mențiunea unei posibilități ca el să fie eliberat; tot astfel, în 1453 (*ibidem*, nr. 310, p. 257), cei trei tătari ai mănăstirii Pobrata sunt „cu sălașe și averi“ (reamintim că mănăstirea Pobrata avea, în 1500, „5 odăi tătărăști“, ceea ce este încă o dovadă că acești robi tătari erau crescători de vite); în 1454, alți tătari, robi ai mănăstirii Moldovița, locuiesc în târgul Baia, într-o situație favorizată: „...iar tătarii lor care sunt la Baia, sașii din Baia să nu aibă nici o treabă, nici vornicii, și nici ilișarii, și nici unul din dregătorii noștri. Și să fie volnici acești tătari să vândă și să cumpere; și să nu-i judece nimeni decât domnia mea și călugării“ (*ibid.*, nr. 325, p. 270). Și pentru țiganii robi ia domnia măsurii, ca, de pildă, în 1460 (*ibidem*, nr. 372, p. 310), „...țiganii mitropoliei să fie numai pentru slujbele mitropoliei“; dar dreptul de a locui în oraș și a vinde și cumpăra nu este dat robilor țigani. Este de ținut seama de faptul că țigan nu înseamnă neapărat „rob“, ci de multe ori e vorba de Țigan ca onomastic purtat de nerobi: astfel, în 1414 (*ibidem*, nr. 39, p. 33), „Lie și Țigăneștii“ sunt cneji de sat; în 1437, „...unde șade Țigan“ servește la identificarea unui sat (*ibid.*, nr. 177, p. 147); în 1573, „Țiganca“ este clar un un onomastic (*ibidem*, XVI, nr. 19, p. 12); în 1580, avem un „Țigan vâtag“ (*ibidem*, nr. 184, p. 143); la fel în 1587 (*ibidem*, nr. 452, p. 366), în 1591 (*ibidem*, nr. 30, p. 39) și 1594 (*ibidem*, nr. 141, p. 114); o Țigancă onomastic și în 1593 (*ibidem*, nr. 115, p. 91); confuzii se pot face: vezi, de pildă, Barbu T. Cămpina, *op. cit.*, p. 63, nr. 1; V. Costăchel, P.P. Panaitescu, A. Cazacu, *op. cit.*, p. 152 și 154. „Petir Tătărul“, din actul din 1468 (*Doc. priv. ist. Rom.*, A, XIV-XV, vol. I, nr. 432, p. 361) este tot un onomastic.

²⁵ De pildă, în 1590, este pomenit faptul că „...unul din aceste trei ogoare, în mijloc, în cornul pădurii, și alt ogor asemenea, înfundătură, care ogor i-a fost arat lui Dănilă de un năimit“ (*Doc. priv. ist. Rom.*, B, XVI, vol. V, nr. 549, p. 453); textul slav spune *naemnic*; preferăm lecțiunea *înfundătură* în locul celei de în *fundătură*, ceea ce ni se pare mai pluzibil: e vorba, adică, de un loc „înfundat“, enclavă într-un teren aparținând altora; sau, în 1601, avem un act privat prin care „...eu, Condre Sărbăscu din Gănești, scriu și mărturisesc cu ceastă scrisoarea mea precum să știi nește săpătore în costeșea Ghicere, den gios: una iaste fărșită, alta nefărșită; am plătit unor muntene, anume Oprea Dobra cu oamenii săi, o ulăei de brândzi de 2 mirțe; le-am dat și o giunățate de slănenă și 6 mirți de pâne doiată. Șa ne-au fost tocmala, să le facă de iznoavă, când au vinet muntenei, în dzilele lui Mihai vodă /.../ și nu le-au isprăvit deplăn, că le-au vinet veste bună de s-au dus înapoi“ (*ibidem*, XVI, vol. I, nr. 35, p. 23); este, desigur, interesant cazul acestei refugiate muntence „cu oamenii săi“, care se angajează la munci agricole contra plată a unor alimente, dar e vorba, fără îndoială, de o situație excepțională, care încetează de îndată ce acestor refugiați le vine „veste bună“ de acasă.

²⁶ *Istoria României*, vol. II, Buc., Edit. Acad. RPR, 1962, p. 302 și urm.; vezi și D. Mioc, H. Chirică, Șt. Ștefănescu, *op. cit.*, p. 221-252.

²⁷ Vezi nota 37, p. 405.

²⁸ *Doc. priv. ist. Rom.*, A, XIV-XV, vol I, nr. 341, p. 284.

²⁹ *Ibidem*, nr. 478, p. 403.

³⁰ Uneori, asemenea munci în colectiv se făceau cu sens ritual, credința sătenilor din vechile noastre sate fiind că orice gest înfăptuit de obște are puteri deosebite. Ritualul „cununii“, de pildă, precum și al „buzduganului“ însoțitor

sunt exemple sugestive ale unor asemenea clăci de caracter străvechi, magic, menite să asigure recolte viitoare bune. Ele aveau drept gazdă, uneori, un personaj el însuși considerat ritual, cum este cazul, de pildă, în claca popii, însoțită de buzdugan: după un ospăț sumar, oferit la casa preotului, sătenii se duceau în grup numeros, cu lăutarii în fruntea lor, să secere lanul de grâu al preotului. Buzduganul făcut atunci era păstrat apoi peste an, pentru tot felul de întrebuițări cu caracter ritual, în legătură cu superstiții de rodnicie pentru recolte, animale și oameni. Asemenea clăci executate în muncă asociată au origini complexe. Sunt, mai întâi, de ținut în seamă tocmai virtuțile muncii asociate, mai spornică decât munca oamenilor izolați, ceea ce constituie de altfel și baza pentru o interpretare supranaturală adăugată; sunt, apoi, de invocat moravurile gospodăriilor sătești trăind în obște, obișnuite să se întrajutoreze. Există, însă, și ideea – care ne interesează direct – că prin munca în clacă a satului pot fi răsplătite străduința sau meritele unor anumite persoane care, prin serviciile prestate, sunt utile comunității. Mandatarii și slujbașii obștei erau astfel plătiți prin claca țăranilor.

³¹ Ca detaliu de tehnică agrară, e de remarcat de altfel faptul că acest „pământ de siguranție” are agrimensural forma unei „țarini deosebite”.

³² Vezi o analiză a problemei la A. Oțetea, *Le second asservissement des paysans roumains (1746-1821)*, în *Nouvelles études d'histoire*, vol. I, Buc., Edit. Acad. RPR, 1955, p. 229-312. Cf. și P.P. Panaitescu, *Dreptul de strămutare în țările române*, în *Studii și materiale de istorie medie*, vol. I, Buc., Edit. Acad. RPR, 1956.

³³ „...Unde a fost cetatea lui Duma Negrul” (*Doc. priv. ist. Rom.*, A, XIV-XV, vol. I, nr. 391, p. 325). În privința funcției militare a acestor așezări, vezi și Gh. Diaconu, *Despre rolul curților boierești în organizarea militară a Moldovei în veacurile XIV-XV*, în *Studii și referate privind istoria României*, partea I, Buc., Edit. Acad. RPR, 1954, p. 551-571.

³⁴ *Doc. priv. ist. Rom.*, A, XIV-XV, vol. I, nr. 39, p. 33.

³⁵ De pildă „...unde a fost curtea lui Netedul” (*ibidem*, nr. 161, p. 132); „...unde este curtea lui” (*ibidem*, nr. 337, p. 28); „...unde este casa lui din veac” (*ibid.*, nr. 40, p. 34); „...unde a fost așezarea lui Tatul Săbierul” (*ibid.*, nr. 215, p. 179).

³⁶ De pildă: „...Acest privilegiu al lor a ars când a ars tot satul” (*ibidem*, XVI, vol. I, 1546, nr. 387, p. 423; sau *ibidem*, nr. 447, p. 495); sau: „...Niște oameni răufăcători i-au furat atunci casa și privilegiul de danie ce au avut tatăl lui” (*ibidem*, nr. 412, p. 453).

³⁷ În 1427, Herman și fratele său Iancu capătă întărire pe ocina lor: „...și le-au dat satul lor, unde este casa lor, la Voitinu, unde acesta iese din pădure și din poiană și unde este mănăstirea lor și vechiul lor loc de cosit, sub brădet, ca să le fie uric cu tot venitul” (*Doc. priv. ist. Rom.*, A, XIV-XV, vol. I, nr. 66, p. 57); sau, în 1446, pan Dragomir Oțel are „satul anume Bozianii”, la obârșia Albinei, și cu mănăstirea, și cu amândouă pârâiașele; pe care acest sat și mănăstirea l-au vândut verișii săi, Stanciul Cormohuz și sora lui, Negrita, fiii lui popa Iliăș, pe 190 zloți tătarești” (*ibidem*, nr. 250, p. 217); în 1468, Marena, cneaghina lui Ivenco Braevici vinde domniei jumătate din satul Maneuți pe Suceava, cu jumătate de moară, jumătate din mănăstire și jumătate din tot hotarul (*ibidem*, XV, vol. II, nr. 433, p. 363).

³⁸ Le întâlnim și documentar în 1591, când „baba Marușca din Brăești”, nepoată a lui Dragoș vornic, îi dă nepotului său Preabici, pârcălab de Bârlad,

a treia parte din partea sa, ca să aibă a o pomeni și griji după moartea sa; altor nepoți le dă averi mișcătoare: car cu boi, vacă cu vițel, cămăși etc. și „...o pereche de râșnițe“: această „pereche“ de râșnițe nu sunt două râșnițe, ci perechea celor două pietre formând râșnița (*Doc. priv. ist. Rom.*, A, XVI, vol. IV, nr. 3, p. 33).

³⁹ *Ibidem*, vol. II, nr. 1, p. 3.

⁴⁰ În 1443, un document afirmă: „...Oriunde va putea să-și așeze mori pe Cotovța, el să-și așeze oricâte“ (*Doc. priv. ist. Rom.*, A, XIV-XV, vol. I, nr. 222, p. 185); în 1448: „...loc de moară pe Racova, unde-i va plăcea, în hotarul Târgului Vaslui“ (*ibidem*, nr. 278, p. 235); în 1518: „...în topliță să-și facă moară, dacă va putea“ (*ibidem*, XVI, vol. I, nr. 122, p. 129). În cazurile în care acest drept de a face moară nu era prevăzut în documentul de întărire domnească, stăpânul respectiv era oprit de a și-o face. În 1588, de pildă, satul Ghermănești avea o moară pe Bârlad; alți riverani se plâng că ei nu au și nu voiesc să-i lase și pe ei la malul Bârladului să-și facă moară; domnia constată că privilegiul vechi pe care îl avea „...nu spune cu moară /.../ De aceea noi, când am văzut că nu spun uricele «până la malul Bârladului» și că până acum nu au avut mori, noi nu le-am dat“ (*ibidem*, vol. III, nr. 495, p. 398); dimpotrivă, în 1588, tot într-o ceartă a unor riverani de pe apa Jijiei, domnia spune: „...Noi cu boierii noștri i-am judecat și am cercetat și am aflat cu sfatul nostru că spune de loc de moară; și le-am dat să-și facă acolo moară. Iar cneaghina Solomia să-și facă moară mai sus, pe locul vechi“ (*ibidem*, nr. 485, p. 390).

⁴¹ *Ibidem*, XIV-XV, vol. I, nr. 291, p. 244.

⁴² Când actul spune „mori“, la plural, fără indicarea numărului lor, am numărat convențional cifra minimă 2. Aceeași convenție am folosit-o în toate cazurile similare de citări de unități economice. Excepție am făcut pentru case, o casă putându-se exprima în limba românească prin pluralul case, „o pereche de case“.

⁴³ *Doc. priv. ist. Rom.*, A, XIV-XV, vol. II, nr. 55, p. 53.

⁴⁴ *Ibidem*, XVI, vol. III, nr. 548, p. 453.

⁴⁵ În 1457 (*Ibidem*, XIV-XV, vol. I, nr. 349, p. 291): „...Morile din sus de Bacău pe care le-au întemeiat ei, cu banii lor“; în 1563 (*ibid.*, nr. 165, p. 168): „...Singur am făcut morile, cu banii mei“; în 1592 (*ibidem*, nr. 67, p. 55), Nicoară, șoltuz din Baia, face „cu banii săi“ o moară pe locul mănăstirii Moldovița, o vinde mănăstirii cu 30 de taleri de argint și o butie de vin, „...ca să fie a mănăstirii, cu tot venitul“.

⁴⁶ *Ibidem*, nr. 432, p. 361. Cf. actul similar din 1598 (*ibidem*, XVI, nr. 274, p. 223), în care din 17 sate, 11 sunt citate cu mori.

⁴⁷ *Ibidem*, XV, vol. II, nr. 259, p. 275; tot astfel, în 1519, se dă un loc din pustie, la Cahov, „...ca să-și facă acolo sat și loc de moară în Cahova“ (*ibid.*, nr. 136, p. 150).

⁴⁸ *Ibidem*, XIV-XV, vol. I, nr. 407, p. 338.

⁴⁹ Astfel, în 1583, domnia dă mănăstirii Galata satul Mândzăști pe Jijia, „...cari sat a fost al nostru drept domnesc, ascultător de către morile Iașilor“ (*Doc. priv. ist. Rom.*, XVI, vol. III, nr. 285, p. 232). Tot astfel și satul Fălfăiești pe Jijia „a fost ascultător de către morile Iașilor“ (*ibidem*); în 1448, domnia dă lui Mihail Logofăt „...locul morilor noastre din târgul nostru Baia, unde au fost vechile mori domnești ale părinților noștri, și ale fraților noștri ca să-și facă mori și orice va fi voia lui, fie torcătorie de lână sau pive de sumane, sau

orice, sau stupa" (*ibidem*, XV, vol. I, nr. 272, p. 228). Cât privește instalațiile industriale puse în mișcare tot de apă, cum sunt cele citate în actule de mai sus, deși interesante din alte puncte de vedere, ele nu pot fi socotite ca având aceeași importanță în procesul de aservire a satelor ca morile. Întâlnim astfel:

	1400-1449	1450-1499	1500-1549	1550-1599
Stupe	1	—	—	3
Pive, șteze	3	7	4	7
Torcătorii de lână	2	1	—	—

⁵⁰ Problema dreptului de monopol al boierului asupra morii a fost obiectul unor controverse. Teza Rosetti, potrivit căreia moara constituia un monopol seniorial a fost contestată de Marcel Emerit. Moara care „ascultă de sat“ poate fi într-adevăr controversată, căci avem cazuri de mori stăpânite de țărani aserviți, negând boierului dreptul de monopol. Dimpotrivă, morile de care „ascultă sate“ sunt cert monopoluri. Probabil că avem de-a face aici cu un proces istoric de acaparare de fapt a morilor, nu de un sistem juridic perfect cristalizat, proces în unele sate mai avansat, în altele rămas mai în urmă. Vezi Radu Rosetti, *Pământul, sătenii și stăpânii în Moldova*, Buc., 1907, p. 116-117 și M. Emerit, *La question des monopoles seigneuriaux dans l'ancienne Roumanie*, în *Mélanges offerts à M. Nicolas Iorga*, Paris, 1933, p. 243. Cf. și V. Costăchel, *Le monopole du moulin en Moldavie au XVe et XVIe siècles*, în *Revue historique du Sud-Est Européen*, XXII, 1945, p. 171-183; Șt. Ștefănescu. *În legătură cu o scrisoare a prof. Marcel Emerit*, în *Studii*, an XI, 1958, nr. 5, p. 183-186.

⁵¹ De pildă, în 1545, mănăstirea Moldovița are „...o topliță ce este în târgul Baia, din obârșie până la gură, unde cade în Moldova, care le-a fost lor danie de la străbunicul domniei mele, de la Alexandru voievod; și un pârau care a fost dat mănăstirii de la Neamț de părintele domniei mele, Ștefan voievod; să fie și acesta al mănăstirii Moldovița, de unde vor putea să scoată apa din Moldova, de asemenea până la gură, unde cade în Moldova, ca să-și facă mori și pive sau ce vor dori să-și facă pe topliță și pe acest pârau“ (*Doc. priv. ist. Rom.*, A, XVI, vol. I, nr. 377, p. 410). Cf. și 1518 (*ibidem*, nr. 108, p. 112) „...un loc de moară pe o topliță, unde a fost șteaza lui Vlașin“.

⁵² *Ibidem*, XVII, vol. II, nr. 73, p. 66.

⁵³ *Ibidem*, nr. 60, p. 57. Cf. nr. 62, p. 58, din același an.

⁵⁴ *Ibidem*, A, XV, vol. I, nr. 463, p. 395, și vol. II, nr. 127, p. 136; în 1603 (nr. 34, p. 36), mănăstirea Neamț are morile domnești de pe Siret; în 1518 (nr. 108, p. 112), o altă moară cu hotar vechi.

⁵⁵ *Ibidem*, nr. 518, p. 429; nr. 313, p. 241.

⁵⁶ În ceea ce privește constituirea unei proprietăți alodiale prin construirea unei fântâni pe un astfel de teritoriu, vezi și C. Cihodaru, *Contribuții la cunoașterea obștii teritoriale în Moldova*, în *Studii și cercetări științifice*, Istorie, Iași, an VII, 1956, fasc. 1, p. 18-19.

⁵⁷ Câteva exemple: în 1479, Ivașco Popovschi cumpără jumătate din satul Borodniceni, cutul de sus și, „...în același hotar, heleșteul ce iaste din gios de Borodniceni“; același cumpără și în Popeni cutul de sus și jumătate de heleșteu „...ce are împreună cu frate-său Pătrașco“, precum și „heleșteul Mihului“ (*Doc. priv. ist. Rom.*, A, XV, vol. II, nr. 11, p. 9); în 1495, pan Petru ușer are jumătate din satul Tomceștii, partea de sus, și jumătate din zăgazul pentru prins pește care este la Bârlad (*ibidem*, nr. 200, p. 217); în 1519, urmașii lui Mihail medelnicerul au, în latifundia lor, „...satul Catușa pe Bârlad și jumătă-

tate de gârlă, Cătușenii, și giumătate de ezer, Cătușenii“ (*ibid.*, nr. 133, p. 145); în 1533, Stepan, pârçalab de Orhei, capătă un loc în pustie „...unde este iazul lui Coțofană, pe amândouă părțile (*ibidem*, XVI, vol. I, nr. 319, p. 352); în 1533, descendenții lui pan Tiban își împart averile (*ibidem*, nr. 320, p. 352); o parte, cea de sus, revine „...slugii noastre Lazor și cu iazul pe care el singur și l-a făcut, în capătul Piscului“; altă parte, cea de mijloc, este de asemenea cu „...iaz, la pârâul Ursoaii“; a treia parte, cea de jos, este „...cu alt iaz, de asemenea, la pârâul Ursoaii“; în 1534, se dă „...un loc de heleșteu care este pe apa Rusciorii, care se numește Țigănești, ca să aibă el a-și face hăleșteu din pajiște“ (*ibidem*, nr. 334, p. 269 – „pe care el singur l-au făcut“ trebuie înțeles în sensul că este făcut cu banii și din inițiativa boierului, singur, fără alți tovarăși de stăpânire); tot astfel, în actul din 1598 (*ibid.*, nr. 249, p. 189), pentru iazul „...întemeiat și făcut de Miron Pârçalab“, sau, în 1544 (*ibidem*, nr. 47, p. 47), iazul „...ce l-a făcut și l-a săpat din pustie însuși bunicul lor“; nu atât apa din iaz este obiect de proprietate, cât zăgazul care oprește apa; vezi, în 1434 (*ibidem*, nr. 132, p. 109), în ocolnița unui loc din pustie, citat „zăgazul lui Baliță“.

⁵⁸ *Ibidem*, nr. 276, p. 207.

⁵⁹ *Ibidem*, nr. 325, p. 242.

⁶⁰ Avem, în 1458, mitropolia Romanului, care are satul Dragomirești cu podul umblător: „...Însă podul umblător este pe Moldova“ (*Doc. priv. ist. Rom.*, A, XIV-XV, nr. 353, p. 294); în 1490, mănăstirea Moldovița capătă dreptul de a-și face pod umblător pe Siret, în hotarul târgului Siret (*ibid.*, nr. 127, p. 136); în 1519, Ieremia vistier are satul Grișcani cu jumătate de pod plutitor pe Siret (*ibid.*, XVI, nr. 140, p. 153); în 1529 Petriman Fântână cumpără a treia parte din satul Costești, la gura Ciuhurului, unde cade în Prut, și cu pod plutitor pe Prut (*ibidem*, nr. 143, p. 158; cf. și 1598, nr. 254, p. 197); în 1587-1588, un loc în Poieni, între Siretul Vechi și cel Nou, se vinde un teren „...ca să fie loc de moară și loc de pod“ (*ibidem*, nr. 449, p. 365); în 1587, și satul Tămăduianii este „...cu pod umblător pe Siret“ (*ibidem*, nr. 430, p. 352); în 1598, „...loc de pod plutitor la Siret“ (*ibidem*, nr. 268, p. 215); în 1599, se vinde $\frac{1}{4}$ din satul Cozmești cu a patra parte din podul plutitor (*ibid.*, nr. 319, p. 258).

⁶¹ H.H. Stahl, *Contribuții la studiul satelor...*, vol. I, p. 252 și urm..

⁶² În 1439, boierul Ivan Stângaciul are „...un sat al lui, anume unde iaste casa lui, pre Racova, care singur el din pustiu și din pădure ș-au făcut lui-și seliște pe din amândoa părțile hotarului, și parte lui Lungoci care iaste pe din gios de moșia lui și iaste pre hotarul său, care iarăși el singur au muncit de au curățit din pădure și au făcut seliște, adică satul și cu morile ce sunt acolo“ (*Doc. priv. ist. Rom.*, A, XIV-XV, vol. I, nr. 195, p. 163); în 1586: „...Sfinția-sa singur și-a curățit și a făcut prisacă“ (*ibidem*, XVI, vol. III, 371, p. 303); în 1587, episcopul de Roman are „...prisăci, și cu fânași, și cu curățituri ce ial singur au curățit“ (*ibidem*, nr. 433, p. 353).

⁶³ *Ibidem*, nr. 308, p. 255.

⁶⁴ *Ibidem*, XVII, vol. IV, nr. 219, p. 177.

⁶⁵ *Ibidem*, XVI, vol. III, nr. 325, p. 267. Cf. vol. IV, nr. 183, p. 139.

⁶⁶ *Ibidem*, vol. I, nr. 528, p. 586.

⁶⁷ *Ibidem*, vol. II, nr. 146, p. 153.

⁶⁸ *Ibidem*, vol. IV, nr. 204, p. 153.

⁶⁹ *Ibidem*, vol. I, nr. 524, p. 584.

⁷⁰ În 1491, domnia cumpără o poiană pe Tazlăul Mare, „...unde a fost satul anume Miceștii“, și o „...altă poiană, tot pe Tazlăul Mare“ (*Doc. priv. ist. Rom.*, A, XV, vol. II, nr. 138, p. 152); în 1497, se vinde o poiană și „...o altă poiană, anume Runcul, cu toate poienile“ (*ibid.*, nr. 259, p. 275; cf. *ibid.*, XVI, vol. I, nr. 433 din 1546, p. 479); în 1584, se vând „...niște curături peste Oituz“ (*ibid.*, vol. III, nr. 316, p. 262); în 1604, se cumpără o curătură „...la capul satului din sus, lângă pădure, la livezi, de la fântâna Somșei până la curătura lui Aldea, și cu livezi“ (*ibidem*, XVII, vol. I, nr. 227, p. 159).

⁷¹ În 1528, se întărește „...o jumătate de poiană Pimenova, în codru, ci se cheamă în Vârful Dealului, și Poianile Runcurilor“ (*Doc. priv. ist. Rom.*, A, XVI, vol. I, nr. 233, p. 264); în 1560, se împarte în trei părți „...un loc în pădure, o poiană unde se cheamă Poiana Secăturii“ (*ibidem*, vol. II, nr. 138, p. 146); în 1584, se întărește un loc din hotarul lor „...ce și-au curățit ei, dinspre Trebeș, cât vor putea să folosească“, acest „...loc de hotarul lor, în pădure“ se împarte în patru părți (*ibidem*, vol. III, nr. 294, p. 240); în 1603, se vinde „...o bucată din poiană ce se chiamă Muncel, parte de jos dinspre răsărit“ (*ibidem*, XVII, vol. I, nr. 145, p. 103).

⁷² *Ibidem*, 1590-1591, nr. 542, p. 449.

⁷³ În 1584, e donat un munte, inclusiv „poienile de păscut“ (*Doc. priv. ist. Rom.*, A, XVI, vol. III, nr. 305, p. 252).

⁷⁴ În 1583, mănăstirea Socola capătă întărirea unor „...poieni cu fâneată, în braniste“, citată fiind și „...Poiana Popii, în pădure, de fâneată“ (*Doc. priv. ist. Rom.*, A, XVI, nr. 265, p. 211).

⁷⁵ În 1590, mănăstirea Tazlău capătă carte domnească „...să aibă putere și tărie /.../ să țină și să-și apere o poiană pe care o au ei în satul lor Zărnești, peste Bistrița, și pe care ei au arat-o din vechime“ (*Doc. priv. ist. Rom.*, A, XVI, nr. 252, p. 455).

⁷⁶ *Ibidem*, XVII, vol. II, nr. 76, p. 69.

⁷⁷ *Ibidem*, XVI, vol. III, nr. 371, p. 303.

⁷⁸ *Ibidem*, XV, vol. I, nr. 48, p. 41.

⁷⁹ *Ibidem*, XVI, vol. I, nr. 180, p. 125 (cf. 1559, nr. 118, p. 124).

⁸⁰ De pildă, în 1439, Ștefan vodă dă mănăstirii din Poiana „...o prisacă pe Botne, anume prisaca de la Visoca, ca să-și așeze albinele la această prisacă. Și de la oamenii din satele lor, să-și ia ele desetina de la dânșii la această mănăstire“ (*Doc. priv. ist. Rom.*, A, XIV-XV, vol. I, nr. 193, p. 161); sau, încă mai clar, în 1453, întărind mănăstirii Moldovița prisaca sa din Branistea Bohotinului, uric cu tot venitul, domnul spune: „...Și oricine își va așeza în această prisacă stupii săi, desetina s-o ia călugării de la Moldovița și altul nimenea“ (*ibid.*, nr. 307, p. 255); în acest scop, mănăstirea Neamțului este și ea autorizată, în 1454, „...să-și așeze oameni, cât vor putea să așeze la acea prisacă“ (*ibidem*, nr. 323, p. 268).

⁸¹ *Ibidem*, XVII, vol. I, nr. 301, p. 214.

⁸² *Ibidem*, XVI, vol. III, nr. 213, p. 160.

⁸³ *Ibidem*, vol. II, nr. 118, p. 124.

⁸⁴ Caracterul de lungă durată al prisăcii ne este deseori adevărat. Astfel: în 1442: „...Iar hotarul acestei prisăci să-i fie după hotarul vechi, din toate părțile, pe unde din veac au folosit“ (*Doc. priv. ist. Rom.*, A, XIV-XV, nr. 216, p. 180); în 1453: „...Iar hotarul acestei prisăci să fie după hotarul ei vechi, pe

unde a fost de demult“ (*ibidem*, nr. 307, p. 225); în 1522, domnia dă episcopiei de Rădăuți „...un loc de prisacă la obârșia Crasnei, anume Hruzea, unde a fost de demult prisaca noastră“ (*ibidem*, XVI, nr. 181, p. 205); în 1572, se vinde „...un loc de prisacă în hotarul satului Tălpăleștilor, unde a fost prisaca tatălui lor“ (*ibidem*, nr. 19, p. 11); în 1584, mitropolitul Sucevii dă mănăstirii Galata „...un loc de prisacă, și cu poiana care a fost livadă la prisacă și îngrădită, și care acea prisacă se numește a lui Balica, și a fost din vechime acel loc drept al mitropoliei din Suceava“ (*ibidem*, nr. 308, p. 255); în 1587, se vinde „...o dreaptă a sa ocină și moșie, din dresurile ce au avut strămoșul ei, Tăutul logofăt“, de la „...Ștefan voievod cel bătrân, o prisacă veche, cu hotarele ei“ (*ibidem*, nr. 436, p. 356); în 1592, mănăstirea Bistrița stăpânește „...prisaca de la Fondoniu și cu tot locul ei, pe unde au stăpânit de demult“ (*ibidem*, nr. 49, p. 43).

⁸⁵ *Ibidem*, XIV-XV, vol. I, nr. 19, p. 15.

⁸⁶ *Ibidem*, XV, vol. II, nr. 1, p. 1, și nr. 3, p. 3; în 1587 (*ibid.*, XVI, nr. 456, p. 369), se dau unei mănăstiri, printre altele, „...4 boi, 10 vaci, 100 de oi, 6 iepe, 10 porci și o trăsură cu 2 cai și cu așternut“.

⁸⁷ *Ibidem*, nr. 415, p. 356.

⁸⁸ Astfel, în 1565, sunt iertați de vamă 200 de boi ai birăului și ai întregului târg Brașov, cumpărați din Moldova, desigur de la boieri, și nu direct de la săteni (*Doc. priv. ist. Rom.*, A, XVI, nr. 167, p. 169); în 1591, un catastih de goștina oilor arată câte oi s-au luat din fiecare ținut al Moldovei atât „ale țării“, cât și „de la o casă“, anume 65.670 și 29.850; în plus, 45.880 cumpărate de gelepi, care au a trece pe la schela Isaccea (*ibidem*, nr. 24, p. 19).

⁸⁹ *Ibidem*, nr. 95, p. 76.

⁹⁰ *Dușegubine* găsim plătite cu: „...158 boi amestecați cu vaci și 600 de oi și 7 cai și 13 iepe cu mânji“ (*Doc. priv. ist. Rom.*, A, XVI, 1570, nr. 233, p. 218 – cf. și *ibidem*, 1580, nr. 168, p. 132); „o gloabă de 19 boi“ în 1575 (*ibidem*, nr. 50, p. 39); 50 de boi în 1581 (*ibidem*, nr. 204, p. 155); 50 de boi în 1583 (*ibid.*, nr. 273, p. 220); 6 boi și apoi 12 boi, în recidivă, la 1589 (*ibid.*, nr. 518, p. 429); 3 porci, 1 stup și 6 potronici în 1591 (*ibidem*, nr. 8, p. 8 – cf. și *ibid.*, nr. 38, p. 34); 6 boi în 1592 (*ibidem*, nr. 80, p. 64); 24 de boi în 1600 (*ibidem*, nr. 345, p. 278).

De asemenea, *ferăia* era stabilită și ea tot în vite, astfel: „...Cine ar vrea să răstoarne, să dea 50 de boi“, în 1588 (*ibidem*, nr. 483, p. 387); tot 50 de boi „...de la cine va mai pârî“ în 1591 (*ibidem*, nr. 1, p. 1) și în 1595 (*ibidem*, nr. 169, p. 132); 50 de boi plus 1 cal se iau în 1599 (*ibidem*, nr. 331, p. 267).

În *vânzări*, de asemenea, ca și în *zalogiri*, vitele sunt monedă curentă; vezi, în 1574 (*ibidem*, nr. 50, p. 39), un sat răscumpărat cu 10 boi și 30 de zloți; în 1582, o zalogire pe 6 boi (*ibidem*, nr. 238, p. 185); în 1590, o vânzare pe 17 boi, un cal, 2 vaci cu viței și 10 taleri bani gata (*ibidem*, nr. 560, p. 459); alta în 1590, pe 60 de taleri numărați și doi cai, de asemenea cu 60 taleri, și doi boi de 30 de taleri (*ibidem*, nr. 567, p. 462); în 1591, doi boi și o iapă (*ibid.*, nr. 39, p. 35); în 1598, 35 de taleri, doi boi, o vacă și un cal, „însă bun“ (*ibid.*, nr. 244, p. 185).

⁹¹ În 1598, mănăstirea Agapia, în ceartă cu cea a Secului pentru niște fân făcut în Poiana Rusului, e invitată „...să le dați acel fân, ca să-și ierneze vitele cu acel fân; iar când se va hotărnicii, la care parte se cuvine acea poiană, ei de aici înainte o vor ține“ (*Doc. priv. ist. Rom.*, A, XVI, nr. 294, p. 240).

⁹² *Ibidem*, XV, vol. II, nr. 88, p. 87.

⁹³ *Ibidem*, XVI, vol. I, nr. 178, p. 201; cf. 1529, cu aceeași formulă (*ibid.*, nr. 279, p. 313); în 1587, o împărțire în două se face „...și din câmp, și din tolocă” (*ibidem*, nr. 446, p. 364); în 1555, se vând niște vii făcute „pe tolocă” (*ibidem*, nr. 67, p. 71).

⁹⁴ *Ibidem*, vol. IV, nr. 239, p. 179; cf. 1453 (*ibidem*, nr. 312, p. 260).

⁹⁵ *Ibidem*, XV, vol. II, nr. 66, p. 57.

⁹⁶ *Ibidem*, nr. 129, p. 140.

⁹⁷ De pildă, în 1583, mănăstirea Socola capătă un privilegiu de danie pe „poiieni de fâneată în braniște”, citată fiind în același act și „...Poiana Popii, în pădure, de fâneată” (*Doc. priv. ist. Rom.*, A, XVI, vol. III, nr. 265, p. 211); în 1584, nepoata lui Luca Arbore donează mănăstirii Sucevița „...plaiul muntelui care se numește acum Gemălăul, pe unde a ținut Arbure hatman, și cu toate pâraiele și izvoarele și poienițele, câte sunt ascultătoare împrejurul acestui munte și plai”, inclusiv *poienele de păscut*” (*ibid.*, vol. III, nr. 305, p. 251); în 1436: „...Poiana unde este fânul lor” (*ibidem*, XIV-XV, nr. 161, p. 121); în 1546, o prisacă în hotarul Popeștilor, în mijlocul unei părți de fânaț (*ibidem*, XVI, nr. 409, p. 449); în 1582, „poiieni de fânaț” (*ibidem*, nr. 242, p. 188), ca și în actul nr. 244, p. 191, din același an, sau în cele din 1583: „...Poiene bune de fâneată” și cu locuri de prisăci (*ibidem*, nr. 265, p. 211; nr. 278, p. 225; nr. 285, p. 232); în 1587, o „poiană de fân” (*ibidem*, nr. 411, p. 338) și o „...fâneată și curățituri ce el singur au curățit” (*ibidem*, nr. 433, p. 353).

⁹⁸ Și în 1475 e citată o oașă, loc de casă (*ibid.*, XIV-XV, nr. 488, p. 405).

⁹⁹ *Ibidem*, vol. II, nr. 298, p. 248; în 1499, apare și un „hlăbnicel” (*ibidem*, nr. 189, p. 206); în 1604, sătenii din Necșeni îi părăsc pe fiii lui Albotă vornic pentru un hlabnic ascultător de hotarul lor (*ibidem*, nr. 223, p. 156).

¹⁰⁰ *Ibidem*, nr. 282, p. 300.

¹⁰¹ *Ibidem*, XVII, vol. I, nr. 351, p. 262; traducătorul din 1760 al actului, Evloghie dascăl, greșește atunci când spune „...rătul se înțelege un corn de moșie”; termenul derivă din limba maghiară (*rét*), unde are același înțeles de „livadă de fân” și este și astăzi destul de curent în Transilvania, ca topic pentru asemenea locuri.

¹⁰² *Ibidem*, nr. 204, p. 153; în 1560, nepoții lui Oanță Florescul „...au vândut niște curături, și cu prisăci, și cu grădini, însă în pădure, în afară de câmp...” (*ibidem*, nr. 146, p. 153).

¹⁰³ În 1560 (*ibidem*, nr. 144, p. 151), „...locul său de prisacă, pe care singur l-a curățat cu munca sa, și a făcut și poiană, și singur a curățat”; de asemenea, în 1560, „...poiunile anume Podena și Runcul, ce este curătura lor” (termenul slavon folosit e *terebejul* lor – *ibidem*, nr. 137, p. 144).

¹⁰⁴ *Ibidem*, XVII, vol. I, nr. 169, p. 117.

¹⁰⁵ *Ibidem*, nr. 93, p. 94.

¹⁰⁶ În 1549, „...la vale de pârâu, peste fâneate” (*Doc. priv. ist. Rom.*, nr. 526, p. 585); în 1574: „...loc de moară și de fânaț” (*ibidem*, nr. 59, p. 42); în 1576: „...fânațul lor să începe din gura Sărății” etc. (*ibidem*, nr. 93, p. 74); în 1580: „...o bucată de pământ cu fâneată” (*ibidem*, nr. 179, p. 139); în 1588: „loc de fâneț” (*ibidem*, nr. 472, p. 380); în 1593: „fânețe” (*ibid.*, nr. 98, p. 79); în 1597: „loc de fânaț” (*ibidem*, nr. 227, p. 169); în 1598: „...fânețele ce au pretutîn-

deni, pe unde au a cosi, cum au ținut până acum" (*ibidem*, nr. 288, p. 235); în 1600: "...a opri și a ține fânașul lor, dela aria cea veche până la... etc." (*ibid.*, nr. 360, p. 296); în 1598, e pomenit și "...fânașul cel domnesc" (*ibidem*, nr. 185, p. 233).

¹⁰⁷ *Ibidem*, nr. 186, p. 155; în 1453, se dă o pustie ca "...să-și așeze și văratic și sat" (*ibidem*, nr. 310, p. 252); în 1456, se dă o pustie "...ca să-și întemeieze sat și fânaș" (*ibidem*, nr. 342, p. 284).

¹⁰⁸ Odăi aveau și țărani aserviți, ba chiar și unii robi ai boierilor, așa cum sunt, de pildă, robii tătari în 1500 (*Doc. priv. ist. Rom.*, A, XV, vol. II, nr. 290, p. 310), mănăstirea Pobrata are "...cinci odăi tătărăști date ei încă de către Alexandru cel Bun "...cu voia lui Soldan Petru", așadar odăi lucrate prin robi tătari.

¹⁰⁹ *Ibidem*, XVII, vol. IV, nr. 335, p. 272, și XVI, vol. I, nr. 30, p. 21; același Mogâldea are, în 1601, "...un loc de case în Târgul Frumos și un loc de odaie și de prisacă și cu iaz și cu mori" (*ibidem*, nr. 30, p. 21); în 1603 (*ibidem*, XVI, nr. 124, p. 85), este citată și "...odaia lui Ibraim turcu", pe locul căreia se făcuse și sat.

¹¹⁰ *Ibidem*, XVI, vol. III, nr. 335, p. 277: „metohul pentru marfă”, citat în 1577 (nr. 111, p. 89), nu poate fi decât tot un metoc pentru „marhă”, adică pentru vite, numite și azi *mărhăi* sau *marhă* în Transilvania, sub influența ungurescului *marho*.

¹¹¹ În 1429, apare, de pildă, un văratic în mențiunea „Cărbunestii la văratic” (*leatoviște*, în slavonă – *Doc. priv. ist. Rom.*, A, XIV-XV, nr. 93, p. 82); în 1437, "...unde a fost văraticul lor cel vechiu din veac" (*ibid.*, nr. 172, p. 142); în 1453, mănăstirea Pobrata capătă "...o pustie la pârâul Iezerului, să-și așeze văratic și sat" (*ibidem*, nr. 310, p. 257).

¹¹² *Ibidem*, nr. 326, p. 360.

¹¹³ *Ibidem*, nr. 452, p. 501.

¹¹⁴ În 1573, de pildă, un contract prin care o mănăstire dă voie cuiva să sădească vie, cu obligația de a plăti o butie de vin anual. După moartea contractantului, butia urmează să o dea fiii lui; dacă se stinge neamul, via e luată de mănăstire (*Doc. priv. ist. Rom.*, A, XVI, vol. III, nr. 26, p. 20).

¹¹⁵ În 1589: "...o falce și jumătate de vie în Dealul Porcului, în țarina Scubiștilor" (*ibidem*, nr. 524, p. 435).

¹¹⁶ În 1555, un boier cumpără de la „Vasile, vierul lor”, 3 fărtaie de vie "...pe care le-a sădit acest Vasile pe toloacă" (*ibidem*, vol. II, nr. 67, p. 71).

¹¹⁷ *Ibidem*, vol. III, nr. 96, p. 78.

¹¹⁸ În 1576, câțiva armeni din Târgul Siretului vând trei fălci de vie în rediu Târgului Cotnarilor, cu loc pentru crame și pivniță de piatră în același rediu (*Doc. priv. ist. Rom.*, A, XVI, vol. III, nr. 96, p. 78).

¹¹⁹ În 1604-1605, este amintit un loc pustiu de vie care a fost domnesc și a trecut apoi de la boier la boier, până s-a pustiit cu totul; aracii, de asemenea, "...au trecut din mână în mână" (*Doc. priv. ist. Rom.*, A, XVII, vol. I, nr. 189, p. 130).

¹²⁰ *Ibidem*, XVI, vol. III, nr. 499, p. 402.

PARTEA A CINCEA

Capitolul I

Procesul social de separare a rumânului de delnița lui

¹ Ar fi de discutat mai profund despre teoria „căii prusace de pătrundere a capitalismului în agricultură” și despre cea „de-a doua aservire”, ceea ce ar depăși cadrul lucrării de față.

² C. Giurescu, *Vechimea rumâniei în Țara Românească și legătură lui Mihai Viteazul*, în *Anal. Acad. Rom.*, Mem. Sect. Ist., t. XXXVII, 1915; *idem*, *Despre rumâni*, *ibidem*, t. XXXVIII, 1916, și *Despre boieri*, ed. C.C. Giurescu, Buc., 1920. Vom cita aceste lucrări în ediția II din *Studii de istorie socială*, Buc., 1943.

³ C. Giurescu, *Studii de istorie socială*, p. 127.

⁴ *Ibidem*, p. 154.

⁵ I.C. Filitti, *Proprietatea solului în Principatele Române până la 1864*, Buc., «f.a.», p. 154-156.

⁶ *Ibidem*, p. 154.

⁷ *Doc. priv. ist. Rom.*, B, XVI, vol. IV, nr. 86, p. 80.

⁸ *Ibidem*, nr. 98, p. 93.

⁹ P.P. Panaitescu, *Dreptul de strămutare al țăranilor în țările române până la mijlocul secolului al XVII-lea*, în *Studii și materiale de istorie medie*, vol. I, Buc., Edit. Acad. RPR, 1956, p. 63.

¹⁰ *Doc. priv. ist. Rom.*, B, XIII-XIV-XV, nr. 22, p. 32.

¹¹ *Ibidem*, XVI, vol. IV, nr. 149, p. 144.

¹² *Ibidem*, vol. II, nr. 42, p. 45. Nu rezultă din document că „...jumătate din câmpul care este pentru hrană” ar fi fost al boierului, ca rezervă, cealaltă fiind a țăranilor, așa cum interpretează Panaitescu (*op. cit.*).

¹³ *Doc. priv. ist. Rom.*, B, XVI, vol. II, nr. 209, p. 215.

¹⁴ În 1523-1525, de pildă, un act spune: „...Voi, vecinii toți, să ascultați de egumen și de poslușnicii sfintei mănăstiri; iar cine nu va asculta din voi părintele egumen să aibă voie să-l certe și să-l pedepsească după fapta sa și să-l aducă legat la domnia mea” (*Doc. priv. ist. Rom.*, B, XVI, vol. I, nr. 177, p. 174); cf. *ibidem*, vol. II, 1529, nr. 60, p. 62.

¹⁵ *Ibidem*, XVII, vol. I, nr. 72, p. 57.

¹⁶ *Ibidem*, XVI, vol. IV, nr. 303, p. 299.

¹⁷ *Ibidem*, vol. V, nr. 420, p. 402. Cf. și un act din 1612 (*ibidem*, nr. 54, p. 50), când, la o vânzare din Ghergani, se face mențiunea că, dacă nu va avea pace dinspre vecini, să i se dea alt sat, „vecini pentru vecini”.

¹⁸ În 1621 (*ibidem*, XVII, nr. 28, p. 26) „...patru funii loc de casă”; în 1622 (*ibidem*, nr. 178, p. 160), „delnițe de câmp”.

¹⁹ Vezi și D. Mioc, H. Chircă și Șt. Ștefănescu, *op. cit.*, p. 222 și urm. Asupra acestui proces vezi și V. Costăchel, *op. cit.*, p. 753-800.

²⁰ În 1623 (*Doc. priv. ist. Rom.*, B, XVII, vol. IV, nr. 224, p. 208), „...delnița casei, boierească”; cf. *ibidem*, nr. 220, p. 205; în 1624 (*ibidem*, nr. 458, p. 448), o „delniță boierească” și „o delniță popească”.

²¹ Vezi și Șt. Ștefănescu, *Evoluția proprietății feudale...*, p. 62 și urm.

²² Astfel, în 1571, Borcea dă lui pan Albul, din satul Vrănești, în care are, pe o „parte” a lui, „...dreaptă ocină de baștină”, un număr de patru rumâni, „...anume Dragomir, și Radomir, și Cârstea, și Voico, și din dealul cu viile, și den câmpu, și de preste tot, cât au ținut acei rumâni patru” (*Doc. priv. ist. Rom.*, B, XVII, vol. IV, nr. 19, p. 19); în 1580, se cumpără „...un vecin din Sârbi, cu delnițele, și cu grădinile, și cu pometurile, și cu toate”, precum și un „...vecin cu delnița lui, și cu curătura, și cu pometurile și cu grădinile” (*ibid.*, nr. 480, p. 482); în 1596, se cumpără, în Stănești, „...din partea lui Moș /.../ un vecin, din câmp, și din apă, și din ogradă, cu grădină, din hotar până în hotar, acel vecin cu delnița lui”; tot aici, „...doi vecini cu delnițele lor, iarăși din câmp, și din apă, și de peste tot hotarul” (*ibidem*, vol. VI, nr. 217, p. 198); și tot astfel, în 1600, se cumpără „...cinci vecini cu delnițele din câmp, și din apă, și din pădure, și de pretutindeni” (*ibidem*, nr. 387, p. 374); în 1607, delnița de moștenire a lui „...Badiul, vecin de moșie al vornicului Staico” e descrisă astfel: „...o delniță în satul Pucheni, însă din partea lui Badiul, din câmp, din pădure, și din apă, și din munte, oricât se va alege, de peste tot hotarul” (*ibid.*, nr. 266, p. 285); în 1612, „...să le fie lor un vecin în sat în Izvorani, anume Ivan Lupea, fiul lui Gagor și cu delnița lui de ocină, din câmp, și din pădure, și din apă și cu vie, și cu țelinile din sus, și cu grădina lui cu tot pometul, cu partea lui, oricâtă se va alege de peste tot hotarul” (*ibidem*, vol. II, nr. 45, p. 42); în 1614, un boier are o ocină cu „...vecini de moștenire, agonisiți de părinții lui”, și anume „...partea lui Oană toată, și partea lui Stan toată, și partea lui Radu și partea lui Bocancea toată, din pădure, și din apă, și din vatra satului, și din câmp, și din vie, și cu vaduri de moară, oricât se va alege de pretutindeni și de peste tot hotarul, din hotar până în hotar, și să fie și ei vecini cu fiii lor și cu toate averile lor” (*ibidem*, nr. 256, p. 282); în 1618, un boier vinde „...un vecin cu delnița lui, cât va avea, din câmp, din pădure și din apă, și din uscat, și din dealul cu viile, și de pretutindeni” (*ibidem*, vol. III, nr. 238, p. 269); în același an, un boier vinde un vecin „...cu delnița lui, din câmp, și din apă, și din pădure, și din vatra satului, din dealul cu viile, și de peste tot hotarul, oricât se va alege” (*ibidem*, nr. 240, p. 271); în 1623, o întărire pe „...o delniță care are casă pe ea, cu grădină cu pomi și cu niște nuci, care sunt înaintea casei”, delnița fiind a lui Micul, vecinul lui Stanciu logofăt (*ibidem*, vol. IV, nr. 315, p. 199); în 1623: „...i-am vândut un rumân carele au fost al meu”, cu doi feciori și „...cu toată ocina cât au ținut ei de în câmp, și de în pădure, și de în apă, și de preste tot hotarul, și cu doo roate de moară la apa Prahovei” (*ibidem*, nr. 260, p. 245); în 1623: „...o delniță a unui vecin în seliștea satului, cât a ținut cu casa și cu îngrăditura casei, și cu loc de grădină, și patru ogoare în câmp, și cu două curături cu pometuri pe gura Răzvadului, și cu o vie în dealul Răzvadului, și fără vinărici” (*ibid.*, nr. 330, p. 319).

²³ În 1535, se vând „...doi vecini buni și cu delnițele lor” (*Doc. priv. ist. Rom.*, B, XVI, vol. II, nr. 186, p. 192); în 1582, „...trei vecini și cu toate delnițele lor și curăturile ce vor avea” (*ibidem*, vol. V, nr. 53, p. 52); tot în 1582, o fiică este așezată peste partea pe care o deține tatăl ei în sat, în Grădiștea de Jos și „...peste o delniță de la un vecin din Leurdeni” (*ibid.*, nr. 88, p. 85); în 1596, mănăstirea Golgota capătă scutire pentru un sat „...pentru că am miluit domnia mea pe sfânta mănăstire cu acești vecini și cu toate ocinile lor,

să fie vecini ai sfintei mănăstiri cu tot venitul lor“ (*ibidem*, vol. VI, nr. 243, p. 227); în 1622, o întărire e dată pe „...niște vecini în sat în Breaza, anume: Stanciul, și Pătru Glonțul, și Stoica, și Gheorghe, fiul lui Pleșa, și Manea cu fiii lor, și cu delnițele lor, pe care s-au hrănit de mai înainte vreme“ (vecinii sunt de moștenire și sunt vânduți „...cu delnițele lor pe care le-au avut ei în câmp“ – *ibidem*, XVII, vol. IV, nr. 178, p. 166). Încă mai sumar, formula poate fi exprimată doar sub forma „un vecin de pretutindeni“: astfel, în 1568, este amintită o moșie de „...100 rumâni du pretutindenea“ (*ibidem*, vol. III, nr. 311, p. 269); în 1610, de asemenea, apar „...rumâni du piste tot hotarul“ (*ibidem*, XVII, vol. I, nr. 429, p. 487); în 1612, iarăși „...rumâni de peste tot hotarul“ (*ibidem*, nr. 114, p. 110), ca și în 1613: „...cu toți rumânii de preste tot hotarul“ (*ibidem*, nr. 149, p. 154), sau, în 1621: „...un rumân din Stănești...cu delnița lui de preste tot hotarul“ și delnița altui rumân, tot „...de preste tot hotarul“ (*ibidem*, nr. 60, p. 53).

²⁴ *Doc. priv. ist. Rom.*, B, XVII, vol. IV, 1622, nr. 112, p. 101.

²⁵ În 1535 (*ibidem*, XVI, vol. II, nr. 196, p. 192), „doi vecini buni“; în 1570 (*ibidem*, nr. 391, p. 339), niște vii în Leurdeni sunt cumpărate cu patru vecini din Mușetești, „...doi buni și doi săraci“; în 1611 (*ibidem*, XVII, nr. 3, p. 2), „vecini săraci“; în 1611 (*ibidem*, nr. 25, p. 21), „...noi, sătenii, cu mic, cu mare“; la fel în 1614 (*ibidem*, nr. 228, p. 326).

²⁶ *Ibidem*, vol. IV, nr. 568, p. 552.

²⁷ *Ibidem*, vol. II, nr. 283, p. 322.

²⁸ *Ibidem*, vol. IV, nr. 407, p. 395.

²⁹ Astfel, în 1608, printre cei 12 oameni care se vând vecini, figurează și Voica, cu mențiunea expresă „...să fie ea vecină“ (*Doc. priv. ist. Rom.*, B, XVII, vol. I, nr. 319, p. 349); în 1612, avem un caz în care se vede clar cum femeia cap de gospodărie poate lua inițiativa de a-și vinde întregul grup familial: actul ne arată cum „...însăși femeia lui Tatomir și cu fiii ei, Vasile și Dumitru, s-au dus la jitelnița Dobra în satul Ruda și au luat din mâinile ei asprii“, vânzându-se ca rumâni (*ibidem*, vol. II, nr. 69, p. 65); în 1614, „...Văsui și Stanca, cumnata lui, și fiul ei Radul, și fiica ei Oprișa, au rămas de lege dinaintea domniei mele, ca în veci să fie ei toți vecini, cum s-au vândut“ (*ibid.*, nr. 121, p. 117); în 1614, printre vânzătorii din Băjești, se află și Voica cu fiii ei (*ibid.*, nr. 138, p. 261); în 1617, în satul Poenarii se vinde și „...Elina cu delnița ei“ (*ibidem*, vol. III, nr. 118, p. 142); în 1619, trei frați din Radovanu susțin că sunt liberi, dar se constată că mama lor se vânduse și, deci, sunt declarați rumâni (*ibidem*, nr. 336, p. 373); în 1620, se vinde Rada Băneasa și mătușa Stănoaia lui Șerban, „...să fie vecin“ (*ibidem*, nr. 476, p. 528); în 1623, printre rumânii mănăstirii din Stâlpeni este inclusă și „...Calea cu delnița ei“ (*ibidem*, vol. IV, nr. 327, p. 311).

Întocmai ca și bărbații, când o femeie vrea să vândă din patrimoniul său, fără a cădea, însă, în situația de rumânie, ea are grijă să-și păstreze o parte din ocină și să menționeze acest fapt în actul de vânzare; în 1614, o poruncă domnească este dată „...aceștii muieri, anume Catalina den Goești, ca să fie în pace și slobodă de acum înainte de cătră Pătru logofăt de rumânie; și să-și ție a ei ocină“, dat fiind că vânduse nu toată ocina sa, ci doar 12 „locure“ (denumite în act și „pământure“ – *ibidem*, vol. II, nr. 278, p. 316).

³⁰ *Ibidem*, XVII, vol. II, nr. 14, p. 12 (anul 1611).

³¹ Un document din 1583 face dovada, prin mărturia a șase boieri, că jupanița Maria, Neacșa și fratele lor Stoica au trei „vecini de zestre“, anume Buze,

Neagoia și Dragomir, care li se întăresc ca să le fie „de ohabă“; Neacșa mai are, însă, un vecin „de cumpărătură“, pentru că „...a cumpărat un vecin, anume Oprea, de la Ivan“ (*Doc. priv. ist. Rom.*, B, XVI, vol. V, nr. 137, p. 130); în 1571, Stanca dă fiicei sale Dobra de zestre, niște vecini, „...iar acei mai sus scriși vecini, ei au fost de moștenire a lui Oprea din Sturzeni“, fratele Stancăi, care, căzând la datorie și închisoare, i-a fost capul plătit de Stanca (*ibidem*, vol. IV, nr. 48, p. 45); în 1525, un boier arată că „...am dat acești vecini ca să fie sf-tei mănăstiri, de ocină și de ohabă“ (*ibidem*, vol. I, nr. 201, p. 194).

³² *Ibidem*, vol. III, nr. 407, p. 353; cf. și 1578-1580, nr. 354, p. 345; în 1604, cinci vecini cu delnițele lor sunt „...de însuși Pavel postelnicel“ puși „...zălog la Neacșul pentru 5.200 aspri; și s-a pus ziua peste un an“, pentru ca, în caz de neplată, să-i rămâie vecinii dedină (*ibidem*, XVII, vol. I, nr. 128, p. 122); în 1606, „...așa a pârât Dragomir pe fiii lui Opriș vătaful, că nu a cumpărat Oprea vătaful acel vecin, ci l-a ținut zălog“ (*ibidem*, nr. 218, p. 228); în 1625, avem din nou rumâni puși zălog, cu condiția ca, până la soroc, creditorul să nu poată admite megieșirea sătenilor prin auto-cumpărarea lor, adică prin scoaterea lor de sub zălog prin ei înșiși (*ibidem*, nr. 501, p. 485).

³³ *Ibidem*, XVI, vol. VI, nr. 16, p. 13.

³⁴ O analiză generală, pe baze marxiste, a fost făcută de A.V. Venediktov, *op. cit.*, §25 și §26. În ceea ce privește îndatoririle țăranilor dependenți față de boier, vezi și D. Mioc, H. Chircă și Șt Ștefănescu, *op. cit.*, p. 221-252.

³⁵ A.V. Venediktov spune: „...Țărănimea aservită, redusă la starea de iobăgie, opune acestor legi și cutume feudale propria ei conștiință juridică, denumind pur și simplu loturile țărănești ca proprii («pământurile noastre») sau aplicând una dintre cunoscutele formule: «pământul este al marelui cneaz, dar în posesiunea noastră» (despre pământurile negre), ori «noi suntem ai dv., iar pământul este al nostru“ (*op. cit.*, vol. I, cap. III, §26, „Dreptul iobagului asupra lotului de pământ“, p. 270).

³⁶ *Doc. priv. ist. Rom.*, B, XVII, vol. III, nr. 125, p. 148.

³⁷ *Ibidem*, nr. 247, p. 279.

³⁸ *Ibidem*, nr. 48, p. 53.

³⁹ *Ibidem*, vol. I, nr. 363, p. 406; cf. și 1612, nr. 101, p. 97.

⁴⁰ *Ibidem*, vol. III, nr. 251, p. 283.

⁴¹ În 1606, Bolovan face schimb de locuri cu Dragomir, pentru ca acesta să-și poată face moară; dar Bolovan contestă mai târziu schimbul făcut; este invocată atunci mărturia sătenilor, care arată că „...rumânii lui Dragomir tot au ținut acel loc de schimb, din zilele lui Mihai vodă pân acu“; mărturisește „...tot satul și mai vârtos rumânul lui Dragomir, anume Stoica“ (*Doc. priv. ist. Rom.*, B, XVII, nr. 217, p. 227); în 1621, ginerele lui Bolovan reînnoiește pâra, dar din nou se stabilește că schimbul se făcuse cu „...știrea tuturor bătrânilor den sat“, în bună regulă (*ibidem*, nr. 14, p. 16).

⁴² *Ibidem*, XVI, vol. IV, nr. 65, p. 60.

⁴³ *Ibidem*, nr. 442, p. 442.

⁴⁴ De pildă, în 1620, Nan are o ocină în Bărzești, Detco, rumân de moșie al lui Nan, face vie pe ocina lui Nan „...încă din zilele lui Mircea voievod /.../ și de atunci până acum, tot a luat Nan vinărici“; dar Detco rumânul moare și atunci Nan boierul cumpără buciuumii de viță de la muierea și de la fiii vecinului său, plătind 800 de aspri (*Doc. priv. ist. Rom.*, B, XVII, vol. III, nr. 458,

p. 507); în 1579, mănăstirea Cătăului capătă, printre altele, mori în satul Clătești de la un boier care le cumpărase de la propriii lui vecini: „...Și iarăși a dat sf-tei mănăstiri două mori din ocina Clăteștilor, cu livezile și cu braniște dimprejurul morilor, pentru că jupan Stan, mare spătar, a cumpărat aceste mori mai sus zise cu 2.000 aspri de argint de la niște vecini ai lui din sat de la Clătești, anume Sarul și Voico, și Vladul, și încă alți cetași ai lor“ (*ibidem*, vol. IV, nr 436, p. 434; cf. 1581, nr. 11, p. 10); este vorba de o moară „obștească“, aparținând unei cete de vecini, după tipicul cunoscut în satele libere.

⁴⁵ *Ibidem*, vol. III, nr. 376, p. 324.

⁴⁶ *Ibidem*, vol. I, nr. 163, p. 163.

⁴⁷ Vezi H.H. Stahl, *Contribuții la studiul satelor...*, vol. II, p. 237 și urm.

⁴⁸ Ioan Antonovici, *Documente bărlădene*, vol. II, p. 95.

⁴⁹ *Ibidem*, p. 96 (actul poartă, pe verso, și mențiunea „Protimisis de descălecătoare“).

⁵⁰ *Doc. priv. ist. Rom.*, B, XVII, II, nr. 164, p. 171.

⁵¹ *Ibidem*, vol. V, nr. 139, p. 132.

⁵² *Ibidem*, XVI, vol. IV, nr. 312, p. 307.

⁵³ *Ibidem*, XVII, vol. I, nr. 266, p. 285.

⁵⁴ C. Giurescu, *Studii de istorie socială*, p. 159 și urm.

⁵⁵ De pildă, în 1571, în zestrea unei boieroaice se arată a intra „...din Ciuperceni, câți vecini sunt, toți“; Este dat, deci, satul întreg, fără a specifica numărul vecinilor (*Doc. priv. ist. Rom.*, B, XVI, vol. IV, nr. 1, p. 1); în 1610, se vinde într-un sat „...jumătate din câmp, și din pădure, și din apă, cu vad de moară și cu vecini câți vor fi“ (*ibidem*, XVII, vol. I, nr. 385, p. 436) și, tot în același an, o parte din sat, „...cât se va alege de pe tot hotarul, den câmp, și den pădure, și cu siliștea, și cu rumânii ce să va putea adeveri“ (*ibidem*, nr. 390, p. 441); în 1615: „...8 siliști cu toți vecinii câți se vor găsi“ (*ibidem*, vol. II, nr. 315, p. 357).

⁵⁶ În 1621, avem cazul unui boier care vinde un sat „ca ieftin“, dat fiind că vecinii satului fugiseră în Moldova. Când aceștia încep să se întoarcă, vânzătorul pretinde să i se dea un surplus de bani (*Doc. priv. ist. Rom.*, B, XVII, vol. IV, nr. 27, p. 25).

⁵⁷ *Ibidem*, nr. 572, din 1625, p. 556.

⁵⁸ *Ibidem*, vol. II, nr. 333, din 1615, p. 333.

⁵⁹ *Ibidem*, nr. 13, din 1611, p. 11.

⁶⁰ *Ibidem*, vol III, nr. 377, p. 415.

⁶¹ Vezi N. Corivan, *Formele de aservire ale țărănimii moldovene în secolul al XVII-lea și începutul secolului al XVIII-lea*, în *Studii și cercetări științifice*, Istorie, Iași, VII, 1956, fasc. 1, p. 75-95.

⁶² *Doc. priv. ist. Rom.*, B, XVII, vol II, nr. 143, p. 146.

⁶³ *Ibidem*, vol. IV, nr. 316, p. 300. Lista vânzărilor de ocine fără rumâni este destul de lungă; în 1568, se întărește o vânzare făcută de niște boieri, pe când erau în pribegie „sărmani și flămânzi“, a „...100 rumâni dupretutindenea, de peste tot hotarul, și din câmpu, și din pădure, și din uscat, și din apă“, cu toate că vânzătorii, înșelând, voiseră să dea cumpărătorului „...alt sat, fără de nimeni“ (*ibidem*, vol. III, nr. 311, p. 269); în 1614, alt boier „...așa pâra, că n-a vândut vecinii, ci a vândut numai ocina fără vecini“ (*ibid.*, vol. II, nr. 274,

p. 312); în 1616, 6 boieri adevărați că i-au rămas cuiva nevânduți din ocina lui Mânjina, 70 de stâneni, „...însă ocină fără vecini“ (*ibidem*, nr. 53, p. 58); în 1619, sunt vânduți doi rumâni cu delnițele lor de peste tot hotarul, dar și șase delnițe fără rumâni, iarăși de peste tot hotarul și din șezutul satului (*ibidem*, vol. III, nr. 372, p. 410); în 1620, la o „frățire“ făcută în Nucșoara, se dăruiesc 2 rumâni și cu delnițele ce vor avea acei rumâni, dar și o delniță bună fără de rumâni (*ibidem*, nr. 497, p. 556); în același an, se vinde un rumân cu 2 feciori și cu delnița lui de pretutindeni, dar și o „delniță a Belceștilor“ fără mențiunea că ar avea rumâni pe ea (*ibidem*, nr. 498, p. 557); în 1620, se vinde „numai ocina, fără vecini“ (*ibidem*, vol. IV, nr. 64, p. 56).

⁶⁴ *Ibidem*, vol. II, nr. 228, p. 246.

⁶⁵ *Ibidem*, nr. 331, p. 380.

⁶⁶ În 1622, se vând patru rumâni vii și alte șase delnițe fără rumâni (*ibidem*, vol. IV, nr. 121, p. 111); în 1622, procedându-se la o alegere de rumâni, se constată că sunt trei rumâni vii, alte șapte delnițe fiind fără rumâni (*ibid.*, nr. 212, p. 199).

⁶⁷ *Ibidem*, XVI, vol. VI, nr. 366.

⁶⁸ *Ibidem*, vol. III, nr. 147, p. 174; cf. și 1817, nr. 159, p. 185.

⁶⁹ Astfel, în 1615, într-o întărire generală a stăpânirilor mitropoliei din Târgoviște, este amintit și satul mixt Rica, unde existau nu numai vecini, ci și cneji cu drept de protimisii; Radu vodă Șerban cumpără acest sat cu 24.000 de aspri și îl dăruiește mitropoliei: „...Apoi, pe urmă, s-au sculat atunci niște cneji din sat, din Râșca și au spus că sunt ei mai volnici să cumpere jumătate de sat“; domnul le restituie jumătatea de sat și ia înapoi 12.000 de aspri; ulterior, mitropolia hotărăște să slobozească și jumătatea sa de sat, tot cu 12.000 de aspri, pe care îi dă jupan Cernica, marele vornic, cu condiția ca acesta să-i dea, în satul Șerbănești, „...ocină pentru ocină și vecini pentru vecini“ (*Doc. priv. ist. Rom.*, B, XVII, vol II, nr. 361, p. 418); tot astfel, în 1617, se vinde o parte de sat „...cu câți rumâni vor fi ai mei“, cu condiția ca „...de nu va fi cu pace“, să dea în schimb, din alt sat, „...ocină pentru ocină, și rumân drept rumân“ (*ibidem*, vol. III, nr. 90, p. 110).

⁷⁰ *Ibidem*, vol. II, nr. 282, p. 320.

⁷¹ Vezi, de pildă, actele din 1615 (*ibid.*, nr. 54, p. 50); 1616 (*ibid.*, nr. 41, p. 46); 1617 (*ibidem*, nr. 82, p. 100); 1621 (*ibidem*, nr. 77, p. 67; nr. 39, p. 36); 1622 (*ibidem*, vol. IV, nr. 135, p. 123) etc.

⁷² *Ibidem*, nr. 32, p. 30.

⁷³ *Ibidem*, nr. 78, p. 67.

⁷⁴ Cf. *Istoria României*, vol. II, Buc., Edit. Acad. RPR, 1962, p. 856.

⁷⁵ Vezi și D. Mioc, H. Chircă și Șt. Ștefănescu, *op. cit.*, p. 236 și urm.

⁷⁶ *Doc. priv. ist. Rom.*, B, XVII, vol. III, nr. 73, p. 87.

⁷⁷ *Ibidem*, vol. IV, nr. 168, p. 155; pe act apare și o mențiune ulterioară: „...Această carte au dat-o rumânii când s-au vândut lui Constantin postelnic Cantacuzino“.

⁷⁸ Câteva exemple: în 1620, la moartea sa, Luca lasă moștenitoare pe satele lui pe jupâneasa sa, cu obligația ca, după moartea acesteia, satele să fie sloboade și rumânii să fie sloboziți și iertați, astfel ca „...mai mult nimeni să nu le poruncească, fără numai Dumnezeu și domnul țării, care se va întâmpla“ (*Doc. priv. ist. Rom.*, B, XVII, nr. 466, p. 516); tot astfel, în 1623, slobozirea

testamentară a unor rumâni „...cu părțile lor de ocină“ e făcută ca „pomana“, boierul precizând chiar în ce avea să constea „pomana“, și anume că sătenii erau obligați „...să facă un pod, și o cruce, și o fântână“, potrivit moravurilor timpului (*ibidem*, nr. 269, p. 253; cf. și 1622, nr. 220, p. 205; nr. 202, p. 191; 1620, nr. 465, p. 514).

⁷⁹ *Ibidem*, nr. 148, p. 175.

⁸⁰ *Ibidem*, nr. 234, p. 263.

⁸¹ *Ibidem*, nr. 106, p. 128.

⁸² De pildă, în 1611, Lupul mare logofăt dăruiește satul Căinești mănăstirii Bistrița, „...însă fără rumâni, numai ocina cu viile“, alte vii fiind asemenea dăruite de către mama sa unei alte mănăstiri, Surpatele, tot fără rumâni, cu dorința ca „...să fie toți rumânii în pace, că i-am iertat noi și să fie pentru sufletul nostru. Iar mănăstirile să ție ocina și viile fără rumâni, cum le-am dat noi /.../ Iar cine se va ispiti a-i rumâni cu sila, nedați de noi, să fie anatema“ (*Doc. priv. ist. Rom.*, B, XVII, nr. 14).

⁸³ *Ibidem*, nr. 21, p. 20; în 1617, câțiva rumâni de moșie sunt iertați, cu obligația să îngrijească de boier, precum și de soția sa, când va rămâne văduvă, dacă nu se va recăsători (*Doc. priv. ist. Rom.*, B, XVII, nr. 112, p. 134); la fel, în 1625, se spune că „...pe Tocsabă iertatu-l-am. Însă să-mi fie pre lângă mine, cum au fost și până nu s-au vândut“, adică nu rumân, ci om de casă, desigur (*ibidem*, nr. 497, p. 480); în 1623, trei rumâni sunt lăsați, cu sufletul, soției boierului, ca „...s-o caute și s-o hrănească până la moartea ei“, și după moartea ei abia să fie iertați, cu moșiile lor (*ibidem*, nr. 327, p. 311).

⁸⁴ De pildă, în 1616 (nr. 35, p. 41), 1617 (nr. 112, p. 134), 1619 (nr. 305, p. 343; nr. 337, p. 374), 1624 (nr. 448, p. 440) etc.

⁸⁵ *Doc. priv. ist. Rom.*, B, XVII, vol. II, nr. 378, p. 438.

⁸⁶ *Ibidem*, nr. 302, p. 340.

⁸⁷ *Ibidem*, nr. 368, p. 359.

⁸⁸ *Ibidem*, nr. 392, p. 382.

⁸⁹ *Ibidem*, nr. 553, p. 533.

⁹⁰ *Ibidem*, nr. 186; p. 176.

⁹¹ *Ibidem*, vol. III, nr. 473, p. 525.

⁹² *Ibidem*, nr. 123, p. 113.

⁹³ În 1583, în urma unei judecăți, domnia oferă tuturor țăranilor din Vârtopul posibilitatea să opteze: „...Dacă vor vrea acești oameni să șadă și să fie vecini la sfânta mănăstire, pe acea ocină, ei să șadă pe loc. Dacă nu vor să șadă, ei să meargă unde vor ști în țara domniei mele“ (*Doc. priv. ist. Rom.*, B, XVI, nr. 421, p. 407); tot astfel, în 1609 „...s-au tocmnit Grosul postelnic și jupâneasa lui, Rada, cu egumenul și cu tot soborul din sfânta mănăstire, cum slugile ce au avut dânn Balomirești, de vor vrea să șadă în sat și să slujească sfintei mănăstiri, bine va fi; iar de nu le va plăcea, ei să aibă slobozia să meargă unde vor vrea și să nu aibă nimene treabă cu dânșii“ (*ibidem*, XVII, vol. I, nr. 361, p. 402), întărirea domnească din același an precizând că se cade ca acești oameni „...să nu aibe silă după moartea lui Grosu“ (*ibid.*, nr. 362, p. 405); tot astfel, la vânzarea unui sat, în 1612, se spune: „...Iară de rândul rumânilor, oricâți se vor alege de pre această parte de ocină, așa m-am tocmnit cu jupanul Dumitru, cum să fie în pace și slobozi de către mine de rumânie și să nu mai aibă de acum înainte cu dânșii nici o treabă, ci să se hrănească în

pace și slobozi și să șază unde vor vrea" (*ibid.*, vol. II, nr. 83, p. 47); în 1619, o iertare de rumânie se face cu specificarea că cel eliberat poate „...să se ducă unde va vrea" (*ibidem*, nr. 321, p. 368).

⁹⁴ *Ibidem*, nr. 73, p. 62.

⁹⁵ *Ibidem*, vol. III, nr. 377, p. 415; adăugăm și actul din 1616, prin care jupanița Mara s-a legat de acei vecini, spunând că sunt vecinii ei din Boldești, ca să-i ia pe acei vecini să-i ducă în satul ei, la Boldești, vecinii mărturisind, însă, că sunt din Liseni (*ibidem*, nr. 29, p. 35); în 1622, Lădat postelnic ridică pâră pentru rumânii din Punghina care ar fi fost mutați și „...așezați la satul Vlădaia" (*ibidem*, vol. IV, nr. 188, p. 178); în 1623, se vinde o casă și o ocină cu 9 rumâni în Păușești; pot fi predați cumpărătorului, însă, doar 6 rumâni, trei delnițe fiind fără rumâni; vânzătorul cere o zi ca să-i predea și pe „feciorii Iancului": „...Iar de nu voi putea afla feciorii Iancului, să-i dau eu un rumân cu fâmee ori de unde voi avea", deci mutându-i din alt sat (*ibidem*, nr. 322, p. 306); în 1621, Vladul paharnic din Ruda vinde ocina sa de la Maxin, „...însă ocina fără vecin"; mănăstirea cumpărătoare din orașul Buzău rezolvă problema astfel: având și satele Meteleul și Albești, „...iar apoi călugării de la sfânta mănăstire mai sus zisă, ei au adunat pe teți vecinii din aceste sate, din Meteleul și din Albești, de i-au așezat pe ocina mănăstirească de la Maxin, ca să viețuiască acolo" (*ibidem*, nr. 56, p. 50).

Capitolul II

Rolul domniei în procesul de trecere de la satele devălmașe aservite la moșiile boierești muncite în clacă

1 Acesta are o oarecare asemănare cu ceea ce în dreptul feudal francez se numește *abonnement*.

² *Doc. priv. ist. Rom.*, B, XVII, vol. IV, nr. 498, p. 482.

³ *Ibidem*, nr. 328, p. 364.

⁴ *Ibidem*, nr. 578, p. 561.

⁵ *Ibidem*, nr. 522, p. 587.

⁶ *Ibidem*, XIII-XIV-XV, nr. 37, p. 52; tot astfel, în 1493, doi boieri, Părvul mare vornic și Danciul mare comis, au de asemenea dreptul, „...oricâți rumâni vor vrea să-și adune pe a lor moșie, ce se numește Potel, ei să fie slobozi de toate slujbele și dăjdiile", însă numai pe termen de 4 ani, plătind birul și făcând oastea (*ibidem*, nr. 229, p. 219); în 1495, mănăstirea Snagov e „...slobodă să-și adune vecinii pe ocina lor, Popeți" de asemenea slobozi de toate slujbele și dăjdiile pe timp de 4 ani, cu obligația doar a dării birului și a oștii (*ibid.*, nr. 241, p. 231); în 1523, mănăstirea Tismana își are scutiți „...oricâți vecini se vor aduna pe moșia mănăstirii, anume Topești", fără termen, tot cu obligația plății birului și a oștii (*ibidem*, XVI, vol. II, nr. 23, p. 28); în 1531, jupan Nichifor are scutiți oricâți vecini vor veni să se așeze în satul Rogozești, scutiți numai pe 7 ani, de toate slujbele și dăjdiile, cu obligația birului și a obștii (*ibidem*, nr. 70, p. 72); tot în 1531, mănăstirea Tismana e împuternicită să-și facă sat la vadul Bistrețului, oricâți vecini se vor aduna în acea seliște fiind

scutiți pe timp de 2 ani de toate slujbele și dăjdiile, cu excepția birului și a oștii; domnul adaugă: „...Și când vom vedea domnia mea că s-a făcut satul, iar domnia mea iarăși îi voi milui“ (*ibidem*, nr. 101, p. 101); ceea ce se și întâmplă, de altfel, în 1533, când siliștea Bistriței primește o prelungire a scutirii pe încă trei ani, în aceleași condiții (*ibidem*, nr. 130, p. 129).

⁷ *Ibidem*, XVII, vol. I, nr. 53, p. 43.

⁸ *Ibidem*.

⁹ *Ibidem*, vol. II, nr. 225, p. 243.

¹⁰ *Ibidem*, vol. I, nr. 399, p. 452.

¹¹ *Ibidem*, vol. II, nr. 316, p. 359.

¹² *Ibidem*, III, nr. 219, p. 245.

¹³ *Ibidem*, nr. 93, p. 112.

¹⁴ *Ibidem*, nr. 94, p. 114; nr. 247, p. 279; în 1621 (*ibidem*, nr. 45, p. 42), același sat Maxinu e arătat a fi fost „...un sat risipit și spart de mai multe nevoi și răutăți mai dinainte vreme, de au fugit care unde au putut, ca niște oameni strâmtorați de sărăcie, până când a rămas satul pustiu“; să se strângă oameni străini; de asemenea, oamenii care să fi fost „moșneni“ din Maxinu încă să se strângă și să fie iertați de toate. Întărire actelor anterioare ale lui Alexandru și Gavril.

¹⁵ *Ibidem*, nr. 44, p. 40.

¹⁶ *Ibidem*, nr. 230, p. 249.

¹⁷ *Ibidem*, nr. 266, p. 294.

¹⁸ *Ibidem*, nr. 267, p. 296.

¹⁹ *Ibidem*, nr. 48, p. 53.

²⁰ *Ibidem*, nr. 239, p. 263.

²¹ *Ibidem*, nr. 352, p. 404; confirmare în 1619, nr. 328, p. 364; „ploconul“ e socotit acuma la 100 de ughi.

²² *Ibidem*, nr. 67, p. 77.

²³ *Ibidem*, nr. 22, p. 28.

²⁴ *Ibidem*, vol. IV, nr. 33, p. 30.

²⁵ *Ibidem*, nr. 138, p. 125 și nr. 404, p. 392.

²⁶ *Ibidem*, nr. 273, p. 258.

²⁷ *Ibidem*, A, XIV-XV, vol. I, nr. 312, p. 260.

²⁸ *Ibidem*, XVI, vol. IV, nr. 239, p. 179. Mai sunt și alte cazuri de slobozie acordată fără termen: astfel, în 1588, Șeptilici armășel are o siliște într-un loc de pustie și își întemeiază sat; i se dă carte „...ca să fie slobod și de bunăvoie, pentru câți oameni va chema, ruși sau sârbi, sau greci, la acest loc, la Fântâna la Caplena /.../ să aibă de la noi slobozie să nu ne lucreze nouă nici un fel de muncă, nici iliș să nu plătească, nici gorștină să nu plătească, nici dare să nu dea peste an“ (*ibidem*, vol. III, nr. 458, p. 370); în 1618, mănăstirea Galata, uriadnicul și vătămanul ei din satul Plopilor cheamă oameni străini, având „...de la domnia mea /.../ slobozenie a nu ne lucra nici o muncă, nici iliș să plătească, nici bir să dea, nici câte 50 aspri, nici angherie din câte sunt pe alți săraci ai domniei mele“ (*ibidem*, vol. II, nr. 287, p. 227).

²⁹ Astfel, în 1466, mitropolitul Romanului și toți oamenii lui din satul lui, Negoști, „...oricine se va așeza în acel sat“ capătă scutire pe 5 ani de toate

dările și slujbele; judecata o face mitropolitul, cu apel la domnie; scutire și de vamă pentru marfa vândută în târguri (*Doc. priv. ist. Rom.*, A, XIV-XV, nr. 413, p. 342); în 1585, pan Bucium, pârcaľab de Hotin, își întemeiază sat într-un loc care se numește Lunca Mare, al cărui hotar este „...pe unde vor ști oameni buni că este Lunca Mare, dinspre alte hotare“: cine va veni în acest loc, în Lunca Mare, „...să fie vecin credinciosului nostru boier, însă din altă țară, ungur sau muntean sau sârb sau grec, iar el să aibă de la noi slobozie pe 5 ani“: să nu lucreze, să nu meargă la oaste, să nu plătească iliș (*ibidem*, XVI, vol. III, nr. 350, p. 228); în 1602, mănăstirea Neamț și vătămănuľ ei din satul Horodiște cheamă oameni din altă țară, leah, rus, sârb, grec, vlah ungur sau de orice altă limbă va fi; au slobozenie pe 3 ani; sunt scutiți de dabile și munci, plătind doar birul împărătesc o dată pe an „și altceva nimic“ (*ibidem*, XVII, vol. I, nr. 46, p. 31); tot în 1602, Gligore mare stolnic și vătămănuľ său din satul Vertiporoh cheamă „...oameni din alte țări în slobozenie“, li se acordă scutire pe trei ani de dare împărătească, de oaste, dabile și munci: „...Nimeni să nu îndrăznească să-i supere, sau să-i asuprească, sau să ia de la oamenii mei, săracii domniei mele, care vin în slobozie, în țara domniei mele, înaintea acestei cărți a domniei mele“ (*ibidem*, nr. 59, p. 39); în 1617, mănăstirea vistierului Zota strânge oameni străini în sat la Manea, în condiții de slobozie acordată pe 3 ani (*ibidem*, vol. IV, nr. 260, p. 207); în 1618, boierul Condre cămăraș, urednicii și vătămănuľ din satul Șivița, cheamă străini, cu slobozenie acordată pe 5 ani (*ibidem*, nr. 315, p. 257); mănăstirea Pobrata beneficiază de o serie de asemenea sloboziri pe termen de 3 ani pentru satele Văleni, în 1603 (*ibidem*, vol. I, nr. 116, p. 77); Ciulinești, în 1605 (*ibidem*, nr. 332, p. 248), Prisaca, în 1606 (*ibidem*, vol. I, nr. 9, p. 8) și Uriești, în 1617 (*ibid.*, vol. IV, nr. 134, p. 97), acesta din urmă fiind scutit, însă, pe 4 ani.

³⁰ *Ibidem*, B, XVI, vol. II, nr. 101, p. 101.

³¹ *Ibidem*, XVII, vol. I, nr. 53, p. 43.

³² *Ibidem*, nr. 404, p. 392.

³³ *Ibidem*, vol. III, nr. 320, p. 357.

Capitolul III

Tiersajul ca mod de reglementare a relațiilor bazate pe renta în produse și renta în muncă

¹ N. Bălcescu, *Despre starea soțială a muncitorilor plugari*, apud G. Zane, t. I, partea întâi, 1940, p. 189-190.

² Această teorie revine stăruitor în lucrările lui Bălcescu. Astfel: „...Fiecare proprietar diviză solul în trei părți egale: două din ele, subdivizate în loturi mici, le cedă colonilor săi. A treia parte trebuia să fie cultivată de către aceștia în folosul proprietarului, prin clacă evaluată la un anumit număr de zile de muncă obligatorie, uneori determinate și mai târziu nedeterminate“ (*Question économique des Principautés Danubiennes*, ed. cit., t. I, partea II, p. 10); „...Robia completă a acestora veni foarte târziu, căci, la început, stăpănuľ pământului făcuse trei părți din pământul său, din care două le împărțea în părți mici pe la coloniști și cealaltă fu cultivată de aceștia în folosul stă-

pânului, prin mijlocul clăcii" (*Istoria românilor sub Mihai voievod Viteazul, în Opere*, vol. II, Buc., Edit. Acad. RPR, 1953, p. 14).

³ M. Kogălniceanu, *Îmbunătățirea soartei țăranilor*. El adaugă: "...Straniu lucru! Legea proprietății din Prusia avea mare asemănare cu condițiile proprietății rurale din țările române. Principiul ce se găsește în vechea noastră legislațiune pentru a se da țăranului spre cultivare până la două treimi din întinderea moșiilor, iar o treime se rezerva pe seama stăpânului, exista și în Prusia".

⁴ B. Boeresco, *La Roumanie après le traité de Paris du 30 mars 1856, în Acte și legiuri privitoare la chestia țărănească*, seria I, vol. IV, p. 199, 300 și 302. Și unii autori mai recentți adoptă aceeași teză: Th.C. Aslan, în lucrarea sa *Politica agrară la români*, din 1909, afirmă că, prin recunoașterea proporției de $\frac{2}{3}$ și $\frac{1}{3}$ "...se consfințează un vechiu drept al sătenilor asupra a două din trei părți din hotarul moșiei, drept care a fost revendicat multă vreme de țăranime și care era conform cu vechiul obicei" (p. 42).

⁵ A. Golescu, *De l'abolition du servage dans les Principautés Danubiennes*, 1856, p. 26.

⁶ Ap. Arsake, *Chestiunea proprietății înaintea adunărilor legislative*, 1860, în *Acte și legiuri privitoare la chestia țărănească*, seria I, vol. IV, p. 529.

⁷ Zezi și A. Oțetea, *Considerații asupra trecerii de la feudalism la capitalism...*, p. 307-390.

⁸ "...După obiceiul și starea pământului, hrana și bișugul tuturor locuitorilor de mulțimea vitelor să pricinuiască", spune un document din 1740 (vezi Ș. Papacostea, *op. cit.*, p. 300).

⁹ De pildă, în condica de cărți de poruncă ale divanului din Moldova din anul 1741-1742, aflăm că se plâng călărașii Puțeni că "...amestecându-și căpitanul (de Puțeni) vitile sale cu vitile satului, la rupta unui văcării" au avut de suferit din partea zlotașilor încasatori, care le-au luat din vitele lor ceea ce nu plătise căpitanul (N. Iorga, *Studii și documente cu privire la istoria românilor*, vol. VI, p. 232, regist nr. 193); și turcii lasă grija creșterii vitelor în seama ciurdei obștești: astfel, un turc din Bender ar fi avut "...un cal în herghelia târgului" și, "...vroind un om să-și prindă calul, negăsind pe hergheliegi la herghelie, n-au putut să-și prindă calul acolo în câmpu, s-au luat o seamă de epi cu calul lui și s-au luat și calul turcului acestue cu epile", ceea ce provoacă încurcături și cheltuieli (*ibidem*, p. 264, regist nr. 440).

¹⁰ V.A. Urechia, *Istoria românilor*, vol. XI, p. 24-25; vezi și Al Vianu, *L'illuminate russe Vassili Féodorowitch Malinovski dans les Principautés Roumaines, în Nouvelles Études d'Histoire*, vol. II, Buc., Ed. Acad. RPR, 1960, p. 305. Aceași părere că boierii sunt mai câștigați dacă au sate fără locuitori exprimă și boierii moldoveni din divan, care fac, în 1804, anaforaua către Alexandru Moruzi și armagzarul către Poartă (*Uricariul*, vol. III, p. 57). O bună analiză a problemei în V.A. Urechia (*op. cit.*, vol. XI, p. 23-31) și în G. Panu, *Cercetări asupra situației țăranilor în veacurile trecute*, vol. I, p. 565.

¹¹ În 1793, locuitorii din satul Cătinele (Ilfov), în număr de opt, se mută în Spanțov: "...Și această mutare a lor nu o fac din alta, ci ca locul siliștii Cătinele să se strice și să rămâie pe jumătate vitelor /.../ ca să se găsească pricină de strămutare /.../ fără numai din răutate" (V.A. Urechia, *op. cit.*, vol. V, p. 108-109); și în 1793 are loc o cercetare pentru satul Axinte (Ialomița),

pentru a se afla „...care este pricina de nu vor să are pe această moșie unde clăcuiesc și se duc pe moșii străine de seamănă bucatele lor“; în satul lor, ei „...sparg și strică moșia cu vitele, și după ce arături și semănături nu fac pe dânsa, ci se duc de aci pe alte moșii străine, și această o au numai suhat de vite“; se dau dispoziții ca „...vitele să și le păzească a nu călca și a nu strica locurile arăturilor de bucate și livezile de fân“ (*ibidem*, vol. V, p. 127).

12 În 1783, se constată că satul Tăriceni, „...cu silnicie ținând moșia pentru păscutul vitelor“, stăpânul nu poate face „nici sat“; de altfel „...nici arături nu se poate face pe moșia dumisale“, fiindcă țărani trec „...cu vitele, vițeii și găinile“, până și pe o a treia moșie; hotărârea domnului este ca toți trei proprietarii să-și împartă între ei claca datorată de săteni (V.A. Urechia, *op. cit.*, vol. IV, seria 1786-1800, p. 367-368); aceiași Tăriceni continuă, să treacă și în 1794 cu vitele pe moșia alăturată; li se poruncește „...ori să păzească vitele de a nu mai călca și a mai trece pe moșia dumnealui, sau de nu, să fie datori a plăti asemenea obicinuitu suhat“ (*ibidem*, vol. IV, p. 365); în 1785, Mihai Suțu e înștiințat de mitropolit că „...unii din oamenii ce sunt șezători prinprejurul moșiilor sf-tei mitropolii, ce se chiamă Valea Caselor i Pătroaia de la Capul Piscului și Băsea din sud Dâmbovița, cum că ei sunt șezători cu casele pe alte moșii străine și dobitoacele lor le hrănesc pe moșiile sf-tei mitropolii, cu iarbă /.../ încât de răul lor nimeni nu îndrăznește să are și să facă sămănătură, fiindcă deși ară cineva, ei cu vitele lor le calcă și nu aleg nimic“; se poruncește ispravnicilor județului să-i silească să se „așeze“, adică să se înțeleagă cu omul mitropoliei și să dea „suhat“, punându-și păzitori și împlinind pagubele; „...Iar de nu vor urma a se așeza ca să plătească suhatul, atuncea să-i oprîți cu totul a nu se mai întinde ori ei sau vitele lor în moșiile sf-tei mitropolii“ (*ibidem*, vol. I, p. 430).

13 Soluții identice: în 1799, marele logofăt Niculae Brâncoveanu se plânge de locuitorii de pe moșia episcopiei Râmnic, care își pasc vitele pe moșia sa Babici (Romanți): „...Știut este înțelepciunii măriei-tale că o moșie are datorie să hrănească dobitoacele numai a celor ce locuiesc într-însa, cari clăcuiesc și-și dau dijma la stăpânul moșiei, iar nu și ale străinilor de pe alte moșii“; sunt obligați a-și plăti adetul, după învoiala cu stăpânul moșiei pe care pasc (V.A. Urechia, *op. cit.*, vol. XIII, p. 57-58); tot în 1799, sătenii din Feteni și Blidari, care pășunează pe moșia Schitului Goran din Argeș, sunt îndatorați „...ori să-și puie păzitor a nu mai călca moșia Schitului sau, de au trebuință, să se obicinuiască a plăti obicinuitul suhat“ (*ibidem*, vol. VIII, p. 59); satul Plopeni din județul Saac avea pentru pășunat, în 1791, moșia Bucov: sunt obligați a-și pune păzitori la vite și să se așeze cu omul stăpânului moșiei Bucov, ca să-și dea suhatul (*ibidem*, vol. II, p. 132); în 1800, doi vechili și opt săteni din satul Aricești, Prahova, refuză să presteze clacă, fiindcă, „...după cum trec vitele lor pe moșiile domniței, așa trec și vitele sătenilor domniței pe moșia unde șed ei“; domnia hotărăște că, „...fiind cunoscut că-și pasc jăluitoarii vitele pe moșia domniței, ca unii ce șed alătura și nu pot face într-altfel“, urmează a face clacă, respingând argumentul țăranilor, „...căci moșia nu este a lor“, așa că nu au cuvânt a se împotrivi ca alți săteni să pască pe satul lor (*ibidem*, vol. VIII, p. 74-75); în 1801, satul Călineanca spărgându-se, „...au început a veni pe moșie oameni de prin alte sate, cari nu s-au așezat tot în locul satului, ci s-au pus cu șederea care unde i-au plăcut pre moșie“; sunt 40 de căsași neavând nici grădini, nici pomi, ci numai risipiți pe toată moșia, și aceasta nu au făcut-o pentru altceva, ci o fac numai ca să aibă îndestulat izlaz pentru vitele lor, neprimind a-și face sămănăturile pe această moșie, ci își fac semă-

năturile pe alte moșii străine, iar pe a mitropoliei moșie o pasc cu vitele lor, fără de nici o rânduială; cerere să se adune „...la siliștea satului cea veche, de a nu mai fi risipiți pe toată moșia“; domnul cere informații cu privire la a lor „împrăștiată locuință“ (*ibidem*, vol. VIII, p. 82-83); și în 1814, satul Albești (Prahova) continuă să-și pască vitele pe moșii străine (*ibidem*, vol. X, p. 831); tot astfel și în 1815, satul Suhatul paște pe moșia Rasa (*ibidem*, p. 190).

¹⁴ *Ibidem*, 1795 vol. VI, p. 338; în 1793, plângeri împotriva sătenilor că „...nu vă mai păziți rămătorii și, lăsându-i fără de păstori, fac stricăciuni la semănături de grâne și la livezi de fân“, căci „...unde scapă rămătorii, 2-3 ani nu se face fânul“ (*ibidem*, 1793, vol. VI, p. 353).

¹⁵ În 1804, „...fiind știut lucru că, plecând locuitorii cu vita să o aducă la târg, calcă peste multe moșii până să intre în obor, căci nu este cu putință a veni vita prin văzduh, ci trebuie să vie călcând pre pământ. Și cu acest cuvânt dar, urmează să îndatorăm pe țaran ca, veri pre câte moșii va călca vita, să dea la toți câte o para“ (V.A. Urechia, *op. cit.*, vol. VIII, p. 672). Iată, deci, că, în concepția domniei, vitele au a merge ori prin văzduh, ori călcând moșiile; soluția de a merge pe drumuri nu e luată în considerare, ca dovadă că aceste drumuri, care să lege satele de târguri, nu existau.

¹⁶ Într-un discurs pe care îl pronunță V.G. Mórțun, pe vremea când făcea parte încă din mișcarea social-democrată, în 1897, aflăm o interpretare interesantă a acestei probleme: „...D. Take Ionescu, căutând argumente pentru susținerea marilor proprietari, voind să le sporească meritele, zicea: «În Moldova, marii proprietari au adus mari foloase țării noastre, căci din Moldova, și mai cu seamă din Botoșani, ne vin vitele cele mai frumoase». Dar oare cu drept se poate lăuda pe marii proprietari din acea parte a locului pentru acest fapt?... Nu, d-lor, la Botoșani se produceau vite frumoase pentru că în acea parte a țării era lipsă aproape totală de șosele prunduite, cari să înlesnească transportul cerealelor în orice vreme; mijloacele de comunicație erau, până ieri, în afară de costisitoare pentru unele localități. Transportul unui vagon de cereale costă și azi câte 150 lei de la malul Prutului până la Botoșani, la care trebuie să mai adăugați și transportul până la Brăila ori Galați. Din această cauză, marii proprietari, lipsiți de capitaluri îndestulătoare și cultivând fără pricepere, prin vechili și administratori, își lăsau întinsele lor câmpii nelucrate și creșteau vite. Marca județului Botoșani este o coasă, ceea ce arată abundența de fânețe. Dar oare azi în această parte a locului mai există aceeași abundență de fânețe? Mai găsiți aceiași boi, aceleași vite frumoase? Nu, pentru că s-au înmulțit căile de comunicație, pentru că o mulțime de fânețe și câmpii s-au desțelenit, semănându-se în locul lor cereale...Creșterea vitelor la noi nu a fost rezultatul unei bune și chibzuite gospodării, unei căutări științifice, ci numai rezultatul greutății și scumpetei transportului. Și, dovadă că așa este, este că azi, când aceste greutăți dispar, dispăre și producerea vitelor frumoase“ (*Casa rurală*, Cuvântare rostită în ședința Camerei de la 21 februarie 1897).

¹⁷ V.A. Urechia numește, pe drept cuvânt, „monstruos“ acest așezământ (*op. cit.*, vol. XI, p. 30).

¹⁸ *Pravilniceasca Condică*, Buc., Edit. Acad. RPR, art. 13, capitolul „Ceale drepte ale stăpânilor moșiilor ce au asupra lăcuitoarelor“, p. 84.

¹⁹ Vezi aplicarea acestei dispoziții legale în 1783, în legătură cu o jalbă a mănăstirii Colțea, *apud N. Iorga, Anciens documents de droit roumain*, vol. I, p. 154); în 1785, mitropolitul se plânge că „...oamenii ce sunt așezători prim-prejurul moșiilor mitropoliei își hrănesc dobitoacele cu iarbă și crânguri și taie

pădurea de fac case și alte ce le trebuiesc și că rămătorii lor mănâncă ghinda de pe moșiile mitropoliei"; li se dă poruncă acestora ca să-și plătească adetul (V.A. Urechia, *op. cit.*, vol. I, p. 430); în 1793, mănăstirea Hurez se plânge că, „...având o pădure oprită“, locuitorii din Baia de Fier „...s-au pus în silă de au tăiat-o și multă sumă de livezi au slobozit cu vitele lor și este mănăstirea păgubașe de acestea toate“ (*ibidem*, vol. V, p. 126); în 1800, locuitorii din satul Jiblea-Argeș au să dea mănăstirii Cozia 4 bani de capră – 2 vara și 2 iarna: „...Numai și locuitorii să-și iconomisească hrana caprelor, cum și a rămătorilor, a nu face atâta stricăciune pădurii spre paguba venitului moșii“ (*ibid.*, vol. III, p. 63); în același an, tot în legătură cu Jiblea: „...Iar pentru ghindă, fiindcă în condica divanului văzurăm scriind că pentru rămători, măcar că n-au a da locuitorii nimic stăpânului moșiei, dar nici să îndrăznească să-și bage rămătoria în pădurile cele poprite, ce întâi să se tocmească cu stăpânul moșiei și așa să-i bage. Iar care va îndrăzni fără de tocmeală să-i bage, aceia să plătească prețul ce putea să ia stăpânul moșiei de la alții“ (*ibidem*, vol. VIII, p. 66).

²⁰ *Ibidem*, vol. IV, p. 439-442.

²¹ În 1803, avem o plângere prin care mitropolitul înștiințează domnia că la schitul Goran-Argeș „...unii din locuitorii moșeni, ce le zic Fețeni, vecini cu moșia schitului, deosebit că, întinzându-se, ar fi călcând hotarele moșiei, dar acum, cu pricina iernii, neavând nutreț de vite (căci fânurile ce au avut le-au vândut), intrând în pădurea schitului, ar fi făcut mare stricăciune, tăind copacii de rând, mai mult pentru al lor folos, ca să-și facă negustorie cu vânzarea lemnelor la târguri, fără a se folosi schitul cu cevaș de la dânsii. Încă trimetând către ei și zicându-le să nu strice copacii cei roditori, ci să dărâme smicele nerodnice pentru hrana vitelor, ar fi sărit cu ciomege, bătând oamenii schitului; a căror urmare și nesupunere văzând, chiar și locuitorii ce sunt șezători pe moșia schitului, (tot) cu o asemenea îndârjire s-au pornit, făcând stricăciune și pagube schitului“; cere să fie despăgubit și, „...când vor avea trebuință, să-l îndatoreze, după orânduială, a cere de la stăpânul moșiei, iar nu ei din capul lor să facă ce le va fi voia, ca niște zurbagii, căci vor lua și alții asemenea îndârjire și nici stăpânul nu-și va putea căuta moșia“ (*ibidem*, vol. VIII, p. 625).

²² N. Iorga, *Hârtii din arhiva mănăstirii Hurezului*, Buc., 1907, p. 74-75, doc. LXXII; vezi și p. 157, doc. CLXI, prin care, pentru aceeași mănăstire, se dă ordin ca „...lăturașii ce nu sunt sălăcași mănăstirii nici lemne de foc nu au voie a tăia fără voia părintelui egumen“; în 1802, oamenii boierilor ispravnicii din Olt intră cu semeție în pădure și strică din pomii sănătoși și roditori; poruncă să nu se mai taie de către nimeni, afară numai de sătenii ce locuiesc pe moșie, cari nu sunt oprîți, după condica divanului, a lua lemnele trebuincioase caselor lor fără plată, ferindu-se și ei a strica copacii roditori (V.A. Urechia, *op. cit.*, vol. XI, p. 105); în 1807, ordin către ispravnicii din Ilfov pentru pădurea spitalului Sf. Pantelimon, „...care este pe baltă /.../ să nu îngăduiți mai mult locuitorii cari sed pe alte moșii împrejurașe a tăia lemne de pe moșia spitalului cu silnicie, ci, de au trebuință, să meargă mai întâi să se așeze și să se tocmească cu ispravnicul moșiei și, după ce vor plăti dreptul adet al stăpânului moșiei, să fie slobozi a tăia numai atâtea lemne câte adecă li se va da voie și slobozenie, după învoiala ce vor face“ (*ibidem*, p. 690).

²³ V.A. Urechia, *op. cit.*, vol. XI, p. 197, doc. CIV.

²⁴ În 1783, mănăstirea Căldărușani, având o „...moșie împrejurul mănăstirii, pe care este și pădurea“, se plânge că „...s-ar fi tăind de către unii și alții“; domnia dă ordin ca mănăstirea să aibă volnicie „...a apăra acea pădure și a nu îngădui pe nimenea a tăia și a face stricăciune“, fără să se așeze în prealabil

cu omul mănăstirii, „...însă din lemnele ce nu vor fi poprite pentru treaba mănăstirii” (V.A. Urechia, *op. cit.*, vol. I, p. 425); în 1791, mitropolia se plânge împotriva locuitorilor că nu vor să-și facă claca și să dea dijma pe moșia Pătroaia din Vlașca, cerând revocarea unor dispoziții date de Mavrogheni în care se prevedea, printre altele, că „...pentru lemne uscate, cum și de cele verzi să ia din pădurea mănăstirii fără de nici o dare” – dispoziție revocată de Mihail Șuțu (*ibidem*, vol. IV, p. 127); în 1793, o nouă plângere a mănăstirii Hurezul, însă nu cu privire la o braniște, ci la o pădure obișnuită, pe motiv că e vorba de o mică pădure, care abia ajunge a împlini nevoile mănăstirii: este vorba de moșiile Bratovoști și Giorocu și de locuitorii lor, care, „...fără de voia și știrea isprăvnicelului ce-l avem acolo, s-au pus de au tăiat copacii ce să arată asupra-le și, deosebit, au mâncat cu rămătorii și dobitoacele lor ghinda de la acele moșii fără de a să așeza mai întâi cu isprăvnicelu ce-l avem acolo sau să fi plătit jirovnica după obicei. Ci, fiindcă sf-ta mănăstire nu are acolea niscaiva păduri multe la acele moșii, ci numai pentru trebuința morilor mănăstirii ce are acolo în parte locului”, se face rugămintă către ispravnici ca locuitorii să plătească „...atât jirovnica, cât și copacii ce au tăiat, și de acum înainte să se părăsească de a mai face stricăciune la pădurea sfintii mănăstiri fără de știrea isprăvnicelui, măcar un copaci cuivaș, fiind pentru trebuința mănăstirii”, ceea ce se și admite de către organele administrației locale (N. Iorga, *op. cit.* p. 115, doc. CL); în 1800, locuitorii din Jiblea-Argeș sunt datori „...pentru unele /.../ când vor avea trebuința pentru sineși, iar nu pentru vreun alișveriş, să meargă la purtătorii de grijă al moșiei să ia răvaș de voie către păzitorii pădurari și așa să taie fără plată; ci fără voie dată, să nu fie slobozi” (V.A. Urechia, *op. cit.*, vol. VIII, p. 63); domnul hotărăște că pot fi tăiate doar pentru lemne de foc, nuiele, pari și alte mărunțișuri (*ibidem*, p. 65).

²⁵ *Ibidem*, vol. I, p. 425.

²⁶ *Ibidem*, vol. IV, p. 439-442.

²⁷ Câteva exemple: în 1791, mitropolia se plânge pentru pădurea Afumăților din Ilfov, spunând că locuitorii „...nu-și urmează a tăia lemnele cele trebuincioase ale caselor lor din tufișul și mărunțișul ce au împrejur și, intrând înlăuntru pădurii Afumăților, o taie și o sfărâmă fără de nici o orânduială”; domnia ține seamă că, „în timpul răzmeriții”, această pădure a pătimit mai mult decât toate altele, tăindu-se și sfărâmându-se din toate părțile fără de nici o oprire și fiind fără de cale a se dărâma și de a se strica de tot o pădure ca această, știută, ce s-au rodit și s-au înălțat cu trudă și cu osteneală, păzită în mulți ani, fiind și o podoabă aproape de politia Bucureștilor”, ordonă să fie păzită și locuitorii care ar lua altceva decât mărunțișuri de foc și tufe să fie arestați (V.A. Urechia, *op. cit.*, vol. IV, p. 131); în județul Ialomița, în 1792, avem o pădure a mănăstirii Slobozia, „dumbravă și pădure ținută”, pe vremuri „apărată”, dar „...tăiată în răzmerița aceasta trecută, locuitorii nici acum nepărăsindu-să a tăia ce a mai rămas”; se poruncește căpitanului de la căpitania Sloboziei să dea ajutor la paza pădurii (*ibidem*, vol. IV, p. 132); în 1799, în urma unei jalbe a călugărilor din mănăstirea Dobrușa-Vâlcea, se constată că „...pe moșia schitului fiind și puține păduri, cu întâmplarea vremurilor ce-au fost, lăcuitorii împrejurași, cum și alții, mergând și tăindu-o fără de socoteală, o au stricat cu totul și acum o taie și o strică, încât n-a mai rămas să se găsească lemn bun de cea mai mică trebuință”; deci, fiindcă prin ponturile ce sunt pentru păduri se hotărăște ca pădurile și codrii mari, pe unde vor fi, să aibă datoria neapărată stăpânii moșiilor a pune păzitor, asemenea ca și luncile să fie apărate și să fie poprite de a nu se împrăștia după obiceiul norodului

celui prost, pentru aceea iată li s-au dat această carte a domniei mele“, ca să aibă voie a apăra pădurea ce va fi pe hotarul moșiei schitului și „...să nu îngăduiască pe nimeni, nici din lăcuiitorii împregiurași, nici pe alții, a tăia și a strica copaci din picioare; iar din copacii ce vor fi căzuți la pământ să aibă voie lăcuiitorii ce vor fi lipsiți de pădure a-și lua lemnele trebuincioase de foc, fără de oprire și fără a nu se supăra cu ceriri de nimica, pentru zăciuiială, după hotărârea ponturilor și porunca domniei mele“ (*ibid.*, vol. IV, p. 120); în 1803, se dă poruncă domnească ispravnicilor din județul Ilfov ca pe moșia Ileana, „...dumbrava, nouă sădire la câmp“, să fie „...păzită și apărată, ca să poată face a veni în stare; și saigiii ce se află cu oile în partea locului, la suhat, care intră în silnicie de o taie și sfărâmă“ să fie oprîți, ispravnicii din județ dând ajutor la paza pădurii (*ibidem*, vol. VIII, p. 511); în 1804, domnul constată că stăpânul moșiei Andreeștii și Tătărăni are „...o pădurice care acum au început a crește și a se înălța“, dar „...lăcuiitorii din jur o taie și o sfarmă, din care pricină nu se poate face pădure precum se cade, în starea ei, cerând poruncă domniei mele spre a o avea apărată, ca să poată veni la starea ei; și fiindcă în acel județ știut și cunoscut este că foarte anevoie se cresc și se ridică pădurile, fiind loc numai de câmpie“, se dă ordin ispravnicilor din Ialomîța să interzică tăierea și să dea ajutor la paza pădurii (*ibid.*, vol. VIII, p. 510-511); în 1807, alt ordin către ispravnicii din Dâmbovița, ca „...să se taie lemne de prin locuri unde sunt păduri mari și într-acelea să nu fie slobozi locuitorii a tăia copaci din rădăcină, ca să-i stărpească cu totul, ci numai dărâmături să taie“, aducându-se pentru nevoile orașului în București; ordinul nu se respectă; sunt muștrați, deci, ispravnicii pentru lipsa de grijă „...cu care vă purtați la acelea ce sunt de trebuință și folosul patriii, întru care este și aceasta, una spre a nu se stinge odată și a se știrbi cu totul pădurile vericui vor fi, de a căror pază și purtare este datornică îngrijire a însăși stăpânirii, că unde sunt păduri merei, vechi și mari, să se facă dintr-însele împlinirea trebuințelor cu bună socoteală și cumpănire, iar celea care sunt dumbrăvi mai mici sau păduri mărunte, cum este aceasta a mitohului sf-tei episcopiei, trebuie să fie oprită și apărată a nu se tăia dintr-însele nici măcar un lemn, ca să poată veni în stare de a se face pădure întemeiată“ (*ibidem*, vol. XI, p. 692); în 1807, se dă poruncă ispravnicului de Argeș, pentru țărani, „...supuindu-i cu strășnicie a se părăsi cu totul de aceste silnice urmări, adevă a nu mai tăia copacii pădurii din rădăcină“.

²⁸ V.A. Urechia, *op. cit.*, vol. XI, p. 692.

²⁹ *Ibidem*, vol. IV, p. 131; în 1797, avem o plângere a mănăstirii Hurezu, care prilejuiește ispravnicilor de Vâlcea să constate că sătenii „...ce se află pe moșia mănăstirii, i alți împrejurenii, pe lângă lemnele de foc ce sunt volnici a tăia pentru trebuința casălor lor i pari și nuiele“, se întind pe moșia mănăstirii, fără știrea și voia sfinției-sale, de taie și alte lemne...pentru foc, de vânzare, a căroa rea urmare duce la sfărâmarea și stărpirea pomilor roditori“ (N. Iorga, *op. cit.*, p. 145, doc. CL); în 1797, ispravniciei moșilor din Futoaia și Izvoarele, din Vlașca, ale mitropoliei, se jăluiesc că locuitorii de prin alte sate au intrat cu sila în pădure de au tăiat lemne de cherestele pentru comerț; se dă ordin de interzicere (V.A. Urechia, *op. cit.*, vol. V, p. 73); în 1797, sătenii din Bolintinul din Deal, Țigănia de la Mihai Vodă, Ogrenzii, Malul Spart și Tântava, din Ilfov și Vlașca, se află în judecată cu mănăstirea Mihai Vodă; se hotărăște că, „...pentru lemnele ce taie în pădure“, ca „...lemnele ce vor lua de trebuință, ori pentru foc, sau nuiele, pari și alte mărunțișuri pentru casele lor, nu au a da nimic; iar pentru lemnele de foc ce vor tăia pentru negoțatorie sau dărvă-

rie, să plătească adetul pământului, după obiceiul locului, care adet să fie: ori câte un car cu lemne să aducă pe an la mănăstire, sau să deie tot carul, când taie lemne, po parale 2. /.../ Însă la tăierea lemnelor să se ferească și ei a nu tăia copaci roditori și lemnele ce sunt de trebuință" (*ibidem*, vol. VII, p. 343); în 1800, Schitul Vărzărești din Slam Râmnic se plânge că locuitorii, "...puindu-se cu silnicie, afaniseșc pădurea cu tăierea cherestelelor pentru a lor alișveriș, nefolosindu-se schitul cu nimic" (*ibidem*, vol. VIII, p. 76).

³⁰ V.A. Urechia, *op. cit.*, vol. VIII, p. 67. Asemenea acțiuni de revoltă mai pot fi semnalate: în 1813, un arhimandrit Ianichie scrie serdarului Ioan Carp, plângându-se că niște oameni „cu totul zăluși” au năvălit în pădurea mănăstirii Frumoasa; „...Mă rog, fii din partea mănăstirii deplin vechil și pune stăpânire boerească, ca să-și vie în simțire *bezmeticii*; și ceea ce vei lua de pe partea mănăstirii, ne vom învoi lesne amândoi; însă nu lăsa nici măcar un palmac din dreptul (sic) și foarte mă vei îndatori” (N. Iorga, *op. cit.*, VI, act nr. 205, p. 116); Ioan Carp se plânge, în 1815, că sătenii din Soholeț năvălesc în pădure, bat și dezbracă pe pădurarul de pază (*ibidem*, act nr. 206, p. 116).

³¹ Vezi „narturile” din 1775 (V.A. Urechia, *op. cit.*, vol. II, p. 208), 1787 (*ibidem*, vol. III, p. 615), 1792 (*ibidem*, vol. IV, p. 233), 1793 (*ibidem*, vol. V, p. 347), în care apar citate: carul de lemne, cheresteaua („...adică lemnele cele lucrate care merg la țara turcească”), șindrila de brad și de stejar, funiile de tei, donițe, albi, banițe, coviltire, osii, juguri, roți, care (printre ele, „...carul sârbesc cu dricuri drepte”), căruțe, pari și nuiele, luntre, lulele, mori de lemn care se duc pe apă la Dunăre, scoarțe, scânduri, linguri, lați, iască de copaci și iască de bureți, piepteni de lemn, hârdaie, cofe, hârdaie de stejar de 5 vedre, vadra de stejar pentru cărat nisip, buriu de stejar de 10 vedre, cercuri de butii și butoaie, cofe mari și mici, albi, copăi, sacale, rogojini, uluce, lați de tei și de anin, grinzi, căpriori, tâlpi de uluci, scânduri de stejar și de tei, balamaci, cușaci, podină, grinzi, căruțe fără de fier etc.

³² *Ibidem*, vol. V, p. 113.

³³ Fl. Constantiniu, *Situația clăcașilor din Țara Românească în perioada 1746-1774*, în *Studii*, an X, 1959, nr. 3, p. 89-90, nota 4.

³⁴ Tehnica cositului în clacă pentru boier și, desigur, și cea a cositului pentru folos propriu al țăranului este și cea binecunoscută, a muncii făcute pe un teren devălmaș. În 1710, rumânii din Bădești, ai mănăstirii Câmpulungului, au obligația, de pildă, „...la fân să avem a cosire, de om, câte zile 4, să-l cosim, și să-l adunăm, și să-l clăcuim, și să-l îngrădim” (Ș. Papacostea, *op. cit.*, p. 272, nota 3); îngrădirea stogurilor de fân arată că această cosire se făcea pe izlaz devălmaș, pentru a feri stogul de năvala vitelor păscând liber pe izlaz.

³⁵ Astfel, în cartea deschisă din 1794 a lui Mihail Suțu către ispravnic, se prevede că „...pământurile ce le pot ara locuitorii atât pe moșia ce șed, cât și pe locul ce li se dă de pe moșia megieșită, luându-și stăpâni moșiei dijma obișnuită, să nu fie a lua pământul până când vor lăsa ei singuri de vechi” (V.A. Urechia, *op. cit.*, vol. V, p. 531; Sturdza și Scheianu, *op. cit.*, vol. I, p. 46); tot astfel și hrisovul din 1805 al lui Alexandru Moruzi spune: „...Pământurile cele vechi, care au apucat a avea locuitorii, să nu le ia stăpâni moșiei până nu le vor părași de învechite și netrebnice” (Sturdza și Scheianu, *op. cit.*, vol. I).

³⁶ În ceea ce-i privește pe locuitorii din alte sate, acestora li se interzisese încă mai demult să-și facă curături; în 1723, de pildă, mănăstirea Vizantia, după o „pustiire”, se reîntoarce la posesiunile sale; se dă ordin să se cerceteze „...câte secături, pomete i casă au făcut împregiurașii pe locul mănăstirii după pustiire și să le răsipească” (Aurel V. Sava *Documente putnene*, vol. II, p. 12).

³⁷ *Pravilniceasca Condică*, 1957, art. 15 și 18, p. 86; nu doar boierii, ci și menzilhanelele, care au dreptul să-și oprească loc de păscut suficient pentru caii lor de poștă, sunt datori să respecte curăturile locuitorilor (V.A. Urechia, *op. cit.*, vol. V, p. 268); în 1804, într-o ceartă între boieri și săteni se hotărăște: „...Livezile de fân, de nu vor fi curături făcute de pârâți, sunt iarăși ale stăpânilor moșiei; să dați și pentru aceasta cuviinciosul nizam, spre a nu se păgubi serdarul de drepturile moșiei sale“ (*ibidem*, vol. VIII, p. 604).

³⁸ V.A. Urechia, *op. cit.*, vol. I, p. 257.

³⁹ Avem, în 1793, o plângere boierească împotriva sătenilor din Novaci-Vlașca, spunând că „...de răul acestor zurbagii și răzvrătitori satu nu mai e cu putință a-l mai strânge și a-l face cum a fost“, țărani ocupând terenuri și defrișând fără autorizație: „...Fără a-l mai întreba, în silnicie, s-au pus de s-au făcut case tocmai în temeiul livezilor de fân și de pomi /.../ nici garduri nu-și fac, mâncând vitele nepăzite orice semănături“ etc., ceea ce constituie, de altfel, o bună descriere a moravurilor agricole sătești corespunzătoare nivelului tehnic al moinei nereglementate pe un fond devălmaș (V.A. Urechia, *op. cit.*, vol. V, p. 122).

⁴⁰ Astfel, în 1804, satele Cociocul, Sticlăria și Băltenii din Ilfov, se află în proces cu arendașul mănăstirii Radu Vodă, pentru „stricarea obiceiurilor“; este vorba de a se face un inventar al tuturor livezilor mănăstirii ca să se știe „...de unde și până unde sunt“, și după ce vor însemna de mănăstire, ca să se știe care sunt, apoi de va mai prisosi cevașilea livezi, vor rămânea ale lor; și, deosebit, de le vor mai trebui locuri de fânețe, să-și ceară de la mănăstire, după zapisul lor, loc cu pădure, ca să-și curețe și să-și facă livezi pre dânsul, însă dându-le mănăstirea loc numai cât le va fi pentru trebuința lor, iar nu și pentru negoț, căci negoțul urmează a și-l face mănăstirea pre moșia sa; și ce livezi vor fi curățate fără de știrea și voia mănăstirii, fiind făcute împotriva așezământului din zapis, să rămâie pe seama mănăstirii“ (V.A. Urechia, *op. cit.*, vol. VIII, p. 622-623).

⁴¹ V.A. Urechia, *op. cit.*, vol. X, B, p. 201.

⁴² *Legiuirea Caragea*, Buc., Edit. Acad. RPR, 1955, cap. VI, art. 7-8, p. 46.

⁴³ Obligația formală a autorizării prealabile este prevăzută încă din pravila lui Matei Basarab și din cea a lui Vasile Lupu (1652 și 1656), dar documentele fac dovada că acest deziderat boieresc nu reușește a se impune decât abia în secolul XIX.

⁴⁴ Astfel, în 1793, boierul satului Novaci-Vlașca, revoltat pe țărani lui „zurbagii“, pretinzând ca aceștia să dea dijmă „...i din fânețe din cinci una“, aduce ca argument faptul că sătenii cosesc pe locul lui, „...nefiind curătura lor“, ceea ce înseamnă că el recunoaște că, dacă ar fi fost curătura lor, n-ar fi avut dreptul să le ceară dijmă; în consecință, cere să i se dea mumbașiri, ca „...fără voie să-i supună“ pe țărani răzvrățiți (V.A. Urechia, *op. cit.*, vol. V, p. 122); în același an, 1793, într-o poruncă domnească, după ce se arată că, în satul Căscioarele, mănăstirea stăpână este datoare „...să arate locuitorilor care sunt livezile mănăstirii, de a se feri de ele, și să le dea înșiși lor, și lor loc de fânețe, a-și face și ei obișnuitul nutreț“, se constată că țărani refuză, totuși, să dea dijma pentru fân, pe motivul că „...fânul nu l-au cosit ei din livezile mănăstirii, ci dintr-ale lor curături“ (*ibidem*, vol. V, p. 112).

⁴⁵ Astfel, în 1791, mănăstirea Slobozia, cerând anularea unui privilegiu favorabil țăranilor dat de către Mavrogheni, pretinde ca țărani „...dijma de fân după legea și obiceiul țării să o dea“, dat fiind că „...și cei ce fac curături cu

osteneală și cheltuială după trei ani își dau dijma; cu atât mai vartos acolo, fiind câmpu, nici nu-l ară, nici nu-l seamănă, ci cosește degeaba" (V.A. Urechia, *op. cit.*, vol. IV, p. 128); deci, dacă vechile curături sunt respectate, în schimb, de îndată ce depășesc termenul de trei ani, urmează a da dijmă din cinci una; de pildă, în 1794, avem clar formulată această regulă într-o poruncă domneas-că, spunând că „...livezile lor, celea curățite de dâșii“, țaranii „...să aibă a și le ținea nepoprite“ – dar cu obligația dijmei: „...și să dea din cinci căpițe una“ (*ibidem*, vol. VI, p. 356); în 1800, găsim dijma la una din zece, putând fi dată și în bani: locuitorii satului Jiblea-Argeș, deși au așezământ deosebit de clacă, totuși, „...pentru dijma fânului nedovedindu-se vrun așezământ, iarăși cu cale este a se urma după cuprinderea condicii, adică din zece una; dar fiindcă după cercetarea ce au făcut ispravnicii în partea locului s-au luat și se ia dijmă (nu) câte parale 4 de car, precum pârâții arată că ar fi obiceiul a da, și mai mult de parale 8, să fie îndatoriți, când nu vor vrea să dea fân în natură după cuprinderea condicii, să dea parale 8 de car de măsură, fiind slobozi a cosi de la orice livezi curățite de ei“ (*ibidem*, vol. VIII, p. 63); în 1817, întâlnim dispoziția clară că țaranii au a da dijmă „...din livezile ce vor fi având locuitorii, curățite de dâșii cu toporul și cu târnăcopul“; aflăm, de asemenea, că mănăstirea stăpână continuă a-și face și ea curături (*ibidem*, vol. X, p. 193).

⁴⁶ V.A. Urechia, *op. cit.*, vol. XIII, p. 316.

⁴⁷ În 1793, în „cartea“ bisericii Răzvadul-Dâmbovița, legat de darea vină-riciului, se amintește despre „...viile ce se află lucrate i din cele părăginite, ce se vor destupa, cât și din cele ce se vor mai face din pajște“ (V.A. Urechia, *op. cit.*, vol. IV, 1786-1800, p. 200).

⁴⁸ În 1760, un Datco de la Coțăiani, sud-Dâmbovița, se adresează domniei astfel: „...Jăluiesc măriei-tale pentru dumneaiei păhărniceasa Mariia Bărbă-teasca, că sunt 8 ani de când am muncitu de am tăiat pădure mereac și am pus vie pe moșia dumneaiei, după cum și alții; iar dumneaiei, văzând că s-au făcut via roditoare, mi-au luat-o și au dat-o de pomană. Ci mă rog măriei-tale ca să aibu dreptate, că va fi păcat să-mi ia viușoara și pometul. Și cum va fi mila măriei-tale“ (N. Iorga, *Acte privind mănăstirea Hurezul*, p. 308).

⁴⁹ „...O deprindere tradițională face pe viticultorii noștri să planteze prin vie și în obrații tot felul de pomi roditori, între aceștia cireșul și nucul în unele localități, mărul și părul în altele, sunt preferiți. Scorușul, un pom sălbatic, este favoritul multor proprietari de vie. Piersicul, gutuiul, pe alocurea migda-lul, contribuiesc a face și mai pitoresc aspectul viilor noastre“ (P.S. Aurelian, *Terra nostra*, 1880, p. 176-177); în 1793, după ce menționează regula potrivit căreia viile părăsite sunt luate de către stăpân, un act semnalează abuzul celor „...ce au câte 5 sau 6 rânduri de viță și cu aceasta țin, în obrațiile viilor lor, livezile de pometuri și de fân, fiindcă ei într-adins își micșorează viile și-și măresc obrațiile, de-și fac livezi de pomi și de fân“, ca să nu dea dijmă din ele; se hotărăște ca, „...din câte pogoane îi va fi via, pe jumătatea viei să aibă numai livezile apărută“, pentru rest fiind sătenii obligați a da obișnuită dijmă (V.A. Urechia, *op. cit.*, vol. V, p. 19); altă încercare a sătenilor de a-și menaja un regim de dijmă mai blând constă în creșterea nemăsurată a livezilor de pomi: în 1807, „...mahalaua de peste gârlă, ot Târgoviște“ este învinuită de stăpânul ei că, „...moșia fiind toată cuprinsă de dâșii cu mulțimea livezilor de pomi, ce le-au făcut ei, n-au mai rămas loc a se face fân“ (*ibidem*, vol. XI, p. 690); **aceste livezi de pomi sunt făcute**, desigur, în vederea unui negoț și duc la con-stituirea unor stăpâniri statornice în folosul sătenilor, supărătoare pentru boier; în 1803, o altă plângere, precum că sătenii „...au împresurat moșia cu livezi de pruni cu care nu puțin alișveriș fac“ (*ibidem*, vol. XVIII, p. 63).

⁵⁰ O broșură interesantă, lămuritoare în privința acestui ultim aspect al problemei, este *Pierderea pământurilor cu otaștină de pe dealul Drăgășanilor*, Buc., 1906.

⁵¹ O anafora din 1800 menționează o poruncă anterioară, din 1764, care prevedea: „...atâta numai, din legumele ce vor avea prin grădinile lor, de treaba caselor lor, supărare să nu li se facă“ (V.A. Urechiă, *op. cit.*, vol. VIII, p. 62).

⁵² *Ibidem*, p. 62 și 65; situația era generală – avem știre, de pildă, despre o măsură austriacă din 1802, care stabilește opreliștea pentru săteni de a avea poieni și de a-și face bordeie în păduri (citată de N. Grămadă, *Sătenii și stăpânii din Bucovina*, p. 29).

⁵³ Ș. Papacostea, *op. cit.*, p. 233-317.

⁵⁴ V.A. Urechiă, *op. cit.*, vol. I, p. 21 și 46.

⁵⁵ *Ibidem*, vol. VIII, p. 77-78.

⁵⁶ G. Panu (*op. cit.*, p. 606) comentează greșit această dispoziție, afirmând că, în aceste țărini, sătenii au drepturi de stăpânire de lungă durată; analiza lui juridică nu se întemeiază, însă, pe o prealabilă cunoaștere a tehnicilor agricole și nici pe cercetarea stărilor agricole din vremea lui, care l-ar fi putut lămuri că, până după reforma din 1864, boierii continuau să distribuie pământ sătenilor în țărini; dar acestea erau mutătoare, în fiecare an punându-se alt loc în cultură, țărani capătând de fiecare dată alte locuri spre cultivare decât cele avute în anul anterior; ideea că „racla“, „țarina“ de „pământuri“ sunt compuse din ocini permanente, în agricultura cerealieră extensivă, este eronată: țarina, chiar și îngrădită, poate fi anual mutătoare.

⁵⁷ V.A. Urechiă, *op. cit.*, vol. X, B, p. 201.

⁵⁸ *Ibidem*, vol. II, p. 195.

⁵⁹ *Ibidem*, p. 276.

⁶⁰ *Ibidem*, vol. XI, p. 706.

⁶¹ În 1800, o poruncă domnească precizează regula că „...nimeni nu este volnic a lua de la locuitori zalog fiare de plug, nici măcar împrumutătorul de la datornic, în vreme ce luarea fiarelor plugului pricinuieste locuitorului acea cunoscută zăticnire la lucrarea pământului a rămânea fără de arătură și fără hrana trebuincioasă“ (V.A. Urechiă, *op. cit.*, vol. VIII, p. 66).

⁶² Răspunsuri la chestionarul Hasdeu, comuna Glogova-Mehedinți; în satul Cristești-Botoșani, „întovărășirile la arătură“ ară și la dânșii, și la alții străini, pe bani; în satul Mârza-Dolj, aceste tovărășii se numesc și „obști“, moșnerii și clăcașii băgând în plug unii cu alții (*ibidem*).

⁶³ Astfel, în 1823, o anafora întărită de domnie ne lămurește că „...pentru ziua de arătură, de va avea stăpânul moșiei trebuință ca să i-o facă clăcașii în lucru, sunt datori ca toate plugurile câte se întocmesc pe moșia acelu stăpân primăvara, să facă câte o zi de arătură, ori primăvara, ori toamna, iar nu fieștecare clăcaș să-i facă câte o zi de arătură, căci mai mulți oameni nu au fieșticare plugul lui, ci se întovărășesc câte trei și câte patru de fac un plug. Iar când stăpânul nu va avea trebuință de arătură, și va cere bani, să ia de plug taleri patru pentru ziua de arătură, plătind acei bani toți oamenii care sunt întovărășiți la acest plug“ (*Legiuirile Caragea*, p. 221); în 1852, o anafora modificatoare a legii Caragea repetă anaforaua din 1823, cu adaosul: „...Toate plugurile câte se întocmesc pe moșia acelu stăpân, primăvara, la arătura de porumb, să-i fie datoare a-i face o zi de arătură“ etc. (*ibidem*, p. 220).

⁶⁴ Karl Marx, *Capitalul*, vol. I, sect. III, cap. 8; *idem*, *Însemnări despre români; manuscrise inedite*, Buc., Edit. Acad. RPR, 1964. Vezi și I.C. Filitti, *Domniile române sub Regulamentul Organic*, Buc., 1915; P. Negulescu, *Tratat de drept administrativ român*, vol. I-II, ed. IV, Buc., 1934; A. Rădulescu, *Centenarul Regulamentului Organic al Țării Românești*, Buc., 1931; A. și G. Oțetea, *Țăranii sub regimul Regulamentului Organic*, în *Studii și articole de istorie*, vol. I, Buc., 1956; Gh. Untaru, *Relațiile dintre stăpânii de pământ și țărani la începutul secolului al XIX-lea, în ținutul Putnei, așa cum rezultă din documente de arhivă locală*, în *Studii și articole de istorie*, vol. I, Buc., 1956; G. Gonciariu și Gh. Untaru, *Situația țăranimii putnene în perioada Regulamentului Organic*, în *Studii*, an XI, 1958, nr. 5.

⁶⁵ De acest lucru era deplin conștient Kiseleff, care arăta că „...sătenii erau obișnuiți a întrebuița după a lor voință toată întinderea pământului ce li-ar fi trebuit“ și aprecia că Regulamentul dădea țăranului cu 3-2¹/₂ mai puțin pământ decât avusese în 1805, fapt pentru care vorbea de „...mâhniciunea și nemulțumirea cea obștească ce se află în treapta lucrătorilor de pământ“ și se temeă că ele „...ar putea mai degrabă sau mai târziu a aduce primejdii și turburări“.

Față de importanța covârșitoare a problemei agriculturii, chestiunea pădurilor trece pe plan secundar. Menționăm în treacăt că, prin Regulamentul Organic, în Muntenia „...proprietarii sunt obligați a slobozi sătenilor lemnele de foc pentru a lor trebuință tot cu același chip cum se urmează și acum“, locuitorii fiind obligați a rândui pădurari dintre ei; legea din 1851 a lui Știrbei va specifica ulterior că țăranii pot lua numai uscături; în Moldova, art. 130 al Regulamentului ridică, pur și simplu, dreptul de a lua lemne de foc și de folosință casnică; abia în 1844, legea reformatoare a Regulamentului, cunoscută sub numele de „Legea muntelui“, retrocedează sătenilor, și numai celor de la munte, dreptul de a lua „...lemne de foc din căzături pentru trebuințele lor casnice, precum și lemne pentru clădiri de case, pentru unelte de gospodărie, chiar din lemn verde, din picioare, în locurile orânduite spre acest sfârșit de proprietar, plătind fiecare gospodar pentru aceasta câte 6 lei pe an“; rațiunea invocată pentru această „ușurință“ care li se face sătenilor este „...pentru a se depărta pricinile de spargere a satelor“ (R. Rosetti, *Pentru ce s-au răsculat țăranii*, p. 89). O legiuire propriu-zis silvică nu apare decât târziu, în 1843, în Moldova, prin legea pentru cruțarea pădurilor referitoare la pădurile mănăstirești, precum și în 1847, prin legea corespunzătoare din Muntenia. Va trebui să așteptăm până la 1881, ca să se alcătuiască un cod silvic modern, urmat de codul din 1910.

Capitolul IV

Tiersajul ca formulă de lichidare a relațiilor de dijmă și clacă

¹ Cf. N. Todorov, *La genèse du capitalisme dans les provinces bulgares de l'Empire Ottoman au cours de la première moitié du XIX-e siècle*, în *Études historiques...*, Sofia, 1960, p. 221-252.

² *Chestiunea proprietății, dezbătută de proprietari și plugari*, editată de C.D. Aricescu, Buc., 1862.

³ Raportul Comisiei europene către Congresul din Paris din 1858 recunoaște că, „...reclamând libertatea individuală pentru țărani, marii proprietari au în vedere să degajeze proprietatea lor de obligația de a concede țăranilor terenuri până la concurența a două treimi din suprafața cultivabilă a totalului pământurilor lor“.

⁴ Comitetul proprietarilor mari din Divanul *ad-hoc* al Moldovei subliniază că „...agricultura a luat o întindere așa de mare, încât puține moșii de câmp mai au încă locuri pentru creșterea vitelor“, din care cauză „...prețurile pământului s-au suit la un grad proporționat cu acea dezvoltare“, pe când „...de altă parte, prețul lucrului“ n-a crescut în egală măsură (A.D. Sturdza ș.a., *Acte și documente relative la istoria renașterii României*, vol. VI, partea I, p. 353).

⁵ Vezi o analiză a problemei în I. Adam și N. Marcu, *Studii despre dezvoltarea capitalismului în agricultura României*, vol. II, Buc., Edit. Științifică, 1953.

⁶ Înainte de 1864, aveam într-adevăr de-a face cu o dublă „șerbire“, cum spune un amendament al țăranilor în dezbaterile Divanului *ad-hoc* al Moldovei: „...Două treimi din pământul de folosință este șerbit către săteni (*per indivis*) și sătenii sunt șerbiți cu munca personală către stăpânii moșiilor“. Legea rurală desface aceste legături de dublă „șerbire“.

⁷ Răspunsuri la chestionarul Hasdeu, Bibl. Acad. RPR, ms. nr. 3437-3438.

⁸ Astfel, în 1893, când se înființează un sat nou, fiind împroprietăriți un număr de 160 de săteni pe terenurile moșiei Sf. Gheorghe din Ialomița, „...s-a dat, împreună cu așa-zisele loturi vechi, și locuri de casă (raioane), care s-au dat însă în nedelimitare, ca într-o suprafață, în devălmășie de 3.984 prăjini. Și în devălmășie au stat aceste raioane până în anul 1933, când s-au dat fiecărui locuitor, după vechiul tabel de împroprietărire. Când se stăpâneau în devălmășie, se foloseau ca și izlazuri. Astăzi, intrând în stăpânirea fiecăruia, sunt lucrate după buna plăcere a celui care le stăpânește“ (Niță Florea, *Trupul de moșie din comuna Pr. Maria din județul Ialomița*, ms., 1936).

⁹ Vezi H.H. Stahl, *Contribuții la studiul satelor...*, vol. I, p. 34-35, tabele stabilite pe baza recensământului din 1912, conform lămuririlor date în textul respectiv.

¹⁰ Prelucrarea datelor statistice este făcută pe baza cifrelor publicate de Leonida Golescu în lucrarea sa *La loi de 1864 et la statistique des paysans devenus propriétaires*, Buc., 1900.

¹¹ R. Rosetti, *Pentru ce s-au răsculat țăranii*, Buc., 1908.

Încheiere

¹ K. Marx, *Contribuții la critica economiei politice*, Buc., E.S.P.L.P., 1954, p. 231-232.

² *Idem*, *Capitalul*, p. 262.

Tiparul executat la
Olimp Printing Services